

PRIMERES JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

MONTUÏRI: TERRES I GENT

PRIMERES JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Del 28 al 30 de novembre de 2008

Ajuntament de Montuïri

2010

Montuïri: terres i gent. Primeres Jornades d'estudis locals

© 2010: els autors

© de l'edició: Ajuntament de Montuïri

Edició a cura de Maria Salvà i Joan Miralles i Monserrat

Coberta: Plaça de ses Tres Creus

Producció i fotocomposició: Documenta Balear SL

Impressió: Publidisa

Amb el suport de

Institut
d'Estudis Balearics

Dipòsit Legal: PM-1.797-2010

ISBN: 978-84-15081-33-3

TAULA

Pròleg

GABRIEL MATAS ALCOVER, Batle de Montuïri.	7
--	---

Montuïri: terres i gent

COMITÈ ORGANITZADOR	11
---------------------------	----

Conferència inaugural

MARTORELL, A.: <i>El ball de cossiers</i>	13
---	----

Primera ponència

PICORNELL, Climent: <i>El Pla, entre la Mallorca profunda i la real</i>	25
---	----

Comunicacions

FERRER, Gabriel J.: <i>Estims de Montuïri. 1578-81. Estructura de la propietat</i>	29
ROSSELLÓ, Vicenç M.; ROTGER, Francesca R.: <i>El mapa de Montuïri de Gaspar Mas «Comelles» (segle XIX)</i>	39
VALERO, Gaspar: <i>Les possessions de Montuïri segons els estims de 1685</i>	47

Segona ponència

SUNYER, Josep R.: <i>Notes sobre el medi natural del Pla de Mallorca: els vertebrats</i>	57
--	----

Comunicacions

LLABRÉS, Margalida: <i>La vegetació del terme de Montuïri</i>	69
---	----

Tercera ponència

AMENGUAL, Paula M.; FERRÉ, Marc; FORÉS, Albert; LULL, Vicente; MICÓ, Rafael; PALOMAR, Beatriz; RIHUETE, Cristina; RISCH, Roberto: <i>La prehistòria de Montuïri a través de les investigacions a Son Forners</i>	77
--	----

Comunicacions

ARGENTE, José Fco; ROSSINYOL, Joan: <i>Breu presentació del Mapa del Patrimoni històric de Montuïri</i>	93
FERRÉ, Marc; FORÉS, Albert: « <i>La història a les teves mans</i> »: <i>una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés</i>	95

Quarta ponència

DEYÀ, Miquel J.: <i>L'Antic Règim a Montuïri, aspectes socioeconòmics</i>	107
---	-----

Comunicacions

ALOMAR, Antoni Ignasi: <i>El terme de Montuïri als inventaris de béns de l'Arxiu del Regne de Mallorca (1516-1802)</i>	123
--	-----

AMENGUAL, Cristòfol; AMENGUAL, Paula M.; RIBAS, Catalina M.;	
RIBAS, Miquel: <i>Sobre el succés del Puig Moltó (1948)</i>	153
BARCELÓ, Maria: <i>Inventaris de la possessió de Sabor (1472)</i>	
<i>i de la possessió d'Alcoraia (1548)</i>	167
BERNAT, Margalida; SERRA, Jaume: «Culpes de cada un».	
<i>Penes d'haver a les Germanies de Montuïri (1521-1524)</i>	175
MARIMON, Antoni; MAYOL, Gabriel: <i>Política i eleccions a Montuïri</i>	
<i>sota la Restauració (1874-1923)</i>	201
MAS, Guillem: <i>Govern local a Montuïri a la segona meitat del s. XVII</i>	209
MAYOL, Gabriel: <i>El trienni constitucional a l'Ajuntament</i>	
<i>de Montuïri (1820-1823)</i>	219
MIRALLES, Joan; JAUME, Honorat: <i>Una enquesta historicosociològica</i>	
<i>sobre l'emigració balear a Cuba. El cas de Montuïri</i>	229
MIRALLES, Miquel; FERRER, Miquel: <i>Aproximació a la història</i>	
<i>de Montuïri a partir dels agents socials que intervenen</i>	
<i>en l'educació (s. XVIII-XIX)</i>	237
SEGUÍ, Gabriel: <i>Lluc per Mallorca... Notes sobre la relació entre</i>	
<i>el santuari de Lluc i la vila de Montuïri</i>	249

Cinquena ponència

PALOU, Joana Maria: <i>Sobre el patrimoni artístic de Montuïri:</i>	
<i>l'Església parroquial</i>	269

Comunicacions

ARBONA, Onofre: <i>La publicació de Montuïri «Bona Pau»</i>	287
CARBONELL, Xavier: <i>Un instrument musical representat</i>	
<i>en el retaule de Mateu Llopis de l'Església parroquial de Montuïri</i>	293
GOMILA, Biel: <i>Puput xerrador, Als pares i Es revolt</i>	309
GOMILA, Joana: <i>Per un cens de museus i col·leccions de la vila</i>	321
MAS, Catalina: <i>La creu d'en Gegues i la creu del Molinar de Montuïri.</i>	
<i>Problemàtica i possibilitats en la restauració i la conservació</i>	335
MAYOL, Jaume: <i>Cas metge Ferrando. Una casa de Guillem Forteza, 1925</i>	341
MUNAR, Felip: <i>Els glosadors de Montuïri, avui</i>	351
OLLERS, Pere: <i>Urbanisme i patrimoni cultural. El cas de Montuïri</i>	373
PARETS, Joan; CORTÈS, Santiago: <i>Apunts sobre el fet musical a Montuïri</i>	385
SERVERA, Lluís: <i>Les eines antigues de la possessió d'Alcoraia</i>	391
VIBOT, Tomàs; VILLALONGA, Josep: <i>Els Socies de Tagamanent:</i>	
<i>història, propietat i patrimoni</i>	399

Sisena ponència

MIRALLES MONSERRAT, Joan: <i>Onomàstica de Montuïri</i>	411
---	-----

Comunicacions

CANUTO, Francesc: <i>Sobre el topònim Son Fortuny</i>	425
MAYOL, Margalida; RIGO, Maria Antònia: <i>Noms de pila de Montuïri</i>	
<i>(1950-2008)</i>	431
ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: <i>Alguns topònims d'època</i>	
<i>islàmica a Muntuy</i>	439

PRÒLEG

És per a mi un orgull introduir-vos en una nova edició de les conclusions de les Jornades d'Estudis Locals, una eina que servirà per conèixer millor el municipi de Montuïri i els montuïrers. Crec que tant les jornades com les seves conclusions són una manera de submergir-nos dins nosaltres mateixos i, a la vegada, esbrinar i marcar cap a quin futur ens dirigim. Sempre us he dit que aquesta és la millor forma de saber qui som, d'on venim i cap a on anam i de ser conscients de la riquesa cultural que tenim. El que hem de tenir clar és que no hem de perdre les nostres arrels com a poble, sinó que hem de lluitar perquè aquestes perdurin en el temps com el més gran llegat per als nostres fills i néts. Dibuixarem, així, un camí cap el futur que ens permetrà ésser fidels a allò que sempre hem estat i n'estam molt orgullosos: montuïrers.

Són milers i milers d'anys d'història i tradició, i nosaltres som els responsables que això perduri en el temps. És per aquest motiu que hem de potenciar iniciatives com les del Museu Arqueològic de Son Fornés, les associacions culturals de Montuïri, les realitzades per altres col·lectius i persones, així com aquestes mateixes Jornades d'Estudis Locals, que són els mitjans que permetran mantenir vives les nostres arrels. Aquestes jornades són una oportunitat única per recordar, pensar i planificar què volem de Montuïri, perquè no us càpiga cap dubte que el futur del nostre poble i les seves gents depèn únicament i exclusivament de nosaltres mateixos.

Aquests anys m'ho heu sentit repetir moltes vegades i no em cansaré de fer-ho: tots junts feim Montuïri, i ara més que mai hem de seguir fent-ho.

Gabriel Matas Alcover

Batlle de Montuïri

MONTUÏRI: TERRES I GENT

Els dies 28 i 29 de novembre de 2008, a l'Escola Pública Joan Mas i Verd de la nostra vila, tingueren lloc les Primeres Jornades d'Estudis Locals, amb un subtítol eloqüent: *Montuïri: terres i gent*. Els promotors del simposi es constituïren en Comitè Organitzador i, després d'algunes reunions preparatòries a Cas Porrerenc, es decidí celebrar el petit congrés en les dates esmentades. Tal com es deia en el prospecte que s'edità «L'objectiu fonamental és estudiar des de diversos caires la nostra vila des de l'època prehistòrica fins avui, fent observar el que hi ha fet i el que falta per fer. L'organització de les jornades parteix d'unes ponències bàsiques generalistes encarregades a especialistes en la matèria i de les comunicacions entorn d'aquests temes que puguin ser objecte d'interès per part dels estudiosos de dins i de fora del nostre poble, sempre i quan, naturalment, tractin d'algun aspecte en relació amb Montuïri». El comitè científic emparava el col·loqui i era constituït per Joan Mayol Serra, biòleg, Miquel J. Deyà Bauzà, historiador, Joan Miralles i Monserrat, filòleg, Joana M. Palou Sampol, historiadora de l'art, i Cristina Rihuete Herrada, arqueòloga. Els membres del Comitè Organitzador foren, per ordre alfabètic: Paula M. Amengual, Paco Argente, Francesc Canuto, Miquel Deyà, Gabriel J. Ferrer, Aina Gomila, Miquel Martorell, Guillem Mas, Antoni Mateu, Biel Mayol, Jaume Mayol, Maria F. Melià, Joan Miralles, Josep Miralles, Miquel Miralles, Cion Nicolau, Joana M. Palou, Cristina Rihuete, Joan Rossinyol i Catalina Verger.

El resultat de l'empresa fou àmpliament satisfactori: sis ponències i trenta comunicacions, encapçalades per una esplèndida conferència inaugural sobre els cossiers a càrrec del P. Antoni Martorell i Miralles, segurament una de les darreres intervencions en públic del nostre fill il·lustre, abans del seu decés, l'any següent. Les ponències tractaren sobre aspectes en relació amb la geografia humana (C. Picornell), patrimoni natural (J. R. Sunyer), prehistòria (P. M. Amengual et alii), antic règim (Miquel J. Deyà), patrimoni artístic (J. M. Palou) i onomàstica (J. Miralles). Les comunicacions en relació amb la primera ponència tractaren dels estims de 1578-81 (G. J. Ferrer), del mapa d'en Gaspar Mas (V. M. Rosselló i F. R. Rotger) i de les possessions segons els estims de 1685 (G. Valero). En relació amb la segona ponència M. Llabrés parlà sobre la vegetació en el nostre terme municipal. Entorn del tema arqueològic es presentà el mapa del patrimoni històric local (J. F. Argente i J. Rossinyol) i una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés. Entorn de la quarta ponència tenim fins a deu comunicacions, sobre els inventaris de béns a l'ARM (A. I. Alomar), sobre el succés del Puig Moltó al 1948 (C. Amengual i d'altres), inventaris de Sabor i Alcoraia (M. Barceló), les Germanies (M. Bernat i J. Serra), eleccions durant la Restauració (A. Mari-mon i G. Mayol), govern local al segle XVII (G. Mas), el trienni constitucional (G. Mayol),

enquesta a Cuba sobre l'emigració balear (J. Miralles i H. Jaume), l'educació als segles XVIII i XIX (M. Miralles i M. Ferrer) i vinculació de la vila amb el santuari de Lluc (G. Seguí). La cinquena ponència, sobre el patrimoni artístic, aplega també les comunicacions de caire etnogràfic i documental en general, fins a onze contribucions: sobre la «Bona Pau» (O. Arbona), un instrument musical en el retaule de Mateu Llopis (X. Carbonell), revistes escolars (B. Gomila), col·leccions etnogràfiques (J. Gomila), restauració de creus de terme (C. Mas), Cas Metge Ferrando (J. Mayol), glosadors actuals (F. Munar), urbanisme i patrimoni cultural (P. Ollers), el fet musical (J. Parets, S. Cortès), eines antigues d'Alcoraia (Ll. Servera) i els Socies de Tagamanent (T. Vibot i J. Villalonga). Finalment, amb relació a la ponència d'onomàstica tenim les contribucions sobre el topònim *Son Fortuny* (F. Canuto), noms de pila entre 1950 i 1980 (M. Mayol i M. A. Rigo) i topònims d'origen islàmic (G. Rosselló Bordoy). Els curadors de l'edició de l'obra han estat Maria Salvà i Joan Miralles i Monserrat. Hem de donar les gràcies a l'Ajuntament de Montuïri i a l'Institut d'Estudis Baleàrics per la seva ajuda en el patrocini de l'obra.

Volem fer constar en general el nostre agraïment a totes les persones i institucions que han fet possible aquest esdeveniment cultural. Som conscients de la transcendència d'aquestes jornades de cara a un millor coneixement de la nostra realitat històrica i cultural. Pensam que els estudiosos de qualsevol de les matèries esmentades tendran un punt de referència particularment útil en futures recerques. Però també ens alegra poder constatar que, a pesar de les dificultats, ha estat possible celebrar les jornades, unes jornades en què la contribució dels nostres investigadors ha representat un estímul particularment profitós. De cara al futur voldríem que aquestes jornades tinguin continuïtat, potser amb una periodicitat triennial. D'altres pobles consemblants al nostre ho han aconseguit. Tot això fa poble, fa país i això és el que volem.

Comitè Organitzador

CONFERÈNCIA INAUGURAL

EL BALL DE COSSIERS

P. ANTONI MARTORELL

Vers la descoberta de «qui som?»

No és fàcil dir una paraula nova sobre un argument tan sovint i amplament tractat i, alhora, tan xamós i càlid: els nostres *cossiers*. S'ha dit i escrit molt, però, potser, encara no s'ha dit tot el que s'estotja, dins aquesta petxina.

Esperonat per l'afectuos requeriment de l'amic, el doctor D. Joan Miralles, a dir-vos una paraula sobre aquest tema, m'he abellit d'explorar amb curiositat, dins la mina de la dansa popular, a la recerca d'alguna palleta aurífica, per enganxar-la al collar dels montuïrers. Esper d'haver reeixit a ofrenar-vos alguna partícula de novella llum per fer-la reverberar sobre el nostre poble, com a tribut d'un amor prenent envers aquesta terra, on jo viu la llum a la vida.

A l'època de la Grècia clàssica, Sòcrates i els seus egregis epígons, Plató i Aristòtil, no es deturaven de proclamar, com a principi de la filosofia, aquell apotegma concís i terminant: *Coneix-te a tu mateix*. Saber qui som; tenir consciència del nostre ésser i de les seves potencialitats. Conseqüència d'aquest principi és conèixer i aprofundir el món interior i exterior que conforma la nostra personalitat. Una de les cares més vistoses del prisma de la nostra persona i de la nostra cultura és el vessant artístic i musical i, singularment i concreta, la nostra dansa.

S'ha dit que el folklore musical espanyol és un dels més rics dels països europeus. Des de Galícia a Catalunya, des de Gibraltar a les Balears. Llur varietat i abundància de gèneres deriva, en grandíssima part, de les múltiples experiències culturals amb grups ètnics diversos, que en el decurs dels segles han exercit llur influència en tot l'àmbit de la nostra geografia i, particularment, a les Balears. Grecs, romans, vàndals, bizantins, musulmans, jueus, zíngars... conformen un mosaic de cultures que han influït en la nostra, particularment en la dansa i la cançó del nostre poble. És un art que té el seu nucli temàtic en la vida social i camperola de la nostra gent, des de la cançó de bressol amb què les nostres mares ens regalaven tendresa, fins a la complanta fúnebre que acompanyava els nostres difunts.

Vinc a parlar-vos d'un argument que és a tots, vells i joves, molt volgut i força familiar: els cossiers de Montuïri. I vull remarcar, des de bon començament, aquesta connotació de pertinença, *de Montuïri*, perquè, de cossiers, en pul·lulen arreu de Mallorca que res no tenen a veure amb els cossiers per excel·lència, els de Montuïri.

Aquesta dansa (part selecta del nostre folklore clàssic), per més que podria tenir una gènesi en el Llevant peninsular, dissortadament és ben poc coneguda més enllà de les nostres fronteres. Aquest aïllament, però, es pot judicar més bé positiu, per tal

com ens ha preservat d'ésser fagocitats per cultures foranes, fenomen avui força funest, donada aquesta convulsa mescladissa de races del nostre temps.

Per a mi, la dansa mallorquina històrica es mou dins el binomi següent: 1) *dansa medieval històrica* i 2) *dansa novella*, des del barroc als nostres dies. Tots dos estils de dansa són part viva del folklore mallorquí.

Sobre el nostre argument, res de rigorosament científic no es pot formular pel que ateny als períodes prehistòrics i talaiòtics, ni àdhuc pel que ateny als períodes més recents de l'ocupació romana, vandàlica, bizantina i musulmana, puix no ens ha arribat cap dada notable, documentada, de l'època, que mereixi tenir-se en compte; l'única esperança seria aconseguir repescar algunes dades, dins el cant gregorià, que hagin pogut subsistir com a herència dels mossàrabs de l'època islàmica. És un intent força estèril, puix l'escomesa devastadora de l'islamisme que precedí la conquesta no deixà petja sana dins la cultura cristiana imperant. La presència sarraïna féu una escombrada de tota manifestació cultural que no fos en sintonia amb el seu codi musulmic.

Em direu: «¿que no ballaven els nostres immediats avantpassats?» Clar que sí. Però ens manquen testimonis vius i fiables de quan, com, què, i on ballaven. I, mancant documents verificables, navegam dins les aigües del besllum i la càbala. Tot i així, m'abelleixo de plantejar la següent hipòtesi: «La dansa dels cossiers és un ball d'origen medieval, culturalment fill del gòtic llatí, plasmat en el període del tombant de l'edat mitjana (1150- 1450)». Així, doncs, passam a tractar dels cossiers de Montuïri, dansa medieval històrica.

I. Els cossiers de Montuïri, dansa medieval històrica

Diem *medieval*, perquè segons les dades i elements que ens resulten de la seva anàlisi, el seu període de gestació i naixença no pot ser altre que el tombant de l'Edat Mitjana. I diem *històrica*, perquè és la dansa que ha fet més història entre nosaltres i ha donat més nom al nostre poble. De la dansa *novella* (des del barroc cap envant), aquí no en parlem: no és el seu lloc. La meva tasca està circumscrita a l'aspecte o caire musical de la dansa de cossiers, deixant de banda la part coreogràfica (que ja és tractada en diverses publicacions); si de cas surt a rotlle aquest tema, això esdevé de forma circumstancial i embiaixada.

Alguns historiadors, no pas gaire músics, moguts per un corrent de simpatia que s'ha difós vers el món islàmic (ens pareix molt bé que es fomenti la fraternitat universal), propendeixen a opinar que les nostres danses són una herència de la dominació musulmana (i això em sembla una cabòria). Deixau-me rebatre aquesta opinió, per a mi errònia de cap a peus. D'antuvi, cal recordar que la seva cultura és refractària a la dansa, considerada com un invent demoníac. Al qui coneix l'esperit radicalista d'aquests fustigadors de costes, no li resulta difícil superar aquest error. Era costum-llei de l'invasor islàmic fer *tabula rasa* de la cultura imperant local, sobretot cristiana, per imposar la pròpia. Basta observar la verera obsessiva de l'ocupant islàmic per escombrar tot vestigi de cultura aliena als seus principis. Recordem, si no,

l'afany porfidiós per eliminar àdhuc els topònims d'origen grecollatí i tot rastre de llatinitat, sobretot cristiana, del territori ocupat.

Doncs bé, alguns elements constitutius de la naturalesa dels nostres cossiers –com són el diatonisme, el ritme modal, etc.–, en forma documentada, eren patrimoni exclusiu del cant gregorià, oficial de l'església mossàrab d'aleshores. És una música lluminosa i alegre, tan dissemblant de la cantilena islàmica plorallosa i estiragassada. L'instrumental utilitzat pels nostres cossiers és típicament bíblic: la flauta o flabiol¹, el tamborí i les xeremies, instruments esmentats en el Salm 150 i en altres diversos llocs de l'Escriptura; són instruments que, per als sarraïns, oloraven massa fort a civilització cristiana. Per aquestes i altres raons, cal descartar qualsevol hipòtesi sobre una presumpta filiació islàmica dels nostres cossiers. Melodia, ritme, joia, llum, perfum mediterrani: no poden tenir més que una filiació llatina i cristiana; i, si de cas es donàs alguna coincidència, això no passaria d'ésser una casualitat, una simple anècdota. El següent apartat ens confirma el que defensam.

II. Naturalesa dels cossiers de Montuïri

En els cossiers, descobrim els següents elements específics i diferenciats:

- a. Diatonisme dominant
- b. Ritme modal ternari
- c. Melodia lluminosa i alegre
- d. Instrumental específic d'acompanyament, succint i primari

Vegem de desglossar, de forma condensada, aquests quatre punts.

a. Diatonisme dominant

Com a preàmbul d'aquest apartat, vull remarcar que regna una estreta afinitat entre tot aquest grup de danses que anomenam balls de cossiers. És tan vinculant el parentiu que, sentida una, la principal, hem sentit les altres, que no són més que una variació més o menys florejada, amb profusió d'ornaments, de la dansa-mare. Ja heu endevinat quina és aquesta dansa matriarcal: *Flor de murta*. Totes les altres danses són una paràfrasi, més o menys fantasiosa i acolorida, d'aquella. Doncs bé, aquesta dansa (i totes les seves filials) es desplega dins un clima marcadament *modal*, o sigui, està construïda conforme a un sistema, que, científicament, s'anomena *sistema modal*, perquè es funda en la teoria dels *modes grecs* d'ascendència pitagòrica (s. VI-V a. C.). Analitzada aquesta dansa, tenim la porta oberta per classificar totes les altres².

¹ Tan xalest i cristal·lí, amb regust de siurell fenici.

² Per a una més fàcil comprensió del que segueix, us recoman la lectura de la següent obra: A. Martorell (1992), *Estudi i coneixença de la teoria modal grega de l'època clàssica*, Palma, ed. Conservatori Superior de Palma de Mallorca.

Entenem per diatonisme el que està fundat en el *sistema diatònic*: aquest sistema consisteix a crear una música utilitzant l'escala diatònica, constituïda per cinc tons i dos semitons. Afirmam que la melodia dels cossiers està construïda sobre aquest tipus d'escala, pròpia del sistema dels modes grecs, d'arrel pitagòrica, sistema que quallà en les diverses fórmules o escales musicals, que coneixem amb el següent vocabulari:

Mode dòric	{	Conjunt de modes que constitueixen el «Sistema musical-modal grec», a partir de Pitàgores (582-496 ca. a. C.)
Mode frigi		
Mode lidi		
Mode mixolidi		
Mode hipodòric		
Mode hipofrigi		
Mode hipolidi		

Així, doncs, els nostres cossiers estan construïts en el susdit sistema modal grec. La simple escolta de les danses ja ens transporta al regne i al clima de la modalitat, concretament al *mode lidi*. Els elements que componen la melodia són típicament modals, perquè es despleguen dins un rígid diatonisme, en el cas nostre, el de l'escala modal lídia, per la particular col·locació dels tons i semitons segons les lleis del sistema grec³. El pentacord constitutiu *sol-do* descendent, mantenint becaire el *si* del tetracord complementari descendent al qual s'enllaça immediatament per completar l'octava, és de naturalesa modal lídia. Si de cas aquesta nota *si* és bemoll, tindrem un *mode hipofrigi* transportat, ambdós modes molt en voga en el baixest de l'Edat Mitjana. Allò que a la nostra oïda podria sonar un *do* major és un pur mode *lidi*, o bé, un *mode hipofrigi*, si es dóna l'alteració del *si* descendent, com hem apuntat.

Flor de Murta seria una dansa melòdicament construïda sobre el patró o clixé del *mode lidi* o *hipofrigi*, segons el cas. He sentit i he llegit les dues versions de *Flor de Murta*. Uns segueixen la primera versió (la del *mode lidi*) i altres, entre els quals hi ha els actuals cossiers de Montuïri, la segona (la del *mode hipofrigi* [sol-fa-mi-re-do-sib-la-sol], *bemollitzant* el *si* del tetracord final). Sens dubtar, preferesc aquesta, que em sembla la més autèntica i la més caracteritzada modalment. En les dues versions, és indiscutible que la naturalesa dels cossiers és la modal (grecopitagòrica) i l'època de composició és la compresa entre el dos o tres segles de les acaballes de l'Edat Mitjana (1150-1450). *Flor de Murta*, en concret, o bé va pervenir a Mallorca en el primer segle de la Conquesta o en alguna de les primeres expedicions, o bé dins l'espai dels primers cent anys; les altres danses s'anaren construint en el decurs dels cent o dos-cents anys posteriors, sempre posant el cor i el sentiment en la dansa-mare, com a referència.

³ No s'ha de confondre *mode* amb *to* o *nota*. *To* i *nota* designen un grau de l'escala; *mode* és un conjunt de graus o de notes. La música modal és, per naturalesa, diatònica i, consegüentment, es desenvolupa en l'àmbit de l'escala de 5 tons i 2 semitons, conforme al quadre de cada mode.

b. Ritme modal ternari

Establerta la naturalesa modal de la melodia, és obvi que el ritme que l'acompanya sigui igualment modal, semblant al que vigia paral·lelament en l'època en què es creà la melodia. El ritme modal és un derivat dels principis de l'*Ecole de Notre Dame* de París (s.XI-XII), per tant, és de procedència francesa i ben prest estigué estès arreu d'Espanya, segons l'insigne musicòleg, Handshin, citat per H. Anglès.

El ritme modal ternari era un ritme força vigent en la cançó trovadoresca franco-provençal i dins tota la música que orbitava entorn d'aquest corrent, com era la regió septentrional de la península ibèrica i, particularment, la regió catalanoaragonesa⁴. El ritme modal és el que es funda en la teoria dels modes rítmics de la versificació llatina, que estreba en la *quantitat prosòdica*. Els principals modes són els següents:

1. Mode troqueu	= — v (1llarga-1curta)	= $\text{♩} + \text{♪}$	= 3
2. Mode jàmbic	= v — (1curta-1llarga)	= $\text{♪} + \text{♩}$	= 3
3. Mode dactílic	= — v v (1llarga-2curtes)	= $\text{♩} + \text{♪} + \text{♪}$	= 3
4. Mode anapest	= v v — (2curtes-1llarga)	= $\text{♪} + \text{♪} + \text{♩}$	= 2+2
5. Mode espondeu	= — — (2llargues)	= $\text{♩} + \text{♩}$	= 2+2
6. Mode tríbac	= v v v — (3curtes-1llarga)	= $\text{♪} + \text{♪} + \text{♪} + \text{♩}$	= 3+2

Flor de Murta segueix el ritme modal *troqueu* (llarga+curta), que traduït al llenguatge modern equival a una blanca (que val dos temps) i una negra (que val un temps), amb l'accent rítmic en el primer temps. També hi ha el *mode jàmbic*, que es compon de tres temps, però l'*ictus* o accent està invertit (en el segon temps).

Aquest ritme modal ternari afecta totes les danses, exceptuades *Mitjanit*, *Corregudes* i *Oferta*. La particularitat d'aquest ritme és que juga constantment, en forma pendular, al temps llarg i el curt, o sigui: 2+1/2+1/... Això, musicalment, s'aconsegueix fent que el temps fort (l'accentuat, que coincideix amb el primer del compàs) porti la nota més estàtica de la melodia. Aquest procediment dinamicocinètic és palesament destacat en *Flor de Murta* i en totes les altres danses, exceptuant les tres susdites. Es pot donar el cas que la nota estàtica, la primera del ritme, es presenti camuflada de floreis, però no perd mai el pes i aroma de la nota *fonamental*, que es belluga dins una escuma d'afalacs. És una raó, doncs, que ens constreny a declarar que els nostres cossiers gaudeixen d'una tradició secular i són un vi de solatge de segles.

⁴ Higini Anglès, *La música a Catalunya fins el segle XIII*, Vol. III, p. 374.

c. Melodia Iluminosa i alegre

La joia espurnejant que raja la melodia dels cossiers és una prova inqüestionable de l'origen llatí-europeu de la nostra dansa, que no-res té a veure amb les lamentoses cantilenes moresques o islàmiques. Els cossiers ballen enduits per la gràcia arreventadora d'una melodia clara i ingènua, tota ella rabejada d'elegància innocent i de gust arcaic. Nua o vestida de floreigs, és sempre ella mateixa, inconfusible i autèntica.

Cal remarcar una particularitat de la melodia dels nostres cossiers: els *floreigs*, brodadures i mordents que, sovint, sovint, vénen aplicats a una determinada nota, per embellir-la i donar-li especial nervi (o realçament), bé precedint-la, bé acompanyant-la, o diluint-se dins el grup ornamental, però mai anticipant-se a l'*ictus* o temps de ritme de la nota afectada, sinó executant el susdit floreig tot just en caure el temps rítmic (de la nota afectada). És una tècnica rigorosament observada, des del temps del prerenixement fins al barroc inclòs. Aquesta pràctica és un element verament remarcable, perquè comunica als nostres cossiers un peculiar lluïment i caràcter⁵.

d. Instrumental específic d'acompanyament, succint i primari

Sobre l'instrumental emprat en les danses dels cossiers, vegeu el final de l'apartat I («Els cossiers de Montuïri, dansa medieval històrica»).

III. Estructura de la dansa dels cossiers

Per tancar el triangle temàtic que m'he prefixat respecte de la nostra dansa, cal dir uns mots sobre la seva organització estructural. La dansa té sempre per objecte ennobrir el gest i fer-lo significatiu. El llenguatge de la dansa és la capacitat d'exterioritzar la joia, l'amor, la pena, el neguit, la pau, la serenor... ¿Quins foren els primers sentiments que es desprendueren de la nostra dansa de cossiers? De cert, no-res sabem, però una notícia tenim segura: en el segle XV, intervenia a una processó del *Corpus Domini* de Ciutat.

No hi ha dubte, doncs, que aleshores prendria un aire cerimoniós, lent, noble. Dins la societat de la baixa Edat Mitjana i sobretot en entrar el Renaixement i el Barroc, vigien molts estils de dansa, locals, regionals, nacionals, però els que eren generals dins aquella societat eren dos models estereotips, dues categories paradigmàtiques: a) les danses cerimonioses, lentes, nobles, que es coneixien amb el nom de *basse danse*, i b) el *Pas de Brabant*, dansa viva, festosa i desimbolta; dos

⁵ Entre les versions musicals de la melodia dels cossiers, la que més recoman és la realitzada per Xavier Carbonell (*Cossiers de Montuïri*, Ajuntament de Montuïri, 1992).

tipus de dansa que, en general, dominaren a l'ample d'Europa, del prerenaixement-ars nova (1300 c.) fins al Renaixement pur (1550 c.).

Si la història (i la realitat d'avui) ens presenta la nostra dansa en relació amb el fet religiós i altres realitats de gust anàleg, està clar que la nostra dansa és classificable en la categoria paradigmàtica de *basse danse*, dansa noble, lenta, cerimoniosa. Ja sabem que amb el transcórrer del temps les arts, els gusts, intercanvien experiències i objectius; per tant, també la nostra dansa, a través dels anys, pot haver tingut una orientació bipolar.

No oblidem que el Cristianisme fou la primera filosofia que intentà connectar amb el poble; el cant i la dansa foren, tothora, subsidis de primer ordre per a un apostolat catequètic. I els nostres cossiers, en una forma o l'altra, foren enganxats a aquest projecte. L'església mallorquina, a semblança de l'església de França del s. XV, havia incorporat la dansa a les seves manifestacions; sempre, però, la *basse danse*, de gestos parsimoniosos i circumspectes.

Queda clar que el projecte original-estructural dels nostres cossiers és el de la *basse danse*, amb les seves peculiars propietats: noblesa, majestat, elegància, aca- tament... L'estructura musical i rítmica dels cossiers és relativament simple, malgrat que, esporàdicament, algunes particularitats escapin a la norma general.

Per a l'anàlisi i examen de les tonades dels cossiers, m'he servit de la transcripció de J. Massot i Planes (del seu *Cançoner musical de Mallorca*). Ja sé que existeixen altres transcripcions, alguna de les quals és més científica i conforme al caràcter històric de l'època. Tot i així, la transcripció de Massot em resulta més pràctica i eficaç, pel que es refereix al projecte estructural de les danses, perquè, ultra donar-me les dades més clares i ordenades, la seva transcripció és fidel i prou encertada. D'antuvi, cal remarcar els elements que són comuns. Totes les danses de cossiers estan construïdes sobre

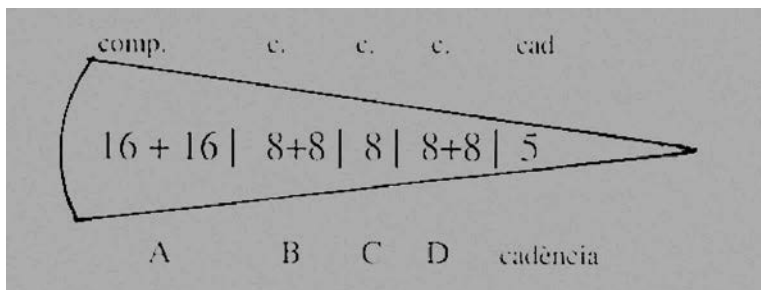
{ un mateix ritme (ternari)
un mateix sistema (modal)
un mateix moviment (moderat)

Les danses poden ser monotemàtiques o pluritemàtiques. La majoria de les nostres danses de cossiers són pluritemàtiques (9) i la resta són monotemàtiques (3). Posem els ulls, sobretot, en la dansa-mare: *Flor de murta*. És una dansa pluritemàtica que assumeix la forma d'un *con* musical, pels motius que us explicaré. Consta de 7 estrofes (frases), amb 3 temes dobles, i 1 de simple, més una cadència, distribuïts de la forma següent:

Temes	A ¹ – A ²	B ¹ – B ²	C	D ¹ – D ²	+ cadència
Compassos	16 + 16	8 + 8	8	8 + 8	+ 5

Resultat

2 frases de 16 c.	= 32 compassos	}	77 compassos
2 frases de 8 c.	= 16 compassos		
1 frase de 8 c.	= 8 compassos		
2 frases c.	= 16 compassos		
Cadència de 5 c.	= 5 compassos		

Diem que assumeix la forma de *con* musical, perquè, partint a l'inici amb la màxima obertura de 32 compassos, passa als 16 compassos, als 8 i fineix amb els 5 de la cadència. Recordem, una vegada per sempre, que aquesta *cadència* és comuna a totes les altres danses, exceptuades *Mitjanit*, *Mocadors* i *Oferta*, que la tenen pròpia. Resumint, hi ha 4 temes: 3 doblats, un solitari, més cadència. En total, hi ha 77 compassos. El ritme és lent i senyorial en el curs de totes les danses i es torna ràpid, improvisament, en entrar la cadència.

És remarcable el ritme que es desplega dins el mode rítmic *troqueu* (d'una llarga i una curta = ♩), amb la coincidència del temps fort (1r) amb la nota més estàtica de la melodia. Aquest procediment *cinètic* s'observa gairebé en totes les danses, excepte *Mitjanit* i *Corregudes*, que es manegen amb mode *hipodòric* (mi-re-do-si-la), amb final *lidi*, manllevat a *Flor de Murta*, la primera, i, amb un estrany *hipolidi*, la segona.

MESTRE JOAN

Fórmula musical única, repetida en les 4 frases. Aquí notam bé el fenomen de la coincidència del temps fort del ritme amb la nota més estàtica de la melodia, cosa que remarca el tipus de ritme modal.

GENTIL

Les frases 1 i 2 són melòdicament i rítmica com la primera frase de *Flor de Murta*. La frase 3ª omet els 4 primers compassos de les anteriors i la resta és com les frases 1 i 2, fins al quartúltim compàs abans d'acabar la frase (que és un episodi nou). Es pot dir que aquesta frase és un cosit de compassos de la primera, amb un episodi nou al final, per acabar amb una 4ª frase igual que l'anterior, més una cadència (5 compassos finals), que és idèntica a la de la dansa *Mestre Joan*, plagi camuflat de la de *Flor de Murta*.

GALLINETA ROSSA

Consta de 5 estrofes o més (discrecionalment). Una particularitat és que apareixen els salts de 6^a: 3 a cada frase. Les 5 estrofes o frases es toquen sobre un patró musical idèntic, amb una cadència final afegida, que és la mateixa que la de *Flor de Murta*.

OBRIM-NOS

Conformen aquesta dansa 4 o 6 frases de 16 compassos, més l'anacrusi del començament. Dins la mateixa frase, hi ha incisos de 2 o 3 compassos, repetits paral·lelament. La frase 6^a i última té els 8 primers compassos iguals que les altres estrofes, però a partir del compàs 9è varia i repeteix molts episodis de les frases precedents. Ens assalta un dubte respecte d'aquesta 6ª frase: ¿es tracta d'unes variants volgudes per l'autor o es tracta d'un embull pel qual el transcriptor-recol·lector ha embastat i cosit materials de les frases anteriors, cosa que ha donat lloc a aquesta frase de *cloenda*?

EL REI NO PODIA

Dansa constituïda per 4 frases idèntiques, de 16 compassos cada una, més anacrusi d'entrada. La cadència afegida en l'última frase és la cadència de *Flor de Murta*. Notau el repetir-se d'aquella particularitat, que apuntàvem més amunt, del ritme musical *troqueu*: la coincidència del temps fort amb la nota estàtica i fonamental de la melodia.

LA DANSA NOVA

Aquesta dansa bitemàtica té una estructura particular. Consta de 3 grans frases o estrofes que s'estructuren així:

1. A+A+B+B+B+B
2. A+B+B+B
3. A+B+B seguida de cadència

Com altres danses, aquesta també destaca per fer coincidir el temps fort del ritme amb la nota més estàtica o de major durada de la melodia, cosa que remarca la força i rigidesa del ritme i el salt de la dansa.

MARCANSÓ

Dansa constituïda per una fórmula estereotípica repetida (4, 5, 6 vegades, a discreció). La fórmula consta de 19 compassos, més l'anacrusi del principi. Es destaquen els incisos de dos compassos centrals repetits, la-si-sol, la-si-sol, quasi a donar més fermesa al ritme. Estan absents els floreigs, exceptuades poquíssimes ocasions d'idèntica recurrència. Per tancar, no hi manca la fórmula acostumada, que ens recorda el cordó umbilical matern: *Flor de Murta*. És de notar l'extensa frase cadencial després de l'última estrofa, que desemboca en la rutinària coda de *Flor de Murta*. (La corresponent versió algaidina d'aquesta dansa és força més florejada).

MITJANIT (A). Particularitats

Sobresurt la coincidència del temps fort, del ritme (percussió) amb la nota estàtica de la melodia, que reforça la puixança rítmica de la dansa.

La dansa consta de 6 estrofes (a discreció): les 4 primeres són idèntiques; la 5^a es presenta sense quasi cap floreig i amb una variant al final on repeteix els 5 compassos anteriors; la 6ª frase repeteix la fórmula de les 3 primeres, sense floreigs i, per acabar, la melodia fa un salt inusitat de 7ª per enllaçar amb l'acostumada fórmula cadencial de *Flor de Murta*, per significar-nos la filiació amb la dansa mare.

Hom no sap si aquesta prolixa dansa servia per a suscitar la bulla en la vetlla, o, al contrari, per provocar la son.

MITJANIT (B). (CORREGUDES)

La tonada de *Mitjanit* serveix per a diversos balls o quadres, propis dels cossiers; aquesta versió, però, s'empra quan els cossiers fan corregudes. Ballen fins a la coda final (més viu) i, en aquell moment, arranquen a córrer i deixen, cortesament, arribar primer la Dama. És remarcable el canvi de modalitat en arribar la coda final, a partir de *més viu*, que deixa el mode *lidi* i passa al mode *hipolidi*, cosa que romp bruscament l'aura modal de tota la frase anterior.

ELS MOCADORS

Aquesta dansa i l'*Oferta* són les úniques on intervé el ritme binari; en la dansa *Els Mocadors*, intervé solament en la primera part. Aquesta dansa s'estructura de la següent manera:

A+A, ritme binari

B+B (8 c.+8 c), ritme ternari

B (8 c) i final (2 c.)

És l'única dansa on té cabuda el moviment *allegretto*, en la segona part, igual que l'última part de la dansa de les *Corregudes* (2ª versió de la dansa *Mitjanit*). Aquesta dansa, a més del tamborí i flabiol, porta les xeremies i té cadència pròpia.

L'OFERTA

Aquesta dansa, musicalment breu, és un model d'elegància i discreció. Es desenvolupa en ritme binari, amb cadència pròpia.

* * *

Qualcú, a cau d'orella, ja em diu: Donat que a la nostra Illa existeixen altres cossiers, ¿qui té el primat? Amb modèstia i amb orgull podem confessar que només un de sol comparteix parentiu amb nosaltres: els cossiers d'Algaida. Amb rigor, solament els cossiers d'Algaida són estrictament afins als nostres i comparteixen els mateixos dots i privilegis, però a certa distància.

Ràpidament i sumària, diré que qui escolta els cossiers de Montuïri i els d'Algaida de seguida s'adona de la profunda afinitat de tots dos balls. Melòdicament, els cossiers de Montuïri es presenten més descarnats i lliures de floreigs, mentre que els cossiers d'Algaida apareixen més florejats i senyorials. A més, els cossiers algaidins desenvolupen la melodia força capgirada i trastocada, però el nervi central és sempre de la melodia montuïrera.

En conclusió, els cossiers d'Algaida són un plagi –artístic i valuós– dels de Montuïri, puix la recta lògica ens ensenya que, des del simple es passa al compost; des de l'elemental i primari s'arriba al complex i ornat; sempre, primer és el tema i llavors el comentari. Els cossiers de Montuïri, doncs, precedeixen cronològicament els d'Algaida, potser entorn d'un segle o més.

El repertori algaidí se cenyeix solament a poc més de la meitat de les danses dels cossiers de Montuïri, i són les següents: *Flor de Murta*, *Dansa Nova*, *Sa Titoieta*, *Obrim-nos*, *Marcansó*, *Mitjanit*, i *Oferta*. Podem concloure que ens trobam davant el quadre genealògic de mare-filla. No és estrany, per tant, que s'assemblin amb tanta avinença.

* * *

Com veieu, encara no s'ha dit tot sobre els nostres cossiers. No em cansaré d'encomanar-vos que estudeieu i respecteu aquest tresor de la nostra cultura. Sovint sentim a dir: això és del passat i el passat és anacrònic i desmodat. Això és ver i no és ver. És ver, pel que respecta als costums i modes obsolets i estèrils (a ningú, avui, se li ocorre anar a Ciutat amb carro, tenint a disposició un cotxe-automòbil); no és ver, però, pel que concerneix obres, objectes, manifestacions, tradicions, patrimoni de la història humana. Tot això és l'*humus* fèril, la saba viva de la nostra història, i el que és viu és actual i present. Si hi afegiu el seu valor intrínsec com a creació artística i estètica, el passat és sempre present. I els cossiers no són quelcom estantís i caducat, sinó ben altra cosa: són un llenguatge, una expressió, un símbol viu, eloqüent i vàlid del senyoriu i la noblesa d'un poble. Amb una paraula, els cossiers són art, sempre fresc i novell, i l'art veritable mai no envelleix. *Ergo* (deien els escolàstics), als nostres cossiers, senyorívols i elegants com el dansar de les nostres blateres, versàtils i avinguts com una milícia d'estornells, cal que ens apressem a defensar-los i encobeir-los, amb un conreu i exercici pacient i assidu.

Amigues i amics. Fidelment i puntual, però sempre amb el cor a la boca, us he manifestat el meu sentir, entorn d'un argument tan suggestiu i tan nostre. Quan es tracta d'estalonar l'alçasser de la nostra identitat, cal que, tots a l'una, aixequem els braços i el cor.

PRIMERA PONÈNCIA

EL PLA, ENTRE LA MALLORCA PROFUNDA I LA REAL

CLIMENT PICORNELL

Me lloga Joan Miralles, *Porrerenc*, per a les jornades d'Història Local de Montuïri. No contaré als meus oients per on para la Serreta des Fonoll, l'alçària del Puig de Sant Miquel o les quarterades que tenen Alcoraia, Son Comelles o Tagamanent. Faig comptes recordar el que tothom, probablement, ja sap: quines són les problemàtiques del Pla de Mallorca, del qual Montuïri és un mirall perfecte. Un rosari d'obvietats. Agendes 21, Normes subsidiàries, Plans Directors i Territorials diversos ja han plantejat, qui sap si millor, aquestes qüestions.

Hi ha molta foravila, però, adesiara, un es topa amb xalets i habitatges. Les grues –quasi totes desballestades per la crisi– marquen els llocs on les construccions plurifamiliars, desconegudes als petits nuclis rurals, han configurat una altra fesomia a la Mallorca interior. Una *rurbanització*, resultat de la disseminació de la ciutat dins el territori, una urbanització difosa, amb saldos migratoris que han canviat –amb nous immigrants–. Creixen els pagesos a temps parcial, es transforma el mercat immobiliari, apareixen nous residents com els treballadors amb mobilitat diària i, encara que hi subsisteixi un espai agrari, majoritari i dominant, no se sap molt bé si li hem de dir espai rural.

Per fer via, els municipis del Pla tenen els índexs d'activitat econòmica més baixos de Balears. Hi ha activitat agrícola, malgrat que no es vegi reflectida en les persones donades d'alta al règim agrari. El sector industrial és d'unitats de petites dimensions. El comerç està en expansió, sobretot en establiments a l'engròs, però es mantenen botigues petites, mercats artesanals i fires temàtiques, com la de la perdiu. Els sectors de la restauració i del turisme rural han augmentat, però la construcció és l'activitat empresarial majoritària a tots els municipis. El percentatge de població activa del Pla és per sota del de Mallorca. Aquest baix valor és causat per l'envelliment de la població i perquè moltes dones no *apareixen* com a actives.

Una lectura ràpida de la demografia és ben explicativa. El Pla perd població de 1950 a 2004. De 37.214 a 26.579 habitants, perd el 30%. En els darrers anys, però, la població s'ha incrementat un 9%. Aquest redreçament és degut, fonamentalment, a l'empadronament de gent que treballa a Ciutat i a alguns *retorns* de gent del poble, però, sobretot, a l'arribada d'immigrants. Hi ha un canvi de tendència a partir del canvi de mil·lenni, associat a la immigració estrangera. Això ha provocat la revitalització de la construcció, els serveis domèstics, el comerç. Ha induït noves necessitats de serveis escolars i sanitaris i ha dinamitzat el mercat de lloguer de cases, fins ara buides.

Les noves carreteres i el tren fins a Manacor i Inca, amb el servei de bus associat, han estat vectors predominants. Hi ha una nova realitat dels pobles, més mestis-

sa i multicultural, que es *visualitza*, sobretot, en un perill de pèrdua de la identitat tradicional del que fins ara havia estat *el cor de l'illa*; això ocorre malgrat que, als pobles del Pla, es doni una integració social acceptable, sobretot a través dels infants que van a escola. La immigració estrangera, cal recordar-ho, és dual: residencial, la que ve del Nord, i a la recerca de treball, la del Sud.

Al Pla de Mallorca el pes de la gent major és molt gran. Maria de la Salut, Montuïri i Sant Joan són municipis on el percentatge de persones majors de 65 anys supera el 20% del total de la població. La forma de viure de l'anomenada *tercera edat* ha transformat els nostres majors en personatges actius, en un lobby de pressió i en un col·lectiu desitjat. Les administracions generen acceleradament plans gerontològics. Tot i que vells i immigrants focalitzin l'atenció de les problemàtiques socials, al mig o més avall de la piràmide de població, se situa el gruix de gent que manifesta que li agrada viure al seu poble, Montuïri en aquest cas. Aquesta gent no canviaria les seves condicions de vida, pugna per millorar el seu redol i s'implica en la trama d'una societat civil activa i conscient de les seves fortaleeses i debilitats.

A la recerca de solucions, fa anys es parlava del pla del Pla. No s'aprovà, es gastaren debades el doblers: s'havia d'incentivar l'economia, millorar les infraestructures i els serveis, protegir els recursos patrimonials i ambientals. Se cercava un desenvolupament homogeni –encara no es deia sostenible– ajudant l'agricultura i limitant la construcció a foravila. S'aprovaren, després, les Directrius d'Ordenació del Territori i, mentre els gabinets tècnics es repensaven el futur, la realitat feia molta més via. La il·legalitat o les necessitats de mà d'obra, no coberta pels residents i substituïda amb immigrants, anaven configurant el Pla del segle XXI, d'esquena a qualsevol pla. Arribà el Pla Territorial de Mallorca i ja se sap que, sense planificació, va creixent el desordre, immers dins el deixar fer. Més enllà de les crítiques de com puguin ser els índexs de densitat fixats per al creixement urbanístic o la poca coherència en la regulació del sòl rústic, el més important és que el Consell de Mallorca activi definitivament el control de la redacció de normes o la disciplina urbanística, que tant costa d'imposar i és un punt clau del bon govern.

Hi ha el temor que el Pla, definitivament i únicament, esdevengui una comarca dormitori o es contempli com una *reserva* del caràcter rural de Mallorca. Se suposa que els indígenes – conservadors de les tradicions – s'haurien de casar per l'Església, dinar d'arròs brut, fer ball de bot i llaurar amb calçons amb bufes. Aquesta visió esbiaixada és patrimoni de *palmesanos*. El Pla és avui una comarca on la globalització ha transportat el seu *modus operandi*; tret del territori i les relacions personals, la resta és com per tot. El sector agrari està en crisi per la poca rendibilitat –amb la paradoxa que el preu de la terra no deixa d'augmentar–. Com que els costums i les tradicions eren subsidiàries d'aquesta activitat rural, han desaparegut o han agafat un caire de representació cultural allunyat del que, en realitat, les feu néixer. Cants, balls i oficis es mantenen per la dèria d'uns pocs, per la subvenció de les administracions o per enyorança de la tradició que, és cert, encara sobreviu. Una aposta podria ser la gestió eficient del patrimoni natural i cultural tangible i intangible, en termes d'accessibilitat per molta de gent, fent compatibles l'autenticitat amb els objectius de les polítiques turístiques i culturals.

Però voler considerar el Pla com un món de rondalla és equivocat. També és ver que resulta difícil tenyir del *marketing* de les coses ètniques, del mercantilisme cultural, aquelles qüestions que toquen l'esperit del poble, l'herència dels nostres majors, conceptes edificats sobre les tradicions i la cultura. En definitiva, el que volia dir és que, a les comarques interiors, la modernitat i el dinamisme hi són de manera desigual i que això que anomenam béns intangibles –tranquil·litat, bonveïnatge, mesura humana de les coses– són encara valors del Pla de Mallorca. Mallorca profunda? Veurem fins quan la crisi i els promotors urbanístics ens deixaran la profunditat només per a nosaltres.

COMUNICACIONS

ESTIMS DE MONTUÏRI: 1578-81. ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT

GABRIEL J. FERRER

Context històric

El Regne de Mallorca comprenia l'àmbit territorial de les Illes Balears i, com a tal, quedà conformat ja des del segle XIII. Cal puntualitzar que, almenys des de finals del segle XIII, cada una de les illes gaudia d'una certa autonomia respecte a les restants. Això era degut, en gran part, a la no simultaneïtat de les conquestes de Mallorca (1229), Eivissa (1235) i Menorca (1287). A més, les illes menors de l'arxipèlag balear sempre foren considerades per la Monarquia com a illes adjacents a ella¹. Per això, la principal figura de cohesió entre les illes de l'arxipèlag era, a més del Rei, el Lloc-tinent general o Virrei. El Regne de Mallorca quedà vinculat definitivament i irreversiblement, des de mitjan segle XIV, a la Corona d'Aragó i, des de finals del segle XV, a la Monarquia Hispànica. Això, emperò, no vol dir que no conservàs els seus furs i la seva personalitat com a Regne integrant de la Monarquia Hispànica. Cada Rei que pujava al tron havia de jurar els privilegis i les franqueses de cada un dels regnes que conformaven l'aglomerat hispànic. Tanmateix, sobretot a partir dels Àustries, els monarques volien tenir un major control sobre els regnes i els furs n'eren un impediment. Amb Felip II es va innovar en aquest aspecte; la Reial Provisió de Brussel·les de 17 de gener de 1556 confirmava els privilegis del Regne amb una clàusula restrictiva: la confirmació només quedava limitada a aquelles franqueses de les quals el Regne estàs en ús i possessió.

El període que nosaltres tractam està emmarcat dins el regnat de Felip II (1556-1598) i, expressament a Mallorca, dins el virregnat d'Antoni d'Oms, després de substituir el seu precedent, Miquel de Montcada, al 1578. Antoni d'Oms fou nomenat Virrei de Mallorca a San Lorenzo de El Escorial el 8 de juliol de 1577 i, a la capital mallorquina, va jurar càrrec el primer de gener de 1578. Pel que es refereix a la seva tasca, va publicar edictes encaminats a la repressió del bandolerisme, a eradicar la falsa pobresa i a millorar la moralitat pública de la població. Hagué de fer front, a més, a la falta de queviures i al finançament de les seves importacions. També pretengué controlar les insaculacions de candidats a càrrecs de la Universitat. El 1579, dictà nous capítols i ordinacions per al govern del regne. Facilità la immigració, des de València i Catalunya, de mestres velluters per ensenyar l'art de teixir la seda a Mallorca. Tengué algunes diferències amb els jurats i manà empresonar-ne alguns. També durant el seu

¹ JUAN, 1996.

virregnat, s'inicià i es culminà la confecció de la primera estimació general de béns rústics de tota l'illa, que va ser la base d'un nou sistema de distribució impositiva².

La propietat pagesa s'agrupava entorn dels nuclis de població. Els cinturons agrícoles que envoltaven les viles eren resultat dels processos de parcel·lació medievals, amb una divisió de les terres i tinences pageses a causa de l'herència, la compravenda de terres entre els pagesos i l'establiment de les finques periurbanes³. Entorn de la vila, podem trobar un primer cinturó de petites parcel·les d'horta, vinya i camps de cereals cultivats de manera intensiva. Llavors, en un segon anell, trobam parcel·les més extenses, com per exemple, camps trossos i sorts, que eren terres dedicades al conreu extensiu de cereals on sovint hi havia les possessions dels pagesos acabats. També hi havia petits rendistes, com podien ser notaris, mercaders o botiguers, que vivien al poble i, gràcies als guanys del seu ofici, pogueren comprar terres. Llavors, al tercer anell, trobam les grans explotacions de la noblesa terratinent. Al costat dels pagesos posseïdors de terres, hi havia un conjunt important de vilatans que només posseïen cases o minúscules parcel·les, o bé que no disposaven de béns que poguessin ésser estimats pels oficials del cadastre. En la majoria de casos, eren pagesos jornalers, mossos, missatges, criades i altres assalariats que treballaven a les possessions o arrendaven petites parcel·les de terra per completar la seva tinença⁴. J. Mulet i la resta d'estudiosos que han treballat la propietat als segles XVI i XVII han demostrat que les terres pertanyents a la noblesa s'han mantengut intactes degut a estratègies hereditàries com, per exemple, el fideïcomís. No era així en el cas de la petita explotació pagesa, que es fragmentava contínuament.

Preàmbul

La documentació original consultada per a aquest treball es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca, al llibre de Diputació 1271 (D-1271). Aquest volum, del 1581, recull la informació dels Estims realitzats al 1578; de fet, n'és una còpia, però amb la innovació que hi apareixen els pagaments i cobraments de censals, a més d'anotacions posteriors de fins a mitjan segle XVI, que hem ignorat en aquest treball. Hi trobam el nom i els llinatges del propietari, la seva professió o condició —apareix en pocs casos—, i les cases, mobles, trossos, possessions, fa cens i rep cens. La capçalera del llibre diu el següent:

² JUAN, 2002.

³ VAQUER, 1987.

⁴ JOVER, 2004.

Fons M · D · L · XXXI
Libre major nomenat D primer dels estims universals
comensat per mi _____ Rafel Morla
Esent jurats
Joan Baptista Despuig – Militar
mº Jaume Moranta transferit a la Reial Audiencia Ciutadans
mº Bernat de Oleza
mº Michel Ferrandell Mercaders
mº Antoni Reus
Frenesch Riere – Menestral
En lo qual son contengudes Santayí, Campos, Montuhiri, Algayda, Luchmajor

Així, doncs, començarem a exposar els resultats dels valors en lliures i els seus propietaris de manera percentual i estadística.

Resultats

Població al 1581. Propietaris i no propietaris

Total població al 1585: 2141⁵

Propietaris 319 = 15%

No propietaris 1832 = 85%

Com podem apreciar a les dades, només una minoria de la població, el 15% –319 persones–, era propietària al terme de Montuïri l'any 1581, any en què es va realitzar el cadastre de la centúria. Tot i que el cens fou realitzat pel Virrei Vich, quatre anys després, l'estructura de la propietat no devia haver canviat gaire. De tota manera, durant els cent anys en què està vigent el cadastre, es van produint modificacions. En aquest treball, però, només hem tengut en compte els propietaris i les propietats del mateix any en què es va dur a terme el dit cadastre.

⁵ Cens realitzat pel Virrei Vich al 1585. Alguns historiadors, després de comparar les xifres de població proporcionades per la recaptació del morabatí de 1573 i les exposades pel Virrei D. Lluís Vich el 1585, arriben a la conclusió que aquestes darreres són un poc desmesurades. S'ha de tenir en compte que el morabatí, estudiat per Francisco Sevillano, dona una relació de 43.335 habitants a la Part Forana i el cens del Virrei Vich, estudiat per Ramon Rosselló, 89.727 habitants en aquest mateix espai. Es tracta, per tant, de nombres força divergents.

Percentatge de propietaris**Total propietaris al 1581: 319**

Propietat	Nombre propietaris	%
Possessions	24	7%
Trossos	216	68%
Cases	181	57%
Mobles	112	35%
Béns Fora	39	12%
Reben Cens	82	26%
Fan cens	168	53%

El bé que destaca més, per nombre de propietaris, són els trossos, amb un 68% i 216 propietaris, seguit de les cases, amb 181. Les possessions configuren un menor nombre de propietaris, com és normal, ja que eren el bé més car i, a la vegada, més escàs. Aquesta taula tan sols és una orientació del que veurem més endavant, on estudiarem i analitzarem més detalladament els valors de totes aquestes propietats.

Tipus de propietat en lliures

Tipus de propietat	Nombre propietaris	Valor en lliures
Possessions	24	48.450 ll
Trossos	216	52.006 ll
Cases	181	18.030 ll
Mobles	112	11.495 ll
Béns fora	39	9.482 ll

Aquí, hem sumat tots els valors dels béns dels propietaris segons el tipus de propietat. Els trossos tenen el major nombre de lliures, però hem de tenir en compte que és la propietat que més es repeteix. En proporció, les propietats amb més valor en lliures serien les possessions, ja que només amb 24 propietaris fan 48.450 lliures. Els béns de fora poble serien els darrers; si ho miram amb proporció al nombre de propietaris, però, les cases i els mobles quedarien en darrer lloc quant a valor.

Percentatge de valor de les possessions

Valor en lliures	Nombre propietaris	%
5.500-3.000 ll	5	21%
2.999-1.000 ll	14	58%
Menys de 1.000 ll	5	21%

Com podem veure, hem dividit els valors en lliures en tres sectors. El primer inclou les possessions d'entre 5.500 i 3.000 lliures, les més cares. Després, tenim les de valor mitjà i, finalment, arribam a les de menys de 1.000 lliures, un valor baix per a possessions. Com podem veure a la taula, el tipus de possessions que predominen són les que es troben dins uns valors intermedis, entre 2.999 i 1.000 lliures. La resta de propietaris es reparteixen entre les més cares i les més barates

Percentatge de valor en els trossos

<i>Valor en lliures</i>	<i>Nombre propietaris</i>	<i>%</i>
2.200-1.500 ll	6	3%
1.499-500 ll	20	9%
499- 100 ll	105	49%
menys de 100 ll	85	39%

El 49% dels trossos tenen un valor d'entre 499 i 100 lliures. Tot i que no arriba a la meitat del total, és una xifra considerable. A continuació, hi ha els trossos amb valor inferior a les 100 lliures. Per tant, podem concloure que els trossos són, sobretot, mitjana i petita propietat, ja que els valors més alts són només un 3% i un 9% dels 216 propietaris de terrenys.

Percentatge de valor de les cases

<i>Valor en lliures</i>	<i>Nombre propietaris</i>	<i>%</i>
750-400 ll	3	2%
399-100 ll	65	36%
99-50 ll	73	40%
menys de 50 ll	40	22%

Com podem apreciar en el gràfic, el valor de les cases estaria en unes xifres intermèdies. *Grosso modo*, la tendència predominant seria entre les 399 i les 50 lliures, seguida de les cases amb un valor inferior a les 50 lliures. Pel que fa a les cases amb un valor molt elevat, només hi hauria tres propietaris. No podem parlar de tres cases, ja que és possible que, en un d'aquests valors més elevats (i en els altres també), s'haguessin sumat dues o més cases. Això també passa en altres propietats, com els trossos, els mobles i els béns fora. Moltes de les cases documentades apareixien acompanyades d'un *cayró*, un corralet o portassa, tot i que també podem trobar cases amb corral.

Percentatge del valor dels mobles

<i>Valor en lliures</i>	<i>Nombre propietaris</i>	<i>%</i>
800-300 II	7	6%
299-100 II	30	27%
99-50 II	35	31%
menys de 50 II	40	36%

En el cas dels mobles, hi ha un predomini del valor més baix: 40 propietaris, de 112, tenen mobles per menys de 50 II. Dins el 6% i el 27%, hi ha un nombre important de propietaris de possessions. Val a dir que el màxim propietari de mobles, que en té per valor de 800 lliures, és també propietari de possessió. Els mobles eren el bestiar (bous, vaques, ovelles, etc.), tot i que també s'hi inclourien els carretons.

Percentatge de valor de béns fora

<i>Valor en lliures</i>	<i>Nombre de propietaris</i>	<i>%</i>
1.800-1.000 II	3	8%
999-500 II	1	2%
499-100 II	10	26%
menys de 100 II	25	64%

En aquest cas, més de la meitat dels béns de fora poble –en concret el 64% dels 39 propietaris– té un valor inferior a les 100 lliures. Aquestes propietats poden ser de molts tipus: cases, mobles, trossos i, fins i tot, possessions. Acte seguit, veurem quins són els pobles on es troben els béns d'aquests montuïrers propietaris.

Pobles on hi ha béns de montuïrers

<i>Poble</i>	<i>Nombre propietaris</i>	<i>%</i>	<i>Valor en lliures</i>
Algaida	31	79%	8.030 II
Porreres	5	12%	835 II
Llucmajor	1	3%	385 II
Sant Joan	1	3%	220 II
Sóller	1	3%	12 II

Està clar que Algaida és el poble que acull un major nombre de propietaris montuïrers, el 78%; el segueix d'enfora Porreres, amb el 12% i només 5 propietaris. Els altres pobles –Llucmajor, Sant Joan i Sóller– només tenen un propietari de Montuïri. Com podem veure, tots els pobles, excepte Sóller, són fronterers amb Montuïri. Això vol dir que gairebé totes les terres, els mobles i les possessions que tenien els propietaris continuaven lligats a l'agricultura i la ramaderia del Pla de Mallorca.

Percentatge i valor de les persones que reben censal

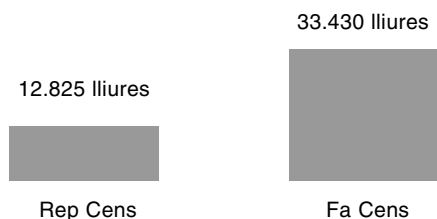
<i>Valor en lliures</i>	<i>Nombre propietaris</i>	<i>%</i>
950-400 ll	11	13%
399-199 ll	22	27%
99-50 ll	18	22%
menys de 50 ll	31	38%

En total, hi ha 82 propietaris que han de cobrar algun censal i el total del valor de tots els censals per cobrar és de 12.825 lliures. Com veiem a la taula, predominen els censals baixos, encara que el 13% són alts. El llibre del cadastre no especifica d'on procedeixen els censals. De tota manera, sabem que alguns poden venir de la venda de trossos o possessions i, en el cas de grans terratinents, els censals que reben possiblement són les rendes provinents dels pagesos.

Percentatge i valor de les persones que fan censal

<i>Valor en lliures</i>	<i>Nombre propietaris</i>	<i>%</i>
2.500-1.000 ll	8	5%
999-500 ll	9	5%
499-100 ll	49	29%
menys de 100 ll	102	61%

Pel que respecta al pagament de censals, veiem que les xifres són més elevades. No obstant això, la majoria dels censals a pagar són d'un valor inferior a les 100 lliures. Com podem observar, a mesura que augmenten les lliures, disminueix el percentatge de propietaris que han de pagar. També en aquest darrer gràfic de barres confirmam la diferència entre els dos censals. Els censals a pagar arriben a les 33.430 lliures, mentre que els que en reben són de 12.825.

Percentatge del total disponible

Valor en lliures	Nombre propietaris	%
7.760-5.000 II	2	1%
4.999-2.000 II	16	5%
1.999-500 II	53	17%
499-50 II	217	68%
Menys de 50 II	31	10%

El total disponible és la suma de totes les propietats, inclosos els censals a cobrar. Veiem que dominen clarament els censals entre 499 i 50 lliures. Aquest percentatge es fa sobre el total de propietaris que, com hem vist al principi, són 319. El total de lliures que fa el total disponible de tots els propietaris és de 152.288.

Percentatge del total real

Valor en lliures	Nombre de propietaris	%
6.700-4.00 II	2	1%
3.999-1.000	24	7%
999-100 II	183	57%
100-0 II	101	32%
Nombres negatius	9	3%

El total real és el total disponible, restant-li els censals que ha de pagar el propietari. Com podem veure, més de la meitat de censals a pagar es troben en un valor intermedi. Només dos propietaris han de pagar censals elevadíssims; aquests dos casos serien compradors de possessions que encara no les han pagades. Una cosa curiosa és que trobam també propietaris que estan en *bancarrota*, és a dir, els censals que han de pagar són més elevats que els béns que posseeixen.

Conclusions

Generalment, el que trobam en aquest cadastre són, sobretot, valors intermedis. També s'ha de dir que les xifres més riques són poc abundants i amb un percentatge molt baix, superat fins i tot pels valors més pobres. El fet que tan sols un 15% de la gent sigui propietària reflecteix el procés de pèrdua de terra de la petita i mitjana propietat durant els segles XV i XVI, en benefici de propietaris ciutadans o residents a ciutat. Com hem dit, és un procés que començà al s. XV a bona part de viles mallorquines, a causa de l'endeutament dels petits propietaris. Com que no podien pagar els crèdits demanats als nobles i als pagesos rics per satisfer la demanda fiscal del regne, aquests incautaren les seves terres i començà a aparèixer una nova estructura lati-

fundista. A més, hi havia un estancament del sistema recaptatori mallorquí, cosa que no va fer més que accentuar un procés que desembocà en una guerra civil. Després de les germanies (1521-23), aquest fenomen no va fer més que consolidar-se i aparegué una nova classe treballadora de jornalers, que substituïren la cada vegada més precària mà d'obra esclava. Per posar-ne un exemple, els 24 propietaris de possessions tendrien el 48% del valor de les terres, per tant, el latifundisme està constatat. No obstant això, hem de reconèixer que encara hi ha una certa pervivència de la petita i mitjana propietat, que conforma el 52% de les terres de la vila, repartides entre 216 propietaris.

Segurament, aquest cas de Montuïri pugui ser una còpia de tot o gran part del Pla de Mallorca. Onofre Vaquer afirma que, el 1581, prop d'una tercera part de la riquesa rústica de l'illa es trobava en mans de propietaris ciutadans. Pel que fa a les possessions, n'hem trobades de molt riques i importants com Alcoraia, Galiana i Tagamanent. Molts de propietaris de possessions tenien el tractament de mossèn, que s'anteposava al tractament o al títol de personatges de classe elevada: sants, prínceps i prelats, però també cavallers, ciutadans, graduats en dret... Aleshores, aquests propietaris mossens serien mercaders o ciutadans adinerats que pogueren comprar una possessió, ja que en alguns casos els censals demostren que encara l'han de pagar. Això demostraria la teoria de l'abandó de l'ofici de mercader per un de més segur, el de propietari arrendatari. D'aquesta manera, he pogut documentar una certa activitat de compra-venda de terres i béns dins el terme de Montuïri.

Font

ARM: D-1271.

Bibliografia

- JOVER, Gabriel (2004). «El món rural en els segles XVI i XVII. Societat Rural i creixement agrari a Mallorca: 1500-1750». A: DEYÀ, Miquel. *L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*. Barcelona: Edicions 62 («Història de les Illes Balears», 2).
- JUAN, Josep (1996). *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*. Palma de Mallorca: El Tall.
- JUAN, Josep (2002). *Els Virreis de Mallorca (s. XVI-XVII)*. Palma de Mallorca: El Tall.
- ROSSELLO, Ramon (1977). «Visita de D. Lluís Vich, Virrei de Mallorca, a les torres, homes d'armes i material de defensa de Mallorca (1585)». *Fontes Rerum Balearium I*, [Palma], p. 395-322.
- SEVILLANO, Francisco (1974). «La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV y XVI». *BSAL*, [Palma], vol. XXXVI, p. 233-272.
- VAQUER, Onofre (1987) *Una sociedad del Antiguo Régimen, Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*. Palma de Mallorca: Es pes de sa palla.

COMUNICACIONS

EL MAPA DE MONTUÏRI DE GASPAR MAS «COMELLES» (SEGLE XIX)

VICENÇ M. ROSSELLÓ i FRANCESCA R. ROTGER

No podem parlar del mapa de Gaspar Mas si abans no l'emmarcam dins el context històric que en va propiciar l'elaboració. El plànol de Montuïri, datat el 1859, no és un cas únic o aïllat. És un dels nombrosos plànols parcel·laris que s'aixecaren a l'illa de Mallorca a finals del segle XIX, com a conseqüència de la reforma fiscal iniciada l'any 1845 pels moderats arreu de l'Estat.

En un país eminentment agrícola en el qual la tinença de la terra determinava la supremacia de les classes privilegiades, les reformes liberals pretenien una reorganització de l'Estat amb dos objectius clars: aconseguir-ne la suficiència financera i canviar els principis del repartiment de la càrrega tributària. Per augmentar els ingressos en un Estat endeutat, era necessari modernitzar la hisenda pública, canviar el sistema tributari, llegat de l'Antic Règim, i establir-ne un de basat en els principis de la igualtat. Això exigia una informació precisa de la propietat i l'ús de la terra, cosa que només seria possible si es disposava d'un cadastre fiable —amb inventari de finques, extensió, cultius i llistat de propietaris—, acompanyat d'una representació cartogràfica de les parcel·les de tot el territori.

Els primers intents per establir un cadastre es produïren ja en el segle XVIII, a Catalunya i Castella (Catastro de Ensenada). La feblesa de la corona, però, va deixar aquesta tasca en mans dels poders locals, que toparen amb l'oposició frontal dels terratinents, coneixedors del que suposaria una modificació tributària que repartís les càrregues fiscals segons la riquesa dels individus.

En el segle XIX, els representants del govern progressista durant els anys 1841-1842 foren els primers que intentaren engegar el cadastre, però varen fracassar per manca de recursos. La reforma fiscal dels moderats, amb el ministre Alejandro Mon al capdavant, va significar la implantació de la contribució d'immobles, cultiu i ramaderia, que ja es pot considerar com a contribució territorial; era l'inici d'una sèrie d'intents i fracassos per implantar el cadastre i lluitar contra el frau fiscal. Amb aquesta reforma, aviat quedà palesa la urgent necessitat de comptar amb dades i informació de la riquesa i del territori. Una vegada més, però, l'oposició dels grups més conservadors impedí avançar i només es va aconseguir la implantació dels amillaments, promoguda per Juan Bravo Murillo l'any 1850.

Aquest sistema, vigent fins ben entrat el segle XX, deixava a l'administració municipal la tasca de recollir les dades sobre la riquesa imposable. Es basava en les declaracions fetes pels mateixos contribuents i això afavorí les injustícies i els fraus fiscals. En aquest període, s'institucionalitzaren les comissions d'estadística provincial, que en

els casos de Barcelona i Palma de Mallorca foren especialment actives. Agrimensors, arquitectes i enginyers relacionats amb aquestes comissions començaren a aixecar plànols parcel·laris i es aquí on hem de situar el cas de Montuïri.

Des de l'establiment de l'amillament, la comissió d'estadística provincial de Balears instà reiteradament els ajuntaments perquè iniciassin els amidaments dels terrenys del seu terme i elaborassin la cartografia corresponent. Montuïri s'avançà a la resta dels municipis del districte de Manacor i encarregà aquests treballs a un canador local, Gaspar Mas. És de suposar que les notícies sobre la formació de l'amillament i la necessitat de mesurar els terrenys mobilitzà tots els agrimensors locals –entre ells, Mas–, que s'apressaren a oferir els seus serveis als ajuntaments. Així, el 29 de desembre de 1857, el consistori montuïrenc citava Mas «para ver si asepta el trabajo de levantar el plano de este termino, medir las propiedades de cada uno en particular con la numeracion correspondiente, espresando la estencion del terreno destinado a cultivo, viñedo, selvas monte y numero de Arboles con todas las demas circunstancias que puedan ser ventajosas para la formacion del amillaramiento de la riqueza inmueble de este distrito». *Comelles* acceptà l'encàrrec, i s'establiren els següents honoraris:

- Per finques de més de 100 quarterades = 2 sous per quarterada
- Per finques de 100-50 quarterades = 2 sous 6 diners per quarterada
- Per finques de 50-25 quarterades = 3 sous per quarterada
- Per finques de 25-10 quarterades = 3 sous 6 diners per quarterada
- Per finques de 10-1 quarterades = 4 sous per quarterada
- Per finques de menys d'1 quarterada = 4 sous.

El pagament s'havia de fer en tres terminis: el primer al mes d'haver iniciat els treballs, el segon a la meitat i el tercer a l'entrega del plànol. El contracte especificava que els propietaris pagarien l'amidament de les seves finques. Si volien un altre agrimensor, podien elegir el que volguessin, sempre que tengués el títol oficial i avisassin el consistori en el terme de deu dies. A final de 1859, el plànol estava pràcticament enllestit: el 24 de novembre, Gaspar Mas presentà a l'Ajuntament de Montuïri el quadern cobratori de l'amidament del districte que havia practicat. El consistori li demanà que presentàs les dades justificatives i l'advertí que, abans de pagar-li l'import total, havia d'entregar els documents acabats i en condició de servir a l'Ajuntament i la Junta Pericial.

Una vegada aixecat el plànol del terme, la següent passa era la classificació dels terrenys. Aquí entrà en escena Pere d'Alcàntara Peña, topògraf, mestre d'obres militars, delineant i aparellador. Aquest polifacètic personatge va ser l'autor dels plànols de tots els pobles del districte de Manacor, llevat de Campos, Santanyí i Montuïri, que, l'any 1858, quan Peña firmà el contracte amb els ajuntaments del districte, ja havien contractat altres agrimensors (Pedro Moreno Ramírez, a Campos i Santanyí; Gaspar Mas, a Montuïri). Aquest contracte, signat el 10 d'octubre de 1858, sí que recollia els treballs de classificació de terrenys del terme montuïrenc, com es recull en la clàusula número 4:

Formará el empresario, y entregará por duplicado á la junta, un libro registro en folio de todas las propiedades de cada pueblo, por numeración correlativa, con sus planos, comprensivo de la cabida en medida mallorquina de estas propiedades, por divisiones y subdivisiones de las mismas en cultivo, clase de terreno y produccion, inclusa la ganadería, y de su justiprecio hecho por los peritos agrónomos: y en los trabajos de que trata este artículo van comprendidos los de Montuiri, cuyo pueblo únicamente queda excluído en cuanto á su medicion y plan.

Tot i que no anava inclòs en les condicions establertes en el contracte, Peña també es comprometia a aixecar els perímetres dels tres municipis esmentats, «detallando en su interior los principales caminos, torrentes, montes y cordilleras, con el fin de dar mayor realce al plano de todo el partido, y para que la Junta pueda comprobar en su debido dia los trabajos y planos que presentarán aquellos ayuntamientos». Els honoraris estipulats, en el cas de Montuïri, quedaven establerts en 1 real i 49 cèntims de billó per quarterada.

No fou fins el 1861 que Peña inicià els treballs al municipi de Montuïri. A la sessió plenària del 3 de març comunicava que, enllestit el plànol i passat el període d'exposició pública, s'havien de començar els treballs de classificació dels terrenys per part dels pèrits agrònoms. Gaspar Mas, que havia acceptat el càrrec d'auxiliar de Pere d'Alcàntara Peña en els esmentats treballs, renunciava al càrrec de pèrit que tenia a l'Ajuntament montuïrer per passar a col·laborar amb l'empresari. Els treballs de formació de l'amillament finalitzaren dos anys més tard, a principi de 1863, i aquest fou aprovat per l'Administració provincial d'Hisenda l'1 de maig de 1865. A l'Arxiu Municipal de Montuïri, es conserven en bon estat els dos volums (44 x 32 cm) que recullen aquesta classificació.

L'autor

La figura de Gaspar Mas i Miralles, Gaspar *Comelles*, és ja força coneguda a Montuïri. Guillem Mas, Joan Miralles i Onofre Arbona han recollit les dades que coneixem d'aquest personatge peculiar, que va ser tota una celebritat al seu temps. Nascut a Montuïri el 20 de juliol de 1817, Gaspar va contreure matrimoni amb Antònia Aina Trobat, amb qui tengué tres fills. Estudià l'ofici d'agrimensor, amb títol oficial expedit l'11 de novembre de 1846, però la seva intel·ligència i enginy el feren destacar en moltes altres activitats.

Fou escultor i pintor: és obra seva una imatge de la Pietat que es troba a l'església del puig de Sant Miquel. Com a obrer que era de Sant Antoni, la seva devoció el va empènyer a fer dues talles que romanen a l'església parroquial i a Son Comelles. Encara són recordats els grans sopars que organitzava el dissabte de Sant Antoni a casa seva, al carrer Major, on tot el poble estava convidat. Polifacètic i autodidacte, també va demostrar el seu enginy en altres camps. Inventà la primera màquina de segar que es va conèixer al terme; demostrà coneixements d'hidràulica quan va fer allò que no havien aconseguit els enginyers titulats: conduir l'aigua d'una font d'Alcoraia fins davant les cases; va amidar el puig de Sant Salvador, cosa que no havia aconseguit

ningú; fins i tot dominava la tècnica de construir paret seca i feia marges, com el que hi havia vora el torrent de la carretera de Porreres, desaparegut amb la construcció de la carretera actual.

El seu prestigi moral al poble era tal que la gent anava a cercar-lo quan hi havia qualche problema o disputa. Així degué ser fins a la seva mort, el 5 d'agost de 1884.

El document

El plànol, estranyament titulat dues vegades *Plan geometrico del termino de Montuiri*, té com a suport una vitel·la entelada i va muntat en un bastidor de fusta de 1.193 x 1.371 mm. El dibuix en tinta està lleugerament acolorit de blau a les divisions seccionals, de beix als camins (doble ratlla) i de vermell a les cases i casetes, que evocuen la planta respectiva. No són representats els torrents, ni cap element del relleu. Les 17 seccions hi són designades amb lletres majúscules ornamentades, de l'A a l'R. Cada secció conté una numeració independent de parcel·les, limitades per una línia seguida. Les alineacions de punts, que surten de manera escadussera, deuen ser límits insegurs o confrontacions amb garriga, si no són caminois o sendes.

No sabem quin procediment topogràfic va emprar Gaspar Mas. El plànol conserva indicis d'una retícula a llapis que, curiosament, no és del tot ortogonal, tot i que està orientada amb el nord magnètic (N17°W)¹. Les línies no esborrades del tot es troben entre ses Donades, Son Manera, Son Pastor i Son Perot Manera, amb una separació de 225 m. A l'esperó que fa Son Bages, es repeteix el mateix mòdul, igual que a Galiana-Son Venrell. En canvi, a ses Rotes de Son Comelles, els quatre mòduls vénen a donar 228 m (que serien 54 destres). La trama en qüestió recalca amb un redolí un punt de la parcel·la 384 de la secció F, on es creuen el meridià i el paral·lel (just davall del vessant del puig de Sant Miquel, la major eminència del terme, 247 m s.n.m., llevat de l'extrema serra Llarga, del migjorn). Podria ser una base de l'operació topogràfica. Dins el terreny hipotètic, l'agrimensor degué fixar el perímetre municipal i, després, hi va encabir amb la trama quadriculada les seccions i polígons entre camins i grans partions, *amb calçador*, adesiara.

L'escala del plànol no consta ni numèricament ni gràfica. Podria haver-se perdut en un cornaló esquinçat del paper. Admeses les deformacions considerables del dibuix, hem verificat la proporció en diversos eixos i l'únic que s'aproxima a 1/7.500 és el N-S; el transversal E-W és afavorit (1/7.300 ca) i més encara el diagonal NW-SE que s'ha inflat a 1/6.910 ca. Tenint en compte que el mapa està orientat amb el NW a dalt (d'acord amb el títol i la signatura), resulta que està eixamplat en sentit *vertical*. En conjunt, el municipi es presenta més rabassut del que és en realitat².

¹ Hem pogut treballar amb imatges fotogràfiques facilitades amablement per en Tomeu Castell, gràcies a la mediació de Joan Miralles.

² Seria interessant confrontar les xifres d'extensió total del terme que figura a l'*Amillaramiento* i al cadastre actual. Sabríem un poc més de l'exactitud de la tasca de Gaspar Mas, a qui la Junta del partit judicial de Manacor mostrava un gran respecte.

Treballant sobre l'original i admetent com a bona la dimensió meridiana, la mesura de la recta que va des del Puig Moltó (NW) a Son Deixobte (E) implica un 15% d'escreix. La línia W-E, de s'Hostalet a Son Bages, també dóna un increment del 7%, no tan notable. Si superposam els perímetres antic i modern (el del parcel·lari de 1858 i el del MTN 1/25.000), gairebé no advertim la deformació més que a la part meridional del terme.

Si filam més prim, comparant amb els polígons cadastrals 3 i 7, les distorsions de les grans línies són prou menors. El polígon 3 correspon a les seccions M i L de Gaspar Mas i amb prou feines es troba una mica minvat –unes dècimes– en sentit E-W. En canvi, l'altre polígon de mostra, el 7, és escurçat un 1,6 % en sentit N-S: coincideix amb part de les seccions A, B, C i Q del plànol analitzat, on els errors parcials es compensen en la poligonació.

Per afinar encara més, hem considerat la secció F, la més centrada, i s'hi veu ben clara la distorsió del parcel·lari: els camins i les confrontes ortogonals de les Rotes de Son Comelles ens compareixen esbiaixats, contra la realitat ben palesa a la fotografia aèria i als plànols cadastrals actuals. Convé tenir en compte que es tracta d'un establiment geomètric regular, fet sobre el mòdul de mitja quarterada (dos quarts), amb un front de 126 m, o sigui 30 x 14 destres³. Els camins, cada dues partions, feien un destre.

Hem assajat un test més meticulós a base del polígon 4 del cadastre vigent, gran part de l'extensió del qual coincideix amb Son Venrell, la secció R del plànol geomètric de Mas. Per tal d'aclarir la fiabilitat del document vuitcentista, hem mesurat tretze paràmetres entre vuit vèrtexs (creuers i inflexions de camins, angles de grans parcel·les). Els amidaments donen discrepàncies per excés (entre 1 i 20%) i d'altres, moltes menys, per defecte (entre 0,6% i 8,6%); també hi ha qualche coincidència. La referència fonamental ha estat el camí de la ratlla entre els termes de Montuïri i Algaida.

L'alteració dels angles, particularment comprovable al parcel·lari de ponent de Son Venrell i Son Fortuny, torna a suggerir un replantejament del dibuix cadastral dins l'esquema previ dels camins. La gran gaia triangular del polígon 4 s'estira per la part septentrional i s'eixampla a la latitud de les cases de la possessió matriu, mentre que es contrau cap a migjorn: el trapezi de Son Venrell (secció R d'en Mas) s'acurça. Com que els excessos superen les minves, és probable que les superfícies –això s'hauria de comprovar a l'*Amillaramiento*– resultassin incrementades.

Els criteris toponímics

La cinquantena de topònims que va consignar l'amo en Gaspar *Comelles* al plànol no forneixen gaire matèria d'estudi. Caldria analitzar la nòmina completa del llibre d'*Amillaramiento*. A més a més, els noms no són sempre llegibles; amb molt d'esforç n'hem llegit o interpretat i comprovat trenta-set:

³ El malnom del canador Gaspar Mas *Comelles*, li podia venir d'haver dissenyat aquest establiment.

<i>Amudayne</i>	<i>Son Canals</i>
<i>Coll de la grava</i>	<i>Son Castañe</i>
<i>Galiane</i>	<i>Son Collell</i>
<i>La Canova</i>	<i>Son Comellas</i>
<i>La(s) Donadas</i>	<i>Son Conpañ</i>
<i>Mianes</i>	<i>Son Coste</i>
<i>Monte Son Migel</i>	<i>Son Fornes</i>
<i>Porcion de Sa torra</i>	<i>Son Gariba(i)</i>
<i>Porcion de Son Comellas</i>	<i>Son Mamere</i>
<i>Rafalaxat</i>	<i>Son Moya</i>
<i>Rotas de Son Comellas</i>	<i>Son Palou</i>
<i>Sabo</i>	<i>Son Pastó</i>
<i>Sa Rota</i>	<i>Son Perot manera</i>
<i>Sa torra</i>	<i>Son Picornell</i>
<i>Sa torra</i>	<i>Son Ribas</i>
<i>serral de Son Mos...</i>	<i>Son Vanrrell</i>
<i>Son Bages</i>	<i>Son Vaque</i>
<i>Son Barange</i>	<i>Tagamane^{nt}</i>
<i>Son Boyva(s)</i>	

En farem un breu comentari. Com que el canador/agrimensor no devia ser gaire lletrut, desconeixia fins i tot la tradició ortogràfica –aleshores ben poc normalitzada– dels erudits o literats. Comença per castellanitzar el punt més simbòlic –l'única eminència consignada, el puig de Sant Miquel–, que esdevé *Monte Son Migel*, traduint el genèric i l'específic, estrafant el sant i errant l'ortografia castellana. Un apel·latiu castellà *porcion* s'introdueix dues vegades subrepticiament. També és conseqüència de la normativa castellana, la lletra ñ a *Son Castañe* i *Son Conpañ*, dos topònims defectuosos per altres raons. L'accent gràfic, només l'hem sabut trobar a *Son Pastó*. Hi ha, a més, la presència d'una y per a representar la i semivocal i/o consonàntica en: *Son Boyva(i)* [Boivàs], *Amudayne* [sa Mudaina], *Son Moya* [Mollà o Moià]. Un altre defecte ortogràfic, que ja hem vist a *Migel*, es repeteix a *Son Barange* [Berenguer].

Tanmateix, crida més l'atenció la caiguda de les -r finals (que els mallorquins no pronunciam), tot i que les conserven els respectius cognoms: *Son Barange*, *Son Castañe* [Castanyer], *Son Pastó*, *Son Vaque* [Vaquer]. El desgavell és encara més fort al tractament de les -a- o -e- àtones, on podem trobar de tot. La -e- suplantada per la -a-: *Sa torra*, *Son Barange*; la -a-, substituïda per -e-: *Son Coste*, *Amudayne*, *Galiane*, *Son Mamere* [sic, Son Manera]. El femení plural (i això era habitual) anava amb -as: *Rotas*, *Comellas*, *La Donadas* [sic, ses Donades]; però, *Mianes* s'escriu correctament.

Quant a l'article, no hi ha criteri uniforme. *Sa torra* surt tres vegades, mentre *La Canova*, *La(s) Donadas* i *Coll de la grava* opten per l'article literari. Altrament, és omès al cas d'*Amudayne* [sa Mudaina o s'Almudaina].

Bibliografia

ARBONA, Onofre (2001). *Montuïrers que han deixat petjada*. Montuïri: Ed. Bona Pau.
MIRALLES, Joan (1995). *Un poble, un temps*. Palma: Ed. Miquel Font (2a edició).

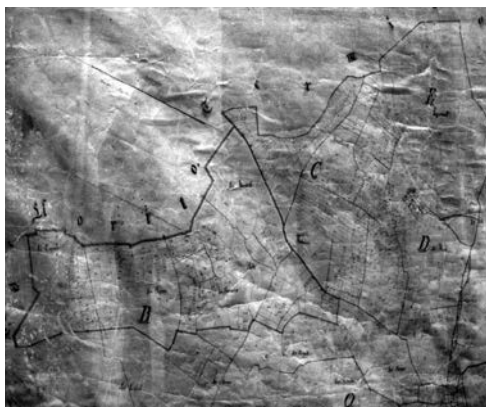
Annex

Eines de l'agrimensor Gaspar Mas. Foto: Joana Gomila.

Mapa de Gaspar Mas. Foto: Tomeu Castell.

Detall del mapa. Foto: Tomeu Castell.

COMUNICACIONS

LES POSSESSIONS DE MONTUÏRI SEGONS ELS ESTIMS DE 1685

GASPAR VALERO

A l'Arxiu del Regne de Mallorca, a la secció Diputació, es custodien els llibres dels estims de l'any 1685. Els estims, també denominats cadastres, constitueixen la valoració de les propietats, bàsicament immobiliàries, d'un determinat àmbit territorial a efecte del repartiment impositiu.

El llibre, una unitat arxivística manuscrita signada pel notari Joan Servera, apareix catalogat amb la signatura D-1253. El volum recull la propietat immobiliària de diversos pobles de Mallorca, incloses les propietats de Montuïri (fulls 653v-719v). Tal com diu el document, el 14 de març de 1685 «se dona principi a fer la dita estimacio dins la matexa villa de casas». Alguns dies més tard, s'estimaren les «possessions del terma de la dita vila de Muntuhiri». S'hi recullen, entre moltes altres propietats més petites, 44 possessions, amb els corresponents noms, propietaris i valoració en lliures mallorquines. L'assentament més valorat és «Son Miro, el rafal Franch y los horts de M^o Gaspar de Puigdorfila», estimat en 19.700 lliures.

La present comunicació recull la transcripció parcial dels estims (fulls 653v-719v); és una transcripció completa i textual dels folis que corresponen a les possessions de Montuïri (717v-719v). També aportam l'anàlisi de les dades que se'n poden extreure: relació ordenada de la valoració de les finques, principals propietaris de les possessions del terme i dades estadístiques que se'n deriven.

Anàlisi del document

Possessions més valorades de Montuïri

Nom	Propietari	Valoració	Full
Son Miró, el rafal Franch i los Horts	M ^o Gaspar de Puigdorfila	19.700 ll.	717v
Son Comellas i el rafal Guerre	M ^o Jaume Juan Comelles	16.000 ll.	717v
Sabor, el Rafal i la Viña	Convent de St Domingo	13.800 ll.	719v
La Torra	M ^o Barenguer Doms	12.500 ll.	717v
Alcoraye	Hereus de M ^o Francesc Armengol	11.000 ll.	717v
Mianes	Balliatje	10.200 ll.	718v
Son Galiana	Convent de St Domingo	7.000 ll.	719
Son Fornes	M ^o Miquel Juan Antich de Llorach	6.800 ll.	719
Son Tagament	Miquel Socies	6.400 ll.	718
Son Costa y la Viña	Convent de St Domingo	6.200 ll.	719

Nom	Propietari	Valoració	Full
Son Collell	Hereus de R ^o Juan Manera	6.000 ll.	717v
El Puig Molto	Baren.g. Fiol	6.000 ll.	719
Son Picornell	D ^a Francina Dureta y Forteza	5.900 ll.	719
Son Compañy, lo hort i la viña	Collegi de Sanct Marti	5.600 ll.	718v
Almudayna	D. Ramon Fortuñy	5.600 ll.	718v
Son Manera del Ullastrar	Pere Manera	5.500 ll.	719
Son Massanet	Hereus de Antt Mesquida	5.000 ll.	717v
Son Tagament	Rafel Miralles de Tagament	5.000 ll.	719
La Casa nova	Sra Francina Parets	4.700 ll.	718v
Son Ripoll	Francesc Cotoner	4.200 ll.	717v
Son Castañer	M ^o Miquel Comelles	4.200 ll.	717v
Son Manera de la Segona	Miquel Manera	3.400 ll.	718
Les Donades	Sra Catt ^a . Antich i Garriga	3.400 ll.	718
Son Boyvas Vell	Hereus de la Sra – Amengual		
	Es diu Magdalena Ribas	3.200 ll.	718v
El Puig den Baña y las Velas	Sra Magdalena Net y Burdils	3.000 ll.	718
Son Toni Coll	Antt Coll	3.000 ll.	718v
Son Pastor	Dr Juan Mas	3.000 ll.	719
Son Barenguer	Juan Bauça	2.800 ll.	718v
El Rafal Axat	D ^a Juana Villalonga y Comellas	2.400 ll.	718v
El Pinar	Pere Juan Ribes	2.000 ll.	718
Son Vaquer	Damia Vaquer	1.900 ll.	718
Son Mut	Bartt Mut	1.850 ll.	718
Son Ribes	Pere Juan Ribes	1.800 ll.	718
Son Barcelo	M ^o Franch Comellas	1.800 ll.	719
Son Pocovi	Antt Pocovi	1.700 ll.	718v
Son Boyvas Nou	Rafel Ribes	1.400 ll.	718v
Son Rubi	Jaume Vanrell	1.000 ll.	
Las Barracas de Son Barenguer	Hereus de Miquel Barenguer	1.000 ll.	719
Rafal de Son Manera	Hereus d'Onofre Miralles	500 ll.	719

En total, hi apareixen 39 possessions: 21 es valoren en més de 4.000 lliures, nou estan entre 2.000 i 4.000 lliures, vuit es valoren entre 1.000 i 2.000 lliures i una es valora només en 500 lliures. El major propietari és el convent de Sant Domingo de Ciutat, que suma tres finques (o agrupament de propietats) amb un valor total de 27.000 lliures (Sabor, el Rafal i la Vinya, per una part, Son Galiana, per una altra, i Son Costa i la vinya, com a tercer assentament). El segon propietari efectiu és el noble ciutadà Gaspar de Puigdorfilà, amb 19.700 lliures de les possessions dites «Son Miro, el rafal Franch i los Horts». El tercer propietari és Jaume Joan «de Comelles», que suma 16.000 lliures amb Son Comellas i el Rafal Guerrer. L'Església en conjunt –amb els frares dominicans ja esmentats, els Batliu de Malta amb Mianes i els jesuïtes amb Son Company– arriba a una valoració de 42.800 lliures. La noblesa terratinent ciutadana suma un total

de 86.900 lliures. Els grans propietaris pagesos, de mà major montuïrera, assoleixen propietats per valor de 38.600 lliures. Encapçala aquesta llista Miquel Socies amb «Son Tagamanent» [sic], possessió valorada en 6.400 lliures. El segueixen els hereus de Joan Manera, per Son Collell, i Berenguer Fiol, pel Puig Moltó, ambdues possessions valorades en 6.000 lliures.

En total, les 21 possessions de més de 4.000 lliures sumen 168.300 lliures. Una estadística essencial ens aporta les dades següents:

Noblesa terratinent ciutadana	86.900 lliures	(51,63%)
Església	42.800 lliures	(25,43%)
Mà major montuïrera	38.600 lliures	(22,94%)
Total	168.300 lliures	

A part de les finques qualificades com a possessions, també hem pogut quantificar altres 30 propietats rústiques, identificades als estims amb la denominació «pessa de terra» i valorades entre 700 i 1.500 lliures. Pràcticament totes aquestes propietats eren detentades per pagesos montuïrers.

Una altra informació dels estims ens permet conèixer bona part dels malnoms o àlies dels caps de família de Montuïri. A tall d'exemple, entre els cognominats Miralles, hem pogut detectar els Miralles *Xina*, Miralles *del Porrassar*, Miralles *Rua*, Miralles *Xorch*, Miralles *Volando*, Miralles *Escolà*, Miralles *Treufoch*, Miralles *Ullastre*, Miralles *Ade-lat*, Miralles *Pereta*, Miralles *Birbo*, Miralles *Boira*, Miralles *Campaneta*, Miralles *Tomevino*, Miralles de *Tagamanent*, Miralles *Bresca*, Miralles *Vellet*, Miralles *Burbes*, Miralles *Boyo*, Miralles 'dit de les Pomes', Miralles *Senyora*, Miralles *Viudo*. I això sense comptar els que tant podrien ser nom d'ofici o malnom, com Miralles *Menestral*, o els que podien aparèixer amb un segon llinatge, com Miralles *Tolrà*.

Transcripció de les propietats més valorades de Montuïri dels Estims de 1685

Presentam, a continuació, una transcripció parcial dels Estims de 1685, que inclou totes les propietats rurals de més de 700 lliures. També s'hi recullen algunes altres propietats menys valorades. La valoració de propietats més humils és una informació que pot servir per completar el coneixement de l'abast dels estims.

Estims de 1685 de Montuïri Transcripció parcial

f 653v

Die xiii mensis martii anno a natt.e Dni mdclxxxv

Los desus dits die, mes y año constituits personalmente en la vila de Muntuyri los Ill.es Mag.ch Señor Pere Ramon de Vilallonga jurat en cap de la uni.[versi]tat Ciutat y Regne de Mallorca, Don Antoni Dameto Nicolau Andreu Rosiñol de Defla, Nicolau Julia ciutadans, Miquel Cañellas mercader, Guillem

Tarrassa menescal, Jordi Ballester de la vila de Soller, Andreu Amer de la vila de Campos, y Fran.ch Ramis de la vila de Inca estimadors electos per haver de estimar bens del regne juntament ab mi Joan Servera nott altre dels notaris també elegits per continuar los actes de dits estims en la dita vila de Muntuyri y per ser tart y trobarse la gent fora la vila nos doná principi a fer la dita estimasio si solament orde per ferse crida ab attambor que tots los de una part de la dita vila tinguessen las casas ubertas per fer estimasio de aquellas.

[Propietats urbanes]

654 Die xiiii... se dona principi a fer la dita estimacio dins la matexa villa de casas.

Illa de la posada de son Comellas

Cases y corral de m^o Francesch Comellas doscents vint y sinch lliures... CCXXV ls

...

654v Illa de las cases de Antt Pau devant la Iglesia...

...

655 Cases majors, menors, seller y corral de Pere Vert ferrer... 400 ls

656 Illa de las cases de Juan Ribas Merxando...

656v Cases majors, menors seller y corral de m^o Pere Manera... 300 ls

656v Illa de las cases de hereus de Juan Ballester sabater al carrer major...

657 Illa de las cases foranas del camí devall dels stablidors de Bap.ta Manera...

658v A la part del carrer de la era vella de son Rafel Mas...

659 Illa de Antt Miralles xina...

659 Illa del seller dels hereus de Rafel Mas...

659 Cases menors seller cup y botas de hereus de Rafel Mas... 500 ls

...

659v Illa de las cases majors del Dr Juan Mas de la Creu...

659v Cases y corral del Dr Juan Mas de la Creu... 400 ls

659v Cases corral y moli de Pere Nicolau Profeta... 600 ls

660 Illa de las cases de Miquel Martorell nott...

...

660v Illa de Juan Ferrando del Fossar...

660v Cases corral, seller cup y botas y corral del Rd Juan Miralles pre... 500 ls

660v Cases seller cup y botas del Rd Francesch Socies pre... 700 ls

660v Illa de les cases de Antt Compañy corcat...

...

661 Illa de las cases de Guillem Marimon. Plassa vella...

661v Illa de las cases de Balthazar Cerda Pastor...

661v Illa de las cases foranas del camí devall...

662 Illa de las cases de Bartt Salva...

662v Illa de las cases de Antt Miralles y Marroig...

663 Illa de la Rectoria...

663 Cases de la Rectoria... 500 ls

663 Cases seller cup botas y corral de Arnau Vanrell... 500 ls

663 Illa de las cases de Bartt Ribas xivall...

663 Illa de las cases del Rd Bartt Mut pre...
 664 Illa de las cases de la Vª Anna Antich...
 664v Illa de las cases del Rd Francesch Vanrell pre...
 664v Illa de las cases de Pere Trobat de la Font...
 665 Cases corral y seller de mº Francesch Antich de Llorach... 500 ls
 665v Illa de las cases de Jaume Ferrando a la part del camp...
 665v Illa de las cases de Bartt Vanrell
 Trast de Pere Guerau... 10 ls
 665v Illeta de Gabriel Ribs de la Creu y Antt Socies de Honofre entrant a la vila...
 666 Illa de las cases de Juan Rigo xurlas...
 666 Cases y corral de Juan Sastre de Son Sastre... 50 ls
 666v Illa de las cases de Pere Ballester del Forn...
 666v Illa de las cases de Juan Miralles treginer...
 666v Cases y corral de Juan Miralles treginer... 70 ls
 ...
 667 Illa de Rafel Miralles del Porrassar...
 668 Illa de las cases de Pere Bernat Trobat...
 668v Illa de las cases de Bartt Verger [i de hereus...
 669 Illa de las cases del Rd Pere Juan Mesquida...
 669v Illa de las cases de Bartt Compañy prunes...
 670 Molí y trast de Bartt Socies moliner... 300 ls
 670 Molí y trast de Juan Pocovi Rosa 320 ls
 670 Molí y trast de Antoni Nicolau Nux 300 ls
 670 Molí cases y trast de Pere Socies Xech 300 ls
 670 Molí terra y cases de Bartt Gallard Moliner 350 ls
 670 Cases moli y trast de Matheu Mascaró 320 ls
 670 Illa de Gabriel Alomar...
 670 Cases moli y trast de Juan Antt Mascaró 350 ls
 670v Cases moli y trast de Antt Andreu 350 ls

[Propietats rurals]

f671v Pessa de terra dita ne Payssa de Arnau Vanrell... 700 ls
 f672 Pessa de terra, cases, y moli de Pere Juan Compañy... 800 ls
 f672 Pessa de terra y cases de Bartt Manera de Arnau... 1.365 ls
 f672 Pessa de terra del Dr Juan Mas metje... 720 ls
 f672 Pessa de terra de hereus de Juan Miralles Rua... 135 ls
 ...
 f672v Pessa de terra a son Cunill de hereus de Gabriel Martorell... 875 ls
 ...
 f673v Pessa de terra y cases de Rafel Manera de Bartt del Rafal... 965 ls
 f673v Pessa de terra de Juanot Fornes... 735 ls
 f673v Pessa de terra cases y moli de Bernat Nicolau... 1.500 ls

...

f675v Pessa de terra de hereus de Baranguer Bauca eriçó... 800 ls

f676 Pessa de terra de Juan Ferrando... 900 ls

...

f677 Pessa de terra de Antt Socies de Honofre... 1.040 ls

f677 Pessa de terra de Vicens Maymo nott... 780 ls

f678v Pessa de terra del Rd Antt Miralles Costa pre... 700 ls

f679v Pessa de terra de hereus de Miquel Miralles Xorch... 540 ls

f679v Pessa de terra de Bartt Manera de la Costa... 660 ls

f681 Pessa de terra de Bartt Miralles Volando... 110 ls

f681 Pessa de terra de Jau.e Miralles Volando... 110 ls

f682 Pessa de terra de Rafel Miralles del Porrassar... 240 ls

f682 Pessa de terra de la Vª de Antt Miralles Scola... 60 ls

f682 Pessa de terra dita ne Juanote de Pere Trobat de la Font... 600 ls

f682 Pessa de terra de D. Ramon Fortuñy... 600 ls

f683 Pessa de terra de la Vª de Joan Miralles, de Son Antt Coll y viña... 90 ls

f683v Pessa de terra de Bartt Mas de Joan Barbarossa... 80 ls

f684v Pessa de terra de Gabriel Miralles Treufoch... 285 ls

f685v Pessa de terra de Antt Miralles Marroig... 140 ls

f685v Pessa de terra del Rd Fran.h Vanrell pre... 880 ls

f685v Pessa de terra de hereus de Antt Miralles Font... 230 ls

f685v Pessa de terra de Jaume Pujol parayre de Ciutat... 680 ls

f686 Pessa de terra y viña de Anna Antich Vª... 800 ls

...

f687 Pessa de terra de Arnau Vanrell... 1.200 ls

f687 Pessa de terra de Bartt Ribas de Antt... 1.200 ls

f687v Pessa de terra a son Monjo de hereus de Antt Mesquida de son Massanet 1.500 ls

...

f688 Pessa de terra de Antt Miralles Tolrá... 100 ls

f688 Pessa de terra de Gabriel Miralles Ullastre... 125 ls

f689 Pessa de terra de Pere Juan Miralles Adelat... 75 ls

f689 Pessa de terra y viña de Juan Miralles Pareta... 60 ls

f690 Pessa de terra de Guillem Miralles Menescal... 15 ls

f691v Pessa de terra del Dr Pere Juan Manera pre y Rector de Muntuhiri... 900 ls

...

f693v Continuant la dita estimacio foren estimades las propietats saguents comensant al camí qui va a Son Collell, y camí de Sanct Juan junt a la Possessio de Son Costa.

f693v Pessa de terra dita ne Mora de Gabriel Serra... 250 ls

f694v Pessa de terra de Bartt Miralles Birbo mª [mestre]... 125 ls

f696 Pessa de terra de Rafel Miralles del Camí devall... 70 ls

f696 Pessa de terra de los pobres de la vila... 225 ls

f696v Pessa de terra de Pere Miralles Boyre... 100 ls

f696v Pessa de terra de la Vª de Miq.l Miralles Mandaño [es diu Pereta Verd]... 25 ls

f697 Pessa de terra de Antt Miralles Cardell... 200 ls

f697 Anant per el camí qui va a Son Manera

f698 Pessa de terra an al Rafal de Son Manera de Bartt Miralles Campaneta... 450 ls

f698 Pessa de terra a la tanque de Son Manera de Juan Bap.ta Manera... 900 ls

f698v Continuant la dita estimació axint foren de la vila per el camí qui va a Sineu y a Sanct Juan foren estimades las propietats saguents.

f698v Pessa de terra de Antt Miralles xina... 400 ls

f698v Pessa de terra de Bartt Miralles Tomavino... 105 ls

f699 Pessa de terra de Rafel Miralles de Tagamenent... 900 ls

f700 Pessa de terra y viña de los pobres de la vila... 1.000 ls

f700v Pessa de terra y viña de Gabriel Miralles Bresca... 75 ls

f701 Pessa de terra de Antt Socies de Honofre... 1.050 ls

f702 Pessa de terra de Gabriel Miralles Veyet... 25 ls

f702 Pessa de terra de Pere Juan Miralles Burbes... 50 ls

f702v Pessa de terra de Gabriel Miralles Blanes... 80 ls

f703v Pessa de terra mitat de son Moya de hereus de Antt Ribas... 300 ls

f703v Pessa de terra mitat de son Moya de hereus de Llorens Antich... 300 ls

f703v Continuant la dita estimació de la Creu trencada per el camí qui va a Son Collell fins a son Miro y al carrer de Bartt Manera de la Costa foren estimades las propietats saguents.

f703v Pessa de terra la hera de Juan Bap.ta Manera... 750 ls

f704 Pessa de terra dita ne Compañye de Miquel Socies de Tagamenent... 750 ls

f704 Las Sorts de Son Miro de Jaume Mas... 840 ls

f704 Pessa de terra ne Rossiñola de los Pobres... 300 ls

f704 Pessa de terra de Miq.l Socies de Tagamanent... 1.200 ls

...

f706v Pessa de terra de la Vª de Antt Miralles Boyo... 160 ls

f706v Continuant la dita estimació per el camí qui va a Son Manera de la Segoña fins al terme de Porreras estimaren las propietats saguents.

f708 Pessa de terra de Gabriel Miralles Morla... 30 ls

...

f710v Pessa de viña, pleta y cases de Jaume Vanrell de Son Rubi... 1.000 ls

f711v Pessa de terra y viña de hereus de Franc.h Miralles dit de las pomas... 200 ls

f711v Pessa de terra de la Vª de Juan Miralles Señora [es diu Elysabeth Trobat]... 100 ls

f712 Pessa de terra de Franc.h Miralles Viudo... 100 ls

f715 Prosseguint la dita estimació per el camí qui va a Sineu y arribant al camí de Son Galiana estimaren las propietats saguents.

f715 Pessa de terra del Rd Rafel Mas pre... 1.000 ls

f717 Pessa de terra de Bernat Mesquida de Alcoraya... 800 ls

[Possessions de Montuïri]

717v Possessions del terma de la dita vila de Muntuhiri

Son Massanet del capita Joachim Canals 4.700 lliures

Alcoraye de hereus de M^o Franc.h Armengol 11.000 l.

Son Ripoll del capita Joachim Canals 4.200

Son Massanet de hereus de Antt Mesquida 5.000 lliures

Son Miro, el Rafal Franch y los Horts de M^o Gaspar de Puigdorfilà 19.700 lliures

Son Collel de hereus del R^o Juan Manera p.re 6.000 lliures

La Torra de M^o Barenguer Doms 12.500 lliures

Son Castañer de M^o Miquel Comelles 4.200 lliures

Son Comellas y el rafal Garrer de hereus de M^o Jaume Juan Comelles 16.000

718 El Puig den Baña y las Velas de la Sra Magdalena Net y Burdils 3.000 lliures

El Pinar de Pere Juan Ribes 2.000 lliures

Son Mut de Bartt. Mut 1.850 lliures

Son Manera de la Segoña de Miquel Manera 3.400 lliures

Son Vaquer de Damia Vaquer 1.900 lliures

Son Tagamanent de Miquel Socies 6.400 lliures

Son Ribes de Pere Juan Ribes 1.800 lliures

Son Rubi de Jaume Vanrell 1.000 lliures

Las Donades de la Sra Catt.^a Antich y Garriga 3.400 lliures

Son Picornell de Dª Francina Dureta y Forteza 5.900 lliures

718v

Son Compañy, lo hort y la viña del collegi de Sanct Marti 5.600 lliures

Son Boyvas vell de hereus de la Sra – Amengual 3.200 ls es diu Magdalena Ribas

Son Boyvas nou de Rafel Ribes 1.400 lliures

Mianes del Balliatje 10.200 lliures

El Rafal Axat de Dª Juana Vilallonga y Comellas 2.400 lliures

La Casa nova de la Sra Francina Parets v^a 4.700 lliures

Son Barenguer de Juan Bauça 2.800 lliures

Son Toni Coll de Antt Coll 3.000 lliures

Son Fornes de M^o Miquel Joan Antich de Llorach 6.800 lliures

Son Pocovi de Antt Pocovi 1.700 lliures

Almudayna de D. Ramon Fortuñy 5.600 lliures

f719

Las Barracas de Son Barenguer de hereus de Miquel Barenguer 1.000 lliures

Son Pastor del Dr Juan Mas 3.000 lliures

Son Manera del Ullastrar de Pere Manera 5.500 lliures

El Puig Molto de Bareg Fiol 6.000 lliures

Son Tagamanent de Rafel Miralles de Tagamanent 5.000 lliures

Son Barcelo de M^o Franch Comellas 1.800 lliures

Rafal de Son Manera de hereus de Honofre Miralles 500 lliures
Son Costa, y la Viña del convent de St Domingo 6.200 lliures
Son Galiana del convent de St Domingo 7.000 lliures
Sabor, el Rafal y la Viña de dit convent 13.800 lliures

719v

Molins de vent

Moli de Juan Pocovi Roses 300 ls

Moli de Bartt Socies Xech 300 ls

Moli de Bartt Gallard 300 ls

Moli y cases de Matheu Mascaro 350 ls

Moli y cases de Juan Antt Mascaro 350 ls

Moli y cases de Antt Andreu 350 ls

Moli y cases de Pere Socies 350 ls

Moli de Antt Nicolau 300 ls

Moli de Pere Juan Cloquell, y cases 350 ls

Moli de Pere Juan Cloquell del moli vell 300 ls

Moli, y cases de Bartt Cloquell major 320 ls

Moli de Bartt Gomila del Rossins 300 ls

A partir del foli 720v es recullen les propietats del terme de Sencelles.

Font

ARM, D-1253.

SEGONA PONÈNCIA

NOTES SOBRE EL MEDI NATURAL DEL PLA DE MALLORCA: ELS VERTEBRATS

JOSEP R. SUNYER

El Pla de Mallorca és una comarca prou homogènia que comprèn la conca sedimentària entre les serres de Tramuntana i de Llevant. Té un relleu molt suau, ja que només hi ha dos pujos de més de 300 m (Randa, de 543, i Bonany, de 315). La cota màxima de Montuïri és Sant Miquel (247). Des de fa centenars d'anys, aquesta comarca està principalment destinada al cultiu de secà. La influència antròpica secular en determina clarament el paisatge, la fisiognomia i, en conseqüència, també les comunitats animals que s'hi han arribat a establir. Amb aquesta nota, pretenem descriure esquemàticament els biòtops i les comunitats de vertebrats que es poden trobar avui al Pla, fent especial incidència en el terme de Montuïri.

Consideracions prèvies

Cal remarcar que hi ha dos fets que s'han de tenir presents en qualsevol aproximació a la fauna i a la natura balear en general. D'una banda, el *fet insular*. S'ha observat reiteradament que, en territoris reduïts i aïllats per la mar del continent, hi viuen un menor nombre d'espècies. A més, hi estan representades disharmònicament, és a dir, hi ha grups que manquen (els pitjor dotats per a la dispersió a llarga distància –com els amfibis– o els que han tengut menys sort a l'hora d'arribar) i n'hi ha de representats en major proporció.

Aquestes condicions insulars eren especialment evidents a les illes mediterrànies i, en particular, a les Balears, abans de *l'arribada de l'home* (entre 3000 i 2000 anys a. C. en el cas de Mallorca). Aquest és el segon factor a considerar. En efecte, està ben documentat que la colonització de les illes va suposar un important daltabaix per a les faunes de vertebrats. Ho demostren la ràpida extinció dels tàxons preexistents (el més emblemàtic era el caprí *Myotragus balearicus*) i la progressiva implantació, accidental o no, de les espècies acompanyants actuals.

Així, en el cas de Mallorca, de les tres espècies d'amfibis presents, dues han estat introduïdes per l'home. D'entre els rèptils i mamífers, totes les espècies que avui es reproduïxen a Mallorca han estat introduïdes en temps més o manco llunyans (des de l'època pretalaiòtica fins a l'època moderna). En són una excepció les ratapinyades que, com passa amb els aucells, varen patir menys els efectes de la colonització humana gràcies a la seva fabulosa capacitat de desplaçament.

Hàbitats per a la fauna

Al Pla de Mallorca hi ha, per als vertebrats i per a la fauna en general, tres tipus d'hàbitats principals, que condicionen la presència de les espècies i la seva distribució. D'una banda i de manera preponderant, hi ha els conreus de secà, que poden ser no arbrats o arbrats (d'ametlers, figueres, garrovers, fruiters), generalment en baixes densitats, sense constituir un estrat continu. Es tracta d'un hàbitat obert, gestionat cíclicament, dominat per les herbàcies i ocupat, per tant, per un conjunt d'espècies estepàries.

Dins d'aquesta matriu de conreus hi ha tot un mosaic de petites taques forestals (les *garrigues*, segons el parlar popular), que constitueix el segon tipus d'hàbitat que volíem destacar. Generalment es troben a les àrees marginals dels conreus (costers, turons, pujos). Avui en dia, com que l'explotació de llenya és inexistent, la majoria no tenen cap gestió i es troben en procés de regeneració natural, llevat d'alguns alzinars pasturats per ovelles en temps d'aglans. La seva estructura és prou heterogènia, però, en general, s'hi diferencien els tres estrats típics d'un bosc: arbori (alzina, pi i ullaastre de gran port), arbustiu (mates, ullaastres i estepes) i herbaci (fenàs i d'altres). En el cas de les garrigues d'Ariany, Maria i Petra, manca l'estrat arbori i només es pot parlar de formacions arbustives (ullaastres), gestionades per a la caça. Un bon nombre d'espècies típicament forestals, sobretot aus, crieu en aquests vestigis de bosc i en els matollars; també utilitzen la matriu de conreus per a l'alimentació.

Finalment, el tercer hàbitat és ocupat per algunes espècies aquàtiques. Es tracta de la important xarxa de drenatge dels conreus, que comença en els albellons i continua per les síquies empedrades i els torrentons.

Catàleg i observacions faunístiques

Exposam, a continuació, la llista d'espècies que conformen la fauna vertebrada del Pla, les seves característiques més destacades i les observacions que hem pogut recollir en els darrers cinc anys. En el cas de les aus, les notes es basen en els resultats d'un cens lineal estandarditzat (3 km) que realitzam quatre cops a l'any (dos a la primavera i dos a l'hivern) al terme de Sineu, dins del programa de seguiment d'auells comuns del GOB (SAC). Els seus resultats són extrapolables a tot el Pla, atesa la seva homogeneïtat. Quant a les no aus, relacionam les espècies de manera sistemàtica, resumint esquemàticament el que s'ha publicat i afegint-hi algunes observacions personals.

AMFIBIS

Els amfibis estan particularment mal dotats per a la dispersió a llarga distància i aquest és el motiu de la seva pobresa a les Balears. A Mallorca, els primers colonitzadors humans només en trobaren una espècie, l'endèmic ferreret *Alytes muletensis*.

Avui està acantonat als barrancs més inaccessibles de la Serra de Tramuntana, a causa de la pressió dels depredadors introduïts (serps i mostels principalment). Actualment, al Pla, trobam dues espècies, el calàpot *Bufo viridis* i el granot *Rana perezi*, introduïdes en temps preromans, en el cas de la primera, i més modernament, en el cas del granot.

Calàpot *Bufo viridis balearicus*

Es tracta d'una espècie relativament freqüent a Mallorca (no es troba a la Península ibèrica), de cos rabassut i coloració clara, amb unes característiques taques verdes irregulars a la part dorsal. Pot viure en llocs prou secs, com ara les garrigues litorals i de muntanya. Per criar, necessita aigua embassada, que al Pla es pot trobar en racons de síquies, torrentons, beurades i safarejos. En els darrers anys, hem constatat la seva reproducció en una antiga síquia entre Sineu i Petra (avui cuneta de carretera) alimentada per un albelló. Donam per segura la seva presència als camps de Montuiri.

Granot *Rana perezi*

És una espècie molt aquàtica, gregària, de tonalitat verda o terrosa variable, que pot trobar-se arreu de l'illa, en qualsevol bassa o safareig poc freqüentat per l'home.

RÈPTILS

Els primers pobladors humans només varen trobar una espècie de rèptil a Mallorca, la sargantana gimnèsica *Podarcis lilfordi*. Avui encara sobreviu a Cabrera, sa Dragonera i alguns altres illots més petits, com es Colomer o es Malgrats. Amb tota probabilitat la seva desaparició és conseqüència de la introducció del mostel *Mustela nivalis*, importat pels romans per combatre els conills, i de la serp de garriga *Macropododon cucullatus*, d'origen no ben datat i gran depredadora de sauris.

En la progressiva ocupació de l'illa, hi hagué algunes espècies que acompanyaren l'home. De vegades, fou de manera intencionada i d'altres fou de manera fortuïta (en caixons de mercaderies, per exemple). Al Pla, encara avui podem observar algunes d'aquestes espècies, les següents:

Tortugues (Quelonis)

La tortuga mediterrània (*Testudo hermanni*) és una espècie pròpia de les garrigues seques, que amb freqüència surt a alimentar-se d'herbàcies als clars i redols conrats. Se la distingeix de la congenèrica tortuga mora, *T. graeca*, present al ponent de Mallorca, perquè té dues plaques supracaudals, mentre que la primera només en té una.

Al Pla, l'hem observada en bon nombre a les garrigues d'Ariany, Maria, Petra i Sencelles. A Montuiri, les taques forestals estan aïllades, de manera que és difícil que hi arribin exemplars d'aquestes poblacions més grans. És possible, però, que hi hagi petits nuclis reproductors, atès que es fan observacions esporàdiques de l'espècie. La moda

de mantenir-la com a mascota als corrals sembla haver minvat amb la protecció legal i la progressiva conscienciació envers la protecció de la natura.

Pel que es refereix a les tortugues exòtiques, en els darrers decennis, el comerç d'animals exòtics de companyia ha proliferat de manera alarmant i, inevitablement, alguns d'aquests exemplars importats han arribat al medi natural. És el cas de les tortugues d'aigua exòtiques, de les quals se n'han detectat fins a cinc tàxons en els darrers anys a l'illa de Mallorca. Al Pla, hem pogut constatar la reproducció de la tortuga d'aigua ibèrica *Mauremys leprosa* i la presència d'una altra espècie, probablement la tortuga de Florida *Trachemys scripta*, a la bassa de ses Mines de Sineu. Les basses de les teuleres de Petra i Vilafranca són també hàbitats potencials.

Dragons (Saures)

Els dragons són depredadors d'invertebrats prou coneguts i comuns en tota mena d'ambients rurals i també urbans. No és tan generalment sabut, però, que en tenim dues espècies: el dragó comú (*Tarentola mauritanica*), de coloració grisenca, i el dragonet (*Hemidactylus turcicus*), més petit i estilitzat, d'una tonalitat rosada distintiva i amb ungles ben visibles a tots els dits –el comú només en té al 3r i al 4t–. No hem observat mai el dragonet personalment, tot i que se'l considera abundant arreu de l'illa.

Serps (Ofidis)

La serp de garriga (*Macropododon cucullatus mauritanicus*) pot superar el mig metre i té una discreta coloració grisa i verdosa, amb taques negres poc aparents i una de més gran al clatell. És pròpia de garrigues, conreus i llocs secs i s'alimenta d'insectes, ratolins i, principalment, dragons. Se li atribueix l'extinció de les sargantanes autòctones de Mallorca. L'hem observada a Sineu i pensam que ha de ser també relativament freqüent a Montuïri, així com a la resta del Pla.

La serp d'aigua (*Natrix maura*) pot arribar al metre de llargada. És de coloració grisenca clara amb una ziga-zaga negra al llarg del cos. Viu sempre a prop de l'aigua, en basses, safarejos i síquies de poca correntia, on preferentment s'alimenta de cabots, peixons i invertebrats. Quan es veu amenaçada, imita el comportament d'un escurçó bufant i xiulant però és inofensiva (no mossega). No hem pogut constatar la seva presència a Montuïri, tot i que tampoc no la descartam.

Hi ha dues noves espècies que s'han afegit en els darrers anys al llistat de serps observades al medi natural d'Eivissa i Mallorca (en concret a Capdepera). Amb tota probabilitat la seva arribada ha estat accidental, dins soques d'oliveres o cossiols de viver procedents de la Península. Es tracta de la serp de ferradura (*Hemorrhois hippocrepis*) i la serp verda (*Malpolon monspessulanus*). En el cas de la primera, la freqüència de les observacions ja fa pensar en l'establiment d'una població reproductora al terme de Capdepera. No és gens improbable que es comenci a detectar en altres localitats de l'illa.

MAMÍFERS

Abans de l'arribada de l'home, les espècies de mamífers terrestres que poblaven Mallorca eren tres, exclusives de les Balears: el caprí *Myotragus balearicus*, una rata cellarda de mida grossa (*Eliomys [Hypnomys] morpheus*) i una musaranya (*Soriculus [Nesiotites] hidalgo*). Les tres varen desaparèixer en temps pretalaiòtics per l'acció directa de l'home i potser també per la competència que exerciren els primers mamífers introduïts (ratolins, rata cellarda i conill).

En general, els mamífers actuals són mals de detectar: pels seus hàbits crepusculars o nocturns, les observacions directes solen ser poc freqüents i curtes. Sovint són més bons de detectar per les restes de la seva activitat: excrements, nius, restes d'alimentació (per exemple, pinyes rosegades en el cas del ratolí de rostoll), conten-guts d'egagròpiles de rapinyaires nocturns, atropellaments a carreteres... En repassam, a continuació, el llistat.

Insectívors

L'inconfusible eriçó de Mallorca (*Atelerix algirus*) és l'espècie pròpia del Nord d'Àfrica i sembla que va ser introduït en temps relativament recents, igual que al Llevant peninsular. Habita garrigues i conreus i s'alimenta d'invertebrats. Fins no fa molt de temps, i potser encara esporàdicament, era capturat per consumir-lo, ja que la seva carn sembla ser similar a la de porcella. L'hem observat al terme de Sineu i donam la seva presència a Montuïri com a segura.

Quant a la musaranya (*Crocidura ichnusae* o *Suncus etruscus*), en els darrers anys, n'hi ha hagut citacions no ben identificades a Llucmajor, Porreres, Bunyola i Marratxí, que fan pensar que hi pot haver a l'illa una població naturalitzada d'introducció ben recent. Atès que poden habitar tant zones forestals com agrícoles, la seva presència a Montuïri és, almanco, probable.

Quiròpters

Actualment, el catàleg de ratapinyades de les Balears comprèn 18 espècies, moltes de les quals es deuen trobar al Pla. A pesar que en els darrers anys s'ha avançat en el seu estudi, és un grup encara mal conegut. Inclou, segurament, els únics representants de la fauna de mamífers prehumana. Al contrari del que es pensa popularment, són del tot inofensius i beneficiosos per a l'home, ja que són voraçs depredadors d'insectes. Les seves peculiars adaptacions i mode de vida fan que la seva distribució estigui limitada per la presència de cavitats. Probablement s'han vist afectats per l'ús agroforestal de biocides i per molèsties en algunes coves.

Lagomorfs

Aquest ordre de mamífers, inicialment classificat dins dels rosegadors però amb els quals se sap que no guarden un parentiu directe, compta a Mallorca amb dos representants ben coneguts i apreciats: la llebre (*Lepus granatensis solisi*) i el conill (*Oryctolagus cuniculus*). Ambdues espècies tenen preferència per les garrigues obertes i les

voreres de conradís. El conill és gregari (viu en grups) i molt més abundant, i la llebre ha experimentat darrerament una clara expansió. S'ha comprovat, recentment, que la llebre és un endemisme ibèric, diferenciat a nivell de subespècie a Mallorca.

Rosegadors

La rata cellarda (*Eliomys quercinus*) és un rosegador caracteritzat per les orelles grans, la conspícua màscara negra i la coa llarga acabada en pinzell. Està més lligada a les garrigues (són típics els nius als ullastres) que als ambients humanitzats. S'alimenta sobretot d'invertebrats. Al Pla, no sembla gaire freqüent, potser desplaçada per la rata comuna.

De rates tragineres, n'hi ha de dues espècies: la comuna (*Rattus norvegicus*), més corpulenta i rogenca, amb les orelles més petites i arrodonides, i la negra o de camp (*Rattus rattus*), més esvelta i fosca a les parts dorsals, amb el ventre més clar i la coa comparativament més llarga. Ambdues són omnívores comensals de l'home; sembla que la negra és més foravilera però la comuna, més gran i agressiva, podria estar desplaçant-la.

Els mamífers més petits de Mallorca són els ratolins, dels quals tenim tres espècies, difícils de separar. El ratolí de les cases i les pallisses és el domèstic (*Mus musculus*), de coloració terrosa i grisenca molt variable. Les altres dues espècies, el ratolí de rostoll (*Apodemus sylvaticus*) i el mediterrani (*Mus spretus*), es poden trobar gairebé per tots els hàbitats de Mallorca i no solen atracar-se als habitacles humans. El ratolí de rostoll, el més grandet dels tres, té proporcionalment les orelles i els ulls més grans; el mediterrani és el més gràcil. Ambdós tenen una coloració terrosa amb la part ventral molt més clara. Una senya de la presència del ratolí de rostoll a les garrigues són les pinyes rosegades per extreure-hi les llavors. Aquestes espècies són la base de l'alimentació dels carnívors, dels rapinyaires nocturns i del xoriguer *Falco tinnunculus*.

Carnívors

Són tres les espècies de carnívors presents a Mallorca, inclòs el Pla. Probablement, foren introduïdes en temps dels romans, o posteriorment, per combatre les plagues de conills i rosegadors. De fet, hi ha almanco un testimoni escrit per al cas del mostel. Tot i que són generalistes i que a les illes amplien força el seu ventall alimentari, els micromamífers (ratolins i juvenils de rata) sempre són la base de la seva dieta i, amb molta menys freqüència, capturen conills. És per això que la persecució que patiren temps enrere com a *salvatgina* és totalment injustificada. No són tampoc exigents quant a l'hàbitat, ja que poden ocupar garrigues i voreres de conradissos. El mostel (*Mustela nivalis*) és un gran trescador de parets seques. El mart (*Martes martes*), que sembla estar en expansió, és l'espècie més forestal. El seu costum de deixar els excrements enmig dels camins el fa fàcilment detectable. En els darrers anys, n'hem trobat un exemplar atrapat en un braó, a un vedat de Petra, i un altre exemplar mort en un camí d'Ariany. La geneta (*Genetta genetta balearica*) sembla ser actualment l'espècie més escassa al Pla (només hem pogut observar una letrina en els darrers anys, al terme de Sant Joan); potser ha estat desplaçada pel mart.

Una quarta espècie, el moix (*Felis catus*), acompanya l'home de ben antic en estat de domesticitat. Inevitablement, hi ha hagut un degoteig d'individus que han deixat la seva tutela i han establert poblacions assilvestrades, que constantment es veuen reforçades prop de les àrees urbanes. Com a fèlid, el moix és un caçador especialitzat en la captura de petits vertebrats, inclosos els conills i els aucells. Per la seva pressió sobre la fauna en general, el seu control i eradicació del medi natural, amb els mètodes legalment permesos, és ben desitjable.

AUS

Les aus constitueixen el grup més nombrós de vertebrats. Com els altres grups, han patit la influència antròpica sobre el medi natural. Les comunitats han variat força –tant en composició específica com en densitats– des que l'illa era una massa forestal contínua fins a l'actualitat, en què dominen els espais oberts conrats. Moltes de les espècies que trobam avui dia probablement ja hi eren quan l'home arribà a les illes; algunes, com les grans àguiles, es varen extingir i d'altres deuen haver colonitzat els nous ambients generats per l'acció antròpica, com els conreus i les garrigues obertes, de manera natural.

Hem vist que totes les altres espècies de vertebrats foren introduïdes, en un moment o l'altre, per l'home. Per això mateix, es tracta en tots els casos d'espècies generalistes, molt adaptables, que poden viure en un ventall ampli d'ambients. En el cas de les aus, també hi ha un bon grapat d'espècies generalistes que es poden observar arreu. De tota manera, podem dir que hi ha una dependència més acusada de l'hàbitat: el seleccionen per niar segons la seva estructura i l'oferta d'aliment. Per això, s'escau una presentació més ecològica, no tan sistemàtica.

Cal diferenciar els aucells nadius, que crien al nostre territori (la majoria són sedentaris –hi viuen tot l'any–, però alguns són només estivals –hi crien però hivernen més enllà del Sàhara–) d'aquells que arriben a les nostres terres a l'hivern, procedents de Centreeuropa, per passar l'estació desfavorable.

Llistarem, a continuació, les espècies reproductores als tres hàbitats que hem diferenciat al començament i les espècies hivernants més corrents als conreus, bardisses i horts, l'hàbitat principal del Pla. Hi hem afegit un índex d'abundància, segons aquest criteri:

- + : escassa. < 2 exemplars/km
- ++ : abundant. Entre 3-20 ex/km
- +++ : molt abundant. >20 ex/km

També hi ha algunes observacions. Com s'ha indicat més amunt, les llistes es basen en els resultats dels censos estandarditzats del programa SAC, realitzats a Sineu, i en d'altres observacions esporàdiques arreu del Pla.

Aucells reproductors als conreus de secà i les bardisses

Aquesta és la comunitat que més caracteritza el Pla. Es tracta d'un conjunt d'espècies que no sempre són abundants, però sí que són presents sempre que dominin les herbàcies i els espais oberts.

Perdiu	<i>Alectoris rufa</i>	++	
Guàtlera	<i>Coturnix coturnix</i>	++	
Xoriguer	<i>Falco tinnunculus</i>	+	
Falcó	<i>Falco peregrinus</i>	+	Cria en alguns penyals del Pla
Sebel·lí	<i>Burhinus oedicnemus</i>	++	
Colom	<i>Columba livia</i>	++	Domèstics assilvestrats
Òliba	<i>Tyto alba</i>	+	
Mussol	<i>Otus scops</i>	+	
Terrola	<i>Calandrella brachydactyla</i>	++	
Cucullada	<i>Galerida theklae</i>	+	
Oronella	<i>Hirundo rustica</i>	+	Estival
Cabot	<i>Delichon urbicum</i>	++	Estival, cria als pobles
Vitrac	<i>Saxicola torquata</i>	++	
Butxaqueta	<i>Cisticola juncidis</i>	++	
Busqueret capnegre	<i>Sylvia melanocephala</i>	++	
Capsigrany	<i>Lanius senator badius</i>	+	Estival
Gorrió teulader	<i>Passer domesticus</i>	+++	
Gorrió barraquer	<i>Passer montanus</i>	+	
Passerell	<i>Carduelis cannabina</i>	++	
Sól·lera	<i>Emberiza calandra</i>	++	

Els aucells observables tot l'any, però que no crien al Pla, són els següents:

Esplugabous	<i>Bubulcus ibis</i>	++	Cria a zones humides, s'alimenta als camps
Gavina	<i>Larus cachinnans</i>	+	Cria al litoral, campeja pel Pla
Àguila calçada	<i>Hieraaetus pennatus</i>	+	Cria a penyals, campeja pel Pla
Corb	<i>Corvus corax</i>	+	Cria a penyals, campeja pel Pla

Aucells reproductors a les taques forestals

Tudó	<i>Columba palumbus</i>	++	
Tórtera	<i>Streptopelia turtur</i>	+	Estival
Cucui	<i>Cuculus canorus</i>	+	Estival
Puput	<i>Upupa epops</i>	+	
Formiguer	<i>Jynx torquilla</i>	+	
Mussol banyut	<i>Asio otus</i>	+	

Enganapastors	<i>Caprimulgus europaeus</i>	+	Estival
Passaforadí	<i>Troglodytes troglodytes</i>	++	
Rossinyol	<i>Luscinia megarhynchos</i>	++	Estival
Mèrlera	<i>Turdus merula</i>	++	
Busqueret de capell	<i>Sylvia atricapilla pauluccii</i>	++	
Busqueret capnegre	<i>Sylvia melanocephala</i>	++	
Reietó cellablanc	<i>Regulus ignicapillus balearicus</i>	+	
Papamosques	<i>Muscicapa striata balearica</i>	++	Estival
Ferrerico	<i>Parus major</i>	++	
Pinsà	<i>Fringilla coelebs</i>	++	
Gafarró	<i>Serinus serinus</i>	++	
Verderol	<i>Carduelis chloris</i>	++	
Cadenera	<i>Carduelis carduelis</i>	++	
Trencapinyons	<i>Loxia curvirostra balearica</i>	+	
Sól-lera boscana	<i>Emberiza cirius</i>	+	

Aucells associats a la xarxa hidrogràfica

Setmesó	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	+	Cria a basses d'una certa extensió
Collverd	<i>Anas platyrhynchos</i>	+	
Polla d'aigua	<i>Gallinula chloropus</i>	++	
Fotja	<i>Fulica atra</i>	+	Cria a basses d'una certa extensió
Picaplatges petit	<i>Charadrius dubius</i>	+	Cria prop de basses de depuradora
Xàtxero groc	<i>Motacilla flava iberiae</i>	+	
Rossinyol bord	<i>Cettia cetti</i>	+	

Les 48 espècies d'au que hem donat com a reproductores segures al Pla de Mallorca representen el 51% de les espècies d'au que crien a Mallorca. És una xifra prou elevada, si consideram que el Pla està mancat de litoral, muntanyes i zones humides d'una certa extensió. En la resta de vertebrats terrestres no voladors, el percentatge d'espècies que es reproduïxen al Pla puja fins al 90% (només hi és absent el ferreret).

Aucells hivernants al conreu, bardisses i horts

No s'inclou índex d'abundància, perquè aquesta pot variar molt entre anys.

Fuell	<i>Pluvialis apricaria</i>
Juia	<i>Vanellus vanellus</i>
Alosa	<i>Alauda arvensis</i>
Titina sorda	<i>Anthus pratensis</i>
Xàtxero	<i>Motacilla alba</i>
Rupit	<i>Erithacus rubecula</i>
Coa-roja de barraca	<i>Phoenicurus ochruros</i>

Tord	<i>Turdus philomelos</i>
Busqueret de capell	<i>Sylvia atricapilla</i>
Ull de bou	<i>Phylloscopus collybita</i>
Estornell	<i>Sturnus vulgaris</i>

Nota final

El Pla de Mallorca, en contra del que es podria pensar per la forta influència antròpica, manté encara una notable riquesa quant a biodiversitat. La part que hem repassat, la dels vertebrats, representa un percentatge alt del total d'espècies que es poden trobar a l'illa. L'ús i l'explotació que fins ara ha fet la nostra espècie del territori i de la natura han estat intensos, alteradors. Han donat lloc, però, a agroecosistemes netament mediterranis, dependents de la gestió humana, amb un bon component de vida salvatge. De fet, hem vist que la seva irrupció va suposar un increment de biodiversitat, almanco pel que fa als vertebrats no voladors. També va implicar una banalització de les comunitats, és a dir, una eliminació dels elements exclusius (endèmics) i la introducció d'elements d'àmplia distribució europea. No obstant això, en els pocs mil·lennis que ja duen a les illes, les noves espècies s'han integrat en els seus ecosistemes i algunes ja s'han diferenciat a nivell de subespècie.

Hem d'esperar que l'evolució de la societat, abocada a una progressiva urbanització i globalització, pugui ser conduïda per uns camins racionals, que impliquin la conservació d'aquest patrimoni natural autòcton encara vigent, sense valor utilitari.

Bibliografia

- ALCOVER Josep Antoni (1979). *Els mamífers de les Balears*. Palma: Editorial Moll («Manuals d'introducció a la naturalesa», 3).
- ALCOVER, Josep Antoni (1988). «Las faunas preneolíticas de las islas mediterráneas». *Mundo científico*. Núm. 80, p. 504-517.
- ALCOVER, Josep Antoni *et al.* (2000). *Les Balears abans dels humans*. Palma: Editorial Sa Nostra-SHNB («Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears», 8).
- AVELLÀ, F.J. i MUÑOZ, A. (1997). *Atlas dels aucells nidificants de Mallorca i Cabrera*. Palma: Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa. Consell de Mallorca.
- FERRER, X. *et al.* (1986). *Ocells*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana («Història Natural dels Països Catalans», 12).
- GOSÀLBEZ, J. (coord.) (1987). *Amfibis, rèptils i mamífers*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana («Història Natural dels Països Catalans», 13).
- MAYOL, J. (1978). *Els aucells de les Balears*. Palma: Editorial Moll («Manuals d'introducció a la naturalesa», 2).
- MAYOL, J. (1985). *Rèptils i amfibis de les Balears*. Palma: Editorial Moll («Manuals d'introducció a la naturalesa», 6).
- PALOMO, L.J. (2007). *Atlas y libro rojo de los mamíferos terrestres de España*. Madrid: SECEM-Ministerio de Medio Ambiente.

- PLEGUEZUELOS, J.M. *et al.* (2002). *Atlas y libro rojo de los anfibios y reptiles de España*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente-Sociedad Herpetológica Española.
- VIADA, C. (2006). *Libro Rojo de los Vertebrados de las Baleares*. Palma: Conselleria de Medi Ambient (3ª edició).

A la web

- Musaranyes. <http://www.gobmallorca.com/forum/viewtopic.php?id=656>
- Quiròpters. <http://murcielagosbalears.blogspot.com/>
- Serps. <http://www.gobmallorca.com/forum/viewtopic.php?id=804>
- Programa SAC. <http://www.gobmallorca.com/ornit/sac/index.htm>

COMUNICACIONS

LA VEGETACIÓ DEL TERME DE MONTUÏRI

MARGALIDA LLABRÉS

Introducció

En aquest treball, intentarem explicar la diversitat de comunitats vegetals que es poden trobar al terme de Montuïri. Les tipificarem i això ens servirà per veure quines són les plantes que les componen. Montuïri és un dels pobles que formen part de la comarca del Pla i, per tant, el paisatge predominant està format per amples planes de sòl argilós, amb conreu de cereal i poca presència d'arbres. S'escapa d'aquest esquema el conjunt de turons que es troben escampats per tota la geografia del terme, on queda confinada la poca vegetació forestal que queda. Per això, podem dir que és un paisatge totalment humanitzat, com confirmen els percentatges d'ús del sòl no urbà: un 84% correspon a camps de conreu i un 12% a terres forestals.

Per començar, hauríem d'explicar què és una comunitat vegetal. En un lloc concret, es troben una sèrie de factors ambientals que determinen que s'hi estableixin unes determinades plantes i no unes altres. Aquests factors poden ser la temperatura, la humitat, la insolació, els vents, el relleu, la natura del sòl... També s'ha de tenir en compte la intervenció dels animals i, especialment, la de l'home. Cada espècie vegetal té les seves exigències i toleràncies respecte d'aquest conjunt de factors i de la manera com es combinen. A l'hora de poblar un indret determinat, les plantes incompatibles no arriben a fer-s'hi i, entre les que són compatibles, les òptimament adequades desplacen les que no ho són tant. El resultat de tot això és que les plantes tendeixen a retrobar-se juntes cada vegada que es repeteixen unes determinades condicions ecològiques i, d'aquesta manera, constitueixen el que anomenam *comunitat vegetal*. Entre les plantes que la formen, s'estableixen unes dependències interespecífiques, ja que cada una introdueix variacions en les condicions ecològiques del lloc on viuen: variacions d'ombra, retenció o consum d'aigua... Tot el conjunt de comunitats vegetals d'un lloc constitueix la *vegetació*.

La vegetació que trobam al terme de Montuïri té un caràcter plenament mediterrani. Això vol dir que les plantes que hi podem veure estan preparades, sobretot, per superar la sequera de l'estiu. Per això, presenten una sèrie d'adaptacions destinades a evitar la pèrdua d'aigua: la disminució de la superfície foliar; les fulles, a més de ser petites, són gruixades i dures (esclerofil·les); són brillants per la presència de ceros que les impermeabilitzen; tenen arrels profundes... Tot això les fa resistents a l'estrès hídric de l'estiu. Totes aquestes característiques donen un aspecte bastant semblant als arbres i arbusts de la vegetació mediterrània, cosa que fa que sigui fàcil confondre'ls si un no n'és entès.

El paisatge de Montuïri és un mosaic format per camps de conreu i per vegetació natural. La major part d'aquesta vegetació natural està formada per plantes forestals;

hi predominen, per tant, les plantes llenyoses, que formen boscs i garrigues. També té molta extensió el conjunt de plantes herbàcies que acompanyen les plantes de cultiu: són les normalment anomenades *males herbes*, les espècies de les quals poden variar d'un any a l'altre. També hi ha, encara que són de menor importància, les plantes que formen comunitats en hàbitats molt específics, com a les voreres de corrents d'aigua. A continuació, anirem analitzant cada una d'aquestes unitats de vegetació.

Vegetació forestal

La vegetació forestal, avui dia, està formada sobretot per les plantes que formen la comunitat vegetal anomenada pels botànics *Al. Oleo-Ceratonion*.-Bl. 1936, o sigui, garriga d'ullastrès, en nom popular. A Europa, l'*Oleo-Ceratonion* és conegut des del sud de Portugal fins a Grècia i, fins i tot, pot arribar a Palestina. Al terme de Montuïri, trobam aquesta garriga en la immensa majoria de zones on hi ha vegetació natural i sempre forma clapes en el paisatge. Es tracta d'una garriga alta i densa, molt rica en espècies arbustives i amb moltes lianes, o sigui, plantes enfiladisses. Se sol fer a llocs mitjanament secs, amb terres primes i argiloses. Les taques dispersades d'ullastrar, que anam trobant ara aquí ara allà, segurament hi són perquè ocupen terres no prou bones per al conreu. Es fa difícil transitar per dins d'aquest conjunt d'arbusts de mides grans, de fulles petites i dures i amb flors petites i poc visibles. Les espècies són difícils de diferenciar perquè s'assemblen molt. Presenten les típiques característiques de les plantes pròpies del clima mediterrani i estan perfectament adaptades a passar l'estació desfavorable per la manca de precipitació, l'estiu. L'estrat herbaci està poc desenvolupat segurament per aquesta sequera de l'estiu.

A les Illes Balears, l'*Oleo-Ceratonion*, d'altra manera ullastrar, està molt ben constituït; comprèn una considerable riquesa d'espècies característiques i, a Montuïri, les hi trobam presents. Trobam un ullastrar ben constituït, per exemple, a Son Forners: és la vegetació que envolta tot el recinte arqueològic. Les plantes que formen l'ullastrar són:

- l'ullastre (*Olea europaea sylvestris*), que tant pot tenir port arbori com arbustiu.
- l'esparguera de moix (*Asparagus albus*) i l'esparguera vera (*Asparagus stipularis*), que són dues lianes amb punxes.
- la rogeta (*Rubia peregrina*) i la vidalba (*Clematis cirrhosa*), plantes enfiladisses.
- l'herba bulbosa rapa de frare (*Arisarum vulgare*), una de les poques herbes característiques de la comunitat.

També hi trobam un grup de plantes no tan característiques d'aquesta comunitat però que normalment hi són presents, perquè formen part d'una unitat superior d'organització vegetal. Entre altres, trobam l'aladern de fulla estreta (*Phillyrea angustifolia*), el llampúdol (*Rhamnus alaternus*) i la mata (*Pistacia lentiscus*), dues lianes punxants

com l'esparguera de ca (*Asparagus acutifolius*) i l'aritja (*Smilax aspera*) i un petit arbust, el matapoll (*Daphne gnidium*).

La majoria de vegades aquest ullastrar va acompanyat d'una planta molt preponderant, el pi (*Pinus halepensis*), que fa un estrat arbori per damunt dels ullastrs. El pi és una planta que no és característica de cap comunitat vegetal. La podem trobar com a acompanyant de comunitats molt diverses i, per tant, no dóna caràcter a cap comunitat. Popularment, les agrupacions de pins es diuen *pinar*, encara que pels botànics i ecòlegs no té valor com a associació vegetal. Trobam aquests pinars amb sotabosc d'*Oleo-Ceratonion* per tot el terme de Montuïri i formen la major part de la vegetació forestal. Així ho veiem al puig de Sant Miquel, al puig de s'Almudaina, a Tagamanent, al pinar de Son Bages, ja en el límit del terme cap a Vilafranca, i també a unes clapes forestals de devora Son Barceló.

De tota manera, hi ha encara una situació molt més freqüent al terme de Montuïri. A aquestes masses boscoses de pins amb el sotabosc de garriga d'ullastrs, se'ls afegeix un estrat d'alzines joves. Això es podria interpretar com que l'alzinar s'està regenerant. L'alzinar mallorquí constitueix l'associació *Cyclamini balearici-Quercetum ilicis* O. Bolòs in O. Bolòs et R. Mol. 1958. S'ha de dir, però, que els alzinars del pla de Mallorca presenten un sotabosc especialment ric en espècies pròpies de l'*Oleo-Ceratonion*, a diferència dels alzinars de muntanya.

Sembla que a les Balears, a les terres baixes, la comunitat vegetal substituïda de l'alzinar destruït és la garriga d'ullastrs. Si la vegetació natural no hagués estat alterada per l'home i els seus animals, l'alzinar dominaria aquestes terres, seria el que se'n diu vegetació climàtica o clímax. Per les condicions ambientals d'aquesta zona, la comunitat vegetal que es trobaria en òptimes condicions seria l'alzinar¹, especialment en aquelles zones on el sòl és profund. En el indrets un poc secs o amb les terres més primes, no s'arriba a establir l'alzinar i sí que ho fa la garriga d'ullastrs. En els darrers anys, amb l'abandonament progressiu de les feines del camp, sembla que s'inverteix el procés: aquests pinars amb alzines joves podrien indicar que es regenera l'alzinar. Haurem d'esperar uns quants anys per veure com evoluciona aquest procés. Actualment, d'alzinars ben constituïts, pràcticament no n'hi ha cap, només en queden clapes a la possessió d'Alcoraia i un redol molt petit a la cara nord del puig de Sant Miquel. En canvi, sí que es troben exemplars aïllats d'alzines, més o manco dispersos per tot el terme. Fins i tot, podem veure alguna alzina espectacular com la d'un revolt del camí de Can Canai, amb una soca, uns cimals i una copa espectaculars. Per diferents indrets del terme, són presents les plantes característiques de l'alzinar, com l'esparguera de ca (*Asparagus acutifolius*), la mare-selva (*Lonicera implexa*) o el cirerer de Betlem (*Ruscus aculeatus*). Això és un indicador més del fet que la vegetació potencial d'aquí seria l'alzinar. Dins aquestes masses forestals, de vegades podem trobar abundantment una planta acompanyant, com és el cas del càrritx (*Ampelodesmos mauritanica*) al pinar de sa Cova.

¹ BOLÓS, 1956.

Garriga heliòfila

També podem trobar petites mostres d'una comunitat de garriga de xiprell i romaní, científicament anomenada *Al. Rosmarino-Ericion Br.-Bl. 1931*. A Montuïri, està molt poc representada, només l'he observada a una petita zona d'Alcoraia, allà on la terra era argilosa, no molt permeable i segurament rica en carbonats. Aquesta garriga estava formada per les següents plantes, que la caracteritzen: el xiprell (*Erica multiflora*), petit arbust de fulles aciculars i, per tant, amb poca superfície de transpiració; la cossiada (*Globularia alypum*); l'herba de Sant Ponç (*Teucrium capitatum*); l'orquidàcia anomenada mosques negres (*Ophrys fusca*); i la planta més especial, perquè és un endemisme mallorquí, la gatova (*Genista lucida*). Aquest arbust té forma arrodonida i té la particularitat d'estar armat d'espines. Té poca presència de fulles que, de vegades, poden arribar a ser-hi absents i, quan floreix, queda tot cobert de flors d'un groc viu. A Mallorca, la gatova està localitzada a la part oriental de l'illa, entre Randa i Artà. Com a plantes acompanyants, hi havia l'estepa blanca (*Cistus albidus*), l'estepa negra (*Cistus salvifolius*) i l'albó (*Asphodelus microcarpus*).

Aquesta garriga està integrada per espècies heliòfiles, que necessiten una claror intensa per realitzar la fotosíntesi amb intensitat suficient. La majoria de les plantes que la componen són arbusts de petita talla amb les fulles petites. De vegades, poden no tenir fulles per reduir la superfície transpirant i, així, sobreviure en condicions d'insolació intensa. Aquest ambient tan assolellat fa que sigui difícil la vida per a les herbes. La majoria de vegades, aquesta comunitat vegetal va acompanyada del pi blanc (*Pinus halepensis*) i forma un estrat arbori. El pi no sol produir una disminució de claror prou intensa per a eliminar la majoria de les plantes heliòfiles i, per tant, és ben compatible amb aquesta comunitat vegetal.

Vegetació ruderal i arvense

Allò que més destaca del paisatge de Montuïri són els nombrosos camps de conreu. Durant segles, les labors agrícoles han anat modificant la vegetació natural. Per cultivar les espècies útils per a l'home, no només s'han hagut de desforestar els indrets adequats, sinó que també s'ha hagut de modificar el relleu, si feia falta per obtenir superfícies planes aptes per al conreu. Així ho veiem, per exemple, al puig de na Muda. També, quan ha fet falta, s'ha hagut de millorar la qualitat dels sòls o s'ha aportat aigua i, així, s'han millorat les condicions de vida dels vegetals d'interès. Amb aquestes bones condicions ecològiques, no és estrany que moltes plantes espontànies aprofitin aquest hàbitat privilegiat per desenvolupar-se. Constitueixen les anomenades *males herbes*, que formen les comunitats vegetals arvenses entremig de les plantes conreades.

Aquestes comunitats tenen una estructura simple, sense estratificació, integrada per plantes herbàcies de cicle biològic anual semblant a les espècies cultivades. Aquestes herbes poden desenvolupar tot el seu cicle vital en poc temps i tenen una gran capacitat de procreació, ja sigui produint moltes de llavors o tenint molta facilitat

per a la reproducció vegetativa. Tot això fa que siguin difícils d'eliminar i esdevinguin un problema per a l'agricultor. Algunes poden arribar a ser una plaga; n'és un exemple la ravenissa groga (*Sinapis arvensis*), en alguns camps, com els de Son Bages, a la primavera. Aquestes comunitats arvenses que acompanyen els conreus depenen absolutament dels treballs agrícoles.

Darrerament, la difusió de l'ús d'herbicides ha fet que aquestes comunitats vegetals hagin sofert una gran reducció. Això també fa que siguin molt variables en la composició de plantes d'un any a un altre. Aquesta vegetació d'indrets fortament humanitzats, variada i relativament rica, pot canviar molt d'una estació a una altra. Tot això fa que sigui difícil sistematitzar-la. Així i tot, es poden identificar, més o manco, dues comunitats arvenses diferents per la seva composició florística i per l'ambient on es fan.

Una és l'anomenada *Al. Diplotaxion eruroidis*.-*Bl.* 1931, que té l'aspecte de pradells d'herbes que cobreixen parcialment el terra propi de sòls poc humits, com són els camps d'ametlers. Al final de la tardor, després de les pluges d'octubre i novembre, podem començar a veure la fisonomia d'aquesta comunitat vegetal. La podem observar als camps de conreu de Son Miró i pels conreus de devora el camí vell de Porreres. Les plantes que hi trobarem i que són pròpies d'aquesta comunitat són la ravenissa blanca (*Diplotaxis eruroides*), el malgirasol (*Heliotropium europaeum*), la verònica (*Veronica polita*), el fluruví (*Lamium amplexicaule*), la fumusterra (*Fumaria officinalis*) i les fletxes (*Hordeum murinum*).

L'altra comunitat arvense és ben diferent, és l'anomenada *Secalium cerealis* (*Br.-Bl.*) *Tx.* 1937 (*Secalium mediterraneum*). Es troba associada als camps de cereals i el seu màxim esplendor és a la primavera, el moment de la floració de la majoria de les plantes que la componen. Aquestes plantes són l'espaseta (*Gladiolus segetum*), la rose-lla (*Papaver dubium*), la lletrera (*Euphorbia helioscopia*), el card blanc (*Galactites tomentosa*), el colís (*Silene vulgaris*), la corretjola (*Convolvulus arvensis*) i el borrarissol (*Anagallis arvensis*). A més de les espècies característiques d'aquesta comunitat, hi podem veure plantes com el llevamà (*Calendula arvensis*) o el lleisó (*Sonchus oleraceus*). Tot això ho podem veure pels camps de devora sa Torre, a Mianes, a Mianetes i pels camps de devora la carretera que va de Montuïri a Porreres.

A les voreres de camins i carreteres, trobam tot un conjunt variat de plantes herbàcies i arbustives, que són pròpies d'aquests ambients marcats per la freqüentació de l'home i dels seus vehicles, o dels seus animals domèstics. La vegetació està formada per plantes ruderals, o sigui, plantes pròpies de terres fortament alterades per l'home i d'una manera persistent. L'aspecte d'aquesta vegetació també canvia al llarg de l'any i és, a la primavera, època de floració, quan la trobam en el seu màxim esplendor.

La comunitat vegetal que hem trobat més ben conformada i, per tant, s'ha pogut tipificar és la comunitat anomenada *Ass. Resedo-Chrysanthemum coronarii*. *Bolós et R. Mol.* 1958. Forma part del nivell d'organització superior *Al. Hordeion leporini* *Br.-Bl.* (1931) 1947 i les plantes més característiques que hi hem vist són: les fletxes (*Hordeum murinum leporinum*), el capiroi (*Reseda alba*), les margalides (*Chrysanthemum coronarium*) i el *Rumex pulcher*. També formen part d'aquesta comunitat vegetal la cugula (*Avena barbata*), la llengua de bou (*Echium plantagineum*), els rellotges (*Erodium*

chium), l'agulleta (*Erodium malacoides*), el gerani (*Geranium molle*), l'herba de cinc nirvis (*Plantago lagopus*), el card blanc (*Galactites tomentosa*), la ruca pudenta (*Eruca vesicaria*), el margall (*Lolium rigidum*), la lletrera (*Euphorbia helioscopia*), el lleisó (*Sonchus terrenimus*), el borriçol (*Anagallis arvensis*), el card (*Carduus pycnocephalus*) i el *Bromus madritensis*. Moltes de vegades, a les voreres de camins, trobam una mescla de plantes d'aquesta comunitat amb espècies arbustives de l'*Oleo-Ceratonion*. Això passa als camins que voregen les zones forestals, com per exemple anant cap al puig de na Muda o el camí de ses Rotes.

Vegetació de sòls humits

El terme de Montuïri està recorregut per nombroses síquies que drenen cap a les capçaleres de torrents importants: el de na Borges, el de Muro –també anomenat de Vinagrella– o el de Son Catlar. Els cursos d'aigua generen condicions ecològiques locals que esdevenen, de vegades, més determinants que el clima general. Podem trobar, a banda i banda de les síquies, una estreta franja d'una vegetació formada sobretot per herbes higròfiles, o sigui, herbes de fulles tendres i que exigeixen un cert grau d'humitat en el sòl.

Tant a la síquia d'Alcoraia com a la síquia situada a la vorera del camí de Son Ripoll, hem pogut constatar la presència d'un mateix grup de plantes que es poden englobar en la comunitat vegetal anomenada *Molinio-Holoschoenion* Br.-Bl. (1931) 1947. Aquestes plantes de sòls humits tenen una distribució àmplia: no són pròpies de la vegetació mediterrània, sinó que les podem veure als diferents continents de l'hemisferi nord. Així, trobam l'herba anomenada peus de Crist (*Potentilla reptans*), la pinta de moro (*Dipsacus fullonum*), el fenàs (*Brachypodium sylvaticum*) i el gerani (*Geranium dissectum*). Una planta d'aspecte diferent que no té un cicle biològic anual és el jonc (*Scirpus holoschoenus*), que moltes vegades es pot veure més a prop de l'aigua que les plantes anteriorment citades. De tota manera, l'abatzer (*Rubus ulmifolius*) pot arribar a cobrir la major part de l'espai de la vorera de la síquia i impedir que proliferin altres plantes pròpies de la comunitat. Es tracta d'una liana amb espines corbades cap enrere, amb una gran capacitat de colonització; és una planta oportunista, invasora, no pròpia d'aquesta comunitat vegetal, que crea unes bardisses infranquejables.

Bibliografia

- ASENSI, J., TIRADO, C. (1990). *La vegetació al nostre medi*. València: Eliseu Climent («Papers bàsics», 3 i 4).
- BOLÓS, O. (1996). *La vegetació de les Illes Balears. Comunitats de plantes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BONNER, A. (1976). *Plantas de les Balears*. Palma: Ed. Moll («Manuals d'introducció a la naturalesa», 1).

FOLCH, R. (dir.) (1984). *Vegetació*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana («Història Natural dels Països Catalans», 7).

Gran Enciclopèdia de Mallorca. Palma: Promomallorca Edicions, 1993. Vol. XI.

RITA, J., CARULLA, J. (1996). *Arbres i arbusts de les Balears. Boscos i garrigues*. Palma: Edicions Ferran Sintes.

Annex

Exemple del mosaic format per la vegetació natural i els camps de conreu de la possessió d'Alcoraia.

Alzines joves formant part del sotabosc per davall de l'estrat arbori format per pins, a ses Rotes.

Alzina (*Quercus ilex*) del camí de Can Canai.

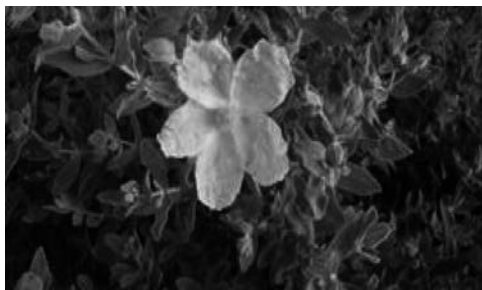
Moltes vegades, l'ullastrar forma clapes als marges dels camps de conreu.

Alzinar a la possessió d'Alcoraia.

Gatova (*Genista lucida*).

Xiprell (*Cistus albidus*).

Comunitat vegetal de *Secalio cerealis*, a Mianes.

Invasió de ravenissa groga (*Sinapsis arvensis*) a un conreu de favó de Son Bages.

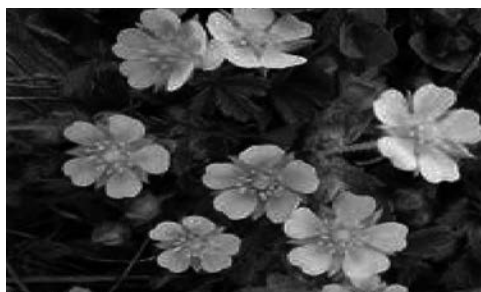
Plantes de vorera camí, a l'entrada de Mianes.

Lletretera (*Euphorbia helioscopia*).

Pinta de moro (*Dipsacus fullonum*).

Peus de Crist (*Potentilla reptans*).

TERCERA PONÈNCIA

LA PREHISTÒRIA DE MONTUÏRI A TRAVÉS DE LES INVESTIGACIONS RECENTS A SON FORNERS

PAULA Mª AMENGUAL, MARC FERRÉ, ALBERT FORÉS, VICENTE LULL, RAFAEL MICÓ,
BEATRIZ PALOMAR, CRISTINA RIHUETE i ROBERTO RISCH

Introducció

L'objectiu de la nostra ponència és presentar una breu síntesi de l'estat de la qüestió sobre el poblament prehistòric de Montuïri, a través dels estudis realitzats a Son Forners, l'únic jaciment arqueològic excavat al terme municipal. Aquest resum recull els aspectes més rellevants de les investigacions recents, coordinades des del Museu Arqueològic de Son Fornés pel Grup de Recerca en Arqueoecologia Social Mediterrània, vinculat al Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona¹.

Son Forners està situat a 2,4 km al nord-oest del nucli urbà de Montuïri, a la finca del mateix nom, localitzada al km 3,5 de la carretera Ma-3200, direcció Pina (39° 35' 3" lat. N i 2° 58' 13" long. E). El jaciment, actualment considerat Bé d'Interés Cultural, va ser declarat monument històric artístic pel Decret núm. 2563, de 10 d'octubre de 1966, gràcies a les breus descripcions sobre l'existència d'un talaiot². Les restes arqueològiques identificades en el decurs dels nostres treballs de prospecció abasten unes 3 ha i, des de final de l'any 2001, tota l'extensió del jaciment roman dins dels límits d'una finca de cent mil m² i titularitat municipal.

Els treballs de prospecció sistemàtica de Son Forners, iniciats l'any 1997, es van complementar, posteriorment, amb els del terme municipal. Per a la compilació dels 74 jaciments i llocs d'interès arqueològic que formen part de la nostra base de dades, hem comptat amb la col·laboració decisiva de José Francisco Argente i de José Antonio Encinas (figura 5). Les darreres prospeccions de camp, realitzades fa només dos mesos, inclouen tècniques de detecció geomagnètica i geoelectrica (en col·laboració amb les universitats de Colònia i de Kiel).

El programa d'excavacions sistemàtiques començà l'any 1975 i comprèn un total de tretze campanyes, la darrera de les quals va tenir lloc durant l'estiu de 2008 (taula 1).

¹ El Projecte Son Fornés aglutina una trentena de professionals de diferents universitats i centres d'investigació, dins un programa de recerca multidisciplinar amb especial èmfasi en les transformacions d'ordre ecològic, econòmic i social dins el seu marc històric.

² MASCARÓ, 1967a; MASCARÓ, 1967b.

L'objectiu de les primeres intervencions fou establir la seqüència cronològica i estratigràfica a partir de l'excavació de l'interior i l'exterior del Talaiot 1. El programa d'excavació en extensió començà a partir de la cinquena campanya i ha predominat com a estratègia d'intervenció fins a l'actualitat. Aquest programa és idoni per investigar assentaments plurifàsics, com el de Son Forners, on l'objectiu és la recuperació global (extensiva) d'estructures per horitzons sincrònics. A més de les zones D i E, localitzades a l'àrea central del poblat (figures 1 i 2), les intervencions a les zones F, G i H (figures 3 i 4) també han permès recuperar una extensa documentació sobre aspectes clau de l'organització de l'assentament, des dels inicis del primer mil·lenni abans de la nostra era fins a les darreres freqüentacions d'època medieval.

Els inicis de l'ocupació estable

La primera ocupació de Son Forners data dels inicis del segle IX cal ANE³ i s'inaugura amb la construcció dels talaiots. No hem trobat cap nivell arqueològic ni tampoc cap indici superficial fefaent d'èpoques més antigues⁴. Tanmateix, dins el terme municipal de Montuïri, les evidències d'un poblament del segon mil·lenni són molt minses⁵, fet que podria relacionar-se, almanco parcialment, amb l'impacte de l'antropització del paisatge en èpoques posteriors⁶. És possible que algunes de les nombroses coves del municipi⁷, especialment les artificials (hipogeus), haguessin estat emprades com a llocs d'enterrament d'una comunitat propera (figura 5), però la manca d'investigacions sistemàtiques no permet confirmar-ho⁸. En qualsevol cas, aquest panorama s'adiu amb les conclusions de les anàlisis espacials a escala insular. Si bé les societats de la segona meitat del segon mil·lenni van ser les primeres en colonitzar el conjunt de l'illa, les

³ Cronologia en anys calendàrics (ANE, abans de la nostra era) basada en la calibració (cal) de les anàlisis de ¹⁴C. Els detalls de la sèrie de datacions radiocarbòniques de Son Forners, formada per 35 determinacions, pot consultar-se a MICÓ, 2005, p. 380-398. Aquesta obra també ofereix un extens estat de la qüestió sobre la periodització de la prehistòria de les Illes Balears, sintetitzat a MICÓ, 2006. Una altra proposta recent és la de l'equip de la UIB (GUERRERO, 2007).

⁴ Cap de les restes arquitectòniques visibles en superfície pot identificar-se amb garanties amb els recintes d'habitació amb planta de nau invertida i murs ciclopis de doble parament, anomenats naviformes, malgrat algunes propostes recents (PONS, 1999, p. 211).

⁵ G. Pons i Homar identifica «restes mobles pretalaiòtiques en superfície» a Son Palou i Tagamanent (1999, p. 211) i J. A. Encinas fa esment de la troballa de ceràmiques incises a les coves de Son Manera i a la Tanca de Can Calussa (2007, p. 36 i 45). Recentment, hem tengut notícies d'un possible naviforme a Son Deixobte, gràcies a una planimetria original de J. A. Encinas.

⁶ S'ha demostrat l'existència d'una relació estadísticament significativa entre un alt grau d'explotació del sòl, fruit dels treballs agrícoles, i una baixa densitat d'ocupació prehistòrica (GILI, 1995, p. 119-120).

⁷ ENCINAS, 2006, p. 128.

⁸ L'única intervenció realitzada data de només tres anys i es restringeix a la neteja i inspecció superficial de la Cova d'en Baco, afectada per les obres de condicionament de la carretera Palma-Manacor. La destrucció parcial del seu tancament i la finalització del control arqueològic sense una excavació rigorosa del dipòsit, que encara roman *in situ* però segellat sota una capa de formigó, és un exemple més de la manca de protecció que pateix el patrimoni arqueològic insular, així com de la incompetència de l'administració, que hauria de promoure el seu coneixement i gaudi públics.

manifestacions de la seva presència –ja sigui en forma de nuclis naviformes o d'hipogeus d'enterrament col·lectiu– són molt més abundants a la perifèria que a les terres de l'interior⁹.

Actualment, existeix un consens prou generalitzat de considerar que la clau de l'expansió del poblament prehistòric, que culminà amb la creació dels poblats talaiòtics consolidats, rau més en processos de concentració demogràfica i explotació de nous territoris que en l'arribada de nous contingents poblacionals. És des d'aquesta perspectiva que ens hem de demanar quins factors haurien estat determinants en l'elecció dels llocs específics on es fundaren els nous poblats. Les característiques físiques de l'entorn de Son Forners són especialment rellevants per respondre aquesta qüestió. Es tracta d'una zona de terres baixes i relleu molt suau, amb una altitud mitjana de 120-130 m, situada just a la divisòria de les conques que desemboquen al litoral de Campos i a la badia d'Alcúdia, al sud-oest i al nord-est de l'illa respectivament¹⁰. L'emplaçament de Son Forners, just a la perifèria d'una zona fàcilment inundable durant la temporada de pluges i que en el passat podria haver tengut un aspecte lacunar, afavoriria l'aprovisionament d'aigua i pastures necessàries per al manteniment dels ramats, base del sistema productiu. En els darrers anys, hi ha hagut pluges intenses i una manca de manteniment en certs punts de la xarxa de síquies i canalitzacions antigues (albellons), que aboquen l'excedent d'aigua al Torrent de Pina. Això ha permès comprovar la facilitat amb què els camps propers al jaciment romanen inundats durant un bon nombre de mesos. En el passat, l'àrea afectada cobriria una important extensió i aquesta podria ser una raó de pes per explicar l'absència de jaciments arqueològics fins a Son Coll Nou (Algaida) i els Baixos de Pina¹¹.

L'inventari de jaciments contemporanis a Son Forners durant el període Talaiòtic és molt heterogeni quant a composició i n'inclou molts d'arrasats i, fins i tot, desapareguts (taula 2). La distribució de les estacions de Montuïri, que podem adscriure amb certesa al període Talaiòtic, presenta una marcada concentració al nord del terme municipal, amb Son Forners com a límit occidental i, en general, repeteix l'esquema d'ocupació de terres baixes i proximitat a les capçaleres dels torrents avui canalitzats (figura 5). Es tracta de llocs, per tant, que garantien l'assentament estable de societats depenents de l'explotació dels recursos agropecuaris i amb una forta base ramadera.

Hem de subratllar que el llistat de jaciments que hem emprat només inclou aquells llocs que podem adscriure clarament al període, és a dir, a la formació social caracteritzada per l'ús dels talaiots. Val la pena subratllar aquest extrem, atès que la tradició investigadora acostuma a emprar el terme *talaiòtic* per qualificar moltes de les evidències arqueològiques classificables fins a la conquesta romana.

El col·lapse de la societat organitzada al voltant dels talaiots i els canvis subsegüents vinculats amb la inclusió dels pobles baleàrics dins l'òrbita de les potències esta-

⁹ GILI, 1995; PONS, 1999.

¹⁰ FERRES i GURT, 1984.

¹¹ Pot consultar-se la documentació cartogràfica publicada a ARAMBURU-ZABALA, 1998, p. 292 i PONS, 1999, full de Porreres.

tals de la Mediterrània són prou rellevants per justificar la discriminació de diferents períodes històrics. En una publicació recent, hem tractat una vegada més i amb força detall aquest tema¹² i no ens hi estendrem més aquí. Val a dir, però, que la revisió dels contextos estratigràfics i els elements de cronologia absoluta i relativa situen el període Talaiòtic entre ca. 900 i 550 abans de la nostra era, just després d'un període d'assajos en la construcció de monuments turriformes que tal vegada abasta dues centúries. Per tant, en absència de talaiots, només les evidències arqueològiques clarament atribuïbles a aquest període, és a dir, les que presenten afinitats tipològiques i tecnològiques amb les trobades en els nivells arqueològics ben contextualitzats, són les que consideram com a talaiòtiques.

Aquest tema és cabdal quan consideram les produccions ceràmiques, ja que les seves restes són habitualment els fòssils directors per establir cronologies i tenen un protagonisme absolut en els treballs de prospecció arqueològica. Adscriure al període Talaiòtic els bocins de peces modelades a mà i amb inclusió de partícules minerals de color blanc (calcita espàtica mòlta) dins la matriu d'argila ha estat una pràctica habitual. Això no ha contribuït gens a clarificar els seus límits, atès que la conjunció d'ambdós trets tecnològics es verifica des de, com a mínim, el 1600 cal ANE i perdura fins després de la conquesta romana. Un altre problema habitual és la poca conservació d'aquesta vaixel·la (figura 5)¹³ en superfície, especialment en aquells llocs que han experimentat una ocupació continuada en el temps, com Son Forners. És per aquest motiu que el llistat de jaciments que hom pot considerar talaiòtics al terme municipal de Montuïri és molt més restringit del que s'havia considerat fins ara.

Noves dades per al coneixement de la societat talaiòtica de Son Forners

La nova etapa d'excavacions a Son Forners ha incrementat el registre documental del període Talaiòtic¹⁴ amb l'excavació d'un tercer talaiot (T3)¹⁵ i dues estructures domèstiques més (HT6 i HT7)¹⁶. També hem d'esmentar que, a l'extrem septentrional de la finca i dins un enclavament molt perifèric respecte a l'àrea central del poblat, hem localitzat un claper que possiblement amagui les restes d'un quart talaiot. De confirmar-se la seva entitat, aquest monument refermaria la centralitat de Son Forners respecte als nuclis de població situats a l'est, de menor envergadura i, per tant, amb menor densitat demogràfica, dins un territori marcat per possibles relacions de dependència.

¹² LULL *et al.*, 2008, p. 37-60.

¹³ Per a un estat de la qüestió actualitzat sobre la producció talaiòtica mallorquina vegi's LULL *et al.*, 2008. Aquesta investigació comprèn tots els exemplars amb perfil sencer conservats als diferents museus fins avui dia i que ha estat possible analitzar de forma directa. De les 91 peces analitzades, 38 són de Son Forners, circumstància que emfasitza el protagonisme i potencial d'aquest jaciment en l'àmbit de la recerca del període Talaiòtic.

¹⁴ GASULL *et al.*, 1984a, 1984b i 1984c.

¹⁵ LULL *et al.*, 2002 i 2003 i AMENGUAL *et al.*, e.p.

¹⁶ LULL *et al.*, 2002, 2003, 2006 i 2008b.

Gràcies a les evidències estratigràfiques recuperades i a les mostres orgàniques datades per ^{14}C , sabem que els talaiots van ser les primeres construccions aixecades en el moment de la fundació del poblat. La monumentalitat d'aquests edificis implica, al marge de qualsevol connotació política o simbòlica, la disponibilitat d'una elevada força de treball i una base subsistencial eficaç. És en aquest sentit que podem considerar els talaiots com a veritables símbols de la comunitat: són el primer requisit de la seva existència i, almanco a Son Forners, l'expressió més acurada dels vincles de reciprocitat en els quals es fonamentava la seva organització social i econòmica.

Els tres talaiots excavats presenten una certa alineació nord-oest/sud-est (figura 1) i es distribueixen a distàncies força regulars, de forma que el T3, localitzat a l'extrem sud-oriental del jaciment, es troba a 60 metres del T2 i a 90 del T1. En conjunt, configuren un front amb un ampli domini visual de les terres baixes de l'oest, amb el massís de Randa com a principal punt de referència a l'horitzó. D'altra banda, gràcies a la campanya de restauració realitzada l'any 2007, hem pogut verificar que el lloc ocupat pel T1 –el més gran de tots i, de fet, el més gran de Mallorca quant a diàmetre màxim (17,3 m)– tenia molt a veure amb la disponibilitat de matèria primera, atès que tota la seva banda occidental, exempta d'edificacions annexes, es troba al peu de la pedrera d'on s'extreien els blocs emprats en la seva construcció. A més, l'anàlisi comparativa de la pedra utilitzada en els diferents monuments confirma que la majoria del material és de natura calcària, amb l'excepció d'alguns carreus de conglomerat, emprats exclusivament per bastir els dintells i les columnes. Aquestes roques, caracteritzades per una major solidesa, també formen part del substrat geològic de l'entorn de Son Forners¹⁷, però l'extracció i el desplaçament haurien implicat un esforç superior.

Sembla que la grandària del T1 està relacionada amb la construcció d'una càmera encastada en el seu parament de 5 m de gruix, un fet també singular al conjunt de l'illa i, possiblement, relacionat amb la funció d'aquest talaiot com a centre de processat i repartiment de carn¹⁸. Era com una mena de rebost o fresquera per al manteniment temporal de les peces, abans de la seva distribució. A Mallorca, la major part dels talaiots circulars, com els tres de Son Forners, tenen un diàmetre màxim d'entre 10 i 12 m, amb pocs exemplars per sota dels 9 i per damunt del 14¹⁹. En aquest sentit, el T2, amb 14,4 m, també es troba entre els exemplars grans, mentre que el T3, amb 12 m, ocupa la franja alta de la mitjana.

Els portals d'accés estan orientats en la mateixa direcció, cap al sud-est, coincidint amb el patró predominant al conjunt de Mallorca²⁰. El cas del T2 és certament especial, atès que en el moment del seu darrer ús no tenia porta i s'hi accedia davallant des del sostre mitjançant una escala helicoidal que conduïa fins a la petita cambra. Les recents excavacions de la façana amb motiu de les intervencions als sectors adja-

¹⁷ IGME 1992: full 692. P. 39-27.

¹⁸ GASULL *et al.*, 1984a i 1984b; LULL *et al.*, 2001.

¹⁹ ARAMBURU-ZABALA, 1998, p.134-135 i taula 2.

²⁰ ARAMBURU-ZABALA, 1998, p. 138 i taula 2.

cents (zones D i E) han permès verificar el perfil troncocònic del seu bastiment i, en conseqüència, l'increment de mida de la base (14,4 m) respecte a la cresta (12 m). També hem detectat treballs de reparació que implicaven la recol·locació dels grans carreus a mode de taps d'esbucament, així com la ubicació original del portal d'accés al quadrant sud-est, el qual va ser completament condemnat en temps posteriors. La remodelació arquitectònica de l'edifici, tal vegada conseqüència d'alguns punts febles en el seu bastiment, es completà amb la construcció d'una nova paret interior que reduí l'espai de la cambra i en la qual s'encastà l'escala d'accés. Aconseguir una cambra més petita, de només 4,2 m de diàmetre i 9 m² d'espai hàbil, sembla haver estat determinant en el tipus de reunions que hi tenien lloc, atès que només hi podia participar un reduït nombre de persones. Aquestes reunions es relacionarien amb l'àmbit de la ideologia i de la decisió política²¹. A més, estaven estretament vinculades a l'administració i el consum d'unes begudes, inferides a partir de la troballa d'un conjunt singular de vasos ceràmics únics tant al poblat com, de moment, a la resta de l'illa.

És interessant assenyalar que les dimensions originals de la cambra del T2, al voltant dels 6,6 m de diàmetre, són coincidents amb les dels altres edificis (T1: 6,6m; T3: 6,7 m) i no mostren cap mena de relació amb les notables diferències de mida màxima. Aquesta regularitat en les dimensions de l'espai hàbil podria respondre a les limitacions del material llenyós emprat per a la construcció del sòtil i que configurava l'estructura bàsica de la planta superior (terrat). Les anàlisis de les abundants restes de bigues carbonitzades que hem recuperat als diferents edificis han determinat que totes eren d'ullastre (*Olea europaea*)²². És una fusta amb una elevada densitat i duresa i, alhora, amb molt bona resistència a la compressió i la flexió, trets molt adients per als treballs de construcció. Malgrat això, aquests arbres no acostumen a assolir l'envergadura suficient per tallar bigues de gran longitud i, per tant, la seva utilització imposava límits tècnics a les dimensions de les taulades dels talaiots. El mateix factor proporciona una explicació funcional a la tècnica d'apropament de filades per al bastiment de les parets interiors; també permet entendre el progressiu augment de mida del blocs de la columna on recolzava el bigam.

Com el Talaiot 2, el T3 també va ser remodelat (figura 3), però en aquest cas els canvis són fruit de les necessitats d'una altra època i d'una societat ben diferent: la que visqué a Son Forners devers el segle IV abans de la nostra era²³. Les reformes més destacades implicaren una reorientació dels brancals de la porta d'accés, l'eliminació de la columna central, la modificació del traçat circular de la cambra al terç oriental, la compartimentació de l'espai i, finalment, la construcció d'un seguit d'infraestructures necessàries per a les noves funcions del recinte. Malgrat això, una petita part del dipòsit arqueològic relacionat amb l'ús original de l'edifici va romandre intacte damunt la

²¹ GASULL *et al.*, 1984b.

²² PIQUÉ i NOGUERA, 2002, p. 296 i taula 1. Les anàlisis d'aquests investigadors sobre les restes antracològiques atribuïbles a material combustible (associades a estructures de combustió) també han determinat l'ús gairebé exclusiu d'ullastre.

²³ LULL *et al.*, 2002 i 2003, AMENGUAL *et al.*, e.p.

roca mare i ha permès, entre d'altres aspectes, verificar el registre de l'atuell ceràmic i precisar la seva cronologia.

Pel que fa als habitatges, les noves intervencions han ampliat l'àrea coneguda fins al moment contrastant positivament el model de recintes aferrats radialment als talaiots (HT6²⁴, al sud-est del T2), així com la hipòtesi d'altres enclavaments conformant un segon anell respecte al primer (HT7²⁵, adossada a l'HT1). L'excavació de l'HT7 va concloure fa només tres mesos i encara és prest per pronunciar-se respecte a la seva funcionalitat. Possiblement, estigui més vinculada a la necessitat d'establiment temporal dels ramats que als espais on es desenvolupava la vida quotidiana de les diferents unitats domèstiques. També hem d'assenyalar que, gràcies a les intervencions al sud del T3 (zona H²⁶), on l'impacte de l'ocupació de l'espai en temps posteriors és extraordinàriament notòria, hem trobat nous indicis dels grans murs ciclopis que connecten els talaiots i que funcionaven com a elements d'ordenació de l'espai, obrien els accessos i proporcionaven al conjunt un aspecte compacte i ben planificat.

L'excavació íntegra de les restes de l'HT6 (figura 2)²⁷ ha permès definir una sèrie d'elements arquitectònics típics dels habitatges talaiòtics de Son Forners. En són exemples els murs ciclopis de pedra seca i doble parament, aixecats directament damunt la roca mare i que delimiten la façana; l'ús d'una columna central per al sosteniment del sostre; la inclusió d'una foganya, un escudeller i una arqueta de pedra dins el repertori d'infraestructures; la construcció d'un sistema d'accés per salvar el desnivell entre el pis i l'exterior. La superfície estimada del recinte, amb uns 25-30 m² habitables, així com la seva situació i orientació respecte al T2, també són factors a tenir en compte en el capítol de les similituds. Pel que fa a aquest darrer punt, l'HT6 emula la situació i orientació de l'HT1 respecte del T1: ambdues habitacions són de planta arronyonada, aprofiten la façana meridional d'un talaiot com a paret mestra i presenten dues fornícules enllosades i encastades en el mur que es troba en estreta connexió espacial amb el portal d'accés al talaiot.

El repertori d'artefactes mobles de l'HT6 també és molt semblant al de la resta d'habitacions conegudes, tant pel que fa al tipus de vaixel·la i d'eines com a la seva caracterització morfotipològica. A Son Forners, un reduït ventall de recursos productius i dispositius d'emmagatzematge bastava per mantenir un grup d'entre cinc i nou persones amb capacitat per satisfer tots els àmbits de la vida quotidiana. La distribució espacial dels habitatges i dels propis artefactes assenyalen certa discriminació entre àmbits de descans i de treball. De tota manera, no tenim cap indicatiu d'àrees especialitzades o obradors per a les múltiples activitats documentades: el treball de la pell, el processat del menjar, la producció terrissaire... L'anàlisi tecnològica, morfomètrica i funcional del ventall de contenidors ceràmics²⁸, utilitatge d'os (punxons) i estris de pedra

²⁴ LULL *et al.*, 2006.

²⁵ LULL *et al.*, 2008b.

²⁶ LULL *et al.*, 2005.

²⁷ LULL *et al.*, 2006.

²⁸ LULL *et al.*, 2008a.

(molins, morters, lloses, allisadors, percussors i pics)²⁹ –tots ells creats a partir de matèries primeres locals molt accessibles– subratlla la polifuncionalitat d'aquests productes. La seva elaboració s'ajustava a tradicions molt arrelades al conjunt de l'illa i que denoten un elevat grau de comunicació i extensió dels coneixements tècnics.

La fi del món talaiòtic i el desenvolupament d'una nova societat

El nivell d'abandonament enregistrat a tots els recintes talaiòtics de Son Forners es caracteritza per un incendi massiu, testimoni del conflicte violent que destruí l'assentament. En el segle V cal ANE i damunt les seves runes, començà a proliferar un nou poblat format per cases disperses (HPT1 – HPT4, figura 2), que trenquen amb l'anterior model compacte i ben planificat³⁰.

Els vestigis de les tradicions anteriors són ben palesos en els àmbits productius. Així, per exemple, observam la continuïtat de certs models ceràmics molt populars, com els grans contenidors amb agafadors damunt l'espatlla (pitoides) i la vigència de tot el ventall d'instrumental lític. Tot i així, les innovacions són molt més destacables i apunten a una diversificació i augment net de la producció, acompanyats d'un increment dels intercanvis i del consum de productes forans.

En l'àmbit de la terrissa³¹, destaca la introducció de formes insòlites en temps anteriors, com les gerres o els ribells. També hi ha la proliferació d'elements de premsió i decoració, adaptats a una gamma de recipients molt àmplia, gens normalitzada i amb acabats menys acurats. També s'introdueix la fibra vegetal com a desgreixant, circumstància que possiblement incidí en l'estalvi de combustible durant la cocció dels recipients³². Finalment, hi ha la generalització de les coccions obertes. Una tònica semblant presenta l'equipatge lític³³, amb la inclusió de nous tipus (contrapesos) vinculats amb noves àrees productives (tèxtil), la diversificació de la funcionalitat i un increment quantitatiu de productes per unitat espacial. Probablement, bona part d'aquests canvis dins l'àmbit formal i funcional tenen molt a veure amb el pes decisiu que pren l'agricultura de secà, fonamentalment d'ordi (*Hordeum vulgare*), però també de civada (*Avena sp*)³⁴. Això s'ha d'associar amb un augment exponencial de la capacitat d'emmagatzematge i del desenvolupament de relacions asimètriques de producció i consum.

Fins fa poc pensàvem que, entre la fi del món talaiòtic i el sorgiment d'aquesta nova societat posttalaiòtica, Son Forners podria haver romàs abandonat durant un cert

²⁹ DELGADO, 2008.

³⁰ LULL *et al.*, 2001, p. 86-95.

³¹ PALOMAR, 2005; AMENGUAL i PALOMAR, 2008.

³² Ara també més diversificat (54% de *Pins halepensis* enfront del 41% d'*Olea europaea*) (PIQUÉ i NOGUERA, 2002: taula 1). Val a dir, però, que la fusta emprada com a material de construcció en les vivendes posttalaiòtiques, segons els carbons analitzats, es únicament pi.

³³ DELGADO, 2008, p. 471-473.

³⁴ Segons les anàlisis de Hans P. Stika.

temps. La qüestió era difícil de resoldre perquè totes les datacions de ^{14}C se situaven en el tram de la corba de calibració mancat de precisió³⁵. Una altra problemàtica afectava la consideració de la murada que havíem detectat a la part més alta de la finca (figura 1) i que tanca un espai d'uns 6000 m² amb abundància de restes arqueològiques visibles en superfície. La seva posició perifèrica respecte a l'assentament talaiòtic plantejava una evident manca de vinculació, però ignoràvem en quin moment hauria estat bastida. La creació de dispositius de defensa i el trasllat del poblat a la part més alta de la finca podia entendre's com a part del procés de crisi de la societat talaiòtica abans del seu col·lapse definitiu, però també com un tret propi del nou món que sorgí de les seves cendres.

Atès que arreu de Mallorca hi ha prou referències de nivells d'incendi segellant dipòsits talaiòtics³⁶, que les murades formen part del paisatge de molts poblats³⁷ i que la continuïtat dels assentaments perdura fins al canvi d'era, resultava evident que la problemàtica plantejada a Son Forners ultrapassava les vicissituds d'un jaciment concret i s'inseria en un marc de canvi històric a escala insular.

Amb aquests antecedents, plantejarem l'excavació de la zona G (figura 4)³⁸ i allà va ser on recuperàrem la seqüència estratigràfica que necessitàvem per superar les limitacions del ^{14}C . Aprofitant la paret interna de la murada, trobàrem part d'un recinte (sector G1, HPT5) dotat d'una foganya i d'un equipatge ceràmic amb les mateixes característiques documentades a les habitacions posttalaiòtiques conegudes. El seu ús va ser datat amb fiabilitat al primer quart del segle V cal ANE. La construcció de la murada, per tant, datava d'un moment necessàriament anterior. L'altra fita important la trobàrem en el mateix adossament de la murada a un recinte de planta rectangular bastit amb potents murs ciclopis i amb una funcionalitat de caire domèstic (G4), la construcció del qual havia de ser necessàriament anterior. Les mostres analitzades per datar la murada i el G4 tornaren a situar-se en l'interval d'imprecisió de la corba de calibració, però sabíem que la primera havia estat bastida després del segon. L'estudi dels artefactes del G4, especialment l'equipatge ceràmic³⁹, oferí la clau per aclarir la qüestió. La seva caracterització s'allunyava de les produccions talaiòti-

³⁵ Tram anomenat *meseta de Hallstatt*, perquè els valors centrals de les determinacions se situen aproximadament entre el 600 i el 490 (en termes convencionals, no en anys calendàrics). Cal tenir present, però, que si la desviació estàndard és superior a ± 20 , els valors centrals anteriors o posteriors a l'interval esmentat també poden veure's afectats.

³⁶ COLOMINAS, 1920a [Talaia Juana, talaiot del poblat des Antigors (ses Salines), talaiots A i B de Capocorb Vell (Llucmajor), talaiot des Velar (Sencelles)]; AMORÓS 1929a [talaiot des Rafal Cagolles (Manacor)]; Rosselló Bordoy, 1962 [talaiot des Vincle Vell (Palma)]; Rosselló Bordoy i Camps, 1971 [talaiot aïllat de Son Serralta (Puigpunyent)]; PONS, 1999 [habitació aferrada al talaiot de ses Talaies de Can Jordi (Santanyi)]. Les darreres intervencions als talaiots de Son Fred i Cas Canar (ambdós a Sencelles) confirmen el mateix (Aramburu-Zabala, *com. pers.*).

³⁷ Per exemple a ses Païsses (Artà), es Pou Salat (Porreres), Puig de sa Morisca (Calvià), es Antigors (ses Salines), es Pedregar (Llucmajor) o s'Illot (Sant Llorenç des Cardassar).

³⁸ LULL *et al.*, 2002 i 2003.

³⁹ AMENGUAL, 2006

ques i, en canvi, mostrava més similituds amb els únics contextos que coneixem a Mallorca on la seqüència estratigràfica indica una situació de posterioritat clara respecte als nivells talaiòtics⁴⁰.

Aquesta investigació comprèn l'anàlisi combinada d'evidències estratigràfiques i paral·lelismes tipològics (arquitectura i ceràmica). Les principals conclusions d'aquesta investigació assenyalen que, a partir de mitjan segle VI, amb els poblats talaiòtics arrasats, s'obrí un lapse temporal, segurament molt breu, que comença a manifestar els primers indicis de canvi⁴¹. Aquesta nova societat posttalaiòtica, diversa i polimorfa, a certs llocs ha de menester tancar els recintes per protegir-se dels conflictes amb altres pobles. Inaugura l'ús extensiu dels grans ortostats verticals per bastir fortificacions⁴² i edificis⁴³, obre patis a cel obert a l'interior dels recintes habitats i reprèn, tal vegada ja des d'inicis del segle VI, les tradicions funeràries⁴⁴. Es consolida definitivament a partir del segle V i manté la seva autonomia política formal fins a l'any 123 ANE, quan es produeix l'annexió a l'estat romà republicà.

L'abast d'aquest panorama presenta qüestions encara difícils de resoldre a Son Forners, perquè la major part del poblat conegut fins al moment roman a l'àrea d'extramurs. Hom pot anticipar que les desigualtats socials i les divisions dins de la comunitat prendrien un caire del tot irreversible amb la inclusió definitiva, ja en ple segle IV, dins l'òrbita dels interessos comercials i militars punicoebussitans. El poblat, almanco en aquest sector, tampoc no renunciaria als espais públics de reunió i mobilització de béns (remodelació del T3), però segurament dins d'un marc molt allunyat dels sistemes de redistribució i reciprocitat imperants en època talaiòtica.

Agraïments

El treball de recerca a Son Forners ha comptat, des dels seus inicis, amb el suport constant de l'Ajuntament de Montuïri, actualment entitat tutelar del Museu Arqueològic de Son Forners, després de l'etapa inaugural a càrrec de la Fundació Son Fornés. Des de l'any 2002, les campanyes d'excavació han estat finançades mitjançant convenis de col·laboració amb el Consell de Mallorca. Els projectes oficials en els quals s'inte-

⁴⁰ Ens referim, concretament, al nivell superior del tall 15 (*Fundcomplex* 10), el nivell gris del tall 14 (*Fundcomplex* 4) i els estrats 4, 3 i 2 de l'habitació del tall 19, tots ells al jaciment de s'Illot (Pingel, 1969, Frey, 1968 i Krause 1978). Per a una discussió detallada del tema vegi's LULL *et al.*, 2008, p. 48-60.

⁴¹ Materialitzats als edificis G4 de Son Forners, Alfa de Son Ferragut –Sineu– (CASTRO *et al.*, 2005), 25 de ses Païsses (ARAMBURU-ZABALA i RIERA, 2006) i als nivells de s'Illot abans esmentats (nota 35).

⁴² Amb exemples a ses Païsses, s'Illot o ses Talaies de Can Jordi.

⁴³ El primer exemple d'una tradició que comprèn els anomenats *santuaris* mallorquins es troba al mateix edifici Alfa de Son Ferragut.

⁴⁴ Al llarg del període Talaiòtic, i a diferència del que succeeix a Menorca, les evidències d'enterraments són excepcionals al conjunt de l'illa.

gra el programa de recerca a Son Forners són els finançats per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca-AGAUR de la Generalitat de Catalunya (Programa Beatriu de Pinós 2005BP-A10094; Projecte de Recerca Batista i Roca 2007PBR18 i 2008PBR47; Grup de Recerca Consolidat 2005SGR01025).

Bibliografia

- AMENGUAL, P. M. (2006). *L'edifici G4 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Treball d'Investigació de Tercer Cicle, inèdit, Universitat Autònoma de Barcelona.
- AMENGUAL, P. M., et al. (2007). «El Talaiot 3 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca). Dades preliminars», *Mayurqa* (en premsa).
- AMENGUAL, P. i PALOMAR, B. (2008). «Canvis tecnològics en la producció ceràmica a l'illa de Mallorca durant el I mil·lenni a.n.e». A: MIÑARRO, M. i VALENZUELA, S. (eds.), *Actes del I Congrés de Joves Investigadors en Arqueologia dels Països Catalans: la protohistòria als Països Catalans*. Barcelona: Àrea d'Arqueologia, Universitat de Barcelona («Arqueo Mediterrània», 10). p. 177-185.
- AMORÓS, L. (1929). «El talaiot d'es Rafal Cagolles (Manacor)», *BSAL* [Palma], XXII, p. 196-198.
- ARAMBURU-ZABALA, J. (1998). *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca*. Palma: El Tall.
- ARAMBURU-ZABALA, J. (2004). *Mallorca arqueològica. Contribució a l'inventari de jaciments*. CD-Rom. Palma: Consell de Mallorca.
- ARAMBURU-ZABALA, J. i RIERA, D. (2006). *Ses Païsses (Artà). Talaiots i Murades*. Palma: El Tall.
- CASTRO, P.V. et al. (2003). *Mujeres y hombres en espacios domésticos: trabajo y vida social en la Prehistoria de Mallorca (c. 700-500 cal ANE). El Edificio Alfa del Puig Morter de Son Ferragut (Sineu, Mallorca)*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 1162.
- COLOMINAS, J. (1920). «L'Edat del Bronze a Mallorca». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* [Barcelona], VI, p. 555-573.
- DELGADO, S. (2008). *Prácticas económicas y gestión social de recursos (macro)líticos en la Prehistoria Reciente (III-I milenios AC) del Mediterráneo occidental*. Tesis Doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- ENCINAS, J. A. (2006). *Relación inventarial de subterráneos naturales de las Illes Balears*. Pollença: Ed. JAES.
- ENCINAS, J. A. (2007). *La incidencia antrópica en las cavernas baleáricas*. Pollença: Ed. JAES («Tarsilbet», IV).
- FERRES, L.I. (1984). «Ensayo de reconstrucción del paleoambiente». A: GASULL, P. et al. *Son Fornés I: La fase talayótica*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 209, apèndix 4, p. 131-135.
- FREY, O. H. (1968). «Zweiter Bericht über die Untersuchungen in der Talayot-siedlung von S'Illot (San Lorenzo, Mallorca)». *Madridrer Mitteilungen* [Madrid], 9, p. 63-75.
- GASULL, P. et al. (1981). «Procesos de trabajo en la construcción del talaiot nº 1 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)», *Pyrenae* [Barcelona], 17-18, p. 211-230.
- GASULL, P. et al. (1984). *Son Fornés I: La fase talayótica*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 209.
- GASULL, P. et al. (1984). «La habitación nº 5 de Son Fornés (Montuïri-Mallorca): modelo de una vivienda talayótica». A: CHAPMAN, R. W. et al. *The Deya Conference of Prehistory*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 229, p. 1259-1297.
- GASULL, P. et al. (1984). «Estudio comparativo de los Talaiots 1 i 2 de Son Fornés (Montuïri-Mallorca)». A: CHAPMAN, R. et al. *The Deya Conference of Prehistory*. Oxford: British Archaeological Reports, International Series, 229, p. 1239-1257.
- GILI, S. (1995). *Territorialidades de la Prehistoria Reciente Mallorquina*. Tesis doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

- GUERRERO, V. M. (2007). *Prehistoria de las Islas Baleares. Registro Arqueológico y Evolución Social antes de la Edad del Hierro*. Oxford: British Archaeological Reports International Series 1690.
- IGME (1992). *Mapa Geológico de España, E 1:50.000*. Madrid: Ministerio de Industria y Energía.
- KRAUSE, G. (1978). «Bericht über die fünfte Grabungskampagne in der Talayotsiedlung von S'Illot (San Lorenzo, Mallorca)». Madrid: *Madriider Mitteilungen*, 19, p. 77-88.
- LULL, V. et al. (2001). *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Barcelona: Fundació Son Fornés.
- LULL, V. (2002). *Memòria de la 9ª campanya d'excavacions (juny-juliol de 2002) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2003). *Memòria de la 10ª campanya d'excavacions (juliol de 2003) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2005). *Memòria de la 11ª campanya d'excavacions (juliol de 2005) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2006). *Memòria de la 12ª campanya d'excavacions (juliol de 2006) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2008). *Cerámica talayótica. La producción alfarera mallorquina entre ca. 900 y 550 antes de nuestra era*. Barcelona: Edicions Bellaterra («Arqueoecologia Social Mediterrània», 1).
- LULL, V. et al. (2008). *Memòria de la 13ª campanya d'excavacions (juny-juliol de 2008) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- MASCARÓ, J. (1967). *Monumentos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca*. Palma: Ministerio de Educación y Ciencia.
- MASCARÓ, J. (1967). *Corpus de Toponimia de Mallorca. Tomo V. Talaiot*. Palma: Gráficas Miramar.
- MICÓ, R. (2005). *Cronología absoluta y periodización de la Prehistoria de las Islas Baleares*. Oxford: British Archaeological Reports, International Series, 1373.
- MICÓ, R. (2006). «Radiocarbon dating and Balearic Prehistory: reviewing the periodization of the Prehistoric sequence», *Radiocarbon*, 48(3), p. 421-434.
- PALOMAR, B. (2005). *La ceràmica posttalaiòtica de Mallorca. Significació econòmica i social dels canvis en el procés productiu entre c. 450-250 cal ANE. El cas de Son Fornés, Montuïri*. Tesis doctoral. Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona [URL <http://www.tdx.cat/TDX-0221107-122929>].
- PIQUÉ, R. i NOGUERA, M. (2002). «Landscape and management of forest resources in the Balearic Islands during the II-I millennium BCE». A: WALDREN, W.H. i ENSENYAT, J.A. (eds.). *World Islands in Prehistory. International Insular Investigations. V Deia International Conference of Prehistory*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series 1095, p. 292-300.
- PONS, G. (1999). *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic final i Talaiòtic I de Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca («Col·lecció La Deixa», 2).
- ROSSELLÓ, G. (1962). *Excavaciones en Es Vínclle Vell, Palma de Mallorca*. Madrid: Excavaciones Arqueológicas en España, 15.
- ROSSELLÓ, G. i CAMPS, J. (1971). «Excavaciones en los talaiots de «Son Serralta» (Puigpunyent, Mallorca)». *Noticiario Arqueológico Hispánico*, XV, p. 5-28.

Annex

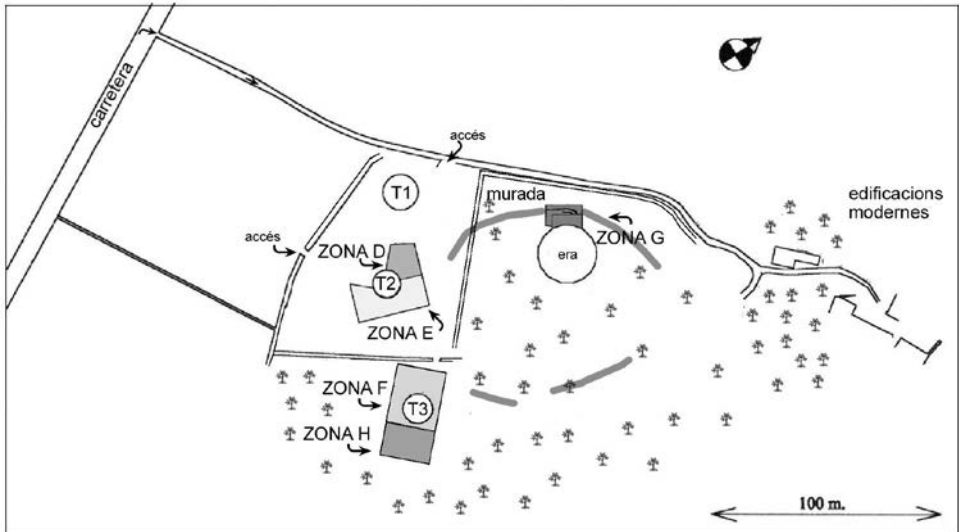

Figura 1. Situació de les zones excavades des de la creació del Museu Arqueològic de Son Fornés.

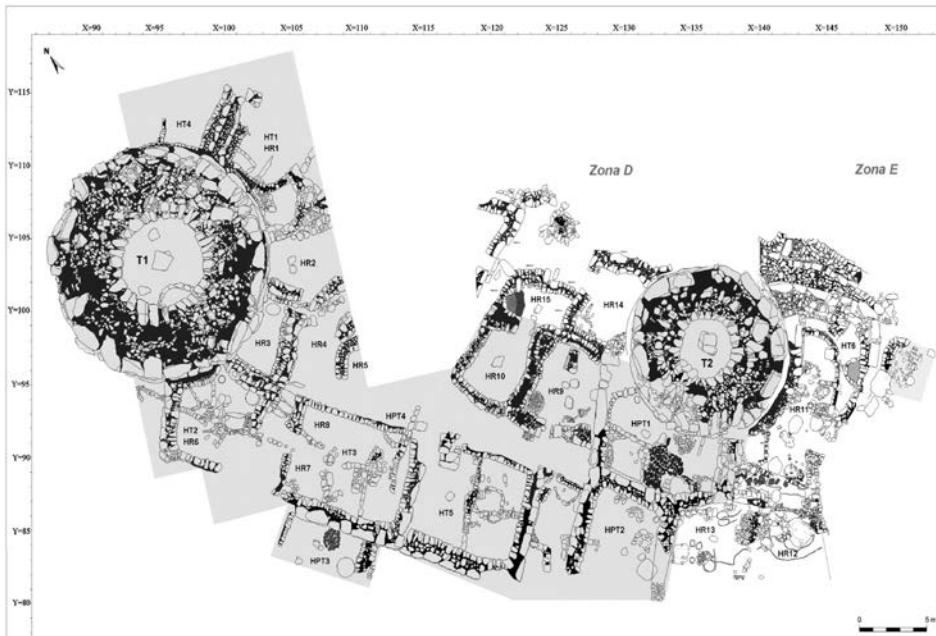

Figura 2. Àrea central definida pels talaiots 1 i 2. Trama grisa: excavacions entre 1975 i 1988.

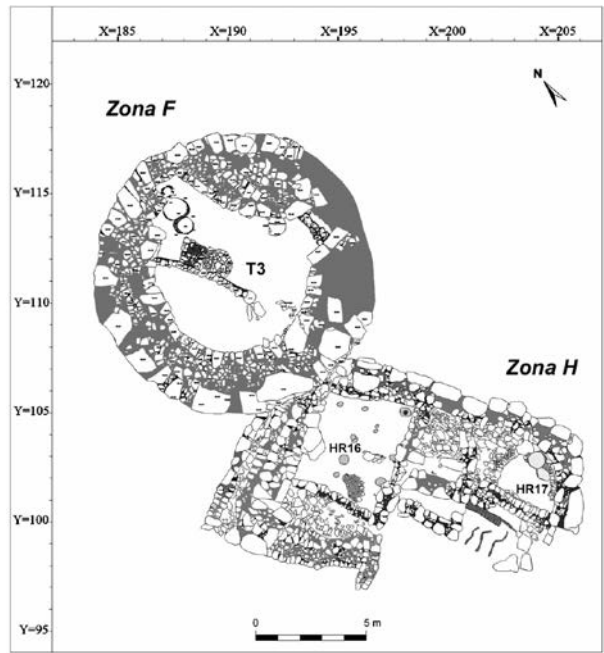

Figura 3. Zones F i H.

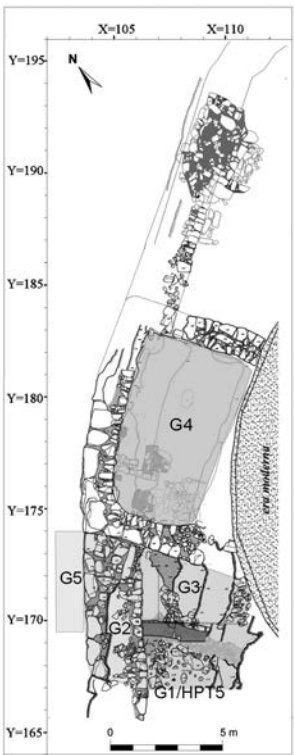

Figura 4. Zona G.

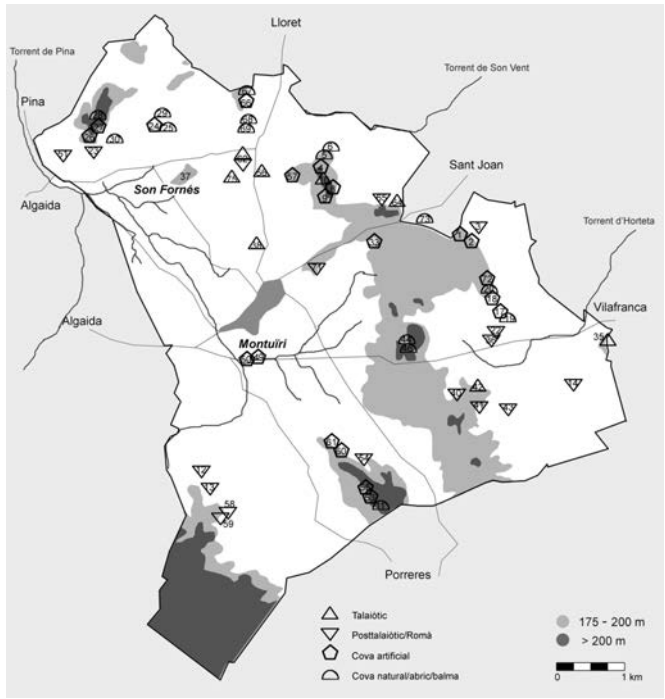

Figura 5. Jaciments i llocs d'interès arqueològic de Montuiri.

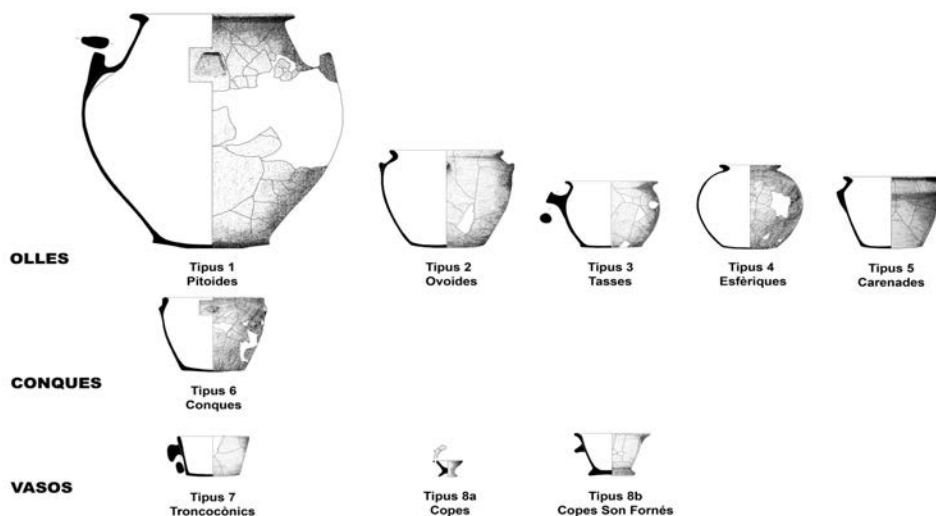

Figura 6. Tipologia de la ceràmica talaiòtica mallorquina (Lull *et alii* 2008).

Campanya	Any	Tall/Zona	Estructures		
			Talaiòtiques	Posttalaiòtiques	Clàssiques
1	1975	Tall 1	HT1		HR1
2	1976	Talls 9/12	T1		
3	1977	Talls 8 i 14		HPT3	HR2, HR3
4	1978	Talls 2, 6, 7, 13, 15 i 16	HT2, HT3, HT4		HR3, HR4, HR6, HR7, HR8
5	1979	Zona A	HT3, HT5	HPT4	HR4, HR5, HR8
6	1981	Zona B, T2	T2, HT5		
7	1983 1985	Zona C		HPT1, HPT2	
8	1988	Tall 14 bis, Zona D		HPT3	HR9 (D1) HR10 (D2)
9	2002	Zones D, E, F i G	T3	Murada G4, HPT5 (G1), T3	HR11 (E1) HR14 (D3) HR15 (D4)
10	2003	Zones E, F i G	T3, HT6 (E2)	G4, T3	HR12 (E3E) HR13 (E3W)
11	2005	Zona H			HR16 (H/C) HR17 (H/S)
12	2006	Zona E	HT6		
13	2008	Zona D	HT7		HR2, D6

Taula 1. Relació de les estructures excavades fins a l'any 2008. Període Talaiòtic: ca. 900-550 cal ANE; període Posttalaiòtic: ca. 550-250 cal ANE; període Clàssic: 250/200 ANE - 50 ANE/50 DNE.

COMUNICACIONS

BREU PRESENTACIÓ DEL MAPA DEL PATRIMONI HISTÒRIC DE MONTUÏRI

JOSÉ FRANCISCO ARGENTE I JOAN ROSSINYOL

El *Mapa del Patrimoni històric de Montuïri* és una modesta aportació a la difusió i coneixement del passat històric del nostre poble. Com deia Joana Maria Palou en aquestes Jornades, «el patrimoni d'un poble no pot ésser una cosa momificada i sense vida». Un projecte d'aquest tipus sempre és el resultat de moltes aportacions anteriors. Un inventari patrimonial mai no s'acaba, a causa de les contínues troballes i als nous descobriments; és com un ésser viu en evolució, que contínuament ens sorprèn. Vegem ara, en un breu repàs, com es va gestar aquest mapa que ha estat materialitzat, amb les darreres tècniques planimètriques, per l'enginyer industrial montuïrer Joan Rossinyol.

Ens hem de remuntar a l'any 1995, quan l'investigador local José Francisco Argente Sánchez va iniciar una campanya de prospeccions i estudis territorials de les possibles zones d'interès arqueològic del nostre terme. Tenia la col·laboració de l'equip d'arqueòlegs del Museu Arqueològic de Son Fornés, especialment de Cristina Rihuete i Roberto Risch. A més, tenia el suport de l'Ajuntament de Montuïri i del seu batle, Gabriel Matas.

Anteriorment, havien expressat referències concretes a elements patrimonials de Montuïri altres investigadors com:

- L'arxiduc Lluís Salvador d'Hasburg-Lorena (*Die Balearen*, 1869-91).
- Bartomeu Ferrà (BSAL, 1887-1888).
- Emile Cartailhac (*Monuments Primitifs des îles Baléares*, 1892).
- Josep Colominas (*Institut d'Estudis Catalans*, 1915-1920).
- Guillem Nadal Gelabert (*Manuscritos de Prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro*, 1928-1931).
- Miquel Alcover S.L. (*El hombre primitivo en Mallorca*, 1941).

L'any 1967, Josep Mascaró Passarius, en la seva obra *Monumentos Prehistóricos y protohistóricos de la isla de Mallorca*, parlà de 18 zones d'interès arqueològic a Montuïri. A la dècada dels 90, el Consell Insular de Mallorca dugué a terme el seu Inventari, que ens oferí les 46 zones d'interès arqueològic assenyalades quan s'inicià la nostra investigació, el 1999. En aquesta investigació, s'apuntaren més de 80 zones d'interès arqueològic. Aquest treball inicial ens va permetre –gràcies a la col·laboració de l'investigador de Pollença José Antonio Encinas durant quasi un any– conèixer totes les

coves del terme, de les quals es va fer una detallada planimetria. Es va fer això mateix amb altres jaciments que restaven sense aixecament: Sabor, Son Deixobte, etc. També es pogueren corregir alguns errors anteriors i s'obtinguen informacions valuoses: les referides a les escales, al pou de tipus sitja i als enterraments de la Cova d'en Xorri, al barri del Molinar.

Donat el volum que el treball anava adquirint i d'acord amb Joan Rossinyol, vàrem desenvolupar la idea d'efectuar un treball més extens i incorporar-hi una planimetria més acurada. Volíem afegir, a més, elements arquitectònics i etnològics d'interès: esglésies, ermites, creus de terme, molins de vent, museus, arbres monumentals, façanes significatives, etc. Així mateix, vàrem afegir qualche dada de tipus pràctic, com ara biblioteques, equipaments esportius, centres sanitaris o farmàcies. El resultat de la nostra feina ha estat aquest mapa, a escala 1:15.000, que té, en cadascuna de les dues cares, la següent informació:

Cara A. Una passejada pel terme. Mostra la configuració del terme municipal, amb les seves corbes de nivell. Hi ha una toponímia bastant detallada, que sens dubte es podria ampliar en un futur; s'hi assenyalen els elements d'interès, entre el quals destaquen els arqueològics, agrupats per: 1) Coves, abrics naturals o hipogeus. 2) Estructures naviformes, poblats i talaiots. 3) Necròpolis o nínxols d'inhumació. 4) Fonts de mina. 5) Restes no associades a estructures i restes estructurals a l'aire lliure no determinants.

És important assenyalar que, a l'efecte de preservar la riquesa patrimonial i evitar intervencionismes i destruccions, no s'especifica la localització exacta dels jaciments. Només poden accedir a aquesta informació els investigadors, que s'han d'identificar prèviament en el Museu Arqueològic de Son Fornés.

Cara B. Una passejada per la vila. És un plànol detallat del poble amb especificació dels elements patrimonials d'interès: escuts de les façanes, finestres d'interès arquitectònic... Per ventura, més endavant, s'hauria de complementar amb publicacions abreujades de catàlegs patrimonials per fer visites guiades més detallades, com pot ser la visita de l'església de Montuïri.

Fins aquí aquesta petita pinzellada sobre el *Mapa del Patrimoni Històric de Montuïri*. Desitjam que pugui servir d'ajuda per conèixer millor la nostra terra, ja que, com deia l'escriptor Gabriel Janer Manila, «un poble que no estima las seves tradicions i la seva cultura, és un poble condemnat a morir de fred».

COMUNICACIONS

«LA HISTÒRIA A LES TEVES MANS»: UNA PROPOSTA DIDÀCTICA DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE SON FORNÉS

MARC FERRÉ I ALBERT FORÉS

Introducció

L'objectiu d'aquesta ponència és presentar una breu síntesi dels quatre anys d'existència del programa didàctic *La història a les teves mans*, del Museu Arqueològic de Son Fornés. A més de les principals característiques d'aquesta proposta, en presentarem els criteris de partida, el marc de treball en el qual s'insereix i uns breus resultats en xifres amb unes conclusions finals.

Fem un poc d'història

El Jaciment Arqueològic de Son Fornés

El Projecte de Son Fornés s'inicia l'any 1975 amb les excavacions arqueològiques del jaciment situat al predi que li dona nom. Sota la direcció de Vicenç Lull, catedràtic de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona, s'ha consolidat l'equip de recerca que coordina les investigacions al jaciment fins a l'actualitat. Al llarg d'aquests 33 anys de recerca, s'han desenvolupat tretze campanyes d'excavació¹ (fig.1). Des de l'octubre de 2001, el jaciment arqueològic és de titularitat pública sota la propietat de l'Ajuntament de Montuïri.

El Museu Arqueològic de Son Fornés

Ubicat al molí des Fraret, propietat de l'Ajuntament de Montuïri, fou inaugurat al mes de juny de l'any 2001, després de la restauració de l'edifici, realitzada per una Escola Taller de FODESMA del Consell Insular de Mallorca (fig. 2).

El Museu es va crear amb la necessitat d'acomplir tres objectius: reiniciar les excavacions que estaven paralitzades des de l'any 1988, impulsar la restauració de les zones excavades al jaciment i donar a conèixer el resultat de les excavacions dutes a terme a Son Forners des de l'any 1975 fins al 1988.

Després de quasi 8 anys d'existència, és l'únic museu monogràfic sobre la prehistòria mallorquina. Inspirat per una filosofia que pretén combinar aspectes científics i didàc-

¹ Les característiques de les zones excavades i la cronologia de l'assentament estan àmpliament explicades a l'article presentat pel nostre equip sobre l'estat actual de les investigacions a Son Forners (AMENGUAL *et al.*, 2009. La prehistòria a Montuïri a través de les investigacions recents a Son Forners).

tics, en el seu interior, podem viatjar al passat i veure com va viure la gent d'aquest poblat durant el primer mil·lenni abans de la nostra era. Seguint un eix cronològic, a través de tres sales, podem conèixer la comunitat que construí el poblat original i aixecà els talaiots, en *la fase talaiòtica* (850-550 ANE). També podem veure les transformacions arquitectòniques i els canvis socials ocorreguts a partir del segle V, és a dir, *el posttalaiòtic o món dels foners* (450-123 ANE). D'altra banda, hi ha les conseqüències del final de les guerres púniques i de la conquesta militar romana, el 123 ANE, és a dir, *la fase clàssica* (250-100 DNE). Finalment, trobam els darrers testimonis d'ocupació del jaciment en època tardoromana (fig 3).

La proposta didàctica: «La Història a les teves mans»

Amb l'obertura de l'espai expositiu, es posen les bases per iniciar una tasca didàctica continuada, guiada per la voluntat de dinamitzar i compatibilitzar la investigació amb el treball de difusió i promoció del coneixement històric.

Després d'una primera fase de consolidació del museu, a la tardor de l'any 2004 es posa en marxa la proposta didàctica *La Història a les teves mans*. Aquest programa es marca l'objectiu d'apropar, a partir de les investigacions al jaciment arqueològic, la prehistòria i l'arqueologia al públic en general, amb especial èmfasi sobre el món educatiu illenc, mitjançant tres eixos de treball: realització d'*activitats permanents d'àmbit educatiu* (visites guiades, tallers experimentals i unitats didàctiques), el *disseny de material didàctic i de formació* i la realització d'*activitats de dinamització social*.

Activitats permanents d'àmbit educatiu

Les activitats programades en aquest apartat estan enfocades al món educatiu i complementen el temari de ciències socials impartit als centres docents de l'illa. Per altra banda, s'han adaptat a altres públics, la qual cosa ha fet possible que grups d'afinitat i grups de turistes tenguin l'oportunitat de gaudir d'una sèrie d'activitats didàctiques que aconsegueixen les seves exigències de coneixement.

El conjunt d'activitats permanents giren entorn a tres eixos de treball adaptats als diferents nivells dels grups participants. En primer lloc, hi ha les visites guiades al Museu i al Jaciment sota el títol *Coneix el territori* (fig. 4). D'altra banda, es fan tallers experimentals, que es poden combinar amb les visites guiades, sota el títol genèric *El passat al teu abast* (fig. 5). L'últim apartat se centra en una activitat integral de diverses sessions: s'excava un jaciment simulat, s'analitzen alguns dels materials trobats i es fa una petita exposició amb els resultats de la recerca. Aquesta activitat s'anomena *L'Arqueologia entre bastidors* (fig. 6).

Disseny de material didàctic

El nostre objectiu en aquest apartat és facilitar suports educatius en format didàctic, especialment dirigits al públic preuniversitari, als docents de l'educació Primària i Secundària i a persones interessades en l'arqueologia i la prehistòria. D'aquesta mane-

ra, pretenem, a la vegada, aportar el nostre gra de sorra per anar pal·liant l'escassetat de materials didàctics sobre la prehistòria de les Balears.

El projecte més important dins d'aquest eix ha estat la realització del còmic infantil *El Bosc Negre. Una aventura Talaiòtica*, acompanyat del CD-ROM didàctic *Descobreix l'Arqueologia: els Talaiots* (fig. 7). Aquest material ha estat editat per la Conselleria d'Educació del Govern Balear, a través del COFUC², i distribuït a tots els Centres d'Educació Primària i biblioteques públiques de les Illes Balears. Per a les il·lustracions, hem comptat amb Max i Pau, dos dels dibuixants més coneguts de les Illes i amb més experiència en el camp del còmic històric. Com a continuació d'aquest projecte, preparam, per al públic adolescent i juvenil, una nova història il·lustrada en format de còmic i una unitat didàctica en format digital.

Dinamització sociocultural

L'objectiu de donar a conèixer la tasca desenvolupada a Son Forners i la importància de la investigació com a eina de creació de coneixement passa també per la promoció de diferents iniciatives de dinamització sociocultural. Entenem el museu com un espai públic, obert i en moviment, que amplia l'oferta cultural de la comarca i, per extensió, de tota l'illa. A través de la promoció i la participació en diverses activitats, s'incrementa la nostra oferta per arribar a entitats culturals i associacions de lleure, públic familiar i grups d'afinitat. Així, contribuïm al desenvolupament d'un turisme de caire cultural, alternatiu i sostenible. En aquest sentit, al llarg del darrers anys, el museu ha promogut o participat en diverses iniciatives, algunes de les quals han anat més enllà de les seves instal·lacions. Aquestes propostes s'han articulat al voltant de fires, activitats amb altres institucions de l'àmbit de l'arqueologia, diades internacionals i la participació en diversos àmbits municipals.

Fires Locals

Fira del Fang de Marratxí. Des de l'any 2005, hi hem participat amb una parada expositiva. Es vinculen les troballes arqueològiques de Son Forners, majoritàriament objectes ceràmics, amb els diferents eixos temàtics de la fira de ceramistes de Marratxí. També s'ofereixen recursos didàctics. Aquesta és una de les fires amb més afluència de públic i molt visitada pels centres escolars.

Fira de Sa Perdiu, i Festes de Sant Bartomeu a Montuïri. El museu, cada any, participa a les festes més importants del poble organitzant una jornada de portes obertes i una visita guiada al jaciment arqueològic. No obstant això, en algunes edicions, amb la voluntat de treure el museu al carrer, hem participat a la fira com a expositors.

Activitats amb altres institucions

Una de les activitats més importants dins de la dinamització cultural és el projecte *Primavera/Tardor Arqueològica*. Posada en marxa a partir de l'any 2005 i amb el suport del Consell de Mallorca, es tracta d'una proposta amb altres institucions del l'àm-

² Consorci de Foment de la Llengua Catalana i Projecció Exterior de la Cultura de les Illes Balears.

bit de l'arqueologia illenca. Té l'objectiu de crear una xarxa estable que permeti a diversos equips científics treballar, conjuntament, en la divulgació del patrimoni o *herència pública*³ mallorquina a través d'activitats conjuntes. Es pretén apropar la Prehistòria i la Història Antiga de Mallorca al públic mallorquí, seguint un eix cronològic en què cada seu treballa un dels períodes que en formen part a través d'activitats didàctiques al llarg d'un cap de setmana

Diades Internacionals

Les diades internacionals vinculades al museus, com el 18 de maig (Dia internacional dels Museus), són oportunitats per promoure activitats per acostar-nos al públic en general i, sobretot, als montuïrers. En aquesta diada, a més de les jornades de portes obertes, hem organitzat des d'activitats per a la gent major del poble fins a visites nocturnes al jaciment amb torxes. De fet, més de 200 persones van assistir a l'última d'aquestes excursions nocturnes (fig. 8). Per altra banda, participam en les activitats promogudes pel Ministeri de Cultura en el marc de les *Jornades Europees sobre Patrimoni*.

Programa d'activitats amb l'Escola Joan Mas i Verd de Montuïri

Des de l'any 2005, desenvolupam un programa específic d'activitats en el marc de la setmana cultural del centre. Dins d'aquest programa hem treballat en tots els nivells educatius, des dels més petits d'infantil fins als alumnes de tercer cicle de primària. Hem duit a terme l'experimentació de nous tallers i suports didàctics, que després s'han aplicat amb la resta del públic escolar. Les activitats han estat diverses. Hem fet dues *Setmanes Arqueològiques*, amb l'excavació arqueològica d'un jaciment simulat. Hem elaborat maquetes de fang del poblat talaiòtic i hem construït un talaiot de cartró amb els més petits. També hem confeccionat un còmic-mural sobre l'època talaiòtica a Son Forners i hem fet, al pati de l'escola, tres murals de gran format basats en vinyetes del còmic *El Bosc Negre. Una aventura talaiòtica* (fig. 9). La nostra voluntat és crear una relació estable i enfortir els vincles entre les dues principals institucions socioeducatives del municipi. Volem fer del museu una extensió educativa per a l'escola i una institució propera a tots els infants del poble, procurant que coneguin i estimin un patrimoni que ha perdurat al llarg dels segles.

Les visites en xifres

Quina repercussió ha tengut la posada en marxa del programa *La Història a les teves mans*? Ha fet incrementar el nombre de visitants? Quin tipus d'activitat és la que més es fa? A continuació, presentam una sèrie de dades per respondre a aquestes preguntes i avaluar el resultat d'aquest programa.

³ El concepte d'*herència pública* expressa molt clarament, i sense connotació masculina, tota la materialitat social produïda en el passat (restes arqueològiques i etnològiques) i que avui pertany al conjunt de la societat.

Des de l'obertura del Museu, el juny de 2001, fins a l'octubre de 2008, ens han visitat 18.273 persones (fig. 10), el 67% de les quals ho han fet en el marc de visites en grup. Si observam la distribució dels grups, veiem que un 80% prové de l'àmbit educatiu, un 18% de l'àmbit del lleure i un 2% està representat per grups de turisme⁴ (fig. 11). Si miram la procedència geogràfica, la major part del públic és resident a Mallorca, seguit de l'alemany i, en tercer lloc, hi ha el públic provinent de la resta de l'estat espanyol. En darrer lloc, quedarien els visitants de la resta del món. Aquestes dades ens permeten destacar dos elements: la importància de l'oferta d'activitats didàctiques en grup, per una banda, i el fet que, a la vegada, rebem visites d'un ampli segment de turistes que busca un producte diferenciador.

A través d'aquests quatre anys (del setembre de 2004 a l'octubre de 2008) de funcionament del programa, ens han visitat 12.627 persones, un 71% de les quals ha vingut en grup i ha fet algun tipus d'activitat didàctica, en forma de *visita guiada* o combinant-la amb algun tipus de *taller pràctic*. Un 89% d'aquestes persones ho han fet a través de centres educatius, des d'educació infantil, especial i formació d'adults fins a l'educació universitària (fig. 12). Aquesta realitat ens remarca la importància d'aquest programa per al món educatiu i la necessitat d'ampliar la nostra oferta educativa a mesura que avancen les investigacions.

Si analitzam les activitats més demanades, veurem que són les *visites guiades*, amb un 82% del total. Els tallers didàctics combinen la visita al Museu i al Jaciment amb un taller pràctic i treballen alguna disciplina arqueològica o alguna problemàtica històrica. Se centren quasi exclusivament en el món educatiu i, de forma secundària, en el món del lleure. Aquest últim es concentra més en activitats programades pel museu en el marc de jornades diferenciades. Sol ser realitzat per grups d'afinitat que volen aprofundir en els seus coneixements històrics, tot realitzant una activitat de cap de setmana entre amics o familiars.

Conclusions

A partir d'aquests resultats volem explicitar, en primera instància, el que ja assenyalàvem més enrere: els museus han de ser centres vius, dinàmics, generadors d'activitat social i de riquesa per a la institució mateixa i per al municipi i territori on es troben. S'ha de defugir la idea que són centres d'emmagatzematge de deixalles mil·lenàries que només preocupen els entesos que les investiguen. Així mateix, partim de la premissa que hem de ser centres de creació i difusió del coneixement; s'ha de superar la banalització del discurs arqueològic i, en general, de l'oferta cultural. És per això que volem subratllar la pertinència dels programes didàctics i divulgatius a partir de la inves-

⁴ Ens referim, amb *àmbit educatiu*, als Centres Educatius d'Infantil i Primària, Secundària, Universitaris, d'Educació Especial, d'Adults, d'Educació per Gent Major i de Formació i Ocupació. Amb *Àmbit del lleure*, ens referim a associacions de tipus cultural i grups d'amics o d'afinitat i els *grups de turisme* són aquells que vénen a través d'empreses turístiques.

tigació científica sistemàtica. A la vegada, consideram que aquests criteris haurien de cridar més l'atenció de les diferents administracions per recolzar de forma decidida els projectes que segueixen aquest plantejaments.

En el nostre cas, acomplim les tres característiques esmentades al principi: ser un jaciment en procés d'excavació i obert al públic, amb un equip estable de recerca i un espai expositiu. Això ens permet integrar, en un mateix pla, investigació i difusió, a més de desenvolupar una sèrie d'activitats i suports didàctics que ens apropen a tot tipus de públic, tant a l'acadèmic com al no especialitzat.

Com a mancança, hem d'assenyalar la dificultat d'arribar al turista de fora de l'illa i, en certa manera, al públic que ens visita pel seu compte. Aquest fet és degut a diversos factors que s'interrelacionen. En primer lloc, hi ha el fet d'estar fora dels circuits turístics més massius i les limitacions en les campanyes de promoció d'abast ampli. D'altra banda, manca un major interès institucional per l'herència pública de Mallorca i una aposta per desestacionalitzar el turisme a partir d'uns criteris de qualitat i sostenibilitat.

Agraïments

La nostra llista d'agraïments podria ser immensa si haguéssim de citar la gent que, d'una forma desinteressada, ens ha ajudat i donat suport en les diferents tasques emmarcades en aquest projecte. No cal dir que tot el que hem explicat no seria possible sense les persones que han participat al llarg de 33 anys d'investigació a Son Forners i, especialment, sense els companys de l'actual equip d'investigació del Museu i de la Universitat Autònoma de Barcelona. De forma particular, volem agrair el recolzament que sempre ens han donat dues institucions a l'hora de tirar endavant les propostes didàctiques que hem anat elaborant: l'Ajuntament de Montuïri i l'equip docent de l'Escola Municipal Joan Mas i Verd.

Bibliografia

- LLULL, V. *et al.* (2001). *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Barcelona: Fundació Son Fornés.
- RIHUETE, C. (2005) «El museu arqueològic de Son Fornés: de la investigació a la difusió». *Revista Musa* [Manacor], núm. 1 (abril 2005).

Annex

Fig. 1. Vista aèria de la zona excavada al Jaciment Arqueològic de Son Fornés fins a l'any 2002.

Fig. 2. Molí des Fraret, actual seu del Museu arqueològic de Son Fornés.

Fig 3. Sales expositives del Museu Arqueològic de Son Fornés.

Fig. 4. Visita guiada a l'interior del Talaiot 1 de Son Fornés.

Fig. 5. Laboratori d'anàlisi arqueozoològiques.

Fig. 6. Excavació simulada durant la Setmana Cultural '08 al CP Joan Mas i Verd.

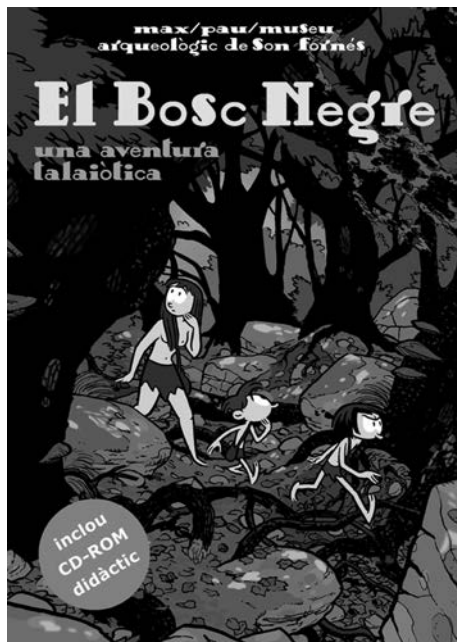

Fig. 7. Portada del còmic històric *El Bosc Negre, una aventura talaiòtica*.

Fig. 8. Visita Nocturna al jaciment de Son Fornés en motiu del Dia Internacional dels Museus de l'any 2008.

Fig 9. Fotografia de grup realitzada amb els alumnes de 5è i 6è de primària de l'any 2005 després d'haver fet l'activitat *Recuperem la Història a través de l'Arqueologia*.

VISITES: 18273

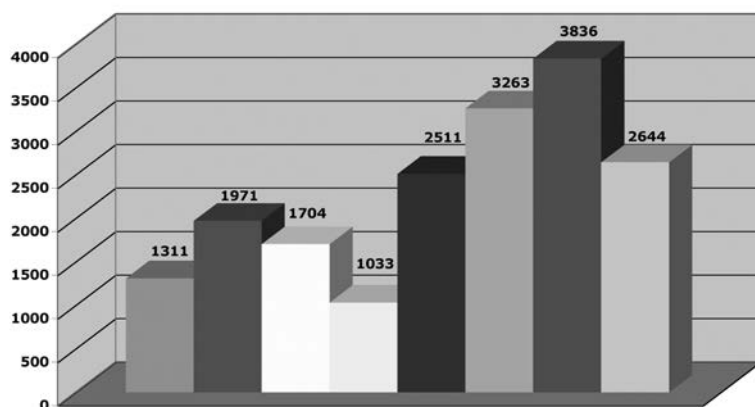

Fig. 10. Evolució del número de visitants des de l'obertura del Museu fins a l'octubre de 2008.

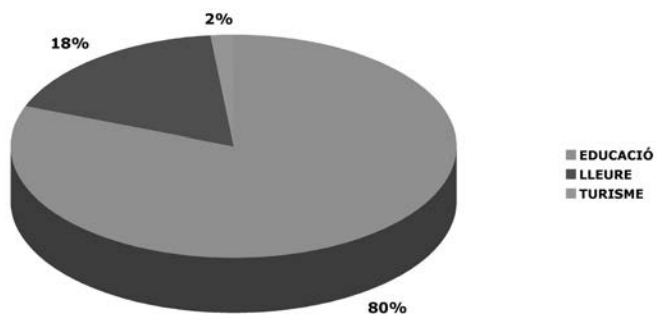
TIPUS GRUPS JUNY 2001-OCTUBRE 2008

Fig. 11. Tipus de grups que ens han visitat des de l'obertura del Museu al juny de l'any 2001 fins a l'octubre de 2008.

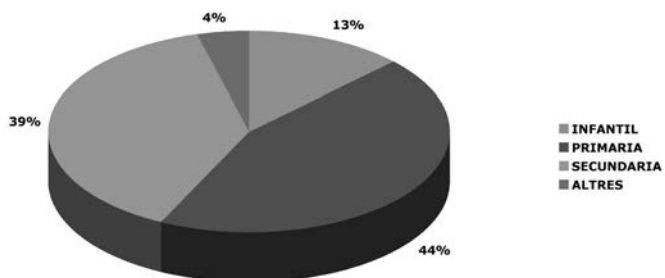
**NIVELLS EDUCATIUS:
SETEMBRE 2004-OCTUBRE**

Fig. 12. Percentatge dels diferents nivells educatius que ens han visitat dins del programa *La Història a les teves mans*.

QUARTA PONÈNCIA

L'ANTIC RÈGIM A MONTUÏRI. ASPECTES SOCIOECONÒMICS

MIQUEL J. DEYÀ

Els canvis econòmics i socials a les darreries de l'Edat Mitjana i l'impacte de les Germanies

És evident que els trets definidors de la vila de Montuïri durant els segles moderns són semblants als de la resta de Mallorca i, evidentment, als de la comarca del Pla. Així, per exemple, des d'un punt de vista demogràfic, l'evolució de la població de la vila és coherent amb el comportament general de l'illa: un model de creixement en els segles XVI i XVII singularment rural. De fet, en aquests anys, el creixement de la ciutat de Mallorca, com el de la major part de les ciutats europees, es basa en la immigració procedent del camp.

Des del punt de vista social –i també econòmic–, a Montuïri i a tot Mallorca, des de la crisi baixmedieval i, especialment, durant el segle XV, es produí un procés de despossessió camperola i de conversió d'antics pagesos emfiteutes en jornalers. Efectivament, la pressió fiscal, la corrupció política i l'hegemonia de sectors socials privilegiats jugaren en contra del petit camperol que tenia el domini útil sobre una porció de terra. A més, cal no oblidar que antigues famílies de mercaders intentaren cercar una base territorial per al futur de les seves activitats econòmiques i per a la seva ascensió social. La pressió fiscal i les males collites podien dur el camperol a endeutar-se i posar com a garantia el seu dret a conrear aquella terra (domini útil). Quan el pagès no podia fer front al deute, perdia l'explotació, conreada durant generacions per la seva família, i passava d'antic camperol quasi propietari (tenia el domini útil, però no el directe) a jornalero. Evidentment, aquest procés de despossessió camperola i de desaparició de petites i mitjanes explotacions anava acompanyat d'un reforçament del paper dels grans propietaris i del latifundi. En aquesta conjuntura, al segle XV i, particularment, després de les Germanies, el model de possessió triomfà. Es tractava d'un model, cal no oblidar-ho, molt distint a aquell establert en la postconquesta i repoblació, quan els camperols reberen el dret a conrear una terra (domini útil), a canvi de pagar una renda anual, relativament moderada, al posseïdor del domini directe (generalment el Rei, però també magnats, nobles o entitats eclesiàstiques); el camperol també estava obligat a pagar altres drets al posseïdor del domini directe com ara l'alou cada vegada que canviava el titular del domini útil o la tasca (una onzena part de la collita). El règim d'emfiteusi, heretat de la immediata postconquesta, ara es desvirtuava. Tot i les postures revisionistes sorgides darrerament, al nostre parer, aquest règim era, sens dubte, molt favorable al camperolat posseïdor del domini útil. Aquest domini era transmissible per

via d'herència, sense una modificació important de les condicions de renda originàriament establertes; a més, el domini útil era transmissible per venda¹.

El procés de desposseïció camperola anava lligat a la crisi baixmedieval, a la mala administració, a la pressió fiscal i, en definitiva, a la pressió de l'oligarquia i al seu objectiu de perpetuar-se com a tal a partir d'un augment de la seva base territorial. Aquest procés de desposseïció convertí antics emfiteutes, que ara havien perdut les terres sobre les quals tenien drets, en jornalers. Evidentment, l'augment de l'oferta de treball provocà una minva dels salaris, la qual cosa fou fruit, a més, de l'augment de població². Ja abans de les Germanies, concretament l'any 1507, els Jurats de Montuïri explicaven als del Regne que una bona part de la població no trobava feina en el camp i, és clar, tampoc no tenia terra pròpia per mantenir-se: «lo poble està en gran infortuni per causa de no trobar feina»³.

Aquest procés de modificació del model de societat, implantat gairebé immediatament després de la Conquesta, es troba en el substrat tant de l'aixecament forà de 1450 com de les Germanies. Tant és així que es pot afirmar que les Germanies foren un punt d'inflexió entre l'Edat Mitjana i la Moderna. Aquella revolta adquirí unes dimensions peculiars a Montuïri, que de fet va ser l'única vila saquejada pels agermanats. Efectivament, després de ser derrotats a Son Fornari i que Sineu fos ocupat per les forces imperials, els agermanats anaren cap a Montuïri, saquejaren el poble i, després, es dirigiren a Lluçmajor⁴.

El saqueig de la vila no significà que Montuïri no patís la repressió que en termes generals es desenvolupà a Mallorca després de la derrota agermanada. Com és ben conegut, la vessant econòmica de la repressió es concretà en les anomenades composicions. Es tracta de pagaments que els gremis i totes les viles de la part forana, excepte Alcúdia, hagueren de fer per compensar les persones perjudicades per l'aixecament, inclosos el rei i Alcúdia. Les composicions foren, malgrat les primeres actuacions dels vencedors, multes col·lectives, a causa de la impossibilitat de determinar les persones concretes que havien participat en les Germanies i, sobretot, de cobrar-los les multes.

Les composicions varen ser estudiades fa més d'un segle per José María Quadrado (1896). El treball d'aquest autor és fonamental per entendre la situació post-agermanada. A més del valor dels béns de tots els caps de família de cadascuna de les viles que examina, hi ha la transcripció de les informacions rebudes pel Virrei sobre

¹ Els estudis sobre aquest procés de desposseïció camperola són nombrosos (JOVER i MOREY, 2003: 159). Per a una visió clara de com funcionava el sistema d'emfiteusis i els drets del posseïdor del domini útil, vegi's MAS, 1999, p. 49 o MAS, 2005, p. 123.

² Ja Sevillano Colom ens indicà com la població mallorquina cresqué en el segle XV, a causa sobretot del dinamisme demogràfic de la Part Forana, de manera que el pes relatiu de la població rural sobre el conjunt de l'illa és major que en el XIV (SEVILLANO, 1974, p. 247-248). Aquest situació degué ajudar a la minva de salaris agraris, una minva al nostre parer clara si en lloc de considerar-la en termes nominals ho fem en termes reals.

³ DURAN, 1982, p. 127.

⁴ CAMPANER, 1984, p. 127.

el comportament de totes les persones de cada vila, tant dels addictes a la Germania com dels que no hi participaren. Gràcies a això, podem fer un retrat d'alguns dels agermanats que hi hagué a Montuïri i dels que patiren perjudicis per no haver-se sumat al moviment revolucionari. Evidentment, entre els mascarats, es troben algunes de les persones més riques de la vila. Així, es pot llegir sobre Pere Joan Ribes, que tenia béns valorats en 800 lliures: «es stat bó y feel tostemps, reclogué's dins Alcúdia en servici del Rei». Sobre Joan Mesquida, que també tenia béns valorats per 800 lliures, es diu que era «bo y feel tostemps, reclogué's dins Alcúdia». De tota manera i com passa a la resta de viles, les Germanies no es poden resumir en un enfrontament entre rics i pobres –tot i que també ho foren–, de manera que no ens ha d'estranyar la presència de rics en la llista dels agermanats. És el cas de Gabriel Mesquida, amb béns per un valor de 800 lliures. En declaracions preses després de la Germania, es diu que era agermanat, tot i que els agermanats el composaren en deu ducats a canvi de no anar al camp de batalla d'Alcúdia. Tampoc no portava armes i es deia que la seva col·laboració amb els revolucionaris era, precisament, per escapar-ne. Més clara és la militància agermanada de Bartomeu Company, amb béns valorats en 450 lliures, el qual era Lloctinent de Batlle en el moment de començar la revolta. Des d'aquest càrrec, col·laborà amb els agermanats, que arribaren a Montuïri per actuar contra la persona i els béns de mossèn Santjoan de la Bastida, i mobilitzà una part de la població contra ell⁵.

Segons l'obra de Quadrado, tampoc faltaren les persones que canviaren de bàndol durant les Germanies. Així, sobre Pere Mayol, amb béns valorats en 500 lliures, es deia: «conseller de la vila fet per en Colom, regí un mes i mitj y après se reclogué en Alcúdia; es stat totstamps bo y simple de condició»⁶. Un altre cas de canvi de militància és el de Bernat Picornell, del qual es diu que era «agermanat en lo principi y anà ab los de dita germania contra mossèn Sant-Joan, stigué en guarda e Pollensa ab un rocí; après se revocà y reclogue's en Alcúdia y tostemps ha continuat»; els seus béns es valoraven en vint-i-cinc lliures⁷.

Pel que fa a Montuïri, com passà a la resta de viles, s'imposà el càstig col·lectiu (composició), que s'havia de repartir entre la població. El mateix Quadrado recull que el 17 de gener de 1524 es reuniren el Batlle Reial, els Jurats, els Consellers de la vila i quatre persones més per acordar com pagar les composicions de la vila, car el dia següent arribava el lloctinent⁸. El que en aquella reunió s'aprovà fou:

⁵ S'afegia que Bartomeu Company havia estat present a la batalla de sa Pobra i que havia regalat a Joanot Colom cinc o sis moltons. El seu pare era un dels mascarats refugiats a Alcúdia (QUADRADO, 1896, p. 192).

⁶ QUADRADO, 1896, p. 192.

⁷ QUADRADO, 1896, p. 193.

⁸ Concretament, les quatre persones que acudiren a la reunió eren antics agermanats amb béns valorats en quantitats ben elevades: Gabriel Mesquida (800 lliures), Francesc Ripoll (300 ll.), Bartomeu Miralles (375 ll.) i Mateu Gomila (100 ll.).

1) La Universitat donaria fermança de totes les composicions.

2) La Universitat cobraria als particulars compostats els imports de les composicions a terminis, de manera que a 2 d'agost de 1526 les composicions havien d'estar pagades, cosa que a la practica no passà.

Atès que Jaume Serra i Margalida Bernat analitzen en una comunicació d'aquestes jornades les peculiaritats de la Germania a Montuïri, ens remetem a la seva aportació.

La població

Pel que fa al segle XVI, no hi ha cap font fiable que determini la població total de Mallorca i de les seves viles amb un mínim de fiabilitat⁹. Com a màxim, ens podem arriscar a dir que la població montuïrera, passat l'impacte de la Germania, degué créixer de forma no menyspreable. Cal no oblidar que, una vegada superades les conseqüències de la guerra, Mallorca cresqué de forma molt semblant a com ho havia fet en la segona meitat del segle XV, és dir, a partir bàsicament del creixement demogràfic de la Part Forana. En aquest context, les dades del morabatí i altres fonts indiquen que la part central de l'illa fou una de les que més cresqueren. Paral·lelament, s'aprofundia en la seva especialització cerealícola i es donava un indubtable procés de roturació¹⁰.

Des del punt de vista demogràfic, els segles XVII i XVIII presenten fonts més fiables. Per a la primera de les centúries citades, hi ha dos recomptes de població considerats força aproximats a la realitat: el de 1648 i el de 1667. El primer dóna una població de l'illa de 93.663 habitants¹¹. És una xifra elevada si es consideren les dificultats agrícoles i econòmiques, en general, del primer terç del segle XVII, que degueren tenir un impacte demogràfic no menyspreable, tot i que difícil d'avaluar per ara¹². El segon recompte fou realitzat per iniciativa del Virrei Rodrigo de Boja i Llansol i ens dóna una població de 99.191 persones pel conjunt de Mallorca i 1.816 pel que fa a Montuïri. Un dels aspectes més interessants d'aquesta xifra rau en el fet que és relativament propera a l'important episodi pestífer de 1652, de gran impacte a Mallorca i a alguna de

⁹ Els recomptes de 1585 i de 1591 es troben avui molt qüestionats pels especialistes que consideren que el primer sobrevalora la població (VAQUER, 1987, p. 80 i s.) i el segon la subestima (JUAN, 1990, p. 22; JUAN, 1991, p. 243).

¹⁰ El morabatí és l'impost reial d'origen medieval que obligava a pagar vuit sous i vuit diners per cada família no privilegiada –tot i que originàriament no es contemplava aquesta excepció (SEVILLANO, 1974, p. 236-237)– i a partir d'un patrimoni superior a les deu lliures. Com que s'havia de pagar cada set anys i no conegué augments en la tarifa (sempre foren vuit sous i vuit diners), resulta fàcil tenir una idea aproximada de la quantitat de famílies existents en un moment i lloc determinats i, en conseqüència, establir el perfil de l'evolució quantitativa de la població. Un dels problemes és que la informació del morabatí sols arriba a 1573.

¹¹ JUAN, 1991, p. 245.

¹² La font dóna la població global de l'illa, però no poble per poble (Arxiu del Regne de Mallorca, Actes Gran i General Consell, 62, f. 36 v.-37).

les seves viles, com ara Inca. Per tenir una visió completa de l'Antic Règim i de la història del segle XVII a Montuïri, cal considerar que, segons els estudiosos del tema, la vila no es va veure afectada per aquest importantíssim episodi pestífer¹³, la qual cosa li proporcionaria una singularitat demogràfica ben important.

En el segle XVIII, apareixen, a Espanya, els primers autèntics censos de població, que se solen conèixer pel nom del ministre que n'ordenà la confecció: el d'Aranda (1768), el de Floridablanca (1786-7), considerat el més fiable de tots, i el de Godoy (1797). A més, pel que fa estrictament a Mallorca, es pot acudir a les dades de 1784, publicades a les memòries de la *Real Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*. En un treball de síntesis i d'extensió limitada com el present, no es poden analitzar les dades que cadascun d'aquests censos aporta pel que fa a Montuïri. Allò que sí que podem fer és –adoptant una visió de llarga duració– intentar dur a terme una comparació entre les dades del segle XVII, concretament les pertanyents a 1667, i les més fiables del XVIII, és a dir, les de 1786-7. Atès que hi ha petites variacions entre les dades del cens de Floridablanca i les de 1784, sembla oportú afegir-hi també aquestes darreres.

	1667	1784	1786-7
Població Mallorca	99.191	133.900	135.221
Població Part Forana	73.203		101.148
Població Montuïri	1.816	1.828	1.745
	(1,83 a Mallorca i 2,48 de la Part F.)	(1,36% de Mallorca)	(1,29% de Mallorca i 1,73% de la Part F.)
Densitat Mallorca	27,36	36,51	37,29
Densitat Part Forana	21,74	29,96	29,60
Densitat Montuïri	44,96	45,25	43,20

Tot i que sigui només a partir d'una primera lectura, d'aquestes dades es pot concloure:

1) De tot l'Antic Règim i deixant a un costat el segle XVI, és en el segle XVII, concretament a la segona meitat, quan la població de la vila té un major pes sobre el global mallorquí.

2) Montuïri sembla estar d'esquena al creixement poblacional del segle XVIII. Pensam que això s'ha de relacionar directament amb el fet que el potencial de creixement agrícola, bàsicament la romputa de terres per augmentar la superfície destinada de cereal, degué arribar al seu límit en el segle XVII.

¹³ CASANOVA, 1986; VAQUER, 1989, p. 237, 245.

El món de l'agricultura

Des del punt de vista agrícola, el que es dona a Montuïri durant l'Edat Moderna és, tal com passa a la resta de la contrada del Pla, un aprofundiment en l'especialització cerealícola. Això degué suposar un no menyspreable canvi de paisatge agrari: menys pastures i terres no conreades en favor d'un paisatge agrari fruit de l'especialització en la producció de cereals de forma extensiva. A nivell general mallorquí, es donaren en els segles XVI i XVII tres grans fenòmens:

L'augment de la superfície destinada a l'oli, singularment en el conjunt de la muntanya, enfront del que passava durant l'Edat Mitjana. Aleshores, la producció d'oli mallorquí era molt més reduïda, menys destinada a mercats exteriors i gairebé concentrada exclusivament a la part central de la Tramuntana¹⁴.

L'expansió del conreu de la vinya, gràcies als privilegis atorgats per Carles I l'any 1559 i que s'anaren renovant fins ben entrat el segle XVII¹⁵.

Els petits pagesos propietaris o, més sovint, posseïdors del domini útil d'una petita o mitjana explotació hagueren d'optar per nous sistemes per poder competir en el mercat amb la producció procedent dels gran propietaris; es tracta dels pocs pagesos que pogueren resistir, en la crisi baixmedieval, al procés de desposseïció camperola i a la pressió dels grans latifundistes per apropiar-se –per via d'endeutament camperol o per altres vies– de les terres que els camperols usdefruitaven, en alguns casos des de la immediata postconquesta. Un dels nous sistemes era sembrar a les seves terres productes que, tot i suposar en general un augment del treball del camperol i de la seva família, tenien un major valor afegit, es destinaven al mercat i –per ventura el més important– no eren produïts a gran escala a les grans possessions, tal com passava amb el cereal. Aquests petits camperols foren els que s'especialitzaren en llegum en lloc de sembrar cereal, els que optaren per beneficiar-se dels privilegis per la sembra de vinya o els que explotaven les parcel·les petites, però més irrigades, de les zones més properes a les viles.

Per qüestions òbvies, Montuïri no conegué la introducció de l'olivera. La dedicació cerealícola s'intensificà en els segles XVI i XVII, gràcies a la conversió de terres de pastures en terres de cereal i al rompiment de terres per tal de dedicar-les a aquell producte. Menció a part mereix el tema de la vinya. Tot i que la nostra vila no va ser un dels centres punters en l'adopció d'aquell producte, sí que hi tengué –com passa fins i tot avui– una presència, i, sobretot, es donà una activitat transformadora no menyspreable, tal com analitzarem més endavant. De fet, la segona meitat del segle XVI va ser un període d'expansió de la vinya a tota l'illa, gràcies als privilegis atorgats

¹⁴ JUAN, 1989, p. 171.

¹⁵ Aquests privilegis suposaven l'exempció del pagament del delme durant quinze anys per a tota plantació de vinya que se sembràs durant la vigència del privilegi. En principi, aquest privilegi tenia una vigència de sis anys, concretament entre 1556 i 1562, però –com ja s'ha dit– s'anà renovant fins entrat el segle posterior (DEYÀ, 2004).

per Carles I amb la intenció –almenys teòrica– de substituir amb la producció autòctona la importació de vins forasters. El privilegi de l'any 1556 tengué una importància capital per al conjunt de l'illa, no solament perquè els qui sembrassin vinya durant el següent sexenni estarien exempts del pagament de delmes durant quinze anys¹⁶, sinó també perquè el privilegi s'anà renovant fins ben entrat el segle XVII. Per tot això, consideram que aquest privilegi i les seves successives renovacions foren un important element en l'evolució de la producció agrària mallorquina i el seu paisatge agrari. Algunes viles i economies individuals trobaren en la sembra o transformació de la vinya una via per penetrar en el mercat, en un moment en què la venda de cereal representava la lluita amb els grans productors, propietaris o explotadors de possessions. A la vegada, no foren pocs els menestrals rurals rics que compaginaren l'activitat manufacturera i la vitivinícola¹⁷. Durant els sis anys de vigència de l'exempció, se sembraren a Mallorca 421 quarterades de vinya nova o, el que és el mateix, 299,63 hectàrees. Nosaltres mateixos hem reconstruït l'extensió de vinya nova que se sembrà poble per poble¹⁸. Tot i que, a la font documental, Montuïri és un des casos més problemàtics –les dades relatives a la vila apareixen conjuntament amb les d'Algaida–, hem aconseguit destriar les dades pertanyents a una i altra localitat. Així, pel que fa estrictament a Montuïri, se'n constaten nou peticions¹⁹, de l'anàlisi de les quals es pot concloure:

1) Com passa per tot Mallorca, les peticions per sembrar vinya nova eren, sobretot, de petits propietaris. Així, del total de peticions, sols quatre són per extensió d'una quarterada o més. És el cas de la petició de Gabriel Miralles, que en sembrà tres quarterades, dues de les quals a una finca on ja tenia vinya. Per la seva extensió, es pot citar també la petició de Bernat Ribes, que demanà per sembrar dues quarterades i un quartó a Son Moià.

2) L'extensió de vinya sembrada a Montuïri durant els sis anys de vigència d'aquesta primera versió del privilegi (1556-1562) fou de set quarterades i tres quartons (5,50 hectàrees). Això suposa un 8,34 del total sembrat a la comarca del Pla (65,9 hectàrees) i un 1,83 pel que fa al total de Mallorca.

Tot i que a Montuïri les dades són modestes, cal no perdre de vista el caràcter intensiu en mà d'obra del conreu i el fet que ens trobam en el centre cerealícol de l'illa. De tota manera, no hi ha dubte que, en anys posteriors, la sembra de vinya continuà. Això es reflecteix en el nombre de cellers que es troben, per exemple, en el cadastre de 1685 o en l'anàlisi de les explotacions agràries que es registraren en el mateix cadastre, on les explotacions qualificades com a *vinya* o *terra i vinya* tenen una presència no menys-

¹⁶ Evidentment el privilegi reial sols determinava l'exempció del pagament pel que fa a la part del delme cobrada pel Rei, però aviat el Capítol i el Bisbe aprovaren aplicar-la a la part que ells cobraven del delme.

¹⁷ DEYÀ, 2004b, p. 72 i s.

¹⁸ DEYÀ, 2004, p. 108.

¹⁹ ARM. Reial Patrimoni (R.P.), 2676, f. 126 i s.

²⁰ Les característiques del present treball, que pretén donar una visió de conjunt, i les qüestions d'espai no ens permeten fer una anàlisi quantitativa de la presència de vinya a Montuïri i dels seus propietaris, tal com hem fet per a altres pobles. Ajornam el tema fins a una propera ocasió.

preable, si consideram que ens trobam a una de les viles paradigmàtiques de la dedicació cerealícola del pla de Mallorca²⁰.

El nombre de cellers que es recullen en el cadastre de 1685 són una mostra de l'expansió de la vinya i de l'activitat vitivinícola. Concretament, n'hi ha onze²¹. Cal destacar que una part considerable dels propietaris –concretament tres– eren preveres, cosa que s'ha de vincular amb la riquesa i les estratègies d'inversió de les seves famílies. La resta de propietaris de cellers tenen, a més, un patrimoni no menyspreable, inclòs l'únic artesà que apareix com a propietari de vinya, el ferrer Pere Verd. El fet que sols un artesà sigui propietari de vinya és una situació diferent a la que presenten altres localitats –per aquest o per altres períodes de l'Antic Règim–, on es detecta una important presència d'artesans propietaris de vinya²².

No hi ha dubte que a Montuïri, durant el segle XVII es donà una expansió de la vinya, tal com es deriva del fet que en el cadastre de 1685 hi hagi noranta-tres referències explícites a vinya, ja fos vinya sola o terra i vinya. Una prova de la importància d'aquest conreu és el nombre de cellers existent en el mateix any 1685, al qual ja ens hem referit.

Les dades de l'any 1784 que ens proporciona la *Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País* (S.E.M.A.P.) ens permeten conèixer la producció agrícola de Montuïri en relació al conjunt de Mallorca. Podem dir el mateix de la seva riquesa ramadera, quan la seva població era, com ja hem vist, un 1,36% de la del conjunt de l'illa:

PRODUCCIÓ AGRÀRIA DE MONTUÏRI EN RELACIÓ AMB MALLORCA (1784)

PRODUCTE	MALLORCA	MONTUÏRI
BLAT	335.573 QUARTERES ²³	11.282 QUARTERES (3,36%)
ORDI	147.539 QUARTERES	5.847 QUARTERES (3,96%)
CIVADA	84.290 QUARTERES	1.861 QUARTERES (2,20%)
LLEGUMS	75.730 QUARTERES	1.011 QUARTERES (1,33%).
VI	421.395 QUARTINS ²⁴	1.200 QUARTINS (0,28%).

RIQUESA RAMADERA DE MONTUÏRI EN RELACIÓ AMB MALLORCA (1784)

TIPUS RAMAT	MALLORCA	MONTUÏRI
OVELLES	151.611	2.351 (1,55%)
CABRES	67.588	78 (0,11%)
BOVÍ	7.592	111 (1,46).

D'aquestes dades, podem concloure:

²¹ A l'apèndix, es recull el llistat de propietaris de cellers i cups amb expressió de la resta dels seus béns.

²² DEYÀ, 1998, p. 110-111; DEYÀ, 2001, p. 203 i s.; DEYÀ, 2004b, p. 73-78.

²³ La quartera equival a 70,34 litres.

²⁴ El quartí equival a 26,67 litres.

1) Com era d'esperar, és evident l'hegemonia del cereal i, més concretament, del *cereal rei*, el més exigent quant a la qualitat de les terres i el que presentava durant l'Antic Règim una menor relació llavor-collita. És de destacar que, amb poc més d'un 1% del total de la població de Mallorca, Montuïri aporta més del 3% de la producció de blat, a la qual hauríem de sumar la producció d'ordi.

2) La dedicació al cereal consona amb la més bé discreta dedicació ramadera i, concretament, a les ovelles, de les quals, com passa en el conjunt de Mallorca, s'havia donat un important descens entre la Baixa Edat Mitjana i el final de l'Edat Moderna. És evident que la relativament escassa presència de les ovelles i la importància del cereal són elements que es complementen. S'han de lligar a la reducció de les pastures i al procés que, sens dubte, hi hagué de roturació de terres durant els segles XVI i XVII, procés del qual encara no tenim molta informació.

3) El comportament del llegum mereix algun comentari. De les darreries del segle XVII i sobretot en el XVIII, la sembra de llegum sembla ser l'estratègia dels petits productors, que, si sembren cereal per al mercat, no poden competir amb els grans propietaris²⁵. Els índexs relativament baixos de producció de llegum a finals del segle XVIII a Montuïri podrien vincular-se amb l'avantatge comparatiu que la comarca té en el cereal en relació amb altres contrades de Mallorca. Una altra possibilitat és de tipus conjuntural: la gran demanda de cereal que hi ha a final del segle XVIII, a causa de la pressió demogràfica que ja es viu a Mallorca, podia fer rendible la sembra de cereal o ordi, fins i tot per mitjans o petits explotadors.

4) Les dades de la viticultura també mereixerien una futura investigació. No consona la baixa producció de vi amb l'estructura per a la seva elaboració que es detecta a finals del segle XVII. Per això, tot i que sigui sols a nivell d'hipòtesi, es pot plantejar que en el segle que hi ha entre una informació i l'altra hi pogué haver un descens en la producció de vi a la localitat. Aquest comportament s'hauria de vincular a certa especialització productiva de les contrades de Mallorca, en virtut de la qual la producció vitivinícola es concentraria en dues zones (el Raiguer, –amb centre a Binisalem– i el sud-est –amb capital a Felanitx i que englobaria, pel que fa al Pla, el terme de Porreres–). Fruit d'aquesta especialització comarcal²⁶, Montuïri s'especialitzaria, com altres contrades, en allò que produïa millor i més barat, el blat, de manera que es reduiria la producció d'altres productes. En conseqüència, cal intuir –tot i que ho hauríem de demostrar empíricament– que la producció vitícola de Montuïri no podia competir en qualitat amb la d'aquelles zones. Aquesta és una forma negativa de presentar-ho, car aquest procés aniria acompanyat d'una major dedicació en allò que es produïa millor i més barat (per exemple, amb rendiments majors per llavor o per hectàrea). Aquest comportament no deixa de ser modern des d'una perspectiva del creixement econòmic, tal com teoritzà Adam Smith.

²⁵ MANERA, 1990, p. 25, 39.

²⁶ MANERA, 1990, p. 41.

La manufactura

L'hegemonia del sector primari és una constant de l'Antic Règim, sobretot en territoris especialment dotats per a algun aspecte de l'agricultura, com és el cas del conreu de cereals a Montuïri. Sent això veritat, també ho és que mai no ha existit una societat exclusivament agrícola. Les activitats transformadores van lligades a la humanitat des del seu principi. A més, l'Antic Règim permetia –i fomentava– la introducció d'activitats manufactureres en un àmbit agrari. Cal no oblidar que la majoria de processos manufacturers estan compostos per moltes etapes –moltes operacions, si es vol dir així–, que, abans de l'anomenada Revolució Industrial, són molt intensives en treball. Per això, era impossible desenvolupar l'activitat transformadora que necessitava la societat de l'Antic Règim recorrent exclusivament a la mà d'obra urbana. Així, recórrer a la mà d'obra rural en algunes operacions del procés transformador no era una possibilitat, sinó una autèntica necessitat. Això s'accentuava si –tal com passava a la Mallorca del segle XV en la manufactura de la llana– es volia atendre, a més de la demanda interna, una important demanda externa²⁷. En segon lloc, els menestrals urbans, per molts de motius (major preu dels aliments a les ciutats, fiscalitat que els gremis imposaven sobre els artesans, etc.), demanaven un salari més elevat que els artesans rurals. Per això, els empresaris del sector (mercaders i fabricants, sobretot) intentaven traslladar a la *Part Forana* una part del procés productiu, especialment aquella més intensiva en treball i menys en capital o tecnologia²⁸. En tercer lloc, les famílies camperoles podien aconseguir ingressos assumint operacions del procés productiu, en principi senzilles, com ara filar la llana per compte d'un artesà o d'un mercader-fabricant. Aquests ingressos podien arribar a ser vitals per sobreviure, sobretot en èpoques de crisi general o exclusiva per a les famílies camperoles²⁹.

En aquest context, es trasllada fora de Ciutat una part del procés productiu. Això és ben clar en la indústria de la llana, que ja era en el segle XV un sector exportador. En principi, es traslladaren a les viles les operacions més senzilles i que requerien molta mà d'obra d'escassa formació, com és el cas de la filatura. Aquesta translació es detecta ja en el segle XV. Amb el temps, però, es transferiren a la *Part Forana* etapes més complexes del procés productiu, com ara el teixit. Aquesta situació ja es detecta a les darreries del quatre-cents i durant tota l'Edat Moderna. Així, al llarg de l'Antic Règim,

²⁷ En el cas de la manufactura de la llana del segle XV, però també de segles posteriors, la demanda exterior més important era la italiana (DEYÀ, 1997, p. 11-12, 105-106; DEYÀ, 1998, p. 87, 147 i s., 157, 165).

²⁸ Aquest mercaders i fabricants, de fet, eren els empresaris del sector i empraven, com a mà d'obra, mestres dels gremis i mà d'obra lliure. Les referències que podem donar per entendre la seva activitat són molts nombroses; a títol d'exemple, vegi's DEYÀ, 1997, p. 40, 43.

²⁹ És ben simptomàtic que, segons les dades de què disposam actualment, els anys de major fabricació de robes de llana a Mallorca coincideixin amb una de les pitjors conjuntures agràries de la seva història: els anys de la segona dècada del segle XVII (DEYÀ, 1998, p. 92-96).

apareix la figura de l'artesà rural, membre del gremi de Ciutat o d'alguns dels gremis propis que sorgiren a diverses viles de Mallorca. Tot i que no és el cas de Montuïri, aquests artesans rurals foren un important element de diversificació de la inversió i de creixement econòmic a moltes viles³⁰.

En el cas de Montuïri, existiren aquests artesans rurals, sobretot pel que fa al tèxtil. De tota manera, sembla que es dedicaven a la demanda local i que les seves activitats al servei de mercaders-fabricants o artesans-fabricants de Ciutat eren més bé limitades. A nivell institucional, el teixidors de llana de Montuïri no aconseguiren tenir una corporació pròpia, de manera que depenien de la de Ciutat, circumstància que –com veurem– va ser diferent pel que fa als teixidors de lli.

Pel que respecta al segle XVI, la presència de la indústria de la llana a Montuïri pareix més bé limitada, com passa en el conjunt de les terres dedicades al cereal. En concret, per a l'any 1577, sols hi ha dos teixidors de llana, sobre els setanta-tres teixidors del conjunt de la Part Forana³¹. És encara més significatiu que, l'any 1584, no hi hagi ni un sol paraire, quan en el conjunt de les viles de Mallorca n'hi havia quatre-cents trenta dos³². La situació canvià de forma important durant el segle XVII, tal com es demostra en el cadastre de 1685, on apareixen devuit paraires i sis teixidors de llana. En concret, les dades, pel que fa a les professions reflectides en aquest cadastre, són:

Paraïres: 18	Teixidors de llana: 6 ³³	Teixidors de lli: 13
Teixidors sense determinar: 11	Cirurgians: 2	Ferrers: 8
Fusters: 4	Gerrers: 2	Manescals: 1
Metges: 2	Picapedrers: 4	Preveres: 12
Sabaters: 4	Sastre: 2 ³⁴	Traginers: 3
Trencador de lli: 1	Moliners o propietaris de molins: 18.	

³⁰ DEYÀ, 2004b.

³¹ L'any 1577, els dos teixidors de llana de Montuïri eren Guillem Marimon i Bartomeu Marimon (ARM, Audiència, 541, exp. 4).

³² DEYÀ, 1988, p. 209. La figura del paraire és ben il·lustrativa de l'evolució de l'empresa drapeira. El paraire, en principi, era l'ofici més humil dels vinculats a la transformació de la llana, car preparava la fibra abans de ser filada i donava els darrers detalls als draps abans de ser comercialitzats. Aquest paper estratègic (al principi i al final del procés productiu) va fer que alguns dels paraïres es convertissin en autèntics empresaris (artesans-fabricants). Compraven la llana, la repartien entre mà d'obra no agremiada per filar-la i, posteriorment, transferien el fil a artesans (cardadors, teixidors, tintorers...) agremiats o no, que treballaven a canvi d'un salari. En ocasions, el paraire assumia aquest paper coordinador en nom d'un mercader (mercader-fabricant) que era el que finançava tot el procés. Per a una visió del paper dels paraïres a nivell europeu, vegi's TORRAS, 1981.

³³ Les dades de 1652 ens indiquen que, a Montuïri, hi havia cinc teixidors de llana (DEYÀ, 1998, p. 52), és a dir, una quantitat semblant a la detectada per a l'any 1685, la qual cosa vol dir que el veritable augment d'aquesta activitat a Montuïri s'ha de cercar a la primera meitat del segle.

³⁴ Com a la resta de professions, això es un número mínim, en el cas dels sastres es fa difícil destriar, a la font, quan es refereix a la professió i quan és llinatge.

D'aquestes dades, cal concloure:

1) Entre finals del segle XVI i finals del XVII, es desenvolupa a Montuïri una no menyspreable manufactura de la llana, tal com es deriva del nombre de paraires i de teixidors de llana. Cal considerar que, en alguns casos, no sabem si els teixidors treballaven amb llana o amb lli. Una part, però, ho devia fer amb llana. Sens dubte, aquesta expansió de la manufactura de la llana té a veure amb el que anomenam *nova draperia*, és a dir, teixits de consum popular, elaborats amb llana de baixa qualitat i amb productes colorants també mediocres, que de cap manera no es podien emprar per aconseguir un drap de qualitat. Per altra banda, aquesta activitat rural entra dins l'esquema propi de l'època a tot el continent: traslladar a les zones rurals una part del procés productiu –o tot ell– quan es tractava de manufactures de baixa qualitat. Atès que la font no fa menció de cap tintorer, el més probable és que a Montuïri s'elaborassin teixits que eren tintats i acabats a Ciutat; també és ben possible que el tintat fos assumit pels paraires tal i com passava a altres indrets o, en alguns casos, a la pròpia Ciutat.

2) No és menys important la quantitat de teixidors de lli, un mínim de tretze, atès que hi ha onze casos en què no sabem si eren de lli o llana. Una altra vegada, es tracta d'una tendència general. Al llarg del segle XVII es dona la substitució de la llana per fibres vegetals (lli i canem) per elaborar roba, sobretot comuna i de casa. Aquesta substitució s'ha de lligar a la reducció de la ramaderia ovina a Mallorca, després del gran procés de rompuda de terres del XVI i del XVII, però també a canvis en la demanda. En principi, els teixidors de lli de Montuïri, igual que els de llana, formaven part del gremi corresponent de Ciutat. Al llarg del segle XVII, l'augment del nombre de teixidors a moltes viles i els conflictes amb els de Ciutat varen fer que molts de pobles petits creassin el seu propi gremi, tal com feien els pobles grossos. Entre els teixidors de lli de poble que crearen corporació pròpia hi ha els de Montuïri. De tota manera, la vida de la corporació va ser breu, car l'any 1674 ja tornaven a estar integrats en la de la Ciutat i Regne en un procés de segregació i reincorporació semblant al que dugueren a terme els teixidors de lli de Campos, Lluçmajor, Manacor, Porreres, Montuïri i Pollença³⁵. En tot cas, no deixa de ser interessant fer referència a l'existència d'una corporació gremial pròpia dels teixidors de lli de Montuïri entre 1645 i 1674. A la primera d'aquestes dates el gremi quedà constituït sota l'advocació de Nostra Senyora de l'Esperança. Es decretaren unes ordenances molts senzilles, com era habitual entre els gremis rurals³⁶:

- Dret exclusiu dels membres del gremi a posar telers.
- Els mestres que anassin a treballar a Montuïri, provinents d'altres llocs de Mallorca, estarien obligats a pagar tres lliures abans de començar a treballar.
- Carta d'aprenentatge de quatre anys i amb l'abonament de sis lliures.

³⁵ DEYÀ, 1998, p. 112.

³⁶ El noms que aparèixen com a teixidors de lli a Montuïri en aquell any són: Joan Manera, Maties Fiol, Sebastià Verger, G. Pujol, Miquel Manera, Miquel Mascaró, Matheu Gomila, Pau Miralles, Vicens Verger, Bernat Gayà (ARM. Audiencia, 76, f. 156 v.).

- Per fer l'examen de mestratge, s'havien de pagar dotze lliures, a no ser que l'aspirant fos fill de mestre o de mestressa: aleshores sols es pagarien tres lliures.
- Prohibició d'alliberar mossos abans de quatre anys.
- Els sobreposats del gremi eren els jutges dels assumptes derivats de la producció de teixits de lli.
- Cada mestre havia de pagar anualment a la confraria vuit sous i vuit diners.

3) El més rellevant de la manufactura del XVII a Montuïri és l'existència de molins de vent. Això passa a molts d'indrets del Pla on es conjumina una important producció bladera i l'existència de turons que permeten aprofitar la força del vent. La creació d'una xarxa de molins de vent va ser una autèntica revolució, tant per a les economies de les viles com per al paisatge agrari mallorquí³⁷.

L'estadística elaborada per la S.E.M.A.P. per a l'any 1784, a la qual ja ens hem referit, ens permet realitzar una reconstrucció de l'estat manufacturer de Montuïri i no una simple reconstrucció del nombre d'artesans de cada sector. A més, pot ser interessant comparar les dades d'aquest any amb les que ens ha proporcionat el cadastre de 1685:

ESTAT MANUFACTURER DE MONTUÏRI PER A L'ANY 1784

PROFESSIONS I OFICIS	PART FORANA (1784)	MONTUÏRI (1784)	DADES CADASTRE (1685)
Apotecaris	29	0	
Cirurgians i barbers	93	4 (4,30% sobre el total de la Part Forana)	2
Paraires	657	7 (1,06%)	18
Teixidors de llana	107	0	6 ³⁸
Telers de llana	121	0	Sense dades
Teixidors de lli	631	15 (2,37%)	13
Telers de lli	864	15 (1,73%)	Sense dades
Picapedrers	262	4 (1,52%)	4
Fusters	366	6 (1,63%)	4
Gerrers	110	0	2
Ferrers	213	4 (1,87%)	8
Sabaters	212	1 (0,47%)	4
Sastres	43	1 (2,32%)	2 ³⁹
Moliners de vent	333	18 (5,40%)	16
Traginers			3

³⁷ DEYÀ, 2003.

³⁸ A més de 6 teixidors de llana i 13 de lli, en el cadastre de 1685, hi ha 11 casos en què no coneixem amb quina fibra treballaven.

³⁹ Xifra mínima.

D'aquest quadre, es pot concloure:

1) Al llarg del segle XVIII hi hagué una important minva en la manufactura de la llana, tal com es dedueix no sols de la desaparició de l'ofici de teixidor de llana, sinó també de la important minva del nombre de paraïres. Atès que no hi havia teixidors, el més probable és que els paraïres de Montuïri es dedicassin a la preparació de la fibra, que posteriorment era teixida i transformada a Ciutat. Això passava amb els paraïres d'Algaida⁴⁰, si bé a Montuïri aquesta activitat es donava a molt menor escala, car el nombre de paraïres també era molt inferior.

2) En canvi, la manufactura del lli i cànem sembla que es mantengué més o menys en els mateixos nivells en què es trobava en el segle XVII. La reducció en l'activitat –i, conseqüentment, en el nombre d'artesans del sector de la llana–, i l'augment i expansió de la manufactura del lli i cànem és un tret propi del segle XVIII. Aquest procés tenia a veure amb la menor producció de llana a l'illa, però també amb les noves pautes de consum a tot Europa. No hem de perdre de vista que aquest procés anà acompanyat d'un altre: la manufactura de la llana es concentrava en determinades localitats, mentre que la de fibres vegetals s'estenia un poc per tot, com si d'una taca d'oli es tractàs. Aquest diferent comportament no sols té a veure amb el fet que el sector de la llana es trobàs en cert declivi i l'altre en expansió, sinó que també influeix el grau de formació necessari per a l'artesà d'un sector i de l'altre. Tot i que amb la nova draperia això no era tan exagerat, en principi, els teixidors i els artesans de la llana, en general, necessitaven uns coneixements o, almenys, una perícia superior a la dels teixidors de lli. Els quinze teixidors de lli que es detecten a Montuïri per a l'any 1784, com gairebé tots els de la Part Forana, atenien quasi exclusivament una demanda local. Per contra, la producció de llana podia tenir –i, de fet, tenia– un radi de comercialització més ample. La seva destinació a la demanda local es manifesta també en el reduït nombre de telers per teixidor que es detecta. Noti's que hi ha el mateix nombre de telers que de teixidors, de manera que cada un dels mestres tenia una sola d'aquestes màquines, tal com és habitual a la pràctica totalitat de pobles de l'illa⁴¹.

3) Crida l'atenció la desaparició, al llarg del segle XVIII, de l'ofici de gerrers. Pensam que s'ha de vincular, juntament amb la important reducció del nombre de ferrers, a un comerç interior de l'illa més dinàmic⁴². De tota manera, no sembla que els dos gerrers que coneixem del segle XVII, els germans Gabriel i Pere Joan Ribes, tenguessin grans instal·lacions industrials, car al cadastre no apareix cap immoble com a gerreria⁴³. Devia ser una gerreria de petites dimensions dins el seu domicili. Una altra possibilitat, tot i que pensam que no era així, és que aquestes dues persones es dedi-

⁴⁰ DEYÀ, 2003b, p. 77.

⁴¹ DEYÀ, 1988, p. 28-29.

⁴² L'altra explicació per a la reducció del nombre de ferrers podia ser una major dimensió i, sobretot, capacitat de producció de les ferreries dels segle XVIII, respecte a les del segle XVII, possibilitat sobre la qual –i a falta de fonts al respecte– som més bé escèptics.

⁴³ De tota manera, tampoc no se citen altres instal·lacions industrials com a ferreries, etc.

cassin exclusivament a la venda de peces de gerreria i no a la producció. No ens inclinam per aquesta possibilitat, perquè seria poc explicable que es dedicassin a la venda d'aquest productes i no d'altres⁴⁴.

4) Pel que es refereix als molins, crida l'atenció que hi hagués un nombre semblant de molins en el XVII i en el XVIII, cosa que indica que la xarxa d'aquesta mena d'instal·lacions s'ha de cercar en el XVII. Cal esmentar que és en aquest sector on Montuïri presenta certa especialització. Això s'ha de vincular a la seva important producció cerealícola i a l'aprofitament de les condicions geogràfiques, que li permeteren engegar una important xarxa de molins. Noti's que, a 1784, Montuïri concentrava el 5,40% de molins de vent, mentre que la seva població sols ultrapassava mínimament l'1%. Tampoc no es pot oblidar que la construcció d'un molí de vent era una inversió cara i exigia un important capital inicial.

Apèndix

Llistat dels propietaris de cellers i cups de Montuïri amb expressió del conjunt dels seus béns (1685)

Jaume Verd, prevere, rector de Sineu: cases, celler i corral a les cases de davant l'Església, per un valor total de 200 lliures.

Gabriel Alomar o hereus: celler i botes (150 lliures)⁴⁵.

Rafael Mas: celler, cases menors, cup i botes a la illeta anomenada del celler dels hereus de Rafael Mas, amb un valor total de 500 lliures.

Joan Miralles, prevere: cases, celler, cup, botes i corral, per un valor tal de 500 lliures; més terra per valor d'altres 600 lliures.

Francesc Socies, prevere: cases, corral, celler, cup i botes, per un valor total de 700 lliures; més terra per valor d'altres 700.

Joana Martorell: cases, corral, cup i celler, per un valor total de 160 lliures.

Antoni Miralles i Masroig: cases, corral i celler, per un valor total de 230 lliures; més terra per un valor de 1.175 lliures.

Arnau Vanrell: cases, celler, botes, cups i corral, tot a la illeta de la rectoria, per un valor global de 500 lliures; més terra per valor de 1.090 lliures.

Pere Trobat de la Font: cases, celler i corral, per valor de 300 lliures; més terra valorada en 2.540 lliures; més la possessió de Son Trobat, valorada en 6.500 lliures.

Antoni Mesquida de Son Massanet: cases, celler i corral, amb valoració global de 400 lliures; més terra a Son Monjo per un valor de 3.500 lliures.

Pere Verd, ferrer: cases, corral i celler amb un valor total de 400 lliures.

⁴⁴ Cal esmentar que aquests dos gerrers sí que tenien cert patrimoni agrari. En concret, Pere Joan Ribes tenia una peça de terra valorada en 200 lliures que l'any 1695 passà a estar inscrita a nom del seu germà Gabriel, el qual tenia unes cases per valor de 80 lliures, una peça de terra per valor de 700 i una altra per valor de 85.

⁴⁵ Aquests Alomar eren una branca de la família de Muro.

Bibliografia

- CAMPANER, Álvaro (1984): *Cronicón Maioricense*. Palma: Ajuntament de Palma. (3ª edició).
- CASANOVA, Ubaldo (1986): «La peste de 1652: problemas de cuantificación y gasto». *Estudis Baleàrics* [Palma de Mallorca], núm. 21, p. 51- 62.
- DEYÀ, Miquel Josep (1988): «La industria rural textil en la Mallorca Moderna: producción y formas de comercialización interior». *Estudis d'Història Econòmica* [Palma de Mallorca], núm. 1988.2., p. 15-41.
- DEYÀ, Miquel Josep (1998): *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*. Palma: Ed. El Tall.
- DEYÀ, Miquel Josep (1998): *La manufactura de la llana a la Mallorca Moderna (segles XVI-XVII)*. Palma: Ed. El Tall.
- DEYÀ, Miquel Josep (2001): «La indústria tèxtil a Manacor durant l'Antic Règim». A: *Manacor: cultura i territori*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- DEYÀ, Miquel Josep (2003): «La energía eólica en la economía de las Islas Baleares durante el antiguo régimen: los molinos de viento». A: CAVACIOCCHI, Simonetta. *Economía e energía. Secc. XIII-XVIII. Acti della Trentaquattresima Settimana di Studi*. Florència: Ed. Le Monnier, p. 357-371.
- DEYÀ, Miquel Josep (2003): «Un exemple de la indústria rural tèxtil al Pla de Mallorca: Algaida durant l'Antic Règim». A: *Algaida. Cinquenes Jornades d'Estudis Locals*. Lluçmajor: Mancomunitat del Pla de Mallorca, p. 73- 78.
- DEYÀ, Miquel Josep (2004): «Entre la economía, la política y el paisaje agrario. Los primeros privilegios para la siembra de viña en la Mallorca del siglo XVI». A: *Josep Fontana. Història i projecte social*. Barcelona: Ed. Crítica.
- DEYÀ, Miquel Josep (2004): *La manufactura a Inca durant l'Antic Règim*. Inca: Ed. Documenta Balear.
- DURAN, Eulàlia (1982): *Les Germanies als Països Catalans*. Barcelona: Ed. Curial.
- JOVER, Gabriel; MOREY, Antònia (2003): «La colonització feudal, la crisi baixmedieval i la formació dels latifundis nobiliaris, segles XIII-XVI». A: CONGOST, Rosa et al.: *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona: Universitat de Girona.
- JUAN, Josep (1989): «La distribución de los cultivos en la Mallorca del siglo XVI». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma de Mallorca], núm. 45, p. 165-175.
- JUAN, Josep (1990): «La población de Mallorca en 1667». *Estudis Baleàrics* [Palma de Mallorca], núm. 36, p. 21- 24.
- JUAN, Josep (1991): «La evolución demogràfica en Mallorca bajo los Austrias». A: NADAL, Jordi: *La evolución demogràfica bajo los Austrias*. Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- MANERA, Carles (1990): «Resistir i créixer. Canvi econòmic i classes socials a la Mallorca del segle XVIII». *Randa* [Barcelona], núm. 26, p. 7- 83.
- MAS, Antoni (1999): «El segle XIII». A: MAS, Antoni et al.: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia.
- MAS, Antoni (2005): «El repoblament de Mallorca i la desaparició de la població musulmana». A: MARI-MON, Antoni (Coord.): *Atles d'Història de Mallorca*, Palma: Promomallorca Edicions.
- QUADRADO, José Maria (1896): *Informaciones judiciales sobre los adictos a la Germania en la Ciudad e Illa de Mallorca e penes de cos e d'haver a ellos imposadas après de la reducció de 1523*. Palma: Impremta Felip Guasp.
- SEVILLANO, Francisco (1974): «La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV y XVI». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma de Mallorca], núm. 34, p. 233-273.
- TORRAS, Jaume (1981): «Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia». *Recerques* [Barcelona], núm. 11, p. 7-28.
- VAQUER, Onofre (1987): *Una sociedad de Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*. Palma.
- VAQUER, Onofre (1989): «La peste de 1652 en Mallorca». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma de Mallorca], núm. 45, p. 233-247.

COMUNICACIONS

EL TERME DE MONTUÏRI ALS INVENTARIS DE BÉNS DE L'ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA (1516-1802)

ANTONI I. ALOMAR

Una font important per al coneixement dels aspectes materials de la vida en el passat són els inventaris de béns *post mortem* i els encants que en deriven. A Mallorca, se'n conserven moltíssims i cobreixen un període que comença a mitjan segle XIV i arriba fins al XIX. Aquests inventaris ja han estat una font fonamental d'estudis importants; ens referim al de Gabriel Llompart sobre l'art a l'edat mitjana mallorquina (1977-1980), el de Jocelyn Hillgarth sobre les biblioteques medievals i renaixentistes (1991), el de Damià-Ferrà Pons sobre les possessions mallorquines, dins la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (1988-1991), el d'Antoni I. Alomar sobre l'armament medieval (1995) i el de Maria J. Massot sobre el mobiliari del s. XIII al XIX (1995), sense deixar d'esmentar el d'Aina Le Senne titulat *Canamunt i Canavall* (1981), que no se centrà en el contingut dels inventaris i les monografies de Maria Barceló. Aquests estudis s'han fet sense un fitxer dels inventaris, per la qual cosa a cada autor li ha calgut escorcollar els lligalls dels protocols notariais i aquests lligalls ho han patit. El projecte d'investigació *Diccionari de la cultura material a les Balears*, dins el programa Mossèn Antoni Maria Alcover, finançat per la conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears, ha tengut com a primer objectiu fitxar tots els inventaris per conservar-los millor i estalviar temps, atès que, per manca de mitjans, l'Arxiu del Regne de Mallorca no ho havia fet. La feina, fins ara, ha assolit els 41.847 inventaris i encants de béns fitxats i s'ha cobert des de mitjan segle XVI fins al XIX. Per tant, encara resten els inventaris de dos-cents anys, caracteritzats una part d'ells per la dificultat de la lletra. La base de dades creada fins ara ja és un instrument fonamental, per la qual cosa caldria publicar-ne tots els registres amb uns índexs per facilitar-ne la consulta arreu. Una primera mostra de la importància d'aquesta base de dades són els primers estudis que l'han presa com a punt de partida, com l'inèdit sobre la toponímia urbana de la ciutat de Mallorca, i el que presentam, amb les fitxes dels 256 inventaris de béns del terme de Montuïri dels segles XVI, XVII i XVIII.

Els 256 inventaris de Montuïri que es recullen es distribueixen per segles de la següent manera: s. XVI: 98, s. XVII: 133, s. XVIII: 24, s. XIX: 1. Hi apareixen referències a 248 persones diferents i a 42 llocs també diferents, en el cas dels topònims en alguns casos repetides en anys diferents. Les fitxes dels inventaris es presenten ordenades pel cognom del propietari, pel nom i per la data de l'inventari. Les formes amb flexió de gènere femení s'ordenen com si fossin masculines, però (*Gelaberta, Riga, Rossellona, Verda*). Després de les fitxes vénen una sèrie d'índexs: antroponímic, toponímic, de carrers i places, cronològic i d'oficis. També s'ha indicat la situació dels béns

inventariats en el mapa de l'illa de Mallorca d'Antoni Despuig i Dameto (1785), on no es troben, però, tots els topònims documentats.

A les fitxes, consta, en primer lloc, la signatura arxivística, sempre de l'Arxiu del Regne de Mallorca («Signatura»); el nom del notari («Notari»); el contingut del protocol on es troba l'inventari («Tipus de llibre») (inventaris; inventaris i encants; testaments i inventaris; testaments, inventaris i encants; actes, inventaris i notals) (els encants també s'anomenen *subhastes* i els testaments, *darreres voluntats*); el foli inicial de l'inventari («Foli»); el nombre de folis («Nombre de folis»); la data de començament de l'inventari («Data»); el nom del propietari dels béns, ja traspassat («Data»); el cognom («Cognom»); l'estament del propietari, de vegades indicat amb el tractament («Estament») (*magnífic senyor*,); l'ofici del propietari («Ofici»); el càrrec del propietari en alguna institució («Càrrec»); la institució en la qual ocupa un càrrec («Institució»); el carrer on es troben els béns, si són dins la vila («Carrer»); la plaça on es troben els béns («Plaça»); la illeta on es troben els béns; la població o terme, en aquest cas Montuïri («Població»); el nom de l'immoble rural, de vegades amb indicació del tipus d'immoble (*peça de terra, rafal, possessió, cases, cases i possessió, possessió i rafal, rafal o possessió, predio*) o el nom del lloc on es troba si és una peça de terra (de vegades també se n'indica l'extensió), o el nom del propietari («Immoble rural»). Al final de la fitxa, s'informa sobre el tipus de document (*inventari o encant*), només inventaris en el cas de les fitxes que reproduïm, per la qual cosa ací s'ha llevat aquesta dada; l'idioma del cos de l'inventari, en aquest cas sempre la llengua catalana, per la qual cosa també s'ha eliminat. La fitxa s'acaba amb la referència a l'estat de conservació del paper de l'inventari («Estat») (B = bo; R = regular; D = dolent) i amb un camp reservat a les observacions («Observacions»). Així com, per estalviar espai, s'han llevats els camps «idioma» i «tipus de document», també s'han eliminat de cada fitxa els camps sense informació i les referències a l'estat de l'inventari quan és «Bo».

Les fitxes proporcionen la transcripció literal dels fragments de l'inventari corresponents als ítems de les fitxes. Les intervencions que s'han fet en la transcripció literal han estat l'aplicació de diacrítics, separació de mots, restitució de lletres que falten per error, les quals s'introdueixen entre claudàtors, i desenvolupament d'abreviatures, també entre claudàtors. Quan a la fitxa apareix la forma *Montuiri* sola, vol dir, doncs, que al document hi ha *Montuiri*. La intenció és que els especialistes puguin fer la interpretació del text original segons les diferents hipòtesis de cada moment.

Tant els especialistes com qualsevol persona curiosa també han de poder cercar informació a la base de dades sense conèixer les variants antigues de tota mena (ortogràfiques, morfològiques, fonètiques). Per tot això, a les fitxes al costat de les grafies originals dels documents, antigues o errades, s'inclou, entre parèntesis, la forma regularitzada ortogràficament o la pròpia de la varietat estàndard, a més de la més corrent i coneguda per tothom, en el cas dels cognoms, si són diferents (per exemple, al costat de *Sucies* i *Sussies* posam, *Socies*, *Socias*; es manté, però, la representació de la iodització, si de cas canviant la <y> per <i> –*Fiol*, *Maioi*–, malgrat ultracorreccions com *Mollà*). Quan s'ha restituit alguna lletra o s'ha desenvolupat alguna abreviatura, també es posa entre parèntesis la grafia que en resulta, però sense els claudàtors.

En el cas dels antropònims i del nom del terme o de la població, cal tenir en compte que apareixen a la fórmula inicial dels inventaris i que aquesta podia esser en llatí. Per això, a fi d'afavorir la recerca i la comprensió, a la forma llatina s'afegeix la seva versió catalana moderna més corrent i la forma regularitzada ortogràficament, quan hi ha diferència. Així, al costat de les formes llatines *Montuero*, *Muntuero*, i de les catalanes *Montoiri*, *Montoyri*, *Montuyri*, *Muntuyri*, *Muntuïri*, es troba entre parèntesis una única forma *Montuïri*, que és la que als índexs serveix per trobar totes les variants. La reproducció d'aquesta diversitat de formes amb l'afegit d'unes formes de referència pot semblar innecessària, però és útil especialment en la consulta de la base de dades digital. Si no s'hagués fet així, cada camp textual s'hauria hagut de duplicar, separant la transcripció fidel i la versió unificada, i es va fer cas de la recomanació dels arxivers.

FITXES DELS INVENTARIS

1

Signatura: S-635
 Notari: Salvà, Lluç
 Foli: 173r
 Nombre de folis: 4,5
 Data: 6-3-1525
 Nom: Anthoni (Antoni)
 Cognom: Andree (Andreu)
 Població: Muntuero (Montuïri)

2

Signatura: Not. M-1044
 Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
 Foli: 319r
 Nombre de folis: 4
 Data: 11-4-1589
 Nom: Anthonii (Antoni)
 Cognom: Andreu
 Població: Muntuyri (Montuïri)

3

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris i encants
 Foli: 120r
 Nombre de folis: 3
 Data: 20-1-1622
 Nom: Miquel
 Cognom: Andreu
 Població: Montuïri

4

Signatura: Not. P-1103
 Notari: Puigserver, Pere
 Foli: 243r
 Nombre de folis: 1
 Data: 8-1-1702
 Nom: Petri (Pere)
 Cognom: Andreu
 Ofici: Paratoris (Paraire)
 Carrer: de la Carneçeria (Carnisseria)
 Població: Muntuïri (Montuïri)

5

Signatura: Not. 2933
 Notari: Coll, Gabriel
 Foli: 631r
 Nombre de folis: 4
 Data: 8-5-1609
 Nom: Jaume
 Cognom: Anglès
 Població: Montuïri

6

Signatura: Not. M-975
 Notari: Moll, Antoni
 Foli: 10r
 Nombre de folis: 5
 Data: 15-8-1681
 Nom: Joan
 Cognom: Antich (Antic) de Llorach (Llorac)
 Estament: Mag[n]ific S[enyo]r (Magnífic Senyor)

Població: Muntüiri (Montüiri)
Immoble rural: Son Fornés (Forners)

7

Signatura: Not. 2935
Notari: Coll, Gabriel
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 192r
Nombre de folis: 4
Data: 21-1-1591
Nom: Pere
Cognom: Ballester

8

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 2
Data: ??-?-1564
Nom: Gabriell (Gabriel)
Cognom: Barsaló (Barceló)
Població: Montuyri (Montüiri)
Estat: D

9

Signatura: Not. S-1271
Notari: Salvà, Joanot
Foli: 283r
Nombre de folis: 2
Data: 14-3-1559
Nom: Michaelis (Miquel)
Cognom: Berceló (Barceló)
Població: Montüiri

10

Signatura: Not. M-1261
Notari: Mulet, Miquel
Foli: 40r
Nombre de folis: 2
Data: 12-3-1601
Nom: Demià (Damià)
Cognom: àlies Bardissa
Població: Montüiri
Observacions: L'antropònim Bardissa es troba als inventaris d'Inca (Joan Domènec Bardissa, 1686, 1670) i de la ciutat de Mallorca (Nadal Bardissa, 1589; Francina Bardissa, 1660; Francesc Bardissa, 1663; Bàrbara Roca i Bardissa, 1642).

11

Signatura: Not. P-752
Notari: Parets, Bartomeu
Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 702r

Nombre de folis: 1
Data: 5-10-1640
Nom: Baranguer (Berenguer)
Cognom: Bauçà
Població: Montüiri
Immoble rural: Son Baranguer (Berenguer)
Observacions: L'immoble rural pren el nom del prenom i no del cognom del propietari.

12

Signatura: Not. P-752
Notari: Parets, Bartomeu
Foli: 788r
Nombre de folis: 1
Data: 5-10-1640
Nom: Berengarii (Berenguer)
Cognom: Bauçà
Població: Muntüiri (Montüiri)
Immoble rural: Son Barenguer (Berenguer)

13

Signatura: Not. 2933
Notari: Coll, Gabriel
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 564r
Nombre de folis: 8
Data: 13-3-1609
Nom: Jaume
Cognom: Beusà (Bauçà)
Població: Montüiri
Immoble rural: Mianes

14

Signatura: Not. M-1639
Notari: Martorell, Miquel
Foli: 325r
Nombre de folis: 2,5
Data: 26-7-1680
Nom: Juana (Joana)
Cognom: Bauçà
Població: Muntüiri (Montüiri)
Immoble rural: Son Pujol (peça de terra)
Observacions: Paginació: 325rv + 338r.

15

Signatura: Not. O-227
Notari: Oliver, Sebastià
Foli: s. f.
Nombre de folis: 4
Data: 22-3-1648
Nom: Michaelis (Miquel)
Cognom: Benet

Població: Montuïri
Immoble rural: Son Rosell (Rossell)
Estat: R

16
Signatura: Not. O-227
Notari: Oliver, Sebastià
Foli: s. f.

Nombre de folis: 4
Data: 22-3-1648
Nom: Michaelis (Miquel)
Cognom: Benet
Població: Montuïri
Immoble rural: Son Guerxo
Estat: R

17
Signatura: Not. M-1652
Notari: Mir, Bartomeu
Tipus de llibre: Inventaris i encants
Foli: 266v
Nombre de folis: 2,5
Data: 27-2-1679
Nom: Jacobi (Jaume)
Cognom: Canals
Població: Montuïri
Immoble rural: Possessió Son Masanet (Maçanet)

18
Signatura: Not. M-1652
Notari: Mir, Bartomeu
Foli: 268r
Nombre de folis: 0,25
Data: 27-2-1679
Nom: Jacobi (Jaume)
Cognom: Canals
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: Rephal (Rafal) Son Ripoll

19
Signatura: M-797
Notari: Mulet, Perot
Tipus de llibre: Inventaris i encants
Foli: 314r
Nombre de folis: 2
Data: 30-4-1516
Nom: Anthoni (Antoni)
Cognom: Castelo (Castelló)
Població: Muntuerio (Montuïri)

20
Signatura: Not. 2861
Notari: Coll, Francesc
Foli: 286r
Nombre de folis: 6
Data: 20-3-1559
Nom: Petri (Pere)
Cognom: Casteyó (Castelló)
Població: Montuïri

21
Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 3
Data: 6-2-1577
Nom: Lorens (Llorenç)
Cognom: Serdà (Cerdà)
Població: Montuyri (Montuïri)

22
Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Tipus de llibre: Inventaris i encants
Foli: s. f.
Nombre de folis: 3
Data: 6-2-1577
Nom: Lorens (Llorenç)
Cognom: Serdà (Cerdà)
Població: Montuyri (Montuïri)

23
Signatura: Not. M-1022
Notari: Mulet, Perot
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 333r
Nombre de folis: 2
Data: 4-5-1575
Nom: Sebestiani (Sebastià)
Cognom: Serdà (Cerdà)
Població: Muntuyri (Montuïri)

24
Signatura: Not. 4613
Notari: Estades, Pau
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 233r
Nombre de folis: 3
Data: 12-4-1738
Nom: Antoni
Cognom: Cocoví
Càrrec: prevere religiós d'obediència magistral
Institució: Sagrada Religió de St. Joan de Jerusalem de Malta

Ofici: Prevere Religiós d'obediència (obediència)
Magistral
Població: Muntuiñri (Montuiñri)

25

Signatura: Not. M-1044
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 380r
Nombre de folis: 4
Data: 17-8-1582
Nom: Anthonine (Antonina)
Cognom: Coll
Població: Muntuyri (Montuiñri)

26

Signatura: Not. M-1652
Notari: Mir, Bartomeu
Tipus de llibre: Inventaris i encants
Foli: 426r
Nombre de folis: 8
Data: 30-4-1690
Nom: Michaelis (Miquel)
Cognom: Comelles
Estament: Civis Militaris (Ciutadà Militar)
Població: Montuiñri
Immoble rural: Possessió Son Castaner (Castanyer)

27

Signatura: Not. T-324
Notari: Tomàs, Bonaventura
Foli: 342r
Nombre de folis: 2,5
Data: 24-10-1663
Nom: Antoni
Cognom: Company
Carrer: Major
Població: Montoiri (Montuiñri)

28

Signatura: Not. M-1639
Notari: Martorell, Miquel
Foli: 356r
Nombre de folis: 2
Data: 6-7-1684
Nom: Antoni
Cognom: Company
Població: Muntuiñri (Montuiñri)

29

Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 364v

Nombre de folis: 1
Data: 14-1-1635
Nom: Coloma
Cognom: Company
Població: Montuiñri

30

Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 273r
Nombre de folis: 2
Data: 18-8-1645
Nom: Gabriel
Cognom: Company
Població: Montuiñri

31

Signatura: Not. 2935
Notari: Coll, Gabriel
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 143r
Nombre de folis: 8
Data: 11-1-1591
Nom: Jaume
Cognom: Company
Població: Montuiñri
Immoble rural: Son Comelles

32

Signatura: Not. 648
Notari: Armengol, Joan
Foli: 72r
Nombre de folis: 2
Data: 18-9-1650
Nom: Jau[m]e (Jaume)
Cognom: Company
Població: Montoyri (Montuiñri)

33

Signatura: Not. M-1639
Notari: Martorell, Miquel
Tipus de llibre: Testaments, inventaris i encants
Foli: 328r
Nombre de folis: 0,5
Data: 9-1-1681
Nom: Jaume
Cognom: Company (Company)
Ofici: Ferrer
Població: Muntuiñri (Montuiñri)
Immoble rural: Son Juanoi (tres quartons de terra)
(Son Juanoi)

34

Signatura: Not. 2759
 Notari: Carreres, Guillem
 Foli: s. f.
 Nombre de folis: 3
 Data: 3-4-1576
 Nom: Joan
 Cognom: Company
 Població: Montuyri (Montuïri)

35

Signatura: Not. M-1639
 Notari: Martorell, Miquel
 Tipus de llibre: Testaments, inventaris i encants
 Foli: 353r
 Nombre de folis: 1,5
 Data: 7-9-1683
 Nom: Jaume
 Cognom: Compañy (Company)
 Ofici: Ferrer
 Carrer: Major
 Població: Muntuïri (Montuïri)

36

Signatura: Not. P-873
 Notari: Pont, Joan
 Foli: 800r
 Nombre de folis: 2
 Data: 25-3-1676
 Nom: Michel (Miquel)
 Cognom: Company
 Ofici: Picapadrer (Picapedrer)
 Població: Montuïri

37

Signatura: Not. 3230
 Notari: Coll, Andreu
 Foli: 294r
 Nombre de folis: 6
 Data: 5-9-1620
 Nom: Pau
 Cognom: Company
 Població: Montuïri
 Immoble rural: Son Moiana

38

Signatura: Not. 3230
 Notari: Coll, Andreu
 Foli: 294r
 Nombre de folis: 6
 Data: 5-9-1620
 Nom: Pau
 Cognom: Company
 Població: Muntuïri (Montuïri)

39

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Foli: 361r
 Nombre de folis: 2
 Data: 20-8-1635
 Nom: Pera (Pere) Joan
 Cognom: Company
 Nom de l'immoble: Cases anomenades Molí de Vent

40

Signatura: Not. 2854
 Notari: Coll, Francesc
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 208r
 Nombre de folis: 16
 Data: 6-12-1563
 Nom: Michaelis Hieronimi (Miquel Jeroni)
 Cognom: Doms (d'Oms)
 Estament: Domicelli (Donzell)
 Població: Muntuyri (Montuïri) i Porreres
 Immoble rural: Possessió i rafal anomenat Son Sentiscle (Santiscle, Sant Iscle); possessió anomenada Bela (Bella) Guarda.

41

Signatura: Not. M-1066
 Notari: Moranta, Francesc Miquel
 Foli: 309r
 Nombre de folis: 21
 Data: 6-11-1590
 Nom: Francisci Joannis (Francesc Joan)
 Cognom: de Caulelles
 Estament: Domicelli (Donzell)
 Població: Termes de Muntuïri (Montuïri) i Algayda (Algaida)

42

Signatura: Not. 2853
 Notari: Coll, Francesc
 Foli: 38r
 Nombre de folis: 13
 Data: 16-8-1570
 Nom: Francisci (Francesc)
 Cognom: de Comelles
 Població: Muntuyri (Montuïri)

43

Signatura: Not. G-411
 Notari: Garcia, Macià
 Foli: 110r

Nombre de folis: 9

Data: 8-2-1656

Nom: Gabriel

Cognom: de Comellas (Comelles)

Població: Muntüiri (Montüiri)

Immoble rural: Possessió Son Comellas (Comelles)

44

Signatura: Not. B-674

Notari: Busquets, Llorenç

Foli: 198r

Nombre de folis: 16

Data: 20-5-1656

Nom: Gabriellis (Gabriel)

Cognom: de Comellas (Comelles)

Població: Muntuyri (Montüiri)

Immoble rural: Possessió dita Son Comelles

45

Signatura: Not. 666

Notari: Armengol, Joan

Foli: 580r

Nombre de folis: 1

Data: 17-2-1671

Nom: Jaume Jua[n] (Juan, Joan)

Cognom: de Comellas (Comelles)

Estament: Ciutadà (Ciudadà) militar

Població: Muntüiri (Montüiri)

Immoble rural: Possessió Son Comellas (Comelles)

46

Signatura: Not. V-198

Notari: Vanrell, Joan

Foli: 192r

Nombre de folis: 0,25

Data: 28-11-1683

Nom: Gaspar

Cognom: de Puigdorfilà

Estament: cavaller

Càrrec: Alguasil mayor (Algutzir major)

Institució: Hàbit (Orde) de Santiago, Santa Inquisició

Població: Muntüiri (Montüiri)

Immoble rural: Possessió lo Rafal Franc

47

Signatura: Not. S-1403

Notari: Seguí, Miquel

Foli: 81v

Nombre de folis: 2

Data: 23-11-1741

Nom: Gaspar

Cognom: de Puigdorfilà y Dameto

Càrrec: Oficial titular de la Santa Inquisició de Mallorca i Regidor de Palma

Institució: Santa Inquisició, Ajuntament de Palma

Població: Muntüiri (Montüiri)

Immoble rural: Possessió Son Miró

48

Signatura: Not. B-290

Notari: Bosc, Pere Joan

Foli: 12r

Nombre de folis: 2

Data: 23-8-1562

Nom: Guillermi (Guillem)

Cognom: de Puigdorfilà

Estament: Domicelli (Donzell)

Població: Muntuyri (Montüiri)

Immoble rural: Lo Raffall Franc (el Rafal Franc)

49

Signatura: Not. A-589

Notari: Alemany, Joan Agustí

Foli: 210r

Nombre de folis: 3

Data: 2-7-1611

Nom: Matheu (Mateu)

Cognom: Deguí

Ofici: Hortolà

Població: Muntüiri (Montüiri)

50

Signatura: Not. B-414

Notari: Bonet, Joan

Foli: 842r

Nombre de folis: 17

Data: 20-9-1591

Nom: Francisci (Francesc)

Cognom: Desclapés (Desclapers, des Clapers)

Estament: Domicelli (donzell)

Població: Muntüiri (Montüiri)

Immoble rural: Son Company

51

Signatura: Not. B-311

Notari: Bonet, Rafel

Foli: 228r

Nombre de folis: 16

Data: 10-11-1593

Nom: Michaelis (Miquel)

Cognom: Desclapés (Desclapers, des Clapers)

Estament: Domicelli (Donzell)

Població: Muntuyri (Montüiri)

Immoble rural: Son Company
Estat: R

52

Signatura: Not. S-1917
Notari: Socies, Guillem
Foli: 261r
Nombre de folis: 12
Data: 28-12-1582
Nom: Hieronymi (Jeroni)
Cognom: Dez Cos (Descós, des Cos)
Població: Montuïri

53

Signatura: Not. P-752
Notari: Parets, Bartomeu
Foli: 204r
Nombre de folis: 7
Data: 9-10-1625
Nom: Michaelis (Miquel)
Cognom: Fenollar (Fonollar)
Ofici: Presbiteri (Prevere)
Població: Muntuyri (Montuïri)

54

Signatura: Not. M-2053
Notari: Mascaró, Mateu
Foli: 211r
Nombre de folis: 3
Data: 10-10-1726
Nom: Barthomeu (Bartomeu)
Cognom: Ferrando *de Plasse* (Plaça)
Població: Muntuyri (Montuïri)

55

Signatura: Not. M-1022
Notari: Mulet, Perot
Foli: 377r
Nombre de folis: 3
Data: 10-5-1579
Nom: Gabriellis (Gabriel)
Cognom: Ferrando
Població: Muntuyri (Montuïri)

56

Signatura: Not. M-1044
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 571r
Nombre de folis: 2
Data: 22-10-1592
Nom: Jacobi (Jaume)
Cognom: Fioll (Fiol)
Ofici: Lini textoris (Teixidor de lli)

Població: Muntuyri (Montuïri)
Estat: R

57

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 2
Data: 28-5-1572
Nom: Massià (Macià)
Cognom: Fiol
Població: Mu[n]tuyri (Montuïri)

58

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 4
Data: 8-10-1578
Nom: Miq[ue]ll (Miquel)
Cognom: Fioll (Fiol)
Població: Muntuyri (Montuïri)

59

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 4
Data: 8-10-1578
Nom: Miq[ue]ll (Miquel)
Cognom: Fioll (Fiol)
Població: Muntuyri (Montuïri)

60

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 1
Data: 23-10-1578
Nom: Miq[ue]ll (Miquel)
Cognom: Fioll (Fiol)
Població: Muntuyri (Montuïri)

61

Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 245v
Nombre de folis: 4
Data: 2-10-1634
Nom: Pera (Pere)
Cognom: Fiol dit de Binicomprat
Població: Montuïri
Immoble rural: Possessió dita al (el) Puig Moltó

62

Signatura: Not. 4600
 Notari: Estela, Antoni
 Foli: 240r
 Nombre de folis: 2
 Data: 6-12-1668
 Nom: Joannis (Joan)
 Cognom: Florit
 Ofici: Conductoris loci Son Fornés (conductor del lloc de Son Forners)
 Població: Muntúiri (Montuïri)

63

Signatura: Not. M-2052
 Notari: Mascaró, Mateu
 Foli: 129r
 Nombre de folis: 6
 Data: 22-4-1747
 Nom: Lluch (Lluc)
 Cognom: Font
 Població: Muntúiri (Montuïri)

64

Signatura: Not. B-675
 Notari: Busquets, Llorenç
 Foli: 349r
 Nombre de folis: 3
 Data: 22-7-1672
 Nom: Gasparis (Gaspar)
 Cognom: Font y Roig (Font-i-roig)
 Població: Muntúiri (Montuïri)
 Immoble rural: Possessió la Casa Nova

65

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris i encants
 Foli: 515r
 Nombre de folis: 2
 Data: 2-7-1644
 Nom: Bartomeu
 Cognom: Forner
 Població: Muntúiri (Montuïri)

66

Signatura: Not. T-511
 Notari: Terrassa, Arnau
 Foli: 310r
 Nombre de folis: 2
 Data: 6-5-1573
 Nom: Joannoti (Joanot)
 Cognom: Forner
 Població: Muntúiri (Montuïri)

67

Signatura: Not. 2854
 Notari: Coll, Francesc
 Foli: 397r
 Nombre de folis: 4
 Data: 13-12-1568
 Nom: Miq[ue]ll (Miquel)
 Cognom: Forner
 Població: Muntuyri (Montuïri)

68

Signatura: Not. 2935
 Notari: Coll, Gabriel
 Foli: 94r
 Nombre de folis: 5
 Data: 17-11-1590
 Nom: Miquell (Miquel)
 Cognom: Forner
 Població: Montuïri

69

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris i encants
 Foli: 459r
 Nombre de folis: 1
 Data: 15-3-1635
 Nom: Miquel
 Cognom: Forner
 Població: Montuïri

70

Signatura: Not. 2853
 Notari: Coll, Francesc
 Foli: 231r
 Nombre de folis: 2
 Data: 20-10-1574
 Nom: P[er]e (Pere)
 Cognom: Forner
 Població: Muntuyri (Montuïri)

71

Signatura: Not. 4600
 Notari: Estela, Antoni
 Foli: 65v
 Nombre de folis: 2
 Data: 8-5-1658
 Nom: Petri (Pere)
 Cognom: Forner
 Ofici: Conductoris (conductor) p[ossession]is (de la possessió) de les Donades
 Població: Muntúiri (Montuïri)

72

Signatura: Not. V-198

Notari: Vanrell, Joan

Foli: 43r

Nombre de folis: 7

Data: 18-1-1682

Nom: Jordi

Cognom: Fortuny Ruesta y Garcia

Població: Muntuyri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió l'Almudayna (Almudaina)

73

Signatura: Not. 2937

Notari: Coll, Gabriel

Foli: 490r

Nombre de folis: 12

Data: 13-12-1589

Nom: Cristòfol

Cognom: Frontera

Població: Montuïri

Immoble rural: Son Castenyer (Castanyer)

74

Signatura: Not. G-354

Notari: Gual, Antoni

Foli: 52r

Nombre de folis: 1

Data: 1643

Nom: G[ui]ll[em] (Guillem)

Cognom: Galí

Població: Montuïri

Immoble rural: Rafal anomenat Pola

Observacions: Pola és dins el terme d'Algaida, però a l'inventari s'adscriu a Montuïri.

75

Signatura: Not. T-363

Notari: Terrers, Felip

Foli: 231r

Nombre de folis: 7

Data: 23-6-1743

Nom: Bartholomei (Bartomeu)

Cognom: Gallard

Ofici: Nottari (Notari)

Plaça: de Muntuyri (Montuïri)

Població: Muntuyri (Montuïri)

76

Signatura: Not. M-2052

Notari: Mascaró, Mateu

Foli: 198r

Nombre de folis: 0,25

Data: 28-6-1748

Nom: Miquel

Cognom: Gallard

Població: Muntuyri (Montuïri)

77

Signatura: Not. 2853

Notari: Coll, Francesc

Foli: 335r

Nombre de folis: 4

Data: 31-10-1576

Nom: B[er]n[a]t (Bernat)

Cognom: Gayà (Gaià)

Població: Muntuyri (Montuïri)

Immoble rural: Rafal

78

Signatura: Not. S-1272

Notari: Salvà, Joanot

Foli: 232r

Nombre de folis: 2

Data: 2-9-1550

Nom: Joanne (Joana)

Cognom: Geleberta (Gelaberta, Gelabert)

Població: Montuïri

Immoble rural: Possessió dels hereus de Bartomeu Ripol (Ripoll), son pare

79

Signatura: Not. 648

Notari: Armengol, Joan

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 38r

Nombre de folis: 2

Data: 3-5-1649

Nom: Antoni

Cognom: Gomila àlies Pur

Població: Montoyri (Montuïri)

80

Signatura: Not. 4600

Notari: Estela, Antoni

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 272v

Nombre de folis: 2

Data: 8-5-1666

Nom: Bartholomei (Bartomeu)

Cognom: Gomila

Població: Mu[n]tuïri (Montuïri)

Immoble rural: Rafal Son Pujolí (Pujolí)

81

Signatura: Not. T-78
 Notari: Torrens, Joan
 Foli: 43r
 Nombre de folis: 5
 Data: 26-10-1590
 Nom: Joan
 Cognom: Gomila
 Població: Montuhiri (Montuïri)

82

Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Foli: 68r
 Nombre de folis: 2
 Data: 13-3-1650
 Nom: Joan
 Cognom: Gomila àlies Pur
 Població: Montoyri (Montuïri)

83

Signatura: Not. S-1272
 Notari: Salvà, Joanot
 Foli: 361r
 Nombre de folis: 3
 Data: 1-6-1558
 Nom: Matei (Mateu)
 Cognom: Gomila
 Població: Montuïri

84

Signatura: Not. 2759
 Notari: Carreres, Guillem
 Foli: s. f.
 Nombre de folis: 4
 Data: 27-7-1575
 Nom: Matheu (Mateu)
 Cognom: Gomila
 Població: Montuyri (Montuïri)

85

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris i encants
 Foli: 320r
 Nombre de folis: 1
 Data: 23-10-1634
 Nom: Melchior (Melcior)
 Cognom: Gomila
 Ofici: Tixedor (teixidor) de llana
 Població: Montuïri

86

Signatura: Not. M-1639
 Notari: Martorell, Miquel
 Foli: 351r
 Nombre de folis: 1.5
 Data: 22-4-1684
 Nom: Miquel
 Cognom: Gomila
 Població: Muntuïri (Montuïri)
 Immobile rural: Rafal dit Son Pujol

87

Signatura: Not. S-1272
 Notari: Salvà, Joanot
 Foli: 486r
 Nombre de folis: 1
 Data: 30-8-1546
 Nom: Perot
 Cognom: Jaume
 Població: Muntuïri (Montuïri)

88

Signatura: Not. M-1964
 Notari: Mir, Joan
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 237v
 Nombre de folis: 10
 Data: 22-2-1746
 Nom: Nicolau
 Cognom: Llabrés (Llebrers) d'Armengol (Armen-gual)
 Població: Muntuïri (Montuïri)
 Immobile rural: Possessió Alcoreya (Alcoraia)

89

Signatura: Not. M-1964
 Notari: Mir, Joan
 Foli: 262r
 Nombre de folis: 8
 Data: 22-2-1746
 Nom: Nicolau
 Cognom: Llabrés (Llebrers) d'Armengol (Armen-gual)
 Població: Muntuyri (Montuïri)
 Immobile rural: Possessió Elcoreya (Alcoraia)
 Observacions: Duplicat

90

Signatura: Not. 2861
 Notari: Coll, Francesc
 Foli: 173r
 Nombre de folis: 3
 Data: 4-4-1555

Nom: Bartholomey (Bartomeu)
Cognom: Meyol (Mallol)
Població: Muntuyri (Montuïri)

91
Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 517r

Nombre de folis: 2
Data: 23-4-1641
Nom: Bart[omeu] (Bartomeu)
Cognom: Mayol (Mallol)
Població: Muntuïri (Montuïri)

92
Signatura: Not. 648
Notari: Armengol, Joan
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 106r
Nombre de folis: 2
Data: 21-5-1652
Nom: Jau[m]e (Jaume)
Cognom: Mayol (Mallol)
Població: Montoyri (Montuïri)

93
Signatura: Not. 3675
Notari: Caimari, Antoni
Tipus de llibre: Testaments i inventaris
Foli: 207r
Nombre de folis: 1,5
Data: 4-7-1724
Nom: Raphel (Rafel)
Cognom: Mayol (Mallol)
Ofici: Chirurgjà (Cirurgjà)
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: una pessa de terra en el terme de dita vila de Muntuïri, en el lloch (lloc) dit Son Mayol (Mallol)

94
Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 135r
Nombre de folis: 3
Data: 3-8-1664
Nom: Antonine (Antonina)
Cognom: Manera y Sardane (Cerdana, Cerdà)
Població: Muntuïri (Montuïri)

95
Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni

Foli: 453r
Nombre de folis: 6
Data: 15-3-1635
Nom: Arnau
Cognom: Manero (Menera)
Població: Montuïri

96
Signatura: M-797
Notari: Mulet, Perot
Tipus de llibre: Inventaris i encants
Foli: 159r
Nombre de folis: 5,5
Data: 1-9-1524
Nom: Barto[meu] (Bartomeu)
Cognom: Manera (Menera)
Població: Mu[n]tuerio (Muntuerio, Montuïri)

97
Signatura: Not. S-1272
Notari: Salvà, Joanot
Foli: 70r
Nombre de folis: 1
Data: 1-6-1583
Nom: Bartholomei (Bartomeu)
Cognom: Manera (Menera)
Població: Montuïri
Immoble rural: lo Ullestrar (Ullastrar)

98
Signatura: Not. M-975
Notari: Moll, Antoni
Foli: 220r
Nombre de folis: 17
Data: 8-8-1666
Nom: Joannis (Joan)
Cognom: Manera (Menera)
Ofici: P[resbite]ri (Presbiteri, Prevere)
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: Son Collels (Collells)

99
Signatura: Not. S-1272
Notari: Salvà, Joanot
Foli: 151r
Nombre de folis: 3
Data: 9-2-1587
Nom: Johana (Joana)
Cognom: Manera (Menera)
Població: Montuïri

100
Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni

Foli: 82v

Nombre de folis: 8

Data: 22-2-1658

Nom: Joannis Baptiste (Joan Baptista)

Cognom: Manera (Menera)

Població: Muntuïri (Montuïri)

101

Signatura: Not. 4600

Notari: Estela, Antoni

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 146v

Nombre de folis: 14

Data: 1662?

Nom: Joannis Baptiste (Joan Baptista)

Cognom: Manera (Menera)

Estament: Civis militaris (ciudadà militar)

Població: Muntuïri (Montuïri)

102

Signatura: Not. 4600

Notari: Estela, Antoni

Foli: 193r

Nombre de folis: 8

Data: 26-8-1662

Nom: Joannis Baptiste (Joan Baptista)

Cognom: Manera (Menera)

Estament: Civis militaris (ciudadà militar)

Població: Muntuïri (Montuïri)

103

Signatura: M-797

Notari: Mulet, Perot

Foli: 304r

Nombre de folis: 3'5

Data: 2-8-1540

Nom: Petri Joannis (Pere Joan)

Cognom: Manera (Menera)

Població: Muntuerio (Montuïri)

104

Signatura: Not. 2933

Notari: Coll, Gabriel

Foli: 5r

Nombre de folis: 9

Data: 15-1-1605

Nom: Perot

Cognom: Menera

Població: Montuïri

Immoble rural: Possessió

105

Signatura: Not. S-1270

Notari: Salvà, Joanot

Foli: 174r

Nombre de folis: 6

Data: 11-12-1584

Nom: Raphaelis (Rafel)

Cognom: Manera (Menera)

Immoble rural: Pcessió lo Ulestrar (possessió l'Ullastrar)

Observacions: Després del segle XVII, la possessió es digué Son Manera de l'Ullastrar

106

Signatura: Not. T-324

Notari: Tomàs, Bonaventura

Foli: 149r

Nombre de folis: 2

Data: 6-9-1648

Nom: Rafaelis (Rafel)

Cognom: Manera (Menera)

Població: Montoyri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió anomenada Son Manera

107

Signatura: Not. 648

Notari: Armengol, Joan

Foli: 9r

Nombre de folis: 1

Data: 13-3-1649

Nom: Rafel

Cognom: Manera (Menera)

Població: Montoyri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió Son Manera

108

Signatura: Not. G-354

Notari: Gual, Antoni

Foli: 2v

Nombre de folis: 2

Data: 25-7-1617

Nom: G[uille]m (Guillem)

Cognom: Marimon

Població: Montuïri

109

Signatura: Not. 3230

Notari: Coll, Andreu

Foli: 74r

Nombre de folis: 7

Data: 28-8-1617

Nom: Jo[an] (Joan)

Cognom: Martorell
Carrer: Major
Població: Muntuyri (Montuïri)

110

Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 462r
Nombre de folis: 3
Data: 28-7-1633
Nom: Miquel
Cognom: Martorell
Població: Montuïri

111

Signatura: Not. M-1639
Notari: Martorell, Miquel
Foli: 348r
Nombre de folis: 2
Data: 27-9-1682
Nom: Miquel
Cognom: Martorell
Carrer: carrer Major
Població: Muntuyri (Montuïri)

112

Signatura: Not. M-1930
Notari: Martorell, Bartomeu
Foli: 76r
Nombre de folis: 1,5
Data: 18-12-1743
Nom: Miquel
Cognom: Martorell
Població: Muntuyri (Montuïri), en el lloch (lloc) dit Son Pujol

113

Signatura: Not. 2933
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 715r
Nombre de folis: 6
Data: 15-10-1609
Nom: Barthomeu (Bartomeu)
Cognom: Mas dit del Puix (Puig) Moltó
Població: Montuïri
Immoble rural: Rafal o possessió dit el Puig Moltó

114

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 4
Data: 7-10-1578

Nom: Anto[ni] (Antoni)
Cognom: Mascaró
Població: Muntuyri (Montuïri)

115

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 4
Data: 7-10-1578
Nom: Anto[ni] (Antoni)
Cognom: Mascaró
Població: Muntuyri (Montuïri)

116

Signatura: Not. 3298
Notari: Cardell, Bernat
Foli: 365r
Nombre de folis: 3
Data: 12-4-1642
Nom: Miq[ue]ll (Miquel)
Cognom: Mascaró
Població: Muntuyri (Montuïri)

117

Signatura: Not. M-1639
Notari: Martorell, Miquel
Foli: 358r
Nombre de folis: 2
Data: 8-7-1685
Nom: Miquel
Cognom: Mascaró al[ie]s (àlies) Ferrí
Ofici: Tixador (teixidor) de lli
Població: Muntuyri (Montuïri)
Observacions: Paginació: 358rv + 371r

118

Signatura: S-159
Notari: Sans, Melcior
Foli: 94r
Nombre de folis: 5
Data: 30-5-1569
Nom: Andree (Andreu)
Cognom: Mesquide (Mesquida) maioris (Major)
Població: Muntuerio (Montuïri)
Immoble rural: Alcoraya (Alcoraia)

119

Signatura: Not. R-663
Notari: Roure, Antoni
Foli: 166r
Nombre de folis: 3
Data: 16-12-1648

Nom: Andreu
 Cognom: Mesquida
 Població: Montuïri
 Immoble rural: Possessió Alcoraia

120
 Signatura: Not. 2937
 Notari: Coll, Gabriel
 Foli: 388r
 Nombre de folis: 2
 Data: 19-1-1589
 Nom: Anthoni (Antoni)
 Cognom: Mesquide (Mesquida)
 Població: Montuïri
 Immoble rural: Son Masanet (Maçanet)

121
 Signatura: Not. M-1462
 Notari: Maimó, Joan
 Foli: 285r
 Nombre de folis: 4
 Data: 18-8-1684
 Nom: Ant[oni] (Antoni)
 Cognom: Masquida (Mesquida)
 Població: Montuïri, lloc dit el Pujol

122
 Signatura: Not. M-1462
 Notari: Maimó, Joan
 Foli: 285r
 Nombre de folis: 4
 Data: 18-8-1684
 Nom: Ant[oni] (Antoni)
 Cognom: Masquida (Mesquida), dit de Son Massanet (Maçanet)
 Població: Montuïri

123
 Signatura: Not. M-1462
 Notari: Maimó, Joan
 Foli: 285r
 Nombre de folis: 4
 Data: 18-8-1684
 Nom: Ant[oni] (Antoni)
 Cognom: Mesquida
 Població: Montuïri
 Immoble rural: Son Massanet (Maçanet)

124
 Signatura: Not. M-2053
 Notari: Mascaró, Mateu
 Foli: 103r
 Nombre de folis: 3

Data: 27-5-1733
 Nom: Antoni
 Cognom: Masquide (Mesquida) de Son Massanet (Maçanet)
 Població: Muntuyri (Montuïri)
 Immoble rural: Possessió Son Massanet (Maçanet)

125
 Signatura: Not. M-2052
 Notari: Mascaró, Mateu
 Foli: 46r
 Nombre de folis: 3,5
 Data: 27-5-1733
 Nom: Antoni
 Cognom: Mesquida de Son Massanet (Maçanet)
 Població: Muntuïri (Montuïri)
 Immoble rural: Possessió Son Massanet (Maçanet)

126
 Signatura: Not. M-1639
 Notari: Martorell, Miquel
 Foli: 359r
 Nombre de folis: 1,5
 Data: 17-8-1685
 Nom: Bart[omeu] (Bartomeu)
 Cognom: Masquida (Mesquida) [àlies] Guideta
 Població: Muntuïri (Montuïri), en lo lloch (lloc) dit lo Arraval

127
 Signatura: Not. T-915
 Notari: Terrassa, Mateu
 Foli: 364r
 Nombre de folis: 1
 Data: 20-3-1579
 Nom: Gabriellis (Gabriel)
 Cognom: Mesquida
 Població: Muntuyri (Montuïri)
 Immoble rural: Possessió dita lo Refal (Rafal) anomenat Son Moyana (Moiana)

128
 Signatura: Not. T-915
 Notari: Terrassa, Arnau
 Foli: 366r
 Nombre de folis: 1
 Data: 28-10-1581
 Nom: Gabriellis (Gabriel)
 Cognom: Mesquida
 Població: Muntuyri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió dita Sona Moyana (Sona Moiana)

129

Signatura: Not. 648

Notari: Armengol, Joan

Foli: 54r

Nombre de folis: 3

Data: 31-10-1649

Nom: G[uille]m (Guillem)

Cognom: M[estr]e (Mestre) àlies Goy (Goi)

Població: Montuyri (Montuïri)

130

Signatura: Not. 2861

Notari: Coll, Francesc

Foli: 194r

Nombre de folis: 4

Data: 3-2-1556

Nom: Anthonii (Antoni)

Cognom: Miralles

Població: Montuyri (Montuïri)

131

Signatura: Not. 2759

Notari: Carreres, Guillem

Foli: s. f.

Nombre de folis: 2

Data: 12-3-1571

Nom: Antho[ni] (Antoni)

Cognom: Miralles

Població: Muntuyri (Montuïri)

132

Signatura: Not. 3230

Notari: Coll, Andreu

Foli: 10r

Nombre de folis: 8

Data: 7-9-1616

Nom: Anto[ni] (Antoni)

Cognom: Miralles de Son Coll

Població: Montuïri

Immoble rural: Son Coll

133

Signatura: Not. 3230

Notari: Coll, Andreu

Foli: 10r

Nombre de folis: 8

Data: 7-9-1616

Nom: Anto[ni] (Antoni)

Cognom: Miralles de Son Coll

Població: Montuïri

134

Signatura: Not. 2854

Notari: Coll, Francesc

Foli: 386r

Nombre de folis: 3

Data: 26-2-1566

Nom: Barth[olome]i (Bartomeu)

Cognom: Miralles

Població: Muntuyri (Montuïri)

135

Signatura: Not. G-354

Notari: Gual, Antoni

Foli: 233r

Nombre de folis: 1

Data: 25-6-1632

Nom: Bart[omeu] (Bartomeu)

Cognom: Miralles

Població: Montuïri

136

Signatura: Not. V-223

Notari: Vanrell, Francesc Xavier

Foli: 2r

Nombre de folis: 1,5

Data: 18-3-1722

Nom: Bartomeu

Cognom: Miralles àlies Birbó (Bisbó)

Carrer: dels Vers (?)

Població: Muntuyri (Montuïri)

137

Signatura: Not. V-223

Notari: Vanrell, Francesc Xavier

Foli: 6r

Nombre de folis: 2

Data: 18-3-1722

Nom: Bartomeu

Cognom: Miralles àlies Birbó (Bisbó)

Població: Muntuyri (Montuïri)

138

Signatura: Not. 3230

Notari: Coll, Andreu

Foli: 202r

Nombre de folis: 8

Data: 31-10-1619

Nom: Bart[omeu] (Bartomeu)

Cognom: Miralles dit del Rafal

Població: Muntuyri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió o rafal de Son Manera

139

Signatura: Not. M-1639
 Notari: Martorell, Miquel
 Foli: 354r
 Nombre de folis: 1,5
 Data: 27-9-1683
 Nom: Juan (Joan)
 Cognom: Miralles [àlies] Rua
 Carrer: (cases) devant la Quintana
 Població: Muntüiri (Montüiri)

140

Signatura: Not. P-752
 Notari: Parets, Bartomeu
 Foli: 591r
 Nombre de folis: 1
 Data: 3-10-1628
 Nom: Joannoti (Joanot)
 Cognom: Miralles dit de Son Collell
 Població: Muntüiri (Montüiri)
 Immobile rural: Possessió dita Son Collell

141

Signatura: Not. B-674
 Notari: Busquets, Llorenç
 Foli: 13r
 Nombre de folis: 2
 Data: 17-5-1652
 Nom: Juanot (Joanot)
 Cognom: Mirallas (Miralles) (àlies) Ciutadà de Son Collell
 Montohiri (Montüiri)
 Població: Montohiri (Montüiri)

142

Signatura: Not. B-674
 Notari: Busquets, Llorenç
 Foli: 15r
 Nombre de folis: 2
 Data: 17-5-1652
 Nom: Joanot
 Cognom: Miralles (àlies) Sciutadà (Ciutadà) dit de Son Collell de la vila de Montoïri (Muntüiri)
 Població: Montoïri (Montüiri)

143

Signatura: Not. 2933
 Notari: Coll, Gabriel
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 366r
 Nombre de folis: 6
 Data: 21-11-1607

Nom: Julià

Cognom: Miralles
 Població: Montüiri
 Immobile rural: Rafal

144

Signatura: Not. 4600
 Notari: Estela, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 261v
 Nombre de folis: 2
 Data: 25-3-1665
 Nom: Miquaellis (Miquel)
 Cognom: Mirales (Miralles)
 Carrer: en lo camí devall (d'avall)
 Població: Muntüiri (Montüiri)

145

Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 450r
 Nombre de folis: 0,5
 Data: 4-12-1658
 Nom: Miquel
 Cognom: Mirallas (Miralles) y Noguera
 Població: Montoyri (Montüiri)

146

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris i encants
 Foli: 327r
 Nombre de folis: 1
 Data: 1-10-1634
 Nom: Pera (Pere) Joan
 Cognom: Miralles
 Població: Montüiri

147

Signatura: Not. M-2052
 Notari: Mascaró, Mateu
 Tipus de llibre: Testaments, inventaris i subhastes
 Foli: 58r
 Nombre de folis: 0,5
 Data: 30-6-1734
 Nom: Perot
 Cognom: Mirallas (Miralles)
 Població: Muntüiri (Montüiri)

148

Signatura: Not. M-2053
 Notari: Mascaró, Mateu

Tipus de llibre: Prises de testaments, inventaris i subhastes

Foli: 125r

Nombre de folis: 2

Data: 30-6-1734

Nom: Perot

Cognom: Mirallas (Miralles)

Població: Muntuïri (Montuïri)

149

Signatura: Not. S-1155

Notari: Socies, Antoni

Tipus de llibre: Inventaris i subhastes

Foli: 255r

Nombre de folis: 4

Data: 8-10-1596

Nom: Raphaelis (Rafel)

Cognom: Miralles

Població: Montuerio (Montuïri)

Immoble rural: Tagamanent

150

Signatura: Not. 4600

Notari: Estela, Antoni

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 38r

Nombre de folis: 4

Data: 11-11-1656

Nom: Raphaellis (Rafel)

Cognom: Miralles *Possessionis* (de la possessió) *de Tagamene[n]t* (Tagamanent)

Població: Muntuïri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió Tagamanent

151

Signatura: Not. V-198

Notari: Vanrell, Joan

Tipus de llibre: Inventaris i encants

Foli: 88r

Nombre de folis: 4,5

Data: 16-12-1682

Nom: Pere

Cognom: Mollà (Moià)

Població: Montuïri

152

Signatura: Not. 2932

Notari: Coll, Gabriel

Tipus de llibre: Inventaris

Foli:

Nombre de folis: 6

Data: 2-4-1615

Nom: Barthomeu (Bartomeu)

Cognom: Móra

Ofici: olim treginer (traginer)

Població: Montuïri

Immoble rural: Son Barcelló (Barceló)

153

Signatura: Not. S-113

Notari: Sans, Melcior

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 73r

Nombre de folis: 14

Data: 20-4-1588

Nom: Antonii Joannis (Antoni Joan)

Cognom: Morlà

Ofici: Militis (Militar)

Població: Montuyri (Montuïri)

Immoble rural: lo Raphal Franch (Rafal Franc)

154

Signatura: Not. S-113

Notari: Sans, Melcior

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 73r

Nombre de folis: 14

Data: 20-4-1588

Nom: Antonii Joannis (Antoni Joan)

Cognom: Morlà

Ofici: Militis (Militar)

Població: Muntuïri (Montuïri)

155

Signatura: Not. 3160

Notari: Carbonell Armengol, Joan Antoni

Foli: 542r

Nombre de folis: 10

Data: 6-9-1633

Nom: Joannis (Joan) Baptistae (Baptista)

Cognom: Morlà

Població: Montuïri

Immoble rural: Possessió Son Miró

156

Signatura: Not. 648

Notari: Armengol, Joan

Tipus de llibre: Inventaris

Foli: 64r

Nombre de folis: 6

Data: 1-12-1649

Nom: Catherina (Caterina)

Cognom: Mudoy (Mudoi) y Riga (Rigo)

Població: Montoyri (Montuïri)

Estat: R

157

Signatura: Not. 4600
 Notari: Estela, Antoni
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 4r
 Nombre de folis: 2
 Data: abans de 1648
 Nom: Miquaellis (Miquel)
 Cognom: Mulet
 Població: Muntuyri (Montuïri)

158

Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 196r
 Nombre de folis: 2
 Data: 6-1-1654
 Nom: Raffel (Rafel)
 Cognom: Munar
 Població: Montoyri (Montuïri)

159

Signatura: Not. M-1930
 Notari: Muntaner, Bartomeu
 Tipus de llibre: Darreres voluntats i inventaris
 Foli: 190r
 Nombre de folis: 2,5
 Data: 2-10-1728
 Nom: Bert[omeu] (Bartomeu)
 Cognom: Mut
 Ofici: Prevere
 Carrer: Los Vallcamins devall (d'avall)
 Població: Muntuyri (Montuïri)
 Observacions: Foliació: 190rv + 221r

160

Signatura: Not. B-414
 Notari: Bonet, Joan
 Foli: 406r
 Nombre de folis: 6
 Data: 16-3-1620
 Nom: Phelip (Felip)
 Cognom: Mut
 Estament: Reverend
 Ofici: Prevere, Doctor en teologia
 Població: Montuïri
 Immoble rural: Son Mut, olim Son Ferrer

161

Signatura: Not. S-133
 Notari: Sans, Melcior
 Foli: s. f.

Nombre de folis: 3

Data: 15-5-1542
 Nom: Jo[han]nis (Johannis, Joan)
 Cognom: Mut
 Ofici: Mercatoris (Mercader)
 Població: Mu[n]tuyri (Montuïri)

162

Signatura: Not. S-133
 Notari: Sans, Melcior
 Foli: s. f.
 Nombre de folis: 3
 Data: 15-5-1542
 Nom: Jo[an]nis (Johannis, Joan)
 Cognom: Mut
 Ofici: Mercatoris (Mercader)
 Població: Montuïri
 Immoble rural: Rafal dit Son Ferrer

163

Signatura: Not. 4600
 Notari: Estela, Antoni
 Foli: 385r
 Nombre de folis: 1
 Data: 20-2-1671
 Nom: Bernardi (Bernat)
 Cognom: Nicolau
 Carrer: venint del Pou del Rey (Rei)
 Població: Muntuïri (Montuïri)

164

Signatura: Not. 4603
 Notari: Estela, Antoni
 Foli: 36r
 Nombre de folis: 2
 Data: 9-10-1678
 Nom: Miquaellis (Miquel)
 Cognom: Nicolau
 Població: Muntuïri (Montuïri)

165

Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Foli: 504r
 Nombre de folis: 2
 Data: 27-7-1659
 Nom: Raffel (Rafel)
 Cognom: Nicolau àlies Matxo
 Carrer: Mayor (Major)
 Població: Montoyri (Montuïri)

166

Signatura: Not. M-1021
 Notari: Mulet, Perot

Foli: 3r5

Nombre de folis: 4

Data: 10-10-1575

Nom: Bartholomei (Bartomeu)

Cognom: Holiver (Oliver)

Població: Muntuyri (Montuïri)

Estat: R

167

Signatura: Not. 2861

Notari: Coll, Francesc

Foli: 280r

Nombre de folis: 6

Data: 7-12-1558

Nom: Michaelis (Miquel)

Cognom: Oliver

Població: Muntuyri (Montuïri)

168

Signatura: Not. V-258

Notari: Vallès i Cladera, Guillem

Foli: 220r

Nombre de folis: 4

Data: 22-5-1770

Nom: Andreu

Cognom: Parets

Ofici: Notari

Població: Muntuïri (Montuïri)

Immoble rural: Predio la Casa Nova

169

Signatura: Not. 3726

Notari: Coll, Macià

Foli: s. f.

Nombre de folis: 2,5

Data: 17-8-1739

Nom: Joan

Cognom: Pelegrí

Càrrec: Primatxer

Institució: Seu de Mallorca

Ofici: Prevere

Població: Muntuïri (Montuïri)

170

Signatura: Not. T-324

Notari: Tomàs, Bonaventura

Foli: 335r

Nombre de folis: 1

Data: 8-2-1648

Nom: Damià

Cognom: Picornell

Carrer: carrer d'Avall

Població: Montoiri (Montuïri)

171

Signatura: Not. 2933

Notari: Coll, Gabriel

Foli: 266r

Nombre de folis: 8

Data: 9-3-1607

Nom: Barthomeu (Bartomeu)

Cognom: Planes (Planas)

Població: Montuïri

172

Signatura: Not. M-1022

Notari: Mulet, Perot

Foli: 353r

Nombre de folis: 4

Data: 8-11-1576

Nom: Anthonii (Antoni)

Cognom: Pucuví (Pocoví) dit *de les Coves*

Població: Muntuyri (Montuïri)

Immoble rural: Reffall (Rafal) dit *de les Coves*

173

Signatura: M-1706

Notari: Mulet, Antoni Josep

Tipus de llibre: Testaments, inventaris i encants

Foli: 179r

Nombre de folis: 2

Data: 4-4-1698

Nom: Antoni

Cognom: Pocoví àlies Melosdies (Millorsdies)

Ofici: Picapadrer (Picapedrer)

Població: Muntuïri (Montuïri)

174

Signatura: Not. 4600

Notari: Estela, Antoni

Foli: 354r

Nombre de folis: 2

Data: 24-7-1672

Nom: Barthomeu (Bartomeu)

Cognom: Pocoví

Població: Mu[n]tuïri (Montuïri)

175

Signatura: Not. 4600

Notari: Estela, Antoni

Foli: 310r

Nombre de folis: 3

Data: 17-6-1667

Nom: Bartolomei (Bartomeu)

Cognom: Pocoví *de Son Pocoví*

Població: Muntuïri (Montuïri)

Immoble rural: Possessió Son Pocoví

176
Signatura: Not. M-1045
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 878r
Nombre de folis: 3
Data: 4-7-1583
Nom: Fransina (Francina)
Cognom: Pocoví
Població: Muntuyri (Montuïri)
Immoble rural: Possessió o rafal dit les Coves

177
Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 315r
Nombre de folis: 1
Data: 29-10-1635
Nom: Joan
Cognom: Pocoví
Població: Montuïri

178
Signatura: Not. O-91
Notari: Oliver, Sebastià
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 137r
Nombre de folis: 2
Data: 17-10-1606
Nom: Joannis (Joan)
Cognom: Pocoví
Població: Montuyri (Montuïri)
Immoble rural: Cases i rafal dit Son Pocoví

179
Signatura: Not. 2853
Notari: Coll, Francesc
Foli: 281r
Nombre de folis: 5
Data: 11-1-1576
Nom: Jo[ano]t (Joanot)
Cognom: Pucuví (Pocoví)
Població: Muntuyri (Montuïri)
Immoble rural: Possessió o rafal dit les Coves
Estat: R

180
Signatura: Not. 2853
Notari: Coll, Francesc
Tipus de llibre: Inventaris
Foli: 227r
Nombre de folis: 2
Data: 7-9-1574
Nom: Julià

Cognom: Pucuví (Pocoví)
Població: Muntuyri (Montuïri)

181
Signatura: Not. 648
Notari: Armengol, Joan
Foli: 70r
Nombre de folis: 2
Data: 23-5-1650
Nom: Honofre (Onofre)
Cognom: Porcell
Ofici: Pector (Pastor)
Població: Montuïri

182
Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 328r
Nombre de folis: 1
Data: 20-6-1634
Nom: Bart[omeu] (Bartomeu)
Cognom: Pujol
Població: Montuïri

183
Signatura: Not. P-874
Notari: Petro, Joan i Gabriel
Foli: 51r
Nombre de folis: 1
Data: 8-1-1673
Nom: Barthomeu (Bartomeu)
Cognom: Pujol
Carrer: carrer Major
Població: Muntuyri (Montuïri)

184
Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 325r
Nombre de folis: 0,5
Data: 6-4-1668
Nom: Jacobi (Jaume)
Cognom: Pujoll (Pujol)
Ofici: Paratory (Paraire)
Població: Mu[n]tuïri (Montuïri)

185
Signatura: Not. S-1271
Notari: Salvà, Joanot
Foli: 258r
Nombre de folis: 2
Data: 3-8-1559
Nom: Silvestre

Cognom: Pujoll (Pujol)
Població: Montuyri (Montuïri)

186

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 6
Data: 15-2-1568
Nom: Francesc
Cognom: Reus
Carrer: carrer qui ix devant la iglésia (església) de dita vila
Població: (Montuïri)

187

Signatura: Not. S-1154
Notari: Socies, Antoni
Foli: 199r
Nombre de folis: 3
Data: 20-12-1580
Nom: Antonii (Antoni)
Cognom: Ribes (Ribas)
Població: Muntuïri (Montuïri)

188

Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 53r
Nombre de folis: 2
Data: 15-6-1657
Nom: Antoni
Cognom: Ribes (Ribas)
Població: Muntuïri (Montuïri)

189

Signatura: Not. M-1022
Notari: Mulet, Perot
Foli: 357r
Nombre de folis: 2
Data: 28-1-1577
Nom: Bartholomei (Bartomeu)
Cognom: Ribes àlies *Lerch* (Llerg, Llarg)
Població: Muntuyri (Montuïri)

190

Signatura: Not. R-402
Notari: Rotger, Melcior
Foli: 459r
Nombre de folis: 2
Data: 10-2-1658
Nom: Bartomeu
Cognom: Ribas (Ribes) *de Son Boy Vas Vell* (Son

Boivàs Vell)
Població: Muntuïri (Montuïri)

191

Signatura: Not. M-1022
Notari: Mulet, Perot
Foli: 17r
Nombre de folis: 7
Data: 30-10-1554
Nom: Gabriellis (Gabriel)
Cognom: Ribes
Població: Muntuyri (Montuïri)
Immoble rural: Possessió

192

Signatura: Not. 2935
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 33r
Nombre de folis: 5
Data: 5-6-1590
Nom: Gabriel
Cognom: Ribes
Població: Muntuïri (Montuïri)

193

Signatura: Not. 3298
Notari: Cardell, Bernat
Tipus de llibre: Actes, inventaris i notals
Foli: 321r
Nombre de folis: 6
Data: 13-5-1629
Nom: Gabriell (Gabriel)
Cognom: Ribes àlies *Boyvàs* (Boivàs)
Població: Mu[n]tuyri (Montuïri)

194

Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 255v
Nombre de folis: 1
Data: 2-10-1664
Nom: Joanne (Joana)
Cognom: Ribes
Població: Mu[n]tuïri (Montuïri)

195

Signatura: Not. P-752
Notari: Parets, Bartomeu
Foli: 917r
Nombre de folis: 4
Data: 1-9-1632
Nom: Llorens (Llorenç)
Cognom: Ribes

Plaça: plaça davant l'església de dita vila
Població: Muntüiri (Montuïri)

196

Signatura: Not. S-133
Notari: Sans, Melcior
Foli: s. f.
Nombre de folis: 5
Data: 17-11-1569
Nom: Mathei (Mateu)
Cognom: Ribes
Població: Mu[n]tuyri (Montuïri)
Immoble rural: Possessió

197

Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 241r
Nombre de folis: 2
Data: 31-10-1630
Nom: Miquel
Cognom: Ribes
Població: Montuïri

198

Signatura: Not. G-354
Notari: Gual, Antoni
Foli: 13r
Nombre de folis: 2
Data: 14-1-1635
Nom: Miquel
Cognom: Ribes
Ofici: Sastra (sastre)
Població: Montuïri

199

Signatura: S-159
Notari: Sans, Melcior
Foli: 45r
Nombre de folis: 6
Data: 18-10-1546
Nom: Petri Johanes (Pere Joan)
Cognom: Ribes (Ribas)
Població: Montuïri
Immoble rural: Possessió de sa Alchoreya (Alcoraia)

200

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 2

Data: 21-1-1566
Nom: P[er]a (Pere) Joa[n] (Joan)
Cognom: Ribas (Ribes)
Població: Mo[n]tuyri (Montuïri)

201

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 2
Data: 21-1-1567
Nom: P[er]a (Pera, Pere) Joa[n] (Joan)
Cognom: Ribas (Ribes)
Població: Mo[n]tuyri (Montuïri, Montuïri)

202

Signatura: Not. 2932
Notari: Coll, Gabriel
Foli:
Nombre de folis: 9
Data: 8-8-1613
Nom: Pere Joan
Cognom: Ribas (Ribes)
Població: Montuïri
Immoble rural: Possessió

203

Signatura: Not. 2935
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 287r
Nombre de folis: 15
Data: 27-6-1591
Nom: Miquell (Miquel)
Cognom: Riera
Població: Montuïri

204

Signatura: Not. 2935
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 396r
Nombre de folis: 5
Data: 5-11-1591
Nom: Joan
Cognom: Rigo
Població: Montuïri

205

Signatura: Not. 2935
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 336r
Nombre de folis: 2
Data: 29-8-1591
Nom: Joan

Cognom: Rigo
Població: Montuïri

206

Signatura: Not. M-1044
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 455r
Nombre de folis: 3
Data: 12-4-1581
Nom: Mathei (Mateu)
Cognom: Rigo
Població: Muntuyri (Montuïri)

207

Signatura: Not. M-1261
Notari: Mulet, Miquel
Foli: 193r
Nombre de folis: 4
Data: 19-7-1594
Nom: Francisci (Francesc)
Cognom: Ripoll
Població: Muntuïri (Montuïri)

208

Signatura: Not. S-945
Notari: Servera, Sebastià
Foli: 84r
Nombre de folis: 3
Data: 5-5-1657
Nom: Ff[rance]s[c] (Francesc)
Cognom: Ripol (Ripoll)
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: Possessió Son Ripol (Ripoll)

209

Signatura: Not. M-1044
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 424r
Nombre de folis: 6
Data: 28-1-1586
Nom: Guilermi (Guillem)
Cognom: Rosselló
Població: Muntuyri (Montuïri)

210

Signatura: Not. M-1044
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 424r
Nombre de folis: 6
Data: 28-1-1586
Nom: Guilermi (Guillem)
Cognom: Rosselló
Població: Muntuyri (Montuïri)
Immoble rural: Les Algorfes

211

Signatura: Not. 2932
Notari: Coll, Gabriel
Tipus de llibre: Inventaris
Nombre de folis: 7
Data: 5-12-1610
Nom: Guillem
Cognom: Rosselló dit de Son Massenet (Maçanet)
Població: Montuïri
Immoble rural: Son Massenet (Maçanet)

212

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 2
Data: 5-10-1569
Nom: Magdalena
Cognom: Rossellona (Rosselló)
Població: Muntuyri (Montuïri)

213

Signatura: Not. 4603
Notari: Estela, Antoni
Foli: 70v
Nombre de folis: 3
Data: 31-10-1682
Nom: Margalide (Margalida)
Cognom: Rosselló
Població: Muntuïri (Montuïri)

214

Signatura: Not. 2859
Notari: Coll, Francesc
Foli: 94r
Nombre de folis: 4
Data: 1-8-1580
Nom: Anthoni (Antoni)
Cognom: Rosinyoll (Rossinyol)
Població: Muntuyri (Montuïri)

215

Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 272v
Nombre de folis: 2
Data: 8-5-1666
Nom: Joannae (Joana)
Cognom: Rossiñol (Rossinyol)
Població: Mu[n]tuïri (Montuïri)
Immoble rural: Rafal So[n] Pujollí (Son Pujolí)

216

Signatura: Not. M-1045
Notari: Mulet, Perot i Alomar, Pere
Foli: 615r
Nombre de folis: 2
Data: 15-1-1587
Nom: Polonie (Apol·lònia)
Cognom: Salom
Població: Muntuyri (Montuïri)

217

Signatura: Not. 2759
Notari: Carreres, Guillem
Foli: s. f.
Nombre de folis: 3
Data: 4-10-1576
Nom: Michel (Miquel)
Cognom: Salom
Població: Montuïri

218

Signatura: Not. M-2053
Notari: Mascaró, Mateu
Foli: 331r
Nombre de folis: 2
Data: 16-11-1747
Nom: Miquel
Cognom: Salvà
Població: Muntuyri (Montuïri)
Immoble rural: Predio (possecció) Son Castañer (Castanyer)

219

Signatura: Not. M-1639
Notari: Martorell, Miquel
Foli: 331r
Nombre de folis: 0,5
Data: 25-9-1691
Nom: Pere
Cognom: Sempol (Santpol)
Ofici: Picapedrer
Població: Muntuyri (Montuïri)

220

Signatura: Not. M-1021
Notari: Mulet, Perot
Foli: 99r
Nombre de folis: 4
Data: 10-12-1573
Nom: Chaterine (Caterina)
Cognom: Esbert
Ofici: Fabri ferri (Ferrer)
Població: Muntuyri (Montuïri)

221

Signatura: Not. S-1271
Notari: Salvà, Joanot
Foli: 355r
Nombre de folis: 2
Data: 30-8-1558
Nom: Joannis (Joan)
Cognom: Sbert (Esbert)

222

Signatura: Not. O-319
Notari: Oliver, Gabriel
Foli: 21r
Nombre de folis: 3,5
Data: 19-1-1749
Nom: Antony (Antoni)
Cognom: Socias (Socies)
Carrer: (Cases) baix lo carrer del Pujol
Població: Montuïri

223

Signatura: Not. O-318
Notari: Oliver, Gabriel
Foli: 19r
Nombre de folis: 3
Data: 19-1-1749
Nom: Antoni
Cognom: Socias (Socies)
Carrer: Cases [...] baix lo carrer del Pujol
Població: Montuïri
Observacions: Els inventaris que trobem dins aquest protocol només són esborranys que es desenvolupen al protocol amb signatura Not. O-319.

224

Signatura: Not. 2933
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 258r
Nombre de folis: 5
Data: 1-3-1607
Nom: Christofol (Cristòfol)
Cognom: Sossies (Socies)
Població: Montuïri

225

Signatura: Not. 2933
Notari: Coll, Gabriel
Foli: 258r
Nombre de folis: 5
Data: 1-3-1607
Nom: Christofol (Cristòfol)
Cognom: Sossies (Socies)

Població: Montuïri
Immoble rural: Lo Puig Moltó

226
Signatura: Not. S-1155
Notari: Socies, Antoni
Foli: 238r
Nombre de folis: 3
Data: 5-1-1595
Nom: Gasparis (Gaspar)
Cognom: Socies
Població: Montuïri, loch (lloc) del Puyol (Pujol)

227
Signatura: Not. 2932
Notari: Coll, Gabriel
Foli:
Nombre de folis: 4
Data: 15-10-1614
Nom: Joannis (Joan)
Cognom: Socies àlies Pomet
Població: Montuïri

228
Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 296r
Nombre de folis: 12
Data: 25-1-1667
Nom: Joanne (Joana)
Cognom: Socies et Cases
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: Possessió la Tanque (Tanca)

229
Signatura: Not. O-76
Notari: Oliver, Julià
Foli: 620r
Nombre de folis: 6
Data: 2-5-1569
Nom: Mi[quel] (Miquel)
Cognom: Sucies (Socies)
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: Tagamanent

230
Signatura: Not. O-76
Notari: Oliver, Julià
Foli: 620r
Nombre de folis: 6
Data: 2-5-1569
Nom: Mi[quel] (Miquel)
Cognom: Sucies (Socies)

Carrer: carrer Major
Població: Muntuïri (Montuïri)

231
Signatura: Not. O-135
Notari: Oliver, Pere Joan
Foli: 121r
Nombre de folis: 12
Data: 23-7-1576
Nom: Miquel
Cognom: Sucies (Socies)
Població: Muntuïri (Montuïri)

232
Signatura: Not. O-135
Notari: Oliver, Pere Joan
Foli: 121r
Nombre de folis: 12
Data: 23-7-1576
Nom: Miquel
Cognom: Sucies (Socies, Socias)
Població: Muntuïri (Montuïri)
Immoble rural: Tagamanent

233
Signatura: Not. 4600
Notari: Estela, Antoni
Foli: 379r
Nombre de folis: 3
Data: 8-10-1670
Nom: Honofrii (Onofre)
Cognom: Socies
Població: Mu[n]tuïri (Montuïri)

234
Signatura: Not. S-1271
Notari: Salvà, Joanot
Foli: 124r
Nombre de folis: 4
Data: 17-3-1556
Nom: Bernardi (Bernat)
Cognom: Trobat
Població: Montuïri

235
Signatura: G-534
Notari: Gual, Antoni
Foli: 494r
Nombre de folis: 3
Data: 24-9-1637
Nom: Demià (Damià)
Cognom: Trobat
Població: Montuïri

236

Signatura: Not. 2853
 Notari: Coll, Francesc
 Foli: 351r
 Nombre de folis: 4
 Data: 3-4-1577
 Nom: Anthonii (Antoni)
 Cognom: Venrell
 Població: Muntuyri (Montuïri)
 Immobile rural: Refal (Rafal)

237

Signatura: Not. 2935
 Notari: Coll, Gabriel
 Foli: 275r
 Nombre de folis: 8
 Data: 27-4-1591
 Nom: Anthoni (Antoni)
 Cognom: Venrell
 Població: Montuïri

238

Signatura: Not. M-1176
 Notari: Mulet, Joan Bta.
 Foli: 334r
 Nombre de folis: 4
 Data: 5-8-1621
 Nom: Jacobi (Jaume)
 Cognom: Venrell (Vanrell)
 Població: Montuïri (Montuïri)

239

Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Foli: 321r
 Nombre de folis: 2
 Data: 15-10-1635
 Nom: Jau[m]e (Jaume)
 Cognom: Vanrell (Venrell)
 Població: Montuïri
 Immobile rural: Possessió dita Son Robí (Rubí)

240

Signatura: Not. 4600
 Notari: Estela, Antoni
 Foli: 40r
 Nombre de folis: 2
 Data: 5-1-1657
 Nom: Jacobi (Jaume)
 Cognom: Vanrell (Venrell)
 Població: Muntuyri (Montuïri)

241

Signatura: Not. 5930
 Notari: Fernàndez i Coll, Joan
 Foli: 160v
 Nombre de folis: 6
 Data: 6-4-1802
 Nom: Juan (Joan)
 Cognom: Vanrell (Venrell)
 Càrrec: Secretari
 Institució: Real oficina de Amortización y Sello
 Ofici: Contador (comptable)
 Població: Muntuyri (Montuïri)

242

Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Foli: 312r
 Nombre de folis: 3
 Data: 15-11-1655
 Nom: Miquel
 Cognom: Vanrell (Venrell) de Son Robí (Rubí)
 Població: Montoyri (Montuïri), en lo lloch (lloc) del
 Puyol (Pujol)

243

Signatura: Not. 2759
 Notari: Carreres, Guillem
 Foli: s. f.
 Nombre de folis: 3
 Data: 10-?-1576
 Nom: Demià (Damià)
 Cognom: Vaquer
 Població: Muntuyri (Montuïri)
 Immobile rural: Possessió
 Estat: R

244

Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Tipus de llibre: Inventaris
 Foli: 304r
 Nombre de folis: 3
 Data: 6-9-1655
 Nom: Gabriel
 Cognom: Vaquer
 Població: Montoyri (Montuïri)
 Immobile rural: Possessió Son Vaquer

245

Signatura: Not. V-374
 Notari: Vila, Onofre
 Foli: 98r
 Nombre de folis: 1

Data: 14-7-1657
 Nom: Gabriel
 Cognom: Vaquer
 Població: Muntuïri (Montuïri)
 Immoble rural: Possessió Son Vaquer

246
 Signatura: Not. S-1272
 Notari: Salvà, Joanot
 Foli: 276r
 Nombre de folis: 2
 Data: 1-8-1560
 Nom: Cristofori (Cristòfol)
 Cognom: Verd
 Ofici: Textoris lini (Teixidor de lli)
 Població: Montuïri

247
 Signatura: Not. T-324
 Notari: Tomàs, Bonaventura
 Foli: 539r
 Nombre de folis: 1
 Data: 29-12-1667
 Nom: Fransina (Francina)
 Cognom: Vert (Verd)
 Carrer: Camí de establídós (d'establidors)
 Població: Montoiroi (Montuïri)
 Observacions: «duas quarterades de terra».

248
 Signatura: Not. M-2086
 Notari: Móra, Miquel
 Foli: 80r
 Nombre de folis: 2
 Data: 20-10-1758
 Nom: Francina
 Cognom: Verd
 Població: Muntuïri (Montuïri)

249
 Signatura: Not. 2759
 Notari: Carreres, Guillem
 Foli: s. f.
 Nombre de folis: 2
 Data: 25-1-1576
 Nom: Matiana (Maciana)
 Cognom: Verda (Verd)
 Població: Mu[n]tuyri (Montuïri)

250
 Signatura: Not. 4600
 Notari: Servera, Sebastià
 Foli: 3r

Nombre de folis: 2
 Data: 18-4-1655
 Nom: Miquaelis (Miquel)
 Cognom: Vert (Verd)
 Població: Muntuïri (Montuïri)

251
 Signatura: Not. 648
 Notari: Armengol, Joan
 Foli: 78r
 Nombre de folis: 4
 Data: 28-11-1650
 Nom: Pere
 Cognom: Verd
 Ofici: Treginer (Traginer)
 Població: Montoyri (Montuïri)

252
 Signatura: Not. S-1271
 Notari: Salvà, Joanot
 Foli: 357r
 Nombre de folis: 2
 Data: 1-12-1562
 Nom: Peroti (Perot)
 Cognom: Verd
 Població: Montuïri

253
 Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Tipus de llibre: Inventari
 Foli: 144r
 Nombre de folis: 1
 Data: 27-10-1624
 Nom: Sebestià (Sebastià)
 Cognom: Vert (Verd)
 Població: Montuïri

254
 Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Foli: 82r
 Nombre de folis: 2
 Data: 20-1-1621
 Nom: Bart[omeu] (Bartomeu)
 Cognom: Verger
 Població: Montuïri

255
 Signatura: Not. G-354
 Notari: Gual, Antoni
 Foli: 519r
 Nombre de folis: 2

Data: 4-1-1644

Nom: Gaspar

Cognom: Verjer (Verger)

Població: Montuïri

256

Signatura: Not. M-1639

Notari: Martorell, Miquel

Foli: 355r

Nombre de folis: 1

Data: 22-1-1684

Nom: Vicens (Vicenç)

Cognom: Verger

Carrer: Carrer públich (públic) per lo qual se va desde als (des dels) quatre cantons del Pujol a la Costa

Població: Muntuïri (Montuïri)

COMUNICACIONS

SOBRE EL SUCCÉS DES PUIG MOLTÓ (1948)

CRISTÒFOL AMENGUAL, PAULA M. AMENGUAL,
CATALINA RIBAS i MIQUEL RIBAS

Introducció

L'any 1948, a la possessió des Puig Moltó, hi va haver un intent de robatori que acabà amb la mort de l'amo, Miquel Nicolau Balaguer (Foto 1), i amb la condemna a la pena capital dels assaltants que la provocaren. Els fets, que varen quedar gravats a la memòria de tota la gent de Montuïri, s'estengueren arreu de la geografia illenca i agafaren, amb el pas dels anys, un to pel·liculesc carregat de mites.

L'objectiu d'aquesta comunicació és fer un recull de tota la informació que, fins el moment, hem estat capaços de trobar sobre aquests tràgics fets, ocorreguts a la finca des Puig Moltó el 8 de desembre de l'any 1948, amb la voluntat de donar una visió tan verídica com sigui possible del que succeí. No entrarem en els detalls del procés judicial que s'inicià un cop es detengueren els assaltants (pensam que està molt ben recollit al treball de Guillem Mas¹) però sí que intentarem reconstruir els fets i ho farem combinant la informació que ens ofereix la causa militar amb la recopilada a través de les fonts orals.

Els motius que ens han empès a investigar aquests fets són diversos. El primer és l'absència de treballs específics sobre el tema². D'altra banda, és una història que segueix a la memòria viva de la gent de Montuïri però, en general, amb moltes llacunes: les versions s'han anat barrejant i s'hi han afegit anècdotes, de manera que resulta difícil destriar el que és cert del que és mite o llegenda. A més, enguany és el 60è aniversari del succés i pensam que és un bon moment per presentar aquest document. Certament, el fet de ser familiars directes dels afectats³ ha estimulat les ànsies de conèixer aquesta història amb més profunditat.

¹ MAS, 2008.

² Cal dir que, paral·lelament a l'elaboració d'aquest document, es va publicar el treball de Guillem Mas (2008), el qual hem consultat per completar la reconstrucció dels fets.

³ Els quatre autors del text som renets de Rosa Mascaró Gomila i Miquel Nicolau Balaguer, els amos del Puig Moltó.

Metodologia

Les fonts que hem utilitzat per a l'elaboració d'aquest document són les fonts escrites de caràcter oficial (la causa n. 149 de 1948, consultada al Jutjat Territorial Militar n. 33), els retalls de la premsa de l'època (*La Última Hora* i *El Correo de Mallorca*), el llibre de Guillem Mas (2008) i un treball escolar realitzat per tres joves montuïers l'any 1988 en el marc del 40è aniversari dels fets des Puig Moltó⁴. També hem recollit els glosats de Catalina Pocoví Mayol (*Xiva*) (1949) i de Bartomeu Miralles Rossinyol (*Poeto*), publicats el 1970, que donen testimoni del fort impacte que el fet produí a la societat de l'època.

A més, hem entrevistat persones que varen viure de prop els fets des Puig Moltó, tant de manera directa com indirecta. Es tracta de Miquel Martorell Pocoví, únic testimoni presencial que resta avui dia, Jaume Pericàs Servera⁵ (l'amo en Jaume de Son Miquelet) i Bernat Servera Ribas⁶. També hem entrevistat Joan Oliver Arrom, militar jubilat i parent de Miquel Nicolau Balaguer⁷ i Francesc Servera Cerdà (l'amo en Xesc Rafaler), un dels qui pujà al Puig Moltó minuts després del succés. Finalment, hem de destacar la col·laboració de Margalida Servera Bauçà, nora dels amos des Puig Moltó, i de Miquel Nicolau Servera i Isabel Nicolau, néts dels amos des Puig Moltó. Ens han ajudat a contactar amb aquests testimonis i han mostrat, amb il·lusió i melangia, ganes de conèixer la veritat dels fets. A tots ells volem agrair la seva col·laboració.

Hem articulat el relat dels fets centrant-nos, primer, en una petita descripció del lloc i dels protagonistes, per passar a relatar, després, com se succeïren els esdeveniments. Totes les dades, si no s'especifica el contrari, provenen de les fonts escrites de caràcter oficial, que són en realitat les transcripcions de les declaracions dels protagonistes directes. Per complementar aquestes dades, s'intercalen informacions provinents de testimonis orals.

Es Puig Moltó i els protagonistes

La finca des Puig Moltó està situada a l'extrem nord-oest del terme municipal de Montuïri, a la carretera de Pina, km 3,1 (Foto 2). L'any 1948 n'eren els amos el matrimoni format per Miquel Nicolau Balaguer i Rosa Mascaró Gomila, que tenien tres fills: Rafel, Montserrat i Miquel. La nit dels fets, a més dels amos, hi havia a la possessió

⁴ Es tracta d'un treball realitzat per Miquel Mesquida Florit, Bernat Verger Miralles i Llorenç Capellà Mayol quan feien 3r de BUP (1988). En aquest treball recullen la transcripció literal d'entrevistes fetes a diferents persones: Joan Roca Fullana, Miquel Mesquida Serra, Joana Aina Martorell Lladó, Catalina Pocoví Pocoví i una altra dona del poble que no va voler que el seu nom hi constàs.

⁵ Propietari de la finca de Son Miquelet, situada al límit occidental del Puig Moltó.

⁶ Fill del saig de Pina l'any 1948 (Francesc Servera Ballester).

⁷ El seu pare, Joan Oliver Nicolau, era cosí de Miquel Nicolau Balaguer i Capità Militar de Sanitat a l'Hospital Provincial quan succeí el fet.

Jeroni Rigo Amengual, el pastor, que llavors tenia 18 anys i Miquel Martorell Pocoví, el porqueret, que en tenia 12.

Els dos assaltants eren Joan Ribas Rosselló (s'*Eivissenc*), de 32 anys, natural de Sant Antoni de Portmany (Eivissa) i resident a Palma, i Andreu Trobat Llabrés (es *Saboner*), de 29 anys, natural de Porreres i afincat també a Palma.

Els fets

Els lladres planegen l'assalt

Andreu Trobat coneixia bé la finca des Puig Moltó, ja que, tal com declarà, havia viscut a «un predio vecino y distante aproximadamente 1 km y con alguna frecuencia iba al Puig Moltó a jugar con los hijos de los colonos»⁸. Per tant, coneixia els inquilins. Segons relata Jaume de *Son Miquelet*, amic i veí des Puig Moltó, dies abans de la Puríssima de l'any 1948, tal com era costum, Miquel Nicolau Balaguer va anar a cobrar els *porcs grassos* al bar *Cas Maonès* de Palma. Segons la seva versió, va cobrar unes 40.000 pessetes⁹. Els diferents testimonis especulen amb la possibilitat que Trobat presenciàs com l'amo cobrava aquesta quantitat.

Joan Ribas i Andreu Trobat es coneixien des de feia uns 6 anys aproximadament. Freqüentaven els mateixos bars i locals de Ciutat i, a més, ja havien estat còmplices d'un atracament el mes d'agost del mateix any a la finca de Son Macià, al terme municipal de Marratxí. Segons la declaració feta per Trobat¹⁰, dia 6 de desembre va trobar casualment el seu amic Joan Ribas i varen acordar atracar la finca del Puig Moltó amb l'objectiu d'emportar-se diners. Ho farien el dia de la Puríssima, dia 8, ja que era festiu i hi hauria poca gent a les cases de la possessió. Segons relata, es veieren el mateix dia 8 a les 11.30 h davant el local *Trébol* de Palma per partir cap a Puig Moltó. La versió de Joan Ribas difereix en alguns punts amb la de Trobat; segons ell, es veieren a les 9 del matí del mateix dia de la Puríssima i fou llavors quan Ribas (l'*Eivissenc*) li proposà anar «a dar un golpe a una casa de campo», sense especificar-ne el nom ni el poble on es trobava. Segons diu, quedaren que es trobarien a les 16 h al camí de Can Blau, entrant per la Soledat¹¹. Segons aquesta declaració, Trobat (es *Saboner*) li digué que dugués la seva pistola¹² amb les municions, que ell s'encarregava de les porres¹³. Portaven també un ganivet de cuina (de 12,5 cm de fulla) i una navalla *cabri-tera* (de 10 cm de fulla) i partiren amb bicicleta cap a Montuïri.

⁸ Segons totes les fonts orals consultades, es tracta de la finca de Son Company.

⁹ Guillem Mas recull en el seu treball que es podria tractar de 70.000 pts. (pàg. 28).

¹⁰ Causa Militar. Declaració del 10/12/48.

¹¹ Causa Militar. Declaració del 9/12/48.

¹² Pistola model Astra 9 mm, fabricada per ESPERANZA Y UNCETA de Guernika, model 1921.

¹³ Porres fabricades amb trossos de manguera de plàstic amb ànima de plom.

L'assalt

En arribar as Puig Moltó eren les 19.30 h del capvespre i ja feia fosca. Deixaren les bicicletes darrere unes mates situades a la part posterior de les cases. Segons conta Jaume de Son Miquelet, esperaren amagats fins que veieren baixar els tres fills (Rafel, Montserrat i Miquel), que anaven a la vila. L'*eivissenc* pujà fins a les cases i guaità pel finestró de la cuina. Comprovà que hi havia poca gent i digué a Trobat que era el moment d'entrar, perquè no trobarien gaire resistència.

En aquells moments, a dins la cuina hi havia, tal com relata Miquel Martorell: el pastor (Jeroni Rigo), la madona (Rosa Mascaró), l'amo (Miquel Nicolau) i ell mateix, el porqueret. Minuts abans, aliens al que estava a punt d'ocórrer, la madona, com cada nit, havia passat el Rosari i els presents se servien un plat de sopes. En acabar, l'amo s'aixecà per anar a cercar el companatge i s'assegué altre cop dins la cuina. Tot seguit, veieren que la porta s'obria bruscament i entraren els dos homes armats cridant *¡no se muevan!*

Quan entraren, ja els apuntaren amb la llanterna elèctrica que portaven, al mateix temps que dispararen trets enlaire amb la intenció d'espantar-los. Segons el testimoni de Miquel Martorell, l'amo, immediatament després i contra el que els assaltants pensaven, s'aixecà i els envestí intentant desviar els trets. Per això, segons conten les diferents fonts, feriren les parets (sis trets), un banc i una taula (Foto 3). Endevinaren també un gerrer, on hi havia poals i gerres plenes d'aigua. Aquesta dada ha estat corroborada per Xesc Rafaler, que explica que, quan ell pujà a les cases, poc després dels fets, una de les coses que més l'impressionà fou que de l'interior sortia aigua i sang, cosa que convertia la situació en una escena espantosa.

Segons la declaració feta per la madona¹⁴, un dels lladres, en entrar, li pegà un cop a la cara que li provocà una ferida a la cella. Estava tan espantada que va fugir a amagar-se fora, darrere les cases. Mentrestant, l'amo seguia lluitant amb els dos lladres alhora. Conta Miquel Martorell que, enlloc de fer-se enrere, l'amo en Miquel es va enfrontar a ells i, fins i tot, els tragué de dins les cases a tots dos al mateix temps, a pes¹⁵. L'amo des Puig Moltó era un home gran i gros, amb molta força, però no estava acostumat a utilitzar-la per defensar-se¹⁶. Una vegada fora, els portà davant el ca, en Negro, i intentà que aquest els atacàs (*mossega Negro! Mossega!*). El ca devia estar espantat i no s'immutà per defensar l'amo.

Així i tot, Miquel Nicolau donà l'ordre a Jeroni Rigo, el pastor, d'anar a cercar l'escopeta de la casa. L'acompanyà el porqueret, posaren els cartutxos dins el carregador i el pastor agafà coratge per disparar contra un dels lladres. Ferí s'*Eivissenc* a una anca i, tot seguit, els lladres deixaren anar l'amo per emprendre la fugida cap a dins les mates on tenien les bicicletes. Com que s'*Eivissenc* estava indisposat, Trobat el

¹⁴ Causa Militar. Declaració del dia 9/12/48.

¹⁵ Segons relaten els atestats, es veien restes de sang fins a 40 m fora de les cases.

¹⁶ En Xesc Rafaler i Miquel Martorell coincideixen en el testimoni que l'amo tenia tanta força que es carregava a l'espatlla sacs de 100 kg; Joan Oliver remarca, però, que no tenia gens d'experiència en la lluita cos a cos.

pujà sobre el tub de la seva bicicleta i partiren per la carretera de Pina, cap a Palma. El pastor i el porqueret entraren l'amo en Miquel, malferit, dins les cases. El posaren damunt uns sacs i el taparen amb una flassada.

Segons expliquen els afectats en les seves declaracions, a Pina, en arribar a l'alçada de l'Era de Son Ribas (una caseta situada arran del camí abans d'arribar al nucli de Pina, a uns 4 km des Puig Moltó), Trobat deixà el ferit abandonat. Li féu un tall al coll amb la intenció de matar-lo, per evitar que el delatàs¹⁷, i continuà la fugida fins a Palma. Ribas, però, no va morir i va poder explicar la seva versió dels fets.

Els fets es difonen

Paral·lelament, en es Puig Moltó es vivia una situació de pànic. Varen haver d'anar a cercar la madona, que seguia amagada per darrere les cases i, acte seguit, es varen mobilitzar per donar a conèixer els fets a la vila. Així, l'amo digué als dos joves (el porqueret i el pastor) que anassin a Montuïri a donar l'avís als seus fills. Tot i que partiren plegats, el pastor agafà avantatge al jove porqueret i fou ell qui avisà la gent de Montuïri. Una de les primeres persones que s'assabentà dels fets fou el pastor de Son Perot (Jaume *Coll de Pago*), que tot d'una va anar cap a Pina a informar del succés.

Tal com explica en Bernat Servera de Pina, el seu pare –Francesc Servera Ballester– era el saig del poble i un dels que primer va arribar a la caseta on es trobava el ferit. Tant ell com Jaume *de Son Miquelet* expliquen que el pastoret obrí la porta del bar de can Garrover, situat a la plaça de Pina, i sense ni tan sols entrar cridà: *han matat l'amo des Puig Moltó!* Aquell dia, festiu, hi havia una obra de teatre a Ca ses Monges de Pina i gairebé tot el poble hi era. El pastoret, després d'anar a avisar al bar, anà a Ca ses Monges i també informà als allà presents. Tothom del poble s'espantà i anaren tots al *Joc*, una àrea on antigament s'hi anava a jugar a tella i on, actualment, hi ha un petit mirador, a l'entrada del poble arribant des de Montuïri. Des d'allà es podia veure perfectament es Puig Moltó i, millor encara, la caseta de l'Era de Can Ribes. Una primera expedició de valents, entre els quals es trobava en Jaume de Son Miquelet, arribà caminant fins a l'indret de l'Era de can Ribes, però es varen espantar, perquè des d'allà sentien els crits de la madona. A més, també notaren alguna remor estranya ben a prop de l'era; decidiren tornar un altre cop a Pina i avisar el saig. Tal com explica Bernat Servera, mentre la gernació atalaiava des d'allà, el seu pare anà a casa seva a cercar la pistola, que tenia a causa del càrrec que ostentava. Ell i un altre home, anomenat *es Pobler*, baixaren fins a la caseta arran del camí i sentiren uns gemecs. S'hi acostaren i veieren un home amb una ferida al coll que no podia parlar. Aquest, amb senyes, els indicà que l'entrassin dins la caseta, segurament per protegir-se del fred i també per evitar ser descobert per la Guàrdia Civil.

Pocs minuts després, arribava la Guàrdia Civil, acompanyada del metge d'Algaida, Don Guillem, qui ni tan sols baixà del cotxe. Algú comentà: «no vol dir res aquest!», fent referència al lladre, que no volia –ni podia– confessar. El metge contestà: «no vos

¹⁷ Segons Trobat, li va propinar un tall al coll perquè el ferit li ho demanà, ja que sofria molt (Causa Militar).

preocupeu, abans de baixar des cotxo ja ho haurà dit...»¹⁸. S'emportaren el ferit cap a l'Hospital Provincial i, mentrestant, tot Montuïri s'havia mobilitzat.

El pastor des Puig Moltó arribà a la Plaça Major de Montuïri i avisà la gent que anava trobant. Un dels tres fills, en Rafel, era, amb Francesc Servera (*Xesc Rafaler*), dins el bar Sa Granja (a l'actual drogueria de Plaça). En sentir la notícia, sortí del local immediatament, mentre els altres s'organitzaven per pujar as Puig Moltó amb l'objectiu de capturar els lladres. A més, anà també al cafè de Tomeu Fullana (actualment Ca na Poeta), esverat i esgotat, cridant *lladres al Puig Moltó!*¹⁹. Francesc *Rafaler* hi pujà en camió amb el seu germà Pere, en Toni *Xorri* i el xofer, Miquel Mascaró *Punta*, que era alhora el cunyat del malferit Miquel Nicolau. Explica l'amo en Xesc que tothom pujava armat amb escopetes, forques, vergues i altres armes improvisades. Es dibuixava una teringa de llums des de la vila en direcció a les cases de la finca, tant pel camí com per dins la garriga. Intentaven agafar desprevenguts els assaltants, però això no succeí.

Miquel Nicolau Balaguer, ferit de mort

Miquel Nicolau fou traslladat a la clínica del doctor Rotger, a Palma, on l'assistí primerament el Doctor Carlos Martínez Almoyne, del qual Rafel Nicolau, fill gran de l'amo, n'era ordenança mentre feia el servei militar a Sanitat²⁰. El certificat mèdic, que feren els dos metges conjuntament (Ramon Rotger Moner i Carlos Martínez Almoyne) per informar les autoritats sobre l'estat del pacient, féu constar el següent:

(...) fuimos llamados a las 22 horas del día 8 actual para asistir a dicho lesionado, el cual se encontraba en grave estado de shock y anemia aguda producido por las pérdidas hemáticas sufridas en la lucha producida hacía unas horas. Intervenido de urgencia se pudieron apreciar las siguientes lesiones: una herida inciso-cortante de unos 6 cm por encima de cresta ilíaca izquierda, penetrante en abdomen con salida de epiplon y al parecer no interesando vísceras. Otra herida inciso-cortante de unos 8 cm en hipocondrio izquierdo que interesa aproneurosis y músculos rectos. Otra herida inciso-cortante en base izquierda del cuello que secciona la vena yugular externa. Otra herida inciso-cortante en base derecha de cuello que se prolonga a región submaxilar. Dos heridas inciso-cortantes en la parte anteroinferior del antebrazo derecho con sección de venas y arteria radial. Una herida inciso-cortante en la parte posteroinferior del antebrazo izquierdo. Tres heridas inciso-cortantes de unos 10-15 cm en cuero cabelludo que llegan a interesar periostio. Dos de ellas anteroposteriores y una de ellas (la izquierda) se prolonga en sentido transversal en el occipucio. Una herida punzante en la parte superior de la espalda. Una herida inciso-cortante en la cara externa de brazo izquierdo de unos 8 cm. Una herida inciso-cortante en cara externa de la pierna izquierda. Otras múltiples y diversas pequeñas heridas y erosiones. Lesiones que le provocan un estado de gravedad (...)²¹.

¹⁸ Declaracions fetes per Jaume de *Son Miquelet*.

¹⁹ Declaracions de Baltasar Verger –*Volandí*–, a MAS, 2008.

²⁰ Declaracions de Joan Oliver Arrom, fill del qui llavors era Capità Militar de Sanitat (Joan Oliver Nicolau) i cosí de Miquel Nicolau Balaguer.

²¹ Causa Militar, pàg. 33a, 33b.

Comenten els doctors que, el dia 11 a les 21 h, varen haver d'intervenir-lo perquè havien trobat símptomes de peritonitis, amb una extensa necrosis a punt de perforar-se:

(...) Esa zona necrótica obligó a hacer una resección intestinal de unos 15 cm. Lesión que debió ser producida por una fuerte contusión abdominal con objeto romo, pues no ha dejado señal en la pared del vientre y tampoco puede ser por arma blanca (...). Esta última lesión viene a agravar notablemente el pronóstico del enfermo que es extremadamente grave²².

A causa de la peritonitis, Miquel Nicolau Balaguer morí dia 14 de desembre a les 13 h a la Clínica Rotger. Dia 15 a les 13 h, el Doctor Rotger li realitzà l'autòpsia al cementeri de Montuïri i fou enterrat el mateix dia 15 a les 16 h a la sepultura n. 62. Es veu que l'acompanyament del fèretre del poble fins el cementeri fou multitudinari. El taüt es duqué en braços des de l'església fins on es troba avui el Pou des Dau i, després, es col·locà al cotxe fúnebre per dur-lo fins al cementeri²³.

Detenció i procés judicial

L'endemà del succés, la Guàrdia Civil detengué Andreu Trobat a casa seva, a Palma, després que aquest rentàs les taques de sang de la gavardina. Mentrestant, l'*Eivissenc* s'anava recuperant a l'Hospital Provincial de les ferides que tenia al coll. Quan els hagueren detengut, la maquinària judicial es posà en marxa. Dia 10 de desembre ja hi ha constància que la causa s'havia d'instruir pels tràmits de Judici Sumaríssim per l'ordre de l'Autoritat Judicial. Dia 15, en un auto de processament a Ribas i Trobat, es considera que els fets constitueixen un delict «d'atraco a mano armada haciendo uso de arma de guerra en descampado, con nocturnidad y uso de antifaz, previsto y sancionado en el artículo 3º de la Ley de 18 de abril de 1947 (Ley de Bandidage y Terrorismo)». Per això, demanaren una pena de dues penes de mort a cadascú i una indemnització de 50.000 pessetes (uns 300 aprox.) als hereus legals de Miquel Nicolau, a més de les despeses de l'hospitalització del malalt i de tot allò que feren malbé durant l'assalt.

Dia 17, es decideix que la causa s'ha de fallar en un Consell de Guerra, que tindrà lloc el dia 20 de desembre. En aquest procés, es condemna Juan Ribas Rosselló i Andreu Trobat Llabrés a pena de mort per un delict de robatori a mà armada amb homicidi. Es recalca «la gravedad de los hechos, las consecuencias seguidas de los mismos, el estado de alarma producido, la indignación general que han motivado y la necesidad de que vayan seguidas de un ejemplar castigo (...)»²⁴. Dia 28 de gener de l'any 1949, la sentència de mort és executada. Els dos assaltants són assassinats amb *volta de garrot* a les 7 h del matí. Amb una dosi de revenja i també de curiositat, una ger-

²² Causa militar, pàg. 32a, 32b.

²³ MAS, 2008.

²⁴ Causa judicial, pàg. 86.

nació assistí als carrers que envoltaven la Presó Provincial de Palma²⁵. N'és una mostra la notícia que surt a la premsa de l'època (Foto 4). A títol d'anècdota, hem de dir que Miquel Nicolau, fill petit dels amos des Puig Moltó, demanà ser el botxí que acabàs amb la vida dels condemnats. Lògicament, no li ho varen permetre, però les diferents fonts orals diuen que, un cop va veure com s'executava la pena del primer assaltant, la impressió fou tan forta que no volgué assistir a l'execució del segon.

De llavors ençà, la vida en es Puig Moltó continuà. La madona i els fills seguiren treballant amb la dedicació de sempre, però mai més no parlaren d'aquest tema. Aquests fets generaren un gran trasbals en la societat mallorquina en general i, en particular, en la montuïrera. En són una mostra les gloses que feren Catalina Pocoví (*Xiva*) i Bartomeu Miralles Rossinyol.

Fonts

Causa Militar núm. 146-149/1948. Arxiu del Jutjat Territorial Militar n. 33 de Palma.
Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Palma: La Última Hora, El Correo de Mallorca.

Bibliografia

CAPELLÀ, LI. *et al.* (1988). Treball escolar. Alumnes de 3er de BUP.
MAS, G. (2008). *Es Puig Moltó, 1948. Els fets*. Montuïri: Publicacions Bona Pau.
MIRALLES, J. (1996). «Gloses de Bartomeu Miralles Rossinyol, de Catalina Pocoví Mayol». A: *Onomàstica i literatura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 115-128.
Gran Enciclopèdia de Mallorca. Promomallorca. Palma, 1988.

Annex 1: Gloses

Bartomeu Miralles Rossinyol (Montuïri, 7 de juliol de 1904)

Glosa que Bartomeu feu arrel dels Fets des Puig Moltó, publicats per primera vegada a «Lluc» l'any 1970.

Ara m'havia proposat,
Ja que tenc s'alçasió,
Parlar d'una qüestió,
Que és un trebai delicat.
Volia escriure un glosat
A damunt lo que ha passat
Enguany en es Puig Moltó,
I si sé fer qualque cançó
Quedarà ben demostrat.

Que ho sents, Bernat Galiana,
A qui deix aquest paper?
Creu-me, molt t'ho agrairé,

Si el tens una setmana,
I que el llegendesqui qui en té gana
I que no en té que el deixi fer.

Si qualcú des Puig Moltó
Aquest paper te demana,
L'hei pots dar de bona gana
Amb permís de s'escriptor,
Ja que he sortit glosador
De la noche a la mañana.

I si a cas ve es sergent
Deixa-l'hei per llegir-lo,

²⁵ Localitzada a l'antic convent dels Caputxins, a la zona de la Plaça d'Espanya de Palma. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.

I ell, qui té comprensió,
Vorà com a glosador
Si som gens bo o dolent,
Que jo ja m'estic creguent
Que seré de lo millor.

Famili des Puig Moltó,
Heu estat desgraciada,
Degut a sa canallada
Que vos va fer en Rosseió,
'companyat d'un ca bufó
que no feia un pam d'alçada.

A poc temps d'haver passat
Es succés des Puig Moltó
Me vaig sentir glosador,
Cosa que mai 'via estat
Ni sols aficionat.
Mai 'via fet cap cançó.
Trob que som perdonador
Si dic qualche desbarat.

Oh, l'amo des Puig Moltó,
Vos feren un atemptat,
I si no estic mal informat
Era un tal Andreu Trobat
I un tal Ribas Rosseió;
Ja no estan dins sa presó
Perquè amb so coll han pagat.

Madona des Puig Moltó,
Compartesc sa vostra pena,
Sa Justici bastant'grena
I encara deixa brutor;
Això ho dic p'en Rosseió,
Junt amb so seu companyó
Volia esser senyor
D'un puesto que no és ca-seva.

Dos perduts que per Ciutat
Ja no feien cosa bona,
Pegaren a sa madona
I l'amo va ser es més nafrat.
En Rosseió i en Trobat
Varen fer aquest atemptat,
Que per tot lo món se sona.

Vengueren amb vixicleta
Per robar en es Puig Moltó,
Però hi va haver es pastor
Que els tragué s'escopeta
I se va senyar amb sa mà dreta
No tenir compassió.

L'amo en Miquel Nicolau,
Que éreu en es Puig Moltó,
Quan vengué en Rosseió
El gafàreu pes canyó,
Crec que el deguéreu fer blau,
Però ara descansau
A un altre lloc millor,
I ells han menjada presó
Fins que es botxí va dir: Au!

Ara va per tu, Jeroni,
Que allà estàs de pastor!
Quan vengué en Rosseió
L'amo el gafà pes canyó
Més aferrat que un dimoni,
I tu per fer-li cerimoni
Deies: «l'amo, mollau-ló»,
Tenc bona direcció,
Jo l'enviaré a la glori.

Sortires amb s'escopeta
Però t'afinà en Trobat
I va fugir ben escapat
Per avall per dins sa pleta,
I fins a sa vixicleta
Casi quedà esclatat

Com l'amo el va haver amollat,
Tu estirares es gatillo,
I vares dir: «Cara de pillo,
Me pens que t'hauré arreglat!»,
I encara fugí escapat
Ajuntant-se amb en Trobat
Que és un altre vivillo.

Quan va fugir en Rosseió
Degué dir: «L'hem feta torta!»
I vengueres an es poble
Tot d'una a contar-ho,
I vares dir an es fii major:
«Vés-te'n an es Puig Moltó
i no et turis fins a sa porta,
que jo me'n vaig a canostra
a suar aquest retgiró!».

Tothom se fé sa punyeta,
Es passeig quedà acabat,
I qualcun va partir escapat
Preparat d'una escopeta,
I en Trobat amb vixicleta
Ja devia esser a Ciutat.

Colcant en sa vixicleta
 Degué taiar bon ceió,
 Después de taiar es canyó
 A n'en Joan Rosseió
 A davant una caseta.

Un caramull de desastres
 És aquesta humanitat,
 Ja fa estona que he afinat
 Que un com més muda de plat
 Més agre troba ses pastes;
 Hi ha pillos i pillastres
 I llavò gent de tantes castes
 Que un enlloc està fiat.

Sa justici cobra es compte
 I ells dos el varen pagar,
 Perquè sense reparar
 Varen voler 'sassinar
 Un homo que feia bonda.

Es fiscal fé sa mesura
 I es tribunal l'acceptà
 I es verdugo los matà;
 No hi ha que dir per ventura,
 Que d'una mort tan segura
 Nigú se'n pot escapar.

Jo pensava cada dia:
 Los 'ribaran a matar?
 Mal llamps, si això no se fa
 No tendrem cap garantia,
 Això seria una vida
 Que no és de crestià.

Aqueix cas des Puig Moltó
 I altres casos més de mil
 Jo los daria ratil
 Que morissen en redó,
 I a damunt es Puig Major
 Hi faria un fogueró
 Que el veurién del Brasil.

Perdonau, som un manyà,
 Perque es glosar no es pot 'pendre,
 Jo no faç gloses per vendre,
 Jo les faç per regalar,
 Ja se que qualcun n'hi ha
 Que amb vint content està
 I altres que no hi estan amb trenta.

Sa darrera ara escriuré,
 Que ja és mitja nit tocada,

I hauré fotut sa vetlada,
 Sa tinta i es paper,
 Per no gonyar cap dobler
 I sa son que hauré 'plegada.

Catalina Pocoví Mayol «Xiva»

No puc dar explicació,
 Que em falta sabiduria
 Sobre un fet de s'altre dia
 De l'amo més Puig Moltó,
 Un homo de tanta honor
 Per un lladre polissó
 Haver d'acabar sa vida!
 Anaven per matar-ló,
 Perque es seus dobbers volien
 I amb sa primera punyida
 De l'amo sa sang sortia
 Com s'aigo d'un aubelló.
 An aquest assassinator
 Sa paga que li daria:
 An es pi més alt que hi hauria
 Dins es lloc des Puig Moltó
 Amb un bon nuu corredor
 Allà s'hi consumiria,
 Fins que tros a tros cauria
 O qualche corb hei'niria
 Quan faria molta olor.
 Seria bona lliçó
 Pes jovent que quedaria.

Han retirat sa bondat,
 Usa sa polissonada;
 Dos vengueren de Ciutat
 I ho dugueren arreglat
 Per matar si importava.
 L'amo ben tranquil estava,
 Que llavò havia sopat,
 I es mou una tempestat
 Sense haver-hi ennigulada.
 Ho pot dir es qui s'hi trobava
 Quin ball més desbaratat.
 L'amo va quedar esbucat
 i sa madona assustada;
 se creia aquell desflassat
 es dur-se'n sa cantitat
 que l'amo havia cobrada.
 Sa cosa li sortí errada,
 Devers les deu se trobava
 Dins Pina que gemegava
 Casi amb so coll ben taiat,
 I aquell petit se pensava
 Anar-ser'n ben carregat

De dobbers, de porc i blat
I amb bergantes per Ciutat
Porer menjar sobrassada.

Madona des Puig Moltó,
Ben venturosa heu estada,
Dins un fet vos heu trobada
De lladres enrevoltada,
Tot Mallorca en du tristor,
Poreu estimar es pastor,
Madona apreciau-ló,
Sa vida vos ha allargada.
Déu li va donar valor
Que va trobar a un racó
S'escopeta ben parada.

Si jo tenia un bon cap
Dictaria una cançó
Sobre un fet des Puig Moltó
Que aquests dies ha passat;
Tot es poble anava alçat
Com arribava es pastor,
Per causa des retgiró
Se creien que estava gat.
Hi partiren aviat
De gent una porfessó:
Trobaren l'amo acubat,
Sa madona, cor tancat,
Cridava s'extremunció.
El dugueren a Ciutat
Que volien curar-ló
I el Divino Redemptor
Ja el té a l'Eternitat,
Que tots puguem veure-ló
En el cel ben coronat.

Pens que mos serà forçat
Que facem oració,
Demanant an el Senyor
Que mos envii germandat.
A una possessió es Puig Moltó
Tot Mallorca està enterat,
Vengueren dos de Ciutat
A cercar una cantitat
Si veien s'ocasió.
Quatre o cinc des Puig Moltó,
Quantes gotes de suor
Des seu front'vien suat
Tant en fred com en calor
Tot l'any'vien trebaiat!
Què en direm d'aquell pastor
Que va venir a dir-hó,
Per causa des retgiró

No té cabeis en es cap?
L'amo seu ja està enterrat
I tot això ja ha bastat
Per matar aquell polissó.

Es sargent de Montuiri
Quan s'avís li varen dar
Va partir de cap allà.
Quan dins ses cases va entrar
Va veure lo que passà,
Si los'gués pogut'gafar
Los'guera fets capolar
O bé els hagués fets cremar
Com sa cera dins un ciri.
Es sargent de Montuiri
Tota sa nit fé guardar,
Però no hi varen tornar,
Perque degueren trobar
Que l'amo varen deixar
Per no tornar-se a'xecar,
I li bastava es martiri.

El tenim dins sa memori
Però mos ha d'espassar,
L'amo en el cel se'n va anar
I amb sa pena que passà
Sols no entrà en el Purgatori.
Al Cel posseeix la glori
D'una ditxosa victori
Tant com el món durarà,
Que tots hi puguem anar
En es moment d'expirar,
Allà a prendre possessorí.

L'amo en Miquel des Puig Moltó
Mos deixà sa fesomia,
Recordatoris hi havia
Per tota sa missió,
I sa gent que el coneixia
Tot va ser pena i tristor,
Diu que per res tornaria,
Que en el Cel està millor
I que no regressaria
Perquè està amb sa companyia
De Jesús, Josep, Maria
I el Divino Redemptor.
Guanyà sa salvació
Abans d'acabar sa vida,
Perque derramà un dia
Tota sa sang que tenia
Com Cristo pel pecador.

De la Puríssima, es vespre,
Succeí tal funció

Des lladres des Puig Moltó;
Els han morts dins sa presó,
Han deixat bona lliçó,
Mos ha de recordar sempre.

Donaré explicació
Ja que ho'viem començat,
Aquells dos han acabat
I els han morts dins sa presó.

Es dia vuit de desembre
Mil nou-cents coranta-vuit,
Aquests dos de cervell buit
Mos han deixat bon exemple.

Hem d'anar per bon camí
Per no pegar travelada,
Hem vist que encara s'usava
Que el qui mata ha de morir.

Qui fuig de Déu vertader
Debades pot espolsar,
Un lladre varen menar

I tot es poble es va alçar
Com si fos un llucifer.
Es jutge el va acompanyar,
Ses guàrdies civils també,
I en es Puig Moltó digué
Des modo que ho varen fer,
Com l'amo varen matar,
Sa cantitat va quedar
Penjada dins un paner,
I en aquell moment darrer,
Com los'vien de matar,
Else feren confessar
Des crimen que varen fer.
Jovenets, pensau-hi bé,
Quan aneu a passejar.

Si tenc qualcú agraviat
Que siga amb qualche cançó
De cor li deman perdó,
Judes, que va ser traidor,
Jesucrist, mon Redemptor,
'ximateix l'ha perdonat.

Annex 2: Imatges

Miquel Nicolau Balaguer.

Cases des Puig Moltó. (Font: Gran Enciclopèdia de Mallorca.)

Detall de les marques deixades per un dels trets a la taula.

LA ÚLTIMA HORA

El Consejo de Guerra contra los atracadores a la finca «Puig Moltró» de MONTUIRI

Enorme expectación. -- El Fiscal en sus conclusiones solicita dos penas de muerte para cada uno de los malhechores

Mucho antes de las diez de la mañana, hora en que había de tener lugar en el Parque de Artillería, el Consejo de Guerra para verse el proceso sumarísimo contra los atracadores al predio «Puig Moltró» del término de Montuiri, la calle del Mar y vías adyacentes, estaban ocupadas por un público numerosísimo que pretendía asistir al juicio, pugnando por hacerse con los mejores puestos.

Cuando se dió la orden de que se permitiese el acceso al público, éste, en tromba, entró en el Parque y a gran velocidad subió al primer piso irrumpiendo en el Salón donde había de tener lugar el acto y llenándolo naturalmente en un santiamén.

En medio de la natural expectación se ha constituido el Tribunal de la siguiente forma: Presidente de Sala, Ilustrísimo Sr. Coronel de Artillería D. Luis Cerdó; Fiscal Teniente Coronel La Rosa y Defensas D. José Ato, González Alvares y D. José Luis Pascual Estevez, Alféreces de Complemento de Infantería.

Solo uno de los acusados, el Trobat, estaba presente en el juicio, ya que el otro, el Ribas, a consecuencia de las heridas recibidas por las cuchilladas inferidas por su compañero, no se hallaba en disposición de ser trasladado.

Declarado abierto el acto el Teniente Coronel de Infantería Sr. Saiz Gralla Juez Ins-

ha dado por finalizada la causa, quedando conclusa para sentencia.

A duras penas podíase cruzar por la calle del Mar donde un gentío impresionante visto de que no le había sido posible asistir a la Causa, se mantenía en su puesto para presenciar el paso de uno de los atracadores que como ya hemos mencionado estaba presente en el Consejo.

Aún a primeras horas de la tarde, continuaban los grupos que comentaban el resultado de la Causa, repudiando sucesos de tal instinto criminal.

Mallorca San Martín

En el sorteo celebrado anoche en la Federación Nacional de Fútbol, se decidió que la próxima eliminatoria de la Copa del Generalísimo la disputen el C. D. Mallorca y el San Martín.

El partido se celebrará el domingo próximo día 26 en el campo de «Es Fortí».

Notícia que sortí a La Última Hora sobre el succés.

COMUNICACIONS

INVENTARIS DE LA POSSESSIÓ DE SABOR (1472) I DE LA POSSESSIÓ D'ALCORAIA (1548)

MARIA BARCELÓ

Inventari de la possessió de Sabor (1472)

El dilluns 14 de setembre de 1472, el notari Pere Moranta anà a Montuïri per inventariar els béns de l'alqueria de Sabor, propietat de Jordi Brondo, qui havia mort feia poc temps. L'inventari es feia a instància d'Elionor, vídua de Jordi i tudriu i curadora dels seus fills, i de Jaume Brondo, un altre dels curadors. Hi assistiren, com a testimonis, Joan Capmar de Montuïri i Miquel Gual de Sant Joan de Sineu¹. Jordi Brondo, cavaller, vivia a la parròquia de Sant Jaume «assats prop del monestir de Santa Magdalena». També era propietari de l'alqueria de Caubet, en el terme de Bunyola.

Sembla que, més endavant, dita alqueria, Sabor, hauria estat venuda a Esteve Maiol, de Montuïri. El dia 23 d'octubre de 1497, Esteve, del lloc de Sabor, en nom propi i com a curador dels béns de Joan Maiol d'Algaida, reconeixia deure a Mateu Ballester, paraire, i a Mateu Despuig, notari, la quantitat de 20 lliures, que prometia pagar per la festa de Sant Pere i Sant Feliu del mes d'agost. També una quarta de xeixa, que cada any els feia en Joan Maiol. N'eren testimonis Julià Perpinyà d'Estellencs i Nicolau Truiol des Fangar². Una altra dada, del dimecres 14 de febrer de 1504, assabenta que Bartomeu Ribes de Montuïri havia venudes les pastures de l'alqueria de Sabor i de la Torrasa, que eren d'Esteve Maiol. Això ocasionà un litigi, atès que un i altre se les disputaven i Ribes considerava que Maiol sols tenia la tanca de darrere la vinya de Sabor³.

Segons aquest inventari, que sembla incomplet o inconclús per part de l'escrivà, el casat de l'alqueria de Sabor era més aviat modest. S'esmenten les següents parts: cambra, botiga, cuina, molí, estable. Pels objectes descrits, sembla que no era un indret de residència (en tot cas d'algun treballador del camp), atès que l'aixovar propi d'una casa és mínim. En canvi, sí que hi ha instrumental agrícola i hi destaca la relació del bestiar, així com el gra guardat entre forment i ordi.

¹ ARM, Prot. C-174, 152-153v.

² ARM, Prot. M-699, 126-126v.

³ ARM, Prot. M-609, 43-44.

Transcripció

1472, setembre, 14

E primo en la vila de Muntuhiri atrobí una possessió apel·lada Sabor la qual és contigua una coma apel·lada de Ventós le quall possessió és tenguda en alou del honorable n'Arnau de Pachs a [en blanc] de lohisma e a cens de hun parell de capons cascun any pegadors en la festa [en blanc] e affronte de una part ab l'alqueria d'en Jacme Bausà e d'altre part ab lo raffall d'en [en blanc] Barcelló e de altre part ab hun reffall qui fonch d'en Poll e ara és de la dita heretat e ab la alcharia d'en Bartomeu Gual·l apel·lada l'Almudayna e de altre part ab la alqueria de mi dit Jaume Brondo.

En la **cambra** de la quall pocessió atrobam hun lit encaxat vell trencat.

Item hun matalaff vell blau e vermel.

Item hun travesser vell squinsat ple de ploma.

Item devant lo lit hun bencall de una caxa vell ab pany dins lo quall atrobí hun cubertor blau vell sotill e ya squinsat.

Item unes tovalles blanques.

Item hun barrall de un corter cubert de spart.

Item una concha de coure mitgensera.

Item una caldera mitgensera.

Item una bacina de leutó poca.

Item una taula de menyar ab sos petges.

Item una cadira plegadissa.

Item hun banch larch de X palms.

Item una conquesta poca.

Item hun baçí de leutó.

En una **botigua**

Primo una mitya quartera de fust.

Item un lavamà de leutó.

Item una pala de fust.

Item una balesta de aser de sis cayrons.

Item hun arer.

Item una gerra oliera ab miya quartera de levor de li.

Item hun barrall de hun corter cubert de palma.

Item LX caveyons de avencissos.

En la **cuyna**

Primo hun càvech.

Item dos axades.

Item dos destrals.

Item hun pich e una broca.

Item una mitya bóta buyda.

Item una pastera vella poca.

Item una caldera poca.

Item hun cedàs vell dolent.

Item hun paelló patit vell.

Item hun plat de stany.

Item una serra.

Item una olle de coure.

Item dos banchs vells dolents.

Item una alfàbia poca per tenir ayguo.

Item quatre reyes.

Item una arada bona fornida.

En la **casa del molí**

Primo hun mulí de sanch fornit ab ses moles.

Item dos pichs e una scarpra de ferro poca.

En lo **stable**

Primo quatre someres ço és una blancha e tres de pell negra e la una de les qualls mena una muleta.

Item hun rossí de pell roig sard de temps de VII o VIII anys o aquen entorn.

Item una mula de fer feyna negra de temps de VIII anys o aquen entorn.

Item dos muls de pell negra de feyna de temps de VIII anys cascú o aquen entorn.

Item quatre truges e IIII porcelts patits que menan.

Item tres porcells de IIII mesos cascú.

Item dues porcelles de dit temps.

Item hun porch gros.

Item sinch egos de diversos pells.

Item nou bous e dues vaques que menen cascú són nadís ço és la una hun vadell e l'altre una vadella.

Item dues citges de ordi plenes les qualls après se mesuraran.

Item dues citges de forment qui no són plenes les quals en après se mesuraran.

Item una citge de baleigs ¿? la quall serà mesurada.

Item una citge la meytat plena de avena.

Item LXXXI bèstia cabruna entre grans e poques e mascles e fameles.

Item CCXXXX ovelles.

Inventari de la possessió d'Alcoraia

L'inventari dels béns de l'heretat de Joan Mesquida, porrerenc conegut pel sobrenom d'Alcoraia, fou començat a aixecar el dia 3 de juliol de 1548 pel prevere Pere Barceló, com a *sorrogat* del discret mossèn Rafel Mora, notari.

El conjunt dels béns que s'inventariaren integren tres parts prou definides: unes cases situades a la vila de Porreres, que són la posada; la possessió d'Alcoraia, en el terme de Montuïri; la possessió des Riquers i una sort de terra, d'unes tres quarterades, a la zona de l'Olivar, en el terme de Porreres. Els hereus de Joan varen ser els seus fills, Andreu Mesquida i Joan Mesquida, tal com consta en el darrer testament escripturat davant el mateix notari el dia 3 d'abril de 1544. Pel que fa a la possessió d'Alcoraia, l'inventari es formalitzà el dia 3 d'agost del mateix any⁴.

⁴ ARM, Prot. M-878, 221-226v.

Transcripció

Die III mensis augusti anno anno dicto MDXXXXVIII dictis die et anno continuando predictum inventarium reperimus res sequentes:

En la possessió de Alcoraya.

Primo la possessió dite Alcoraya tingude sots alou propi en terma de Muntuiri affronte de una part ab la possessió de mossèn Andreu Masquide y d'altre part ab la possessió de Mateu Ribes y d'altre part ab la possessió de mossèn Mortornes (?) y d'altre part ab la possessió de Lorens Sastre y d'altre part ab la possessió del magnífich mossèn Jordi Sureda la qual possessió ha lexade dit Joan Masquida a dit son fill Andreu la qual possessió és tinguda a misser Joan Calbo a cens de vint y une liure cascun any en la festa de Pascho X lliures X sous y en la feste de Sanct Miquell de setembre X lliures X sous.

Item atrobàrem un russí de pell negra de edat de sinch anys.

Item un altre russí potró de pell roig de edat de tres anys.

Item un mull de pell negra fill de egua de edat de quatre anys.

Item un altre mull somerí de pell ros de edat de tres anys.

Item une egua de pell negra de edat de quatorze anys la quall dix lo dit Andreu esser sua ab un pulí que aleta de pell roig.

Item une polina negra de edat de dos anys.

Item une somera negra ab une mula de pell negra de dos anys y la somera ha sis anys.

Item une altre somera negra de edat de sinch anys.

Item une altre somera negra de edat de deu anys.

Item une ruca de dos anys blanca.

Item un ase negra de edat de quatre anys.

Item quatre bous vermells dos de XII anys, un de quatre anys y l'altre VIII anys.

Item une vaca vermella de edat de deu anys.

Item atrobàrem docentes bèsties de lana ovellas encamerades.

En la case en lo molí

Item en la mitjanade del molí, dos alberdans y une albarde usade y une sella vella y tres collars vells.

Item dues destrals y une axe y un uxoll vell.

Item une serra y dos pichs y tres armelles de arade.

Item un càvech y une faus xape (?) usat.

Item dos xades, un de ull radós y l'altre de ull cayrat usades.

Item un gatsoll y un coltell y unes tisoires de tondre dolentes.

Item un dolador de (...).

Item une trague y un axenguer vell.

Item unes bonetes usades.

Dins lo molí

Item un molí ab tot son forniment.

Item une escaleta curta.

Item une sarrieta ab molta farramenta.

Item un cuyro de une somera.

En la cuyna

Item une premsa.

Item dues calderas, une gran l'altre xica usades.

Item uns alembins de fer aygües usats.

Item une ola de coure gran bona.
 Item una altre ola de coura xica bona.
 Item un calderó usat.
 Item dos ferros
 Item dues rayes usades.
 Item tres talladós de fust usats.
 Item dos plats de estany usats un gran y un xic.
 Item un morter de terra ab une dotzena de escudelles usades.
 Item tres culleres de fust y une mà de morter.
 Item dos giradores de ferro usades une gran y une xica.
 Item une teuletxina vella.

En lo porxo

Item une podedora vella y un garbell vell.
 Item un cadapf (?) de aram.
 Item tres gerras de terra vellas.
 Item une conca de aram vella.
 Item un lumaner vell.
 Item une cadira de fust.
 Item une taula larga ab tres petges usade.
 Item dos banchs de post larchs usats.
 Item une escala la[r]ga de fust usade.
 Item un artibanch de une caxe vermell vell sens clau.
 Item une ola de pega ab un senyal del bestiar.
 Item quatre liures de stopa fillade sens canetjar.
 Item dues liures de bri y stopa canetjades y fillades.
 Item un rataula ab la Nativitat de jesuchrist.

En lo armari

Item une castestanya de mig quarter.
 Item une empola de vidra xica y un satriy de tenir oli de vidra.

En la cambra del racó

Item una sària ab dues dotzenes de fogasses.
 Item tres carratells buyts de tenir vi blanch.
 Item dues alfàbies noves de tenor de XIII quarters cade une.
 Item dues alfàbies de tenir oli de tenor de X quartans.
 Item dues alfàbies de tenir olives ab olives xicas.
 Item un cayís de tenir fogasses.
 Item une ola colera gran.
 Item une ferrade ab sos cárcolls.
 Item une alcolla de terra de tenir mentega.
 Item dues satrias.
 Item une gerra verda ab arrop.
 Item dues gerras ab deu liures de sagí.
 Item un barrill de tenir saladura.

En la cambra

Item atrobàrem un lit de banchs ab se màrfega usade y dos matalassos de lane ya usats.
 Item dues flassades cardades novas.

Item une cadira de cuyro vella.
 Item dues balestes ab ses gaffes, une bona l'altre dolenta.
 Item une espase usada.
 Item une servidora de palma usada.
 Item une post ab libres vells.
 Item dues lances sens ferro.
 Item tres sombreros bons.
 Item dues capes de doll.
 Item dues capes de setzè negre vellas.
 Item mitge pesse de setzè negra bo y setyalat.
 Item dues canes de burell bo y setyalat.
 Item vuyt liures de fill de bri bo y canetjat y debanat.
 Item set tavayollas de bri y stopa de xagar mans usades.
 Item una tavayola amassade de bri bona.
 Item tres tavayolas de fillempua bonas.
 Item sinch torcabocas ab listes blancs usats.
 Item una tela de torcabocas nova.
 Item une servidora ab algun poch de manual.
 Item une cullera de argent mercade y trencade.
 Item dues cuxineras de bri usades.
 Item mig lensol nou de bri.
 Item una tela de stopa nova.
 Item une caxe negra de noguer dins la quall atrobàrem les coses següents ab son pany y clau.
 Primo atrobàrem nou lensols de bri y stopa nous.
 Item vuyt telas de lensol novas de stopa.
 Item una capseta ab cinch parells de manillas de or y un escut de or y dos anells de pedra y tres vergates de or.
 Item mig lensol de bri y stopa vell.
 Item quatre tovalles de stops cordonades bonas.
 Item une altre caxe de alba ab son pany y clau dins la quall atrobàrem les coses següents:
 Primo un pavalló de bri nou desfillat ab son pom y capell.
 Item un altre pavalló de filempua usat ab flocadura y son capell.
 Item set lensols de bri y stopa bons tots de quatre telas.
 Item una camisa de ollande obrade de ceda negra.
 Item dues tovallas de stopa bonas cordonades.
 Item dues capses ab dues cuxineras de ollande ab liste de ceda negra.
 Item un abrigay de ollanda ab mostre de ceda negra.
 Item une panitèntia de absabaia negra bona.
 Item una tavayola de filempua usada obrade.
 Item un collet de vellut ab frange de or.
 Item un mantell de salla usat.
 Item una lobeta de domàs.
 Item un cors de velut ab mànega colsera.
 Item una gonella de ximalot de grane ab dues faxes de vellut negra.
 Item un sombrero de tafatà negra vell.
 Item un artibanch vermell vell sens clau dins lo quall atrobàrem les coses següents:
 Item una cape de bruneta de doll d'en Toni.
 Item una cape de setzè negra nova ab ripunts de seda.
 Item un gipó negra ya usat de drap.
 Item una gonella de bruneta negra usada.
 Item unes faldillas burellals usades.
 Item dues robetes burellas vellas.
 Item sis pamps de cordellat camelí setyalat.

Item une cane de cordellat ras sense setyalat.
 Item une cota de stemenya usade negra.
 Item un salló de setzè negra usat.
 Item une spasa bona.

En la cambra dels misatjes

Item un lit de banchs ab se màrfega y dos lensols de quatre telas de bri y stopa usats y une flasade vella.
 Item tres fexos de li, dos espadats y un sens espadar.
 Item uns filats de torts.
 Item sis posts de poll bonas curtes.

En la butiga

Item dos orons ab sòl de fust grans bons.
 Item mitge quortera ab sos cèrcolls de ferro bona y un elmut.

En lo saller

Item une pastera ben vella.
 Item unes alfàbies sens envernisar per tenir farina.
 Item une bóta congrenyade de tenor de LV quartans.
 Item tres portaderes dolentes.
 Item dos quorters de carn salade darrers.
 Item cinch tovalles de pastar usades y quatre cobribanchs usats.
 Item dos banchs de poll curts usats.
 Item dos pots de tenir al pa una bona l'altre rumpuda.
 Item dos sadassos, un de ceda l'altre de cerras.

En la stable

Item une sella usade y dues brilas.
 Item tres cuxins de leurar y tres rayes y tres arades y tres jous.
 Item dues posts de alzina amples.
 Item dos collars de leurar.

En la cambre alta

Item un lit de encaxat vell ab une màrfega usade.
 Item dos lensols de quatre telas de bri y stops usats.
 Item un barragà de taule larch usat.
 Item un armari ab dues empolas y dues tasses y dues garrafes de vidra.
 Item sis escudellas xicas de Màlica.
 Item un bassí de leutó.
 Item un carro usat
 Item atrobàrem un esclau blanch de edat de deu anys anomenat Sebastià fill de na Margay esclave de dit defunct.
 Item atrobàrem tres (...) ferrats de om en la bovall y deu cayrats de poll dolents en dite bovall.
 Item atrobàrem dues pales velles de hera y un herer usat.
 Item atrobàrem quatre forcas de ventar a la hera.

COMUNICACIONS

«CULPES DE CADA UN». PENES D'HAVER A LES GERMANIES DE MONTUÏRI (1521-1524)

MARGALIDA BERNAT i JAUME SERRA

Introducció

Malgrat que la nova documentació sobre les Germanies de Mallorca no sigui espectacular, el tema dista molt d'haver-se esgotat en totes les possibles interpretacions. D'altra banda, els canvis socials i polítics de Mallorca provoquen que, de tant en tant, sigui un tema recurrent, tota vegada que encara és un capítol bastant –per no dir totalment– desconegut per a bona part del públic.

Resulta tant i més sorprenent, ja que es tracta de la principal revolució de la Història de Mallorca. És significatiu que el període agermanat no hagi deixat rastres a nivell popular en forma de romanços, gloses o contarelles. Fins i tot, els refranys tradicionals que tal volta s'hi puguin referir són vertaderament excepcionals. El fet curiós és que es coneix perfectament que existí una àmplia producció escrita proagermanada que va ser col·leccionada per algun cavaller. No s'ha localitzat, fins ara, cap exemple d'aquesta producció.

En aquest sentit, Montuïri es mostra com un poble excepcional, ja que fa anys es documentà que una nissaga, per tradició, es considerava descendent de Joanot Colom. El secret familiar es transmetia de generació en generació, de manera molt discreta. Tot i que el tema s'aprofità amb posterioritat d'una manera aberrant, la notícia era prou important per provar l'abast de la repressió de la memòria. A més, serví, de manera indirecta, per esperonar una petita polèmica que aporta nous documents i lectures sobre l'origen de Joanot Colom¹.

S'ha volgut plantejar que la repressió dels agermanats va ser tan forta que, dues generacions més tard, s'havia eliminat de la memòria popular. Tot i això, en el present, es pot afirmar que no va ser així i que l'esperit agermanat apareixia, de tant en tant, en els dos segles següents. Se sap que, entre 1540 i 1560, es tornaren a fer aplecs de menestrals i s'amenaçà els cavallers amb una nova Germania. A més, el 19 d'abril de 1550 foren executats quatre homes per sedició i crim de lesa majestat². Amb la mala anyada de 1566, es rebaixà artificialment el preu del blat per por d'una revolta. A partir de 1618, s'alçaren nous vents agermanats i a la ciutat de Mallorca aparegueren uns pasquins amb la inscripció «Cavallers, Germania; visca França!». Pel mateix temps,

¹ MIRALLES, 1996. VAQUER, 1999.

² CAMPANER, 1984, p. 263.

amb llicència de la cort, el fuster Pere Pellicer reuní un consell de menestrals al convent de Sant Francesc, amb una estructura semblant a la de les assemblees agermanades, i presentà tot un programa de reformes polítiques i econòmiques als jurats. Vint anys més tard, amb motiu de l'oposició a l'allotjament de les tropes de l'almirall Antonio de Oquendo, rebrotaren les consignes agermanades. Com es pot veure, el procés va ser lent, però igualment efectiu³.

De la mateixa manera que en altres ocasions semblants, la manipulació de la memòria popular es donà a partir de la repressió i en un cicle molt dilatat en el temps. El fet que les mesures repressores fossin d'extrema duresa determinà que el silenci fos la manera de protegir-se de la majoria de la població. S'ha de considerar que, en un primer moment, s'actuà sobre les persones amb multitud d'execucions extrajudicials que originaren, entre altres coses, la fugida de tots aquells que pogueren abandonar Mallorca. D'altra banda, les classes benestants, al cap i a la fi les triomfadores de la revolta, presentaren la derrota agermanada com un càstig diví per haver intentat modificar una estructura social i política que era plantejada com a emanada directament del Cel. D'aquí que, tant entre els agermanats com entre els mascarats, les profecies es transformassin en un instrument de propaganda de gran transcendència i que perdurà en el temps.

De tota manera, les mesures repressives de caràcter econòmic influïren de forma molt determinant sobre individus i col·lectivitats. En primer lloc, hi hagué el segrest de béns dels principals dirigents agermanats, tant a la ciutat de Mallorca com a la Part Forana. També hi hagué les denominades composicions, unes multes que s'havien de pagar, en teoria, d'acord amb els béns que es tenien i el grau d'implicació en la revolta. Aquestes composicions anaven dirigides al poble baix. El fet sorprenent és que les havia de pagar tothom: els agermanats per les seves culpes i els mascarats per haver-ne estat lliurats.

Diversos autors han tractat el tema de les composicions pecuniàries, tant a la ciutat de Mallorca com a la Part Forana. Així i tot, no hi ha un consens sobre l'abast de les diverses quantitats ni la forma de pagar-les. Tant a la ciutat com a la resta de l'illa, sembla que foren les diverses administracions les que es feren comanditàries del conjunt del deute, a causa de les pressions de la corona, dels eclesiàstics i dels cavallers, per cobrar els perjudicis que, teòricament, els havien causat. Se sap que els col·legis menestrals s'endeutaren per aquest motiu per espai de més d'un segle⁴. Algunes viles, com Sóller, ho arrossegaren per més de 50 anys. De totes formes, el tema del deute de les Germanies va ser un mecanisme recurrent de les autoritats del Regne de Mallorca per justificar malversacions, fallides de la Taula Numulària i l'augment del deute públic.

Finalment, s'ha de tenir en compte una altra qüestió. Els principals agermanats, tant de la ciutat com forans, varen ser castigats amb les màximes penes. Tot i això, una anàlisi detenguda de les fonts permet deduir que, a la Part Forana, hi hagué més

³ SERRA, 1985.

⁴ BEJERANO, 1988.

consideració, objectivitat i, si es vol, contemporització que entre els menestrals urbans. L'estudi realitzat sobre les relacions entre béns, participació i composicions dels agermanats de Porreres⁵ permet deduir un paral·lelisme gairebé exacte i una distribució estadística que, de cap manera, es produeix en el cas de la ciutat de Mallorca.

1. Els forans i les Germanies

Com és ben sabut, les Germanies s'iniciaren el Dijous Llarder, dia 7 de febrer de 1521, quan els menestrals armats intentaren alliberar per la força una sèrie de companys que el virrei Miquel de Gurrea havia fet empresonar per sediciosos. Aleshores, ja havien esclatat les Germanies valencianes i, quan s'organitzaren les mallorquines, es decidí enviar una ambaixada a la península per coordinar-se. Al cap de la revolta mallorquina, es trobava el pare Joan Crespí, que adoptà el títol d'instador del bé comú. S'iniciava la fase moderada de la revolució.

El virrei, que era més un presoner que no una autoritat, volgué evitar que la revolta s'estengués a les viles i prohibí qualsevol tipus d'aplecs i assemblees. A més a més, delegà jurisdicció a una sèrie de cavallers que, amb l'excusa de perseguir bandolers, tenien com a objectiu reprimir qualsevol intent forà. Els agermanats havien creat un consell al convent de Sant Francesc de la ciutat de Mallorca amb dos elets per ofici menestral. S'intentà que cada vila forana nomenàs els seus, però hi hagué una forta oposició per part de Miquel de Gurrea.

Els agermanats estaven cada vegada més en contra del virrei i, per poder-lo destituir, tragueren còpia d'un antic privilegi que prohibia que cap natural del Rosselló o d'Aragó pogués ser virrei de Mallorca. Miquel de Gurrea era aragonès i se li exigí que es tengués per cessat. En el seu lloc, s'elegí l'alcaid del castell de Bellver, Pere de Pax. El nou virrei es mostrà més dòcil a les pressions agermanades. Diversos agermanats es traslladaren a les viles per predicar la Germania.

S'ha de tenir en compte que, ja el 16 de març de 1521, havien baixat 200 homes armats des d'Alaró al crit de «Visca el Rey e visca Jermandat!». Va ser la primera vila que se sumà al moviment. En altres, com Pollença, hi va haver dificultats, per més que acabà per adherir-s'hi. Tan sols Alcúdia resistí, gràcies a les seves muralles i perquè s'hi refugiaren bona part dels cavallers fugitius.

L'entrada dels forans en el moviment en suposà la radicalització: aportaren les seves demandes finiseculars sobre la distribució de la fiscalitat i la necessitat d'elaborar el cadastre que s'havia ordenat amb la sentència arbitral de 1512. Aquesta radicalització provocà l'assassinat de Joan Crespí i la presa de poder per part de Joanot Colom, que governà gairebé durant dos anys, de manera dictatorial.

⁵ BERNAT, 2008.

2. Montuïri a començament del segle XVI

No existeix pràcticament cap història global sobre Montuïri. Endemés, la majoria d'estudis històrics d'aquesta vila no sol anar més enllà del segle XIV. Per aquest motiu, no és possible dibuixar panorames ni extreure conclusions de principis de l'edat moderna. S'ha d'acudir a les obres generals o a l'extrapolació parcial de conclusions que sols s'han de considerar com a hipòtesis de treball. Per tot això, el que aquí es presenta només obre interrogants, en espera que futures investigacions ho puguin confirmar, desmentir o matisar.

A hores d'ara, la principal font de consulta és la *Història de Mallorca* de Joan Binimelis, escrita més de 70 anys després dels esdeveniments. Si, en principi, es pot considerar que l'estructura profunda no canvià gaire en aquest període, altres històries locals han demostrat que les diferents conjuntures del segle XVI arribaren a provocar canvis substancials⁶.

Però, fins i tot, les notícies de Joan Binimelis sobre Montuïri són tan esquifides que, pràcticament, no aporten cap notícia rellevant⁷. La major part de dades es refereixen a la creació de la vila i al fet que, entre els seus noms antics, hi hagués el de *Montecatano*⁸. Si es té en compte que el principal santuari de la vila és encara el del Puig de Sant Miquel, en un temps sota cura dels jurats de la vila, es presenta un context ideològic de religiositat popular que, per força, hagué d'incidir durant les Germanies. Segons aquest autor, malgrat que el territori fos reduït, era molt fèrtil, amb una producció fonamentalment cerealícola (11.000 quarteres de blat, 7.500 d'ordi i 5.500 de civada) i amb una extensió de conreu de vinya a la zona del Puig de Randa.

No consta que, a principis del segle XVI, tengués cap activitat manufacturera destacada, encara que s'hi detecten menestrals propis per mantenir l'economia i el treball d'una vila eminentment agrària. Amb tot, també hi sobresurt la gran incidència de la ramaderia. En aquest cas, la visita del virrei Lluís Vic i Manrique, a 1585, proporciona una millor informació⁹. A més d'una important quantitat de bestiar equí, criden l'atenció els més de 1.300 caps d'ovelles i cabres: no és de les xifres més altes de l'illa, però dóna un potencial ramader al Pla més que considerable.

De tota manera, allò que desperta més interrogants de Montuïri és el seu comportament demogràfic. Com és sabut, aquests estudis es poden fer, a Mallorca, a partir de l'anàlisi de l'impost del fogatge o morabatí. S'ha de considerar que aquesta font ressenya la fiscalitat dels caps de casa amb béns superiors a les 10 L. Així, un augment o una disminució del morabatí denota una variació en el número de contribuents. Sols indirectament, aquestes variacions reflecteixen modificacions en la quantitat total de població. Sigui com sigui, la resposta de la vila entre 1450 i 1550 és sorprenent, tant des del punt de vista fiscal com demogràfic.

⁶ DEYÀ *et al.*, 1999.

⁷ BINIMELIS, 1927, p. 159-160.

⁸ MIRALLES, 1996. Tot i que la denominació de Monte Catano sembla donar lloc al llinatge Montcada, per força fa pensar en el santuari del Monte Gargano que, segons la tradició, va ser consagrat per l'arcàngel Sant Miquel, al qual, curiosament es dedicà l'ermita de Montuïri.

⁹ ROSSELLO, 1977.

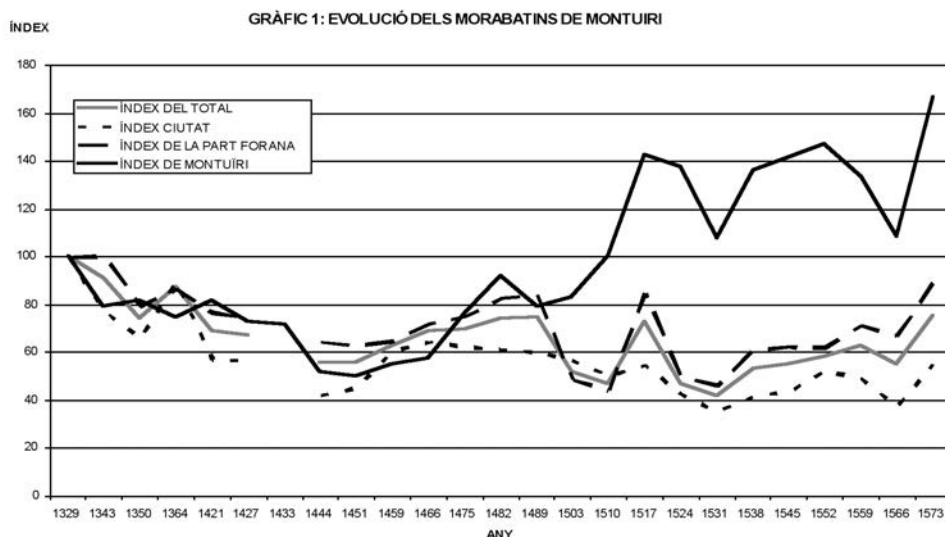
Existeix un tema a considerar i és que, a finals del segle XV, a Mallorca es donaren les grans epidèmies de finals del període medieval. Es desconeix la seva incidència a Montuïri, però de l'anàlisi de l'impost del morabatí es desprèn que, si es produïren moltes defuncions, la població es recuperà de manera ràpida. El creixement demogràfic, entre 1460 i 1560, és sorprenent. Des de fa temps, s'ha intentat explicar d'una manera poc convincent l'enorme augment de població de l'illa de Mallorca a la segona meitat del segle XVI. L'increment va ser tal que, a principi del segle XVII, tenia la densitat de població més alta de tots els territoris de la monarquia hispànica. Les gràfiques comparatives de l'evolució demogràfica de tota l'illa, la ciutat de Mallorca i la Part Forana denoten un increment demogràfic molt inferior al de la vila de Montuïri.

Si es pren com a índex 100 el morabatí de 1329, els relatius a finals del segle XV i començaments del segle XVI evidencien pràcticament la duplicació dels habitants de la vila:

TAULA 1: L'EVOLUCIÓ DELS MORABATINS

<i>ANY</i>	<i>TOTAL</i>	<i>CIUTAT</i>	<i>PART FORANA</i>	<i>MONTUÏRI</i>
1329	12389	4903	7486	145
1343	11305	3791	7514	115
1350	9161	3227	5934	119
1364	10873	4391	6482	108
1421	8539	2798	5741	119
1427	8357	2778	5579	106
1433				104
1444	6878	2055	4823	75
1451	6922	2220	4702	73
1459	7808	2965	4843	80
1466	8549	3157	5392	84
1475	8676	3059	5617	110
1482	9198	3005	6193	133
1489	9254	2949	6305	115
1503	6423	2784	3639	120
1510	5772	2468	3304	145
1517	9056	2684	6372	207
1524	5814	2090	3724	200
1531	5182	1730	3452	156
1538	6603	2034	4569	198
1545	6819	2155	4664	205
1552	7223	2574	4649	213
1559	7741	2397	5344	194
1566	6846	1847	4999	157
1573	9368	2701	6667	242

Considerant la poca extensió del terme municipal i que els sistemes de conreu i gestió econòmica havien variat molt poc en els 200 anys anteriors, és comprensible que, a les vespres de les Germanies, la crispació social fos prou forta. Així, ja a 1507, els jurats de Montuïri es queixaven que «lo poble no troba feina que faça e no guanyen res»¹⁰. En altres paraules, la superfície de conreu no havia augmentat, però la població sí. D'aquesta manera, bona part de les persones sense propietats agràries tenien greus dificultats per trobar feina i així ho reconegueren els jurats de la vila en diverses ocasions. El tema és important tota vegada que aquesta conjuntura coincidí amb un augment substancial de la fiscalitat i de la corrupció, que encapçalaven els grups monopolitzadors del poder econòmic i polític del regne.

3. Les Germanies a Montuïri

Malauradament, les històries generals sobre el moviment agermanat aporten molt poques notícies sobre com es desenvolupà la revolta a la vila de Montuïri. Sembla com si, ja a l'època, hagués tengut un paper molt marginal. De tota manera, les fonts a l'abast presenten un panorama diferent. En espera que altres investigacions més completes a partir dels fons de l'Arxiu Municipal de la vila posin en evidència dades i esdeveniments, ara per ara s'ha d'acudir a les fonts ja conegudes i rellegir-les des d'altres perspectives.

D'aquesta manera, fets com l'assalt a la possessió de sa Bastida, a Sant Joan de Sineu, el particular capítol d'Alcúdia amb les seves relacions amb Montuïri i, espe-

¹⁰ DURAN, 1982.

cialment, la forma com es conduí el tema de les composicions pecuniàries mostren un panorama encoratjador. S'ha d'esperar que futures investigacions puguin permetre noves aportacions i matisacions a aquesta primera aproximació.

3.1. L'inici de les Germanies a Montuïri

Un dels greus inconvenients que tenen les fonts relatives a les Germanies és la seva inconcreció pel que fa a la cronologia. Si no es tracta de documentació oficial amb data, tots els altres referents obvien aquest aspecte i ni tan sols no permeten suposar una seqüència d'esdeveniments mínimament correcta. Això ve a compte, ja que no es pot situar de manera exacta el moment en què la vila s'adherí a les Germanies.

El 14 de febrer de 1521, els agermanats sol·licitaren al virrei que els elets poguessin anar a les viles per explicar les seves demandes, a la qual cosa s'oposà Miquel de Gurrea¹¹. Precisament per evitar que la revolta s'estengués a la Part Forana, el virrei s'hi traslladà. Des d'Inca, delegà jurisdicció a Pere Ramon de Santmartí i Pere Malferit i ordenà als batles forans que no es moguessin. Preses aquestes mesures, el 3 de març, tornà a Ciutat¹². De tota manera, la Part Forana es començava a agitar.

El 16 de març, es detecten amb prou claredat certs moviments a les viles, malgrat les reiterades crides a la tranquil·litat per part del virrei. Aquell dia baixaren de Valldemossa dos jurats amb dos elets, cridats per Joan Crespí, per convèncer-los que s'agermanassin. El mateix dia, vengueren els homes d'Alaró cridant «Visca el rey e visca Jermandat!»¹³. Dia 18, el nou virrei Pere de Pax ordenà a les viles que elegissin els seus elets. En conseqüència, es pot deduir que l'agermanament de Montuïri es produí a l'entorn d'aquestes dates.

S'ha de tenir en compte que feia poc temps que havia entrat el nou regiment de la vila i, si bé alguns dels càrrecs acceptaren de grat el nou estat de coses, altres s'hi oposaren frontalment. Miquel Miralles era mostassaf quan començaren les Germanies; era qualificat de bo i es refugià a Alcúdia¹⁴. Un cas més notable va ser el de Bartomeu Picornell, qualificat de bo, que foradà el tambor al qui el portava¹⁵, però no es pot situar el moment del fet. Perot Cànoves va ser el primer que posà banderes i tambor a Montuïri. Emperò, després, es revocà i es refugià a Alcúdia. Quan sortí d'allà per treure el seu germà i els seus diners, els agermanats els mataren¹⁶. Bernat Ribas jurà la Germania per la força. Quan el poble s'aixecà, ell era conseller de la vila, però no s'hi volgué adherir¹⁷.

Com passà a altres viles, moltes de les autoritats i particulars adherits en un bell principi a les Germanies, es capgiraren després de l'assassinat de Joan Crespí o amb l'arribada de las cartes de Worms. Convé tenir present que, des del moment que Montuïri

¹¹ DURAN, 1982, p. 261.

¹² RULLAN, *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*, p. 513.

¹³ DURAN, 1982, p. 81-285.

¹⁴ QUADRADO, 1890. A partir d'ara Adictes ... [nom del poble], [pàgina i número].

¹⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 69.

¹⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 23.

¹⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 179.

se sumà a la revolta, es detecta tota la nova administració, per més que no hi va ser fidel tot el temps. De fet, va ser necessari que un dels principals impulsors de les Germanies a la Part Forana, el cirurgià d'Inca Pau Casesnoves, hi acudís per exaltar l'adhesió. És resultat de les seves arengues el cas del jurat Jaume Vanrell, del qual es fa constar que «com en Pau Casasnovas vingué a Montuiri y sermonà, lo dit Vanrell dix que lo Casasnovas era àngel qui parlava y que'ls mascarats eren moros blanchs»¹⁸.

La impressió general és que l'oposició a les Germanies esclatà de ben prest, de tal manera que els agermanats hagueren de recórrer a pressions, amenaces i altres mesures de força. En pot ser un exemple Gabriel Jaume, elet i lloctinent de batle per la Germania. Forçava la gent a jurar la Germania «y deya que si [no] la volian jurar ell los faria batra las casas». Anà al camp d'Alcúdia i va arribar a ser patró de fusta. Amb tot, acabà per recloure's a Alcúdia¹⁹. Joan Martorell, elet de la Germania i capità dels camps, va fer coltellejar Perot Verger, que havia sortit d'Alcúdia²⁰. Un cas a considerar entre aquest primers personatges que participaren en els moments inicials és el del notari Miquel Picornell. Es va recloure a Alcúdia abans que arribàs el regent, si bé havia intervingut en els consells de la Germania i temptava Antoni Rossinyol i altres a jurar-la. Com a argument, «deya que no'n haurian dan ningun per quant ho feyan per força y per ço no tenia valor»²¹.

En conseqüència, no resulta sorprenent que algunes de les persones que, en un principi, s'havien sumat a la revolta, acabassin per girar-s'hi en contra i, fins i tot, participassin en alguns dels intents contrarevolucionaris. Així succeí amb Bernadí Company. Era el batle quan s'inicià la Germania, també va ser elet i va ser a l'assalt contra sa Bastida. A més a més «feu capitans, dezeners y cinquantaners per la Germania y perque un home no'l volgué consentir emparà a un debitor de aquell certs diners». Amb tot, va ser un dels forans que, amb la dictadura de Joanot Colom, es regirà i participà en alguns moviments contrarevolucionaris: «après essent batle may admetia letras den Colom, y per açò y perquè's deya que sabia en lo levament de Manacor y havia fetas offeras a misser Sbert lo dia que sentenciaren los set, lo feren anar en Ciutat y posaren lo a la presó y pagà sis ducats, y com sabé la nova de misser Ubach se reclogué en Alcúdia»²².

3.2. L'administració agermanada

El fet singular de les germanies és que l'estructura administrativa que tengueren no va fer desaparèixer la tradicional, sinó que s'hi superposà. Les germanies tengueren un programa polític, econòmic i social de reformes molt més elaborat del que s'ha volgut admetre²³. Ara bé, aquest panorama, general pel govern del regne, s'ha de matisar molt en el cas de la Part Forana. L'administració de les viles tenia mecanismes

¹⁸ QUADRADO: Adictes... Montuiri, p.196 núm. 141.

¹⁹ QUADRADO: Adictes... Montuiri, p.198 núm. 175.

²⁰ QUADRADO: Adictes... Montuiri, p.198 núm. 177.

²¹ QUADRADO: Adictes... Montuiri, p.196 núm. 146.

²² QUADRADO: Adictes... Montuiri, p.198 núm. 174.

²³ BERNAT i SERRA, *La veu de la revolta ...* p. 84-114.

participatius teòricament prou amplis com per haver-los de canviar. A més de les Universitats, el Sindicat Forà actuava com a falca i contrapès de les banderies aristocràtiques. D'altra part, la figura dels instadors, que prengueren força a partir de la sentència arbitral de 1512, representà un paper fonamental tant en la preparació del moviment com en la gestió de l'administració agermanada. De manera contraposada als instadors, hi havia els taxadors, dels quals, a Montuïri, es coneix l'existència prèvia de Pere Antic, de 70 anys, que era considerat de bona intenció i no va fer mal²⁴.

Per aquests motius, l'estructura del govern municipal durant les Germanies no patí modificacions en relació als models anteriors. S'ha de considerar també que foren els batles reials, jurats o consellers forans els que més treballaren per agermanar les viles, encara que, quan arribaren les cartes imperials de Worms, molts d'ells acabaren per mascarar-se davant el curs dels esdeveniments i es reclogueren a Alcúdia. Precisament entre aquest grup de persones acostumades a gestionar els problemes de les viles, es detecten els primers ideòlegs forans agermanats. Miquel Mayol de 60 anys era conseller «i dix un dia que tots los hòmens de honor deurian degollar»²⁵.

Pràcticament es pot identificar la majoria de les persones que ocupaven càrrecs en el moment en què s'iniciaren les Germanies a Montuïri. El batle era Bernadí Company²⁶ i el seu lloctinent Bartomeu Company.²⁷ Aquests, juntament amb el conseller Gabriel Ribes, pràcticament obrien les portes als menestrals de la Ciutat. Precisament, el cas de Gabriel Ribes pot exemplificar com diverses autoritats que, en els primers moments, se sumaren a la revolta acabaren per mascarar-se. Quan els menestrals vengueren de la ciutat de Mallorca per anar contra mossèn Joan de sa Bastida, encastellat a la seva possessió, Gabriel Ribes i el lloctinent de batle els oferiren l'ajuda per l'acció. De tota manera, les notícies provenen d'altres cavallers amb interessos polítics i econòmics i, per tant, podrien no ser gaire objectius. De fet, Gabriel Ribes s'oposà a les Germanies, el composaren en 40 ducats i Joanot Colom el va fer anar per força a Sineu, d'on fugí. De la mateixa manera, participà a la batalla de sa Pobla, on hi anà a cops de llança²⁸.

Amb la dictadura de Joanot Colom, va desaparèixer qualsevol vestigi de legalitat i és habitual trobar anotacions de diversos oficials que s'havien creat a si mateixos o havien estat nomenats pel propi Colom. Així, Perot Jaume va ser batle per la Germania i segrestava béns dels mascarats. El dia que mataren el fill de mossèn Baltasar Manera, se va fer pagar 30 sous pels seus treballs i els dels seus fills, si bé no va ser present en la mort²⁹. D'altra part, Joan Steva va ser elet i lloctinent de batle. Va participar en el primer setge d'Alcúdia i morí de pesta³⁰. Aquesta pràctica s'estenia a tots els oficis. Jaume Pujol, considerat com a molt afectat, era mostassaf de la Germania³¹.

²⁴ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.197 núm. 160.

²⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.197 núm. 155.

²⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 174.

²⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 41.

²⁸ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192: núm. 39.

²⁹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 176.

³⁰ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 71.

³¹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 121.

El càrrec per excel·lència creat pels agermanats va ser el d'elet. En un principi, havia sorgit entre els menestrals, però l'acta que suposava l'adhesió d'una vila a la revolta era quan nomenaven elets que es dirigien a Ciutat per participar en les assemblees de Sant Francesc. De Montuïri, es coneix l'esmentat Joan Steva que, a més de ser elet, va ser lloctinent de batle³². Gabriel Jaume, també elet i lloctinent de batle per la Germania, forçava la gent a jurar-la amb amenaces. Amb tot, acabà per recloure's a Alcúdia³³.

Els jurats tengueren un paper semblant a altres oficis. Francesc Ripoll, qualificat com a partidari de la Germania, va ser jurat. Amb el bastó de batle va detenir dos homes que es dirigien a Alcúdia³⁴. De tota manera, els jurats que resultaren elegits en temps de Joanot Colom no demostraren una especial submissió. Bartomeu Forner, elegit jurat en temps de Colom, consentí a donar diners i pa a la gent que anava contra Alcúdia, però després de l'arribada del regent s'hi reclougé³⁵. Un cas semblant és el dels jurats Guillem Picornell³⁶, Bartomeu Ribes de Pujol³⁷ i Jaume Vanrell³⁸.

S'ha de tenir en compte, a més, que diverses persones que en algun moment foren jurats de Montuïri, també ocuparen altres càrrecs i, entre aquests, es detecten els més irreductibles. Francesc Comellas va ser jurat, però també elet de la Germania, i morí reclús a la Ciutat³⁹. Antoni Forner era jurat de la Germania, però també capità⁴⁰.

4. Alguns aspectes singulars

Podria semblar, en vista de tot el que s'ha dit fins ara, que les Germanies a Montuïri no foren especialment violentes. De tota manera, hi ha importants indicis que permeten deduir que no va ser molt diferent d'altres indrets. Així, Mateu Gomila, quan li digueren que havia vingut el regent a Alcúdia, va dir «anem hi tots a degollar-lo»⁴¹. D'altra part, Bartomeu Ribes era un dels que qüestionaven, fins i tot, la sobirania, ja que un dia va comentar «que més podia lo poble que lo rei»⁴².

Com en altres llocs, en la transmissió de la ideologia agermanada, jugaren un important paper els sermonadors i les dones. Amb relació al primer grup, en pot ser un exemple Bartomeu Miralles, de 70 anys, molt afectat. Li mataren un fill a la batalla de Pollença i un altre fill, Gabriel, també era un gran agermanat i sermonador⁴³. En el

³² QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 71.

³³ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 175.

³⁴ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 16.

³⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 42.

³⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 44.

³⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 112.

³⁸ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.196 núm. 141.

³⁹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.197 núm. 149.

⁴⁰ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 191.

⁴¹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 30.

⁴² QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 70.

⁴³ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 28.

cas de Pere Reyas, s'anotà que no constava que s'hagués declarat en favor de les Germanies ni que hagués fet mal, «emperò la muller y fillas [eren] molt affectadas y de mala llengua»⁴⁴.

Existeix una quantitat de fets encara difícils de contextualitzar, com l'assassinat del fill de Baltasar Manera o alguns atacs personals. Del primer cas, sols se sap que Antoni Rubí, qualificat de *pèssim*, «fonch a matar lo fill de mossen Baltasar Manera»⁴⁵. Igualment, Pere Socies, major, guardava els forments dels mascarats i el dia que mataben mossèn Baltasar Manera, prengué sou per cercar mascarats⁴⁶. També es tenen notícies de com Joan Ferrer (*Ferreró*) va ser a donar coltellades al mascarat Perot Verger. Morí de pesta abans de presentar-s'hi⁴⁷. Amb tot, hi ha dos capítols especialment importants per entendre les Germanies a Montuïri: l'atac a la possessió de sa Bastida i el paper que hi tengué el cas d'Alcúdia.

4.1. L'assalt a sa Bastida

Un dels principals esdeveniments en què es va veure implicat Montuïri durant les Germanies va ser l'assalt a sa Bastida, propietat de la família Santjoan. Com en altres capítols semblants, resulta significatiu que els agermanats de Sant Joan de Sineu participassin marginalment en l'esdeveniment i, en canvi, hi tenguessin un paper principal els de les viles veïnes, com varen ser els de Montuïri.

El nom de la possessió ja condueix a aquelles fortificacions que s'iniciaren en el segle XIII i a les cases-torre del període de colonització feudal. En el segle XV, havia passat a mans de la família Santjoan⁴⁸. S'ha de tenir en compte que aquesta família, durant aquell segle, va ser cap de banderia, amb un protagonisme molt intens en la vida política i social del Regne.

Ja a 1405, foren segrestats els béns de Gisbert de Santjoan a les viles de Sineu, Sant Joan i Montuïri, perquè era delat d'enormes crims. No se sap la naturalesa de les acusacions, però sembla que Gispert es fortificà a sa Bastida, de tal manera que a 1412 s'hi hagué d'enviar un petit exèrcit per empresonar-lo a ell i als seus servidors⁴⁹. D'altra part, el 20 d'octubre de 1463, el procurador reial pagava 16 lliures i 6 diners de despeses al lloctinent del capità general per haver anat a Sant Joan a investigar les nafres de Joan Mas i per «enquerir contra alguns delats los quals eren stats en lo envestiment que havian fet a la Bastida contra los valedós del dit Johan Mas. E no resmenys per pacifficar la bandositat que hi era per ocasió de les dites naffres»⁵⁰.

A principis del segle XVI, la possessió es trobava en mans de Pere de Santjoan, el qual la conreava encara amb una important quantitat d'esclaus, ja que el 1515, el cavaller es queixava que el seu esclau Antoni Joan havia venut blat als santjoaners

⁴⁴ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 3.

⁴⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 115.

⁴⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.196 núm. 135.

⁴⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.196 núm. 133.

⁴⁸ ROSSELLÓ, 1985, p. 90.

⁴⁹ ROSSELLÓ, 1985, p. 47.

⁵⁰ ROSSELLÓ, 1985, p. 48.

sense el seu permís⁵¹. S'ha de considerar que, entre totes les propietats d'aquest personatge, sa Bastida era la que més l'identificava, de tal manera que era conegut com a Pere de Santjoan de sa Bastida per diferenciar-lo d'altres del mateix llinatge.

Els Santjoan, en conseqüència, tengueren també un paper important en el decurs de les Germanies i alguns membres del llinatge foren acusats d'actuacions favorables al moviment. Així, quan es produí el cop d'estat contra Joan Crespí, que acabà amb el seu assassinat, l'instador intentà refugiar-se precisament a la casa de Pere de Santjoan de sa Bastida⁵². Segurament va ser amb motiu d'aquest esdeveniment que es produí l'assalt a sa Bastida, promogut per un escamot que es traslladà directament de la Ciutat. De manera genèrica, se'ls tractà de menestrals i s'intentà reduir les possibles culpes dels forans. Al seu front, es posà el conegut Pere Bagur. Quan aquest escamot arribà a la vila de Montuïri, es trobaren que les principals autoritats els havien sortit a rebre.

Així, Gabriel Ribas era conseller de la vila i es deia que «quant los menestrals vingueren de Ciutat contra mossèn San Juan de la Bastida, ell i lo loctinent de batle los isqueren al encontra y digueren.los que ells, com officials de la vila, se offerian a ells y tremeteren.los gent e favor lur»⁵³. El lloctinent de batle era Bartomeu Company, que s'oferí com oficial de la vila. Després se n'anà a les segades «y feya dexar de feyna la gent y tremés.los en casa mos. Sant Juan en favor dels menestrals»⁵⁴. No va ser sols el lloctinent, sinó que el mateix batle participà a l'esdeveniment. Bernadí Company havia estat elet a principi del moviment «y feu anar gent y ell hi anà contra mossèn San Juan affavorint en Begur y manant, com a batle que era, que tota la gent affavorís an Begur»⁵⁵.

Consta també que, a més de les principals autoritats de Montuïri, foren diverses les persones que, de grat o per força, participaren a l'assalt. Amb tot, del llistats, sols consta Bernat Picornell, partidari de la Germania al principi que hi anà, encara que després es reclougué a Alcúdia⁵⁶. En canvi, d'altres hi anaren teòricament per protegir parents seus. Joan Antich «fonch ab los desmandats a casa mossèn Sant Juan, però diu.se hi fonch com a valador de aquell perquè son pare stava en casa del dit Sant Juan, y may l'han vist en res de la germania y per tot lo tenian per mascarar»⁵⁷.

S'ha de destacar que no consta que cap agermanat de Sant Joan participàs a l'assalt. Contràriament, alguns habitants d'aquesta vila afavoriren les persones que s'havien refugiat a la casa. Rafel Roca, bo i fidel, havia estat tot el temps a la casa de mossèn Pere de Santjoan, guardant les egües⁵⁸. Així, Joanot Portell havia estat

⁵¹ ROSSELLÓ, 1985, p. 41.

⁵² DURAN. *Les Germanies* ..., p. 296.

⁵³ QUADRADO: *Adictes...* Montuïri, p.192, núm. 39. De tota manera, hi havia dubtes sobre aquest fet ja que «de ditas ofertas no ho saben de certa sciencia sino que mos. Juanot de Sales ho dix a mos. Pere Juan Palou».

⁵⁴ QUADRADO: *Adictes...* Montuïri, p.192 núm. 41.

⁵⁵ QUADRADO: *Adictes...* Montuïri, p.198 núm. 174.

⁵⁶ QUADRADO: *Adictes...* Montuïri, p.193 núm. 45.

⁵⁷ QUADRADO: *Adictes...* Montuïri, p.197 núm. 166.

⁵⁸ QUADRADO: *Adictes...* Sant Joan, p.255 núm. 35.

bo i fidel, a més «stava per las garrigas ab unas quantas senyoras que guardava»⁵⁹. S'ha de tenir en compte que, a les cases, s'havia refugiat Hug de Santjoan, la seva dona i els fills. Foren alliberats dels agermanats per 36 bandolers al seu servei⁶⁰.

De fet, diverses persones de la vila de Sant Joan, després de la desfeta agermanada, passaren a servir la família. D'Antoni Xamena, considerat molt afectat per la Germania, es deia que havia estat composat i era al servei de mossèn Pere Santjoan⁶¹. Joanot Mayol, jove de 18 anys, inútil i malaltís, es mudà a la Ciutat per servir la senyora Santjoan, vella⁶². Joan Rosselló estava a la mateixa casa, com a traginer de garrot⁶³.

4.2. El paper d'Alcúdia

Del conjunt de les viles foranes, l'única que no se sumà a les Germanies va ser Alcúdia. Aquesta postura en bona mesura s'ha explicat per les seves murades i pel fet que allà s'hi refugiaren una bona partida de cavallers i homes d'honor, després de la matança del Castell de Bellver. Les diverses administracions agermanades eren conscients del perill que suposava aquest nucli de resistència. Tant mitjançant negociacions com usant la força, intentaren en diverses ocasions que s'adherís a la revolta. El perill era notori i, com es prou conegut, va ser a partir d'Alcúdia que s'inicià la repressió.

De totes maneres, existeix una certa mitificació en relació amb la resistència d'Alcúdia. La historiografia tradicional, fonamentant-se en els privilegis que concedí l'emperador, ha intentat presentar que tots els seus habitants varen restar fidels al monarca. En realitat, això no va ser així, ja que hi hagué intents dins la pròpia vila per agermanar-se. D'altra part, no totes les persones que promogueren la resistència eren cavallers i persones d'honor. Des dels primers moments, especialment quan s'inicià la violència, diversos forans cercaren protecció darrere les seves murades. Aquest aspecte es va mantenir durant tota la revolta, de tal manera que, tant per mar com per terra, s'organitzaren itineraris i rutes per traslladar persones i béns, així com per transmetre informacions. El fet significatiu és que aquests mecanismes es demostrin clarament en el cas d'una vila aparentment allunyada, com Montuïri.

La immensa majoria de persones que cercaren refugi elegiren Alcúdia per *revocar-se*. No va ser, però, l'únic indret, ja que consta la presència de montuïrers al Castell de Santueri. Pere Joan Albertí adreçà una carta al batle de Montuïri en la qual ordenava la vigilància de les cases dels que s'havien refugiat en el castell. La carta va ser portada pel barreter Pere Rosselló, «lo qual avem elegit a diputat per fer possar guardes a les casses dels hòmens los quals són en lo castell de Felanitx ... los quals guardes són taxades en aquesta manera, ço és, 10 sous per lo dit Pere Rosselló per ell e per lo seu cavall cada die, e 5 sous per los qui van aquí de la present ciutat, e 4 sous

⁵⁹ QUADRADO: Adictes... Sant Joan, p.256 núm. 21.

⁶⁰ BOVER, 1983.

⁶¹ QUADRADO: Adictes... Sant Joan, p.255 núm. 10.

⁶² QUADRADO: Adictes... Sant Joan, p.255 núm. 14.

⁶³ QUADRADO: Adictes... Sant Joan, p.255 núm. 38.

por los de la Part Forana, cada die paguadas de béns dels dits hòmens reclosos en lo dit castell»⁶⁴.

Amb tot, no cal dubtar que va ser Alcúdia el principal centre de refugi i no sempre per causes exclusivament personals. Rafel Munar mantengué una posició dubitativa, ja que tenia la major part dels seus parents a Alcúdia⁶⁵. No se'l composà després de la reducció. Des d'allà, els refugiats participaren activament en la defensa d'aquella vila. Així, Joan Canyissar es reclogué «y exint.ne en servey del rey los desmandats lo mataren»⁶⁶. Julià Miralles, un vell de 89 o 90 anys, no demostrà una postura clara en relació a les Germanies i, encara que el feren anar als setges d'Alcúdia, es rescatà per 10 ducats. L'aspecte a tenir en compte és que donà fermances a un que havien pres anant a Alcúdia⁶⁷. Un cas semblant va ser el de Joanot Picornell, que «recullia los qui venian de Alcúdia»⁶⁸.

TAULA 2: ELS RECLOSOS A ALCÚDIA

<i>Núm.</i>	<i>NOM</i>	<i>MOMENT</i>	<i>BÉNS</i>	<i>OBSERVACIONS</i>
8	PERE JOAN RIBAS		800 L.	
9	JOAN MESQUIDA		800 L.	
18	JOAN MUT		200 L.	Béns a Montuïri i a Ciutat
19	PERE ALIES MIRALLES		RES	
23	PEROT CÀNOVES		600 L.	Inici de la Germania. Mort ell i el seu germà
24	GABRIEL MIRALLES, MAJOR I ELS SEUS FILLS		800 L.	Morí en favor del rei el dia de Nostra Senyora d'Agost
31	JAUME COMPANYY		125 L.	Anà al primer setge
32	ANTONI MIRALLES		100 L.	
33	PERE MAYOL		500 L.	Conseller fet per Colom
37	BERENGUER BAUZÀ		125 L.	
40	JOANOT BAUZÀ		500 L.	
42	BARTOMEU FORNER	VENGUDA REGENT	400 L.	Jurat
45	BERNAT PICORNELL		25 L.	Anà contra sa Bastida
48	GERONI RIBAS FILL DE BARTOMEU		100 L.	Anà contra sa Bastida
49	GREGORI RIBAS FILL DE BARTOMEU	VENGUDA REGENT	75 L.	
54	PERE MAS MAJOR		300 L.	Primer elet
55	RAFEL MAS		200 L.	Va fer oferta als primer elets del seu rocí
57	BARTOMEU MAS	VENGUDA DEL REGENT	225 L.	Primer l'atacà
58	MIQUEL MAS	ABANS DEL REGENT	125 L.	En el principi creia en les Germanies

⁶⁴ DURAN, 1982, p. 403.

⁶⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 22.

⁶⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 66.

⁶⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 26.

⁶⁸ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 46.

59	SEBASTIÀ FIOL		RES	Pastor
60	RAFEL COMPANY		30 L.	
61	PEROT RIBAS, MAJOR		50 L.	
65	MIQUEL MIRALLES		100 L.	Mostassaf quan començaren les turbacions
66	JOAN CANYISSAR		RES	
69	BARTOMEU PICORNELL		30 L.	
87	BARTOMEU CERDÀ A. CANSALADA		RES	Al principi de Germania
107	JOAN MESQUIDA		10 L.	
112	BARTOMEU RIBAS DEL PUJOL	ABANS DEL REGENT	300 L.	Jurat
127	PEROT VERGER	DESPRÉS DEL REGENT	10 L.	
136	MATEU SOCIES		40 L.	
144	RAFEL PLANES	DESPRÉS DEL REGENT	175 L.	A Llucmajor contra els menestrals
145	PERE FERRANDO	DESPRÉS DEL REGENT	125 L.	A Llucmajor contra els menestrals
146	MIQUEL PICORNELL, NOTARI	ABANS DEL REGENT	100 L.	Morí a Alcúdia
147	PIQUEL PICORNELL, FILL	ABANS DEL REGENT	50 L.	
156	ANTONI ROSSINYOL		50 L.	Reclús amb un fill seu
163	LLORENÇ FIOL		10 L.	
164	JOANOT FIOL		10 L.	Morí a sa Pobla
169	BARTOMEU MAS		75 L.	
173	JUANET MIRALLES		100 L.	
174	BERNADÍ COMPANYY	DESPRÉS DEL REGENT	300 L.	Participà en conjures
175	GABRIEL JAUME	DESPRÉS DEL REGENT	60 L.	Capità en favor d'en Colom
178	PEROT MANERA		50 L.	Mort quan intentava tornar a Alcúdia
179	BERNAT RIBAS		325 L.	Conseller de la vila
187	JOANOT MIRALLES MENOR		50 L.	Mort de pesta
190	BARTOMEU BARCELÓ (a) MENORCA	ABANS DEL REGENT	100 L.	A Llucmajor contra els menestrals
197	BARTOMEU MIRALLES		50 L.	
198	ANTONI RIBAS		10 L.	

Consta, explícitament, que un conjunt de 47 persones es refugià a Alcúdia, cosa que suposa el 23,6 % del total. Aquest percentatge no seria un bon indicatiu si no es té en compte que representaven gairebé el 41 % de béns de la vila. És cert que, entre els refugiats, n'hi havia tres que no tenien cap bé, però també hi havia les persones més riques.

Per aquest motiu, les autoritats agermanades posaren vigilància a llocs estratègics per evitar que s'hi refugiassin o que es mantenguessin les comunicacions. Bartomeu Picornell, que havia foradat el tambor agermanat, va ser obligat pel batle a guardar el pas d'Alcúdia amb un rossi⁶⁹. De la mateixa manera, Perot Ribas, tot i ser de bona

⁶⁹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 69.

intenció, «guardava los passos de Alcúdia»⁷⁰. Francesc Ripoll va ser jurat en el temps de la revolta: «se diu ha detinguts amb bastó de batle dos hòmens qui anaven a Alcúdia»⁷¹. Pere Joan Manera va ser present en el darrer setge d'Alcúdia, però també «salvà un qui isqué de Alcúdia»⁷² i, en conseqüència, no se li imposà cap composició.

Aquest control, que es desplegà tant als voltants de les murades d'Alcúdia com a la vila de Montuïri, acabà per tenir conseqüències tràgiques. Un cas clar de la personalitat dels relacionats amb la resistència d'Alcúdia es té amb Perot Cànoves, el primer que portà banderes i tambors a Montuïri. Després, es refugià a Alcúdia «y exint de allí per portar.se.n diners y son germà, quant se.n tornava los desmandats mataren un y altre»⁷³. Un altre cas ben significatiu va ser el de Joan Mas, considerat molt afectat. Es deia que havia fet de missatge de Colom amb les seves bèsties, encara que es volia recloure a Alcúdia, tot i que «fonch descubert y detingut per en Francesch Ripoll ab bastó de batle»⁷⁴. Passaven, amb una certa freqüència, persones i també altres tipus de comunicacions. A Pere Albanell se l'acusà, entre altres coses, de «com los reclusos de Alcúdia tranmetian letras per lurs casas y ell las legia»⁷⁵.

Els refugiats a Alcúdia eren, com es pot comprendre, objecte de les ires dels agermanats. La repressió es dirigí contra els seus béns i parents. Així, Pere Socies, fill d'Antoni, «deya que degollassen las mullers y infants dels reclusos en Alcúdia»⁷⁶. Llorenç Gelabert prenia el bestiar dels reclusos i el duia als elets⁷⁷. Bartomeu Ballester, juntament amb els seus fills, Rafel i Andreu, anava per les cases de reclusos «y portava el seu bestiar y altrás cosas y liurava'ls als elets de la Germania»⁷⁸.

TAULA 3: ELS BÉNS DELS RECLOSOS A ALCUDIA

<i>Núm.</i>	<i>NOM</i>	<i>BÉNS</i>	<i>ÍNDIX/ALCÚDIA</i>	<i>ÍNDIX/ TOTAL</i>
8	PERE JOAN RIBAS	800	457,98	726,88
9	JOAN MESQUIDA	800	457,98	726,88
18	JOAN MUT	200	114,50	181,72
19	PERE ALIES MIRALLES	0	0,00	0,00
23	PEROT CÀNOVES	600	343,49	545,16
24	GABRIEL MIRALLES, MAJOR I ELS SEUS FILLS	800	457,98	726,88
31	JAUME COMPANYY	125	71,56	113,57
32	ANTONI MIRALLES	100	57,25	90,86
33	PERE MAYOL	500	286,24	454,30
37	BERENGUER BAUZÀ	125	71,56	113,57

⁷⁰ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.199 núm. 196.

⁷¹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 16.

⁷² QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 11

⁷³ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 23.

⁷⁴ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.197 núm. 168.

⁷⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 98.

⁷⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.196 núm. 139.

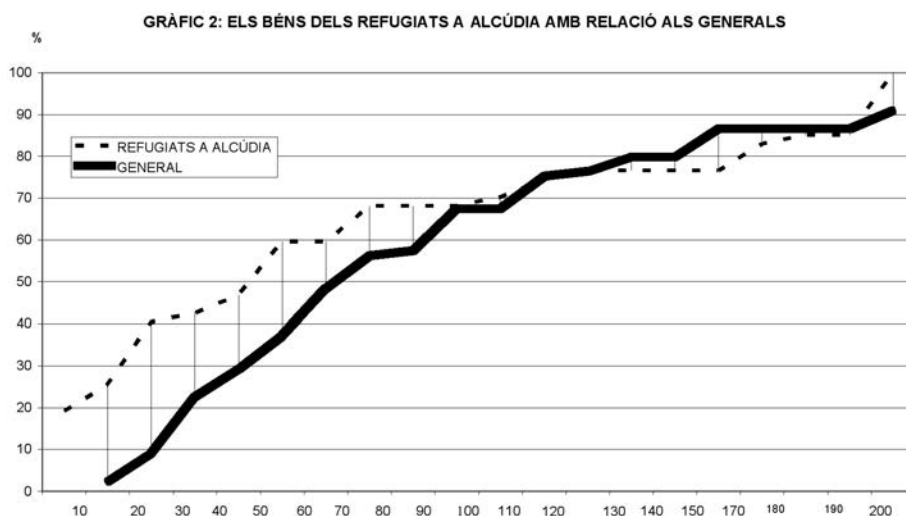
⁷⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 77.

⁷⁸ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 181.

40	JOANOT BAUZÀ	500	286,24	454,30
42	BARTOMEU FORNER	400	228,99	363,44
45	BERNAT PICORNELL	25	14,31	22,71
48	GERONI RIBAS FILL DE BARTOMEU	100	57,25	90,86
49	GREGORI RIBAS FILL DE BARTOMEU	75	42,94	68,14
54	PERE MAS MAJOR	300	171,74	272,58
55	RAFEL MAS	200	114,50	181,72
57	BARTOMEU MAS	225	128,81	204,43
58	MIQUEL MAS	125	71,56	113,57
59	SEBASTIÀ FIOI	0	0,00	0,00
60	RAFEL COMPANY	30	17,17	27,26
61	PEROT RIBAS, MAJOR	50	28,62	45,43
65	MIQUEL MIRALLES	100	57,25	90,86
66	JOAN CANYISSAR	0	0,00	0,00
69	BARTOMEU PICORNELL	30	17,17	27,26
87	BARTOMEU CERDÀ A. CANSALADA	0	0,00	0,00
107	JOAN MESQUIDA	10	5,72	9,09
112	BARTOMEU RIBAS DEL PUJOL	300	171,74	272,58
127	PEROT VERGER	10	5,72	9,09
136	MARTEU SOCIES	40	22,90	36,34
144	RAFEL PLANES	175	100,18	159,00
145	PERE FERRANDO	125	71,56	113,57
146	MIQUEL PICORNELL, NOTARI	100	57,25	90,86
147	PIQUEL PICORNELL, FILL	50	28,62	45,43
156	ANTONI ROSSINYOL	50	28,62	45,43
163	LLORENÇ FIOI	10	5,72	9,09
164	JOANOT FIOI	10	5,72	9,09
169	BARTOMEU MAS	75	42,94	68,14
173	JUANET MIRALLES	100	57,25	90,86
174	BERNADÍ COMPANY	300	171,74	272,58
175	GABRIEL JAUME	60	34,35	54,52
178	PEROT MANERA	50	28,62	45,43
179	BERNAT RIBAS	325	186,05	295,29
187	JOANOT MIRALLES MENOR	50	28,62	45,43
190	BARTOMEU BARCELÓ (a) MENORCA	100	57,25	90,86
197	MARTOMEU MIRALLES	50	28,62	45,43
198	ANTONI RIBAS	10	5,72	9,09
	TOTAL	8.210		
	MITJANA	174,68		

Com es pot veure, la categoria dels qui es refugiaren a Alcúdia era notable. Si la mitjana dels béns dels agermanats era de 117 L, la dels refugiats era de 174. Aquesta diferència confirma que bona part de les persones amb propietats mitjanes varen ser les que es mantingueren fidels al moviment fins als darrers moments, mentre que les més riques de la vila acabaren per donar-li l'esquena. De fet, pràcticament cap dels refugiats a Alcúdia pagà les composicions, quan a moltes altres viles tothom pagà.

L'arribada del regent Ubac suposà una desafecció massiva d'antics agermanats que acabaren darrere les murades d'Alcúdia. El tema és que el regent venia amb ordres taxatives per acabar amb la revolta per tots els mitjans. Per aquest motiu, promogué temptatives de cops d'estat i de moviments contrarevolucionaris. Segurament és en aquest context que s'ha de considerar el paper de Perot Verger, el qual «exint de Alcúdia ab licència del Sr. Regent per aportar diners los desmandats acoltellejaren.lo, y après quant fonch guarit tornà a servir y seguí lo camp»⁷⁹. L'autor de l'atac va ser Joan Martorell, elet i capità del camp⁸⁰. Tot indica que, en aquest esdeveniment o en un de semblant, participà Perot Manera, que «isqué de allí per portar diners, y après posat lo siti no pogué tornar, y los desmandats lo mataren per mascarar a Montuïri»⁸¹. De fet, un dels implicats en aquestes conjures va ser el batle Bernadí Company, que hagué d'acabar per refugiar-se a Alcúdia⁸².

5. Les penes d'haver

Una vegada sufocat el moviment agermanat, s'inicià, de manera automàtica, el procés repressor. S'ha de dir que les execucions sumaríssimes tengueren lloc després de cada batalla i algunes fonts expliquen que, després de la desfeta del Rafal Garcés, tots els arbres que hi havia entre Inca i la ciutat de Mallorca mostraven agermanats penjats. Malgrat les notícies poc exactes i exagerades de les execucions, no es pot negar

⁷⁹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.196 núm. 127.

⁸⁰ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 177.

⁸¹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 178.

⁸² QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 174.

que les conseqüències de les Germanies, en l'aspecte demogràfic, varen ser terribles. A més dels executats, s'han de comptabilitzar els que sucumbiren a la pesta, els que anaven alçats i els fugitius, abandonassin l'illa o no. Tots els indicadors en demostren l'enorme incidència, especialment en un grup tan sensible de població com són els homes en edat de procrear.

En algunes viles, la minva demogràfica arribà a suposar el 25% del total de la població⁸³. En el cas de Montuïri, els focs davallen de 207 a 1517 a 156 a 1531. Tal com demostra la gràfica del morabatí, la disminució és prou considerable. La comparació dels índexs pot resultar més clarificadora: a 1517, l'índex era de 142, mentre que el de tota l'illa era de 73. A 1531, la situació era de 107 a Montuïri i 41 per l'illa. Aquest és un dels aspectes més remarcables d'aquesta vila.

Juntament amb la repressió exercida sobre les persones, hi hagué la que afectà els seus béns. De la mateixa manera que havia passat amb els moviments socials anteriors, es condemnà els revoltats a una forta multa. Ara bé, aquesta, en el cas de les Germanies, adoptà uns principis sensiblement diferents i, a la llarga, afectà tota la població. S'ha de tenir present, en primer lloc, que els mascarats que es refugiaren a Barcelona o València havien realitzat grans despeses per organitzar les tropes represores. D'altra part, els agermanats havien perjudicat els mascarats i s'havien apoderat dels seus béns o els havien destruït. En aquest cas, un dels més perjudicats fou el patrimoni reial⁸⁴.

Les multes derivades de les Germanies reberen el nom genèric de composicions. En teoria, no es tracta només d'un càstig, sinó també d'una compensació econòmica pels danys causats. Per això, s'ha de considerar que Carles V, que havia fet grans despeses per la seva elecció com a emperador, tenia urgent necessitat de capital. Ordenà que fos el patrimoni reial el primer a cobrar. Particulars i corporacions hagueren d'emetre informes i quantificar les seves pèrdues, per poder fer el mateix. Molts d'aquests informes es redactaren a partir d'evidents manipulacions amb l'objectiu de rescabalar suposades ofenses o augmentar jurisdicció⁸⁵.

En el conjunt de les composicions, s'ha de contemplar de manera particular el cas d'Alcúdia que, com s'ha vist, té una relació important amb Montuïri. L'emperador no sols elevà Alcúdia a categoria de ciutat, sinó que també es considerà que havia de rebre una compensació especial. Aquesta la pagaren les viles amb el nom de *dineret d'Alcúdia*. En alguns casos, es pagà per més de 80 anys.

Les composicions s'ordenaren després que uns investigadors es traslladassin a les viles on replegaven informació sobre els béns de cada persona i testimonis dels actes realitzats. Pel que fa a Montuïri, se sap que fou el notari Jeroni Real, per manament de mossèn Pere Joan de Palou, i que es realitzà el 7 de juliol de 1523, amb informacions del batle reial Antoni Miralles, del jurat Antoni Rossinyol, de Pere Joan Ribas i de l'escrivà Pere Albanell⁸⁶.

⁸³ VAQUER, 1987, p. 71-160.

⁸⁴ BERNAT, 2000.

⁸⁵ BERNAT i SERRA, 2000.

El problema era que les composicions eren tan crescudes que podien arribar a suposar la ruïna total del regne. Per aquest motiu, les corporacions, tant els col·legis de menestrals com les Universitats foranes, es declararen responsables comanditàries dels pagaments. Això va originar greus conflictes socials per l'enorme poder que suposava el control de la gestió del pagament. A la vegada, implicà un fort endeutament que, en determinats casos, trigà segles a eixugar-se.

Una de les característiques de les composicions a Montuïri és que no tothom les pagà. De fet, de les més de 200 persones ressenyades en el llistat d'addictes a les Germanies, sols consta que pagaren les multes 95. A més a més, s'ha de tenir en compte que a algunes persones se'ls segrestaren tots els béns directament. Sebastià Vey, ja sentenciat, tenia béns per valor de 20 L, però ja els hi havien segrestat⁸⁷. Els béns de Bartomeu Salom valien més: 40 L, però també estaven ja segrestats⁸⁸. Igualment, Pere Vilar, amb uns béns de 10 L, els tenia segrestats⁸⁹. El fet curiós és el d'Antoni Staràs que, tot i no tenir béns, també estaven segrestats⁹⁰.

El conjunt de les composicions que s'imposaren va ser de 2.797 L. Aquesta quantitat implica una mitjana de 29,14 L per composat i suposa que va ser penyorat més del 51% dels béns de tots els ressenyats. Ara bé, aquestes xifres requereixen matisacions, si es té en compte que gairebé cap de les persones que s'asilaren a Alcúdia o que foren declarats bons des del principi varen pagar. Només una part dels asilats a Alcúdia foren composats. A Bartomeu Barceló (*Menorca*), amb béns taxats amb 100 L, li fou imposada una composició de 35 L⁹¹. Gabriel Jaume tenia béns per valor de 60 L i se li imposaren 40 L (un 66 % dels seus béns), però havia estat elet i capità de les forces agermanades⁹². En canvi, la composició imposada a Joan Martorell sols implicava el 15 % dels seus béns, tot i que estava acusat de participar en l'acoltellament de Perot Verger, que havia sortit d'Alcúdia⁹³. Antoni Miralles encara va ser multat en una proporció inferior, un 15% dels seus béns. No es pot deduir per què el composaren, ja que consta que havia estat bo i fidel des del principi⁹⁴, si bé podria tenir a veure amb l'antic mostassaf Miquel Miralles. Aquest fou penat amb una composició que suposava el 30 % dels seus béns⁹⁵. Són els únics casos de persones de Montuïri que es refugiaren a Alcúdia i varen haver de pagar composició. Una minoria amb relació al conjunt. També es donaren molts de casos que no pagaren i no es pot saber exactament les causes per les quals foren lliurats, encara que la majoria foren qualificats de bons i fidels.

⁸⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p. 199.

⁸⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 53.

⁸⁸ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 123.

⁸⁹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 101.

⁹⁰ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 102.

⁹¹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 190.

⁹² QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 175.

⁹³ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.198 núm. 177.

⁹⁴ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 32.

⁹⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 65.

En general, les majors fortunes de Montuïri no foren composades. Bartomeu Manera, amb uns béns taxats en 1.000 L, al principi se sumà a la revolta, però hi arribà a anar en contra. En el moment de fer les composicions, era mort a conseqüència de la pesta i el seu fill s'havia asilat a Alcúdia⁹⁶. El seguia Julià Miralles, amb uns béns taxats en 850 L; era vell, de 80 o 90 anys, i tampoc no va ser molestat⁹⁷. A la cota inferior hi hauria cinc persones amb béns valorats en 800 L. De tots ells, només Guillem Mesquida va ser multat amb 80 L, encara que sembla que es donà en un context de venjances privades⁹⁸.

En conseqüència, les persones més riques de la vila, encara que en un moment determinat es poguessin sumar a la revolta, acabaren per mascarar-se i, com a gratificació, no pagaren les composicions. A la part contrària, hi havia els pobres de solemnitat. Bartomeu Forner morí en el primer setge d'Alcúdia i deixà dos fills que no se significaren. No tenien cap bé⁹⁹. Igualment, Francesc Llobet tampoc no tenia res¹⁰⁰. De Damià Rigolf, de 35 anys, consta que «vivit de labore» i que sols tenia 10 L de béns. A més, tenia cinc o sis infants¹⁰¹. Un dels aspectes que prengueren en consideració els escrutadors va ser el tema dels dots. Així, Rafel Mas es reclogué a Alcúdia on morí de pesta. Tenia béns per valor de 200 L, encara que «soluta dote restant C lliuras»¹⁰². Miquel Oliver morí a sa Pobla en favor del rei. Tenia 40 L i, descomptat el dot, quedaven 25 lliures que passaren a mans dels seus germans¹⁰³. A Jaume Ballester, també mort de pesta, no li quedà res quan es descomptà el dot¹⁰⁴.

D'alguna manera, hi havia una certa preocupació per les dones i els infants que quedaven una vegada que havia mort el sustentador de la casa, tant i més si havia mort en favor dels mascarats. De Joan Canyissar, mort en defensa d'Alcúdia, es deia que no tenia res i que «uxor vivit de eleemosyna»¹⁰⁵. Miquel Miralles havia mort de pesta, reclòs a la Ciutat; la mare tenia els béns del seu pare i els havia de dividir entre ella i els tres germans restants¹⁰⁶. Gabriel Carnicer havia mort de pesta i havia participat activament en la revolta. Sols tenia béns per valor de 25 L, però tenia molts d'infants¹⁰⁷. Per aquest motiu, segurament, se li imposà una multa que sols implicava el 20,5 % dels seus béns.

⁹⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 51.

⁹⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 26.

⁹⁸ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 10.

⁹⁹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 15.

¹⁰⁰ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.191 núm. 6.

¹⁰¹ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.192 núm. 38.

¹⁰² QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 55.

¹⁰³ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.194 núm. 76.

¹⁰⁴ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.196 núm. 130.

¹⁰⁵ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.193 núm. 66.

¹⁰⁶ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.195 núm. 118.

¹⁰⁷ QUADRADO: Adictes... Montuïri, p.197 núm. 161.

Apèndix

REG.	NOM	Béns Estimats	Índex dels béns	Composició imposada	Índex de les composicions	Composició sobre els béns	Índex
98	ALBANELL; PERE	100	90,86	25	85,79	25,00	48,83
162	ANDREU; ANTONI	100	90,86				
166	ANTIC; JOANOT	40	36,34				
160	ANTIC; PERE	25	22,71				
52	ANTONI A. MIRALLES	25	22,71				
62	AVELLÀ; PERE	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
4	BALLESTER; ANTONI	25	22,71	20	68,63	80,00	156,25
73	BALLESTER; ANTONI A. ANTIOGO	10	9,09				
192	BALLESTER; ANTONI, MAJOR	10	9,09				
181	BALLESTER; BARTOMEU	50	45,43				
94	BALLESTER; JOAN	25	22,71	15	51,48	60,00	117,19
97	BALLESTER; JOAN, MENOR	10	9,09				
99	BALLESTER; MIQUEL	10	9,09				
184	BALLESTER; PERE	50	45,43				
190	BARCELÓ; BARTOMEU A. MENORCA	100	90,86	35	120,11	35,00	68,36
82	BARCELÓ; GABRIEL	100	90,86	20	68,63	20,00	39,06
79	BARCELÓ; JAUME	10	9,09				
80	BARCELÓ; MIQUEL	75	68,14	10	34,32	13,33	26,04
37	BAUÇÀ; BERENGUER	125	113,57				
40	BAUÇÀ; JOANOT	500	454,30				
86	BISCARRE; JOAN	25	22,71				
23	CANOVES; PEROT	60	54,52				
165	CARNICER; ANDREU (I PERE)	25	22,71	25	85,79	100,00	195,31
161	CARNICER; GABRIEL	25	22,71	6	20,59	24,00	46,88
159	CARNICER; PERE	40	36,34				
85	CASTELLÓ; PERE	40	36,34				
88	CERDÀ, JOAN, MENOR	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
81	CERDÀ; ANTONI	50	45,43	10	34,32	20,00	39,06
89	CERDÀ; JOAN, MAJOR	10	9,09				
106	CERDÀ; JOANOT	25	22,71				
7	COLL; PERE	100	90,86	15	51,48	15,00	29,30
149	COMELLAS; FRANCESC	100	90,86				
174	COMPANY; BERNARDÍ	300	272,58				
41	COMPANY; BARTOMEU	450	408,87	80	274,54	17,78	34,72
31	COMPANY; JAUME	125	113,57				
193	COMPANY; JOANOT	10	9,09				
60	COMPANY; RAFEL	30	27,26				
63	ESPLUGAS; ANTONI	10	9,09				
104	ESTARÀS; ANTONI	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
71	ESTEVA; JOAN	75	68,14	30	102,95	40,00	78,13
145	FERRANDO; PERE	125	113,57				
2	FERRER; GUILLEM	125	113,57	40	137,27	32,00	62,50
21	FIOL; CRISTÒFOL I PERE	75	68,14				
164	FIOL; JOANOT	10	9,09				
163	FIOL; LLORENÇ	10	9,09				
20	FIOL; PERE A. PETIT	150	136,29	30	102,95	20,00	39,06
43	FORNER, MIQUEL I ANTONI	150	136,29	25	85,79	16,67	32,55
191	FORNER; ANTONI	100	90,86	40	137,27	40,00	78,13
42	FORNER; BARTOMEU	400	363,44				
129	GELABERT, BARTOMEU	25	22,71	8	27,45	32,00	62,50
117	GELABERT; BARTOMEU, MAJOR	10	9,09	6	20,59	60,00	117,19
77	GELABERT; LLORENÇ	100	90,86	25	85,79	25,00	48,83

REG. NOM	Béns Estimats	Índex dels béns	Composició imposada	Índex de les composicions	Composició sobre els béns	Índex
132 GELABERT; PERE A. XERET	25	22,71	16	54,91	64,00	125,00
30 GOMILA; MATEU	100	90,86	50	171,59	50,00	97,66
64 GOMILA; MATEU, MENOR	25	22,71	15	51,48	60,00	117,19
5 GOMILA; PERE	20	18,17	5	17,16	25,00	48,83
108 GOMILA; PERE, MAJOR	20	18,17				
111 GOMILA; PEROT A. CUNÍ	25	22,71	20	68,63	80,00	156,25
110 GOMILA; PEROT A. VIOLANT	10	9,09				
125 ISERN; MIQUEL	10	9,09	8	27,45	80,00	156,25
175 JAUME; GABRIEL	60	54,52	40	137,27	66,67	130,21
153 JAUME; GUILLEM	125	113,57				
176 JAUME; PEROT	60	54,52	30	102,95	50,00	97,66
134 JUAN; JAUME, MAJOR	50	45,43				
51 MANERA; BARTOMEU	1.000	908,60				
13 MANERA; BARTOMEU	20	18,17	10	34,32	50,00	97,66
14 MANERA; BARTOMEU I GASPAR	200	181,72				
11 MANERA; PERE JOAN	450	408,87				
178 MANERA; PEROT	50	45,43				
177 MARTORELL; JOAN	325	295,29	50	171,59	15,38	30,05
57 MAS; BARTOMEU	225	204,43				
169 MAS; BARTOMEU	75	68,14				
168 MAS; JOAN	25	22,71	8	27,45	32,00	62,50
58 MAS; MIQUEL	125	113,57				
54 MAS; PERE, MAJOR	300	272,58				
56 MAS; PERE, MENOR	175	159,00				
55 MAS; RAFEL	100	90,86				
35 MAYOL; BARTOMEU	100	90,86				
36 MAYOL; ESTEVA	100	90,86	40	137,27	40,00	78,13
185 MAYOL; ESTEVA	25	22,71	5	17,16	20,00	39,06
34 MAYOL; FRANCÍ	100	90,86	15	51,48	15,00	29,30
92 MAYOL; GUILLEM	100	90,86	30	102,95	30,00	58,59
155 MAYOL; MIQUEL	100	90,86	35	120,11	35,00	68,36
33 MAYOL; PERE	500	454,30				
186 MAYOL; RAFEL	25	22,71	15	51,48	60,00	117,19
10 MESQUIDA; GUILLEM (O GABRIEL)	800	726,88	80	274,54	10,00	19,53
9 MESQUIDA; JOAN	800	726,88				
107 MESQUIDA; JORDI	10	9,09				
183 MIQUEL A. SOCIAS	40	36,34				
32 MIRALLES; ANTONI	100	90,86	15	51,48	15,00	29,30
28 MIRALLES; BARTOMEU	475	431,58	60	205,90	12,63	24,67
197 MIRALLES; BARTOMEU	50	45,43				
100 MIRALLES; GABRIEL A. CURBITA	50	45,43	20	68,63	40,00	78,13
24 MIRALLES; GABRIEL, MAJOR	6	5,45				
173 MIRALLES; JOANET	100	90,86				
25 MIRALLES; JOANOT	800	726,88				
187 MIRALLES; JOANOT, MENOR	50	45,43				
120 MIRALLES; JULIÀ	200	181,72				
26 MIRALLES; JULIÀ	850	772,31				
65 MIRALLES; MIQUEL	100	90,86	30	102,95	30,00	58,59
118 MIRALLES; MIQUEL	60	54,52				
158 MOLL; GABRIEL	25	22,71	15	51,48	60,00	117,19
22 MUNAR; RAFEL	25	22,71				
18 MUT; JOAN	200	181,72				
189 OLIVER; BARTOMEU	30	27,26	10	34,32	33,33	65,10
75 OLIVER; BARTOMEU A. FRARE	40	36,34	20	68,63	50,00	97,66

<i>REG.</i>	<i>NOM</i>	<i>Béns Estimats</i>	<i>Índex dels béns</i>	<i>Composició imposada</i>	<i>Índex de les composicions</i>	<i>Composició sobre els béns</i>	<i>Índex</i>
76	OLIVER; MIQUEL	25	22,71				
72	PARETS; MIQUEL	40	36,34				
	PRATS; MIQUEL		0,00	10	34,32		
194	PARETS; JOAN	10	9,09				
78	PICORNELL; ANTONI A. PROM	125	113,57	40	137,27	32,00	62,50
69	PICORNELL; BARTOMEU	30	27,26				
45	PICORNELL; BERNAT	25	22,71				
44	PICORNELL; GUILLEM	300	272,58	50	171,59	16,67	32,55
46	PICORNELL; JOANOT	100	90,86	10	34,32	10,00	19,53
146	PICORNELL; MIQUEL	100	90,86				
147	PICORNELL; MIQUEL	50	45,43				
96	PICORNELL; MIQUEL A. ROIG	10	9,09				
144	PLANES; RAFEL	175	159,00				
27	POCOVÍ; ANTONI	125	113,57	25	85,79	20,00	39,06
29	POCOVÍ; PERE	150	136,29	30	102,95	20,00	39,06
83	POLLENCÍ; JOAN	10	9,09	5	17,16	50,00	97,66
50	PRATS; BARTOMEU	20	18,17	10	34,32	50,00	97,66
199	PUJOL; ANTONI A. MANYET	10	9,09	10	34,32	100,00	195,31
150	PUJOL; ANTONI, MAJOR	25	22,71	20	68,63	80,00	156,25
122	PUJOL; JAUME	30	27,26	10	34,32	33,33	65,10
121	PUJOL; JAUME	15	13,63	10	34,32	66,67	130,21
116	PUJOL; MIQUEL	25	22,71	15	51,48	60,00	117,19
140	PUJOL; PERE	10	9,09	5	17,16	50,00	97,66
3	REYAS; PERE	60	54,52	25	85,79	41,67	81,38
198	RIBAS; ANTONI	30	27,26				
47	RIBAS; BARTOMEU	500	454,30				
151	RIBAS; BARTOMEU	50	45,43	15	51,48	30,00	58,59
112	RIBAS; BARTOMEU A. DEL PUJOL	300	272,58				
70	RIBAS; BARTOMEU A. LLUCIÀ	20	18,17				
195	RIBAS; BARTOMEU, MAJOR	100	90,86				
179	RIBAS; BERNAT	325	295,29	35	120,11	10,77	21,03
39	RIBAS; GABRIEL	2	1,82				
49	RIBAS; GREGORI	75	68,14				
48	RIBAS; JERONI	75	68,14				
152	RIBAS; MIQUEL	300	272,58				
167	RIBAS; MIQUEL A. COLOM	10	9,09	8	27,45	80,00	156,25
8	RIBAS; PERE JOAN	800	726,88				
196	RIBAS; PEROT	30	27,26	10	34,32	33,33	65,10
61	RIBAS; PEROT, MAJOR	50	45,43				
171	RIERA; BERNAT	100	90,86				
68	RIERA; JOAN A. DANIEL	100	90,86	30	102,95	30,00	58,59
170	RIERA; RAFEL	50	45,43	10	34,32	20,00	39,06
119	RIGO; JAUME	10	9,09	10	34,32	100,00	195,31
38	RIGO; DAMIÀ	10	9,09	8	27,45	80,00	156,25
137	RIGO; MATEU	50	45,43	20	68,63	40,00	78,13
16	RIPOLL; FRANCESC	300	272,58				
180	ROIG; JAUME	10	9,09				
103	ROIG; JAUME LLUC	10	9,09	5	17,16	50,00	97,66
93	ROSSELLÓ; ANTONI	50	45,43	15	51,48	30,00	58,59
95	ROSSELLÓ; GUILLEM	25	22,71	10	34,32	40,00	78,13
	ROSSELLÓ; PERE	12	41,18				
156	ROSSINYOL; ANTONI	50	45,43				
115	RUBÍ; ANTONI	20	18,17	12	41,18	60,00	117,19
188	RUBÍ; JOAN	10	9,09				

REG.	NOM	Béns Estimats	Índex dels béns	Composició imposada	Índex de les composicions	Composició sobre els béns	Índex
123	SALOM; BARTOMEU	40	36,34				
12	SALOM; JAUME	60	54,52	15	51,48	25,00	48,83
148	SEGUÍ; JAUME	10	9,09				
17	SEGUÍ; JOAN	60	54,52	40	137,27	66,67	130,21
124	SOCIAS; ANTONI	10	9,09				
128	SOCIAS; JAUME	10	9,09				
136	SOCIAS; MATEU	40	36,34				
139	SOCIAS; PERE	125	113,57	30	102,95	24,00	46,88
135	SOCIAS; PERE, MAJOR	150	136,29	40	137,27	26,67	52,08
131	SOCIAS; PEROT, MENOR	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
113	TROBAT; BERNAT	50	45,43	10	34,32	20,00	39,06
126	TROBAT; JOAN	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
141	VANRELL; JAUME	498	452,48	800	2.745,37	160,64	313,76
172	VAQUER; DAMIÀ	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
114	VERD; BARTOMEU	75	68,14	25	85,79	33,33	65,10
1	VERD; MIQUEL	75	68,14	20	68,63	26,67	52,08
182	VERD; PEROT	50	45,43	25	85,79	50,00	97,66
138	VERD; SEBASTIÀ	10	9,09	15	51,48	150,00	292,97
91	VERGER; JAUME	10	9,09	10	34,32	100,00	195,31
90	VERGER; MIQUEL	75	68,14	30	102,95	40,00	78,13
127	VERGER; PEROT	10	9,09				
74	VEY; JAUME	20	18,17				
53	VEY; SEBASTIÀ	20	18,17				
101	VILAR; PERE	10	9,09				
	VISTAROR (<i>sic</i>); JOAN			15	51,48		
	GOMILA; BARTOMEU,						
	FILL DE BARTOMEU			10	34,32		
	SELASAR; MARTÍ			15	51,48		
	JAUME; PEROT			15	51,48		
	FORNER; ANTONI			10	34,32		
TOTAL		20.031		2.797	51,20		
MITJANA		110,06		29,14			
59	FIOL; Sebastià ¹⁰⁸		No té res				
66	CANYISSAR; Joan		No té res				
67	FERRER; Pere		No té res				
84	OLIVER; Joan a. de Pola		No té res				
87	CERDÀ; Bartomeu a. Camralada [<i>sic</i>] ¹⁰⁹		No té res				
102	RIBAS; Joan ¹¹⁰		No té res				
105	GOMILA; Bartomeu		No té res				
109	GOMILA; Bartomeu ¹¹¹		Té els béns el seu pare.				
130	BALLESTER; Jaume a. Gelat ¹¹²		No hi ha res				
133	FERRER; Joan a. Ferreró ¹¹³		No té res				
142	SALAZAR; Martí		No té res				
143	VEY; Joanot		No té res				
154	CAPLONC; Miquel ¹¹⁴		No té res				
157	RIBERA; Bernadí		Té molts pocs béns i segrestats: <i>est judicatus</i>				

Font

ARM. AHM. AH 4.806: *Lletres certificatòries de la Germania*.

QUADRADO, J. M. (1890): *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca. Penas de cos e d'haver a ells imposades apres la reducció de 1523*. Palma: Estampa de Felip Guasp. Núm. 65, p.193.

Bibliografia

- BEJERANO, E.(1988) «La incidencia de los tributos extraordinarios en los censales y la influencia de éstos en la decadencia gremial». A: Actes de les *VI Jornades d'Estudis Històrics Locals: Fiscalitat i Hisenda local (ss. XVI-XIX): Funcionament i repercussions socials*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.
- BERNAT, M. (2000) «*Libre de Reperatio de les cases de Ciutat (Ciutat de Mallorca - 1525)*», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma]. Tom 56, p. 117-143.
- BERNAT, M.; SERRA, J. (2000). «La síquia d'En Baster (Segles XIII-XVIII)», *Quaderns de Ca La Gran Cristiana* [Palma]. Núm. 13.
- BERNAT, M. (2008) «A causa de les turbacions populars» Porreres i les Germanies (1521 – 1523)». Comunicació presentada a les II Jornades d'Estudis Locals de Porreres.
- BERNAT, M; SERRA, J. *La veu de la revolta*. Palma: Editor Lleonard Muntaner.
- BINIMELIS, J. (1927). *Historia General del Reino de Mallorca IV*. Palma: Imprenta de José Tous.
- BOVER, J. M^a (1983) *Nobiliario Mallorquín*. Barcelona: José J. De Olañeta, Editor.
- CAMPANER, A. (1984). *Cronicón Mayoricense*. Palma: Ajuntament de Palma / Lluís Ripoll, Editor.
- DEYÀ, M. J. *et al.* (1999) *Història d'Alcúdia. El segle XVI*. Palma: Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura.
- DURAN, E (1982).: *Les Germanies als Països Catalans*. Barcelona: Editorial Curial («Documents de Cultura», núm. 17).
- MIRALLES, J. (1996). *Onomàstica i literatura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIRALLES, J. (1996). «Nous documents sobre Joanot Colom, instador de la Germania de Mallorca», *Afers* [València]. Vol. 11, núm. 23-24, p. 31-58.
- MIRALLES, J. (1998). «Nous documents sobre Joanot Colom, instador de la Germania de Mallorca». A: *Actes del vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Bloomington, 1995, a cura de J.M.Sobrer. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 213-258.
- ROSSELLÓ, R. (1977). «Visita de d. Lluís Vich, virrei de Mallorca, a les torres, homes d'armes i material de defensa de Mallorca (1585)», *Fontes Rerum Balearium*. Vol. 1, p. 305-322.
- ROSSELLÓ, R (1985): *Sant Joan. Segles XIII-XVI*. Ajuntament de Sant Joan.
- RULLAN; J. *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*. Palma: Imprenta de Felipe Guasp. Tom I.
- SERRA, J. (1985). «Mallorca i la Unió d'Armes. Primeres aportacions», *Randa* [Barcelona]. Núm. 18, p. 25-44.
- VAQUER; O. (1987). *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI (I)*. Palma de Mallorca: Es pes de sa palla.
- VAQUER, O. (1999). «Unes notes sobre Joanot Colom», *BSAL* [Palma], Tom 55, p. 363-364.

¹⁰⁸ Pastor.

¹⁰⁹ Segurament, per Cansalada.

¹¹⁰ Té els béns segrestats.

¹¹¹ Fill de Pere.

¹¹² Pagà la dot a sa muller.

¹¹³ O bé ho té tot segrestat.

¹¹⁴ Té una casa a Porreres.

COMUNICACIONS

POLÍTICA I ELECCIONS A MONTUÏRI SOTA LA RESTAURACIÓ (1874-1923)

ANTONI MARIMON I GABRIEL MAYOL

Introducció

La restauració monàrquica de l'any 1874 en la persona d'Alfons XIII, fill de la destronada Isabel II, suposà l'estabilització política de l'Estat Espanyol, després del convuls període del Sexenni Revolucionari (1868-1874). L'arribada del nou règim, en un primer moment, va representar un retrocés notable en les llibertats assolides en el període anterior. De manera progressiva i sobretot sota els governs liberals, s'articulà un sistema cada cop més obert, on, dins uns límits, es permetia el joc polític.

Les dues formacions polítiques que s'identificaven amb el règim, també anomenats els partits dinàstics, eren el Partit Conservador i el Partit Liberal. Aquestes forces eren les úniques cridades successivament a formar govern. Convocaven eleccions legalment dubtoses i aconseguien còmodes majories electorals en el Congrés. En quedaven fora els republicans, socialistes, carlins i les diverses forces nacionalistes que no s'identificaven amb l'Estat-nació espanyol.

En l'àmbit municipal, el predomini dels partits dinàstics també fou sovint aclaparador, però no tant per ofegar del tot les discrepàncies polítiques: en ocasions, els partits situats fora del torn aconseguien representació. Ara bé, les diferències entre uns municipis i altres, pel que fa al pluralisme polític sota la Restauració, varen ser enormes.

El domini del liberalisme ferrandista (1874-1892)

La transició entre els dos règims no suposà cap trasbals en la política local. Bartomeu Ferrando Manera, que havia estat investit batle el 1872, va seguir al capdavant de l'ajuntament de Montuïri de manera ininterrompuda fins al 1890. Aquest metge i propietari rural representava el clàssic cacic del segle XIX, en el seu cas, adscrit a la ideologia liberal. La família Ferrando ja havia tengut presència política en temps del Trienni Constitucional i, durant tota la Restauració, exercirà un important paper, sempre des del Partit Liberal.

El domini local dels liberals no va ser contestat fins a les darreries de la dècada de 1880, quan les forces del Partit Conservador al poble decidiren unir esforços per desbancar Bartomeu Ferrando de la batlia. Els principals impulsors varen ser el metge Joan Verger Ribas «Fraret», l'apotecari Joan Verd Arbona «Potecari Verd», el propietari Joan Manera Mateu «de Ca s'Hereu», el també propietari Joan Garau Bunyola «de

Mianes» i l'amo Joan Baptista Aloy Miralles «Serena». L'aliança conservadora donà el seu fruit a les eleccions de desembre de 1889, quan obtengueren la victòria¹.

No obstant això, l'accés a la batlia de Joan Verger Ribas va haver de superar diversos obstacles, interposats per l'oposició liberal ferrandista. Per una banda, provaren d'endarrerir tant com varen poder la investidura fins a l'abril de 1890. Quan aquesta va esdevenir inevitable, denunciaren el batle, els dos tinents de batle i el síndic al jutjats de Manacor. El gener de 1891, la justícia resolgué destituir el metge Fraret de la batlia i fou substituït pel regidor Miquel Ribas Antich. La situació d'interinitat permeté a Bartomeu Ferrando assumir de nou la batlia a favor dels liberals fins el desembre de 1892, quan la recuperà Joan Verger Ribas². Les forces d'oposició al règim també tenen una certa implantació al poble des de 1881. Aquest any, es detecta la presència del Partit Republicà Federal³.

Les primeres eleccions a Corts d'aquest període de les quals hem trobat documentació són les de 1876, on tots els vots són per a Jeroni Rius Salvà. (Partit Conservador). Les següents, de febrer de 1877, atorgaren tots els sufragis a favor del conservador Joan Antoni Fuster i Dezcallar. A les de març del mateix any, Andreu Barceló Muntaner superà en vots a Antonio Mendivil Borreguero. A les eleccions de 1878, hi torna a haver només un candidat amb vots, Pere Sampol Rosselló. Per acabar amb aquesta etapa de sufragi censatari, a les segones eleccions de 1878, els candidats amb més suports foren Antonio Ayneto Echevarría i el conservador Josep Cotoner i Allende-salazar, comte de Sallent.

Les eleccions generals de 1891 varen ser les primeres que se celebren sota el sufragi universal masculí. A Montuïri, el republicà Antoni Villalonga Pérez fou el candidat més votat a la vila, amb 420 vots. Aquest és un fet extraordinari, si pensam que Villalonga superà de molt els candidats dels partits dinàstics: el conservador Joaquim Rovira, amb 315; el també conservador Lluís de San Simón, amb 288; el conservador comte de Sallent, que fou el quart més votat amb 297; l'encara liberal Antoni Maura, amb 265, empatat amb el també liberal Pasqual Ribot.

Als comicis a Corts de 1893, el predomini liberal és el més destacat, ja que els més votats són els quatre candidats liberals, encapçalats per Manuel Guasp, amb 349 vots, i Antoni Maura, amb 333. Els grans derrotats són, per una part, els conservadors, que fins i tot es veuen superats pel carlí Faust Gual de Torrella, amb 171 vots. Per altra part, els republicans varen caure en picat en els sufragis, ja que els seus tres candidats només obtengueren vuit vots cadascun.

L'any 1896, se celebraren unes noves eleccions legislatives, en les quals, a Montuïri, els candidats conservadors foren els més votats. Els liberals restaren a certa distància amb un suport electoral molt semblant al dels carlins. Aquest cop els republicans no presentaren candidatures.

¹ ARBONA, 2001. Padró Municipal de 1906.

² ARBONA, 2001, p. 59 i 89.

³ MARIMON, 2001, p. 85.

Les eleccions generals de 1898 documenten que els candidats liberals Pasqual Ribot, Miquel Santandreu i Maura són els més votats. El conservador Lluís de San Simón és el quart i el segueix el carlí Felip Villalonga. Els republicans tampoc no es presentaren en aquestes eleccions.

La darrera contesa electoral d'aquesta etapa és la de 1899. Aquesta vegada els conservadors varen ser els que més suports aconseguiren al poble. El quart més votat fou el republicà Epifani Fàbregues, que, amb 214 sufragis, va superar candidats liberals com Maura, Ribot i, per poc, Miquel Socias⁴.

Els ajuntaments conservadors 1892-1906

El retorn de la vara de batle al metge Fraret començà una llarga etapa de domini conservador a l'ajuntament de Montuïri, no sense problemes interns i amb la presència dels republicans locals. Joan Verger es mantengué al front del consistori fins el 1894, quan sembla que Joan Manera Mateu «de Ca s'Hereu» s'escindí del nucli conservador i es va fer amb la batlia⁵. El govern de Joan Manera acabà el 1897, quan a les eleccions vencé el també conservador Joan Garau Bunyola «de Mianes». Però les divisions internes entre la facció no es resolgueren, tal com demostra el fet que l'ajuntament cessàs el capitost conservador Joan Aloy Miralles «Serena» del seu càrrec de recapitador⁶.

A les eleccions municipals de 1899, els candidats republicans obtingueren un important triomf, amb quatre regidors a l'ajuntament⁷. Els republicans de Montuïri havien constituït la Societat Unió Republicana el juliol d'aquell mateix any: la presidència era de Bartomeu Pocoví Verger, la vicepresidència era de Josep Grimalt Roje, el dipositari era Jaume Verger Torres i també hi havia la presència de Jaume Trobat Miralles⁸. Els militants republicans eren propietaris, pagesos o jornalers, és a dir, tenien professions lligades a la terra⁹.

També el 1899, accedeix a la batlia Pere Joan Pocoví Gayà, que l'exercirà fins a l'any 1901. El substitueix el conservador Joan Aloy Miralles, que arribarà fins al 1904. Aquell any torna al capdavant del consistori Joan Garau Bunyola «de Mianes», que serà el darrer batle d'aquesta etapa de domini conservador, acabada el 1906.

Pel que fa al col·lectiu republicà, el president de la Societat Republicana l'any 1903, Antoni Lladó Mayol, comunicava al governador civil la dissolució de la societat¹⁰. Tot i això, en un míting celebrat a Palma a l'abril de 1903, hi ha un grup de republicans

⁴ AMM. Expedient d'eleccions a Corts, 1876-1886. Vegeu també SÁEZ, *Ciudadanos de primera...*

⁵ MIRALLES, 1995.

⁶ ARBONA, 2001.

⁷ *La Unión Republicana*, 12 de maig de 1899.

⁸ MARIMON, 2001.

⁹ AMM. Padró de 1903.

¹⁰ MARIMON, 2001.

montuïrers, encapçalats per Jaume Trobat¹¹. Un any després, el 1904, els republicans de la vila tornen a ajuntar-se amb la formació d'un comitè local d'Unió Republicana¹².

En les eleccions a les Corts espanyoles que se celebraren en aquesta etapa a Montuïri, el republicà Epifani Fàbregues va ser el candidat més votat a les eleccions de 1901, amb 126 vots. En canvi, als següents comicis, el 1903, només obtingué 74 sufragis¹³.

El retorn del liberalisme ferrandista 1906-1916

El Partit Liberal es reorganitzà el 1905 de la mà dels tres fills de Bartomeu Ferrando Manera. El propietari rural Joan Ferrando Obrador en fou el cap, acompanyat del seus germans –el metge Miquel Ferrando i l'advocat Bartomeu Ferrando–. La influència de què havia gaudit el pare va ser la principal herència per retornar al govern de l'ajuntament. Les fonts orals també fan constar mètodes considerats clarament caciquils: la coacció d'electors indecisos dins Can Ferrando, l'empadronament de votants favorables a possessions del terme, la pressió que exercia, com a propietari, Joan Ferrando als seus treballadors i la contractació, a l'ajuntament, de persones favorables¹⁴. La refundació liberal, un altre cop sota la direcció dels Ferrando, donà els resultats esperats a les eleccions de novembre de 1905. Els liberals coparen tots els regidors en disputa i pogueren elegir Joan Ferrando com a batle a començaments de 1906.

Sembla que aquests primers anys del segle xx foren especialment crispats, amb enfrontaments i bregues de pedres als carrers del poble entre partidaris de liberals i conservadors. Els principals polemistes d'aquell moment varen ser els membres del clergat local a favor de la facció conservadora. El rector –Jaume Homar Reynés– i el prevere –Gaspar Cerdà Jordà «vicari des Puig»– pressionaven els músics de la Banda de Música de Montuïri, perquè no tocassin els anomenats balls d'aferrat, que la moral catòlica condemnava. El resultat va ser l'escissió de l'agrupació: hi havia, per un costat, la Banda de l'Infern, també dita dels liberals o dels Ferrando, que no acceptava les pressions i actuava en les festes, i, per l'altre costat, la Banda del Cel, alineada al costat dels conservadors i que només sonava a les celebracions religioses. La polèmica arribà al punt que es publicà, entorn de 1907, un fulletó de marcat caràcter conservador i catòlic, signat per un tal «Claret», identificat amb el vicari des Puig. En el pamflet, acusa els liberals seguidors dels Ferrando de mala gestió a l'Ajuntament, amb partides difícils de justificar, i del mal estat dels camins. A més, fa notar el seu tarannà poc respectuós amb la religió. La contesta dels liberals es va fer pels mateixos mitjans, amb un pasquí signat per un tal «Cantalaveritat», identificat amb el metge Miquel Ferrando. Els arguments de Ferrando també giren entorn de l'enriquiment personal dels

¹¹ *La Unión Republicana*, 12 d'abril de 1903.

¹² *La Unión Republicana*, 16 de gener de 1904.

¹³ ARM. Expedient d'eleccions a Corts 1903.

¹⁴ MIRALLES, 1995, p. 136, 151 i 247.

regidors conservadors, si bé fa referència a problemes amb la justícia i a les divisions internes dins la facció contrària¹⁵.

L'any 1907, el batle Joan Ferrando presentà la dimissió i el substituï el també regidor liberal i conegut glosador Gabriel Sampol Sastre. El maig de 1900, se celebraren eleccions amb els resultats de tres regidors per als liberals i dos per als conservadors. El desembre, tengueren lloc uns nous comicis locals, on es renovà la majoria del consistori i continuà l'hegemonia dels liberals. Aquest any, Joan Ferrando recuperà la batlia després de dos anys d'haver-la deixada.

Les eleccions locals de 1911 mantenen Ferrando a la batlia, malgrat que liberals i conservadors empaten, amb tres regidors cadascun. No obstant això, es tornen a documentar candidats republicans a les municipals, tot i que ara compten amb escàs suport electoral. Sembla que, en aquest moment, el republicanisme montuïrer es reorganitza amb un nucli d'Unió Republicana presidit per Francesc Trobat Garcies¹⁶.

A les eleccions a Corts de 1910, els candidats liberals, Alexandre Rosselló i Antoni Weyler, varen ser els més votats a Montuïri. El republicà Francesc García Orell fou el quart candidat més votat a la vila, per sobre d'altres partits dinàstics. El comte d'Aiamans, candidat carlí, obtengué aquest cop 45 vots i el socialista Llorenç Bisbal només dos. L'altre candidat republicà, Jeroni Pou, no va rebre cap vot al poble. Dins la comarca del Pla, Montuïri és, una altra vegada, el poble que dóna suport més clarament a un candidat republicà, seguit per Porreres, Petra i Sineu.

La decadència de la Restauració

La política montuïrera entra dins una nova etapa l'any 1913, amb unes eleccions locals on s'aplica per primer cop l'article 29 de la llei electoral¹⁷. Entraren a l'ajuntament tres regidors conservadors i tres més de liberals, entre els quals hi havia el germà del batle, Bartomeu Ferrando Obrador. El novembre de 1915, tampoc no se celebraren eleccions municipals per una nova aplicació de l'article 29. Els regidors que es presentaren i sortiren elegits varen ser tres conservadors, un liberal i un maurista¹⁸. D'altra banda, el 1913, alguns republicans montuïrers es desplacen a Palma per celebrar l'aniversari de la Primera República¹⁹.

Aquesta situació, on no se celebren eleccions per la coincidència de candidats i escons, sembla concordar amb la informació que aporten les fonts orals sobre un pacte entre liberals i conservadors. Sembla que Joan Ferrando i Joan Aloy haurien pactat repartir-se la batlia, precisament el primer serà substituït pel segon al capdavant del consistori el 1916.

¹⁵ MIRALLES, 1995, p. 344-345.

¹⁶ MARIMON, 2001, p. 89.

¹⁷ Article de la Llei Electoral de 1907, que preveia proclamar elegits els candidats si aquests coincidien amb el mateix nombre d'escons en disputa.

¹⁸ AMM. Expedient d'eleccions municipals 1877-1922.

¹⁹ *El Ideal*, 22 de novembre de 1913.

Una altra característica d'aquest moment és el trasllat de la dinàmica política insular i estatal a la realitat local montuïrera. Els liberals de Mallorca es varen escindir entre els partidaris del recentment entrat en política Joan March Ordines «Verga» i els seguidors del general Valerià Weyler Nicolau. A la vila, Joan Ferrando s'alineà dins el corrent verguista i conservà el gruix del partit, però el seu germà, el metge Miquel Ferrando, es posicionà al costat de Weyler. El camp conservador tampoc no pogué fugir de les lluites intestines: Antoni Maura perdé el lideratge del Partit Conservador a favor d'Eduard Dato, els seguidors del qual s'anomenaven idonis o datistes. El trasllat d'aquesta situació a Montuïri s'expressà amb Joan Aloy «Serena» al capdavant de la majoria dels conservadors idonis, contràriament a l'apotecari Joan Verd, que seguí el lideratge de Maura. Els corrents dinàstics minoritaris del poble, weyleristes i mauristes, s'uniren per provar de desbancar el pacte de majories, però sense èxit²⁰.

El 1916 també se celebraren eleccions municipals al primer districte, mentre que al segon es tornà a aplicar l'article 29. Els regidors electes foren tres conservadors, un liberal i un maurista. El 1919, representants de la vila participaren a la reorganització del Partit Republicà Federal de Mallorca. Aquell mateix any, existia a Montuïri una delegació del Sindicat de Picapedrers de Mallorca²¹.

A les eleccions a l'Ajuntament de novembre de 1917, els liberals obtengueren una victòria absoluta, quan varen ser elegits els tres regidors en disputa al primer districte. Entre ells, Joan Ferrando, que prengué la vara de batle a partir de 1918 i exercí fins al 1920.

El 1920 se celebraren noves eleccions locals i els resultats permeteren una majoria conservadora al consistori, de manera que Joan «Serena» fou elegit batle un altre cop. Els comicis de 1922 donaren un resultat en el qual Joan Ferrando es feia amb la batlia per quart cop. En aquesta ocasió, cal destacar els 100 vots que obtengué Joan Mas i Verd: el futur batle republicà de Montuïri no va ser elegit però rebé un nombre important de sufragis²².

En l'àmbit de les eleccions al parlament espanyol, l'any 1916, els candidats liberals, Alexandre Rosselló i Valerià Weyler Santacana, varen ser els més votats, amb 449 sufragis. No obstant això, els candidats conservadors i mauristes també obtengueren uns resultats favorables: no baixaren de 400 vots.

L'any 1918, no se celebraren eleccions generals per l'aplicació de l'article 29 de la llei electoral a la circumscripció, però el 1919 la concurrència de candidats permeté la celebració de comicis per elegir diputats al Congrés. Antoni Maura va ser el candidat més votat amb 268 vots, seguit pels conservadors Josep Socias i el comte de Sallent. En aquestes eleccions, és destacable el suport que rebé a Montuïri el republicà Francesc Villalonga Fàbregas, amb 117 vots, especialment si pensam que a la comarca del Pla només obtengué alguns vots a Porreres, Llubí i Algaida.

²⁰ MIRALLES, 1995, p. 361-363.

²¹ GABRIEL, 1973, p. 28.

²² AMM. Expedient d'eleccions municipals, 1877-1922.

Les darreres eleccions al Congrés de la Restauració varen ser les de maig de 1923. A Montuïri, els liberals verguistes –Joan March Ordines, Lluís Alemany Pujol i Alexandre Rosselló Pastor– varen ser els tres candidats més votats. Els conservadors –Josep Socias i el comte de Sallent– quedaren a certa distància, així com el liberal weylerista, Valerià Weyler Santacana. Antoni Maura fou el que rebé menys suports: no arribà al centenar de vots²³. Els republicans no es presentaren, però donaren suport als liberals de Joan March, com els reformistes i una part dels socialistes.

Conclusions

La primera etapa de la Restauració la domina absolutament el liberal Bartomeu Ferrando, representant del sistema de cacics que dominava l'estat en aquell moment. A la dècada dels vuitanta del segle XIX, les forces conservadores s'uneixen en un conglomerat heterogeni amb l'objectiu de desbancar Ferrando del poder. L'accés al govern municipal dels conservadors, el 1889, obre una nova etapa de successius batles i disputes internes dins la facció.

El 1905, la família Ferrando torna a accedir a l'Ajuntament i recobra, així, el domini sobre la política municipal que havia exercit en dècades anteriors. Aquesta etapa, al començament del nou segle, sembla de forta crispació dins el poble, amb fractura social i enfrontament dels liberals amb el clergat local. El domini del batle Joan Ferrando s'allarga fins a 1916, amb una breu interrupció en la qual la vara resta en mans del partit liberal. A partir de llavors, la dissolució dels partits dinàstics obre un nou període de pacte entre els caps de les forces majoritàries a Montuïri. També es documenta una certa diversitat de pensament polític, dins i fora del torn, malgrat que estigui lligat a un fort personalisme dels seus líders. És amb aquest ambient que s'arriba a la dictadura de Primo de Rivera, el 1923.

La presència de formacions republicanes és un element destacat, per la força que arriben a demostrar en alguns moments. La seva implantació és relativament primerenca i dins un nucli rural sense indústria ni moviment obrer. Els orígens d'aquesta ideologia, a Montuïri, encara són incerts, però s'ha de comptar amb les relacions de caps del partit de nivell insular amb la vila. L'organització dels republicans és intermitent, amb reorganitzacions durant tot el període. El seu moment àlgid són els anys noranta, en què aconsegueixen representació a l'Ajuntament i el candidat a diputat és el més votat, situació que coincideix amb el moment de crisi conjuntural dels liberals montuïrers. Durant la resta del període, presenten de manera esporàdica candidats a regidors, però sense èxit. De tota manera, a les eleccions a Corts, quan es presentaren, reberen més suports, tal vegada a causa del relaxament dels sistemes de control caciquil dels votants. D'altra banda, la implantació del socialisme fou nul·la.

²³ AMM. Expedient d'eleccions a Corts 1910-1923.

Fonts

Arxiu Municipal de Montuïri (AMM).
Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).
La Unión Republicana.
La Última Hora.
El Ideal.

Bibliografia

ARBONA, Onofre (coord) (2001). *Montuïrers que han deixat petjada*. Ajuntament de Montuïri.
GABRIEL, Pere (1973): *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial-Lavínia.
MARIMON, Antoni (1997). «El republicanisme a Mallorca a l'època de la Restauració». A: *Verguisme, anarquisme i espanyolisme*. Palma: Fundació Emili Darder.
MARIMON, Antoni (2001). «Premsa i associacionisme republicà a Mallorca (1868-1936)». A: SERRA, Sebastià (coord); *XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals. El moviment associatiu a les illes Balears*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
MIRALLES, Joan (1995): *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font Editor, 2ª edició.
PEÑARRUBIA, Isabel (1991): *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1912-1923)*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
SÁEZ, Francisco: *Ciudadanos de primera. El cuerpo electoral mallorquín en el siglo XIX 1837-1899*. Tesi doctoral inèdita, UIB.

COMUNICACIONS

GOVERN LOCAL A MONTUÏRI A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

GUILLEM MAS

El context històric

Com diu Gonçal López Nadal, la Mallorca del segle XVII era fonamentalment «un món de senyors i pagesos. La penosa condició d'aquests darrers, progressivament endeutats i sense cap possibilitat de fugir d'aquesta dependència, es posà de manifest en la incapacitat de resistència reflectida en una submissió gairebé sense límits»¹. Tal volta, en lloc de pagesos, podríem dir jornalers, gent llogada que treballava a les grans possessions. Aquestes possessions, aleshores, encara no s'havien establert i, amb això, incloem Montuïri.

Durant aquest segle, es produeix una refeudalització de l'illa, com a conseqüència dels greus fets ocorreguts als segles XV –amb l'aixecament forà– i XVI –amb la revolta dels agermanats–². Els senyors abandonen les possessions com a residències habituals i passen a viure a Ciutat. Per acabar-ho de compondre, l'illa fou afectada de forma greu per la fam³ i les pestes⁴. De tota manera, Montuïri, pel fet de ser un poble de l'interior, tenia una major protecció respecte de les epidèmies que els pobles localitzats prop del litoral. Com a prova de la incidència d'aquestes pandèmies, tan sols esmentarem que l'any 1652 moriren prop de 21.000 persones a causa de la pesta bubònica, que entrà per Sóller i arribà fins a la capital. Aquest segle també és el dels bandejats, personatges sorgits de la fam i la misèria que actuaven pel seu compte o eren llogats pels senyors amb la finalitat d'arreglar les seves disputes nobiliàries. D'entre ells, destacà especialment un montuïrer, Bartomeu Gomila Pujol «Moiana».

L'estructura de govern municipal

L'estructura de govern municipal era molt diferent de la que ara coneixem. El sistema d'elecció dels càrrecs públics es feia a sac i sort (insaculació). El Batle era nomenat anualment pel lloctinent reial entre persones proposades per la respectiva vila.

¹ GEM. Volum 9, p. 128.

² GEM. Volum 9, p. 126.

³ La situació de Montuïri, a l'interior de l'illa, afavoria la defensa contra les epidèmies, molt més comunes als pobles del litoral.

⁴ GEM. Volum 9, p. 126.

Posteriorment, es triaven quatre jurats i un nombre determinat de consellers, que depenia del nombre d'habitants del poble. La Junta es nomenava cada any a la segona festa de Pentecosta⁵.

Amb el jurats, col·laboraven el mostassaf –renovat actualment per sorteig i nomenat pel lloctinent reial entre una quaterna proposada pel Consell de la Vila–, el clavari, els taxadors i els comptadors. Tots es renovaven anualment pel mateix sistema de sorteig, per insaculació. El personal facultatiu (cirurgia, mestre, secretari, misser, procurador) i subaltern (saig, fosser, escolà) era nomenat pels jurats, d'acord amb el Consell municipal.

a) El batle

Les viles comptaven amb un batle reial, que tenia cura del govern i l'administració de justícia en primera instància, pel que fa a allò civil, criminal o penal⁶. Era el delegat del rei al municipi i president del Consell municipal.

b) Els jurats

Els Jurats executaven els acords adoptats en els Consells, assemblees deliberants i resolutives. Se'n constituïen tres o quatre a cada vila per governar la localitat. Els jurats repartien les talles⁷ per pagar deutes i obligacions, construïen ponts, esglésies o camins. Sense la seva voluntat, cap oficial vengut de la Ciutat no podia imposar multes i el batle no podia elegir mostassaf⁸. Per posseir el càrrec de jurat, s'havia d'estar al corrent del pagament d'impostos a la vila⁹.

c) Els consellers

Segons Jaume Lladó Ferragut, a la Pragmàtica de 1392 del rei Joan I, es prescrivia que, per a repartir talles o altres exaccions, els jurats havien de convocar els consellers per elegir, per majoria absoluta, vuit persones per fer l'estimació dels béns i informar cada veí de la quantia que havia de pagar¹⁰. Era potestat d'aquests consellers proveir de fons per a la construcció i conservació del temple i del cementeri, atendre la manutenció i l'habitatge del rector i atendre el servei del cirurgia i del mestre d'escola. El municipi feia els ponts i camins. Per aquest motiu, el Consell repartia talles¹¹. La majoria de consellers eren menestrals: teixidors, sastres, ferrers, etc.

⁵ LLADÓ, 1933, p. 23-24.

⁶ LLADÓ, 1933, p. 13.

⁷ Talla: Impost extraordinari pagat pels veïns d'una ciutat o vila. La talla era distribuïda i cobrada per la *universitat*, generalment davant d'una petició del monarca o del senyor. Podia pagar-se per focs (tothom igual) o podia cobrar-se en base a la riquesa estimada prèviament.

⁸ LLADÓ 1933, p. 14.

⁹ AMM. Capsa 24/2. Foli 88.

¹⁰ LLADÓ, 1933, p. 14.

¹¹ LLADÓ, 1933, p. 23-24.

d) Altres càrrecs

El mostassaf era competent en matèries relacionades amb l'abastiment, el sistema de peses i mesures, els preus, la higiene i sanitat municipal i l'urbanisme. Tenia també les competències d'adobar camins, la neteja dels carrers i la conducció d'aigües. La creació del càrrec fou concedit per un privilegi del Rei Jaume III, el 10 de juny de 1336. El càrrec, com molts d'altres, fou suprimit pel Decret de Nova Planta¹². L'única referència a aquest càrrec que hi ha en el document és en la reunió del consell del 6 de juliol de 1670, on es queixa de la impotència en què es troba a causa de les malifetes d'alguns pastors i de gent que entra a les vinyes per menjar raïm¹³. També sabem que el 19 d'octubre de 1679 ocupava aquest càrrec Antoni Miralles¹⁴.

El Clavari era responsable de l'àrea financera, com a receptor de les rebudes o ingressos municipals i de les dades o pagaments lliurats pels jurats. L'obligació del Clavari era guardar els doblers dels fons públics i, pel seu treball, rebia un dos o un tres per cent dels ingressos. Per recaptar les talles, percebia un cinc per cent. Al final del seu exercici, el dia que es renovava el Consell, el Clavari estava obligat a llegir públicament, davant els jurats que deixaven el càrrec i els que l'ocupaven, els deutes i crèdits de la universitat¹⁵. Havia de ser avalat econòmicament per ocupar el càrrec¹⁶. Els oïdors de comptes o comptadors auditaven els comptes del Clavari i, en general, dels que administraven diners de la comunitat. Vendria a ser el que avui en dia és un auditor. Una vegada a l'any, en una reunió a la qual assistien, a més d'ells dos, els jurats, s'examinaven els llibres de pagaments o *giraments* i els dels rebuts o *albarans*¹⁷.

Els Taxadors avaluaven els patrimonis dels veïns a efectes de recaptació de les talles, impost sobre el patrimoni total (béns immobles, semovents i mobles). La secretaria de la cúria del batle era duita per un escrivà nomenat pel rei, que la gestionava per arrendament, és a dir, pagava a la Procuració Reial una quota variable segons les viles¹⁸.

Els consell

Les atribucions i obligacions dels consells eren, entre d'altres, la creació i la conservació dels camins públics, la conservació de l'església, la provisió de blat i altres cereals, la compra d'armes i municions, les festes civils i religioses, l'educació, la sanitat i la beneficència¹⁹. Se celebraven dues modalitats de consells: els ordinaris i els extraordinaris. El lloc de reunió solia ser sempre l'església o la rectoria i se solien fer

¹² LLADÓ, 1933, p. 16.

¹³ AMM. Capsa 24/2. Foli 34.

¹⁴ AMM. Capsa 24/2. Foli 129.

¹⁵ LLADÓ, 1933, p. 18.

¹⁶ AMM. Capsa 24/2. Foli 91.

¹⁷ LLADÓ, 1933, p. 18.

¹⁸ Text traduït de l'original en castellà.

¹⁹ LLADÓ, 1933, p. 19-20.

després de la missa. Els obrers majors²⁰, que també eren els jurats, convocaven el Consell i la inassistència era castigada amb una multa²¹.

Pel que fa als edificis públics, sembla que la casa de la vila, esbucada als anys seixanta del segle passat, era de l'època de la qual parlam. Anteriorment, els llocs de reunió del consell municipal solien ser, com hem dit abans, dependències de la parròquia²². Als consells, el nombre de consellers era variable; a més, hi assistien els escrivans, els clavaris i els oïdors de comptes²³.

Temes

Després d'aquesta contextualització, passarem a descriure les qüestions més tractades als consells que es duïen a terme a la nostra vila i les especificarem de manera temàtica.

1. Assumptes relacionats amb la milícia i la defensa (perills interns i perills externs).

1.1. Les guardes de Campos

Un dels principals contenciosos del consell municipal es tenia amb el consell de Campos. Pel que sembla, Montuïri es veia obligat a enviar a aquell municipi homes i cavalls per a la defensa costanera. Els objectius eren bàsicament dos: d'una banda, evitar que desembarcassin persones de vaixells provinents de terres on es patís alguna malaltia pandèmica i, d'altra banda, donar l'alarma de l'arribada de naus sarraïnes, és a dir, vigilar la costa per «*defensa de los moros i altres contraris*», tal com diu el document.

El consell municipal montuïrer era bastant reticent a enviar aquests homes i, per exemple, a la reunió del consell de dia 30 de juliol de 1665, els jurats s'hi negaren²⁴. Un any després, l'11 del mateix mes de 1666, es decideix enviar-los-hi²⁵. En el cas de no remetre aquests homes, la vila havia de pagar els seus substituïts. Dia 4 d'octubre del mateix any, la universitat es veié forçada a demanar 150 lliures amb interès per pagar les guardes de Campos. Sembla que l'enviament anava d'any en any²⁶.

El poc enteniment anà pujant de to. Els jurats i consellers de la vila de Campos esmenten, el dos de novembre de 1670, que tenen dues sentències contràries a la vila

²⁰ Cadascú dels qui tenien al seu càrrec l'administració o obra d'una parròquia, una confraria o una altra institució religiosa o benèfica. Els obrers de parròquia eren elegits per les universitats de les parròquies i eren presidits per un clergue des del segle XIV. (*Gran Enciclopèdia Catalana*. Volum 16, p. 281).

²¹ LLADÓ, 1933, p. 23-24.

²² LLADÓ, 1933, p. 34.

²³ LLADÓ, 1933, p. 23-24.

²⁴ AMM. Capsa 24/2. Foli 3.

²⁵ AMM. Capsa 24/2. Foli 10.

²⁶ AMM. Capsa 24/2. Foli 24.

de Montuïri. El Consell montuïrer havia de decidir si es pagava la meitat de les guardes o si ho volien dur endavant mitjançant un plet. S'acordà aquesta darrera opció²⁷. Sembla que els problemes no venien pels homes, sinó pels cavalls, ja que eren necessaris per a les tasques agrícoles. Al consell del 24 d'agost de 1671, s'exposava que a Campos hi havia cinc cavalls de la vila mentre que al poble tan sols en romanien deu²⁸. Suposadament per aquest motiu, es degué reduir la participació d'aquests animals, que foren substituïts parcialment per gent a peu. Al maig de 1672, se sol·licitaren dos d'aquests peons, juntament amb un cavall. Els homes destinats eren voluntaris i cobraven de la vila²⁹.

El 3 de maig de 1675, els cavallers i els peons de les guardes de Campos es queixaren que eren molt pocs i el treball era massa feixuc³⁰. A un consell posterior, s'exposava que el poble no podia mantenir els quatre cavallers que hi tenia, degut al seu alt cost. En una reunió posterior, s'informava que el cavall de Bartomeu Mas havia estat conduït a Campos³¹. Al cap de poc temps, l'esmentat Bartomeu Mas avisa els jurats que pretén deixar el treball, ja que és poc remunerat; demana un augment de sou i dóna vuit dies de temps perquè li contestin³². El sou mitjà d'un guarda era de deu sous i un diner diari³³. A més, el consell havia de proveir d'armes i municions els cavallers i peons³⁴.

1.2. La defensa del poble

L'altre tema important, pel que fa a la seguretat, era la vila mateixa; cal recordar, com hem dit abans, que ens trobam a l'època dels bandejats. Els consells havien de tenir, per a la defensa de la població, un petit arsenal d'armes, pólvora i homes preparats per manejar-les. Periòdicament, el sergent major, de nom Gaspar Domènec³⁵, passava per la vila amb la finalitat de revisar aquest petit arsenal. La visita havia de ser pagada a compte dels doblers municipals com a donatiu³⁶. Aquesta revista es deia «passar mostra i ressenya» i així és com encara avui en dia s'anomena una zona limítrofa al casc urbà «sa Mostra»; suposadament, allà era on s'havia de comprovar l'estat de les armes i les municions.

A una visita que efectuà el virrei —per cert, també a compte de l'erari municipal—, aquest exigí un augment de les armes per als homes que no en tenguessin i que, per això, es demanassin doblers amb interès³⁷. A conseqüència d'aquesta visita, el capità

²⁷ AMM. Capsa 24/2. Foli 38.

²⁸ AMM. Capsa 24/2. Foli 43.

²⁹ AMM. Capsa 24/2. Folis 60-61.

³⁰ AMM. Capsa 24/2. Foli 88.

³¹ AMM. Capsa 24/2. Foli 106.

³² AMM. Capsa 24/2. Foli 90-91.

³³ AMM. Capsa 24/2. Foli 137-138.

³⁴ AMM. Capsa 24/2. Foli 18.

³⁵ Gaspar Domènec, sergent major d'infanteria de tota la Part Forana de Mallorca, obtingué el privilegi de ciutadà militar dia 3 de maig de 1651. BOVER, 1983.

³⁶ AMM. Capsa 24/2. Foli 36-37, 42-43.

³⁷ AMM. Capsa 24/2. Foli 70.

Jaume Joan Comelles envià una carta al consell. Avisava els consellers i jurats que, per ordre del Virrei, tenien deu dies per fer venir un serraller³⁸ per adobar les armes i flascons³⁹. A més, dins cinquanta dies, s'havien de comprar cinquanta arcabussos i els seus flascons, sota pena de cent cinquanta sous a cada un dels jurats. El consell acordà contractar aquest serraller i, pel que fa a les armes, decidí que es prenguessin cent cinquanta lliures amb interès. El preu dels arcabussos era d'una lliura i 14 sous cada peça⁴⁰. Posteriorment, l'escrivà d'aleshores, Guillem Trobat, féu entrega de les municions a una sèrie d'homes de la vila⁴¹, els quals les havien de pagar també al consell. Els arcabussos són comprats al ferrer Miquel Soler⁴².

El 18 de febrer de 1675, el virrei ordenà al consell que es fessin rondes nocturnes de vigilància. El consell acordà que dotze homes fessin la guàrdia i se'ls entregà mitja lliura de pólvora i tres lliures de bales⁴³. Les autoritats militars també exigien que s'emmagatzemàs ordi «a causa dels francesos»⁴⁴.

Pel que fa als bandejats, es donen al document una sèrie d'informacions relatives a l'execució de Bartomeu Gomila Pujol –Moiana–. A la reunió del consell del nou de setembre de 1666, es fa esment de tres presos que han de ser ajusticiats a la vila. Les despeses pel trasllat i estada de les autoritats provinents de Ciutat han de ser pagades pel consell municipal i, davant la manca de doblers, s'acorda prendre'ls amb un interès⁴⁵.

2. L'administració econòmica

L'administració econòmica possiblement sigui el tema més tractat als consells municipals. El seguit de despeses provocava una mancança de doblers, que havien de ser reposats mitjançant talles. De fet, la talla és el tipus de document més comú al nostre arxiu municipal.

Hi havia dos tipus de talla, l'ordinària i l'extraordinària. Els consells no funcionaven amb pressupostos inicials fixos, com avui en dia, sinó que es feien talles per a cada nova despesa sorgida, fos del signe que fos. Les reclamacions de doblers per part dels clavaris són contínues al text. A més, les talles no es podien alliberar fins que no s'havien pagat els deutes pels quals es feren. El repartiment de les talles es basava en els estims que periòdicament duia a terme el consell. Les talles es correspondrien amb els cadastres d'avui en dia.

³⁸El serraller, segons el Diccionari Alcover-Moll, és un ferrer que treballa en panys i tancadures, frontisses i altres coses delicades.

³⁹Un flascó és un tassó petit de coll estret per a tenir-hi líquids o pólvores.

⁴⁰ AMM. Capsa 24/2. Foli 72-73.

⁴¹ AMM. Capsa 24/2. Foli 73.

⁴² AMM. Capsa 24/2. Foli 73-74.

⁴³ AMM. Capsa 24/2. Foli 85.

⁴⁴ AMM. Capsa 24/2. Foli 138.

⁴⁵ AMM. Capsa 24/2. Foli 11-13.

Un altre tipus de proveïment econòmic eren els préstecs. Es demanaven quan les talles eren massa seguides o nombroses i, per tant, els montuïrers d'aleshores no les podien pagar. A vegades, es demanaven doblers per pagar préstecs, si dava-llava l'interès a pagar

Les talles que es repartien entre els veïns eren una font de conflictes. Al consell del 4 de setembre de 1665, s'exposa que els Manera de l'Ullastrar es neguen a pagar la seva quota, perquè tenen el domicili a la Ciutat. El consell els posa un plet que arribi, fins i tot, a Madrid⁴⁶. Com la majoria de judicis, fou llarguíssim. Es pagaven els impostos allà on es residia, encara que els béns es trobassin a altres municipis. Tenint en compte que, com ja hem dit, la majoria de senyors de possessions passaren a viure a la capital de l'illa, això empobrí notablement els ingressos municipals.

La morositat també era elevada. Al consell del 9 de juliol de 1673, s'exposa que les possessions de Son Boivàs Nou, Son Boivàs Vell i Son Vaquer deuen moltes lliures, corresponents a talles (ròssecs de talles). S'acorda llogar un particular, perquè dugui a terme el cobrament a raó de quatre sous per lliura rebuda⁴⁷. Damià Vaquer de Son Vaquer demana als jurats que li sigui permès pagar a terminis acomodables als seus ingressos⁴⁸. El fet d'arribar a un acord d'aquest tipus abans d'iniciar un plet s'anomenava *fer partit*.

Quasi bé l'única font de proveïment econòmic era la venda dels polls de la Comuna per fer bigues. Pel que fa a aquesta comuna o béns de propis, que fou venuda en la desamortització del ministre Pascual Madoz a mitjans del segle XIX, no he pogut esbrinar on es trobava. Algunes referències la situen passat ses Donades, prop de Son Picornell.

Les visites d'autoritats, com el virrei o el bisbe, eren una altra causa de fortes despeses. El 6 de gener de 1678 el Virrei anuncià la seva visita al poble. El clavari no tenia diners per pagar les despeses d'aquesta visita i, al consell, es demanà d'on s'havien de treure. Al final, es determinà que el batle i dos jurats anassin a Ciutat, esbrinassin com seria la visita i demanassin els diners necessaris⁴⁹. La necessitat era tan greu que, després de la visita, es féu recompte de les despeses: s'havien gastat 62 lliures, 5 sous i 2 diners. S'havia comprat plateria, escudelles blanques, tasses i ganivets per valor de 19 lliures, 14 sous i 10 diners. Els jurats demanaren al consell si consideraven convenient tornar a vendre el que s'havia comprat per la necessitat de doblers que tenien els clavaris.

3. Les relacions amb l'Església

Un altre punt important, com ja hem comentat en l'apartat que feia referència a les atribucions i obligacions dels consells municipals, era el manteniment dels edificis eclesiàstics i el culte. Com hem dit, els béns de la parròquia eren mantenguts. Tal és

⁴⁶ AMM. Capsa 24/2. Foli 5.

⁴⁷ AMM. Capsa 24/2. Foli 62-63.

⁴⁸ AMM. Capsa 24/2. Foli 64-65.

⁴⁹ AMM. Capsa 24/2. Foli 108.

el cas de l'orgue de l'església. Al consell del 26 de juliol de 1667, s'exposa que aquest instrument es troba en pèssim estat i que ja fa molt temps que no toca. S'acorda que, del tema, «se'n guardi el senyor rector i a les hores sumarà en lo modo convindrà adobar lo dit orga»⁵⁰. Sembla que l'estat de l'orgue no és gaire bo, ja que el rector comunica al consell que vol fer un orgue nou i que no vol que la vila pagui res. Sembla que al final s'arregla el vell i que Joan Mateu Sunyer en duu a terme la reforma. La propera informació sobre aquest aparell municipal és de tres anys més tard, en el consell del 6 de juliol de 1670, en el qual s'acorda fundar un benefici de l'orgue. Ha visitat la vila el bisbe don Diego Escolano⁵¹ i ha demanat que es faci aquest benefici. Els jurats i consellers hi estan d'acord, després d'haver gastat molts doblers en l'orgue. El primer beneficiat és Miquel Jaume, fill de Pere, de la vila de Montuïri⁵².

Els edificis religiosos també rebien l'atenció municipal. Al consell del 12 de gener de 1671, es comunica que la teulada de l'església del Puig es troba en mal estat. S'acorda tallar polls de la Comuna, una part per vendre i l'altra per adobar la teulada⁵³. De vegades, no hi havia tant d'enteniment entre les dues institucions. El febrer de 1674, el bisbe Bernat Cotoner i Olesa⁵⁴ exigeix a la vila que faci bordons⁵⁵ per a la parròquia⁵⁶. Com que no els han fets, amenaça els jurats i consellers que els penarà a càrrec dels béns de propis o comuns de la vila⁵⁷. A un consell posterior, els jurats consideraren que l'adquisició dels bordons tenia una finalitat estèril i que els habitants de Montuïri estaven molt queixosos i preocupats per qüestions més necessàries⁵⁸.

Pel que fa al culte, era obligatori llogar sempre un predicador per la Quaresma (es *coremer*) a compte de la vila⁵⁹. El rector solia fer sempre la tria. També s'havia de pagar la cera per il·luminar el Santíssim Sagrament⁶⁰.

4. La gestió dels serveis

El funcionament del municipi era bastant diferent d'allò que estam acostumats a veure avui en dia, ja que els consells municipals no comptaven amb personal fix per atendre els veïns. La majoria dels serveis es donaven a subhasta o a encant, tal com s'anomenava aleshores. Les persones que aconseguien aquest benefici per un espai de temps concret tenien un marge de guany sobre el servei que prestaven. Totes aquestes concessions o nou regiment, com se l'anomenava a l'època, eren adjudicats a la segona festa de Cinquagesma⁶¹. El consell podia rescatar aquestes rendes,

⁵⁰ AMM. Capsa 24/2. Foli 18.

⁵¹ Referència biogràfica

⁵² AMM. Capsa 24/2. Foli 35-36.

⁵³ AMM. Capsa 24/2. Foli 39.

⁵⁴ MOLL, 200, p. 125

⁵⁵ Bordons podien ser o bé teixits amb relleus o també un pal·li per a les processons.

⁵⁶ El rector aleshores era Pere Joan Manera. MOLL, 2007, p. 131.

⁵⁷ AMM. Capsa 24/2. Foli 67.

⁵⁸ AMM. Capsa 24/2. Foli 68.

⁵⁹ AMM. Capsa 24/2. Foli 8-9.

⁶⁰ AMM. Capsa 24/2. Foli 87.

⁶¹ AMM. Capsa 24/2. Foli 62.

si considerava que el posseïdor no donava el servei com pertocava o cobrava de forma excessiva.

Tema: consell de nou regiment. «Molt honrat i savi consell sabran com en la present universitat de molt temps ha tots los anys lo dia present s'acostuma de fer ajustar los nous consellers per a qui es té necessitat de tractar-se de prevencions en les coses acostumades de que no ens podem alleujar, com és conduir predicador per la Quaresma i de venidora procurador per a defensar los nous inconvenients se podran esdevenir en la present vila. Algutzir per a treballar en lo que serà necessari per la present vila o oficial per lo que s'ha de menester, hostel per a que los caminants puguin trobar a on es puguin retirar i en totes les predites demandes prestant lo sòlid jurament de consellers a les conegudes de qual ben vista diran son vot i parers».

Acord: «i après discoreguts los vots i parers d'uns i dels altres prestant lo sòlid jurament donen son vots i parers, nemine discrepante que quan en lo predicador los honors jurats s'avinguin amb lo senyor Rector i se facin allò que bé els hi pareixerà i de lo hostel, algutzir i missatge vagi altre dels jurats a les conegudes ben vistes».⁶²

Passem a enumerar quins eren aquests serveis.

- a) La col·lecta. Quan es feia una nova talla, una persona havia de recollir els diners dels veïns, encara que a vegades el pagament es feia en blat. Aquesta recollida s'anomenava col·lecta. Tots els recaptadors d'imposts eren sempre mal vists. Al consell del 24 d'octubre de 1669, s'exposa que els antics col·lectors intenten fer pagar a la gent de Montuïri a raó de set lliures i sis sous per moliça de gra, quan el que es tocava pagar serien dos reals castellans⁶³. L'escrit explica que la «gent ordinària està molt remoguda a que amenasse algun attentat de alguns de ells»⁶⁴.
- b) La botiga. L'encarregat havia de disposar de queviures (especialment blat) per atendre les necessitats temporals.
- c) La posada de la vila. El posader –també anomenat establidor de les cases i corral de la universitat– es cuidava del manteniment de la casa de la vila i d'atendre els convidats circumstancials que visitassin el poble, com el virrei, el jutge de Cort, etc.
- d) La carnisseria. Com en el cas de la botiga, el carnisser havia de disposar de producte per vendre.
- e) El forn de puja, que era un forn públic de venda per encàrrec.
- f) Hostel per a vianants o gent de pas⁶⁵.

⁶² AMM. Capsa 24/2. Foli 137.

⁶³ Per primera vegada, es parla de moneda castellana.

⁶⁴ AMM. Capsa 24/2. Foli 28.

⁶⁵ AMM. Capsa 24/2. Foli 137.

- g) L'escrivà es cuidava de la redacció dels escrits. Tenim notícia d'una persona que ocupà aquest càrrec durant molts d'anys d'aquest segle, Gabriel Alomar o Olomar. L'any 1644, uns bandejats entraren al convent de Llorito, agafaren el fill de l'escrivà Alomar de Montuïri i li tallaren una orella, encara que no se'n sap clarament la causa⁶⁶. Sembla que l'esmentat Alomar tengué una disputa amb els jurats i consellers, que li retiraren tota la documentació de l'arxiu municipal que tenia a casa seva i nomenaren un tal Pere Morlà com a nou escrivà. El tal Alomar es degué queixar i el Regent exhortà els jurats a retornar els documents a l'escrivà. Aquests respongueren que ja no era necessari, perquè tenien nova casa de la vila i els podien acollir en aquest lloc.
- h) Altres contractes eren per tenir mestre d'escola o instructor de minyons, misatge, algtzir, procurador, advocat, etc.

Altres qüestions que resten ben paleses al document és la manca de gra, especialment deguda a les inclemències del temps. El consell s'encarregava de comprar blat per fer-lo arribar als més necessitats, especialment quan arribaven les festes de Pasqua. Respecte a activitats festives, tan sols es veuen reflectides al document la Setmana Santa i la festivitat de Pasqua. En cap lloc no es parla de Nadal ni de Sant Bartomeu.

Pel que fa al caire històric, em sembla que poca cosa més es pot extreure del document. Tan sols ens resta destacar els malnoms comuns que hi apareixen, alguns encara pervivents, com *Muix*, *Collet*, *Frare* i *Fraret*, *Boivàs*, *Costa* (quasi sempre lligat a un Rafel Miralles), *Gorill*, *Guerrer*, *Boira*, *Xiu*, *Prunes*, *Terric*, *Queló*, *Doia*, *Vermell*; d'altres ja han desaparegut, com són *Profeta*, *Paloni*, *Treva*, *Xina*, *Barbó*, *Masroig*, *Bresca*, *Treufoc*, *Adelat*, *Vellet*, *Coquetes*, *Xoric*, *Niu*, *Tit*, *Gaió*, *Barbarrossa*, *Beia*, *Peu*, *Ferro*, *Ajau*, *Paticones*, *Caloto*, *Xalai*, *Mandanyo*, *Nus* o *Somarino*.

Font

Arxiu municipal de Montuïri. Llibre de determinacions de consells. 1665-1691.

Bibliografia

- BOVER, Joaquim Maria (1983). *Nobiliario mallorquín dedicado a la Reina Nuestra Señora*. Barcelona: José J. De Olañeta.
- Gran Enciclopèdia Catalana* (GEC). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995. 24 v.
- Gran Enciclopèdia de Mallorca* (GEM). Mallorca: Promomallorca, 1988. 23 v.
- LLADÓ, Jaume (1933): *El Régimen municipal en los pueblos de Mallorca desde Jaime I de Aragón*. Palma: Impr. José Tous.
- MOLL, Bartomeu (2007): *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*. Montuïri: Ajuntament.
- XAMENA, Pere (2006): *Estampa de la Mallorca del segle XVII : registres de la Cúria Reial de Felanitx*. Palma: El Far de les Crestes.

COMUNICACIONS

EL TRIENNI CONSTITUCIONAL A L'AJUNTAMENT DE MONTUÏRI (1820-1823)

GABRIEL MAYOL

Introducció

Aquesta comunicació prova d'analitzar la situació de l'Ajuntament de Montuïri en el Trienni Constitucional (també anomenat Trienni Liberal), durant el procés de descomposició de l'Antic Règim espanyol i formació d'un sistema basat en el liberalisme. L'objectiu general és destriar fins a quin punt aquesta experiència va suposar un trasbals o no per a la institució local. També veurem els elements de pervivència o renovació que convivia en aquesta etapa de transició entre un sistema que agonitzava i un altre que provava de néixer. Les fonts per fer-ho són els llibres d'actes de l'Ajuntament.

L'anomenat a l'època *periodo constitucional* transcorre entre 1820 i 1823, quan, per l'aixecament del general Riego a Cabezas de San Juan (Sevilla), es restaurà la Constitució de 1812. El rei Ferran VII es veié obligat a acceptar la Carta Magna, cosa que suposà el restabliment de les Corts, la tornada de les diputacions provincials i l'aplicació d'un règim municipal més d'acord amb els principis del primer liberalisme espanyol, que ja s'havia assajat en els darrers temps de la Guerra del Francès fins al retorn del Desitjat.

Les primeres notícies de l'aixecament arriben a Mallorca el 29 de gener¹. El 16 de març, arriba la notícia que el rei ha jurat la constitució i, l'endemà, les autoritats de Palma fan el mateix². A Montuïri, la primera notícia que es troba als llibres d'actes és la sessió del 4 de maig de 1820, presidida pel batlle Josep Gallard³, que ho era l'any 1814 i, per tant, recupera el càrrec.

El subtítol d'aquestes jornades «Estat de la qüestió» fa recomanable –i ho és en qualsevol treball històric– fer un resum d'allò que s'ha dit sobre el tema. Sobre aquest període, Guillem Mas Miralles⁴ té publicats una sèrie d'articles a la revista *Bona Pau*; són, en bona mesura, transcripcions de llibres d'actes o d'altres documents que il·lustren els esdeveniments i la vida quotidiana d'aquell temps. Un altre text de la bibliografia montuïrera que conté informacions sobre aquest moment és el llibre de Catalina Verger⁵, compost per fragments de documents transcrits.

¹ LLABRÉS, 1958, p. 599.

² FULLANA, 2004a, p. 93.

³ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p.1.

⁴ MAS, 1993a, p. 2; 1993b, p. 2; 1993c, p. 2; 1995, p. 15; 1997, p. 16-17.

⁵ VERGER, 2001.

El mètode seguit per dur a terme l'anàlisi es veu determinat perquè es tracta d'un període curt i no hi ha diferències considerables entre els successius ajuntaments. Per això, s'ha optat per agrupar en temes les diverses qüestions. Abans, s'esbossarà la composició dels ajuntaments durant l'etapa estudiada.

La composició dels ajuntaments

L'etapa estudiada presenta tres consistoris, un per cada any, formats pel batle, els regidors i el procurador síndic. La gran majoria dels que exerceixen el poder municipal durant el Trienni disposen del domini de la terra sota diverses fórmules de tinença. Per tant, el perfil més abundant dins els ajuntaments serien arrendataris, petits i mitjans propietaris, amitgers o amos de possessió. L'estructura de la propietat al terme presentava un gran percentatge de terres en mans de propietaris externs⁶, una important part dels quals eren els diferents cossos de l'Església⁷. N'és un bon exemple el regidor Bernat Garau, arrendatari de Mianes⁸.

Un grup diferent, tot i que també té la terra com a base d'influència, són aquells propietaris de la vila que exerceixen alguna professió liberal. Aquesta classe era la puixant i va jugar un paper destacat dins la política de Montuïri durant la resta del segle XIX i a principi del XX. La família Ferrando va ser el paradigma d'aquest nou tipus de poderosos; el seu representant, en el període constitucional, és el metge i batle Bartomeu Ferrando Nebot⁹.

La tradicional classe dirigent en les viles de l'Antic Règim era l'anomenada mà major i el Trienni Constitucional suposa els darrers moments en què encara mantenen una clara influència política. Generalment, eren famílies amb importants propietats de terra, ennoblides en els segles passats, tot i que el seu origen era força divers. Sota el nou règim, es mantenen en el poder de la manera que ho havien fet en el passat i amb intents d'integració a la nova situació. El regidor Miquel Socies de Tagamanent és una bona mostra d'aquest grup¹⁰.

El darrer tipus de membres dels consistoris són aquells que no tenien una relació directa amb el sector agrari o provenien de classes més populars. Aquest seria el grup més reduït i d'identificació més difícil. Gabriel Mateu Cerdà «Rei», fuster i glosador, entraria clarament en el marc descrit¹¹.

⁶ A l'any 1861, tenim un percentatge del 46% de propietaris externs (SALAS, 1997, p. 30). Encara que és una dada amb quaranta anys de diferència, l'estructura de la propietat no patí canvis significatius fins a l'establiment de possessions a finals de segle.

⁷ En el moment de la desamortització de 1836, el terme de Montuïri presentava el major percentatge de propietats eclesiàstiques de l'illa.

⁸ AMM. Padró municipal de 1824.

⁹ AMM. Padró municipal de 1824.

¹⁰ Miquel Socies de Tagamanent Miralles (1761-1829). Propietari rural, cap de les milícies urbanes de la vila i poeta. Fou membre d'una de les famílies més influents de Montuïri durant l'Antic Règim (ARBONA, 2001, p. 31-33).

¹¹ Gabriel Mateu Cerdà «Rei» (1769-1848) és conegut per ser el primer glosador montuïrer documentat (MIRALLES, 1995, p. 164).

Sanitat i beneficència

El primer gran tema que afronta el nou ajuntament constitucional és la legislació que obliga a construir un cementeri fora de la vila, tal com informa a la Sala el comissionat Jaume Joan Comelles. Per això, la corporació tria, el maig de 1820, el Puig de Sant Miquel com a cementeri provisional; posteriorment, el definitiu es construiria a un terreny del Velar de sa Torre, propietat de Ramon Villalonga¹². Per comprar les terres on es preveia el cementeri definitiu, l'ajuntament nomena una comissió formada pel regidor Joan Baptista Mas i el procurador síndic Antoni Mayol¹³. Sembla, però, que l'opció del Velar de sa Torre no prospera quan, el 18 de juny, es troba una queixa del regidor Pere Josep Pocoví. Aquest encara no ha cobrat els diners per la venda d'un terreny, anomenat na Campana, on s'havia d'instal·lar el cementeri municipal. Finalment, s'acorda pagar-li 100 lliures¹⁴. Pocs dies després, el pagament es confia al batle Josep Gallard, juntament amb la responsabilitat de signar la compra amb el regidor Pocoví¹⁵. Posteriorment, es resolen temes menors, com la compra d'unes portes de fusta, i el secretari pren els noms dels difunts¹⁶. La qüestió no torna a aparèixer fins el 1821, quan la Sala insta el picapedrer que fa les obres al Puig de Sant Miquel a acabar-les, perquè entren cans dins el recinte; és amenaçat amb la responsabilitat de qualsevol perjudici¹⁷. La darrera nota que en tenim és d'octubre de 1822, quan es fa constar que la nova instal·lació permanent haurà de comptar amb una capella i un dipòsit, per tal que els cadàvers passin les 24 hores prescrites¹⁸.

Un altre important projecte d'aquesta índole és l'establiment d'un hospici per assistir els pobres del poble. La primera notícia que se'n té als llibres d'actes és del setembre de 1820, quan s'acorda que l'hospici se situï a la Casa de la Vila i es nomena una comissió formada pel batle, regidors, preveres, metges i ciutadans¹⁹. Segons l'ajuntament de 1821, però, aquesta comissió no havia aconseguit els objectius i se'n nomena una altra de característiques semblants²⁰; fins i tot existia un recurs interposat contra l'antic secretari de la comissió, Joan Ferrando²¹. El principal problema per mantenir l'hospici era el finançament de la institució; la primera mesura (1820) per poder solucionar-ho va ser emprar les multes imposades als propietaris dels arbres de vora la carretera de Manacor que fessin menys de setze pams²². Però aquesta quantitat esdevengué insuficient i, per aquest motiu, s'aprovà el 1821 que les «mans pies», desti-

¹² AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 4.

¹³ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 5.

¹⁴ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 7.

¹⁵ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 9.

¹⁶ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 16.

¹⁷ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 24.

¹⁸ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 41.

¹⁹ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 11.

²⁰ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 13.

²¹ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 17.

²² AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 15.

nades als pobres, anassin per a l'hospici²³, cosa no exempta de problemes, tal com demostra la reclamació d'una quantitat procedent d'un testament, dos anys després²⁴. Així i tot, no es podia mantenir la institució benèfica i s'hagué de recórrer tant als censos dels establits que cobrava l'Ajuntament (juny 1822)²⁵ com als beneficis del Puig de Sant Miquel i la Comuna²⁶.

En aquest moment, es donen a Mallorca dos episodis d'epidèmia: la pesta de Son Servera (1820), que afectà tota la península de Llevant, i la febre groga de Palma (1821)²⁷. A la documentació dels llibres d'actes, no trobam constància explícita de la primera, però sí algunes notes que ens indiquen alguna participació per evitar que es propagui la malaltia. Per exemple, hi ha documentat el pas de tropes per Montuïri, que possiblement es dirigien al lloc afectat²⁸, i també es té constància del pagament de dietes als participants al cordó; ambdós fets són de l'any 1820²⁹. En canvi, la febre groga de Ciutat apareix de manera explícita³⁰, quan obliga a la formació³¹ i reunió de la Junta de Sanitat, formada per representants de l'Ajuntament, un metge, el rector³² i dos ciutadans³³. A més, un grup important de montuïrers participaren al cordó sanitari quan la Sala va aprovar l'enviament de quatre homes cada dia per fer rondes de 24 hores a la costa de Campos³⁴. Aquesta qüestió suscita un conflicte el gener de 1822, perquè la corporació de llavors reclama a l'amo d'Alcoraia els diners que s'avançaren per pagar els substituïts dels missatges de la possessió, quan aquests no acudiren a fer les rondes del cordó sanitari³⁵. Malgrat aquesta gestió, el Cap Polític va respondre a la protesta³⁶ de l'amo Jaume Garau, quan dictà que els missatges d'Alcoraia ja havien acomplert el servei com a veïns d'Algaida. Persistien les dificultats econòmiques de la Junta de Sanitat de l'Ajuntament³⁷.

²³ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 29.

²⁴ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 19.

²⁵ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 35.

²⁶ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 4.

²⁷ FULLANA, 2004b, p. 18-19.

²⁸ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 13.

²⁹ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 17.

³⁰ «[...] y la circunstancia del tiempo con el contagio que aflige nuestra capital y tan de cerca nos amenaza [...]» AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 19.

³¹ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 11.

³² Durant tot el període constitucional el rector és Lluç Juan.

³³ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 19.

³⁴ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 15.

³⁵ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 25.

³⁶ Aquest conflicte podria incloure's en la constància de les autoritats montuïreres que els propietaris externs compleixin les seves obligacions fiscals, com es veurà més endavant.

³⁷ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 29.

Relacions amb l'Església

El clergat rural era un dels sectors que conformaven l'oposició absolutista de Mallorca contra el règim nascut de l'aixecament³⁸. A més, a Montuïri, les relacions entre Ajuntament i Església resultaren tenses durant la Guerra del Francès, tot i que l'any 1813 s'havia arribat a un acord³⁹. Així i tot, s'ha pogut comprovar que alguns representants de l'Església, tant el rector com altres preveres, participaren a les juntes de Salut i Beneficència de l'Ajuntament. L'Ajuntament i l'estament eclesiàstic també es relacionen amb la gestió de les obreries i les butlles. Pel que fa a les obreries, el maig de 1821, es forma una comissió amb la participació de regidors i del rector, perquè els obrers passin comptes de la seva gestió econòmica⁴⁰. Justament la comissió pren protagonisme quan, el febrer de 1822, l'obrer del Puig de Sant Miquel, Gabriel Mateu, presenta els comptes. Mentre que la majoria els accepta, el regidor Bernat Garau els rebutja. Sembla que l'obrer havia comprat diverses bigues per al Puig a les possessions de Son Coll i Son Mallol que ja havien aparegut com a concepte a altres comptes rendits. Així i tot, els comptes foren aprovats⁴¹. Els regidors Bernat Garau i Joan Baptista Mas no volgueren donar la qüestió per solucionada i protestaren per la mala gestió de l'obreria⁴²: sol·licitaren el cessament de Gabriel Mateu, cosa que finalment no prosperà⁴³.

En el tema de les butlles, l'abril de 1821, es va acordar que les almoines per a la Creuada serien dipositades a la casa del batle Joan Ferrando i no a l'Ajuntament, perquè a la Casa de la Vila eren una incomoditat⁴⁴. Tot i això, segueixen sent gestionades per representants de l'Ajuntament o pel mateix Ferrando en anys posteriors⁴⁵.

Com a darrer aspecte de les relacions amb l'Església, el 28 de febrer de 1823, es documenta un robatori de joies a l'església parroquial i hi ha la sospita que hagi estat algun prevere⁴⁶. De tota manera, no es tracta d'un fet aïllat, perquè es produïren fets similars a les parròquies de Pollença, Binissalem, Porreres, Santa Eugènia, Bunyola, Vilafranca, Maria de la Salut i Felanitx⁴⁷. El jutge de primera instància, davant l'aparició de peces de llautó al Pou Nou, va ordenar que aquest fos buidat⁴⁸; a més, seguint instruccions del Cap Polític, es retiraren totes les joies de la parròquia i del Puig de Sant Miquel⁴⁹.

³⁸ FULLANA, 2004a, p. 94.

³⁹ VERGER, 2001, p. 107-109.

⁴⁰ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 9.

⁴¹ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 26.

⁴² AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 28.

⁴³ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 27.

⁴⁴ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 24.

⁴⁵ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 26.

⁴⁶ MAS, 1995, p. 16

⁴⁷ LLABRÉS, 1959, p. 83

⁴⁸ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 5.

⁴⁹ «[...] no sean presa de la rapacidad y los inimigos interiores y exteriores [...]» AMM. Llibre d'actes 38, 1823.

Educació

El juny de 1820, la vila es trobava sense mestre de primeres lletres i, per això, es decidí nomenar el prevere Joan Ferrando⁵⁰. Però aquest nomenament no respongué a les expectatives i Joan Ferrando fou cessat l'agost de 1821; en el seu lloc, es nomenà nou mestre de primeres lletres el diaca Pau Ribas. El mestre, que havia de disposar de titulació, cobrava 50 lliures i tenia l'obligació d'ensenyar la constitució i la doctrina cristiana, a més de portar els infants cada dia a la missa major⁵¹. Però Ribas no tenia el títol i la corporació es veié obligada a deixar sense efecte el seu nomenament i tornà a nomenar Joan Ferrando com a mestre⁵². L'educació també va ser impulsada per la Diputació Provincial, amb l'enviament de cinc llibres⁵³.

Milícia Nacional

La Milícia Nacional⁵⁴ és un dels trets més característics del període constitucional i acabarà essent-ho del liberalisme revolucionari espanyol. A la vila de Montuïri, la Milícia Nacional va aparèixer el desembre de 1820 i hi entraren a formar part tots els homes d'entre 18 i 50 anys, segons l'*Apeo General*⁵⁵. L'any 1821 és quan la milícia montuïrera pren forma sota el comandament de Bartomeu Ferrando. Els milicians rebren l'ensenyament d'un instructor⁵⁶, fusells enviats de Palma⁵⁷ i un tambor per al tamborer, que havia d'aprendre a tocar a la capital⁵⁸. Així i tot, sembla que les ordres no eren complides de manera estricta, com demostren les sancions que s'imposaren a alguns membres de la plana major⁵⁹.

Gestió econòmica

L'economia és una qüestió problemàtica per als consistoris constitucionals, ja que es troben, de manera habitual, en una precària situació econòmica⁶⁰. A més, són freqüents les consultes que regidors i funcionaris han de fer, tant a Ciutat⁶¹ com a pobles

⁵⁰ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 7.

⁵¹ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 28.

⁵² AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 28.

⁵³ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 19.

⁵⁴ Cos de ciutadans armats que s'identificaven amb la defensa dels valors liberals sorgits de la Constitució de 1812.

⁵⁵ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 16.

⁵⁶ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 11.

⁵⁷ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 3.

⁵⁸ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 2.

⁵⁹ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 28.

⁶⁰ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 13.

⁶¹ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 19.

veïns⁶², sobre el funcionament o l'aplicació de diverses normatives referents a les finances de la Sala. La corporació no s'havia alliberat del deute històric, com demostren les reunions de les viles entorn a l'antic Sindicat de Fora, on trobam el nomenament de representats de l'Ajuntament⁶³, la consulta d'alguns aspectes del repartiment⁶⁴ o el pagament de quantitats⁶⁵. Una de les fonts fixes d'ingressos són els censos que cobrava la Sala als establits de Son Comelles i Son Maçanet⁶⁶.

El darrer punt en què s'ha de fer un esment és l'interès dels successius consistoris perquè els propietaris externs contribueixin a portar el pes dels impostos i taxes a la vila. Al març de 1821, l'Ajuntament insta els representants de les viles a igualar la contribució dels veïns amb la dels propietaris externs. Al·lega la discussió medieval i moderna entre Ciutat i Part Forana i usa una retòrica pròxima als interessos agraris⁶⁷.

Manifestacions polítiques

No es documenta cap adhesió personal explícita al règim constitucional i les poques que apareixen semblen més extretes de la retòrica oficial⁶⁸. No trobam cap referència als aixecaments absolutistes de Palma (1821) ni Campos (1822) i, molt manco, a la Regència d'Urgell. Així i tot, sí que es reclamen una sèrie de veïns honrats per acudir en cas de qualsevol perill⁶⁹.

En aquest mateix sentit, resulta aclaridora la dinàmica de les deliberacions i votacions de la Sala, realitzades quasi sempre per unanimitat (*nemine discrepante*, segons la font). Només en casos excepcionals, com el conflicte en els comptes de l'obreria del Puig de Sant Miquel, es força una votació.

La fidelitat al règim constitucional sembla més bé fruit de la circumstància del govern de la monarquia. Bona prova en són les persones com Pere Francesc Martorell, que durant el període estudiat, fou regidor i poc després voluntari reialista⁷⁰.

⁶² AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 25.

⁶³ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 25.

⁶⁴ AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 15.

⁶⁵ AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 19.

⁶⁶ AMM. Llibre d'actes 38, 1822, p. 35.

⁶⁷ «[...] con copia de esta resolución a fin de que a la brevedad mas posible den mano al asunto por el termino que haya tanto en lo judicial como en lo gubernativo elevándose al entretanto que siga la presentación judiciaria sobre los atrasos al supremo gobierno para la igualdad y derogación de privilegios, concordia y sentencias, dando cuenta a este Ayuntamiento de sus operaciones, o dificultades que se las ocurran para adelantar y hacer presente al supremo congreso nacional, el perjuicio a los labradores y a los Pueblos [...]». AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 4.

⁶⁸ «[...] sabia constitucion de la monarquia española [...]» AMM. Llibre d'actes 37, 1820, p. 7. «[...]... En la escuela de primeras letras se experimenta una gran decadencia en el dia se alla quasi sin ningun muchacho y esto es en perjuicio del Pueblo y de la Nacion [...]» AMM. Llibre d'actes 38, 1821, p. 19.

⁶⁹ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 6.

⁷⁰ VERGER, 2001, p. 111.

Fi del Trienni Constitucional

El període constitucional acabà a l'Estat Espanyol amb la intervenció de la Santa Aliança, mitjançant l'entrada de tropes franceses. Els anomenats Cent Mil Fills de Sant Lluís foren enviats contra l'experiència considerada revolucionària per les potències europees. Els darrers moments del règim constitucional foren marcats per un ambient d'intranquil·litat en la política mallorquina⁷¹. A Montuïri, també es conegué una situació enrarida, tot i que no és possible relacionar-la amb la situació general illenca. Pel que sembla, algunes persones feren públic el contingut de les deliberacions del consistori⁷²; a més, s'inicià un conflicte amb el saig Miquel Ximenis, cosa que acabà amb la seva destitució, acusat d'haver insultat alguns regidors⁷³.

El 23 de novembre 1823, es va donar per acabat el Trienni Constitucional a l'Ajuntament quan es reuní un nou consistori de signe reialista. Era presidit per Rafel Miralles, com a batle; els regidors eren Antoni Martorell, Rafel Verd, Rafel Trobat i Llorenç Trobat; i el síndic personer del comú era Miquel Socies⁷⁴.

El 28 del mateix mes, el comandant d'una columna, Miquel Lladó, ordenà el cessament de Llorenç Trobat com a regidor «per ser afiliat d'idees nacionals» i posà, al seu lloc, Jaume Fiol «Vermell», que ja ho fou entre 1817 i 1818⁷⁵. Així, doncs, aquesta seria l'única mostra documentada de represàlies per la participació al període constitucional.

Conclusions

En la composició dels ajuntaments, es documenta una pervivència de l'oligarquia local amb un poder basat en la tinença de terra⁷⁶. No obstant això, existeix un progressiu canvi de la preeminència política des de la mà major, pròpia de l'Antic Règim, a favor de propietaris locals més identificats amb els valors burgesos.

Les principals actuacions del règim constitucional són la construcció d'un nou cementeri, la posada en marxa de l'hospici i l'establiment d'una escola de primeres lletres. Malauradament, no és possible avaluar les conseqüències d'aquestes actuacions, per la fugacitat del període constitucional⁷⁷. Les relacions entre la Sala i l'Església són cordials, amb la participació de clergues en comissions de l'Ajuntament. Si bé uns dels

⁷¹ FULLANA, 2004, p. 95.

⁷² «[...] teniendo en consideracion este Ayuntamiento los prejuicios, sentimientos y discordias que renasen de divulgarse algunas votaciones por razón de decir y publicarse las propuestas echas por concejales [...]». AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 1.

⁷³ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 21.

⁷⁴ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 1.

⁷⁵ AMM. Llibre d'actes 38, 1823, p. 2.

⁷⁶ Els membres del consistori de 1815 són, en part, els mateixos que exerciran de regidors durant el Trienni (AMM, Llibre d'actes 38, 1821, p. 22.).

⁷⁷ FULLANA, 2004a, p. 95.

pocs conflictes és arran de la gestió de les obreries, no respon al clima d'enfrontament ideològic que es donava en una altra escala.

Encara es mantenen elements clarament pertanyents a l'Antic Règim, si no són medievals. La reunió de les viles sota el jurídicament extingit Sindicat de Fora o el cobrament de censos per part de l'Ajuntament en són una bona mostra.

En definitiva, ens trobam en una situació de transició entre dos models polítics en què l'Estat, dominat pels constitucionalistes, fa aplicar una legislació reformadora a uns ajuntaments controlats per l'oligarquia tradicional. Aquesta es limita a aplicar el programa reformador, encara que no havia protagonitzat el canvi polític de 1820.

Bibliografia

- ARBONA, O. (2001). «Miquel Socies de Tagamanent Miralles (Miquel «de Tagamanent»). Poeta montuïrer i destacat polític (1761-1829)» A: ARBONA, O.[cur] *Montuïrers que han deixat petjada*. Montuïri: Bona Pau.
- FULLANA, P. (2004). «De la restauració de la monarquia absoluta al triomf del liberalisme». A: DURAN, M. i MARIMON, A. [dir] *Història de les Illes Balears. Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat. Volum III*. Barcelona: Edicions 62. P.93-96.
- FULLANA, P. (2004). «La societat». A: DURAN, M. i MARIMON, A. [dir]. *Història de les Illes Balears. Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat. Volum III*. Barcelona: Edicions 62. P. 17-31.
- LLABRÉS, J (1958). *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. Tomo I (1801-1820)*, Palma.
- LLABRÉS, J (1959). *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. Tomo I (1821-1840)*, Palma.
- MAS, G. (1993). «Montuïri a principis del segle XIX: una estadística de 1821». *Bona Pau*, [Montuïri], núm. 479 (gener), p. 2.
- MAS, G. (1993). «L'educació i les obres públiques a Montuïri a principis del segle XIX». *Bona Pau*, [Montuïri], núm. 480 (febrer), p. 2.
- MAS, G. (1993). «Aspectes de Montuïri dels anys 1821, 22 i 23». *Bona Pau*, [Montuïri], núm. 481 (març), p. 2.
- MAS, G. (1995). «Robatori a l'església». *Bona Pau*, [Montuïri], núm. 504 (febrer), p. 16.
- MAS, G. (1997). «Un robatori i un intent d'agressió». *Bona Pau*, [Montuïri], núm. 526 (gener), p. 16-17.
- MIRALLES, J. (1995). *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font Editor, 2ª edició.
- SALAS, P. (1997). *El poder i els poderosos a les viles de Mallorca (1868-1898)*. Palma: Documenta Balear.
- VERGER, C. (2001). *Montuïri. Passatges d'història. S. XIII-XIX*. Montuïri: Ajuntament de Montuïri.

COMUNICACIONS

UNA ENQUESTA HISTORICOSOCIOLÒGICA SOBRE L'EMIGRACIÓ BALEAR A CUBA. EL CAS DE MONTUÏRI

JOAN MIRALLES i HONORAT JAUME

Origen i objectius de l'enquesta

Va ser en ocasió de l'estada a Cuba el 2002, quan vaig pensar en la idea d'elaborar una enquesta de caire sociològic amb una vessant històrica que ens informàs sobre l'emigració balear a aquella illa. Durant aquells dies, del 26 d'abril al 6 de maig, vaig dur a terme 15 entrevistes d'història de vida, més o menys llargues, a naturals de les Illes Balears i/o a descendents de balears residents avui a Cuba. Tot això feia part del projecte *Memoria histórica de los isleños baleáricos en Cuba*, que vaig presentar a la Fundació Càtedra Iberoamericana, vinculada a la UIB. Vaig fer les entrevistes a l'Havana i a Batabanó. De primer, duia a terme una fitxa personal de cada entrevistat: nom complet, domicili, edat, ofici, lloc de residència, etc. D'altra banda, com solc fer sempre, demanava informació sobre els ascendents familiars i la descendència de l'informador. Com que, en definitiva, aquest tipus de dades sempre són més o menys fàcils de contestar i, alhora, és un tipus d'informació que no exigeix tampoc una forma oral imprescindible, vaig pensar que seria bo elaborar una enquesta que respongués a tot aquell conjunt de qüestions que ens poguessin donar informació sobre l'ascendència i la descendència de l'informador, amb l'objectiu concret de conèixer els següents punts:

1. Nom complet del primer o primers emigrants de la família, d'origen balear, que emigraren a Cuba.
2. Lloc(s) de residència a Cuba.
3. Ofici(s) o tipus de feina.
4. Lloc(s) d'origen dels illencs arribats a Cuba.
5. Descendència familiar.

De tornada a Mallorca, vaig dedicar-me durant unes setmanes a elaborar un avant-projecte d'enquesta sociologicohistòrica sobre l'emigració balear a Cuba. Finalment, amb la inestimable ajuda d'Honorat Jaume, bon coneixedor d'aquella illa on residí alguns anys, donàrem forma a l'enquesta, que quedà llesta el mes de juliol del mateix any.

Estructura de l'enquesta

L'enquesta consta de deu pàgines. En la primera, hi ha una carta adreçada a la persona que emplenarà l'enquesta en què s'explica la consulta, datada el 29 de juliol de 2002. La segona pàgina duu unes instruccions per a emplenar el qüestionari. La tercera pàgina duu el nom de l'enquestat i algunes altres qüestions: lloc i data de naixement, poblacions on ha residit, coneixement de l'idioma català, sexe, professió, estudis i adreça. La mateixa pàgina inclou unes preguntes sobre els ascendents familiars: pares i padrins. La quarta pàgina inclou qüestions sobre els besavis. La cinquena pàgina demana preguntes sobre les primeres persones de la família que arribaren a Cuba. La sisena pàgina tracta sobre el cònjuge o cònjuges de l'enquestat. La setena i vuitena pàgines s'ocupen dels fills. Finalment, la novena i desena pàgines s'interessen pels néts de l'enquestat.

Les primeres respostes

A finals de 2002, Honorat Jaume viatjà a Cuba i es posà en contacte amb la Casa Balear i, concretament, amb Manuel Comas, el seu president. Es feren algunes reunions amb representants de la Casa Balear de les distintes barriades de l'Havana. Es repartiren 600 exemplars de l'enquesta. A tal fi s'optà per repartir-les a cada soci de l'entitat, la qual compta actualment amb 2831 socis. De tornada de Cuba, Honorat Jaume dugué unes 300 enquestes i, més envant, per diferents conductes n'arribaren una cinquantena més.

Les altres expedicions i el treball de camp

El mes de novembre de 2005, ens desplaçàrem de nou a Cuba per realitzar un altre treball de camp. Aquesta vegada l'objectiu eren les províncies centrals de l'illa. Havíem fet el primer estudi al municipis de la Ciutat de l'Havana, i fora d'aquesta província, a la zona de Batabanó. Ara, el treball de camp s'efectuava en dues expedicions amb sortida i tornada a l'Havana. La primera amb la següent ruta: Ciudad de La Habana – Cienfuegos – Santa Clara – Sancti Spiritus – Ciego de Ávila – Matanzas – Ciudad de La Habana. La segona expedició arribà més lluny, en aquest cas, fins Holguín. La ruta fou la següent: Ciudad de La Habana – Cienfuegos – Santa Clara – Sancti Spiritus – Ciego de Ávila – Camagüey (de passada) – Santa Cruz del Sur – Amancio – Holguín – Las Tunas – Matanzas – Ciudad de La Habana. Repartírem en total 430 qüestionaris. Tot plegat, d'aquesta manera, férem les províncies centrals de Cuba.

Finalment, el mes de desembre de 2006 tornàrem a Cuba. Aquesta vegada el treball de camp corresponia a la següent ruta: Ciudad de La Habana – Camagüey – Manzanillo – Santiago de Cuba – Ciudad de La Habana. Repartírem uns 100 qüestionaris més. Amb això cobríem una part de les províncies orientals de Cuba, que era l'objectiu d'aquesta quarta expedició, la darrera que hem fet.

Les dades

En el moment actual tenim dades sobre 605 informadors que apunten a:

- a. Ordenació alfabètica d'enquestats.
- b. Ordenació dels familiars dels enquestats.
- c. Ordenació dels enquestats per lloc de residència.
- d. Llista dels noms dels illencs balears que arribaren a Cuba.
- e. Llocs d'origen dels balears que arribaren a l'illa.
- f. Primers llocs de residència en arribar a Cuba.

Conclusions provisionals de l'estudi

1. Els municipis i *repartos* (barriades) on resideixen els enquestats són:

A Ciudad Habana: Els municipis 10 de Octubre, Arroyo Naranjo, Boyeros, Centro Habana, Cerro, Cotorro, Guanabacoa, Habana del Este, Habana Vieja, Marianao, Playa, Plaza, Regla, San Miguel del Padrón. D'altra banda, tenim els *repartos* d'Alamar (a Habana del Este), Miramar (a Playa), San Francisco de Paula (de San Miguel del Padrón), Reparto náutico (a Playa) i Lawton (del municipi 10 de Octubre). A Província Habana: Batabanó i Surgidero de Batabanó. A Pinar del Río: Candelaria. A Villa Clara: Santa Clara, Riachuelo, Camajuaní i Placetas. A Camagüey: Camagüey, Santa Cruz del Sur, Minas i Nuevitas. A més, tenim els *repartos* de La Norma (Camagüey), La Vigía (Camagüey) i Senado (Minas). A Ciego de Ávila: Ciego de Ávila, Júcaro, Majagua. A Cienfuegos: Cienfuegos, Yaguarama i Rodas; a més de les poblacions i *repartos* Barrio Pueblo Grifo (Cienfuegos), Ariza (municipio Rozas), Finca San Rafael (Barrio Pariso, Carretera Rodas a Cienfuegos). A Granma: Manzanillo. A Holguín: Holguín, Rafael Freire, Baguanos, Banes i Mayarí; a més de les poblacions i *repartos* de Fray Benito (Rafael Freire), Reparto Peralta (Holguín), Pueblo Nuevo (Holguín) i Levisa (Mayarí). A Las Tunas: Las Tunas i Amancio. A Matanzas: Matanzas, Cárdenas i Ceiba Mocha. A Sancti Spiritus: Sancti Spiritus, Trinidad, Jatibonico i Olivós. A Santiago de Cuba: Santiago de Cuba. Hi ha dues enquestes sense adreça.

2. Pel que fa a la llista de noms dels illencs balears que anaren a Cuba, trobam persones amb els següents primers llinatges:

Adrover	Amer	Baldó
Aguiló	Anaya	Ballester
Albertí	Antich	Barbarà
Alcover	Arbós	Barceló
Alemaný	Arnau	Bardisa
Alorda	Bagur	Bauzà
Amengual	Balaguer	Benejam

Bennàsser	Cortès	Gorrias
Bestard	Costa	Guasch
Betti	Covas	Hierrezuelo
Bisbal	Cunill	Horrach
Blanco	De Jesús	Jaume
Blanes	Duarte	Jesús
Bonet	Duran	Jofre
Bonnín	Enseñat	Jordà
Bordoy	Escandell	Juan
Bosch	Espino	Juaneda
Bover	Estaràs	Llabrés
Buadas	Estarillas	Lladó
Bufí	Estela	Llansó
Burguera	Estelrich	Lliteras
Busquets	Esteva	Llofriu
Cabrer	Estopara (?)	Llompert
Calafat	Fajo (?)	Llopis
Calatayud	Femenias	Luciano
Campomar	Ferrà	Magnan
Canals	Ferragut	Maimó
Cànaves	Ferrando	Mandilego
Cañellas	Ferrer	Mangual
Cantallops	Ferretjans	Marí
Cladera	Ferriol	Marid (?)
Coll	Fiol	Marín
Caparó	Flexas	Marqués
Capellà	Fons	Martell
Capó	Fonset (?)	Martorell
Carbó	Font	Mas
Carbonell	Fontirroch	Masó
Cardona	Forteza	Marquès
Carreras	Franco	Massot
Castañer	Fuster	Maura
Castell	Galeana	Mayans
Castelló	Galmés	Mayol
Cedeño	Gamundí	Medina
Cerdà	Garau	Melià
Cervera	Garcia	Melis
Cifre	Garriga	Mercadal
Cirer	Gayà	Mesquida
Colom	Gelabert	Mestre
Colomar	Ginart	Mir
Company	Gomila	Miranda

Miró	Puigserver	Siré
Molina	Pujol	Soberats
Moll	Quetglas	Socias
Monjo	Ramis	Soler
Monserrat	Ramon	Soliveras
Montaner	Reig	Sorell
Morey	Reus	Suau
Morlà	Ribas	Suñer
Morro	Ribé	Sureda
Mulet	Riera	Tarrazza
Mut	Rigal	Terraza
Nadal	Rigo	Texidor
Navarrete	Riudavets	Tomàs
Navazquez	Riutord	Torre
Nicolau	Rivas	Torres
Oliver	Roca	Torri
Oller	Ródena	Tortella
O'Ryan	Rodriguez	Tous
Palau	Roig	Trulla (?)
Palerm	Ros	Tur
Palmer	Roselló	Vadell
Palou	Rotger	Vallespir
Pascual	Ruiz	Vanrell
Pastor	Saguera (?)	Vaquer
Pellicer	Sala	Verdera
Pérez	Salom	Verdú
Pericàs	Salvà	Verger
Picó	Sampol	Vicens
Picornell	Sánchez	Victory
Pieras	Sancho	Vidal
Piña	Sans	Villalonga
Planas	Sansó	Vinent
Planells	Sastre	Vingut
Pons	Sagrera	Vives
Porcel	Seguí	Xamena
Prat	Serra	Ximelis
Prats	Simó	Yern
Preto	Sintes	

3. Els pobles o llocs d'origen dels illencs que anaren a Cuba són: Alaior, Alcúdia, Algaida, Andratx, Artà, Banyalbufar, Búger, Bunyola, Calvià, Campos, Capdellà, Capdepera, Ciutadella, Costitx, Eivissa, es Castell, es Mercadal, es Molinar (Palma), Esporles, Felanitx, Ferreries, Formentera, Galilea, Llubí, Llucmajor, Lloseta, Mallorca, Manacor,

Maó, Marratxí, Menorca, Montuïri, Palma, Petra, Pollença, Porreres, Port d'Andratx, Port de Sóller, Puigpunyent, sa Pobla, sa Coma, Sant Antoni, Sant Cristòfol, Sant Francesc Xavier, Sant Joan, Sant Jordi, Sant Llorenç, Sant Mateu, Sant Miquel, Santa Agnès, Santa Eugènia, Santa Eulària des Riu, Santa Margalida, Santanyí, s'Arracó, Sóller, Son Rapinya (Palma), Son Servera, Valldemossa i Vilafranca.

El cas de Montuïri

Tenim, per ara, una sola enquesta relacionada amb Montuïri, la 414, emplenada per Maria Eugenia Cerdà Rodríguez, filla de Montserrat Cerdà Miralles, que fou la persona de la família que emigrà a Cuba el 1920.

Montserrat Cerdà Miralles, de professió picapedrer, nasqué a Montuïri el 4 de febrer de 1894, a les 11 de la nit. Era fill de Bartomeu Cerdà Gomila «productor de vino» i de Margalida Miralles Pocoví. Era nét, per part paterna, de Montserrat Cerdà i de Jerònia Gomila i, per part materna, de Rafel Miralles i d'Antònia Pocoví. Els pares vivien al carrer Corridas, avui Corregudes, devora la Casa Consistorial. Donà part del seu naixement el seu oncle Miquel Cerdà Gomila, que vivia al carrer del Príncep. En foren testimonis Jaume Gomila Mut i Bartomeu Pomar Bonnín, majors d'edat, també de Montuïri. El jutge municipal d'aleshores era Joan Mateu Mas i el secretari Joan Miralles Mayol. Montserrat Cerdà Miralles tengué els següents germans: Jerònia (n. 1890), Antònia (n. 1891), Margalida (n. 1896), Catalina (n. 1902), Rafel (n. 1904) i Bartomeu (n. 1909). També, segons el padró de 1901, quan la família vivia al carrer de Baix, apareix un Albert Cerdà Miralles, d'un any, nascut a Palma, del qual no en sabem res més. Els llocs de residència de la família, segons els padrons municipals, són els següents: els anys 1892 i 1894 vivien al carrer Corregudes, 4; el 1901 vivien al carrer de Baix, 30; el 1903, al carrer de Sant Bartomeu, 26; el 1906, al carrer de Sant Antoni, 15. No apareixen al padró de 1925. L'any 1930 estan empadronats al carrer de sa Creu, 18. El 1935, ja sense cap fill a la casa, vivien al carrer de Sant Antoni, 35. El 1940 i el 1945, al carrer Capità Clar, avui de sa Penya, 8, junt amb el seu fill Rafel, fadrí, que feia de mecànic. A partir d'aquest any ja no tornen a aparèixer al padró municipal de Montuïri.

Montserrat Cerdà Miralles emigrà a Cuba el 1920. Es casà amb la cubana Sofía Rodríguez Betancour. Tengueren quatre fills, Bartolomé, Margarita, Juan Ramon, mort als 6 anys, i Maria Eugenia. Montserrat Cerdà morí el 1974, als 80 anys.

El fill major, Bartolomé, nasqué el 1936 i viu a Urbano Noris. Es casà dues vegades, la primera amb Cándida Labrera, de la qual tengué una filla, Maria Candelaria, i la segona vegada, amb Digna Fuentes Bejerano. Han tengut tres filles, que viuen també a Urbano Noris (Holguín): Digna Eugenia, Caridad i Jeanette. Maria Candelaria, de 54 anys, viu a Matanzas, i té dos fills: Junior, d'ofici constructor, de 30 anys, i Juniesky, llicenciada en dret, de 30 anys, que té un fill de 7 anys, Jonatan. Digna Eugenia, de 46 anys, s'ha casat dues vegades, la primera amb Cifredo Cardallosa Ramírez, amb el qual tengué una filla, Yanela, de 27 anys, avui divorciada d'Elmer Ferias Leiva i mare d'un nin de 10 anys, Marcos Michel. El segon matrimoni de Digna Eugenia fou amb

Juan Carlos de la Torre Roque i tenen un fill: Josué Carlos, de 10 anys. Caridad, de 40 anys, es casà amb Rodolfo Montaner Barea, ambdós professors de cultura física. Tenen dos fills: Manuel Alejandro, de 15 anys, i Álvaro Gabriel, de 6 anys. Jeannette, de 31 anys, és llicenciada en teologia, de religió evangelista, està divorciada d'Alexander Fornaris Almaguer, que viu actualment als EUA. No tenen fills.

La filla major, Margarita, és mestressa de casa, viu a Palma Soriano. És viuda d'Antonio Álvarez Nistal. Han tengut tres fills: Antonio Miguel, de 43 anys, Carlos Alberto, de 39 anys i Àngel Montserrat, de 37 anys. Antonio Miguel és casat amb Rosalba Moya i tenen dos fills: Arianna, de 16 anys i Antonio René, de 14 anys. Carlos Alberto té dues filles: Claudia Liz, de 12 anys i Gretel María, de 10. Àngel Montserrat té un fill, Sebastián, de 2 anys.

La persona que emplenà l'enquesta, Maria Eugenia Cerdá Rodríguez, nasqué l'any 1945 al Central Urbano Noris (provincia de Holguín), llicenciada en geografia, a l'actualitat viu al municipi de Playa, Ciudad Habana. Es casà amb Ricardo Rotllan Rivero. Tengueren un sol fill, Ricardo, ara casat amb Yusimi Calvo. Aquests tenen un sol fill, Ricardo, de 6 anys.

COMUNICACIONS

APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA DE MONTUÏRI A PARTIR DELS AGENTS SOCIALS QUE INTERVENEN EN L'EDUCACIÓ (S. XVIII-XIX)

MIQUEL MIRALLES i MIQUEL FERRER

No és fins passada la meitat del s. XVIII que l'Estat, fruit d'una nova mentalitat, mostra una creixent preocupació per l'educació i se'n fa càrrec. Fins aleshores, l'educació s'havia deixat en mans dels ordes religiosos, per no haver de pagar els mestres amb els diners dels fons públics. Els ajuntaments, administradors dels diners públics i representants del govern dels pobles, assumeixen la responsabilitat de l'educació i és en els consistoris on el batle i els seus regidors fan explícites les inquietuds pedagògiques.

El febrer de 1763, el regidor major de Montuïri comunica la necessitat de cercar un mestre de gramàtica. Després de nombrosos esforços per trobar un mestre apte per a l'ensenyament elemental, tant al poble com a la resta de l'Illa, aquesta recerca resulta inútil i Antoni Móra, reverend de Porreres, s'ofereix per aquest exercici amb un sou de 50 lliures anuals. Després d'examinar i debatre atentament les raons a favor i en contra de la contractació d'Antoni Móra, es considera la seva elecció vàlida per al desenvolupament de la tasca en l'ensenyament de la lectura, escriptura, gramàtica i doctrina cristiana.

El Novembre de 1774, reunit el consistori, s'assenyala la manca d'un mestre de gramàtica, al qual consideren el més important en qualsevol poble. Després de la votació, s'elegeix el clergue i llicenciat Gregori Matheu per exercir aquesta funció, amb un sou de 30 lliures i amb l'obligació d'ensenyar gramàtica de cant i doctrina cristiana¹. Vuit mesos després del nomenament del sacerdot Gregori Matheu, el consistori decideix que també ha d'exercir la gramàtica i, per tant, el seu sou s'ha de veure incrementat.

Com a resultat d'aquesta nova mentalitat cap a l'educació, Antoni Miralles, batle de Montuïri, el Setembre de 1779 considera necessari, d'acord amb el Real Decret del 2 del mateix mes, tractar sobre la creació d'una Escola Patriòtica de primeres lletres. S'hi ha d'ensenyar a llegir, escriure, comptar i la doctrina cristiana, tot en llengua castellana, i de cap manera s'ha d'ensenyar la gramàtica llatina. El mestre haurà de proveir els alumnes més pobres de cartilla, llibre de castellà per aprendre a llegir, paper i plomes per escriure i comptar. Un altre requisit és que l'aula disposi dels tinters necessaris i el més important és obligar els nins d'entre quatre i dotze anys a anar a escola

¹ Document sobre el nomenament de mestre de Gregorio Matheo l'1 de Novembre de 1774. Una pàgina sense numerar. Localitzada al lligall I.P.1 de l'AMM.

i els seus pares o tutors a acompanyar-los-hi tots els dies que es faci classe. Per tant, és la primera vegada que trobam al poble una llei que estableix l'obligació dels nins de ser educats a una escola. També s'ha de dir que, amb la secularització de l'ensenyament, es pretén eliminar una matèria considerada important pels capellans: la gramàtica llatina.

Una vegada tractat el tema, es resol la conveniència de crear l'Escola Patriòtica. Doten el mestre amb un sou de 50 lliures anuals i una casa de franc i no l'obliguen a proveir els nins de llibres i altres materials. El desig de l'Ajuntament que cap nin o nina del poble perdi l'oportunitat de ser educat fa que s'encarregui de subministrar el material a aquells alumnes pobres que no puguin pagar-lo. Finalment, es planteja la importància d'una mestra de nines al poble².

El 9 de desembre de 1779, el regidor Jaume Mayol proposa que, a la vila de Montuïri, cal nomenar un mestre de primeres lletres per exercir a l'escola patriòtica (una vegada aconseguit el permís del Superintendent General per a la seva creació). Aquest regidor comunica a la resta que el Llicenciat Antoni Sastre, de Palma, és un mestre capaç, hàbil i de tota confiança per desenvolupar la tasca docent. D'aquesta manera i sense oposició per part del consistori, és nomenat per a aquest afer.

Les retribucions tant del mestre com de la mestra es veien sotmeses a l'austeritat, a causa de la situació financera dels organismes encarregats de pagar. La meitat del sou que es paga a la mestra i el mestre prové del fons públic de l'Ajuntament del poble i l'altra meitat prové del rector de la parròquia. Aquest fet ens mostra que la corporació municipal no és l'única responsable de la dotació dels mestres, sinó que l'Església també se'n responsabilitza.

...su salario se pague mitad por el Ayuntamiento de esa Villa y la otra mitad el referido Rector como hasta aqui se ha practicado... ³

La dotació dels pobles es distribueix, normalment, amb 45 o 50 lliures de sou per al mestre de nins i de 15 a 20 lliures per a les mestres de nines, en funció del nombre d'habitants. Quant al lloguer de cases per exercir el magisteri o estància dels docents, el pressupost varia de 30 a 90 lliures. A Montuïri, trobam una distribució pressupostària com la que segueix: 60 lliures per al lloguer de cases, 50 lliures per al mestre de nins i 15 lliures per a la mestra de nines⁴.

Gabriel Gallard, exposant el seu desig d'ocupar-se de l'ensenyament de primeres lletres de la vila, sol·licita ser examinat per a aquest càrrec. Els regidors no troben cap inconvenient a la seva qualitat i conducta per a l'exercici del magisteri, però prefereixen que sigui el Superintendent qui el consideri el més idoni com a mestre a través

² Sessió celebrada el 4 de setembre de 1779 per debatre la construcció d'una escola patriòtica de primeres lletres. Dues pàgines sense numerar. Localitzada al lligall I.P.1 de l'AMM.

³ Document sobre el sou que es paga a la mestra i el mestre, signat a Ciutat, dia 6 de març de 1777. Una pàgina sense numerar. Localitzat al lligall I.P.1 de l'AMM.

⁴ Circular del Consell de Madrid, enviada a Palma el 31 de maig de 1785, signada a Madrid el 31 de maig de 1785. 10 pàgines sense numerar. Localitzat al lligall I.P.1 de l'AMM.

d'un examen de capacitació⁵. El decret de 19 de juliol de 1786, elaborat pel Superintendent, reflecteix que Gallard ha superat l'examen d'oposició i queda en possessió del magisteri de primeres lletres de Montuïri, amb el corresponent sou. El secretari Alonso de Soto comunica als regidors que Gallard comença a fer escola als nins dia 7 d'agost de 1786⁶.

Nou anys després del seu nomenament com a mestre de primeres lletres de la vila, l'Ajuntament, en la persona del seu principal cap, el batle, comunica als altres regidors que aquest no ha aconseguit obtenir cap fruit en l'ensenyament dels nins. Això ha propiciat que molts pares i mares dels nins enviïn llurs fills a escoles d'altres pobles. Rafel Manera, batle de Montuïri, fa un diagnòstic de la situació que es viu a l'escola: moltes vegades només són dos alumnes els qui assisteixen a les classes; cap d'ells té coneixements de lectura, escriptura ni sap comptar; Gallard no els duu mai a missa ni els ensenya la doctrina cristiana. Tots aquests motius, afegits a l'avançada edat de Gallard, fan que el batle en proposi la destitució. Això provocarà la recerca immediata d'un nou mestre⁷. A pesar de la proposta de destitució, Gallard exerceix durant tres anys més, fins que Gregori Matheu apareix com a persona més indicada per tornar a ocupar el càrrec que havia deixat el 21 de maig de 1775.

El batle crida Gregori per oferir-li el càrrec de mestre, amb l'obligació d'ensenyar a llegir, escriure i comptar. A més, aprofitant que és beneficiari de l'orgue, també li demana que ensenyi solfa i a tocar l'orgue. Gregori Matheu reacciona d'una manera un poc dubitativa davant aquesta oferta. Ell exposa tot el que va fer en la seva anterior etapa: amb només trenta lliures havia aconseguit ensenyar més de 56 nins de totes les edats a una sala de la Casa Consistorial, mentre que Gallard, amb un sou de 50 lliures anuals, mai no havia complit amb les obligacions d'un mestre. Finalment, dia 29 de desembre de 1795, es resol la destitució de Gallard en benefici de Gregori Matheu.

Educació femenina

La primera informació que tenim de l'existència d'una mestra de nines data del maig de 1758, en què Maria Ramis, natural de Sencelles, amb un sou de 10 lliures i una casa, va accedir a ocupar aquest càrrec, ja que cap dona de Montuïri va voler ser-ho.

...Dicese que jamas abia habido Maestra de Niñas en esta Villa, hasta que, y según consta en Ajuntamiento de...Mayo 1758 no hallando en esta Villa ninguna mujer que quisiera

⁵ Carta enviada per Gallard a l'Ajuntament, signada el 3 de juliol de 1786, en què sollicita ingressar com a mestre a la vila. Dues pàgines sense numerar. Localitzada al lligall I.P.1 de l'AMM.

⁶ Acta signada pel secretari a Montuïri, el 7 d'agost de 1786, referent al dia en què Gallard comença a fer escola a la vila. Una pàgina sense numerar. Localitzada al lligall I.P.1 de l'AMM.

⁷ Acta de l'Ajuntament de Montuïri, signada el 29 de desembre de 1795, on s'exposen els motius de la destitució de Gallard com a mestre de primeres lletres —una pàgina sense numerar—. Localitzada al Llibre d'actes de l'Ajuntament de Montuïri 1796-1800, que té el número 34 de l'AMM.

serlo, condugeron a Maria Ramis de la Villa de Sensellas con el salario de Diez libras, y casas francas...⁸

A finals del s. XVIII, l'educació de les nines, en un principi, també apareix enfonçada i el principal motiu, segons l'Ajuntament, no és altre que la poca preparació i la negligència de la mestra, Francesca Mas. Aquesta prefereix anar a jornal en lloc d'ensenyar a les seves alumnes la doctrina cristiana i anar a l'església tots els dies a resar el Rosari. Ella es defensa expressant el seu descontent pel sou que percep en concepte dels serveis en l'ensenyament de les nines⁹.

Francesca Mas deixa d'impartir classes a la vila l'any 1800. Vint-i-quatre anys més tard, torna a ser nomenada mestra de nines en motiu de la mort de la que havia exercit fins aleshores, juntament amb Antònia Rosa Nicolau. Se li assigna un sou de 12 lliures anuals per ensenyar les nines a cosir, oracions i la doctrina cristiana. També es manté en el seu càrrec Antònia Rosa Nicolau. És un cas excepcional que hi hagi dues mestres que ensenyen les nines. Mentre Francesca Mas s'encarregarà d'ensenyar tasques més domèstiques, Antònia Rosa Nicolau ensenyarà matèries més instrumentals, com llegir i escriure¹⁰.

Catalina Terrassa és la mestra encarregada de substituir Francesca Mas i Antonia Rosa Nicolau, amb un sou de 24 lliures anuals. Per tant, les nines tornen a ser instruïdes per una sola mestra. El seu nomenament té lloc a l'Ajuntament dia 30 de desembre de 1827. Es tracta d'una religiosa que està a punt de convertir-se en terciària de San Francesc d'Asís. Sobta un poc que s'hagi elegit aquesta persona, tenint en compte que no posseeix les aptituds adequades per ensenyar; la manca de recursos influeix, en certa manera, a optar per ella. Per millorar la seva formació, s'obliga la terciària Sor Maria Lluïsa a venir al poble per ensenyar a Catalina tots els coneixements necessaris que requereix una mestra. Aquest aspecte ens serveix de model per fer-nos una idea de la qualitat de l'ensenyament en aquests moments¹¹.

L'any 1832 mor Catalina Terrassa i, per tant, es fa necessari el nomenament immediat d'una nova mestra. Considerat per l'Ajuntament no tan sols una necessitat de la joventut, sinó un bé públic del poble, es realitza una sessió ordinària el 20 de setembre. En resulta elegida, sense cap discrepància, la terciària Sor Francesca Moge, natural de Lluçmajor i resident a Santa Maria. Té l'obligació de realitzar classes dues hores

⁸ Document sense data sobre la primera mestra de Montuïri. Una pàgina sense numerar. Localitzat al lligall I.P.1 de l'AMM.

⁹ Acta de l'Ajuntament de Montuïri, signada el 5 de gener de 1799, sobre l'estat de l'ensenyament de l'escola de nines regida per la mestra Francisca Mas. –Dues pàgines sense numerar–. Localitzada al Llibre d'actes de l'Ajuntament de Montuïri 1796-1800, que té el número 34 de l'AMM.

¹⁰ Acta de l'Ajuntament de Montuïri, signada el 26 de gener de 1824, sobre el nomenament de Francisca Mas –dues pàgines sense numerar–. Localitzada al Llibre d'actes de l'Ajuntament de Montuïri 1821-1825, que té el número 38 de l'AMM.

¹¹ Acta de l'Ajuntament de Montuïri, signada el 30 d'octubre de 1827, sobre el nomenament de Catalina Terrassa com a mestra de nines del poble –dues pàgines sense numerar–. Localitzada al Llibre d'actes de l'Ajuntament de Montuïri 1826-1830, que té el número 39 de l'AMM.

al matí i dues a l'horabaixa tots els dies. Ha d'ensenyar les seves alumnes a cosir i la doctrina cristiana. El seu sou es fixa en 15 lliures anuals.

La religió continuarà essent essencial en l'ensenyança de les nines, a més de les feines domèstiques de casa, com cosir. D'aquí sorgeix, popularment, el concepte *costura* per referir-se a l'ensenyament o l'escola, cosa que posteriorment es generalitzarà també en el cas dels nins, encara que aquests mai aprendran aquest tipus de tasca.

Francisca Moge arriba a ensenyar les nines durant set anys però, tanmateix, els resultats que aconsegueix no són els esperats. Els components de l'Ajuntament l'arriben a qualificar d'incapaç i de poc útil per exercir de mestra, cosa que tampoc no ha d'estranyar-nos, si tenim en compte les circumstàncies en què fou elegida. La seva estada ha provocat la poca o quasi nul·la assistència de les alumnes a escola. Aquests fets preocupen molt l'Ajuntament i, a la sessió duta a terme el 31 de març de 1839, es decideix el cessament en el seu càrrec¹².

Escoles privades de Montuïri

Després de deixar el seu càrrec a l'escola pública, el clergue i llicenciat Gregori Matheu crea una escola privada, suposadament a casa seva. Així, deu anys després d'abandonar l'escola pública, els vocals de l'Ajuntament manifesten que Gregori Matheu posseeix una escola particular per ensenyar a llegir, escriure, comptar i la doctrina cristiana. Hi assisteixen una tercera part més d'alumnes que a la del mestre de l'escola pública i ha fet una proposta: si li donen 18 lliures, es pot fer càrrec d'aquests ensenyaments i, així, lliurar l'Ajuntament de la despesa de 40 lliures. La proposta es té en consideració, però finalment es resol que, mentre el mestre de primeres lletres realitzi la feina estipulada en el contracte, no s'ha de fer cap modificació en el seu sou ni en la seva condició de mestre.

En la sessió ordinària de 30 de novembre de 1867, el capellà de la parròquia, Gregori Escarrer, fa tota una exposició davant l'Ajuntament en la qual sol·licita permís per establir una escola privada a la vila, dirigida per les germanes de la caritat de Felanitx. Serà una fita important per a l'educació femenina a la vila. L'Ajuntament no dubta dels avantatges que suposaria tal establiment per a la joventut, més encara si tenim en compte els pocs recursos econòmics amb què compta per fer-se càrrec de les escoles públiques. D'aquesta manera, es decideix presentar una sol·licitud al Bisbe perquè autoritzi el projecte.

...se sirva concederle el debido permiso y coatguvar para establecer en este pueblo una sesion de hermanas de la caridad procedentes de la casa Matriz de la Villa de Felanitx: enterado el Ayuntamiento vino en acordar por unanimidad y animado del laudable deseo de ver establecida en este pueblo tan ventajosa institucion, con el fin de proporcionar ins-

¹² Acta de l'Ajuntament de Montuïri, signada el 31 de març de 1839, sobre la destitució de Francisca Moge com a mestra –dues pàgines sense numerar–. Localitzada al Llibre d'actes de L'Ajuntament de Montuïri 1836-1840, que té el número 41 de l'AMM.

trucción a la juventud y buen cuidado a los enfermos se considera en el caso de consignar que como representante del pueblo vera con sumo placer que á la posible brevedad se solicite del Ilmo. Ex. Sor. Obispo el permiso correspondiente para que á la posible brevedad se digne autorizar en este pueblo tan benemente institucion... ¹³

L'escola privada es crea l'any següent, amb l'assistència d'un gran nombre de nines de totes les edats. És una institució que molt prest gaudeix de gran prestigi pels excel·lents resultats que obté. Aquests resultats vénen condicionats, entre altres coses, perquè la mestra té la corresponent titulació i, per tant, posseeix la capacitat suficient per exercir amb garanties d'èxit.

L'educació a Montuïri durant l'Antic Règim conservador

La Junta Superior de Mallorca serà una de les institucions que oferirà una resposta més innovadora davant aquests problemes, tot i que mantindrà posicions moderades respecte de les qüestions més polítiques, pròpies de la Il·lustració i, fins i tot, de l'Antic Règim (apel·lació als eclesiàstics com a preferents per impartir la docència, aprenentatge del llatí i oblit del castellà). Tenint en compte els aspectes nous, ens trobam amb el fet de voler sotmetre els establiments públics d'ensenyament a la inspecció del Govern, demanar escoles de primeres lletres a tots els pobles i que els mestres siguin titulats pel Govern. Es començarà a parlar d'ensenyament gratuït i obligatori per a totes les persones, de la formació de tribunals suprems per inspeccionar les escoles, i, en definitiva, de la instauració de tot un sistema educatiu.

Al primer quart de s. XIX, tant a Montuïri com a la resta de pobles de Mallorca, trobam poca coherència pel que fa a l'obtenció del títol de mestre de primeres lletres. És una època en què la Junta d'Exàmens de Ciutat, per atorgar la titulació, segueix uns criteris propis, que poca cosa tenen a veure amb el reglament establert pel Reial i Suprem Consell de Castella. Molts mestres han estat repartits per les diverses escoles sense complir les mínimes exigències (amb qualificació no apta a les proves o sense passar-les). Aquest fet crearà un cert malestar dins el Consell i així ho comunica als pobles enviant cartes als respectius ajuntaments, per tal d'acreditar el títol a partir dels corresponents exàmens de capacitació.

Cal destacar que gran part dels mestres assignats sense els requisits oportuns són defensats pels ajuntaments per desenvolupar una tasca. En molts casos es tracta, més que d'una tasca educativa, d'una tasca moral i de custòdia, per evitar que els nins es perverteixin i agafin mals costums pels carrers. D'aquesta manera, restaran, com a mínim, sota la vigilància d'un adult.

Amb la tornada a l'absolutisme i la derogació de la Constitució de 1812, la instrucció torna a ser competència del Consell de Castella i del Ministeri de Gràcia i Jus-

¹³ Acta de l'Ajuntament de Montuïri, signada el 30 de novembre, referent a l'establiment d'una escola privada dirigida per les germanes de la caritat de Sant Vicens de Paül —una pàgina sense numerar—. Localitzada al Llibre d'actes de L'Ajuntament de Montuïri 1866-1870, que té el número 47 de l'AMM.

tícia. Com a conseqüència del recolzament ideològic de l'Església a l'absolutisme, l'educació retornarà a les seves mans. A més, els absolutistes consideren que aquesta és la més preparada per impartir l'ensenyament primari. Hi ha un intent de centralitzar tots els aspectes organitzatius i administratius de les escoles.

L'any 1825, el Secretari del Ministeri de Gràcia i Justícia, B. Socias, envia a l'Ajuntament una Reial Ordre, de 28 de febrer, per la qual s'estableixen els criteris que han de seguir les escoles, cases o col·legis de pensió. El paper de l'Església en el control polític i religiós de mestres i alumnes queda reflectit en el fet que el director de la institució educativa ha de ser un secular o un eclesiàstic amb bona conducta i actitud per tal exercici. Un requisit indispensable per als mestres és que disposin de la titulació dels ensenyaments que així ho requereixen. És rellevant que el director hagi de presentar al Consell el Reglament Interior amb què es governarà la institució¹⁴ (utilitzat com a instrument centralitzador de l'educació).

Les Junes d'Inspecció

La primera Junta d'Inspecció d'escoles de les Illes Balears es troba a començaments de 1827, a Ciutat (la gran majoria dels components, tots ells barons, formen part de l'Església). Això queda reflectit a una carta enviada a tots els batles dels pobles amb 50 o més habitants. En aquesta carta, es comunica als ajuntaments dels pobles l'obligatorietat de crear una Junta inspectora pròpia, d'acord amb el Reglament General d'Escoles de primeres lletres, aprovat el 16 de febrer de 1826 per Ferran VII. Cada una tindrà com a funció, a part de la d'inspectora, comunicar a la Junta de Capital el nombre d'escoles que convé crear segons el nombre d'habitants.

Aquestes Junes es financen amb una aportació proporcional al nombre d'habitants dels respectius pobles. Així, trobam que els pobles de més de 700 veïns aporten 30 reals anuals; els de 400 a 700, 20 reals; i els de 100 a 400, 10 reals anuals¹⁵. Un comunicat del batle de Montuïri, Bernat Garau, de 26 de febrer de 1827, informa de la creació de la primera Junta d'inspecció al poble. Aquest, en una acta, estableix la relació de veïns¹⁶, així com la necessitat d'un mestre.

El 7 de març de 1835, es deixa constància de la voluntat que hi ha perquè els pares dels alumnes tinguin una representació en les Junes Locals de primer ensenyament, com a mesura per reforçar la confiança en l'ensenyament dels seus fills i en l'escola.

¹⁴ Document sobre la Reial Ordre de 28 de febrer de 1825 referent a les condicions que han de tenir els establiments per ser escoles. Signada a Palma el 18 d'abril de 1825 pel secretari de Propis i Arbitris, sobre les condicions per establir escoles. Dues pàgines sense numerar. Localitzat al lligall I. P.1 de l'AMM.

¹⁵ Carta enviada pel president de la Junta Provincial al batle, signada a Ciutat el 20 de febrer de 1827, referent a la constitució de les junes inspectores. Tres pàgines sense numerar. Localitzada al lligall I. P.1 de l'AMM.

¹⁶ La Junta de Montuïri informa sobre el nombre d'habitants, per justificar la contribució que ha de fer l'Ajuntament. Vegeu informació d'aquesta normativa a la cita anterior.

El Governador Civil aconsella que es nomenin dos pares de família. Aquests han de presentar unes característiques ben concretes: haver estat instruïts i tenir una bona actitud envers l'ensenyament de nins i nines. Aquests dos pares, juntament amb el batle com a president, el capellà de la parròquia i un vocal, formaran la Junta Local, anomenada Junta d'Escoles de Primera Ensenyança. S'anomena com a vocal Gabriel Ribes, diputat de l'Ajuntament, i els pares de família Pere Francesc Martorell i Joan Bibiloni. La Junta de Comissió d'Instrucció Primària, com també és coneguda la Junta Local, és l'encarregada de vigilar que les escoles disposin de tot el material i mobiliari necessari per a l'ensenyament.

Les Junes locals, en un intent de controlar la qualitat de l'ensenyament i d'acord amb les disposicions de l'article 43 del reglament de les comissions d'instrucció primària, creen la seva pròpia Comissió Examinadora per assistir a la celebració dels exàmens que es duen a terme a les escoles del poble. Així, tenim que, el 22 de juliol de 1850, la comissió de Montuiri presència els exàmens generals a l'escola de nins i queda enormement satisfeta dels resultats dels alumnes i de la feina que hi desenvolupa el mestre, perquè s'observen grans avanços. Per aquest motiu, decideix atorgar diversos premis als alumnes més distingits en els exàmens. A poc a poc, el panorama va canviant. Les nombroses inspeccions realitzades posteriorment desvetllen una desoladora situació de l'educació dels nins i de les nines. Existeix un desinterès generalitzat per part dels veïns de la vila d'enviar els seus fills a escola.

L'inspector Bartolomé Álvarez fa notar als vocals de la Junta la seva satisfacció per la millora de l'escola de nins i nines, a pesar de la impuntualitat dels alumnes. Aquests, però, li confirmen el poc interès de la població per la instrucció. També li fan saber que la conducta moral i la puntualitat dels mestres són correctes i que els pocs avanços en la instrucció són per la manca d'assistència dels alumnes. Això provoca en l'inspector la necessitat de promoure, a través de tots els mitjans possibles, l'assistència dels nins a les escoles. Una de les mesures que s'adopten és imposar una multa als pares que no els hi duen, en compliment de la llei 9 de setembre de 1857¹⁷.

Un mitjà per fomentar l'interès dels pares per l'ensenyament serà el sermó del capellà. Aquest afirma que ja realitza aquesta acció i que farà explícita la importància que té l'educació dels fills. L'obstrucció d'aquesta per part dels pares serà considerada pel capellà com una falta cap a Déu¹⁸. L'inspector també recomana que, en el poble, s'introdueixi el costum de fer tocar la campana major per anunciar l'entrada i sortida dels nins a escola. Això no és tot; la inquietud de l'inspector per la manca de resultats en l'ensenyament de les nines fa que recomani a la Junta local la classificació de les nines en pobres i adinerades per repartir el material escolar a les primeres, en un intent

¹⁷ En el moment que legalment queda establerta l'educació obligatòria, a la Llei Moyano de 1857, es preveu una sanció econòmica d'entre dos i vint rals pels que no compleixin aquesta disposició oficial. Els municipis establiran en les seves ordenances, encara que sense continuïtat, els articles corresponents a aquesta obligatorietat escolar i els donaran a conèixer a través de «bandos» de l'Ajuntament, fins ben entrat el segle XX.

¹⁸ Acta de l'ajuntament on l'inspector explicita el desinterès dels veïns per la instrucció dels fills, signada el 2 de juny (manca l'any). Dues pàgines sense numerar. Localitzades al lligall I.P.2 de l'AMM.

d'igualar les oportunitats d'educació. També recomana fer algunes obres a la casa que serveix d'escola i augmentar, si és necessari, els diners de lloguer.

En una nova visita de l'inspector, el 17 d'Octubre de 1862, tornam a trobar la mateixa situació de l'educació. Els vocals li expliquen que el desinterès que mostren els veïns per la instrucció és perquè els nins, ja des de la infància, són obligats a guardar el bestiar i, per tant, no poden assistir freqüentment a escola. Cal tenir en compte que la majoria de la població de Montuïri es dedicava al sector primari.

La producció agrícola ha estat tradicionalment la dels conreus típicament mediterranis de secà: cereals, vinya... La ramaderia comprèn sobretot el bestiar porquí i l'oví. Aquests dos tipus d'activitats són la principal font econòmica de la població. Molts pares s'estimen més que els seus fills ajudin en aquestes tasques per augmentar la productivitat i, per tant, els ingressos. Manca una confiança en l'educació per millorar el futur dels seus fills i aposten per les formes tradicionals. La situació arriba a tal extrem que els pares es neguen a comprar material escolar per als seus fills i, encara pitjor, les mares es resisteixen al fet que aprenguin a escriure. Tots aquests fets fan que els mestres no puguin obtenir bons resultats en la instrucció.

...la injuria de algunos padres pudientes llegando al extremo de no querer comprar papel para sus hijos y de la ignorancia de algunas madres que se resisten a que sus hijos aprendan a escribir; por cuyas circunstancias alegan los maestros que no pueden obtener resultados satisfactorios... ¹⁹

Les mesures recomanades per l'inspector l'any 1860 per millorar la puntualitat dels alumnes han estat adoptades per la Junta local i posades en funcionament. El sagristà s'encarrega de dur el control del rellotge públic i tocar la campana major a l'entrada i sortida dels alumnes a les respectives escoles. Però és una tasca tan poc reconeguda per l'autoritat local, que s'arriba a reduir el sou per desenvolupar-la. Així, el sagristà Melcior Verger Garcia, el 9 de febrer de 1868, presenta la seva dimissió davant la disminució del sou a 40 pessetes. Només està disposat a continuar en el càrrec si segueix amb la retribució anterior. Aquesta és la situació que es viu en el poble, una vila on domina la pobresa per damunt la riquesa i, per tant, un Ajuntament sense recursos econòmics que, lògicament, decideix acceptar la dimissió del sagristà abans que augmentar-li el sou²⁰.

De la inspecció realitzada a les escoles l'any 1882, en destaca l'existència d'una escola privada per a nines, a part de les dues públiques que ja hi ha. Aquesta està dirigida per una ordre religiosa, en concret, per les Germanes de «San Vicente de Paül». La qualitat de l'ensenyament, encara que no sigui la més adequada, comença a fer grans progressos.

On millor es desenvolupa l'educació en aquest temps és a les escoles públiques, on els mestres, Josep Porcel i Catalina Sampol, duen a terme una valuosa tasca edu-

¹⁹ Acta signada el 27 doctubre de 1864 pel president i el secretari sobre la inspecció de les escoles. Una pàgina sense numerar. Localitzada al lligall I.P.2 de l'AMM.

²⁰ Acta de la sessió ordinària celebrada a l'Ajuntament de Montuïri el 9 de febrer de 1868. Una pàgina sense numerar. Localitzada al lligall I.P.2-AMM.

cativa, gràcies a l'interès que hi posen. Com a fruit del seu treball, s'obtenen òptims resultats en totes les branques de l'ensenyament elemental. Els nins destaquen sobretot en religió, moral, gramàtica i aritmètica; les nines, en religió i gramàtica.

Resulta, relativament, els problemes que havien acompanyat l'educació de Montuïri en temps passats, ara n'apareixen de nous. El local on es troba ubicada l'escola de nins no gaudeix de l'espai suficient per satisfer totes les demandes dels pares que no passen angúnies econòmiques per matricular els fills. Davant aquest fet, l'inspector es dirigeix als vocals de la Junta Local perquè posin tots els mitjans possibles per construir-ne un de nou. Fins i tot, gosa sol·licitar-los que enviïn un expedient al Govern per obtenir una subvenció per a l'edificació.

El 29 de juny de 1887, Bartomeu Ferrando, batle de Montuïri, en sessió del consistori local, tracta el tema de la construcció d'una escola de nins i una de nines. L'escola de nins és necessària perquè l'edifici on s'ubica en l'actualitat és reduït i insuficient. En el cas de les nines, l'Ajuntament no disposa de cap local per a l'escola. Vista la situació, el consistori decideix aprovar els plànols realitzats pel mestre major d'obres i fortificacions, Pere d'Alcàntara Peña. El poble té la necessitat d'escoles en bones condicions higièniques i espaioses. És important la construcció d'una escola de nins i nines, però gastant petites quantitats de diners, a causa de la precària posició de l'Ajuntament per obtenir recursos. Ben segur que aquesta precarietat per obtenir recursos, principalment econòmics, de l'Ajuntament fa que la construcció d'unes escoles a Montuïri sigui un dels temes més tractats els darrers anys del s. XIX i el primer terç del s. XX. Són molts els projectes i esforços que queden pel camí. Es torna a insistir que els pares no pobres paguin una retribució al mestre per a l'ensenyament. Per tant, tornam a parlar d'una gratuïtat de l'educació subjecta a condicions restringides.

Encara que l'educació dels nins ha millorat, l'absentisme a les classes segueix estant a l'ordre del dia. L'estat de pobresa de molts pares de família, normalment pagesos, fa que necessitin de l'ajut de llurs fills. Aquests pares tenen, sovint, una visió negativa de l'educació, perquè creuen que tanmateix els seus fills acabaran dedicant-se al camp i, per tant, és perdre el temps ensenyar-los. Així, encara que en algunes temporades no els necessitin en les recol·leccions agrícoles, no fan cap esforç per enviar-los a escola. No tenen cap visió esperançadora del futur dels fills. Aquesta és la mentalitat fortament arrelada que tenen, en una condició social llastimosa. No viuen d'utopies sinó de dures realitats.

Els exàmens públics presenciat per la Junta de Primera Ensenyança el 1890 i les respectives visites mostren un panorama molt semblant als darrers anys. Mentre a les escoles públiques es van obtenint bons resultats, a les privades de nines, on assisteixen 68 alumnes a l'elemental i 50 alumnes a la de pàrvuls, no hi ha prou mitjans materials per aquesta tasca, a pesar de comptar amb un bon local i l'esforç de la mestra per millorar. En canvi, l'escola pública nocturna, ocupada per 34 alumnes –quatre més de l'estipulat l'any de la seva fundació²¹– funciona correctament.

²¹ Mirau el capítol 4.1 de l'escola nocturna dins l'apartat del sexenni revolucionari.

Les condicions socials en què viuen els nins són tan difícils que, davant l'explo-tació a la qual són sotmesos (bé per part dels pares o bé per part de les persones a les quals són llogats) fa que sol·licitin l'entrada a l'escola per iniciativa pròpia. La Junta d'Instrucció Primària, davant l'allau de sol·licituds, assenyalava una sèrie de mesures o condicions perquè es matriculin: que tinguin complits els 6 anys i acreditin davant l'Ajuntament el certificat de baptisme.

Estat de l'educació

Els nins i les nines del poble tenen escola tots els dies de la setmana, excepte els diumenges i altres dies festius, durant dues hores al matí i dues a l'horabaixa. Per tant, el dissabte es considerat un dia lectiu com un altre qualsevol. L'any 1850, a l'escola de nins, assisteixen 39 alumnes: onze són menors de 6 anys, nou estan entre els 6 i 8 anys, deu entre 8 i 10 anys i nou comprenen edats de 10 i més anys. A l'escola de nines, hi ha 30 alumnes: deu són menors de 6 anys, vuit es troben entre els 6 i 8 anys, sis entre 8 i 10 anys i sis comprenen edats de 10 i més anys. La totalitat dels nins i nines assisteixen a les classes de religió i moral. Tots els nins aprenen a llegir i a una part fraccionada, 23 en concret, se'ls ensenya l'escriptura. N'hi ha tretze que assisteixen a les classes de gramàtica i aritmètica, devuit aprenen les tècniques de l'agricultura i cap no s'instrueix en geometria, geografia i història, ciències naturals ni dibuix lineal.

El cas de les nines és radicalment diferent. Se'ls ensenyen només pràctiques de la vida domèstica, com la costura i calceta. S'ha de dir que no n'hi ha cap que aprengui a brodar. Sembla, també, que queden excloses de l'ensenyament de les nines disciplines com la lectura, l'escriptura, l'aritmètica o la gramàtica, ja que no són considerades necessàries en la seva vida adulta.

El període escolar varia durant els anys per diverses circumstàncies. Si a l'any 1869 el curs se suspèn del 23 de juliol fins el 9 de setembre, 10 anys més tard s'acorda que s'allargui fins el 14 d'agost (entre el 27 de juliol i aquesta data es realitzen classes només el matí)²².

Projecte de creació de l'escola nocturna

El 24 de març de 1839, Pau Ribes s'encarrega de l'educació dels nins, amb una dotació de 50 lliures anuals. Ho fa després que Antoni Mayol presenti la seva dimissió, malgrat que encara no posseeix el títol corresponent. Una obligació important que se li encomana és l'educació dels adults durant una hora i mitja al vespre. És una tasca inèdita en cap altre mestre fins aleshores. És la primera vegada que es parla d'educar

²² Sesió de la Junta local de primera ensenyança celebrada el 26 d'octubre de 1877. Dues pàgines sense numerar al lligall I.P. 3 – AMM.

a aquells que, per alguna raó, no assistiren a l'escola d'infants i, ara, manquen d'una mínima formació per ocupar-se de la seva feina. Es tracta d'un ensenyament no gratuït i aquells que hi vulguin participar hauran de pagar una quantitat al mestre, que acordaran entre ells. L'Ajuntament només es fa càrrec de l'oli de les llànties, que serveixen per il·luminar la sala. El període que s'estableix per a aquesta educació és de dia 1 d'octubre fins a l'1 d'abril. Per tant, és bastant més reduït que l'ensenyament elemental.

La creació d'una escola nocturna sorgirà com a forma de millorar la preparació de l'obrer davant una insuficient formació (mesura compensatòria) que dificulta el correcte desenvolupament de les seves tasques quotidianes. Els joves accedeixen al món del treball a edats molt primerenques i es troben amb dificultats a causa de les mancances de la formació anterior: escriure, comptar, llegir, canviar unitats...

Per tots aquests motius, l'inspector, al 1867, torna a insistir en la creació d'una escola nocturna on els joves puguin anar un cop finalitzat el seu jornal. Així ho comunica a la Junta. La corporació local, convençuda de la seva utilitat, aprova el projecte i assenyala que la Junta haurà de contribuir en el finançament de l'educació d'adults, amb càrrec al pressupost municipal o bé mitjançant una retribució mensual dels alumnes, a judici de la Junta i d'acord amb el mestre.

Una visita de l'inspector de la província, l'11 de març de 1868, deixa constància que el projecte de l'escola nocturna s'ha convertit en una realitat. Al poble, s'ha establert una escola per a adults i les classes donen un magnífic rendiment, com ja havia pronosticat l'inspector dos anys enrere. Només es nota alguna deficiència en el seu enllumenat. Malgrat tot, es tracta d'una escola no institucionalitzada, en què no se segueix cap pla en concret. Tot funciona de forma bastant convencional, fins a l'establiment, dos anys més tard, de les bases pedagògiques²³.

El 15 de novembre de 1870, després d'una sessió presidida per D. Gabriel Castellà, els senyors de la Junta local de primera ensenyança estableixen les bases de la futura institució. Entre d'altres, s'estableixen les matèries que hauran de cursar els adults: lectura, escriptura i aritmètica pràctica (les matèries imprescindibles per a l'alfabetització i quefer professional). Un altre aspecte és l'horari. Aquest cobreix una hora i mitja diària amb excepció dels dijous. Les classes començaran el primer dia de desembre, a les set de la vesprada, i finalitzaran el trenta d'abril del pròxim any. A la mateixa sessió, s'acorda fer pública la inauguració de l'escola mitjançant el pregó i el president de la Junta es reserva els drets d'admissió dels diferents alumnes. La quantitat de matrícules no pot superar el nombre de 30 places, a causa de les condicions del local. L'Ajuntament deixa en mans del mestre la possibilitat que l'ensenyament sigui completament gratuït o que, pel contrari, els alumnes li paguin una gratificació, ja que es limita a aportar el material, inclòs en el pressupost de l'escola²⁴.

²³ Acta de la sessió realitzada a l'Ajuntament sobre la inspecció a les escoles, celebrada el 12 de març de 1868. Dues pàgines sense numerar. Localitzades al lligall I.P.2-AMM.

²⁴ Acta de la sessió de la Junta de primera ensenyança que tracta sobre la inauguració de l'escola nocturna, celebrada dia 15 de novembre de 1870. Una pàgina sense numerar. Localitzada al lligall I.P.2 de l'AMM.

COMUNICACIONS

LLUC PER MALLORCA... NOTES SOBRE LA RELACIÓ ENTRE EL SANTUARI DE LLUC I LA VILA DE MONTUÏRI

GABRIEL SEGÚI

A l'arxiu del santuari de Lluc, hi ha un cabal interessant de documentació sobre la seva relació amb la vila de Montuïri. El conjunt de dades que es desprèn de l'anàlisi d'aquesta documentació esbossa una atapeïda xarxa de relacions històriques entre Montuïri i Lluc. Això ajuda a veure la transcendència i la influència que ha tengut el santuari marià illenc més important en els pobles de Mallorca des de la conquesta catalana de 1229. Es tracta d'una influència certament religiosa, centrada en la devoció a la Mare de Déu de Lluc, però també econòmica, a través de les donacions, comandes de missa, captes per a la confraria de Lluc, etc.

De tota manera, al cap i a la fi són les persones les que traven relacions; en aquest sentit, no solament hem de parlar dels Pares de Lluc que feien missions populars a Montuïri, sinó particularment dels Priors de Lluc montuïrers i dels infants que han estat blauets de Lluc, gairebé més importants que no els religiosos, pel que fa a la pervivència de la relació afectiva, perquè, haver estat blauet, marca.

Quant a les persones, al *Llibre de la invenció i miracles de la prodigiosa figura de Nostra Senyora de Lluc*, editat pel Dr. Rafel Busquets el 1684, no hi ha registrat cap miracle fet a montuïrers. Això és una anècdota que no mancava la profunditat de la devoció de la vila a Santa Maria de Lluc.

A l'apèndix 1, presentam la transcripció de tres sermons de la Calenda de Lluc escrits pel P. Josep Miralles Martorell. Són textos que tenen importància per aquests motius:

- a) Estan escrits en català de Mallorca, encara que amb ortografia prefabriana.
- b) La seva relativa antigor, ja que són de principis del segle XX.
- c) La seva singularitat rau en el fet que a penes es conserven en els arxius peces d'aquest tipus, perquè els capellans que els escrivien solien estotjar-los entre els seus papers personals, que normalment s'han fet malbé o han desaparegut.
- d) Es tracta de textos vius, com es veu clarament en les correccions que hi trobam.
- e) Són un testimoni de les Matines de Lluc, una de les celebracions de més anomenada del santuari; recordem la màgica descripció que en fa Mn. Llorenç Riber a *Minyonia d'un infant orat* (1935). Endemés, segons sembla, el sermó de la Calenda, a Lluc, no es feia cada any, sinó que hi hagué èpoques en

què se'n prescindí per causa de la reforma litúrgica del papa Pius X (1903-1914), que arranà bona part de les restes d'elements teatrals que perduren a la litúrgia romana.

Els sermons de la Calenda del P. Miralles són textos de caràcter apologètic i moralitzant, segons el to de la predicació d'aleshores. Per això, més que sermons propis de nins, com els sermons de la Calenda que actualment s'estilen, són més aviat sermons d'adult dits per nins. En aquest sentit, per exemple, hi trobareu l'estil propi dels sermons clàssics, com ara la inserció de textos bíblics en llatí, amb la corresponent traducció catalana. Amb tot, no els manca un cert mèrit literari.

1. Donacions de montuïrers a la santa casa de Lluc des del segle XVI al segle XIX

Sobre aquestes donacions, podem fer les següents observacions:

- a) La majoria són en moneda i d'una certa importància; n'hi ha també alguna en espècie (blat), com era corrent, i d'altres són joies i teixits. Una donació que mereix un comentari és la de l'amo En Jaume Falconer, que el 1772 dona la tercera part dels diners obtinguts per la venda d'un mul. No són rares les donacions d'aquesta casta i tenen una certa relació amb el costum de molts de professionals que, havent fet feines per al santuari, després donaven una part del sou a la Mare de Déu, per devoció.
- b) La motivació de les ofrenes és doble: la pura devoció a la Mare de Déu o el compliment d'una promesa o vot.
- c) Normalment, ens consta el nom de l'oferidor i això acreix el valor de les referències arxivístiques. En aquest sentit, és curiós que un dels més importants donants sigui l'amo En Llorenç Falconer, un algaidí habitador a la possessió de la Torre, de Montuïri. Endemés, les seves donacions abracen un període de 32 anys i sumen un total de 66 lliures i 4 sous.
- d) El gruix de les donacions és al s. XVIII. De tota manera, no són gens escasses les documentades als s. XVI, interessants per l'esment dels baciners, i les del s. XVII, interessants per la referència als mantells de la Mare de Déu. L'única nota del s. XIX demostra la perdurabilitat de la tradició; val la pena destacar-la, perquè la documentació del s. XIX sobre aquest tema no és gaire abundosa, per causa de la desorganització interna del santuari en aquella època.
- e) El conjunt de la documentació és un testimoni de com es finançava el culte a la Mare de Déu i la Santa Casa de Lluc: baces als pobles, les promeses, les ofrenes espontànies i les deixes testamentàries. Hi compareixen, també, els baciners i els quistors, personatges d'una gran importància en el sistema econòmic del santuari.

Naturalment, és ben possible que un registre més detallat de l'arxiu del santuari ens forneixi encara més dades; igualment, és clar que molts d'altres montuïrers han fet donacions a la Mare de Déu i no n'ha quedat constància o s'han amagat rere l'anonimat, que encara avui dia continuen exigint molts de donadors. En qualsevol cas, en aquestes dades tenim un paradigma de com els pobles de Mallorca establien amb Lluc una relació de tipus econòmic, encara que la motivació fos la devoció a la Mare de Déu. Són indicis que els historiadors de l'economia hauran de tenir en compte, perquè poden donar pistes sobre la puixança o la decadència de les economies locals, ja que, com és lògic, en època de crisi, minvaven les donacions.

s. XVI

1535-1539

«Lo Sr. Barthomeu Verd, de Muntuïri, cosí germà del Barthomeu Ribes, quondam, basiner de Nostra Señora, té promesa, per commutació,¹ una quartera de blat» (ACL, Ps 0³).

1536?

«Diumenge, a 8 d'abril, rebí del baciner² de Muntuïri deset sous, o pus ver, lo se aporta lo questor»³ (ACL, Ps 0³, f. 9r).

1559

«A XXI de dit, rebí de mossèn Gumilla, de Muntuïri, cent sous pagant per leixa [que] féu lo senyor En Miquel Oliver de dita villa a la Casa de Luch en son devot testament; ja té albarà.⁴ 5 ls.» (ACL, Ps 9, f. 1r).

¹ *Commutació d'un vot o d'una promesa*: consistia a baratar una promesa feta per una altra compensació. Solia fer-se quan no era possible acomplir la promesa original, per qualsevol circumstància. Això tenia la seva importància, perquè, en el *Llibre de la invenció i miracles de la prodigiosa figura de Nostra Senyora de Lluc*, editat pel Dr. Rafel Busquets el 1684, hi ha diversos casos en què la Mare de Déu castiga els devots que no han complit la promesa feta.

² *Baciner*: era l'encarregat de recollir els diners dipositats als caixonets per a la Casa de Lluc que hi solia haver a moltes de parròquies i esglésies. El bisbe Joan Vich i Manrique (1573-1604) fou un gran impulsor d'aquesta manera de finançar el santuari, perquè manà que n'hi hagués a cada parròquia (decret de 26 de novembre de 1586; ACL, Perg., calaix 3, n. 1). Endemés d'aquesta funció econòmica, els baciners esdevenien uns eficaços propagadors del culte a la Mare de Déu; en definitiva, feien d'agents del santuari a cada indret.

³ *Questor*: quistor. Eren els encarregats d'aplegar les captes periòdiques que es feien pels pobles en favor del santuari.

⁴ *Albarà*: nota provisional de la realització de qualsevol operació econòmica abans d'esser registrada definitivament en el llibre de comptes corresponent.

25 d'agost de 1560

«El senyor En Trobat, baciner de Montuïri, entrega una lliura, 12 sous» (ACL, Ps 9, f. 5r).

1561

«A xx d'agost, aporta Parot Jaume, de Muntuïri, dues vergates⁵ d'or; dóna per devotió;⁶ la Mara de Déu lo tinga en sa guarda» (ACL, Vr 41, p. 10).

1577

«A xv d'agost, aporta hune tevellole⁷ hune done de Muntuïri, dix per se devosió» (ACL, Vr 41, p. 48).

s. XVII**7 de setembre de 1603**

Un devot de llinatge Mas, de Montuïri, dóna 5 lliures per a un mantell⁸ a la Mare de Déu de Lluc (ACL, Ps 32, f. 10r).

1606

«A 29 de noembre, tinch rebut de [...],⁹ de Muntuïri sinch lliures, les quals ha donades per la mitat del valor de un mantell [que] havia promès, perquè l'altre mitat havia donada a altres Priors. Dich 5 ls.» (ACL, Ps 33, segona part de còdex, f. 6r).

⁵ *Vergata*: vergueta (DCVB); vara d'or que devia esser usada com a joell.

⁶ *Donar per devoció*: fer una ofrena al santuari, no com a conseqüència d'una promesa ni per haver obtingut alguna gràcia o favor de la Mare de Déu de Lluc, sinó simplement per amor a Ella. Una expressió semblant, i molt antiga a la documentació llucana, és *amore Virginis*, que també compareix als registres referits a Montuïri. De tota manera, aquesta expressió pot dur l'aclariment: *per promesa*; aleshores, ja no significa «per devoció», sinó que la donació és en virtut d'un vot.

⁷ *Tovallola*: és una peça de roba de bona qualitat, en aquest cas no dedicada a la higiene, sinó que s'usava en el culte litúrgic. Devia servir per ornar mobles litúrgics, com faristols, credences, altars, etc. És una de les peces que més trobam en els inventaris del santuari.

⁸ *Mantell*: capes de tela bona que es posaven a la imatge de la Mare de Déu; eren dels distints colors litúrgics. Són una de les ofrenes més habituals a Lluc; devien combinar-se amb la gonella, o espècie de baverall en forma tubular i tancat per darrere, que es posava a la imatge de la Mare de Déu i de l'Infant.

⁹ No es pot llegir el nom, perquè la tinta ferrosa ha cremat el paper.

1617

«A 22 d'agost, presenta Antonina Gomila, de Montuïri, una tauejolase de filampua¹⁰ nove, ab randes an els caps» (ACL, Vr 41, p. 96).

1646

«A 22 d'agost, tinch rebut un mantell per Nostra Senyora, lo qual ha portat deuote persona de Muntuïri, [de] color violade, de setí» (ACL, Vr 41, p. 112).

«A 30 d'agost, tinch rebut altre mantell de deuote persone de Muntuïri, [de] color blau» (ACL, Vr 41, p. 112).

«Més, a l'11 octubre, rabí del Dr. Pons, de la vila de Muntuïri, quatre pessas de vuyt, que donà amore Virginis. Dich 4 lliures, 10 sous, 8 diners» (ACL, Ps 72, f. 15r).

1693

«Als 8 setembre 1693, he rebut, amore Virginis, de Miquel Mesquida, de Muntuïri, una lliura, quinsa sous» (ACL, Ps 78, f. 11r).

s. XVIII

[data ignorada]

«A 28 de octubre, Ana Miralles Costa, de Montuïri, ofreció a Nuestra Señora un rosario con relicario, y seis gramos de plata, y un lazo de lo mismo» (ACL, Sc 89, f. 117v).

1704

«Als 4 d'agost dit any, rebé de Bernat Mas, de Muntuïri, amore Virginis, per promesa, catorze lliuras y quinse sous. Dich 14 ls., 15 s.» (ACL, Ps 83, f. 11v).

«Als 8 setembre 1704, rebé d'una devota persona de Muntuïri, per promesa, devuyt sous. Dich 18 s.» (ACL, Ps 83, f. 84r).

1707

«Més als 29 setembre dit any, rebé de Juan Servera, dit de la Rafal de la villa de Montuïri, 2 ls, 5s, per promesa [que] féu a Nostra Senyora. Dic 2 ls., 5s.» (ACL, Ps 85, f. 13r).

¹⁰ *Filampua*: filempua. Drap de tela clara i prima que es brodava amb fil o seda com el canemàs i servia per a fer sedassos, tovallols, cortines, davantllits, etc. (DCVB).

1708

«Més als 25 desembre 1708, rebé de Barthomeu Ribes, de la villa de Muntuïri, 2 ls., 2 s., per commutació d'un vot» (ACL, Ps 85, f. 70r).

1709

«Més als 22 agost 1709, rebé de Baltesar Cerdà, de la villa de Muntuïri, amore Virginis, 2 ls. Dic 2 ls.» (ACL, Ps 85, f. 72v).

1712

«Més als 14 agost 1712, rebé, amore Virginis, del Sr. Antoni Serre, de Montuïri, 12 ls.» (ACL, Ps 87, f. 11v).

1720

«Més als 10 agost 1720, tinch rebut de Barthomeu Manera, de la vila de Muntuïri, sich lliures, que ha condonadas a Maria Santíssima. Dich 5 ls.» (ACL, Ps 91, f. 11r).

1722

«Als 15 agost 1722, he rebut de Jordi Miralles, de la vila de Muntuïri, duas lliuras, a bon compte de 3 lliuras [que] ha condonadas a Maria Santíssima de Lluch. Dich 2 ls» (ACL, Ps 92, f. 11r).

1740

«Als 22 agost 1740, he rebut de l'amo Llorens Falconer, habitador en Muntuïri, quatre lliuras y vuyt diners, que ha condonadas a Maria Santíssima. Dich 4 ls, 8 s.» (ACL, Ps 101, f. 12r).

1742

«Als 10 setembre 1742, he rebut de l'amo Llorens Falconer, de la vila d'Algaida y habitador en Montuïri, en la possessió dita sa Torre, nou lliuras y quatre sous, que ha condonades a Maria Santíssima. Dich 9 ls, 4s.» (ACL, Ps. 102, f. 50r).¹¹

¹¹ Cfr. **1750**: «Als 28 agost 1750, he rebut de Llorens Falconer, d'Algayde, set lliuras, que condonà a Maria Santíssima. Dich 7 ls» (ACL, Ps 106, f. 8r); **1760**: «He rebut de l'amo'n Llorens Falconer, d'Algaide, per promesa, 4 ls.» (ACL, Ps 111, f. 40r).

30 d'agost de 1753

«Dit dia, de Llorens Falconer, de Muntuïri, duas lliuras» (ACL, Ps 107, f. 18r).

1756-1757

[Commutacions i promeses] «De l'amo Llorens Falconer, de Montuïri, 10 ls. De Miquel Rossiñol, de Montuïri, 3 ls.» (ACL, Ps 109, f. 36r).

1762-1763

«Jo dit [Joan Rossinyol, prior], he rebut de l'amo'n Llorens Falconer, per promese, 11 ls., 6 s., 8 d.» (ACL, Ps 112, f. 37r).

9 d'agost de 1767

«De l'Honor Llorens Falconer, per la sua devoció a Maria Santíssima, deset lliures. 17 ls.» (ACL, Ps 114, f. 28r).

1771

«Més die 25 agost, he rebut de Rafel Verger, de Montuïri, a devoció de Maria Santíssima, sich lliures, tretse sous, y quatre diners. Dich 5 ls, 13 s.» (ACL, Ps 116, f. 23r).

1772

«Die 20 abril, tinch rebut d'un home de Montuïri, a devoció de Maria Santíssima, sinch lliures» (ACL, Ps 117, f. 4r).

[Commutacions i promeses] «Dit any, he rebut de la madona de l'amo Falconer, de Muntuïri, deset lliures, tercera part d'un mul venut a devoció de Nostra Santíssima Mara. Dich 17 ls.» (ACL, Ps 117, f. 21r).

s. XIX**24 de setembre de 1817**

«Día 24, de Don Pablo Matheu, vicario de Montuïri, 4 ls., 19s.» (ACL, Ps 139, f. 16r).

2. Montuïrers que han estat priors de Lluc: els Missioners dels Sagrats Cors Gabriel Miralles Pocoví, Josep Miralles Martorell i Josep Verd Palou

D'entre els Missioners dels Sagrats Cors que han estat Priors de Lluc a partir de 1891, tres han estat de Montuïri; és el nombre més alt dels nadius d'un poble de Mallorca. Cal tenir present que el Prior de Lluc és el càrrec més important i de més prestigi que pot ocupar un Missioner dels Sagrats Cors, després del càrrec de Superior General. Això diu molt de l'estimació i de la consideració de què gaudiren els tres montuïrers que ho foren.

P. Gabriel Miralles Pocoví¹²

Nasqué a Montuïri el 7 de desembre de 1855; son pare era moliner. Morí a la comunitat de Sant Honorat el 15 de desembre de 1940, a 85 anys d'edat i 50 de professió religiosa. L'any 1876, entrà com a intern al Seminari de Mallorca i fou ordenat prevere el 22 de maig de 1880. Abans de ser Missioner dels Sagrats Cors i de participar de la fundació de la Congregació (1890), el seu ministeri sacerdotal es caracteritzà per la dedicació a la música, com a organista de Montuïri i amb altres activitats, i a la predicació d'exercicis espirituals. Ja com a religiós, no deixà mai el conreu de la música, com demostren les seves nombroses composicions, ni deixà de predicar; justament, com a fruit de les seves predicacions, moltes d'al·lotes es feren religioses. Per això, el bisbe Cervera li deia «el fazedor de monjas».

Quan el bisbe Jacint M. Cervera envià la naixent Congregació a Lluc (1891), el P. Miralles fou nomenat director de l'Escolania de Blauets i exercí aquest càrrec fins al 1897. Elevà notablement el nivell musical i la qualitat del cant dels al·lots blaus; alguns dels seus deixebles varen ésser músics o cantadors notables, com Bartomeu Martínez, de Palma, el montuïrer Antoni Castellà, Pere Antoni Pou, des Coll d'en Rabassa (Palma), Pere Josep Rosselló, de Vilafranca, Pere Sansó, de Manacor, Jaume Juan Oliver, els germans poblers Miquel i Sebastià Simonet, i els PP. Sebastià Mudoy y Miquel Cerdà, Missioners dels Sagrats Cors, que foren tots dos directors de l'Escolania. Va publicar per als Blauets *Breves nociones de solfeo y canto llano entresacadas de varios autores* (1899) i deixà inèdita l'obra *Ejercicios para consolidar a los principiantes en el valor de las notas y entonación del canto figurado y gregoriano*. Per ventura, l'obra musical més coneguda i que continua interpretant-se a Lluc és el cant de l'Àngel de la nit de Matines de Nadal.

A partir de 1904, s'adaptà el repertori musical del santuari i de l'Escolania als criteris litúrgics establerts pel *motu proprio Tra le sollicitudini* del papa Pius X (1903); amb motiu d'això, sabem que el P. Miralles va esqueixar moltes d'obres pròpies que ara li semblaven massa profanes. Va ésser Prior de Lluc¹³ en dues ocasions: entre 1908 i 1913 i entre 1919 i 1925. Durant els seus priorats, es va reformar la façana de la ba-

¹² MIRALLES, 1998; PARETS, ESTELRICH, MASSOT, 2000.

¹³ ACL, secció moderna, 2 L; ACL, MSSCC, 17; 19-21.

sílica, es començà i avançà molt la construcció dels monuments del camí del pujol dels Misteris i la decoració barroca de la basílica, s'instal·là el nou orgue i es renovà el menjador dels pelegrins.

P. Josep Miralles Martorell

Nasqué a Montuïri el 5 d'abril de 1869 i morí a Palma el 9 de març de 1963, a 93 anys d'edat i 67 de professió religiosa. Va començar la carrera eclesiàstica al Seminari de Mallorca i, després d'interrompre-la per fer el servei militar, va entrar a la Congregació de Missioners dels Sagrats Cors, on professà l'1 de novembre de 1895 i fou ordenat prevere el 21 de març de 1896.

Entre 1907 i 1910, fou preceptor dels blauets i, després, Prior entre 1927 i 1933¹⁴. Durant el seu priorat, va acabar el col·legi nou dels blauets, amplià les dependències de la comunitat i de l'Escolania, i rebé el rei Alfons XIII quan visità Lluc (1929). Era un religiós ben zelós de l'observança de les normes i un prevere molt entregat a la tasca pastoral.

P. Josep Verd Palou

Nasqué a Montuïri el 16 de març de 1916 i morí a Sóller el 4 d'octubre de 1986, a 83 anys d'edat i 57 de professió religiosa. Va esser blauet de Lluc. Encara que havia demanat de ben jove l'entrada a la Congregació de Missioners dels Sagrats Cors, a la fi va estudiar el Batxillerat a l'Institut de Palma i, després, va estudiar Dret a Barcelona, però no acabà la carrera. El 1928, entrà a la Congregació, hi professà el 17 de gener de 1929 i fou ordenat prevere el 10 de juny de 1933.

Fou Prior de Lluc¹⁵ entre 1951 i 1957; entre les obres principals que hi va dur a terme, destaca el començament de la reforma i de l'ampliació de l'antiga hostatgeria del santuari, en què afegí un pis a l'obra del segle XVII. També creà el museu, a partir de fons propis i de la gran donació de D. Antoni Mulet. Projectà una gran remodelació de la basílica, encarregada a l'arquitecte diocesà Josep Ferragut, però que mai no es dugué a terme. Anys després d'acabar el seu priorat, entre 1971 i 1973, tornà a estar destinat a Lluc.

El P. Verd fou un religiós conegut pel seu humor, bon tracte, esperit de servei i caràcter actiu; era un gran defensor del català i hi escriví un bon nombre de poesies i d'obres literàries, entre elles una novel·la d'un gran interès etnogràfic.

3. Montuïrers que han estat blauets en els segles XX i XXI

Entre 1909 i 2008, tenim documentats 26 blauets de Montuïri, una xifra pròxima a la mitjana, en relació amb altres localitats mallorquines. És difícil saber amb precisió per què aquests al·lots pujaren a Lluc. Els més antics segurament ho feren com a

¹⁴ ACL, secció moderna, 2 L; ACL, MSSCC, 20-21.

¹⁵ ACL, secció moderna, 2 L i 4 L; ACL, MSSCC, 16; 26.

fruit de les missions populars predicades al poble pels Missioners dels Sagrats Cors, precisament coneguts popularment com *els Pares de Lluc*. Probablement, també hi han influït factors familiars, com haver-hi tengut un germà o la necessitat d'una educació més controlada i amb més disciplina.

Com veurem, gairebé hi ha montuïrers blauets a cada dècada del segle XX, excepte en els anys 40 i en les dècades dels 80 i dels 90. Als anys 30 i 70 del segle XX és quan hi ha més pocs blauets del poble, amb un sol al·lot. Sobretot dels més antics i també d'alguns dels més moderns, en conservam poques referències documentals, a part de les llistes i de les fotografies de grup. Els nins blaus són registrats a la llista següent per l'any d'entrada a l'Escolania:

1909

CASTELLÀ MANERA, Antoni. Blauet entre 1909 i 1916. Fou un bon cantador, deixeble del P. Gabriel Miralles.¹⁶

1912

VERD PALOU, Josep. Blauet entre 1912 i 1916. El 1913, féu el sermó de la Calenda i arribà a esser Prior de Lluc.¹⁷

1915

SAMPOL ARBONA, Josep. Blauet entre 1915 i 1918. No en conservam cap altra dada.¹⁸

1921

LLORENS ROS, Antoni. Blauet entre 1921 i 1922. Fou un infant de bon comportament, que va partir de Lluc per fer el Batxillerat.¹⁹

1923

HORRACH GARCÍAS, Guillem. No tenim dades concretes sobre la seva estada a Lluc. Era germà de Joan Horrach Garcías.²⁰

HORRACH GARCÍAS, Joan. Fou músic i Missioner dels Sagrats Cors. Morí d'accident automobilístic a la República Dominicana, on estava destinat.²¹

1925

NICOLAU RIGO, Jaume. No tenim dades sobre ell.²²

SASTRE MAYOL, Miquel. No tenim dades sobre ell.²³

¹⁶ ACL, SN 1/7, «C».

¹⁷ ACL, SN 1/7, «V»; ACL, Expedients de l'Escolania, 1912.

¹⁸ ACL, SN 1/7, «S».

¹⁹ ACL, SN 1/7, «LL»; ACL, Expedients de l'Escolania, 1921.

²⁰ ACL, SN 1/9, 1923.

²¹ ACL, SN 1/9, 1923; ACL, SN 1/8, f. 16ss.

²² ACL, SN 1/9, 1925.

²³ ACL, SN 1/9, 1925.

1929

FIOL MAYOL, Baltasar. No tenim dades sobre ell.²⁴

1934

OLIVER VERD, Joan. Blauet entre 1934 i 1936. Fou un al·lot de bona conducta, que deixà una temporada l'Escolania perquè estava malaltís.²⁵

1950

POCOVÍ TOUS, Joan. Blauet entre 1950 i 1956. Era bon cantador i va ésser sibil·ler; actualment, és Missioner dels Sagrats Cors, que ha estat molts d'anys destinat a Puerto Rico.²⁶

1956

POCOVÍ TOUS, Baltasar. Blauet entre 1956 i 1961 i germà de Joan Pocolí Tous.²⁷

1960

POCOVÍ VERGER, Bartomeu. No tenim dades sobre ell.²⁸

1965

BERGAS GALLARD, Joan. Blauet entre 1965 i 1968.²⁹

FERRER ARBONA, Guillem. Blauet entre 1965 i 1971.³⁰

MARIMON FERRANDO, Bartomeu. Blauet entre 1965 i 1970.³¹

SAMPOL CERDÀ, Bartomeu. Blauet entre 1965 i 1972.³²

1966

MAYOL GARAU, Antoni. Blauet entre 1966 i 1971.³³

RAMONELL AMENGUAL, Joan. Blauet entre 1966 i 1970.³⁴

1967

VERGER RIBAS, Antoni. Blauet entre 1967 i 1970.³⁵

1968

MARIMON FERRANDO, Gabriel. Blauet entre 1968 i 1974.³⁶

²⁴ ACL, SN 1/9, 1929; ACL, Sn 1/8, f. 30ss.

²⁵ ACL, Expedients de l'Escolania, 1934.

²⁶ ACL, Expedients de l'Escolania, 1950.

²⁷ ACL, Expedients de l'Escolania, 1956; ACL, SN 1/8, f. 144ss.

²⁸ ACL, Expedients de l'Escolania, 1960.

²⁹ ACL, Expedients de l'Escolania, 1965.

³⁰ ACL, Expedients de l'Escolania, 1965.

³¹ ACL, Expedients de l'Escolania, 1965.

³² ACL, Expedients de l'Escolania, 1965.

³³ ACL, Expedients de l'Escolania, 1966.

³⁴ ACL, Expedients de l'Escolania, 1966.

³⁵ ACL, Expedients de l'Escolania, 1967.

³⁶ ACL, Expedients de l'Escolania, 1968.

1970

MIRALLES MESTRE, Joan. Blauet entre 1970 i 1971.³⁷

2001

MAYOL GARÍ, Joan Pere. Blauet cantador entre 2001 i 2003.³⁸

MAYOL GARÍ, Sergi. Germà de Joan Pere Mayol Garí. Blauet no cantador entre 2001 i 2003.³⁹

2003

ARBONA MOLINO, Joan Antoni. Germà de Miquel Lluís Arbona Molino. Blauet no cantador entre 2003-2008.⁴⁰

ARBONA MOLINO, Miquel Lluís. Blauet no cantador entre 2003-2008.⁴¹

APÈNDIX

Sermons de la Calenda de Lluc escrits pel P. Josep Miralles Martorell a principis del segle XX⁴²

Doc 1

Calenda

[1904]

ACL, SN 724

*Sermó de la Calenda. Sermons històrics*⁴³

[1] *Ecce evangelizo vobis gaudium magnum*. Mirau que vos port una gran alegría (Paraulas de l'evangelista S. Lluch, cap. II, v. 10).

[2] Amats germans: 1904 anys fa avuy, á punt de mitja nit, que una veu forte com de trompeta, suau y melodiosa com es cant d'es rosyñol, anunciava desde Betlem, á tots es desterrats fills de Eva, una nova consoladora: sa vinguda del Mesias tan desitjat per es poble de Israel, y que havia de rompre y fe mil bossins sas cadenas ab que l'infern tenia fermada tota sa humanidad. *Anuntio vobis gaudium magnum*.

[3] Aquesta veu recorr, vibrant y falaguera, per totas parts: per hortes y jardins, per plans y comellás, per muntanyes y serrals, per vilas y ciutats, omplint de santa alegría es cors de tots es homos de bona voluntat; retroná també dins s'abisme infernal y se sent un «ay» esglayador; es que sa corona y es cetro de imperi y tiranía, que Llucifer portava or-/f. 2/ gullós, caven, convertintse en pols y cendra; y aquest tirano, que, ab mando absolut, imperiós y despotic, feya y desfeya, manava y era obeit per tot

³⁷ ACL, Expedients de l'Escolania, 1970.

³⁸ ACL, Expedients de l'Escolania, 2001.

³⁹ ACL, Expedients de l'Escolania, 2001.

⁴⁰ ACL, Expedients de l'Escolania, 2003.

⁴¹ ACL, Expedients de l'Escolania, 2003.

⁴² Pel que fa a la transcripció dels textos, en els registres de donacions sols hem canviat l'accentuació, la puntuació i l'apostrofació. En canvi, en els textos del sermó de la Calenda, n'hem respectat gairebé arreu l'ortografia original, perquè s'hi vegin amb més claredat l'ortografia prefabricada i les vacil·lacions de l'autor.

⁴³ Segurament, es tracta d'un sermó que prové o està adaptat de la parròquia de Sant Bernat de la Real, on el 1904 estava destinat el P. Josep Miralles.

el mon, tremola, poruc y arrufat, dins s'abisme com si un altre llamp de s'ira divina'l hagués malferit y aplastat. ¿No vos pareix sentir en aquesta nit s'eco d'aquella veu misteriosa? ¿No se sent inflamit es vostro cor d'un amor y dulsura inexplicables? ¿No sentiú es bramuls d'ira, d'orgullo y d'enveja de Llucifer y demés angels prevaricadors? Alegremmos, pues, y plens de fervor, considerem, per alguns moments, sa venguda del Rey Mesias, sas llisons que nos dona, per despres correspondre á tantas finuras d'amor, emprenguent una vida cristiana y fervorosa.

[4] Divino Jesús, daume sa llengo d'un angel y es cor d'un xerafi, porque puga, en aquesta nit, animar á n'aquest numerós auditori a que imiti sas hermoses virtuts de que mos dau exemple dins sa coveta de Betlem y á que vos estimi, d'avuy endavant, ab totes ses foras des seu cor. <Aquesta gràcia vos deman /f. 3/ posant per intercesora á sa vostra dulcíssima Mare, saludantla, reverents, ab sas paraulas del Arcangel: Ave Maria.

[5] *Evangelizo vobis gaudium magnum*. Vos port una gran alegría (Lluch, cap. II, v. 10)>.

[6] Havent donat un edicte Cesar Augusto, de que tots els seus vasalls anassen á empadronarse á n'es poble ó ciutat dels seus antepassats, Maria Santissima y el Patriarca S. Jusep, com eran descendents del real profeta David, se dirigeixen presurosos á Betlem, acatant en éll, ab prontitud y alegría, sa voluntad del Señor. Posats en camí, vessave d'alegría el cor de Sant Jusep, creguent que seria ben rebuda la seva esposa Maria, per esser es brot més tendre y ufanós de s'antiga soca de Jessé. Despues d'un llarg y penós viatge, arriban á sa seva patria, van á casa des seus parents, amics i coneputs, trescan per carrers y plases, tocan també á sas posadas públicas, y per ahont se vuya, se los tancan sas portas; no volen donar hospedatge á n'el Mesias pro-/f. 4/ més, á n'aquell per qui tant de temps havían suspirat els seus antepasats. Maria Santissima y S. Jusep surten de Betlem, ciutat ingrata... Sa nit adelanta, sa lluna comensa á enviar es primers rayos⁴⁴ de llum demunt la terra. Es cor de Sant Jusep está nuat de pena al veurer sa situació de sa seva volguda esposa; pero la Verge Santissima, del tot resignada, aixecant sos ulls hermosos al cel, diu al Criador de la estrellada: *Fiat voluntas tua*. «Se fase, Señor, sa vostra voluntad. Daume, si us plau, humil posada, ahont puga donar á llum al Verb etern, al Fill vostro, que ab tanta complacencia contemplau desde tota l'eternidad; no vos deman palaus, ni bressos d'or y pedrería; me basta una pobre coveta». La Verge experimenta dolsuras, amors celestials; es Cor del Verb, que ya fa temps batega, amorós, ran de son cor puríssim, aletetja are ab més dolsor. El Sant Patriarca s'afañya y destexina; mira, ansiós, per totas parts, per veure si destriará algún lloc ahont pugan refugiarse, y veu, no molt enfora, una pobre cova uberta á sa serena; ho diu á María y allà se dirigeixen per pasar aquella /f. 5/ nit.

[7] Entra María Santissima dins sa cova, la mira y la troba hermosa, porque la veu ab sos uys del seu estimat fillet; per aixó, donant gracias á n'el Etern Pare, s'ajonoya y besa despues, humilment, ses parets d'aquella coveta, que han de presenciar, en esta nit, lo que jamay presenciaren ni presenciarán es palaus més orgullosos del mon. Be coneix María que aquesta coveta, desde tota l'eternidad, es escullida per esser es palau d'el Mesías gloriós; be coneix que es sa porta per ahont vol fer s'entrada triunfal en el mon Aquell que es s'esperansa y alegría d'es poble d'Israel.

[8] Sant Jusep penja dins sa cova una llanterna que l'umpl de claror, la esterañina, la netetja, la rega ab llágrimas dels seus propis ulls al veurer tanta pobresa, l'encatifa de sas fuyas més finas que troba y se retira, prega al Señor, espera al Mesías promés, mentres que la Verge, ajonoyada, lo front cap al Orient, prega..., s'extasía...; y tornada en sí, veu prop d'ella, vengut á n'aquest mon, s'Esperansa de tots es sigles.

[9] El Pare celestial mane á tots els esperits /f. 6/ angelichs que baixin á la terra. Obeixen, prontes, es cortesans del cel y comensan á devallar de sas regions de la gloria milenars; ¿que dich milenars?: millons d'esperits angelichs. Baixan es Querubins y Xerafins encesos d'amor, com á sols brillantissims,

⁴⁴ «Rayos» corregit per «raigs».

que se desfermen de la celestial Jerusalem; baixan sas Dominacions, Tronos, Principats, Potestats, Virtuts y Arcangels, ab ropatjes blanquíssims sembrats de pedreria y or finíssim, duguent corones y ufanosas paumes. Devallen es àngels ab violins, flautes, clarinets y llauts, arpes, guitarretes d'or y baixons de plata, y altres instruments que noltros no coneixem en aquest mon.

[10] Una llum celestial eclipsa sa claror de sa llanterna humil, y creixent per moments es resplandor, torrents de llum ratjen d'ona en ona, fins que arriba mitja nit y el torrent se converteix en mar. Una arca de violí desperta des só á tota sa naturalesa: flors des jardins s'obrin per sentirho millor, es auçells voletetjan d'alegría, sonriuen sas estrelles, s'alegra tota sa naturalesa, sas muntanyes, comellás, rius, la mar... Llavors, un àngel de veu dulce, un rosyñolet dels jardins de la gloria, diu ab ternura: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. «Gloria á Deu en las alturas y pau <en la terra> a n'es homos de bona voluntad». Al pronunciar sa derrera paraula, romp á la una tota s'orquestra celestial, y entre es acords armoniosos des intruments pulsats ab tanta maestría, se senten veus argentinas que, una y altre vegada, repeteixen: *Gloria in excelsis*... Deixan de sentirse, per alguns moments, es raigs d'armonía divina, no brollan notas melosiosas, callen y miran, plens d'admiració, tots es esperits angelics; miran á n'el Mesías fet tendre infantó, que plora, ajagudet, dins una menjadora demunt algunas poques i fredes payes. En senyal d'homenatge, s'ajonoyan y tiran, á nes peus des tendre infantó, ses paumes y coronas; l'adoran com á n'es seu Deu y Señor, pues saben molt bé que, encara que no'l troben ajagudet dins un bres de pedrería, es el mateix Deu que criá des no rés a tot el mon, es el gran Deu que empeny ab ma segura, que gira y ordena els mons.

[11] María Santíssima pren á son Fill diví dins es seus brassos, el contempla embadalida, el faixa ab pobres draps, l'estreny, amorosa, demunt es seu pit, besa son front de /f. 8/ liri puríssim y li entrega tot es seu cor y es seu amor. S. Jusep, ajonoyat, plora d'alegría, besa els peus divins y el seu cor se li fon d'amor. Els àngels, com esbart de palomas, parteixen de Betlem per anunciar sa venguda del Mesías; uns se dirigeixen á casa de S. Juan Bautista, altres se encaminan, no á Emperadors, monarcas, cortesans y gent noble, sino á uns pobres pastorets que pasturavan sas auveyas per aquells prats, donant-los sa noticia de sa venguda des Libertador d'Israel y ses senyals ab que lo han de conèixer. *Ecce evangelizo vobis gaudium magnum, quia natus est hodie Salvator <in civitate David>*. «Mirau que vos anunciám una gran alegría, que ha nat avuy, <en la ciutat de David>, el Salvador del món». *Invenietis infantem pannis involutum et positum in præsepio*. «El trobareu bolcat ab draps y posat dins una menjadora».

[12] Plens d'alegría es sencills pastors, deixan sa guarda, corren cap á sa coveta, duguent uns un pá, altres una pesa de formatje, qui un platet de brosat; tots, ab pobres ofrenes⁴⁵, entren y que veuen? Un veyet de semblant /f. 9/ tranquil, una honesta y recullida doncella y un graciós ninet ab pobres draps, més hermós y més resplendent qu'es sol á punt de mitx día. L'adoran, li presentan es seus regalos... Pero, que es d'hermós... Sembla sa seva cara un maig floridíssim; es dulcíssim, bell, afixable... Sos cabe-yets son rossos més qu'un filet d'or; son front espayós, blanc com sa neu; sos ulls eclipsan ses estrelles de la nit; sos llabis semblan un clavell á punt de florir; ses galtes, duas rosas; sos brassos, cadenas d'or fi; ses mans y peus, blanquíssims mes que marfil.

[13] Y plora, gemega, tremola de fret aquest tendre infantó. Germans, plora y tremola es Rey y Monarca que, ab un sol *fiat*, creá á tot lo mon, el cel, la terra, la mar... totas sas estrelles que bellugen á millons demunt es nostro cap; gemega y suspira es Deu de Sinaí que, entre llamps y trons, intimave á nes poble d'Israel sa lley que havia de observar; tremola de fret y te set Aquell que reuneix en sí totas sas perfeccions des àngels, que dona llum y claredat⁴⁶ á n'es sol, á sa lluna y estrelles, que dona hermosura á n'es camps, olor y gracia á sas flors, sabiduria á n'es sabis, fortaleza á nes valerosos, santedat á n'es sants; te fret Aquell /f. 10/ mateix que cubreix de flors y verdura es nostros jardins y valls,

⁴⁵ «Ofrenes»: corregit per «regalos».

⁴⁶ «Claredat»: corregit per «claredad».

que done plomes á nes aucelletes, llana á ses auveyas, y á noltros, vestits per cubrirnos. Te necesidad es Creador de todas las minas d'or, plata, diamants, rubins y demás pedras preciosas.

[14] Pero, Jesús meu, ¿perqué tanta humildad, desprendiment, abnegació y sacrifici? Escoltau las paraulas de vida que, ab veu clara y amorosa, nos diu aquest nin amorosissim: «Fills meus, aqui me teniu, tremolant de fret, pobre, resignat. ¿Perqué fugiu de mi y anau correquent derrera las vanidats y plahers ilicits d'aquest mon? Acostauvos á mí, que som es vuestro Pare, es vuestro Creador que, deixant las dulzuras de la gloria, ha vengut á n'aquest mon per destronar á Lucifer, obrirvos las portas del cel y derramá sa meva sang per satisfacer, pur, es vuestros pecats. Fills meus, donaume es vuestro cor; apreniu de mí, que som manso y humil de cor». *Discite a me, qui mitis sum et humilis corde.*

[15] ¿Qui es, de vuestros, que no sent es siulo amorós de tan bon Pastor que mos crida? ¿Qui no sent aquella paraula *sitio* -«tenc set»-, fills meus, de las vuestras ánimas y des vuestros cors? Germans, ¿que sent es nuestro cor? ¿Per qui batega? Cors generosos, ¿com heu de correspondre á tantas /f. 11/ finezas d'amor? ¿Li hem de oferir or, plata, riquezas... ramells de flors que es vent d'aquest mon tan pront mustia y esfuya? No; vol es nuestro cor. Jesús meu, preniulo; ¡qui pogués tenir, en aquest moment, un cor de Xerafi; pero, hay!, que estan frets, aferrats á las criaturas y moltes vegades vos hem fet traició; inflamaumos ab so vuestro amor, feis que avorriguem las pompes y vanidats del mon, que imitem las heroicas virtuts de que mos donau exemple, desde aquesta humil menjadora, s'humildad, desprendiment, abnegació y sacrifici. Pero una altre cosa vos demanam també: vos demanam aquella pau dolça qu'avuy veniu á anunciá á n'els homos de bona voluntad, aquella alegría que inundá, en aquesta nit, el[s] Cors de María y de Jusep, son castissim espós, y el d'aquells sencills pastors que vengueren á adorarvos. Aquesta alegría es sa que desitx á nels Reverents Pares d'aquesta Iglesia, que tan s'esforzan en sa nostra educació y santificació; aquesta alegría desitx també á sa Reverenda Comunidad de Germanas Terciarias de Sant Francesch, á nel Sr. Batle, Sr. Mestre y Sra. Mestre, á nes amos y madoñas, menes- /f. 12/ trals y jornalés, richs y pobres, joves y veys; lo mateix la desitx per tots es cantadós, mos compañeros; y no sols vos demanam, Jesús meu, s'alegría d'aquestas festes que passan, sino també sa d'aquellas Pascuas cumplidas que sempre han de durar. Gracia que á tots desitx.

Doc 2

Calenda

[1907]

ACL, SN 724

Sermó de la Calenda. Sermons històrics

[16] *Chistus natus est nobis, venite adoremus.* Jesucrist ha nat per noltros; veniu, adoram-lo (Paraulas de las matines d'avuy).

[17] Si'm deixás el rosiñol la seva harpada llengo, y m'ensenyassin els canaris las alegres cansons que cantan, y pogués prende á la méltre aquella tan rica veu que té, juntaria á tot aixó las notas més dolces del art musical y'n compondria una veu dolse, hermosa, agradable, una veu de mel, per cantá are, ab sos ángels, á Jesús, que mos ha nat.

[18] ¿No heu sentit, Germans, una música molt alegre, molt dolse, unas cansons celestials? Son els ángels que fan festa á son Deu, fet miñonet en la cova de Betlem. Gloria, canten, gloria á Deu en las alturas y <en la terra> pau als homos de bona voluntad. ¡Oh! ¿Com la meva llengo torpe ab llen-/f.2/ gos d'àngels vol fer are un chor? Pero si torpes son mes paraulas y la llengo tench travada, el meu coret no hey está. Jo hey vetx pastorets sencills y pobres que s'acostan á Jesús... També jo, Señor, si mo permeteu, m'hi vuy acostar.

[19] Acostemoshi, pues, tots, y vorem al tendre infant ajegudet dins la menjadora: contemplemlo ab fé y devoció, que molts llisons porem aprende. Pero demanem antes á la Verge María que'l mos mos-tri tal cual el tenía demunt sa benehida falda, y que mos fassi catiu seu el nostro coret. Demanamley, ab filial confiança, ab las paraulas bellas que li digué l'arcángel Gabriel: Ave María.

[20] *Chistus natus est nobis, venite adoremus*. Jesucrist ha nat per noltros; veniu, adoramlo (Paraulas de sas matines d'avuy).

[21] Anem, germans, anem á Betlem; *transeamus usque Bethlehehem*. Escoltau lo que diu s'àngel que dugué sa nova als pobres y sencills pastorets, pues mos ho diu també a noltros: *Ecce evangelizo vobis gaudium magnum*. «Mirau que vos /f. 2/ port una gran alegría», qu'ha nat avuy el Salvador del mon. ¡Quina alegría! ¡El Redentor per tants d'anys suspirat y desitjat de las gents, es vengut y ha nat dins una petita cova...!

[22] Anem, anem á Betlem; miraule, á n'aquella cova, ditchosa més que els palaus dels grans reys: allá hi está aquella doncella santa, Mare del Redentor, ajoneyada ab oració devant la menjadora; allá hi está aquell sant Patriarca Jusep, que s'afaña en netejar la coveta; allá ángels, que cantan y glorifican; allá hi veim pastorets que adoran á Jesús; la lluna hi guaita; lo cel s'hi aboca; la nit es clara y silenciosa; els elements pareix que tots s'aturan á veure á son Criador. L'atenció de tots se crida aquell tendre infant que descansa dins la menjadora; es el Rey de cel y terra; es el Fiy del Etern. <¡Qui heu diria: Deu inmens, nin petitó!>: *Parvulus natus est nobis, et Filius datus est nobis*. La primera señal que dona l'àngel als pastós, fonch la de encontrarlo en forma de nin. *Invenietis infantem pannis involutum*. «Trobareu un infantó bolcat ab draps». ¡Oh! que encanta /f. 4/ Jesús y que molt se fa estimá...! «Gran es el meu Señor y digne de gran alabansa», deya San Bernat, quant considerava á Deu en las alturas del cel... Pero, mirantlo nin <después> dins un estable, exclamava ab ternura: «Gran⁴⁷ es el meu Señor y per axó molt digne de ser estimat». Nin vestit ab draps, y la seva Mare Santissima el pren ab reverencia, el besa y l'adora, primer com á son Deu, y después, com diu San Lluch, el faxa y l'estreñy ab sos drapets; y Jesús no's resistex y es dexe faxe; axí es dexará fermá, ab cordas y cadenas, durant la seva pasió sacrosanta per allibertá las nostras ánimas de las cadenas del infern. Jesús, faxat, se gira á noltros y par que mos diga, ab la seva mirada innocent, que á Ell mos uniguem ab sa dolça llasada del mes pur amor. ¿Y qui no's dexará fermá ab tan dolces lligaduras?

[23] María no te plomas ni llana per preparar un lletet á Jesús infant; replega sas quatre payas que dins sa menjadora hi há, las compón des milló modo que sap y demunt hi posa son tendre Fiyet; *et reclinavit eum* /f. 5/ *in præsepio*. Pero, ¡ay, Señora, que son molt duras aquestas payas per un nin petitó...! Heu sap María y es seu cor s'umpl de pena quant veu que li falta lo que á ningún miñonet jamay li ha faltat: un llet ahont descansá... Y Jesús descansa dins un llet propi d'animals; María sempre lo haguera tengut ab sos seus brasos, si <Ell matex> altre cosa no li hagués inspirat; pero Jesús vol ja comen-sá á pati per noltros, per donarnos juntament exemple de mortificació cristiana.

[24] El Salvador del mon, el Redentor de l'Humanitat, el qui venia á restablir la pau molt de temps antes perduda, es despreciat, es desconegut y no troba refugi en casa dels qui venia á salvá, y neix dins una pobre cova; descansa dins freda menjadora, demunt duras payas, y es encalentit y aliviat des fret pes alens d'un bou y una mula. Si l'haguesen conegut es homos...; si haguesen sabut qui era aquell nin nat en Betlem, no l'hagueran així despreciat. ¡Oh Jesús d'amor! Piedat inmen- /f. 6/ sa! Misericordia infinita! Vos, despreciat! Vos, desconegut! Vos, el Rey del cel y terra, posat demunt duras payas, plorant dins una menjadora...! ¿Quant serem viu retrato vostro? ¿Quant plorarem lo que havem de plorar? Vos plorareu sas ofensas que es homos, ingrats á nes vostros beneficis, vos havian de fer; plorareu sas blas-femias ab que es pecadós havian d'amargar sa vostra divina boca; plorareu es robos ab que es lladres havian d'atrevesar sas vostras mans benefactoras; plorareu es mals pasos ab que es jugadós <y des-

⁴⁷ «Gran»: corregit per «Petitonet».

honets>, anant á sa casa des joch <y perdicíó>, havían de enclavá es vostros beneits peus; plorareu, ah!, y molt amargament, <plorareu> es pecats d'impuresa ab que tants de cristians havían de atravesar vostro amorosísim y purísim cor. ¡Vos plorareu, Jesús meu, y noltros no derramam llàgrima, ni sentim sas ofensas que á Vos vos hem fetas, ni sas ferides mortals que á sa nostra ànima hem donadas! Noltros ploram si mos donan disguts y no sabem plorá es disguts que causam al vostro Cor; noltros derramam abundancia de llàgrimas quant perdem es nostros pares, <parents y amichs> y no derra-/f. 7/ mam ni una llàgrima quant vos perdem á Vos, que sou més que amic, parent y pare. ¡Oh! cuanta es sa nostra miseria! Pues, Jesús meu, ¿han de ser en va derramadas sas vostras llàgrimas? No, amorosísim Jesús⁴⁸; <si per mi>, si per noltros y per nostro amor, plorau, aquí nos teniu, que desitjam ab Vos plorá els nostros pecats. <Per sas llàgrimas que dins sa menjadora derramaveu, vos suplich que encengueu el nostro cor ab s'amor que deman á fer prende á nel mon>.

[25] Jesús meu, no mireu sas nostras culpas, usau ab noltros de misericordia, que solament á Vos volem estimá. Concediumos, Señor, la mortificació, humildat, puresa, <devoció> y amor que concedireu a aquells sencills pastorets; purificau es nostro cor y feis <que>, sentint los siulos dolsos del vostro purísim amor, puguem disfruta de sa pau y alegría propis d'aquestas festas, recuerdo del vostro naxement.

[26] Felices, idó, y molts d'anys, Reverents Pares Misionés de los Sagrats Cors de Jesús y Maria; reverendas religiosas del Serafich Pare Sen Francesch; Autoritats civils d'aquest poble; <Señor Mestre y Sra. Mestre>; amos y madonas, menestrals y jornales, compañeros meus cantadós; que, ab salut, pau y <caridat>, /f. 8/ tornem l'any qui ve, <si es sa voluntat de Deu>, á celebrá aquestas festas; y que tots plegats puguem un día fer coro ab sos àngels en el cel cantant ab élls: Gloria á Deu en las alturas y pau en la terra als homs de bona voluntat. *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. Gracia que á tots desitx.

[27] A[d] M[aiorem] D[ei] G[loriam].

[28] Beneit y alabat sia el Santíssim Sagrament del Altá y l'Inmaculada Concepció de Maria Santíssima, concebuda sens màcula de pecat original en el primer instant del seu ser. Amen!

Doc 3

*Calenda pels miñons de la Escolanía
del Santuari de Nostra Señora de Lluch. Any 1909*

ACL, SN 724

Sermó de la Calenda. Sermons històrics

[29] *Evangelizo vobis gaudium magnum; quia natus est nobis hodie Salvator mundi*. Vos anuncií una gran alegría; y es que ha nat per nosaltres avuy el Salvador del mon (S. Lluch capítol 2º, verset 11º).

[30] ¿Qui no s'umpl d'alegría y salta de goig en aquesta nit venturosíssima, en que aparegué demunt la terra, revestid de carn humana⁴⁹, nostro amabilíssim Redentor Jesucrist? El suspirat per tants de sigles, el desitjat de sas gents, l'esperat per sas nacions, miraulo, á la fi, ja entre noltros. Veniu, idó, amadíssims jermans, á veure al recent nat Mesías; veniu, postremmos devant Ell y adoremlo: *Venite, adoremus, et procidamus ante eum*. Adoremlo ab Maria y Jusep, y cantemli, ab sos Angels, festius y gojosos: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, «Gloria á Deu en las alturas y pau en la terra á n'els homs de bona voluntad». ¡Oh misteri inmens d'amor! ¡Un /f. 2/ Deu baixar del cel á la terra y ferse, per noltros, nin petitó! Jo vos confés, amats jermans, que me sent extraordinariament commogut y confús al pensar que els sants, encesos com estavan en l'amor de Deu, no acertavan á parlar be d'aquest amor inefable que'l va more á ferse nin per noltros; y, mudas las sevas

⁴⁸ «Jesús»: corregit per «Déu meu».

⁴⁹ <fet tendre minyonet el meteix Fill del Etern Pare>: ratllat.

llengos, no porían fer altre cosa que plorar de ternura, mesclant las sevas llágrimas ab les dels seus oyents. Pues, ¿com poré jo parlarvos de tal finesa d'amor? ¿Com encendre vostros cors en s'amor á Jesús? Jo, nin ignorant y pecador, desconfíi de porer-hó fer. Pero, ab s'ajuda de Jesús infant, contantvos solament ab breus paraules s'historia de son naixement, procuraré despertar vostro amor en vers de son Cor amantíssim, y derramareu també alguna llágrima de ternura al peu de la sagrada Cova, y vos sentireu moguts á ferli, en acció de gracias, entrega generosa des vostro cor /f. 3/.

[31] Traslademmos, amats jermans, ab so pensament, fins á Betlem, y preguntem á n'aquells bons pastors, els quals, entre tots els homs, foren els primers á n'aquí doná l'Angel s'avís des Naixement de Jesús, y els primers en vorel y adorarlo. ¡Oh ditchosos pastors! Digaumos que heu vist. ¡Oh alegría! mos responen: hem vist al Rey que mos ha nat, y contemplad, ab sos nostros propis ulls, sa care linda⁵⁰ y risueña d'el més hermós entre tots els nins; hem sentit els seus amorosos gemegs, y, postrats en terra, l'hem adorat y besat, ab veneració, els seus tendres pevets. ¡Oh, si veseu cuan graciós es! Rosada te sa care, d'or finíssim son sos cabeyes, perlas preciosas son sas llágrimas que derraman els seus hermosíssims ullets⁵¹. ¡Oh cuan hermós es; es més hermós qu'un Angel del Paradís! Y els angels, sos ministres, aparegueren cantant himnes de gloria y anunciant pau en la terra á n'els homs de bona voluntad.

[32] Y ¿ahon es, digaumoshó, pastorets⁵² <ditchosos>, aquest divino infant? ¿quina case, quin palau el guar- /f. 4/da? ¡Oh! se troba dins una pobre y desabrigada cova, envolt en pobres draps, ajagudet dins una menjadora, exposat á sa rudesa e intemperí d'es temps, plorant y tremolant de fret, sense tenir foch ab que encalentir el seu delicadíssim coset, aliviat unicament pes alens d'un bou y una mula.

[33] Un venerable vellet, de tranquil y venerable⁵³ aspecte, el mira ab veneració y amor, derramant llágrimas d'alegría; y ple d'admiració, l'adora. Una honesta y recuida doncella, mare ditchosa de tal fill, l'está també mirant, el cubreix, amorosa, ab aquells pobres draps per resguardarlo des fret y, per reverencia, pareix <casi> no atrevirse á tocarlo siquiera⁵⁴, prestantli, aixó si, s'homenatje de sa més profunda adoració. Li besa sos tendres pevets⁵⁵, com á n'es seu Deu, y luego s'hermosa cara, com á son estimat fill. El graciós nin estén de cap á sa mare sas <blanques y> hermosas manetas y, ab ulls graciosos y alegres, la mira, girantlos sempre ahontsevuya ella se dirigeix. ¡Oh, si la veseu! ¡Oh satisfacció! ¡Oh alegría! /f. 5/.

[34] ¿Y quins dons, oh ditchosos pastors, heu oferit á n'aquell divino Infant? Com som tan pobrets, poch, molt poch li hem pogut oferir: un parey de pans morenos, algunas fruitas de sas més hermosas y maduras des nostros camps, llet mulsisa⁵⁶ y formatje; y es més acomodats, un cabridet ó un hermós chotet⁵⁷. ¡Oh! si hagueseu vist al graciós ninet, ab so sonris á sa boca y es foch d'amor en la seva mirada, mostrar, agraphir, els nostres pobres dons; semblava⁵⁸ que, ab los seus gemegs amorosos, mos dava las gracias; y en retorn, mos demanava nostro cor; no sabiem ja apartarnos d'aquella cova ni separarnos del graciós Ninet⁵⁹, y plens d'entusiasme, no mos ne volguerem anar sens entonarli es nostros rustichs cantigs⁶⁰ y honrarlo ab una alegre serenata. Dit y fet, tremparem sas nostras⁶¹ xeremías, las quals, combinadas ab sos fabiols y tamborinos, serviren d'acompañament á sas nostras cançons al divino Miñonet.

⁵⁰ «Linda»: corregit per «encantadora».

⁵¹ «Ullets»: corregit per «ulls».

⁵² «Pastorets»: corregit per «pastors».

⁵³ «Venerable» corregit per «noble».

⁵⁴ «Siquiera»: ratllat.

⁵⁵ «Pevets»: corregit per «peus».

⁵⁶ «Mulsisa» = «molsissa».

⁵⁷ «Chotet»: corregit per «anyell».

⁵⁸ «Semblava»: corregit per «pareixia».

⁵⁹ «Graciós Ninet»: corregit per «divino Infant».

⁶⁰ «Cantigs»: corregit per «cantars».

⁶¹ «Nostras»: ratllat.

[35] Axó es, amats germans, lo que acerten á dirnos els ditxosos pastorets. Mirem també /f. 6/ noltros, ab sos ulls de sa fe, á n'aquell graciós Ninet⁶²; contemplemlo ab atenció y, avivant sa nostra fe, recordem qui es Ell. Aquest Ninet que conta pocas horas de vida, es Fill del Altíssim. No existía encare la terra, la mar ni el cel, y Ell ya existía. Ell fonch qui feu totas las cosas. Y encare que el vejem en desabrigada cova, sa morada d'aquest Nin⁶³ es el cel de los cels; encare que el mirem envolt en pobres draps, va cubert de llum com d'un ropatje; y, estant en mitx de dos animals, els Angels y Querubins del cel forman el seu trono y peaña. Encare que vejem á pobrets⁶⁴ pastors adorar-lo, ab més profunda reverencia, l'adoran encare Jerarquías enteras de esperits celestials.

[36] Y si es Fill de Deu, ¿perqué, idó, neix plorant, ab tanta pobresa y humillació? ¿Sabeu perque?: per darmos exemple y fer-se estimar. Haguera pogut neixer en palau real, en bres d'or sembrat de pedrería, y escurse per servidors es més grans monarcas de la terra; pero, /f. 7/ no; volgué neixer pobríssim y en el més despreciable lloch de la terra, per darmos exemple de pobresa y humildad, y una prova, sa més fina, del seu amor.

[37] Pero, ¿que vol y demana de noltros el divino Salvador⁶⁵ en recompensa d'una tan gran prova d'amor?: imitació, agraïment y amor. Fora dels devots pastorets que el regonegueren pes seu Deu y Señor, y com á tal li tributaren honor y reverencia, els altres homs lo adoraren perventura y li feren gens de cas? *In propria venit, et sui non receperunt*. «Vengué á la seva propia casa y els seus no'l regonegueren»; ningú tengué lloch per Ell; y mentres els auselletes del cel tenen els seus nius y els animals del bosch las sevas covas, el Bon Jesús⁶⁶ no té casa, ni un bres siquiera ahon descansar⁶⁷. Pero no parlem des judios, que no'l regonexian encare pel seu Deu y per aixó no li feren gran⁶⁸ cas; foren, en la major part, excusables. Mes tots els cristians qu'el regoneixen per son Deu y Salvador, ¿li mostren gratitud, /f. 8/ regoneixement y amor? ¿No es, per desgracia, mase frequent injuriarlo molts de cristians, insultarlo, blasfemar fins y tot el seu santíssim nom, y viure mesos y anys enemistats ab Ell pes pecat?

[38] Jo no vull, emperó, ab aquestas reflexions, turbar s'alegría d'aquesta ditchosa nit. Mes si hagués entre voltros algún pecador que visqués actualment apartad de s'amistad y gracia d'aquest divino Miñonet⁶⁹, jo li suplich, ab llágrimas en es meus ulls, y millor diré encare, per sas llágrimas que derraman els hermosos ulls d'aquest tendre Infantó⁷⁰, que surti cuanto antes del seu llamentable estad, mediant una bona y dolorosa confessió.

[39] Amats germans, ja no me queda altre cosa que dirvos <sino> que entrem tots plegats, per un moment, dins sa pobre cova de Betlem y, units ab esperit ab sos angels y pastorets⁷¹, entonem cantichs d'alabansa y alegría á n'el Minyonet Jesús, recent nat <per nostro amor>. Cantau; si, cantau, alternant ab noltros, blavets⁷², es *Kiries, Gloria, Credo, Sanctus* y *Agnus Dei* de sa Misa solemne que, dins

⁶² «N'aquell graciós Ninet»: corregit per «n'aquest nin recent nat».

⁶³ «Sa morada d'aquest Nin»: corregit per «la seva morada».

⁶⁴ «Pobrets»: corregit per «pobres».

⁶⁵ «El divino Salvador»: ratllat

⁶⁶ «El Bon Jesús»: corregit per «el Fill de Deu».

⁶⁷ «Descansar»: corregit per «estar ajegudet».

⁶⁸ «Gran»: corregit per «ningún».

⁶⁹ «Miñonet»: corregit per «Infant».

⁷⁰ «Els hermosos ulls d'aquest tendre Infantó»: corregit per «els divinos ulls de nostro adorable Redentor».

⁷¹ «Pastorets»: corregit per «pastors».

⁷² «Blavets»: corregit per «musiquers».

⁷³ Abans de la reforma litúrgica del concili Vaticà II (1962-1965), el sermó de la Calenda i el cant de la Sibila es feien abans de començar la missa del gall.

breus /f. 9/ moments⁷³, va á comensar; cantau tots, homos y donas, grans y petits, els qui tenen bona veu y els qui no la tenen tan afinada; y, juntament ab sos nostros cantichs, oferimli, á nel Minyonet Jesús, nostro cor, net de tot pecat, regalo es més preciós que, de tots noltros, espera nostro divino Redentor.

[40] Per últim, alegremmos tots en aquesta nit venturosa; sí, alegremmos tots y ferem, ab pau y alegría, aquestas festas de Nadal. Aquesta alegría y aquesta pau desitx á n'el Reverend y molt estimat Prior d'aquest Santuari, á n'els demés Pares Colegials, á n'el magnífich Ajuntament y moradors tots d'aquest poble d'Escorca, á n'els Blavets, mos compañeros, y á tots els pelegrins que, d'altres pobles, han vengut á honrar al Minyonet Jesús y á la seva Mare, la Moreneta de Lluch; y no sols vos desitx s'alegría y pau d'aquestas festas que pasan, sino sa pau y alegría d'aquellas Pascuas eternas y cumplidas que sempre han de durar. Gracia que á tots vos desitx.

Abreviatures

ACL. Arxiu del Col·legi de Lluc.

Ps. Llibre de priorat.

Sc. Llibre de sagristia.

Vr. Llibre de vària.

Bibliografia

MIRALLES, Joan (1998). *Articles i parlaments*, pròleg de Damià Pons. Palma: Editorial Moll («Col·lecció Tomir», 37).

PARETS, J.; ESTELRICH, P.; MASSOT, B. (2000). *Compositors de les Illes Balears*. Pollença: El Gall Editor.

CINQUENA PONÈNCIA

SOBRE EL PATRIMONI ARTÍSTIC DE MONTUÏRI: L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

JOANA MARIA PALOU

En el marc de les primeres Jornades d'Estudis sobre Montuïri, dedicades a fer un estat de la qüestió sobre allò que sabem i que tenim, justament per aclarir allò que no sabem i que hauríem d'esbrinar, me varen encomanar que preparàs l'estudi corresponent al patrimoni artístic de Montuïri. És un assumpte ample i dispers, que em duu a un plantejament general i a concretar el tema en l'església parroquial, on es concentra el més important conjunt historicoartístic de la vila.

S'entén que el patrimoni és el conjunt de béns que s'hereten o que passen de pares a fills. Així, el patrimoni històric és el testimoni de la contribució d'un poble a la civilització i el patrimoni artístic s'integra dels béns i valors de la cultura, de caràcter artístic o que expressen la idea de bellesa d'un poble. Aquestes definicions donen a entendre que, si el patrimoni històric i cultural s'ha de traspasar a les generacions per venir, necessàriament s'ha de conservar i protegir. Així ho estipula la legislació estatal i autonòmica, a més dels protocols internacionals. Tanmateix, allò essencial és la coneixença, l'ús, la conservació i, de manera extraordinària, la restauració d'aquest patrimoni. La màxima que diu que no s'estima allò que no es coneix és perfectament aplicable al cas del nostre patrimoni cultural. D'aquí que resulti imprescindible la investigació i la redacció d'estudis i catàlegs. També és necessari usar d'espais i de peces que, en molts casos, han perdut la funció per a la qual es crearen. Finalment, hi ha la cura preventiva, la intervenció puntual i l'aplicació de les normes legals.

El patrimoni històric protegit

A banda del patrimoni arqueològic i sense entrar en el catàleg municipal, a hores d'ara en curs d'elaboració, a Montuïri hi ha tres conjunts específicament protegits. Han estat declarats *Bé d'Interès Cultural*, la més alta qualificació que un bé de caràcter històric pot tenir a l'Estat Espanyol i que figura en un registre del Ministeri de Cultura. Aquests tres conjunts són les creus de terme, els escuts heràldics, protegits de manera genèrica, i l'església parroquial de Sant Bartomeu.

Les creus de terme¹ de Montuïri –la del Calvari, la de Ca ses Monges o de Can Blau, la d'en Gegues i la de Son Rafel Mas– ensems amb totes les de Mallorca, varen

¹ Decreto 571/1963 de 14 de Marzo, BOE 30.3.63, del Ministerio de Educación Nacional, sobre protección de los escudos, emblemas, piedras heráldicas, rollos de justicia, cruces de término y piezas similares de interés histórico-artístico.

ser inventariades i catalogades devers l'any 1990² per encàrrec de la Conselleria de Cultura, tot i que el treball mai no es va arribar a publicar³. Els escuts heràldics⁴ no s'han estudiat. L'inventari seria senzill, si consideram l'escassetat d'aquests elements: els de Ca s'Hereu, Son Rafel Mas, Can Socies, Ca na Poeta, Can Xorri, la Rectoria, sa Torre, Galiana, etc. Tot i així, la catalogació resulta complexa, atès que els especialistes en heràldica són molt pocs a Mallorca. Pel que fa a l'església parroquial, va ser declarada *Bé d'Interès Cultural* amb categoria de monument l'any 2004. La declaració⁵ inclou els retaules i tots els elements mobles, a més de la Rectoria i els Graons.

Els béns de la parròquia constitueixen el més important –tot i que no és l'únic– conjunt històric i artístic de Montuïri, el vertader Museu de Belles Arts de la vila. Concentra elements immobles i mobles que expressen i documenten la història, el pensament, les creences i les idees de les persones que ens han precedit al llarg dels segles. L'actual parròquia i tots els béns que la integren –mobles, l'oratori del Puig, la rectoria...– són de titularitat del Bisbat de Mallorca. Tanmateix, pertanyen al poble de Montuïri, perquè és la gent de Montuïri que, al llarg dels segles, els ha construït, transformat, conservat i n'ha fet ús.

Fonts per a l'estudi de l'església

La imprescindible documentació per al coneixement de la història de la parròquia –construcció, reconstrucció i remodelacions de l'església; cronologia, autors, comitents i circumstàncies de la factura del patrimoni moble, etc.– es troba principalment a l'Arxiu Municipal de Montuïri⁶ i a l'Arxiu Diocesà de Mallorca, al qual s'integrà l'Arxiu Parroquial⁷.

Pel que fa a la bibliografia, cal esmentar la *Bona Pau*, on al llarg de més de cinquanta anys s'han publicat notícies i documents d'interès. Els treballs de conjunt sobre la vila i el seu patrimoni, inclosa la parròquia, són al capítol introductori de *Un poble, un temps*⁸, a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*⁹ i a *Montuïri. Guia dels pobles de Mallorca*¹⁰. El meritori treball *Montuïri. Passatges d'història*¹¹ aporta gran quantitat de dades, com-

² Redactaren el treball Príam de Villalonga i Bruno Martínez Molinos.

³ La publicació de FERRÀ, 1959 no esmenta cap de les creus de Montuïri.

⁴ *Decreto 571/1963 de 14 de Marzo, Ministerio de Educación Nacional.*

⁵ *BOIB* de 28 d'octubre de 2004, i *BOE* de 10 de desembre de 2004. En el registre de Béns d'Interès General té el codi d'identificació «(R.I.) - 51 - 0010565 – 00000».

⁶ L'Arxiu Municipal es va ordenar a principis dels anys 80, sota la direcció del Dr. Antoni Mut Calafell; poc després es publicà: *L'Arxiu Municipal de Montuïri* [Equip d'ordenació: Joan Miralles i Monserrat, Gabriel Gomila Jaume *et al.*], Montuïri, 1982; vegeu també MIRALLES, 1983. Durant els anys 90 del segle passat l'Arxiu es va reordenar d'acord amb criteris més actualitzats.

⁷ Va ser a començaments dels anys vuitanta del segle XX que el fons documental de la parròquia s'integrà a l'Arxiu Diocesà.

⁸ MIRALLES, 1995. Aporta un estat de la qüestió sobre el coneixement de la història i de la cultura, fonts i bibliografia.

⁹ COMPANY *et al.*, 1993, p. 134-160.

¹⁰ MAS, MAS *et al.*, 2001.

¹¹ VERGER, 2001.

plementàries de les recollides a les *Notes Històriques de Montuïri... del meu arxiu*¹². Tanmateix, dues obres resulten imprescindibles: el cronicó *Montuïri abans i després de 1300*¹³ i, sobretot, el llibre de *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*¹⁴, vertadera joia que posa a l'abast de la investigació una documentació cabdal sobre l'Església i els objectes que guarda, recollida, ordenada i editada de manera rigorosa¹⁵.

D'altra banda, a instàncies del Ministeri de Cultura, l'any 1982 es va redactar un inventari dels béns historicoartístics de la parròquia¹⁶. Consta que, també per encàrrec del mateix departament de l'Administració, s'inicià una catalogació en els anys 90 i que ara n'hi ha una segona en curs¹⁷. Algunes peces artístiques i ornaments litúrgics de l'Església s'han mostrat a exposicions temporals d'obres de caràcter patrimonial de Mallorca i de fora de Mallorca. Això ha servit per difondre el ric patrimoni de Montuïri i també per catalogar les peces exposades¹⁸.

Interessa afegir que, tot i que sigui de manera dispersa, s'han publicat moltes notícies documentals relatives a l'Església parroquial de Montuïri. Manca recollir-les, sistematitzar-les, interpretar-les i tractar-les de forma conjunta. I manca, sobretot, l'estudi formal i estilístic de les obres d'art arquitectòniques, visuals, objectuals, etc., en el ben entès que la font més important per a l'estudi de l'obra d'art és l'obra mateixa.

Origen de la parròquia de Montuïri

Immediatament després de la conquesta de Mallorca, s'inicia el procés de repoblació o colonització de l'illa, que no conclou fins ben avançat el segle XIV i que té com una de les fites les Ordinacions de 1300 de Jaume II. Al llarg de prop d'un segle, colons majoritàriament catalans s'estableixen per la part forana. Aquests colons o repobladors substitueixen la població andalusina, que fou exterminada i esclavitzada, en el cas dels que no pogueren fugir. A més, els repobladors representen un sistema social, polític i econòmic diferent: el feudalisme. La religió, més exactament el cristianisme, hi juga

¹² BAUÇÀ, 2006. No sempre és coneixen les fonts documentals de les quals extreu les notícies.

¹³ ROSSELLÓ, 1998.

¹⁴ MOLL, 2007.

¹⁵ És llàstima que mai no s'hagi publicat la transcripció d'un llibre de sagristia de 1669 a 1853, de l'Arxiu Parroquial de Montuïri –integrat en el Diocesà–, amb la qual Catalina Mas, Cristina Puig, Joan Socies i Apol·lònia Uguet guanyaren el concurs d'investigació per a joves, convocat per l'Ajuntament l'any 2000. Les notícies relatives al patrimoni parroquial que aporta aquest document són molt nombroses i interessants per conèixer les obres que es feren a l'església, l'adquisició, l'adob i la cura dels ornaments litúrgics, el concurs de diferents mestres, etc.

¹⁶ El redactàrem el professor Miquel Seguí Aznar i jo mateixa.

¹⁷ Ambdues sota la direcció de la professora Catalina Cantarellas Camps.

¹⁸ *Nostra Dona Santa Maria dins l'art mallorquí* [catàleg de l'exposició de la Llotja, Palma], Palma, 1988; *Eucharistia. Art eucarístic* [catàleg de l'exposició de la Llotja, Palma], Palma, 1993; *Balearic byways. Cultural confluences in the Mediterranean* [catàleg de l'exposició del Fons Monetari Internacional, Washington, DC], Palma, 1992; *Mallorca gòtica* [catàleg de l'exposició del Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona; i de la Llotja, Palma], Mallorca, 1998.

un paper fonamental. No s'ha d'oblidar que grans eclesiàstics, tanmateix senyors feudals, havien contribuït de manera molt important a la conquesta de Mallorca, que s'havia plantejat com una creuada; d'altra banda, participen també dels beneficis de la conquesta. A més, la primera organització administrativa de l'illa és precisament l'eclesiàstica¹⁹: cal recordar la bul·la del papa Innocenci IV, de 1248, on es relacionen prop de quaranta parròquies i hospitals que, després de devuit anys de l'arribada del rei En Jaume, ja s'estenen per tot Mallorca. Entre les parròquies s'esmenten, a Montuïri, la de Santa Maria i la de Sant Pere. Aquesta darrera s'ha identificat justament amb la de Castellitx. Santa Maria de Montuïri ha perviscut aquí, sota l'advocació de Sant Bartomeu, de manera ininterrompuda fins ara. I convé recordar que, en època medieval, parròquia i vila són sinònims.

La repoblació de Mallorca comença a comprendre's²⁰, però encara s'estudia el sentit i l'abast de les Ordinacions²¹. Tanmateix, sembla que l'església de Santa Maria de Montuïri, documentada el 1248 *cum omnibus pertinentiis suis*, devia centrar una població més o menys dispersa que trobava a l'església la referència espiritual, el lloc de reunió cívica i el refugi²². Així, per exemple, es llegeix en el regest d'un document de 1285 que «congregada la Universitat de la parròquia de Santa Maria de Muntueri dins l'església procedeixen a fer elecció dels síndics i procuradors que han d'anar a Ciutat...»²³.

Devers 1300, Jaume II programa la creació de noves viles de manera estructurada i regulada, vertadera ordenació urbanística. A partir de la documentació que s'hi pot relacionar, s'ha considerat que una d'aquestes viles, parròquies o pobles era Montuïri²⁴. De tota manera, no s'esmenta en la còpia del document que recull les disposicions del rei i que es coneix com a *Ordinacions*²⁵. En qualsevol cas, entre 1248 i finals del segle XIII, hi ha documentació fefaent de l'existència i la vida de l'Església parroquial de Santa Maria de Montuïri: 1249, deixa testamentària de Pere Balsà a Santa Maria de Montuïri²⁶; 1268, s'esmenta Guillem Gomir, prevere que serveix l'església de Santa Maria de Montuïri²⁷; 1270, signa una acta Ferrer, prevere de Santa

¹⁹ Sobre els inicis del bisbat de l'illa, vegeu: MARTÍ, 1988, p. 52-75.

²⁰ Entre d'altres, vegeu els treballs de SOTO, 1996, p. 605-647.

²¹ MAS, 2002, p. 149-162. Pel que fa a l'ordenació urbanística de les noves viles, vegeu ALOMAR, 1976; ANDREU, 2000; ANDREU, 2002. Per al cas de Montuïri, cal consultar MIRALLES, 1984.

²² Vegeu LLOMPART, 1999.

²³ ROSSELLÓ, 1998, p. 23. A l'església, dins una arca o arribanc s'hi guardaven els llibres i documents, és a dir l'arxiu municipal. A Montuïri, va ser així a la primera Església i a la segona, fins que l'any 1340 la Procuració Reial fa construir la Cort o Ajuntament de Montuïri, que s'abilla amb «caxes ..., e de l'escritori de la cort e de banchs e de taules de tenir llibres»: *Ibidem*, p. 43.

²⁴ Entre d'altres notícies es poden adduir les que aporta ROSSELLÓ, 1998, p. 26 i ss., sobre declaració de drets dels barons i el que es paga per lluïmes: «la vila de Montuïri és situada e hedificada la magor partida de la dita vila...», de 1300 (?); sobre compres i vendes de cases, patis i solars en la pobla reial novament feta, o la vila reial o la pobla de Montuïri i el mur assignat a la vila, des de l'any 1302 en endavant.

²⁵ LÓPEZ, 1982, p. 131-156.

²⁶ ROSSELLÓ, 1998 p. 13.

²⁷ ROSSELLÓ, 1998, p. 17.

Maria de Montuïri²⁸; 1279, testament en el qual apareix Guerau Triola, rector de Santa Maria de Montuïri, amb deixa per a l'obra i per cada llàntia de l'Església²⁹; el mateix rector apareix a altres testaments de 1279 i de 1282, en els quals la persona testadora, així com també una altra que testa el 1284, volen ser enterrades en el cementeri de Santa Maria de Montuïri³⁰; els anys 1291 i 1292, diversos personatges adquireixen el dret de quart de l'Església de Montuïri³¹.

Santa Maria de Montuïri

La tradició i potser també la memòria històrica han considerat que, ensems amb els primers establits, l'Església de Santa Maria de Montuïri, que s'esmenta a la documentació de la segona meitat del segle XIII, estava situada a la zona des Molinar, devers la placeta de Can Marc. Pot ser, però la documentació al respecte és molt escassa i, de fet, els pocs documents que he sabut esbrinar que al·ludeixen a la primitiva parroquia són de 1317. Tracten sobre la venda d'unes terres «confrontant amb el torrent, tenència d'en Mirayes, carrer que va a l'església vella»³². De 1319, hi ha l'acta de venda d'una vinya que confronta «amb el carrer que va a l'església vella»³³. Això vol dir que hi havia una església nova i que encara es conservava la primera. Hem de tenir en compte que el torrent al qual fa referència el document de 1317, aportat per Ramon Rosselló, ha de ser el d'Alcoraia. A més, la porció de terra és de dues quarterades i mitja i, considerant la distància des del torrent cap a la vila, el carrer de què parla ha de ser l'actual carrer del Pujol o el de ses Tres Creus. No hi ha constància que s'hagin trobat restes arqueològiques que puguin precisar el lloc amb exactitud: elements arquitectònics, fonaments, el cementeri... Només s'ha trobat devers Can Millordies una piqueta d'aigua beneïda, que s'ha vist com un testimoni de la ubicació de Santa Maria³⁴. Cal tenir en compte, però, que com a pica baptismal és massa petita. A més, l'ús de l'aigua beneïda per entrar a l'església, en referència o record de l'aigua del baptisme, es generalitza ben entrat el segle XIV³⁵ i la peça sembla un treball encara més tardà.

L'església parroquial de Santa Maria devia ser consemblant a les poques que es conserven, més o menys restaurades o modificades, de la repoblació³⁶. En són exemples Sant Pere d'Escorca o Santa Maria de Bellpuig d'Artà. Aquestes esglésies comparteixen una sèrie de característiques: capçalera orientada cap a llevant, murs de

²⁸ ROSSELLÓ, 1998, p. 18.

²⁹ ROSSELLÓ, 1998, p. 20.

³⁰ ROSSELLÓ, 1998, p. 20-23.

³¹ ROSSELLÓ, 1998, p. 24.

³² ROSSELLÓ, 1998, p. 40.

³³ ROSSELLÓ, 1998, p. 41.

³⁴ COMPANY *et al.*, 1993, p. 139 i 154.

³⁵ Les més antigues de Mallorca, al meu parer, són les de l'església parroquial de Santa Eulàlia de Ciutat, del segon quart del segle XIV.

³⁶ PALOU, 2002, p. 67-78.

paredat i carreus per a les cantoneres i els arcs; teulada a dues vessants; potser algun finestró allargat, d'arc de mig punt, als peus i a la capçalera; espadanya als peus; planta rectangular estructurada en dos o tres trasts, arcs diafragma que arranquen directament del terra i que sostenen una sostrada embigada; portal lateral o centrat en el mur dels peus, d'arc de mig punt. Es tracta d'un tipus arquitectònic molt funcional que, a partir del model hel·lenístic basilical, tengué gran difusió per tota la Mediterrània. Fou recreat pel Cister català i esdevengué el tipus ideal per a l'arquitectura religiosa de repoblació, perquè es bastia de manera ràpida. La nau resultant era ampla i responia a la concepció espacial del gòtic meridional, així com a l'austeritat i senzillesa que propugnava l'orde cistercenca i que seguien les ordes mendicants³⁷. Aquestes esglésies eren fites per als nous pobladors. A més de la funció primordial de celebrar-hi els oficis religiosos, eren lloc de trobada, de reunió i de refugi. És possible que l'església tengués un porxo, a la manera del que encara conserva Castelltix o del que es recorda a Santa Aina d'Alcúdia.

La parròquia primerenca de Montuïri devia estar equipada amb els elements imprescindibles per a la litúrgia de l'època: un altar i una llàntia³⁸, llibres, un crucifix³⁹ i segurament també una marededéu⁴⁰, vasos i ornaments, una cadira i alguna caixa o arribanc.

³⁷ Sobre el tema, vegeu un excel·lent i ric estat de la qüestió a ZARAGOZÀ, 2003, p. 110-128. També TORRES, 1959, p. 109-119; i TORRES, 1960, p. 19-43; i FUGUET, 1998, p. 226-236.

³⁸ Amb el temps és possible que hi hagués altars laterals entre els arcs, cada un amb la corresponent llàntia i altres elements litúrgics. Així ho fan pensar dos dels documents recollits per ROSSELLÓ, 1998, p. 20 i 24: l'any 1279, Elicsenda deixa en testament 12 diners «a cada llàntia de l'església»; i el 1291 hi ha acta de compra-venda del «dret del quart de l'església de Muntueri»; s'explica perquè sembla que cada parròquia està dotada d'un rector i d'un capellà, per al manteniment dels quals es destinava la quarta part dels delmes dels fruits dels districtes de la parròquia; d'aquest quart, hi havia tres parts pel rector i una part pel capellà; vegeu: CAMPANER, 1984, p. 8, pres dels *Anales* de Guillermo Terrassa.

³⁹ Podria haver estat de l'estil del Crist procedent de l'església del Sant Sepulcre, que actualment es conserva en el Museu Diocesà.

⁴⁰ D'aquesta època, a Mallorca, s'han conservat la del Cocó de Lloseta, la de la Cel·la Vella de Pollença —ara en el Museu Municipal—, o la de Sant Salvador d'Artà, entre d'altres. Santa Maria de Montuïri, si va tenir imatge en el segle XIII, devia ser del tipus de les esmentades. Una notícia de BERARD, 1983, p. 202-203, fa sospitar que, possiblement, hi va haver una representació escultòrica de Santa Maria de Montuïri: en parlar del retaule major, que aleshores —ca. 1784-1785— es «nuevo y aun sin dorar», diu que tenia «al nicho principal una imagen de Nuestra Señora de la Asumpta, muy antigua y titular de esta villa»; d'aquestes notes i de l'aspecte actual del retaule major, entenc que, abans que es dauràs i es completàs el programa escultòric, la fornícula a la qual ara s'hi veu la imatge de Sant Bartomeu contenia una antiga marededéu; n'hi ha una del segle XV que ve de Montuïri i que actualment es pot veure en el Museu Diocesà, però hom diria que no es tracta de la *muy antigua* al·ludida per Berard. En qualsevol cas, podria ser la mateixa peça que segons BAUÇÀ, 2006, p. 68 es consignava a un inventari de l'altar major de 1522: «Item una corona d'argent que duu la Mare de Déu a l'altar amb dotze estrelles i altra corona d'argent al Bonjesuset». La mateixa marededéu va compareixent a les actes de les visites pastorals dels segles XVI, XVII i XVIII i, per exemple, a la de l'any 1576 es mana que «atès que la imatge de fusta de Jesús que està sobre el braç de la Mare, la Benaventurada Verge Maria, es repari, perquè està molt deformada...»; encara més, es consignen vestes tant per Maria com per Jesús, és a dir, la vestien amb les habituals gonelles, a la manera de les figures dels altres pobles ja esmentats; vegeu MOLL, 2007, p. 90, 129, 198, 216, 231... Pel que fa a l'advocació i a la ico-

També hi devia haver una campana, que des del cloquer convocava als oficis i a les reunions cíviques i avisava dels perills. Cap d'aquestes peces s'ha conservat.

La documentació demostra que el cementeri de la comunitat de Montuïri estava devora l'església⁴¹. Això era usual i s'ha conservat a altres llocs, com la Pau de Castellitx, Sant Miquel de Campanet o la parròquia de Deià.

Una petita comunitat no podia mantenir dues esglésies, amb els corresponents serveis de preveres, drets i beneficis. Segurament per aquesta raó, l'església consagrada a Santa Maria es degué anar abandonant al llarg del primer quart del segle XIV. Mentrestant, es dedicaven els esforços a bastir el temple de la nova pobla⁴².

Sant Bartomeu (segles XIII i XIV)

L'església parroquial corresponent a l'ordinació, concebuda com un dels serveis comunitaris de què havia d'estar dotada la nova pobla, es va haver de començar a edificar a l'entorn de l'any 1300, a l'espai central del quadrat, no lluny del mur⁴³. Es dedicà a l'apòstol Sant Bartomeu⁴⁴. Tot i que encara no es coneix el perquè de la nova advocació, s'ha de recordar que és un dels sants als quals ja es dediquen parròquies i capelles des de poc després de la conquesta, a més d'altars i retaules al llarg dels segles XIV i XV⁴⁵. És possible que la devoció s'hagi de relacionar amb l'orde del Temple⁴⁶,

nografia, s'ha de tenir en compte que la celebració de la Mare de Déu, la festa mariana medieval, és el 15 d'agost perquè es commemora la Dormició: LLOMPART, 1977, p. 123-124. És per tot això que em sembla plausible que la imatge que esmenta Berard fos la representació de la primera titular de la parròquia, del tipus més amunt esmentat: són marededéus assegurades, amb l'Infant sobre els genolls o sobre un braç, i solen procedir de tallers gironins; sobre el tema vegeu: LLOMPART, PALOU, 1988, 411-423.

⁴¹ Al meu parer, resulta estrany l'abandonament d'un cementeri per un altre, en tan pocs anys i a tan poca distància. Tampoc no hi ha notícia d'aparició de restes humanes a prop del lloc on se suposa que estava Santa Maria, tot i que també és possible que s'haguessin traslladat al nou cementeri. Tot plegat m'ha fet pensar en algun moment que Santa Maria hauria ocupat el mateix solar que l'actual parròquia, però aquest supòsit es desmenteix, si més no, amb els documents publicats per Ramon Rosselló i més amunt adduïts, que esmenten «l'església vella». Tanmateix, el cementeri vell i el nou, com les dues esglésies, degueren coexistir durant anys, atès que la famosa sentència de gener de 1334 de l'abat Bernat del monestir d'Arles sobre quines eren les contribucions que havien de fer els ciutadans que tenien possessions a Montuïri, tant en el text català com en el llatí, parla dels «cementers» en plural; vegeu QUADRADO, 2002, p. 115, 257-258; el document ja havia estat ressenyat per Guillermo Terrassa en els *Anales* i recollit per CAMPANER, 1984, p. 45.

⁴² Prova de l'esforç que la construcció de les obres públiques, àdhuc l'església, de la nova pobla suposava als parroquians és el document esmentat a la nota anterior.

⁴³ Sobre l'ordenació dels espais i dels serveis comunitaris, així com del sentit que tenien, vegeu BERNAT, SERRA, 1997, p. 157-206; ANDREU, 2002.

⁴⁴ Diu VERGER, 2001, p. 248, que, pel que ha vist a certs testaments, l'any 1284 ja es venerava Sant Bartomeu i relaciona el culte amb els templers.

⁴⁵ Sobre la devoció i les representacions medievals mallorquines de Sant Bartomeu, vegeu: LLOMPART, 1977, p. 157; sobre la iconografia del sant, RÉAU, 1983, p. 180-184.

⁴⁶ Sant Bartomeu, com a apòstol, és un dels sants de devoció i celebració dels Templers i així ho tenien establert en la seva Regla.

que, com és ben sabut, tenia la possessió de Mianes en el terme de Montuïri⁴⁷. També s'ha de tenir en compte la possibilitat que es dedicàs l'església a Sant Bartomeu per l'arribada d'alguna relíquia de l'apòstol⁴⁸.

Tot d'una que s'enllestí la capçalera i es consagrà l'altar, degué començar l'ús de la nova església. De tota manera, les tasques de construcció es degueren allargar gairebé al llarg de tot el segle XIV⁴⁹, cosa que explica l'ús simultani de Santa Maria i de Sant Bartomeu al llarg d'una bona partida d'anys. El tipus constructiu dins el concepte del gòtic català podia ser consemblant al seguit en altres parròquies de l'època que s'han conservat. Aquestes parròquies seguien el model de les esglésies conventuals de les ordes mendicants, com és ara Santa Creu o Selva: solen estar sempre orientades cap a llevant, amb planta basilical d'una nau, capçalera quadrangular, capelles entre els contraforts i la coberta sol ser de volta de creueria. Sense fugir dels preceptes espacials de l'arquitectura gòtica, alhora, hi ha també edificis religiosos que presenten arcs diafragma amb coberta a doble vessant sobre embigat de fusta⁵⁰. Així devia ser la primera església parroquial dedicada a Sant Bartomeu, tal com demostra un document de 1515 que transcriu Catalina Verger⁵¹. En aquest document, el rector, els preveres de la parròquia, el batle, els jurats i altres homes de la vila constataren que «per ningun no era ignorat la gran necessitat de la cuberta de la dita església, la qual tots anys se tenia d'adobar». En conseqüència, determinen «cobrir tota la dita església de volta» i, per això, fan «concòrdia i avinença» amb mestre Jaume Barceló de Porreres, per «descubrir i de cubrir tota la dita església de Montuïri de pedra picada de Lluçmajor a fer an aquella sinc claus, posar o fer-hi les armes que per lo dits obrers sia determinat i que lo hagen de dar bona estaya que nos ploga gota en ninguna part de dita església (...)». És a dir, la construcció, iniciada devers 1300 i conclosa devers 1400, era de planta basilical, d'una sola nau, potser amb capelles entre els contraforts, amb capçalera quadrangular i quatre trasts. Era, a més, coberta amb el sistema d'arcs diafragma que suportaven la sostrada d'embigat de fusta a doble vessant i teulada⁵². Aquest sistema té els problemes de manteniment que havien de combatre els esforços jurats de Montuïri. Per això, es decidiren a construir la volta de creueria, amb nervis que creuaven cada trast i que es tancaven amb les cinc claus: una sobre el presbiteri i les altres corresponents als quatre trasts⁵³.

⁴⁷ COMPANY *et al.*, 1993, p. 139.

⁴⁸ A la seu, hi havia relíquies i altar de Sant Bartomeu: SAGRISTÀ, 1952, p. 56; MIRALLES, 1961, p. 301-303; des d'allà bé pogueren passar a Montuïri, considerant que canonges i beneficiats a vegades servien la catedral i una parròquia. Ara per ara no pot ser més que una hipòtesi.

⁴⁹ VERGER, 2001, p. 210, esmenta documentació del segle XIV, segons la qual els jurats fan una aportació per «l'arcada que s'es feta novament»; i altra de 1400, on es consigna la construcció d'una altra arcada.

⁵⁰ Molt corrent a les terres de la Corona d'Aragó, aquí el trobam a la sala del Tinell de l'Almudaina i també a l'església del monestir de Santa Margalida de Ciutat. Aquesta, en el darrer quart del segle XIV, es començà a cobrir amb volta de creueria des de la capçalera, però mai no es va arribar a completar.

⁵¹ VERGER, 2001, p. 211-213.

⁵² Val esmentar de bell nou el cas de l'església del monestir de Santa Margalida de Ciutat.

⁵³ Algunes esglésies conservades a Mallorca exemplifiquen el mateix procés del canvi de sostrada de la parròquia de Montuïri: l'oratori de Sant Blai de Campos o el de La Sang de Muro, en els

La documentació publicada esmenta tres altars del segle XIV⁵⁴: l'any 1320, el de Sant Esteve; l'any 1324, el de Sant Bartomeu; l'any 1386, el del Corpus. Els altars laterals podien estar directament entre l'arrencada dels arcs diafragma o a capelles laterals entre els contraforts.

Es veu que la construcció i abillament de l'església dedicada a Sant Bartomeu i la posterior reforma de la coberta degué ser molt onerosa per a la petita comunitat de pobladors⁵⁵. Aquests, a més de tenir esment de la subsistència familiar, havien de fer front a les obres comunitàries obligades per les ordinacions. A més, també s'havien de construir i mantenir el cementeri i la rectoria⁵⁶, elements que, al llarg dels segles i amb diverses intervencions, es varen anar transformant. L'església també patí diversos canvis⁵⁷: no tan sols se li canvià la sostrada, sinó que, a més, se li afegí un cor en el segle XVI⁵⁸. Amb el temps, es varen haver d'anar obrint capelles entre els contraforts, sobre tot a partir de la substitució de la coberta⁵⁹.

La qüestió del campanar és a part. Una església necessita un campanar, com ja s'ha dit abans. Si es dóna per bona la teoria apuntada d'una coberta sobre arcs diafragma, cal pensar que Sant Bartomeu de Montuïri, en primera instància, va tenir una espadanya més o menys complexa, potser amb més d'un buc que rematava la façana. Tanmateix, quan es parla de la *reconstrucció* del campanar, l'any 1552⁶⁰ i l'any 1576, es diu que «atenent la petició... [dels] Jurats... atès que mentre es toquen les campa-

quals a partir dels primerencs arcs diafragma es construí la volta de creueria. No sabem si la nova volta de creueria de Montuïri es va arribar a acabar, perquè segons BAUÇA, 2006, p. 68, mestre Barceló cobra «per la primera clau per bestreta...», però no hi ha notícia d'altres pagaments. D'altra banda, Diego de Arnedo en la tercera visita pastoral l'any 1568 ordena «que s'arregli o es posi novament una biga a l'angle de la part esquerra de l'altar Major, és a dir, al sòtil de l'església» –vegeu MOLL, 2007, p. 53–. I, si hi ha una biga, hom pensaria que és perquè encara hi ha embigat i que a cinquanta anys de la determinació de fer la sostrada de volta, encara no s'havia conclòs l'obra.

⁵⁴ BAUÇA, 2006, p. 37; es van ressenyant amb els beneficis i els anys de concessió a les diverses visites pastorals: MOLL, 2007.

⁵⁵ Sobre la població vegeu MIRALLES, 1974, p. 99-123.

⁵⁶ Del segle XIV, resten a l'actual rectoria el portal forà, més o menys intervingut, i un elegant arc diafragma que dóna pas al segon aiguavés. El cementeri es degué construir a l'hora que l'església i l'ús va haver de començar aviat; a més, ja es feien enterraments dins el temple i així ho testimonia la dona Toniona Guiamona, que l'any 1357 ja la té i vol ser enterrada «a la mia sepultura de l'església de Sant Barthomeu de Muntuyri» - VERGER, 2001, p. 214-; el fossar devia ocupar part del solar de l'actual corral de la rectoria i tot el que ara és Ca s'Escolà, atesa la visita pastoral de Vich i Manrique de 1576 durant la qual «també visità la Rectoria i, perquè va trobar la porta que dóna al cementeri (...), ordenà que el Rd. Rector la tanqui amb pedra i morter...» - MOLL, 2007, p. 75.

⁵⁷ El pare Gabriel Llompart (LLOMPART, 1983, p. 413) documenta tasques de Cristòfol Vilasclar, deixeble i col·laborador de Guillem Sagrera, a l'església de Montuïri fetes abans de 1450. No sabem quina va ser la seva intervenció. Sobre aquesta família de picapedrers vegeu PALOU, 1996.

⁵⁸ Apareix a la visita pastoral de 1576: MOLL, 2007, p. 74. Un exemple de cor afegit es troba també a l'església de l'antic monestir de Santa Margalida.

⁵⁹ A partir de les actes de visites pastorals, ensems amb l'anàlisi de les claus de volta de les capelles laterals i la recerca documental, serà possible arribar a saber el ritme i ordre d'obertura de capelles, beneficis, advocacions i canvis, etc.

⁶⁰ COMPANYY *et al.*, 1993, p. 154.

nes, tota l'església es mou⁶¹ i altres vegades [el bisbe] va concedir i ordenar que es fes una torre per a campanar, exhortant els honorables jurats i els altres habitants de dita parròquia... s'esforcin tot quant puguin, per edificar i acabar dita torre i emprendre aquesta obra tan lloable»⁶². Però la torre del campanar que ens ha arribat, llevat del coronament amb cúpula i llanterna, és de concepte i estructura medieval, gòtic: sòcol i quatre cossos separats per cornisa simple, finestres apuntades i, a més, sobresurt un poc de la façana actual. L'explicació del cas no resulta fàcil mentre no es pugui aportar nova documentació: si en el segle XVI es *reconstrueix*, vol dir que hi havia alguna construcció prèvia⁶³. Potser estava inacabada i ara es reprenia o estava en mal estat i ara es restaurava⁶⁴. També pot ser que es tracti d'una edificació *ex novo* del darrer quart del segle XVI, però segueix les traces del gòtic. Aquest estil arquitectònic és el més conegut i emprat pels mestres d'obra mallorquins, des del segle XIII fins al XVIII, i enllaça gairebé amb el neogòtic, fins al punt que a Mallorca esdevé art nacional⁶⁵.

L'església moderna

Al llarg dels segles XVII i XVIII, l'església parroquial de Montuïri és objecte d'una sèrie d'intervencions, que es fan per reparar vells problemes i que acaben donant un aspecte barroc a l'espai gòtic⁶⁶. Les notícies recollides per Cosme Bauçà i per Catalina Verger⁶⁷, ensems amb el que es va ressenyant a les diverses visites pastorals, permeten seguir els sempiterns problemes amb les teulades i les diverses propostes de solucions. El resum el fa Berard quan diu que «la iglesia es vistosa desde que nuevamente se le hizo bóveda de piedra, renovados los pilares y arcos en los de 1755 hasta 1771 y asimismo el coro»⁶⁸. Tres informacions prèvies ajuden a imaginar l'abast i el sentit de la reforma. L'any 1713, el bisbe Atanasio de Esterripa «visita lo altar mayor,

⁶¹ El tremolor que es feia sentir dins l'església quan tocaven les campanes avalaria la hipòtesi de l'espadanya que s'aixecava directament sobre el vèrtex de la façana.

⁶² MOLL, 2007, p. 75-76.

⁶³ VERGER, 2001, p. 255-256, aporta fragments de documents que recolzarien aquesta idea: el 1552 un jurat proposa fer un nou campanar, atès que «el que hi ha està en ruïnes i no se podien ventar les campanes si no s'adoba» i més endavant que «la vila o Església té molta necessitat de fer un campanar perquè lo campanar qui és fet cau i les campanes no poran ventar si no se dóna raó i que se'n via parlat ques fes una torre al cap damunt de l'esglésie amb una volta qui passàs per damunt el carrer i que costaria molt poc...».

⁶⁴ El cas de Montuïri podria ser paral·lel al de l'església parroquial de Sineu, on hi ha una torre del segle XIV, exempta de l'església, unida sols pel dit pont de Santa Bàrbara; a més s'hi pot veure encara, just a l'eix de la façana, una petita espadanya embeguda en l'actual parròquia, reconstruïda en els segles XVI i XIX.

⁶⁵ CANTARELLAS, 1981, p. 36 i ss.

⁶⁶ Em sembla que la *barroquització* a la qual al·ludeixen justament COMPANYY *et al.*, 1993, p. 154, no és més que un maquillatge, una pretensió d'*aggiornamento* del vell espai gòtic que tanmateix perviu.

⁶⁷ VERGER, 2001, p. 217 i ss.

⁶⁸ BERARD, 1983, p. 203.

y se ha manat se tapia tot lo de atras de dit altar»⁶⁹. L'any 1738, el bisbe Benito Pañelles, en la segona visita a Montuïri, diu que «por haverse experimentat la ruina grave amenasen las teulades de la mitja iglesia vella (...), ordenam y menam se fasse nova la teulade de dita mitja iglesia...»⁷⁰. L'any 1753, comencen les obres d'ampliació, que continuen fins al 1780, encara que hi ha algunes interrupcions⁷¹. De tot plegat, sembla que s'ha d'entendre el que segueix.

Atesa la hipòtesi plantejada a l'apartat anterior, les voltes de creueria de l'església de Sant Bartomeu, fetes a partir dels arcs diafragma, mai no s'acabaren de construir, sinó que es deixaren a mitjan fer. Com que la capçalera nova no es degué rematar, es va haver de pujar una paret per darrere l'altar major, per tal de dignificar-lo. I, per fi, s'hagueren d'enfrontar amb la construcció de la sostrada completa, ara amb un nou estil constructiu. En principi, la meitat era coberta amb arcs diafragma i embigada⁷² a dues vessants i l'altra meitat era coberta amb voltes de creueria entre els diafragmes. Ara, l'edifici primerenc del XIV veia refets els arcs apuntats, que definien i reforçaven una volta de canó lleugerament apuntada amb llunetes. Es degué fer créixer amb l'absis i el cor, perquè entre un i altre element hi ha els cinc trasts que es suggerien en el document de 1515⁷³. Aquesta podria ser la història i l'estructura del temple, al marge dels detalls de coberta de les capelles laterals —inclosa la del Roser o dels portals— i dels òculs, els finestrals, la sagristia, etc., que resulten secundaris respecte de l'espai gòtic primordial.

L'aspecte actual de la nostra església parroquial és fruit de la llarga història de l'edifici, des de 1300 fins a la darrera intervenció, dels anys seixanta del segle passat: varen repicar l'estuc dels murs i de les voltes, excepte la decoració pictòrica central⁷⁴, varen canviar el trespol i aixecaren i desestimaren les laudes sepulcralcs que hi havia. Es perdia, així, una part important de la memòria del poble i s'oferia una altra interpretació de la concepció espacial.

⁶⁹ MOLL, 2007, p. 155.

⁷⁰ Dóna la notícia Catalina Verger (VERGER, 2001, p. 222); vegeu la transcripció completa a MOLL, 2007, p. 218.

⁷¹ BAUÇA, 2006, p. 70, ressenya *las obras de ensanche de la iglesia*.

⁷² La idea de l'embigat gòtic es referma amb la constatació de l'existència de bigues, les quals, en ser retirades, es reutilitzaren per als escanzells dels portals: VERGER, 2001, p. 225, transcriu que «...per quant havent reparat lo molt necessari que és un escanzell en el portal de l'església que mira en la plaça i tenint la universitat el llenyam que se lleva de l'església que és a propòsit...». A Mallorca, la fusta sempre ha estat cara i escassa i, per això, s'ha reaprofitat.

⁷³ El lleu avanç del campanar sobre la façana en comparació amb l'església parroquial de Sineu, on la torre exempta sobresurt molt respecte de la façana, reforçaria la teoria del campanar primerenc de Montuïri, també exempt, que amb el temps s'uniria a l'església pel nou trast corresponent al cor i per la capella del Baptisme.

⁷⁴ Obra del pintor nascut a Montuïri Jaume Martorell, sembla que acabada el 1773; vegeu VERGER, 2001, p. 224; sobre el pintor, autor també de l'apostatol que parcialment es conserva en el cor, vegeu: CARBONELL, 1996 («Martorell Fiol, Josep». *GEPEB* 3, p. 94).

Retaulística

Com en el cas de l'arquitectura, la retaulística no ha estat encara objecte d'estudi sistematitzat i acurat. De tota manera, la bibliografia esmentada, les actes de les visites pastorals i els estudis relatius a la història de l'art a Mallorca proporcionen un cabal d'informació notable sobre els retaules desapareguts⁷⁵, la fàbrica dels nous, velles i noves advocacions, intervencions a alguns dels existents, etc. En tot cas, tot això encara s'ha de processar i sistematitzar. Només en alguna excepció hi ha anàlisis formals, estilístiques i iconogràfiques. Ara escau alguna nota i un estat de la qüestió, molt sintètic.

Retaule major. El moble és obra de Josep Sastre, de ca. 1789⁷⁶, però hi intervingueren altres artistes, com l'Adrià, que devers 1817 hi va incorporar les imatges de Sant Bonaventura i de Sant Lluís⁷⁷. Va substituir el retaule que en el segle XVI pintaren Mateu López i Rafel Guitard. Aquest retaule fou desplaçat a la capella que ocupa encara ara.

Retaule de Sant Antoni. Hi ha capella amb retaule des d'antic⁷⁸. De tota manera, el retaule actual, tot i que duu la data de 1856, sembla obra del segle XVII molt avançat, amb una important intervenció del segle XIX. Bé podria ser que s'haguessin reutilitzat elements d'un altre retaule, que a mitjan segle XIX s'integraren en un moble fet de nou totalment o parcialment.

Retaule del Roser. Ocupa la presidència de la capella fonda i és una obra de l'any 1805 del pintor i escultor Guillem Torres Rubert⁷⁹. La figura de la Nostra Dona del Roser s'adquirí el 1827 i substituï un retaule anterior, que deu datar de mitjan segle XVII i que va reemplaçar l'antic retaule de Sant Roc⁸⁰.

⁷⁵ En general, la documentació esmenta altars i capelles i no sempre hi ha la seguretat que correspongui un retaule a cada un d'aquests elements.

⁷⁶ BERARD, 1983, p. 202-203; FURIÓ, 1946, p. 262; CARBONELL, 1996 («Sastre Tamorer, Josep», *GEPEB* 4, p. 256).

⁷⁷ CARBONELL, 1996 («Adrià, l' (Ferran i Vallès, Adrià)», *GEPEB* 1, p. 11).

⁷⁸ MOLL, 2007, p. 78, de 1589: «Item visita lo altar, retaule y capella de St. Antoni de Vienna y ordena que se reparen y adoben les polseres del dit retaule dins quatre mesos».

⁷⁹ CARBONELL, 1996 («Torres, Els», *GEPEB* 4, p. 322).

⁸⁰ MOLL, 2007, p. 59, a l'acta de la visita del bisbe Llorenç Foncillas, de l'any 1570, es constata que «...perquè la invocació de la Benaventurada Verge Maria del Roser és venerada amb màxima devoció i s'ha de col·locar en aquesta Església el seu retaule i no hi ha lloc més convenient que dins la capella de Sant Roc, el retaule del qual és ja vell i de poc valor, ordenà i manà que es retirí el dit retaule de Sant Roc i que en el seu lloc sigui col·locat el de la invocació de la Verge Maria de la Rosa». Sembla que, a la visita de Vic i Manrique de 1572, el nou retaule ja estava fet. Podria tractar-se d'una de les obres que amb aquesta advocació va popularitzar la botiga dels López, atès que ja havia realitzat el retaule de Sant Bartomeu o major; vegeu LLOMPART, PALOU, PARDO, 1988, p. 31, i també LLOMPART, 1986, p. 63-80. La capella del Roser, segons documenta VERGER, 2001, p. 220, es comença el 1698 i es beneeix el 1710.

Retaule del Sant Crist. Només sabem que les pintures del retaule, de qualitat pobra, són obra de Nicolau Pons⁸¹. El programa iconogràfic de la capella es completava amb dues pintures de Miquel Pont, encara ara conservades, però desplaçades.

Retaule Sant Josep. Datat a l'àtic l'any 1649⁸². Atesa la comparança estilística amb obres documentades, sembla ser obra de l'escultor i daurador Pere Pou, el qual havia daurat l'antic retaule del Roser⁸³. Aquí també es va completar el programa iconogràfic afegint, a banda i banda de la capella, dues sèries de quatre pintures relatives a la vida del sant titular. Les pintures són obra de Miquel Banús, de mitjan segle XVIII⁸⁴.

Retaule de la Puríssima. Les notícies referides a les visites pastorals esmenten la capella de la Concepció a partir de l'any 1641⁸⁵. La fàbrica d'aquest moble s'ha de relacionar amb la devoció a la Immaculada⁸⁶ i amb la creació de la confraria de la Puríssima a Montuïri⁸⁷.

Retaule de Sant Bartomeu. Conegut com a Retaule de Sant Pere, és el moble més ben documentat, més conegut i estudiat dels que s'han conservat. També és el de més qualitat artística. És una obra d'entre 1546 i 1550 del pintor cordovès Mateu López⁸⁸, feta amb la col·laboració de Rafel Guitard⁸⁹. Des del segle XVIII fins als anys cinquanta del segle XX, va patir moviments, reordenacions i reinterpretacions que, juntament amb la formiga blanca, l'acostaren a la desaparició. Fou objecte d'una acurada restauració al llarg dels anys 90⁹⁰ i es va reordenar de manera hipotètica a partir de la lectura iconogràfica de les diferents peces que el componen.

Retaule del Nom de Jesús. Es tracta d'una obra de mitjan segle XVII⁹¹. És de bona qualitat artística i de les més interessants de l'església, des del punt de vista estilístic i també iconogràfic⁹². Fou atacat, fa molts d'anys, per la formiga blanca i presenta molt mal estat de conservació.

Retaules desapareguts. A més dels esmentats retaules de Sant Antoni, de Sant Roc i del Roser, cal pensar que n'hi va haver un de dedicat a la Mare de Déu Assump-

⁸¹ BERARD, 1983, p. 203; BAUÇA, 2006, p. 35.

⁸² Ja estava en construcció el 1641: MOLL, 2007, p. 99.

⁸³ CARBONELL, 1996 («Pou, Pere», *GEPEB* 4, p. 60).

⁸⁴ CARBONELL, 1996 («Banús i Alou, Miquel», *GEPEB* 1, p. 135).

⁸⁵ MOLL, 2007, p. 98.

⁸⁶ VERGER, 2001, p. 245, documenta la celebració de la festa de la Immaculada l'any 1663.

⁸⁷ Vegeu RULLAN, 1926-1927, p. 347, informa de la fundació de la confraria de Nostra Dona de la Concepció a Montuïri, el dia 1 de novembre de 1682.

⁸⁸ Sobre Mateu López vegeu: LLOMPART, PALOU, PARDO, 1988; LLOMPART, PALOU, PARDO, 1996 («López, Els», *GEPEG* 3, p. 32-43). Els estudis sobre els López i, principalment, sobre les obres que produïren ja han de menester actualitzar.

⁸⁹ LLOMPART, PALOU, 1996 («Guitard, Rafel», *GEPEG* 2, p. 296-298).

⁹⁰ La restauració és obra de José Mª Pardo Falcón.

⁹¹ Una dada que no sé interpretar, aportada per MOLL, 2007, p. 87, esmenta l'any 1596 «...los altares, retaules y capelles... del Nom de JHS olim de St. Roch...», perquè a una visita anterior es via manat la substitució del retaule de Sant Roc pel del Roser»; vegeu nota 79. Tanmateix, a la visita de l'any 1664, el retaule ja està fet: *id.*, p. 118.

⁹² LLOMPART, 1972.

ta⁹³. Es documenten també el retaule de Sant Joan⁹⁴, el de les Ànimes del Purgatori⁹⁵, el del Corpus Christi⁹⁶ i el de la Passio Imaginis⁹⁷.

Patrimoni moble: pintura, escultura, vasos litúrgics i ornaments

A banda de l'edifici parroquial i del conjunt retaulístic, l'església de Montuïri conserva un molt remarcable conjunt d'objectes devocionals i litúrgics, alguns dels quals es guarden a la rectoria. Ara i aquí resulta impossible inventariar totes les peces. Tanmateix, se n'han d'esmentar algunes:

- El ric i fràgil conjunt d'ornaments i les calaixeres on estan estotjats.
- El conjunt de vasos litúrgics, entre els quals destaca una preciosa píxide d'argent sobredaurat, amb esmalts, obra del segle XV⁹⁸; també hi ha la custòdia del segle XVIII, de l'argenter Nicolau Bonnín⁹⁹.
- La col·lecció de bacines de confraries i els tres plats de llautó del segle XV, dits *dinanderies* perquè procedeixen de la ciutat flamenca de Dinant¹⁰⁰.
- L'urna de la Casa Santa, magnífica peça de 1680, que necessita urgentment la restauració¹⁰¹.
- El conjunt de quadres, entre els quals s'han d'esmentar les restes de la gran tela que cobria el retaule de Sant Bartomeu, obra de Mateu López¹⁰². També hi ha una Sagrada Família del segle XVII i un Ramon Llull. Finalment, trobam un Crist de la Paciència i una Cena, dues obres d'Antoni Pont, un gran pintor del segle XVIII¹⁰³. Tots aquests quadres són dignes de ser coneguts, valorats i conservats en millors condicions.

⁹³ MOLL, 2007, p. 66, 73 i 86: l'any 1572, el bisbe ordena que «dins sis mesos... pintin el retaule de l'Assumpció de la Mare de Déu...» i, a la visita següent, l'any 1576, el bisbe «visità l'altar de la Verge Maria de l'Assumpció i trobà que estava bé», de manera que es pot entendre que el retaule es va fer poc després, perquè el 1596 s'esmenta «lo altar i retaule de Nostra Señora i la figura de la Assumptió tancada en dit retaule».

⁹⁴ Existia el 1589. MOLL, 2007, p. 77.

⁹⁵ MOLL, 2007, p. 86-87.

⁹⁶ MOLL, 2007, p. 86.

⁹⁷ L'únic que s'ha conservat a Mallorca amb aquesta advocació és el de Sant Salvador de Felanitx. MOLL, 2007, p. 87.

⁹⁸ LLOMPART, PALOU, «Catàleg», dins *Eucharistia...*, p. 65. També va figurar a l'exposició *Balearic byways*, p. 97 del catàleg.

⁹⁹ LLOMPART, PALOU, «Catàleg», dins *Eucharistia...*, p. 156; l'estudi d'aquesta custòdia, juntament amb altres obres de l'argenter Bonnín forma part d'un treball inèdit de I. Galmés, C. Font, C. Mas, C. Puig, J. Socies, P. Uguet i J.M. Palou, presentat a les Jornades d'Estudis Locals de la Mancomunitat del Pla, a Santa Eugènia, l'any 2002.

¹⁰⁰ *Balearic byways*, p. 101 i 103.

¹⁰¹ LLOMPART, PALOU, «Catàleg», dins *Eucharistia...*, p. 181.

¹⁰² LLOMPART, PALOU, PARDO, 1988, p. 62.

¹⁰³ CARBONELL, 1996 («Pont Cantallops, Miquel», *GEPEB* 4, p. 50); d'aquest pintor llorencí, s'han conservat poques obres, tot i que alguns dibuixos es guarden a l'*Accademia Nazionale di San Luca*, a

- Les escultures: Sant Bartomeu, Sant Joan, els santcrists, etc.
- La sèrie d'objectes litúrgics, devocionals i processionals: llanternes, banderes, un preciós portaviàtic, la roda de campanes...
- La pica baptismal i la pica d'aigua beneïda, el coll de cisterna de la rectoria.

Degut als canvis en la litúrgia catòlica, molts dels objectes esmentats han perdut la funció per a la qual es varen crear. Tanmateix, romanen com a documents no tan sols de creences i rituals, sinó també, i sobretot, de la història i de l'esforç de la gent de Montuïri al llarg de molts de segles.

El patrimoni perdut

Són molts els elements que han desaparegut. Uns s'han perdut com a conseqüència del pas del temps i de la fragilitat de les obres; altres, per exemple la marededéu del Museu Diocesà, com a resultat de l'abandonament per canvis litúrgics o devocionals¹⁰⁴. N'hi ha que s'han perdut per mor de circumstàncies polítiques¹⁰⁵. Allò pitjor, però, és que moltes peces han desaparegut per desconeixement, insensibilitat i desídia. En seria un exemple el cas de les famoses teules pintades, que possiblement venien de la rectoria o de Ca s'Escolà. També hi ha el cas de les restes d'enteixinat mudèjar del segle XIV, que a principis dels anys 80 del segle XX encara es guardaven dins la sagristia. D'altra banda, hi ha les peces que conformaven conjunts amb un sentit iconogràfic clar i que han anat passant d'un cap a l'altre, de manera desordenada, fins a perdre el significat, la memòria i la raó de ser. Finalment, hi ha la inadmissible desaparició o robatori de la imatge de Sant Joan Evangelista, segurament obra del gran escultor del segle XVI Gaspar Gener. Aquesta imatge devia formar part del retaule homònim ja esmentat i fa només dos anys encara es podia admirar damunt la calaixera de la sagristia.

Roma. Fa alguns anys, l'Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar va organitzar una exposició commemorativa i, amb tal motiu, es restauraren peces de les Caputxines de Palma, de Manacor, de Sant Llorenç, etc., totes les quals ara permeten apreciar l'interès artístic de Pont; es va editar un catàleg: CARBONELL, 2005.

¹⁰⁴ En el Museu Diocesà, a Palma, s'exposa de manera permanent una escultura molt bella que representa la Mare de Déu amb el Bonjesús, de fusta daurada i policromada, de final del segle XV, de possible origen flamenc. Prové de l'església parroquial de Montuïri; vegeu «Nuestra historia», *BSAL* 1 (1885-1886), p. 4: «De la parroquia de Montuiri, depositada: Una estatua de la Virgen tallada en madera, estofada», on s'anota que el rector va lliurar la marededéu per al *Museo Arqueológico Luliano* que la Societat Arqueològica Lul·liana pretenia formar.

¹⁰⁵ Valgui com exemple que, atesa la situació econòmica de la tresoreria de l'Estat, per Ordre de 4 d'abril de 1809, es donava instrucció a les parròquies de lliurar tota la plata i joies que no fossin absolutament necessàries per a la celebració del culte i que s'enviassin a la *Real Casa de Moneda* de Sevilla. En el llistat de peces, figura que «En 25 de idem [mayo], D. Matías Espinosa Pbro. y cura de la parroquial iglesia de Montuiri, entregó 9 lámparas, su peso 628 id. [libras]»; vegeu J.L.G., «Alhajas de los templos entregadas al Estado (1812)», *BSAL* 5 (1894), p. 316.

A manera de conclusió

Tan sols la valoració, que deriva de la coneixença, pot servir el patrimoni de la parròquia de Montuïri. Aquest patrimoni és part consubstancial de la cultura del poble, d'allò que s'ha anat produint de manera col·lectiva. Només el coneixement, l'estudi, l'ús i la implicació de tothom pot conservar i trametre la important herència que hem rebut i que, així, podrà esdevenir una referència. Si es perd, desapareixen obres que documenten la nostra història i cultura i perdem, també, la possibilitat de difondre-ho. A més, es perd el nom de les coses, la memòria d'una manera de pensar, de viure, de creure. No es tracta del passat, sinó de les arrels i de la tradició, imprescindibles per a l'evolució i el creixement.

Serveixen per emmarcar la dimensió del nostre patrimoni dues frases extretes de dos documents sobre l'admirat retaule major de l'església, el de Sant Bartomeu, de Mateu López. L'any 1547, l'església parroquial de Santa Eulàlia de Ciutat, la més important de Mallorca, encomanava un retaule per a la capella de Sant Josep –que poc després reconvertirien en retaule major– i en el contracte es manava a l'escultor Tomàs Amengual que «lo qual [retaule] haveu de fer de la factua e semblansa que es lo retaula quis fa per la iglesia parrochial de Montuïri y si millor poreu millor a contentatio nostra...»¹⁰⁶. Prova d'aquest interès és que, poc temps després, encomanaven a Mateu López la traça del nou retaule ciutadà. D'altra banda, hem de tenir ben present que la qualitat i la bellesa del retaule de Sant Bartomeu no varen ser de franc per als nostres avantpassats, els quals varen ser excomunicats mentre no pagassin el deute que tenien amb els pintors. Davant el perill de no poder entrar en el paradís després d'una vida de privacions, consignaven que «la present Vila stà ab grendísim trebal y agestat (?) y no y ha remey algú sinó per via de encarreguament sobre la vila o anar denant lo senyor official ab lo contracte a veura que ferem per la tanta nostra nesecitat, així que conselen lo que millor vos apperrà de manera que nos levem tantes despeses nos fan y tant rigososes»¹⁰⁷.

Per tant, hem rebut un patrimoni admirat i admirable, construït al llarg de segles a costa de voluntat col·lectiva, de privacions i d'esperances. No es pot tudar...

Abreviatures

GEPEB. Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears.

¹⁰⁶ MUNTANER, 1953, p. 12; PALOU, 1986, p. 169-186.

¹⁰⁷ LLOMPART, PALOU, PARDO, 1988, p. 134.

Bibliografia

- ALOMAR, Gabriel (1976). *Urbanismo regional en la Edad Media. Las «Ordinacions» de Jaume II (1300) en el Reino de Mallorca*. Barcelona: Gustavo Gili, DL.
- ANDREU, Jaume (2000). *L'Ordinació de Petra, any 1300. Teoria i Realitat*. Petra: Ajuntament de Petra – Consell de Mallorca.
- ANDREU, Jaume (2002). «L'urbanisme planificat segons les ordinacions de Jaume II». A: *Jaume II i les ordinacions de l'any 1300* [catàleg de l'exposició de La Misericòrdia, Palma]. Palma: Consell de Mallorca, Departament de Cultura, p. 163-177.
- BAUÇÀ, Cosme (2006). *Notes històriques de Montuïri... del meu arxiu*. Edició, introducció i notes de Guillem Mas Miralles. Montuïri: Bona Pau («Quaderns Montuïrers», núm. 9).
- BERARD, Gerónimo (1983) [1789]. *Viaje a las Villas de Mallorca*. Palma: Ajuntament de Palma.
- BERNAT, Margalida; SERRA, Jaume (1997). «Espacios sagrados y comunidades rurales: algunas hipótesis sobre colonización y sagreras en Mallorca (siglos XIII-XIV)». *Boletín de Arqueología Medieval*, 11, p. 157-206.
- CAMPANER, Álvaro (1984). *Cronicón mayoricense*. Palma: Ajuntament de Palma.
- CANTARELLAS, Catalina (1981). *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- CARBONELL, Marià (1996). «Adrià, l' (Ferran i Vallès, Adrià)». *GEPEB*, 1, p. 11.
- CARBONELL, Marià (1996). «Banús i Alou, Miquel». *GEPEB*, 1, p. 135.
- CARBONELL, Marià (1996). «Martorell Fiol, Josep». *GEPEB*, 3, p. 94.
- CARBONELL, Marià (1996). «Pou, Pere». *GEPEB*, 4, p. 60.
- CARBONELL, Marià (1996). «Sastre Tamorer, Josep». *GEPEB*, 4, p. 256.
- CARBONELL, Marià (1996). «Torres, els». *GEPEB*, 4, p. 322.
- CARBONELL, Marià (2005). *Miquel Pont Cantallops, 1678-1755: Un pintor llorençí entre Mallorca i Roma*. Sant Llorenç des Cardassar: Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar.
- COMPANY, Arnau et al. (1993). «Montuïri». A: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca, DL, p. 134-160.
- FERRÀ, Bartolomé (1959). *Techos artísticos en la Isla de Mallorca. Cruces de Piedra*. Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pons.
- FUGUET, Joan (1998). «Contribució a l'estudi dels orígens del gòtic meridional: influència de l'arquitectura popular en les construccions templeres i cistercenques catalanes». *Miscel·lània d'home-natge a Joan Ainaud de Lasarte*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Vol. I, p. 226-236.
- FURIÓ, Antonio (1946) [1839]. *Diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*. Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pons.
- LLOMPART, Gabriel (1972). «Devoción e iconografía popular del Nombre de Jesús en la isla de Mallorca». *Mayurqa*, 7, p. 53-65.
- LLOMPART, Gabriel (1977). *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. Palma: Luis Ripoll, tom II.
- LLOMPART, Gabriel (1983). «Sagreriana minora». *BSAL*, 39, p. 407-434.
- LLOMPART, Gabriel (1986). «Nostra Dona de la Rosa y su iconografía en el Manierismo mallorquín». *Estudis Baleàrics*, 20, p. 63-80.
- LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana M. (1988). «Les imatges escultòriques de la Mare de Déu en Majestat a l'època del Regne Privatiu a Mallorca. Precedents, paral·lels i la seva transcendència». A: *Actes de les XVI Jornades d'Estudis Locals. El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*. Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 411-423.
- LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana M.; PARDO, José M. (1988). *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca*. Palma: Caixa de Balears, «Sa Nostra».
- LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana M. (1996). «Guitard, Rafel». *GEPEB*, 2, p. 296-298.
- LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana M.; PARDO, José M. (1996). «López, els». *GEPEB*, 3, p. 32-43.
- LLOMPART, Gabriel (1999). «El segle XIII a la Mallorca dels cloquers». A: *Commemoració del 750è aniversari de la bul·la del papa Innocenci IV. 1248-1998*. Palma: Consell de Mallorca – Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, s.p.

- LÓPEZ, Josep Fc. (1982). «Les ordenacions de Jaume II per a l'establiment de noves viles a Mallorca (1300)». *Estudis Baleàrics*, 6, p. 131-156.
- MARTÍ, Josep Ma. (1988). «Constitució del bisbat de Mallorca (a. 1237)». A: *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat. Miscel·lània Comemorativa del 750è Aniversari de la Restauració del Bisbat de Mallorca*. Barcelona – Ciutat de Mallorca: Akribos, p. 52-75.
- MAS, Catalina, MAS, Guillem et al. (2001). *Montuïri. Guia dels pobles de Mallorca*, 27. Mallorca: Hora Nova, S.A.
- MAS, Antoni (2002). «Les ordinacions, una reforma agrària». A: *Jaume II i les ordinacions de l'any 1300* [catàleg de l'exposició de La Misericòrdia, Palma]. Palma: Consell de Mallorca – Departament de Cultura, p. 149-162.
- MIRALLES, Joan (1971). «Contribució a l'estudi de la població medieval mallorquina». *Mayurqa*, 5, p. 75-97.
- MIRALLES, Joan (1983). «L'arxiu municipal de Montuïri». A: *Aportaciones para una guía de los archivos de Baleares*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 213-220.
- MIRALLES, Joan (1984). *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-1360)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics – Moll.
- MIRALLES, Joan (1995) [1974]. *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font, Editor.
- MIRALLES, José (1961). «Las reliquias y reliquiarios de la catedral de Mallorca». A: *Monumenta Maioricensia*, 1. Palma: Obispado de Mallorca.
- MOLL, Bartomeu (2007). *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*. Montuïri: Ajuntament de Montuïri.
- MUNTANER, Juan (1953). «Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca». *BSAL* 31, p. 12.
- PALOU, Joana M. (1986). «El retaule major renaixentista de l'església de Santa Eulàlia», *BSAL* 42, p. 169-186.
- PALOU, Joana M. (1996). «Vilasclar, Els». *GEPEB* 4. P. 372-373.
- PALOU, Joana Maria (2002). «La bul·la d'Innocenci IV, l'arquitectura i la plàstica o l'art de l'època de la repoblació a Mallorca». *Comunicació: Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca*, 104, p. 67-78.
- QUADRADO, Josep Maria (2002). *Privilegios y franquicias de Mallorca* [Edició facsímil i índexs a cura de Ricard Urgell]. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears.
- RÉAU, Louis (1983) [1958]. *Iconographie de L'art chrétien, III. Iconographie des Saints*. Millwood, NY. Kraus.
- ROSSELLÓ, Ramon (1998). *Montuïri abans i després de 1300*. Mallorca.
- RULLAN, José (1926-1927). «Notícies para servir a la historia eclesiàstica de Mallorca». *BSAL*, 21, p.344-347.
- SAGRISTÁ, Emilio (1952). *La Catedral de Mallorca. El enigma de la Capilla de la Trinidad*. Castellón de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.
- SOTO, Ricard (1996). «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII: un estat de la qüestió». *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2, p. 605-647.
- TORRES, Leopoldo (1959). «Naves de edificios anteriores al siglo XIII cubiertas con armaduras de madera sobre arcos transversales». *Archivo Español de Arte*, 32, p. 109-119.
- TORRES, Leopoldo (1969). «Naves cubiertas con armadura de madera sobre arcos perpiaños a partir del siglo XIII». *Archivo Español de Arte*, 33, p. 19-43.
- VERGER, Catalina (2001). *Montuïri. Passatges d'història. Segles XIII-XIX*. Montuïri: Ajuntament de Montuïri.
- ZARAGOZÁ, Arturo (2003). «Arquitecturas del gótico mediterráneo». A: *Una arquitectura gótica mediterránea*. València: Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura i Educació, Subsecretaria de Promoció Cultural, Vol I, p. 110-128.

COMUNICACIONS

LA PUBLICACIÓ DE MONTUÏRI *BONA PAU*

ONOFRE ARBONA

Des d'aquell 27 de gener de 1952, ara fa gairebé 57 anys, han passat moltes coses, molts d'esdeveniments, molts de successos, molts de canvis de tota mena, que han incidit directament en el nostre poble. Aleshores, uns nins –els qui són vius ja tenen més de 65 anys i possiblement ja no se'n recorden– repartien dins l'església una petita octaveta amb el títol de *Bona Pau*. Es probable que passàs desapercibuda per a la majoria dels qui la reberen, com si d'una estampeta més es tractàs.

En aquell temps, a Montuïri, com a la resta dels pobles de l'illa i d'arreu d'Espanya, es vivia un període de certa normalitat dins els anys de dictadura. No hem d'oblidar, però, la severa repressió que s'allargà tot el temps del règim dictatorial fins a l'arribada, el 1975, de la democràcia. En el transcurs d'aquells anys –com tothom sap– els batles eren nomenats pel governador civil i havien de ser addictes al sistema de l'època. Pel que respecta a la religió, oficialment tothom era catòlic, dins un clima de nacional-catolicisme que imperava per tot arreu. Aleshores era corrent veure el clero presidint actes i inauguracions amb les autoritats civils i contemplar els qui exercien el poder civil encapçalant actes religiosos.

Mentrestant, la vida dins Montuïri anava discorrent sense gaire obstacles, encara que molta gent de la vila mantenia fresques les ferides i seqüeles esdevengudes a conseqüència d'aquella fratricida Guerra Civil (1936-1939). D'aquesta manera, durant la dècada de 1940, Montuïri, com tota la nació espanyola, visqué marcada a conseqüència d'aquella confrontació i, també, de la Segona Guerra Mundial. Es pot considerar, per tant, com una època de precaució i escassetat. El rector d'aleshores, don Bernat Martorell –aquell capellà jove, que sols feia mig any que s'havia estrenat com a rector–, pretenia que *Bona Pau* fos una publicació per al poble i que partia de l'església. Els mitjans amb què comptava i el recolzament de què disposava, però, no li permeteren altra cosa que fer una petita octaveta. L'edició d'una revista pròpia no es féu realitat fins a l'any següent en què el qui ara parla va agafar *ses missions*. Encara ho record bé: vaig manifestar al rector que sols em comprometia per un any. Jo ja havia acabat la carrera de mestre, el meu destí era a Ciutat i, aleshores, Montuïri no m'interessava tant com ara. Era fadrí, havia de cercar al·lota per casar-me qualche dia... i altres quimeres copsaven la vida, la meua, d'un jove de 27 anys. D'aleshores ençà s'han donat moltes circumstàncies en tots els àmbits, però, en particular, cal fer esment a les etapes més significatives a l'entorn d'aquesta publicació.

La primera mesura que aplicàrem per convertir l'octaveta *Bona Pau* en una revista pròpia fou ampliar-ne l'extensió i difondre-la per tota la vila. Aquí vengué la prime-

ra dificultat: la censura estatal se n'adonà –pensem que érem en temps de dictadura i les seqüeles de la guerra civil, com hem dit, eren fresques– i vàrem haver de legalitzar-la com si es tractàs d'un gran diari, *La Vanguardia* per exemple. Però no ens acoquinàrem. Férem les gestions oportunes, redactàrem els documents escaients, acudírem a Madrid, estenguérem una instància dirigida al Ministre d'Informació i Turisme (en aquell temps, el Sr. Fraga), abonàrem les taxes... Amb data de 19 d'octubre de 1953, rebíem l'autorització de la Direcció General de Premsa del Ministeri d'Informació i Turisme, la qual cosa suposava el reconeixement i el vistiplau oficial. Des de 1953 fins a la democràcia, abans de la sortida de cada número i com feia tota la premsa escrita, havia de passar per la censura oficial. Per cert, encara guardam tota aquella trcalada d'exemplars amb l'empremta que justifica aquell obligat requisit.

És normal, per tant, que el context i la línia ideològica dels primers 25 anys de *Bona Pau* fossin l'única correntia del temps que aleshores es vivia, si bé en el caire religiós es poden diferenciar clarament dos períodes: el d'abans i el de després del Concili Vaticà II, celebrat entre 1962 i 1965. Posteriorment, en el caire social, també cal distingir el temps de la dictadura (fins a 1975) i els anys successius, de democràcia. Per altra part, cal considerar que els primers números que es varen repartir eren de franc; la gratuïtat s'allargà més de 25 anys i sense cap casta d'ajuda. Avui sí que en tenim, d'ajuda econòmica i, amb ella i amb la mica que abonen els subscriptors, la revista pot ésser repartida a les cases; però no disposam de tants de doblers com per a poder retribuir els col·laboradors. I vet aquí per què no comptam amb gent jove per rellevar-nos. Naturalment, amb els ingressos actuals no es pot donar una paga a ningú. Ja en tendríem, de gent, si els joves montuïrers –molts d'ells més preparats que nosaltres mateixos– considerassin aquesta revista com a cosa pròpia. Així i tot, procuram obrir-nos tant com podem, perquè *Bona Pau* ha de donar cabuda a les inquietuds dels seus col·laboradors i lectors.

Anem esbrinant, tira a tira, certs detalls, interessants o curiosos, de la història de la nostra revista. Alguns d'aquests detalls ja varen aparèixer en el número extraordinari de *Bona Pau*, de gener de 2002, amb motiu dels 50 anys d'existència, i altres ten-gueren el seu propi ressò en el volum número 3 de *Quaderns Montuïrers*.

Es podria dir que Montuïri i *Bona Pau* han anat lligats sempre de la mà en el trans-curs d'aquest mig segle de marinatge. Tant de la revista com del poble, se'n poden esbrinar perfectament tres etapes ben diferenciades, que podrien ser la infantesa, l'ado-lescència o joventut i la maduresa: o sia, el creixement normal de qualsevol ser. De totes maneres i en tot temps, en el transcurs d'aquests 50 anys, *sa fulla de la Bona Pau* –com se la reconeixia i encara ara alguns l'anomenen així– gairebé ha estat l'únic punt de referència, com a mitjà de comunicació local, a part de les correspon-salies dels diaris que abasten tota l'illa. Alguns records d'aquells primers moments són les inadequades condicions d'impressió, l'àrdua tasca de recollir textos, d'escriu-re a màquina, de tragar l'escrit en lletres de plom des de la linotípia a la impremta, organitzar la seva distribució... Per cert, encara ara recordam aquells 25 anys en què cada mes recollíem el plom de la linotípia per dur-lo a la impremta, tot per estalviar uns doblers i perquè no disposàvem de més. M'ho recordava el meu fill que, moltes vega-

des, de jovenet, quan jo no podia fer-ho, va haver de córrer carrers de Ciutat carregat amb el plom...i com pesava aquell plom!

En aquells temps, érem conscients de la infantesa de *Bona Pau*. Era una incipient publicació formada per quatre *quartilles*, on hi solia haver un títol destacat sobre un article d'opinió (generalment un tema d'església o educatiu), i tres pàgines més amb el noticiari històric, local, religiós, demogràfic, esportiu... Llavors, s'anà ampliant amb altres dades d'interès popular. La línia editorial depenia normalment del director, llevat de certes ocasions, poques, en què intervenia directament el rector de la parròquia, titular del full.

A la fi dels primers 27 anys, passada l'adolescència i en plena joventut, ja en democràcia i quan *Bona Pau* ja havia entrat a quasi totes les cases del poble, hi començà a haver divergències, xocs de mentalitats, canvi d'opinions... Això es produí tant en *Bona Pau* com en el poble. La societat montuïrera –com la de pràcticament tots els pobles– havia romàs estancada i, aleshores, es començaven a sentir manifestacions polítiques i socials enfrontades, de tal manera que, a estones, les aigües davallaven remogudes. És clar que enmig dels terbolins no es pot exigir serenor, equanimitat i absolut equilibri. Aquella espècie de fiblons remogueren *Bona Pau*, com també les relacions entre sectors del poble, sovint oposats i enfrontats. Les interpretacions d'uns i altres ens agafaven desprevenguts.

Era l'inici d'una època diferent, més rica i oberta, sobretot a nivell local. Hi havia esperit reivindicatiu i eren palpables les fortes confrontacions. Es notava un poble dividit, en el qual les manifestacions culturals, socials, artístiques i polítiques provenien d'una ampla capa jove que aleshores feia notar el seu pes qualitatiu. No sempre quedava clara la frontera entre unes reivindicacions i unes altres. Encara es recorden aquelles guerres de símbols, la polèmica de la Creu dels *Caídos*, les discussions a l'entorn de l'ús de la nostra llengua, manifestacions culturals com Sant Antoni al viu, els noms dels carrers, el canvi de titularitat del camp de futbol...

A finals del 1980 entràvem a la maduresa. Es va acordar el canvi d'imatge i d'extensió de *Bona Pau*. Una vegada decidit això, poguérem comptar amb l'entusiasme del rector Bartomeu Tauler, de Gabriel Gomila i de Joan Miralles. També tenguérem l'ajuda de Miquel Martorell Fullana, Raimundo Arbona, Catalina Sastre, Joana Mas i grups de joves que hi participaven esporàdicament. D'aquesta manera, l'any 1981, la fulla es convertia en una revista mensual que estampàvem a la impremta d'Apòstol i Civilitzador, dels Franciscans de Petra.

Amb aquestes perspectives, a començaments de 1981, *Bona Pau*, sense perdre les seves característiques fonamentals, s'obria amb més espai a les activitats culturals i socials i als diversos grups del poble. Per exemple, a partir de l'agost de 1979, ja es redactava el 80% de la revista en català i, més endavant, el 100%. Això comportà, en principi, algunes incomprendions, ara ja ben superades. Aleshores, un equipet animós i de bona voluntat s'encarregava de la maquetació, amb unes eines elementals, a uns tallers improvisats i rudimentaris que la rectoria posà a la nostra disposició. Les fotos encara sortien boiroses, tenia 8 o, com a màxim, 12 pàgines i les columnes eren un poc tortes. Es començà una secció d'ironia, humor i realisme que

encara ara continua, sovint discutida, però sempre molt llegida. Es tracta de la secció *S'ha dit que...* Poc temps després, s'estrenà una altra secció, on s'exposaven consideracions per a repensar a l'entorn de qualche fet d'actualitat local o forana: *Dos dits de seny*. Així, anàvem fent proves i demanàvem ajuda a col·laboradors que s'estrenaven. No sempre encertàvem per trobar anàlisis objectives amb un llenguatge adequat i intel·ligible però, certament, milloràvem dia a dia.

L'orientació popular científica i la història oral fou mantenguda per Joan Miralles i Monserrat. El periodisme esportiu fou ampliat i sempre coordinat per un quasi professional: en Gabriel Gomila Jaume. La distribució s'anà organitzant per responsables de carrers amb una coordinadora, que aleshores era n'Aina Socias Miralles. S'incorporà un dibuixant de qualitat, en Mateu Rigo Bonet. Esporàdicament, poguérem comptar amb entrevistadors, comentaristes, historiadors, glosadors i glosadores... Les receptes de cuina ens arribaven mitjançant Catalina Sastre Pericàs. I també s'incorporaren glosadors com Antònia Adrover i Miquel Massanet «Parrí». Uns i altres eren animadors de la cultura popular. També s'anaren recollint arxius, es reberen fonts de fotografies tan valuoses com les de Bartomeu Sampol i, amb altres col·laboradors, assolírem considerables reportatges... També hem d'esmentar la columna mensual d'Andreu Genovard, molt valorada i llegida. Ara fa gairebé 30 anys que ingressàrem a l'Associació de Premsa Forana, dins la qual consideram que venim complint el paper que ens toca. Es pot dir, per tant, que avui tot el poble de Montuïri rep una revista acabada a ca seva i molts de montuïrers l'esperen ansiosos al seu lloc de residència. Per tant, fa gairebé 30 anys que *Bona Pau* ha entrat dins l'etapa de maduresa.

En el transcurs d'aquestes tres darreres dècades, no hem tengut encontrades per motius esportius, educatius, socials o religiosos; sí que n'hem tengut, en canvi, per motius polítics. Podem assegurar que hem hagut de nedar enmig de dues aigües per mantenir *Bona Pau* objectivament imparcial. Aquesta afirmació, malgrat tot, no és acceptada per tothom. Si ens hem escorat, no ha estat amb mala intenció. Com a exemple d'aquest desapassionament, volem que quedi palès que, quan commemoràvem el 40 anys, quan editàrem el número 500 i amb motiu de les noces d'or, convidàrem representants polítics atenent només a la seva representativitat, independentment de la ideologia.

El fet d'haver arribat a una fita tan significativa no ha estat una tasca fàcil ni feina d'una sola persona. Hem hagut de ser molts els qui hi hem fet feina i hi hem posat la nostra il·lusió per espai de molt de temps. Ho hem fet, però, com una espècie de quimera, desinteressadament, tot considerant que l'esforç haurà servit de qualche cosa en bé de la informació, cultura i història del nostre poble. Encara que només haguéssim posat de relleu els fets de cada dia, els que conformen la vida montuïrera, ja considerariem justificada la nostra tasca. Però, com tothom haurà pogut comprovar, *Bona Pau* ha estat i és qualche cosa més, sobretot en aquesta darrera etapa. Ens hem pogut estendre amb els mitjans dels quals disposam, sobretot persones sacrificades i recursos econòmics (això ha fet que no hi hagués dèficit). A més, tenim pràcticament tot un poble que ens recolza, encoratja i anima a seguir endavant, a no aturar-nos, amb motiu de la celebració que sia. Les nombroses mostres d'afecte i d'aprovació que hem rebut,

tant de Montuïri com d'altres indrets, de persones poc o molt significatives, tant per escrit com de paraula, confirmen la justificació de la nostra tasca.

És per això que, amb motiu d'haver complert tants d'anys, és de justícia considerar l'esforç i interès dels nou rectors que, durant aquests deu lustres, han regit la nostra parròquia. També valoram el treball desinteressat de les repartidores, administració i col·laboradors, que per espai d'anys han participat i participen en les tasques literàries. Igualment, valoram els qui s'han incorporat en aquesta etapa de maduresa a la nostra redacció i encara hi continuen, com són Guillem Mas, Miquel Martorell (si bé aquest ja havia participat en els primers números, els anys 1952, 1953 i 1954), Antoni Mateu, Cion Nicolau, Catalina Barceló, Gabriel Camps, Felip Munar, Lluís Servera, Isabel Mayol, Mª Antònia Rigo i, darrerament, Mateu Moll, Joan A. Ramonell i Joan Socies. Tots ells, els abans anomenats i els qui hi han col·laborat esporàdicament són els artífexs de *Bona Pau*. N'hi ha d'altres que no hem citat —una trentena— i durant algun temps hi aportaren la seva valuosa col·laboració. Vull retre un homenatge a tots ells: als del passat, als actuals i als que ja no hi són —em vénen a la memòria Pere Capellà, Bartomeu Verger, Miquel Massanet «Parrí», Antoni Gomila i Josep Oliver—.

Evidentment, també vull mostrar el nostre agraïment a la Parròquia, propietària de la capçalera. Per altra part, donam les gràcies als lectors i subscriptors, molt importants, ja que sense ells no tendria raó de ser una publicació. Hi ha, també, els anunciants i tots els que hi col·laboren econòmicament, sense oblidar l'Ajuntament, el Consell de Mallorca, la Conselleria d'Educació i Cultura, el Govern Balear... A tots, els agraïm haver arribat al dia d'avui. Moltes més coses han romàs sense expressar. Cinquanta anys de vida són difícilment resumibles, però avui voldríem que *Bona Pau* continuàs essent, per molts d'anys, la publicació de Montuïri.

L'any 1999, començarem la publicació de la col·lecció «Quaderns Montuïrers», que va suposar l'inici d'una sèrie de monografies sobre cultura i història del nostre poble. És un recull de treballs que, per la seva llargària, són difícils d'inserir a la publicació mensual, limitada per la seva extensió. Fins a data d'avui, ja n'han aparegut dotze:

1. (1999) Guillem Mas i Miralles i Antoni Mateu i Socias
Montuïrers a la Guerra Civil (1936-1939)
2. (2000) Bartomeu Gomila i Jaume
Montuïri abans de 1300
3. (2001) Onofre Arbona i Miralles
Mig segle d'història: 1951-2000. Efemèrides de Montuïri en el decórrer de Bona Pau
4. (2002) Antoni Martorell i Miralles
El folklore musical balear. Referent antropològic de la nostra identitat
5. (2002) Diversos
Parlaments del cinquantenari
6. (2003) Honorat Ribas Manera
Biografia del P. Miquel Rubí Pocoví, Missioner

7. (2004) Joan Miralles i Monserrat
Vida i obra de Pere Capellà Roca «Mingo Revulgo»
8. (2005) Paula M. Amengual Nicolau
Son Fornés. Les restes d'una comunitat mil·lenària
9. (2006) Cosme Bauçà i Adrover
Notes històriques de Montuïri... del meu arxiu
10. (2007) Gabriel Juan i Galmés
Presència de Montuïri en la premsa popular del vuit-cents
11. (2008) Jaume Mayol Amengual
Història de la construcció de Ses Escoles de Montuïri
12. (2008) Guillem Mas i Miralles
Es Puig Moltó, 1948: els fets

COMUNICACIONS

UN INSTRUMENT MUSICAL REPRESENTAT EN EL RETAULE DE MATEU LLOPIS DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE MONTUÏRI

XAVIER CARBONELL

En memòria de Gabriel Rosiñol Verd

El retaule de les Ànimes, de la Seu mallorquina, fou obrat i acabat l'any 1546 pel pintor cordovès –de naixement– Mateu Llopis. L'impacte estètic d'aquest retaule fou el motiu pel qual es volgué contractar el mateix pintor per fer el retaule de l'altar major de l'església parroquial de Montuïri. La decisió es prengué dia 28 de març de 1546 en una reunió del batle amb els Jurats de la vila, el rector i diversos mossens. El rector, ardiaca i canonge de la Seu, mossèn Lluís de Vilallonga, proposà el pintor Mateu Llopis –que exercia el càrrec i dignitat d'alguatzir des de pocs dies abans– com el més apropiat per assolir aquell projecte, perquè era el mestre pintor que «via fet un en la siutat en la seu per les Ànimes de Porgatori». Segurament fou mossèn Lluís de Vilallonga qui comandà i programà els continguts de la composició icònica del retaule. El 23 de maig del mateix any, Llopis signà el contracte conjuntament amb el fuster Joan Dagà, els jurats Mateu Gomila, Bernat Ribas i Bartomeu Mas, els magnífics mossens Francesch de Comellas i Gabriel Miralles, els honorables obrers Miquel Venrell i Bernat Ribes i el notari Pere Albanell. Des de la firma contractual, hi hagué un llarg procés de realització, un camí ple d'entrebancs i obstacles. Tot i que la signatura d'aquell document notarial comprometia al pintor a «donar acabat lo dit retaule dins dos anys», superà els quatre anys. Les dificultats econòmiques i de finançament entorpiren l'execució pictòrica i generaren un nodrit conjunt d'una trentena de documents, col·lecció quantitativament excepcional en el context biogràfic del pintor i també en el marc artístic general, coetani i geogràfic. Finalment, el Retaule Major fou beneït el 24 d'agost del 1550.

Mateu Llopis va representar la música o, millor dit, un instrument musical en una escena del complex cosmos, programat i organitzat, d'imatges narratives del retaule de Montuïri. A l'escena de la Nativitat o de l'Adoració dels Pastors, el pintor retratà, d'una manera força dissimulada i gairebé amagada o semi-oculta, un aeròfon en repòs, com a part de l'utilatge d'un pastor situat en primer terme. Els instruments musicals sovintegen en les produccions, segures o atribuïdes, del taller dels Llopis. Ara per ara, coneixem una vintena llarga d'imatges instrumentals –en solitari o en conjunció concertant– i tres escenes explícites d'execució vocal, en concret:

Cordòfons –3 llaüts, 3 guitarres o violes de mà, 3 arpes i dues violes d'arc–

1. Retaule de l'Epifania, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Dos àngels músics, un d'ells amb un llaüt a les mans.
2. Retaule de l'Epifania, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Duet d'àngels músics, guitarra o potser viola de mà.
3. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Sis àngels músics a la Santa Cova. Entre ells un sonador d'una arpa gran.
4. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Àngel sonador de guitarra o de viola de mà.
5. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Àngel amb un llaüt a les mans.
6. Taula (?) de l'Assumpció, c. 1578-1579.
Col·lecció Ferrando ?, Palma ?
Als peus de la imatge dos àngels sonadors, un d'ells amb una arpa.
7. Taula (?) de l'Assumpció, c. 1578-1579.
Col·lecció Ferrando ?, Palma ?
Àngel amb una viola d'arc o viola *da gamba*.
8. Retaule de l'Anunciació, 1590.
Sala Capitular del Convent de Santa Clara, Palma.
Tres àngels escultòrics. Un d'ells toca l'arpa de coll.
9. Retaule de l'Anunciació, 1590.
Sala Capitular del Convent de Santa Clara, Palma.
Àngel escultòric amb llaüt.
10. Retaule de l'Anunciació, 1590.
Sala Capitular del Monestir de Santa Clara, Palma.
Àngel escultòric amb una viola d'arc en posició descendent.
11. Taula de la crucifixió, c. 1570.
Sala Capitular del Monestir de Santa Clara, Palma.
Nativitat a la predel·la. Cor d'àngels voladors. Sonador de viola de braç.

12. Taula de la crucifixió, c. 1570.
Sala Capitular del Monestir de Santa Clara, Palma.
Nativitat a la predel·la. Cor d'àngels voladors. Sonador de cordòfon, llaüt ?

Idiòfons –1 triangle i 3 campanetes–

1. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Un dels sis àngels de la Cova, amb un triangle o *estrep* a les mans.
2. Sant Antoni Abat, c. 1574-1575.
Parròquia de Sant Llorenç de Moscardi.
De la mà del sant asceta hi penja una campaneta.
3. Retaule de la Visitació, Sant Miquel i Sant Antoni, c. 1575.
Possessió de Valldurgent, Calvià, obra perduda.
Campana penjant del gaiato de Sant Antoni.
4. Pintura de Sant Antoni Abat, c. 1582.
Rectoria de Sencelles.
Campaneta en el gaiato del Sant.

Aeròfons –2 cornamuses, 1 flabiol a dues mans, 3 trompetes llargues, 4 trompes llargues, 1 aeròfon de dos canons, 1 orgue de coll–

1. Taula de la Nativitat o de l'Adoració dels Pastors, c. 1546.
Col·lecció de la Caixa de Balears, «Sa Nostra», Palma.
2. Pastor amb cornamusa –sarró revestit d'un tèxtil teixit amb una quadrícula o damer, instrument que mostra tres llargs bordons verticals, de llargària diferenciada–.
3. Taula (?) del Judici Final, c. 1565.
Col·lecció Santillana ?, Madrid ?
Àngels apocalíptics sonant dues trompetes rectes i dues trompes llargues.
4. Díptic del Judici i de la Crucifixió, c. 1580.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
A la imatge del Judici, àngels sonadors de dues trompes llargues i corbades.
5. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Un dels sis àngels de la Cova sonant un aeròfon de doble canó –*aulos* ?–.
6. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Àngel sonador d'orgue de coll o portatiu.

7. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Pastor al ras que fa sonar la cornamusa –presenta doble grall i no té bordons, a la manera de les *zampogne* italianes–.
8. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1572-1574.
Museu Diocesà de Mallorca, Palma.
Pastor sonador de flabiol amb les dues mans.
9. Retaule de la Mare de Déu del Roser, c. 1575-1577.
Parròquia de Sant Llorenç de Moscarí.
Imatge del Camí al Calvari. Saig trompeter.

Veus –un cor de cinc parts i un cor a quatre veus–

1. Taula de la Nativitat o de l'Adoració dels Pastors, c. 1546.
Col·lecció de la Caixa de Balears, «Sa Nostra», Palma
Àngels voladors dins una aurèola nuvolosa, a primer terme cinc cantaires amb un cançoner enquadernat.
2. Pintura del Lavatori, c. 1571-1572.
Sala Capitular del monestir de Santa Magdalena, Palma.
Cor de quatre àngels voladors, canten polifonia (?) amb dues partitures obertes.
3. Taula de la Crucifixió, c. 1570.
Sala Capitular del monestir de Santa Clara, Palma.
A la predel·la, imatge de la Nativitat. Cor d'àngels voladors, cantors i instrumentistes, un amb llibre obert.

Les associacions instrumentals representades –a duo, i en conjunts de tres, quatre i sis– són: cornamusa i flabiol –una tipologia de colla on hi falta el tambor–; dues trompes; dues trompetes i dues trompes; llaüt i viola de mà; llaüt, guitarra i arpa de coll; viola d'arc i arpa; triangle, doble aeròfon, llaüt, arpa, guitarra i orgue de coll. La cornamusa fou retratada una vegada en solitari, així com les campanetes dels antonians com a símbol del primer pare del desert. Els instruments i els conjunts vocals sempre foren associats a patrons icònics concrets: l'Anunciació, la Nativitat –àngels i pastors– i les seves imatges devocionals popularment venerades –com el Betlem de la Sang o de Jesús–, el Lavatori, el Camí del Calvari, l'Ascensió, l'Assumpció, el Judici Final i les imatges de Sant Antoni. A voltes, les representacions mostren un caire clarament retòric, com en el cas del retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús. En aquest retauló, l'*aulos* és una còpia de la flauta de dos canons del model monumental de la Sang, però, tot i això, és transformat en una imprecisa imatge inspirada en el món antic de la romanitat. Els músics i sonadors reflecteixen l'univers proper i quotidià de pas-

tors i saigs. També reflecteixen, alhora, un territori fantàstic i imaginari, on dominen els àngels amb la seva apropiada i essencial labor musical de lloança.

La taula de la Nativitat o de l'Adoració dels pastors ens mostra un espai pictòric fortament cromàtic. Hi ha uns colors brillants i lluminosos, dominats pel verd del teixit que cobreix la menjadora i de la capa de Sant Josep i pel vermell intens de la vesta del mateix personatge. La composició, tal com es conserva avui, retalla part de l'escena –bona part de la figura de Maria i del pastor situat en primer terme–. El conjunt de figures que articula l'escena resulta bigarrada i densa. A la meitat de l'esquerra, el pintor representà, esquemàticament, un espai cobert. Es tracta d'un estable o establia que aprofita elements d'un antic edifici en runes –una columna amb una base d'un blanc marmori i un fust d'acolorides vetes i grans carreus, situats al fons de l'edícula– i elements constructius de gran rusticitat, com un tronc emprat de piló o pilar de sosteniment d'una coberta no representada. Dins l'espai de l'establia, el pintor hi situà Maria, en estàtica quietud, agenollada i amb les mans juntes en posició de pregària, i les testes del bou i la mula. També hi situà Sant Josep –agenollat i amb el cap i rostre inclinat–. En primer terme i en situació central, hi ha el nin Jesús, nu i estirat sobre una roba que probablement cobreix la menjadora. Maria fou retratada com una jove de cabells llisos i rossencs, amb una faç abstreta i contemplativa, amb l'esguard dirigit envers l'infant, vestida amb roba roja i mantell negre. El seu espòs mostra una edat més avançada, tal com assenyalen la clepsa calba i la corona de cabells i la barba albes. És el centre espacial i cromàtic de la representació i mostra un esguard d'admirat estupor, també dirigit envers el nin. La meitat del costat dret és, en contrast, més moguda i està organitzada en tres termes espacials i dos moments temporals i escènics diferenciats. En l'angle superior de la taula i en un fons paisatgístic distant, Llopis hi situà un ramat de xots o ovelles i, ben a prop, un grup de pastors en rotllana i amb els braços elevats, sobtats per una aparició celestial no representada. Sota la imatge paisatgística i dels pastors guardians del bestiar, l'escena fou organitzada en dos plans, que mostren un conjunt de tres pastors, que s'han apropat a l'indret del Miracle per admirar i adorar l'infant. Així, en primer terme i als peus de la menjadora, hi ha el primer pastor que ha arribat. Resta agenollat i meravellat, amb els ulls esbatanats i la mà dreta expressivament oberta, alhora que amb l'altre braç diposita l'ofrena d'una bossa o sarró a peu de bressol. Després, arriben els altres dos: un duu un xotet al coll i l'altre, cobert amb un roig capell, intenta guaitar l'infant, amb una animada torsió que dinamitza més encara aquest costat de la composició.

En aquesta taula, el pintor representà bona part dels tòpics icònics de la Nativitat, àmpliament difosos en la plàstica tardomedieval i també en l'art coetani del cinc-cents. La menjadora ja és descrita a l'Evangelí de Sant Lluc (Lluc 2, 6-7). Sovint l'espai on se situa l'escena de la Nativitat és una cova. Es tracta d'un indret descrit per Justí, màrtir del segle II (*Diàleg amb el jueu Trifó*, 78) i per diversos evangelis apòcrifs: el de Sant Jaume (Protoevangelí de S. Jaume XVIII-1), el de Pseudo Mateu (XIII-2), el *Liber de infantia salvatoris* (LIS 69, 73-74) i l'*Evangelí àrab de la infància* (III-1). Però l'habitual imatge de l'estable representada en el nostre retaule fou fonamentada en la narració de l'Evangelí armeni de la infància (IX, 2) i del Pseudo Mateu (XIV, 1): «tres dies des-

prés de néixer el Senyor, sortí Maria de la gruta i s'apostentà en un estable. Allà reclinà el nadó en un pessebre i el bou i l'ase l'adoraren...». L'avís angèlic als pastors i la conseqüent visita a l'indret lluminós del Miracle ja és present a l'Evangeli de Sant Lluç: «A la mateixa contrada hi havia uns pastors (...). Un àngel del senyor se'ls va aparèixer (...)» (2, 8-13); «Hi anaren, doncs, de pressa i trobaren Maria i Josep, amb l'infant posat a la menjadora (...)» (2, 16); «després els pastors se'n tornaren, glorificant déu i lloant-lo pel que havien vist i sentit (...)» (2, 20). També ho trobam en el Pseudo Mateu (XIII, 6) i en l'*Evangeli àrab de la infància*.

Des de l'alta època medieval, tant a Orient com en els estats del Mediterrani occidental, són freqüents, en les imatges de la Nativitat, les representacions dels pastors amb instruments musicals. Generalment, són retratats en una situació activa, és a dir, en el moment de sonar i, no tan sovint, en una disposició passiva, com a part de l'utilatge del pastor portador. Aquestes representacions musicals es fonamentaren en dos fets. Per un costat, hi ha l'ús habitual d'instruments entre els pastors des de temps antics i immemorials. A voltes, els usaven d'una forma especialitzada i distintiva (siringes o flautes de Pan, xeremies diverses i vezès, flabiols variats i cornamuses). Aquests instruments servien per amenitzar les llargues estones inactives del pasturatge, per alegrar els desplaçaments i assenyalar la posició i la vigilància desperta dels pastors als amos i propietaris del bestiar. Hem de dir que aquestes finalitats eren presents en la praxis dels pastors mallorquins fins fa només mig segle. Per altra banda, hi ha una probable confusió en la traducció, feta des del grec, d'un passatge de l'Evangeli de Sant Lluç que parla d'uns «pastors que vivien al ras i de nit es rellevaven per guardar el ramat» (2, 8-13). L'expressió *agraulontes* (pastors que viuen i pernocten al ras) fou confosa amb *aulontes*, és a dir, sonadors d'aeròfons.

L'instrument representat en el nostre retaule fou situat a la cintura del personatge, en el costat esquerre, entre el cinyell o cinturó i la roba externa del pastor. Així, el personatge retratat tenia les mans lliures per disposar l'ofrena als peus de la menjadora. L'artista representà, amb notable fidelitat, la cara frontal de l'instrument. Creiem, emperò, que aital imatge reflecteix una evident desproporció entre la seva longitud i el diàmetre del tub, i entre les dimensions de l'aeròfon i la talla del pastor portador. El canó del flabiol mostra una forma clarament cilíndrica. El color del tub i la brillantor brunyida que el pintor detallà semblen senyalar una matèria llenyosa —no canya—; segurament era fet d'una fusta dura, potser cirerer —o bé ginjoler, alzina o albercoquer—. L'extrem inferior del canó es presenta recobert per una anella o virolla metàl·lica decorada amb regui-xos (o potser incisions) longitudinals, equidistants paral·lelament. La part superior o embocadura, segons l'escorç de la pintura, no divergeix gens de la morfologia general del tub, és a dir, mostra amb aquell una continuïtat absoluta, sense elements individualitzadors en la forma. Conseqüentment, l'embocadura de l'instrument seria cilíndrica i amb l'extrem rom o pla. En aquest costat del tub, no hi ha cap virolla de metall com a l'altre extrem. La finestrella del bisell mostra una mida gran en amplària i llargària respecte al diàmetre i longitud del canó; l'obertura practicada és molt propera a l'extrem. La forma de la finestra del bisell és en bona part rectangular, però amb un pronunciat arrodoniment en el costat inferior, tot plegat perfilant una forma d'ungla. L'lopis repre-

sentà, alineades i equidistants, diverses obertures destinades a l'execució digital del músic. La filera de forats es representà interrompuda pel decorat cinturó del pastor, que cobreix l'indret del segon forat d'un conjunt de cinc. Aquest nombre d'obertures és característic dels flabiols tradicionals mallorquins i menorquins. Això ens fa suposar que el model que reproduí el pintor tendria en la cara posterior del canó dues perforacions més: una per damunt del primer forat frontal i l'altra més o menys per sobre dels dos inferiors frontals. La semblança amb els actuals flabiols mallorquins és significativa:

Retaule de Montuïri

Fusta dura, color obscur, vermellós o marronós.

Tub cilíndric

Cinc obertures frontals

?

Inexistència de forats de correcció en l'extrem inferior

Embocadura d'extrem rom

Finestrella del bisell ample

Finestrella del bisell amb forma d'ungla

Sense cap anella o virolla a l'embocadura

Anella metàl·lica o virolla a l'extrem inferior

Flabiols tradicionals mallorquins

Fusta dura, color obscur, vermellós o marronós –generalment cirerer, magraner, alzina, albercoquer, etc–.

Tub cilíndric

Cinc obertures frontals

Dos forats posteriors

Existència de forats de correcció en l'extrem inferior

Embocadura d'extrem rom

Finestrella del bisell estreta

Finestrella del bisell rectangular

Anella metàl·lica o virolla a l'embocadura

Anella metàl·lica o virolla a l'extrem inferior

Les semblances morfològiques són prou reiterades per pensar que el model representat pel pintor pertany al mateix grup familiar dels flabiols mallorquins actuals. Així, doncs, la imatge montuïrera és, probablement, el primer testimoni documental plàstic i el primer antecedent dels trets visualment definidors d'una nostrada tradició instrumental. Les diferències són més de caire proporcional que no de concepte; són diferències que marcarien l'afinació i la tessitura. La posició passiva de l'instrument i el fet que no n'hi aparegui cap altre –especialment membranòfon– ens impedeixen conèixer si la utilització d'aquest aeròfon seria la mateixa que la dels flabiols actuals. És a dir, no sabem si seria emprat conjuntament amb un tambor cilíndric per un mateix músic o si seria sonat amb les dues mans.

La imatge de la Nativitat de Montuïri i el seu *fobiol* no són pas un cas aïllat en la plàstica mallorquina del cinc-cents. Unes quantes obres pictòriques i escultòriques representaren el Naixement de Jesús amb pastors al ras, en camí o en plena adoració, i aquests personatges sovint porten o sonen instruments musicals.

1. Cadirals del cor de la Seu, plafó de la Nativitat, 1514-1519, obra de Antoine Dubois i Philippe Fillau. El tallista representà un pastor entre el bestiar tot tocant un flabiol amb les dues mans.
2. Oli sobre taula de la Nativitat, c. 1546, col·lecció de la Caixa de Balears «Sa Nostra», Mateu Llopis sènior. Cornamusa.

3. Taula de la Nativitat, Sant Sebastià i Sant Joan Baptista, c. 1550-1570, col·lecció particular, obra atribuïda a Mateu Gallard. Pastor amb cornamusa.
4. Escena de la Nativitat, taula d'un grup de quatre, parts d'una predel·la, 1550-1570, església de la Sang a Palma, obra atribuïda a Mateu Gallard. Pastors músics?
5. Retaule de Sant Martí, c. 1570, església parroquial de Sineu, atribuït a Rafel Guitard. Pastor sonador de flabiol i tambor.
6. Retaule de la Mare de Déu del Roser, c. 1570-1585, església de Sant Miquel de Campanet, obra d'autor desconegut, però proper als tallers dels Llopis i del mestre Guitard. Pastor amb un tambor.
7. Retaule Major de Sineu, 1571-1581, baixos relleus de Gaspar Janer. Dos pastors formant colla –*fobiol*, tambor i cornamusa–.
8. Retauló de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1573-1574, Museu Diocesà de Mallorca, obra de Mateu Llopis sènior. Pastors situats al ras amb els ramats, tocant el flabiol a dues mans i la cornamusa.
9. Retaule del Roser de l'església de Sant Jeroni de Palma, requadre de la Nativitat o del Betlem de Jesús, c. 1580-1590, autor desconegut, però relacionat amb el taller dels Llopis. Pastor amb cornamusa i un tambor al seu costat.
10. Retaule Major de Monti-sion, escena de la Nativitat a la predel·la, c. 1610, obra escultòrica de Camillo S. Parrino. Pastor amb cornamusa.

Totes les imatges citades posen en mans dels pastors exclusivament instruments que són propis de la nostra i tradicional conjunció musical, és a dir, la mallorquina colla de xeremiers. La tria d'aitals instruments respon, al nostre entendre, a una observació realista. Els tres instruments ja eren aleshores propis del món dels pastors, cosa que és alhora potenciada pel caire simbòlic i al·legòric dels mateixos instruments, que assenyalen l'ofici dels seus portadors. Les colles sovint foren representades incompletes –amb l'única excepció de la imatge del retaule de Sineu obrat per Gaspar Janer–: cornamusa sola en les obres de Gallard, de Llopis a *La Nativitat* de c. 1546 i en el retauló de c. 1573-1574, i de Parrino; flabiol sol a dues mans en les produccions de Dubois/Fillau i en el retaule de Montuïri; tambor sol al retaule de Campanet; flabiol i tambor en el retaule d'en Guitard de Sineu; xeremies i tambor, sense flabiol, al retaule d'autor desconegut de l'església de Sant Jeroni. Els quatre flabiols documentats mostren, entre si, evidents divergències morfològiques: la presència d'embocadures en forma de bec més o menys pronunciades a la Seu i en els dos retaules de Sineu; tubs cònics o bicònics a la Seu, en el retaule de Janer i en el de Guitard, ambdós de Sineu; longituds en els canons, pronunciades en el retaule de Guitard i en el retauló de Llopis de c. 1573-1574 i curtes en el cor de la Seu i en el retaule de Gaspar Janer. Les diferències entre aquestes diverses flautes de bisell singularitzen clarament el flabiol de Montuïri pels seus trets, tan propers als *fobiols* tradicionals de Mallorca.

Totes aquestes imatges segueixen uns reiterats patrons que ja eren reproduïts àmpliament en el segle anterior. És probable que, tal com s'ha assenyalat repetida-

ment, els Llopis –especialment el pare– seguissin els models de les produccions pictòriques valencianes i, en concret, del taller dels Macip –Vicenç i Joan, conegut també com a Joan de Joanes–. La Nativitat de 1546 del retaule de Montuïri (1546-1550) i les atribuïdes a Mateu Gallard (c. 1550-1570) varen ser composades seguint amb més o manco fidelitat alguns models creats pels Macip. N'és un exemple el retaule de la catedral de Segorbe, obra de 1530. La imitació d'aquests models també fou practicada per pintors castellans, com Juan Correa de Vivar –retaule dels Concepcionistes d'Almohacid de Zorita–, amb resultats paral·lels als dels autors mallorquins esmentats. El retaule de Montuïri fou un producte innovador en el context artístic de Mallorca i fou imitat en els anys posteriors a la seva realització. Ho demostra el contracte entre l'obra de Santa Eulàlia i l'escultor Tomàs Amengual, on s'especificava que el retaule de Sant Josep havia de ser «de la factura e semblansa que és lo retaula qui fa per la iglésia parrochial de Montuiri (...), exceptat que no haver de fer sacrari aquell». Creiem que, possiblement, algunes imatges soltes del retaule de Montuïri també esdevingueren models imitats. Així, pot resseguir-se una probable estela de La Nativitat montuïrera en els retaules de Campanet (anònim c. 1570-1585) i de Sineu (Guitard c. 1570), ambdós obrats en contextos artístics propers al taller dels Llopis –recordem que Guitard participà activament com a pintor associat en el retaule de Montuïri–. Possiblement, també se'n pot detectar un reflex, ja més llunyà, en la composició del retaule de Gaspar Janer (1571-1581), de Sineu.

Bibliografia

- ANGULO, D., (1954). *Pintura del Renacimiento*, Ars Hispaniae Historia Universal del Arte Hispánico. Vol. XII, Madrid: Ed Plus-Ultra.
- ARTIGUES, Antoni (1982). *Xeremiers. Manual de xeremies, fobiol i tamborí*. Palma: Edicions Cort.
- ARTIGUES, Antoni (1982). *Xeremies. El sac de gemecs català de Mallorca*. Palma: Edicions Cort.
- CARBONELL, Xavier (1986). «Els instruments musicals del Betlem de l'Església de la Sang». *Estudis Baleàrics* [Palma], 20, p. 23-36.
- CARBONELL, Xavier (2002). «Una escena musical al retaule de Verdú. Entre l'anàlisi iconogràfica i l'especulació iconològica». *Urtx Revista Cultural de l'Urgell* [Tàrraga], 15.
- CARBONELL, Xavier (2004). *La imatge de la música en les Illes Balears*. Palma: Ed. Olañeta.
- CHECA, F. (1983). *Pintura y escultura del Renacimiento en España 1450-1600*. Madrid: Ed. Cátedra.
- FERRAGUT, A. M.; TORRENS, M. A. (1997). «Sobre els retaules dels segles XVI i XVII de la parròquia de Nostra Senyora dels Àngels de Sineu». A: *I Jornades d'Estudis Locals*, Mancomunitat del Pla de Mallorca, Sineu, Palma.
- JUAN, J. (1972). «La pintura mallorquina (siglos XVI al XVIII)». A: MASCARÓ, J. (coord), *Historia de Mallorca*. Palma: Mascaró Pasarius Editor, vol. IX.
- LLOMPART, G.; PALOU, J. M^a. (1988). *Nostra Dona Sta. Maria dins l'art mallorquí*. Palma: «Sa Nostra».
- LLOMPART, G.; PALOU, J. M^a; PARDO, J. M^a (1988). *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca*. Palma: Caixa de Balears, «Sa Nostra».
- LLOMPART, G.; PALOU, J. M^a (1996). «Gallard, Mateu (Mallorca ca. 1510-1581)». A: *Gran Enciclopèdia de La Pintura i l'Escultura a les Balears*. Palma.: Govern Balear. Vol. II, p.222-224.
- LLOMPART, G.; PALOU, J. M^a (1996). «Guitard, Rafel (Sineu s. XVI)». A: *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*. Vol. II, p. 296-298. Palma: Govern Balear.
- LLOMPART, G.; PALOU, J. M^a; PARDO, J. M. (1996). «López, Els». A: *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*. Palma: Govern Balear. Vol. III, p. 32-43.

- MULET, B.; VALERO, G. (1999). *La Vila de Sineu. Itinerari cultural i patrimonial*. Palma: Ed. Documenta Balear.
- MUNTANER, J. (1965). *Para la historia de las bellas artes en Mallorca*, BSAL [Palma], 32, p. 398-400.
- POST, CH. R. (1958). *A History of Spanish painting*, Vol. XII, Cambridge (Massachusetts, EUA): Harvard University Press.
- RAYÓ, P. (1994). *Campanet per veure. El poble i els voltants*. Mallorca: Ajuntament de Campanet.
- ROSSELLÓ, R.; LÓPEZ, A. (1982). «Història de Campanet». A: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca, Vol. 3.
- SABATER, T. (1989). «La introducción del lenguaje pictórico renacentista en Mallorca». *Estudis Balearics* [Palma], 29-30, p. 53-58.

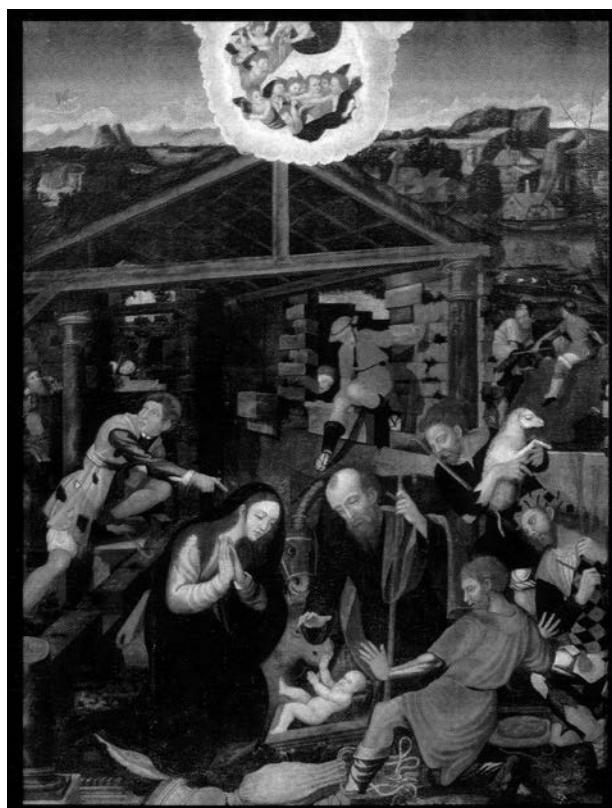
Annex

Mateu Llopis, retaule de Montuïri, Nativitat.

Detall del flabiol del retaule de Montuiri.

Mateu Llopis, taula de la Nativitat
c. 1546, col·lecció de la Caixa de
Balears «Sa Nostra», Palma.

Mateu Gallard, detall de la taula de la Nativitat, S. Sebastià i S. Joan Baptista, c. 1550-1570, col·lecció particular.

Rafel Guitard, detall del retaule de S. Martí, c. 1570, església parroquial de Sineu.

Autor desconegut (cercle de Llopis), detall del retaule del Roser c 1570-1585, església de Sant Miquel de Campanet.

Vicenç Macip, detall del retaule de Segorbe, 1530.

Antoine Dubois i Philippe Fillau, detall del plafó de la Nativitat, cadirals del cor de la Seu, 1514-1519.

Mateu Llopis, detall del retauló de la Nativitat c. 1572-1574, Museu de Mallorca.

Autor desconegut, detall de la Nativitat del retaule del Roser
c. 1580-1590, església de S. Jeroni, Palma.

Gaspar Janer, retaule major de Sineu, 1571-1581, detall.

COMUNICACIONS

PUPUT XERRADOR, ALS PARES I ES REVOLT

BIEL GOMILA

Puput xerrador

Puput Xerrador, la revista del col·legi públic Joan Mas i Verd de Montuïri, aixecà el vol el desembre de 1977. Durant aquests 32 anys, romangué amagada davall les fulles de l'arbre de la inactivitat durant cinc cursos, de 1980/81 a 1983/84 i el 1987/88. El maig de 2008, va arribar al número 34. Al llarg d'aquest temps, ha volat per damunt la vida i els fets de la comunitat escolar i del poble. Les seves ales s'han estès pels camps de les monografies i recerques. Ha cantat sobre els Cossiers, les possessions, els jocs i oficis d'antany, els darrers dies, els carrers i les creus de terme, la història de Montuïri, cançons populars... Ha esdevengut sons emesos en tons d'investigació, que han contribuït a difondre la nostra cultura i els nostres costums. Per altra part, ha *xerrat* de forma globalitzada d'altres temes diversos: la interculturalitat, els jocs olímpics de Grècia, l'espai, l'ecologia, l'art, l'aigua... Fins al curs 1979/80, s'editaren dos o tres números anuals; a partir de 1984/85, la periodicitat s'ha reduït a un. La llengua emprada és el català, tot i que als primers exemplars s'utilitzà també el castellà.

PRIMERA ETAPA

La idea d'editar una revista fou d'Antònia Mateu «Rei», aleshores mestra de l'escola. Ella —amb el suport del claustre de professorat— féu que el *pollet* nasqués, cresqués i estengués les ales. Es va triar el nom de *puput*, perquè «és un animal molt propi dels nostres camps», i *xerrador* perquè, tal com diu l'editorial de presentació, «comença a xerrar ... i vos convida a xerrar amb ell».

A la primera etapa, les còpies es realitzaven en ciclostil. Un aparell que es manipulava a mà i imprimia els textos i dibuixos que, prèviament, es feien en un full matriu. Les portades dels tres primers números foren ben iguals, en color marró. A la part superior esquerra, en forma d'angle i amb lletres grosses, el títol posava «PUPUT XERRADOR»; al seu peu, amb lletres petites, «Revista d'actualitat del col·legi nacional mixte (sic) de Montuïri». Aquests subtítol envoltava un cap de puput. Un preciós dibuix d'un puput de dos caps, que miraven a dreta i a esquerra, col·locat damunt d'una branca, omplia la part central i inferior de la portada. Davant seu i a la part inferior esquerra, hi havia un bloc de cases, dominades per un campanar. Representava la imatge del poble de Montuïri.

Primer Número

Amb aquesta felicitació nadalenca. Obrim la primera plana i el primer nombre de la revista «PUPUT XERRADOR».

...

I... començam amb la participació dels més menuts de l'escola, com a símbol per continuar endavant, perquè siguin aquests menuts qui arribin a fer una revista més completa i que expressin la comunicació de l'escola amb el poble i del poble amb l'escola.

Aquest primer nombre tindrà molts de fallos, però el que no li faltarà és bona voluntat, il·lusió i participació de tota l'escola, i és el reflexe del treball que es fa a les classes.

Tant la portada, els textos, dibuixos, entrevistes... són fets a classe, alguns confeccionats en equip i d'altres fets per un sol nin, però triats, treballats i compaginats per tot un equip.

Res més, el PUPUT XERRADOR comença a xerrar, donau-li coratge, llegiu-ho, sapigueu que convida a xerrar amb ell, a participar i a col·laborar amb els vostres escrits perquè l'escola de cada dia es comuniqui més amb el poble.

PUPUT XERRADOR

Escola de Montuïri, desembre de 1977

Les seccions que ocupen aquest primer número, de 14 pàgines, fan referència a notícies de l'escola i del poble (secció que serà habitual gairebé a cada edició), una entrevista (en aquesta ocasió, al nou rector, pare Miquel Lliteras) i articles d'opinió. Hi ha un altre apartat que quasi mai no ha faltat i que s'estrenà amb *Los trabajos de los padres y abuelos de los alumnos de tercero*, *La pirámide de población de los niños del colegio de Montuïri*, en el mes de octubre de 1977 i *La caza en Montuïri y Lloret*.

Segon número

Al segon número, es palesa una notable millora de disseny i de participació de l'alumnat: augmenten considerablement els seus escrits i això fa que s'arribi a les 23 pàgines. S'introdueixen els passatemp, que continuaran al llarg del vol del Puput. Els treballs de recerca —una de les millors aportacions de les 34 edicions— giren entorn de la feina de batre i les seves cançons, les panades i Sant Antoni. Una altra novetat és la fitxa que indica el nom dels col·laboradors, el preu (per cobrir despeses) i el nom de l'alumnat coordinador i de tallers.

L'editorial, a la contraportada, es fa ressò d'aquells colors que han transmès bellesa al seu plomatge: la recerca, la investigació, la descripció de les arrels dels pobles de Lloret i Montuïri i el seu medi: «El nostre Puput... està obert i amb les seves ales afuades cap a nous horitzons. Sap ben bé que els nous descobriments els farem quan coneguem la realitat que ens envolta; per això, partim del que vivim dins els nostres pobles i dins l'escola, i damunt el que passa, escrivim, i sempre que podem en la llengua que parlem, encara que ens costi...». Acaba propasant la incorporació —que no tindrà èxit en quasi cap número— de les cartes al Puput.

Tercer número

L'índex i una editorial explicativa del contingut i de la monografia (*L'urbanisme a Montuïri i Lloret*) són les novetats més destacades del tercer número, juntament amb la indicació del dipòsit legal (PM 82-1978). La millora del disseny, de la qualitat dels treballs –remarcam, un altre cop, el valor de la investigació–, del títols i dels dibuixos mostra, ja des dels inicis del *Puput Xerrador*, aquest afany de progrés, de superació i, en definitiva, de fer les coses bé. Aquestes característiques han romàs sempre en la revista de l'escola de Montuïri. L'exemplar d'aquest tercer número consta de 24 pàgines.

Canvi de portada i números següents

A partir del número 4 –desembre de 1978–, el *Puput* canvia les plomes a cada edició. Si als tres números primers la portada era la mateixa –amb el famós puput de dos caps–, a partir d'ara canviarà d'il·lustració en cada tiratge; fins i tot, canvia de color de paper (beix, taronja, blau cel...) durant alguns dels primers anys. En aquest exemplar, trobam un editorial en vers i un monogràfic sobre els treballs dels pares i mares, la primera col·laboració de l'Associació de Pares i Mares. Marca un nou rècord: 32 pàgines. La gran notícia és el tall dels pins del pati, a causa de la processonària, que tengué lloc el 12/12/1978.

Del número 5, cal ressaltar el nombre de pàgines, 37. L'edició del número 6 tanca el segon any de vida del *Puput*. És precisament en aquests dos primers anys que es publicaren tres exemplars a l'any, fet que només es tornà a repetir el curs 1984-85, l'any del cinquantenari. Durant el tercer any, el 1979/80, s'editaren dos números, el 7 i 8. Aquí arribà un descans del nostre *Puput*, que s'allargà durant un llarg període de temps, tres anys. Marxà a l'Àfrica, perquè aquí no hi havia qui li donàs menjar. Tal com esmentàvem al principi, «la revista... va romandre amagada davall les fulles de l'arbre de la inactivitat durant cinc cursos, de 1980/81 a 1983/84 i el 1987/88».

SEGONA ETAPA

Al curs 1984/85, comença una nova etapa i és nova per partida doble: per una part, per la reedició del *Puput* després de dormir durant tres anys i, per altra banda, pel nou sistema d'impressió. Es deixà l'antic ciclostil i s'estrenà el nou invent de la fotocopiadora, una eina encara avui –a 2008– indispensable a les escoles i a les empreses, tot i que quedarà en un no-res quan arribem a la intensificació de la presència de l'era digital als centres d'ensenyament.

El número 9 sorgí al mes de desembre. La portada ja reflecteix el canvi de nom del centre. Si al número 8 apareixia «Col·legi Nacional Mixt», ara ja figura la denominació «Col·legi Públic Joan Mas i Verd». Cal remarcar la coincidència dels dos canvis:

el de *públic* per *nacional* i la inclusió del nom del centre, dedicat al batle que va fer les gestions perquè es construís l'edifici, en temps de la Segona República.

La portada d'aquesta novena edició del *Puput* reproduïa, amb una mida més petita, el dibuix del puput de dos caps damunt una branca i davant del poble de Montuïri. És el mateix dibuix que il·lustrà a grans dimensions les tres primeres impressions i que deixà de veure's del número 4 al 8. A partir del número 9, cada portada tendrà, com a anagrama, aquest dibuix del puput, la branca i el poble. És un dibuix que ha continuat a cada número, inclòs el darrer, el 34, publicat el juny de 2008. Aquesta edició del número 9, defugint allò habitual en el *Puput*, inclou bàsicament textos literaris de l'alumnat, la majoria entorn al tema monogràfic de Nadal.

Cinquantè aniversari de l'escola

La celebració del cinquantè aniversari de la inauguració de l'escola representa l'eix vertebrador d'un valuós i molt meritori número 10 –febrer de 1985–, que consta de 38 pàgines, totes dedicades a l'esdeveniment. Com diu la portada –que reproduïx dues fotos de 1935– es tracta d'un «especial cinquantenari». Tot l'alumnat hi participà. Es repartí la història escolar de Montuïri, des de 1869 fins a 1985, per cicles –inicial, mitjà i superior–, que la representaren en forma de dibuixos i textos, com si fos un *tebeo*. L'editorial insereix el parlament pronunciat pel director el dia de la celebració de les noces d'or, el 24 de febrer de 1985, precisament 50 anys després de la inauguració, el 24 de febrer de 1935.

Aquest exemplar esdevé una autèntica joia documental i de recerca. Després de 26 pàgines de detalls, anècdotes, fets i activitats, hi ha la recerca, amb articles que tracten diversos temes: l'estadística de matrícula des de 1863 fins a 1985, la cantina o servei de menjador, la comparació de preus de 1934 a 1985 i l'escola un temps. També hi ha l'entrevista a *Els nostres padrins parlen de la seva escola* i s'acaba amb una ressenya sobre *La funció de l'escola, avui*, que parla de les activitats extraescolars del centre a 1985. Aquest curs 85-86 i els primers cursos de la revista (77-78, 78-79 i 79-80) assoleixen la màxima producció editorial anual de la revista, atès que sortiren tres revistes per any acadèmic, un fet que només s'ha produït en aquests quatre cursos.

Una edició anual

A partir del curs 1985-96, el *Puput* surt del seu amagatall una sola vegada a l'any; però –com dèiem a la introducció– «continua volant per damunt la vida i fets de la comunitat escolar i del poble. Les seves ales s'han estès pels camps de les monografies i recerques». Un sol any no es tornà a despertar, fou el curs 1987-88.

La segona etapa del *Puput* acaba el desembre de 1986, amb el número 13. Precisament, es fa ressò d'un altre esdeveniment destacat en la història de l'ense-

nyament a Montuïri, la inauguració el 16 de novembre de l'escoleta de nins i nines de quatre i cinc anys.

Diumenge s'inaugurà l'escola de preescolar de cinc anys i quatre anys, Varen fer un discurs Pep Munar Vich, el director; Carlos Martín Plasencia, delegat del Govern, Joan Verger Pocoví, vicepresident del C.I.M., Andreu Crespi, director del MEC; Francesc Trobat, batle de Montuïri, el va presentar el Pere Sampol. Llavors vàrem fer un refresc i va acabar la festa amb la banda de música tocant La Balanguera

ALUMNES DE CINQUÉ CURS

TERCERA ETAPA

Podríem haver iniciat la segona etapa l'any anterior, atès que des de 1985-86 fins al darrer curs, 2007-08, només apareix un número per any. De tota manera, hem qualificat com a tercera etapa l'actual, a causa d'un fet que canvià radicalment la vida de la societat de finals del segle XX, l'aparició de la informàtica. El *Puput* –com la nostra escola– es fa ressò dels temps que es viuen en cada moment, es modernitza i introdueix l'ordinador com a eina d'edició d'algunes pàgines. Fou al número 14, del febrer de 1986. Sota l'editorial *De la filosa a l'ordinador*, el *Puput* canta la inclusió d'aquesta eina que ha fet canviar i ha facilitat la forma de redactar de la societat i la contraposa a la investigació –tema monogràfic de l'exemplar– dels *darrers dies, un temps*. L'editorial resumeix aquests dos aspectes en 11 línies, les primeres que el bec del Puput Xerrador escriu en ordinador:

DE LA FILOSA A L'ORDINADOR: Ses Gloses i ses Beneïdes de Sant Antoni i els Darrers Dies, han motivat els alumnes de la nostra Escola a fer de novells glossadors i a recordar dins les arrels dels nostre poble per reviuire la joventut dels seus padrins.

La filosa, eina que empraven les nostres padrines, ha connectat amb l'ordinador, que per primera vegada hem utilitzat per publicar el «Puput Xerrador».

Joventut, informàtica, ordinador i temps actuals.

Padrins, menestralia, filosa i records.

El Puput ha volat als darrers dies de l'avior.

Aquest número 14 està fet únicament per l'alumnat de setè i vuitè (segona etapa d'EGB) i comprèn dues monografies de recerca. La primera fa referència a Sant Antoni i inclou gloses cercades entre la gent de Montuïri i d'altres creades pels mateixos alumnes. La segona monografia, de 13 pàgines, publica entrevistes a padrins i padrires i acaba amb dues pàgines que parlen dels costums dels *darrers dies, un temps*.

La presentació i l'edició canvien a partir d'aquesta segona etapa. Les fotocòpies –a diferència de la multicopista o ciclostil– i els treballs d'ordinador es combinen amb els textos i dibuixos fets a mà. Ha estat una innovació que ha afinat la veu i forma de cantar del *Puput* i que ha anat millorant durant la darrera dècada, ja que la revista s'e-

dita en una impremta, i està confeccionada en el format DIN-A (dobleat). Això fa que la portada i contraportada estiguin unides i no es vegin les grapes a la part de davant, sinó que resten amagades al llom. L'estètica també ha millorat de forma considerable.

El *Puput* ha continuat i continua amb la línia editorial iniciada en el primer número del desembre de 1977. Els articles parlen de la vida de l'escola i del poble, ofereixen notícies, reproduïxen treballs escolars. Destaca, any rere any, un fet ben característic i que li atorga un mèrit considerable, les monografies i els treballs de recerca. Aquesta forma de fer la revista té uns valors afegits. A més de la formació pròpia, derivada de la redacció, els nins i nines de l'escola s'acostumen a treballar en equip, a valorar la feina en grup. Aquesta feina es mostra al lector, desperta i conrea un esperit que s'escapa de la rutina i es fica dins la recerca, la creativitat i la investigació. L'estudiant descobreix les nostres arrels i les branques de l'arbre montuïrer, viu l'actualitat i coneix el passat; entén que la informació i el coneixement tenen les seves parts i que estan lligades. Aquests tipus d'activitats fan que el nin o nina sigui més obert, creixi dins l'esperit de la iniciativa i, a la llarga, aquesta llavor dóna els seus fruits.

Durant aquesta darrera etapa han aparegut temes monogràfics o de recerca de tot tipus. Així, podem esmentar *Un estudi de Montuïri* (curs 1988-89, n.15), *La lectura* (n. 16), *Reciclatge i ecologia* (92/93, n. 19), *Les possessions* (93/94, n. 20), *L'aigua* (94/95, n. 21), *Jocs i oficis d'antany* (96/97, n. 23), *L'espai* (97/98, n. 24), *Demà direm dèiem: del inicis al 1300¹* (98/99, n. 25), *Demà direm dèiem: de 1300 al 2000* (1999/2000, n. 25), *Interculturalitat* (00/01, n.27), *L'art* (01/02, n. 28), *25è aniversari del Puput Xerrador i liter-natura* (02/03, n. 29), *Gràcia Jocs 2004* (04/05, n.30), *Enganxa't a les 3 eRRRes* (04/05, n.31), *Canvia el cel, canvia la terra* (06/07, n. 33) i *Cinema* (07/08, n.34). Per altra part, es va editar un número especial dedicat a la cuinera Joana Riera –coneguda durant molt de temps com «sa cuinera de ses escoles»– quan es va jubilar, el juny de 1997.

Darrer número

Avui, novembre de 2008, *Puput Xerrador* ha fet 34 vols, 34 viatges pels camins de Montuïri, de l'escola, de la gent, i dels alumnes. El maig de 2008 aparegué el número 34. Amb una presentació excel·lent i una portada en paper groc, aquest darrer exemplar consta de 36 pàgines, dedicades, en gran part, al cinema, tractat de forma globalitzada, com un centre de projectes –com ho faria el gran pedagog Decroly–. Hi ha, a més, els habituals textos de la vida escolar, de les activitats, de la crònica de les sortides i dels passatemps. Com hem fet durant aquesta ponència, reproduïm part de la seva editorial, ben en la línia que, des de 1977, ha orientat el vol del *Puput*:

¹ El 1300 és l'any de la fundació de Montuïri com a vila.

Primavera!

El Puput ja és aquí. Ha arribat d'Àfrica on ha passat l'hivern i està molt animat perquè està preparat per sortir i passejar-se per Montuïri de casa en casa, els nins i les nines l'ajuden a anar d'un lloc a l'altre.

El nostre puput és molt xerrador i té bona vista. Una vegada que ha vigilat i ha descobert el que passa a l'escola, ho enregistra en una pel·lícula i ho mostra tal qual és. Vol contar-ho tot!

Ens vols mostrar la pel·lícula de l'escola que va començar pel setembre i que està a punt d'acabar. Assegura que hi ha tots tipus de personatges i alguna situació que també podria ser de pel·lícula. Ara bé, també diu que el més important del nostre centre, i és el que hem de saber apreciar, és que aquests personatges són bones persones, i que les situacions conflictives es poden comptar amb els dits de la mà.

El Puput ens ajuda a compartir la vida escolar amb els montuïrers. Si arriba al més joves, és una eina viva perquè hi han participat; si arriba als majors, els farà companyia i els ajudarà a reviu records d'aquella escola que varen tenir.

Ens desitja que la pel·lícula de l'estiu sigui la millor pel·lícula possible.

Salut per a tots!

Als pares

El col·legi públic Joan Mas i Verd de Montuïri edita, des de l'any 1983, el full informatiu *Als pares*. Es tracta d'una senzilla publicació –tipus butlletí–, en un foli DIN A-3 (doblegat), que consta, normalment, de quatre pàgines. De tota manera, poden ser més si el contingut ho requereix. Surten dos, tres o quatre exemplars cada any. És un mitjà de comunicació entre l'escola i els pares de l'alumnat, que serveix per fer-los conèixer les notícies del col·legi, les activitats que es duen a terme, els comunicats, la relació de professorat; és com un *tauler d'anuncis* d'informació molt diversa. L'octubre de 2008, va arribar al número 83.

Es Revolt

Es Revolt, formación e información del club juvenil Bona Pau sorgí arran de les il·lusions i activitats d'una etapa concreta de la vida d'un grup de joves de Montuïri. Es publicà durant un any, des del gener fins al novembre de 1966. Foren set números –d'unes sis pàgines cada un–, que constaven d'editorial, entrevista, concurs, música, esports i articles juvenils, activitats i religiosos. La llengua era l'habitual en aquell temps, el castellà. Ara bé, cal destacar que el títol –*Es Revolt*– estava en català i no es traduï; també estava en català la curta salutació del primer número, un fet destacat a l'època. La salutació deia «un bon any ple de gràcies i bendicions (sic) vos desitjam».

S'imprimia a ciclostil. L'edició era molt reduïda, gairebé només es repartia entre els joves que anaven a la parròquia. L'editorial del primer número explicava el perquè de la revista. En reproduïm una part (sic):

Hace sólo un unos días la Prensa Nacional comunicaba una noticia interesante y simpática: Unos niños de Villajoyosa (Alicante) redactarán y manuscibirán su periódico, cuya tirada se calcula en doce ejemplares.

El hecho se repite otra vez. Villajoyosa es ahora Montuiri.

Es verdad, podemos enorgullecernos de tener «BONA PAU», palestra comunicativa de nuestro pasado, de la actualidad (...)

Sería de tontos pensar que intentáramos «picar una pica en Flandes» y pensar en nosotros una postura sustitutiva. Nuestro deseo no es otro que el comunicaros por escrito las inquietudes que corren por nuestras venas jóvenes.

(...)

No ha sido fruto del azar el dar a estas cartas de amistad el nombre genérico «d'ES REVOLT». Quiere ser clara manifestación de la proyección actual de nuestro viejo stadium, del cual hemos tomado el nombre.

Sea pues plataforma abierta a todos en la cual, con ritmo de alegría y superación, podamos desarrollar nuestra potencialidad juvenil (...)

El primer número –gener de 1966– inclou a la primera pàgina aquest editorial i una columna de «gratitud» a «quienes con su entusiasmo y sacrificio, han logrado mantener vivo el interés por uno de los deportes más populares» i, també, «y de forma especial», a «D. Juan Ferrando a través de su desinteresada prestación del campo a la parroquia». La segona pàgina està dedicada a l'entrevista que sortiria a cada número; en aquest cas entrevisten a «D. Jaime Ignacio ... una de aquellas personas que han colaborado y tomado parte activa en las actividades deportivas de nuestro pueblo». Jaime Ignacio és don Jaume, de sa fàbrica de teixits.

La tercera pàgina publica dos escrits de caire cristià, aspecte lògic si tenim en compte la relació dels joves redactors amb la parròquia. A baix i a la dreta, una columna parla del *run-run*, una espècie del *S'ha dit que* de la *Bona Pau*, en to positiu. A continuació, hi ha les cròniques dels partits jugats pel Montuiri juvenil i infantil. La darrera pàgina està dedicada al món musical. En aquest primer exemplar, es reproduïx la lletra d'una cançó que cantava el conjunt Lone Star, *Comprensión*.

Els altres números segueixen la mateixa estructura. La influència cristiana es palesa en gran part del seu contingut. Al segon número, s'incorpora un concurs cultural anomenat *Tiro al blanco* i, al tercer, una secció musical fixa, *Una pàgina Ye-Ye*, que conté el Hit parade (classificació dels discs més escotats), el disc del mes i el *run-run* musical. Aquesta publicació arribà només al número 7, de novembre de 1966.

Apèndix

LES CREUS DE TREMB I L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE MONTFURI

pels columns de ^a cura

13

CREU DE SAN RAFAEL MAS

Està feta en el segle XV. És d'estil gòtic. A la part de dalt hi ha un relleu que representa a les santes cotes. És la representació de Jesucrist. A la dreta trobem sant Joan Baptista, i a l'esquerra la Mare de Déu. Al mig hi ha la Santa Creu. Davall els braços poden veure imatges referides a l'escut de la família Mas, les representacions de sant Joan i sant Bartomeu, etc... La base és octogonal, com la de les altres creus de la vila, i està damunt una pedanya. Per davant passava el Viu-Crucis. Estava al mig del carrer i és la creu que es conserva millor.

CREU D'EN GEGUES

Es troba en un carrer molt recte, el carrer de san Creu. Fa uns anys estava en el centre del carrer, però després l'arrebateron a la paret. A la part superior veia els quatre braços, senells, de davant un peu i mig. Davall hi ha unes quantes figures en forma de finestres. La base és octogonal i està damunt una pedanya. Li diuen creu d'en Gegues perquè en aquest carrer hi vivia un tal Gegues de molins. També, per davant hi passava el Viu-Crucis.

CREU DES PUJOL

No ne existeix i no se sap quan va desaparèixer. Estava, però, en el carrer des Pujol des Ferrassier.

CREU DES MOLINAS

No hi ha figures perquè és més moderna. Es troba a la plaça des Molins, on ha estat sempre plaça de sa Quatern. És un dels llocs més importants de l'antiga població de Montfuri. Per aquí es passava per anar a Ferreres. És l'única creu que encara està al mig del carrer. La columna té, igualment, vuit cares, i la pedanya té dos escales.

CREU DE CA DES MONGES

Es pot veure encara estava al mig de la plaça, i després la col·locaren a l'interior de la paret de ca des Monges. Dint de l'any 1.756 i de 1.800. Aquestes dates es poden veure escrites a la creu. És la que té els braços més llargs i té relleus, encara que en molt mal estat.

Puput Xerrador.

ALS PARES

Col·legi Públic Joan Mas i Verd

FULL INFORMATIU N° 83

OCTUBRE 2008

**LA TARDOR HA ARRIBAT,
UN NOU CURS HA COMENÇAT**

La tardor és temps de canvis, els dies s'escurcen, els camps canvien de color, les fulles cauen, comencen els primers freds i les vacances dels nens i nenes s'acaben ja que comença l'escola.

Com sempre els mestres dia primer de setembre ja eren al centre escolar per organitzar les aules, els horaris i realitzar les tasques adients per donar la benvinguda als alumnes dia 15 i poder començar sense entrebancs.

S'equen comencem les classes amb total normaltat, gràcies a les hores de dedicació i a l'estorg del professorat, dels treballadors de l'Ajuntament i de les treballadores de neteja per tenir-ho tot a punt.

Com sempre s'han dut a terme obres de manteniment (canviar panys, vidres, pintar els arbres, posar l'arribal al pati d'inferior, reticar moblari vell, pintar algunes parets, renovar part del tancat del recinte...) per poder iniciar les classes amb una imatge agradable i més segura per a tots els que accedim al nostre edifici.

A més dels canvis de distribució dels espais, de reubicació d'aules, de moviment de moblari, tenim més del 50% del professorat que és nou al centre i un nou equip directiu, que enguany comença la feina per quatre cursos.

Però el canvi que més es nota exteriorment és la nova jornada escolar. Per primera vegada hem iniciat la jornada, amb un horari lectiu de 9 a 14 hores, menjador de 14 a 16 hores, guarderia de menjador de 16 a 18 hores i activitats extrascolars de 15 a 17 hores.

DESTJAM QUE TOTS JUNTS PASSEM UN BON CURS ESCOLAR

CALENDARI ESCOLAR

El calendari escolar ens ve marcat pel calendari laboral de la Conselleria de Treball i el calendari escolar de la Conselleria d'Educació i Cultura. El centre pot determinar tres dies no lectius.

Aquests són les dates de les vacances i els dies no lectius al nostre centre.

Vacances de Nadal: del 24 de desembre de 2008 al 8 de gener de 2009

Vacances de Pasqua: del 9 al 17 d'abril de 2009

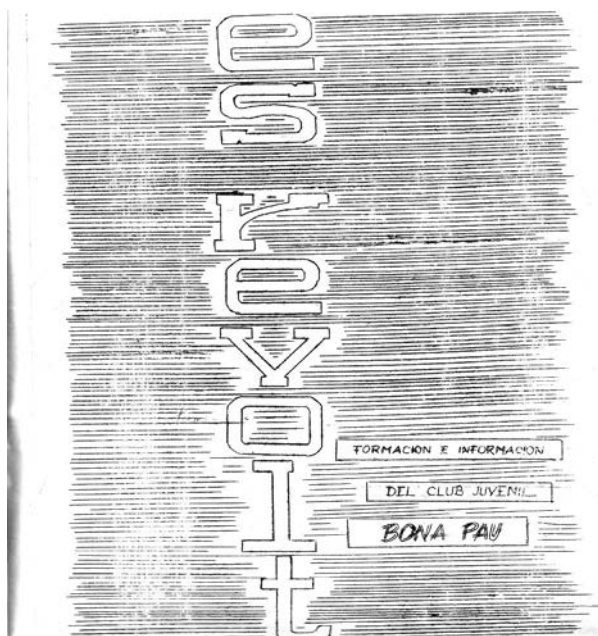
Dies festius: 13 d'octubre, 8 de desembre, 1 de maig de 2009

Festa escolar unificada: 4 de maig de 2009

Dies festius elegits pel centre: 3 novembre 2008, 23 febrer i 6 de maig de 2009

Jornades culturals: 6, 7 i 8 d'abril de 2009

Als Pares.

Es Revolt.

Col·legi públic Joan Mas i Verd.

COMUNICACIONS

PER UN CENS DE MUSEUS I COL·LECCIONS DE LA VILA

JOANA GOMILA

Per un cens de museus i col·leccions de la vila

Aquestes notes pretenen constatar la importància del patrimoni museològic i col·leccionista de la vila i donar-li una projecció social més àmplia. És un llistat dels museus i col·leccions que tenim o que s'han conservat, independentment de la seva titularitat. Parlam de patrimoni cultural, de patrimoni històric i de cultura material, és a dir, de totes aquelles coses materials que la societat ha anat produint al llarg de la història i que avui adquireixen un valor històric i documental a l'hora de conèixer el nostre passat. Per això, és important la conservació d'aquests elements per a la memòria col·lectiva.

La realització d'aquest llistat és fruit, principalment, d'una feina de camp. És, tanmateix, l'inici d'una tasca molt més àmplia que contemplaria la definició de cada un dels oficis, d'una banda, i de certes activitats quotidianes, de l'altra. Han estat fonamentals les fonts orals a partir de testimonis i informants de la vila. També han tengut molta importància les fonts bibliogràfiques, que pretenen recuperar la memòria tant de gent del poble com de persones que hi han estat, d'alguna manera, lligades. Entre aquestes fonts cal destacar les entrevistes que han anat apareixent a la *Bona Pau* al llarg dels anys i, en especial, la sèrie realitzada per Miquel Martorell. D'altra banda, hi ha *Montuïrers que han deixat petjada*, on Onofre Arbona, com a editor i autor de gran part del contingut, recull les petites biografies publicades a la *Bona Pau*¹. També destaca l'obra del professor Joan Miralles *Un poble, un temps*, que aplega converses amb gent major de Montuïri². A partir d'aquestes obres, he realitzat un buidatge dels oficis, mestres i aprenents i d'altres activitats que es desenvoluparen a la vila. El següent pas ha estat la localització i identificació. Sovint, es fa difícil fer una lectura dels objectes, ja que, amb el pas del temps, s'ha perdut el record del seu ús. Per això, he d'esmentar l'ajuda del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, obra importantíssima i cabdal tant des del punt de vista lexicogràfic com lingüístic. Gràcies a les acurades definicions i a les il·lustracions que les acompanyen, el *Diccionari* es converteix en la font fonamental per a la identificació i estudi d'aquests objectes. Cal esmentar, també, la guia de les sales d'oficis de la secció etnològica del Museu de Mallorca³, que inclou un apartat de vocabulari on es recullen i defineixen els instruments i les eines fins aleshores inventariats

¹ ARBONA, 2001.

² MIRALLES, 1995.

³ ROSSELLÓ, 1976.

en el Museu. Actualment, a Montuïri tenim: un museu, un museu en construcció, dues col·leccions constituïdes legalment i col·leccions privades.

Els museus

El museu és un element bàsic per a la conservació del patrimoni. És la institució que sorgí amb la finalitat de protegir el patrimoni moble i, per això, desenvolupa tasques fonamentals i bàsiques: conservar, investigar i difondre. El Museu de Son Fornés respon a les característiques que marca la Llei respecte d'un museu i reuneix tots els requisits indispensables per a ser considerat com a tal⁴. El Museu se situa en un antic molí fariner del segle XVIII, el Molí des Fraret. Obrí les portes l'1 de juny de 2001 i alberga el material que va sorgint de les excavacions que es realitzen al poblat homònim i que s'iniciaren el 1975. La història del poblat s'explica a partir de l'exposició de material representatiu de tres èpoques, la talaiòtica, la posttalaiòtica i la clàssica (o d'influència romana)⁵.

Actualment, s'està construint l'anomenat Ecomuseu del molinar⁶. Per fer-nos-en una idea, ens hem de remetre a les reflexions que en fan els principals teòrics i museòlegs. L'ecomuseu és una tipologia de museu complexa, que neix a França de la mà de H. Varine-Bohan i G. H. Rivière, fruit de la *nova museologia*⁷. El terme s'utilitza per primera vegada el 1971 i, al llarg d'aquesta dècada, la definició evoluciona fins arribar a la definitiva, el 1980. L'ecomuseu no és només un edifici, és una tipologia de museu que s'oposa a la idea tradicional de museu i, en conseqüència, persegueix «un ideal de museu totalitzador, capaç d'integrar el medi ambient humanitzat, la industrialització i la història social, i amb la voluntat declarada de comprometre's amb el futur de les comunitats que viuen i treballen a l'entorn del museu»⁸.

Les col·leccions

Les dues col·leccions de Montuïri constituïdes legalment són la col·lecció de la Parròquia i la col·lecció de l'Ajuntament. El conjunt d'obres artístiques que estan en possessió permanent de l'Ajuntament es constitueixen com a col·lecció i formen part del fons d'art de les administracions públiques⁹. Per això, correspon a l'Ajuntament

⁴ Llei 4/2003 de 2 de març, de museus de les Illes Balears.

⁵ AMENGUAL, 2005.

⁶ La idea de la creació d'un museu a Montuïri no ens és del tot desconeguda, ja que l'any 1990 l'ajuntament convocà un concurs d'idees per a la rehabilitació de la zona del Molinar i un dels punts del projecte guanyador parlava de la creació d'una «nova plaça que donaria un espai obert a un futur edifici públic, que seria el museu on es dipositarien les restes arqueològiques de Son Fornés» (*Bona Pau*, Montuïri, núm. 452, octubre, 1990).

⁷ Referent a l'ecomuseu i la nova museologia vegeu RIVIÈRE, 1993; KISTER, 1973.

⁸ BALLART, 2007.

⁹ Llei 4/2003 de 26 de març, de museus de les Illes Balears, Art. 43.

inventariar, gestionar i controlar aquest fons d'art¹⁰. Al marge del ric patrimoni documental, l'Ajuntament conserva elements patrimonials com el tambor del saig, la carota del dimoni i els vestits dels cossiers.

La col·lecció de la Parròquia està formada pels objectes que conté l'església parroquial de Sant Bartomeu, la rectoria i l'oratori del Puig de Sant Miquel. És una col·lecció de titularitat eclesiàstica, per tant, és l'Eglésia qui ha de vetlar per la protecció, conservació i difusió d'aquest patrimoni i, amb aquesta finalitat, ha de col·laborar amb les administracions públiques¹¹. L'arxiu de la Parròquia es traslladà a l'Arxiu Diocesà. La catalogació dels béns eclesiàstics de Montuïri s'ha realitzat dues vegades, els anys 80 i 90, i actualment es realitza un nou inventari.

Quan parlem de col·leccions particulars, ens referim a aquells conjunts d'objectes que la gent ha anat agrupant i que constitueixen un conjunt més o menys homogeni i complet.

Els objectes que s'esmenten en el present treball formen part del patrimoni etnològic i historicoindustrial i ens permeten documentar tant les activitats laborals i lúdiques com el passat tecnològic, productiu i industrial de la història més o menys recent de la vila. Tots els objectes conservats són portadors d'informació, ens permeten saber el moment de les coses, per què servien i com ajudaven a la pràctica d'un ofici o activitat. Una part important dels objectes recollits tenen a veure amb els oficis¹² i els que ens han deixat testimoni són els oficis de fuster, ferrer, sellater, espadenyer, sabater, sastre, modista, collidora de punt, barber, matalassera, llau-ner o llanterner, fotògraf i agrimensor. D'alguns oficis, només ens han arribat mostres puntuals, com per exemple del de picapedrer. Els oficis aquí recollits es poden situar en el període que va de mitjan segle XIX fins a mitjan segle XX. Així i tot, no podem donar una cronologia exacta a aquests conjunts, ja que, tot i que moltes eines eren fabricades pel propietari, també n'hi havia de procedents d'un altre menestral, que les cedia quan tancava l'obrador. Cal esmentar, també, que amb l'arribada de l'electricitat s'incorporà un motor elèctric a eines que fins aleshores havien estat manuals o de tracció animal.

Montuïri era un poble eminentment agrícola; fins a la segona meitat del segle XX, l'agricultura i la ramaderia eren l'activitat principal de la gent del poble¹³. Oficis com el de ferrer, fuster, sellater o boter estaven estretament lligats amb aquestes activitats ja que produïen tots els estris que s'havien de menester per realitzar les tasques de fora vila. Per altra part, aquests objectes conservats ens remeten a una

¹⁰ Llei 4/2003 de 26 de març, de museus de les Illes Balears, Art. 47.

¹¹ Llei 12/1998 de 21 de desembre del Patrimoni Històric de les Illes Balears, Art. 4.

¹² El gènere en què he esmentat els oficis depèn de si era un home o una dona qui el realitzava a Montuïri.

¹³ Les dades referents als oficis i activitats que es desenvolupaven a la vila en el segle XIX i XX es troben disperses en diverses publicacions entre les quals cal destacar COMPANY, 1996; SEGURA i SUAU, 1981; PEÑA, 2001; «Notícies històriques. Varios datos interesantes». *Bona Pau* [Montuïri], núm. 9, p. 2.

època on predominava una sensació de permanència: les coses tenien un caràcter durador i, per això, s'adobaven. De fet, a Montuïri, a principis del segle XX, hi va arribar a haver molts de sabaters, perquè s'ocupaven, sobretot, d'arreglar sabates. Així mateix, hi havia moltes dones que es dedicaven al cosidoratge, a vegades feien feina per al sastre o la modista. Entre altres coses, feien adobs i apedaçaven, ja que la major part de la població treballava al camp i aquestes tasques feien que la roba s'esquinçàs aviat¹⁴. A la vila, hi havia també *sarzidores* (sargidores), que de manera admirable reparaven els esqueixos de la roba, i persones que es dedicaven a collir punt, una tasca que consistia a anar collint els punts escorreguts de les calces. La matalassera feia i adobava matalassos o coixins de llana i el llanterner o llauner feia i adobava objectes de llauna tan diversos com una regadora, un braser, motlles de coques, pots, etc.

Per altra part, el sastre i la modista feien roba d'home i de dona a mida i, com en el cas del barber, el seu quefer depenia d'unes modes i d'unes classes socials. D'aquesta manera, la indumentària és el reflex d'una societat. La majoria dels conjunts d'indumentària localitzats són, curiosament, de roba femenina: gonelles, faldetes, mocadors, camises de dormir, faixes, rebosillos, etc. Aquestes peces revelen la imatge d'una persona però, sobretot, són fruit d'una època.

Dins del patrimoni historicoindustrial, hem de parlar de la primera maquinària que introduïren alguns oficis i, en especial, l'ofici de fotògraf. El fotògraf feia la foto de carnet, reportatges de comunions i de casaments i fotografies de recordatoris i d'esdeveniments importants que succeïen a la vila.

Altres oficis dels quals tenim constància a Montuïri, però no ens han deixat mostres, són els de cerer, teixidor, boter, planxadora i l'ofici itinerant de cordador d'olles. De manera general, podem dir que la introducció de nous materials al mercat o les necessitats canviants de la societat han estat el motiu pel qual aquests oficis han quedat absolts, si més no en la concepció tradicional. Vegeu tot seguit els oficis que ens han deixat mostres materials, el nombre de col·leccions localitzades de cada ofici, el nom dels artesans a qui varen pertànyer i el nom dels instruments de treball que s'han conservat de cada ofici:

¹⁴ Algunes tasques domèstiques com ara cosir, planxar o sargir es professionalitzen i es converteixen en l'ocupació laboral de moltes dones.

OFICIS	Col·lec. localitzades	Origen	Objecte
Fuster	5	Bartomeu Sampol Pocoví «Puret» (1895-1967) Gabriel Roscar Jaume «Titina» (1910-2008) Bartomeu Sampol Mateu «Sampol» (1842-1933) (pare) Bartomeu Sampol Cerdà «Sampol» (1890-1963) (fill) Bartomeu Sampol Cerdà «Sampol» (1908-1975) (nét/nebot) Francesc Isbert Mayol (pare) Bartomeu Isbert Manera «Isbert» (1932-2001) (fill) Guillem Mayol Miralles «Cilis» (1907-1992) (pare) Bartomeu Mayol Fullana «Cilis» (1933) (fill) Antoni Arbona Miralles (1929)	Einer: <i>Badaine</i> , banc, banc o taulell amb el caragol, barrina, barrobí, bocell, boet, broques, cadell, cap-serrat, caragol d'estoc, cartabó, cepi-lla, cerca, ciment, copada, escaires, estenalles, filaberquí, garlopa, gúbia, guillaume, jac, jouet, maça, martell, mola d'aigua per afilar, mossà, plana, plana voltada, premsa per a serrar, puntacorrent, raspa, rebaixador, ros-set, serjant, serra de bugir, serra-baixos o tallabaixos, sinfi, veleta, verduc, xerrac de beina, xerrac de punta, xerrac gros, xamfrant o galzador.
Espardenyer	1	Gaspar Garcia Sastre «Mosson» (1904-1992)	Eines d'espardenyer i sabater. Les eines d'espardenyer són: agulles, alenes i tisores.
Sabater	2	Joan Bennàssar Mayol «Carboner» (1924-2007)	Einer: Alena, alicates, banya, bigalot, bitzego, compàs, cutxilles, esbravador, esquiol, estenalles d'entatxar, ferro de davants, ferro de francs, ferro de picar punt, ferro de rebaves, formes, guitzoll, lluneta, maça, màquina de cosir, martell de soletes, martell gros, martell petit, peu de ferro, raspa, repols i rodeta.
Ferrer	2	Vicenç Sampol Cladera «Puret» (1925) (va començar com a torner) Bartomeu Mut Andreu «Pinero» (1918-2001)	Einer: Arquet, atiador, caragol, clau anglesa, clau cigonya, clau universal, clavera, encantador, enclusa, escaire de mànec, estenalles, fornal, gúbia, mall, màquina de fer forats, martell de bolla, martell de forja, martell de pena, mosso, passadora, plana, punxó, tallador, tallant, tast, torn, trepant.
Selleter	1	Joan Sastre Roca «Xinet» (1928-2003)	Einer: Alenes, banc, estirador de pèl, estirador de tiarons, gafa, maça per voltar colleres, mitja lluna, punxó, rodeta de marcar punt, tallador de corretges, tallavoreres, taula o taulell, taula de tallar.
Barber	3	Josep Fiol Pocoví «Barber» (1921) Joan Miralles Lladó «Pastor» (1920-2001)	Brotxes, espalmador, tisores, lluna, màquines de tallar cabells (la dos zero i la dos), navalles, objecte on es posa la sabonera, passador de la navalla, pedra per afilar, pintes, ribelleta per fer la sabonera.
Llanterner ¹⁵	1	Salvador Martí (segona meitat XVIII-primera meitat XIX)	Les eines identificades són: tisores de llauner, estenalles i martells.

¹⁵ El propietari originari de l'instrumental aquí recollit no exercia l'ofici a la vila, així i tot, tenim constància, almenys, de dos llanterners a Montuïri.

Matalassera	1	Margalida Regis Gil «Corredora» (1939)	Agulles de cap negre, agulla prima, agulla per cosir anglès, agulla grossa o agulla per ficar les vetes, didal, vetes, fil de diferents tipus, vergues d'ullastre, paper de vidre, tisores, ganiveta.
Fotògraf	1	Pedro Pocoví Martorell «de sa Cova» (1916-1998)	Ampliadora, focus, màquines de fotografar, assecadora.
Collidora de punt	1	Sebastiana Amengual Garcias «des Veles» (1939)	Màquina de collir punt, tisores i agulles.
Sastre	1	Sebastià Cerdà Verger «Pollo» (1930-1994)	Esquadra, tisores, màquina de cosir, mides, patrons, planxes, teles.
Modista	1	Francisca Lladó Miralles «Lladó» (1923)	Agulles, bracet per planxar, costurer, maniquí, màquines de cosir, planxa, posador de planxa, revistes de moda, taula, tela, tisores.
Agrimensor	1	Gaspar Mas Miralles «de Can Comes» (1817-1884)	Trípode, escaire d'agrimensor i brúixola ¹⁶ .
Picapedrer	1	—	Nivell d'esquadra.

Una altra part dels objectes conservats il·lustren activitats lúdiques i domèstiques, a la vegada importants dins l'economia familiar, com ara filar, pastar, fer bugada, fer matances, caçar i les tasques del camp: llaurar, sembrar, batre... Un gran nombre d'objectes que representen les activitats de fora vila es troben a les possessions.

Les primeres fàbriques que hi va haver a la vila arribaren de la mà de l'electricitat. Així, en les primeres dècades del segle XX, ja hi ha una fàbrica de sabates i una farinera. A mitjan del segle XX, la indústria es diversifica i apareix la farinera (1948), la fàbrica de teixits (1950), la fàbrica de *bolsos* (1955) i la fàbrica de begudes carbòniques (1959). Aquestes fàbriques ens han deixat mostres de maquinària o elements puntuals, objectes que avui han perdut el seu sentit pràctic i ja no s'utilitzen.

Altres testimonis materials ens remeten a l'època del cinema a la vila. Com molt bé reflecteix l'obra de Miquel Martorell¹⁷, el cinema va ser un esdeveniment que marcà socialment i culturalment el poble. El cinema a la vila queda il·lustrat a partir de dos projectors *Gaumont*, tots dos del cine mut: un estava a la Sala Sampol, *el Salónet* (1921-1933), i és un dels primers projectors que hi va haver a l'illa; l'altre es trobava al Cine Royal (primera dècada del segle XX-1981). Existeix, també, una extensa col·lecció de programes de mà, que publicitaven les pel·lícules de moda que es projectaven al Cine Royal.

¹⁶ Notícia que hem d'agrair al professor Vicenç Rosselló i a la doctora Francesca Rotger, els quals presenten en aquesta mateixa publicació «El plànol parcel·lari de Montuiri (1859)».

¹⁷ MARTORELL, 2002.

Molts d'aquests conjunts conservats estan formats per objectes que han passat de generació en generació i han perdurat perquè tenen un valor sentimental. En canvi, altres col·leccions són fruit d'un desig purament col·leccionista, que reflecteix una intenció d'anar engrandint el conjunt amb l'adquisició de nous objectes que, a més, adquireixen un valor de mercat. És el cas de la col·lecció de pitxers i sucres, càmeres fotogràfiques o programes de mà. Els béns del patrimoni històric, tret dels béns especialment declarats, poden ser valorats econòmicament. Pot ser el valor estètic, simbòlic i/o utilitari¹⁸ d'aquests elements allò que motiva a un col·leccionista a l'hora d'adquirir-los o conservar-los.

La recuperació i la difusió del patrimoni material a Montuïri

El 1970, neix la Comissió Cultural amb la finalitat de procurar pel desenvolupament cultural de la vila. El mateix any de la seva creació, es realitzà una exposició d'objectes antics. Així, s'iniciaren les primeres passes per crear un museu que havia de ser el contenidor de tot el patrimoni etnològic que s'aconseguís recollir. Una altra iniciativa destacable és l'exposició de fotografies antigues que organitzà l'Obra Cultural Balear el 1978, formada per fotografies que la gent cedí per a l'ocasió.

A manera de conclusió: el Museu imaginari

La proposta amb la qual vull concloure duu per títol el *Museu imaginari* i pretén que, a partir de programes temporals, tots aquests objectes es puguin donar a conèixer. La idea és fer exposicions plantejades amb un programa museològic, que es podrien fer coincidint amb una data assenyalada. Cada any, es podria dedicar l'exposició a una temàtica diferent. El Museu imaginari, com és evident, no comptaria amb un fons museològic estable. Per això, les exposicions es realitzarien a partir de dipòsits temporals, amb la finalitat de servir i donar valor a tots aquests objectes. És una manera, també, de recollir no només els objectes materials, sinó tot allò que els acompanya: el lèxic, fotografies, dites i refranys, oracions, la manera de fer, etc. A més de l'exposició, es podrien fer activitats complementàries, conferències i tallers; també es podria editar un catàleg que ho fixés i difongués de manera científica. En aquest Museu, la gent del poble tendria un paper fonamental, ja que, tal com diuen els teòrics, «un museu té sentit quan com a mínim el 25% de la població en fa ús».

Voldria donar les gràcies a la gent de Montuïri, que m'ha facilitat tanta informació i m'ha dedicat el seu temps. Gràcies a aquestes persones, podem parlar de la idea d'un Museu imaginari.

¹⁸ Pel que fa al valor del patrimoni històric com a recurs, vegeu BALLART, 2002).

Bibliografia

- AMENGUAL, Paula M. (2005). *Son Fornés. Les restes d'una comunitat mil·lenària*. Montuïri: Bona Pau.
- ARBONA, Onofre (2001). *Montuïrers que han deixat petjada*. Montuïri: Bona Pau.
- BALLART, Josep (2002). *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*. Barcelona: Ariel.
- BALLART, Josep (2007). *Manual de museos*. Madrid: Síntesis.
- COMPANY, Arnau [et al.] (1996). «Montuïri». A: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca, Vol.11, p.134-160.
- KISTER, Pierre (1973). «Entrevista con Hugues de Varine-Bohan». A: SALVAT, Manuel (dir.). *Los museos en el mundo*. Barcelona: Salvat.
- MARTORELL, Miquel (2002). *Montuïri, 75 anys amb el cinema 1907-1981. Evocacions d'un espectador*. Palma: Quaderns de l'Arxiu del So i de la Imatge, Consell de Mallorca.
- MIRALLES, Joan (1995). *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font Editor, 2ª edició.
- PEÑA, Pedro de Alcántara (2001). *Guía manual de las Islas Baleares con indicador comercial*. Palma: Edicions Cort (Primera edició: 1891).
- RIVIÈRE, Georges Henri (1993). *La Museología. Curso de Museología/Textos y testimonios*. Madrid: Akal.
- ROSSELLÓ, Guillem (1976). *Museo de Mallorca. Sección etnológica. Guía de las salas de oficios artesanos*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia. Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural. Comisaría Nacional de Museos y Exposiciones.
- SEGURA, A. i SUAU, J. (1981). «Aproximació a l'estudi de la pagesia mallorquina». *BSAL* [Palma], tom XXXVIII, p. 394-437.

Revistes

Revista Bona Pau [Montuïri].

Apèndix

FUSTER. Guillem Mayol Miralles.
Einer i eines de fuster.

FUSTER. Gabriel Roscar Jaume.
Eines de fuster, algunes utilitzades per fer carros com ara les cerques, els serjants o les aixes.

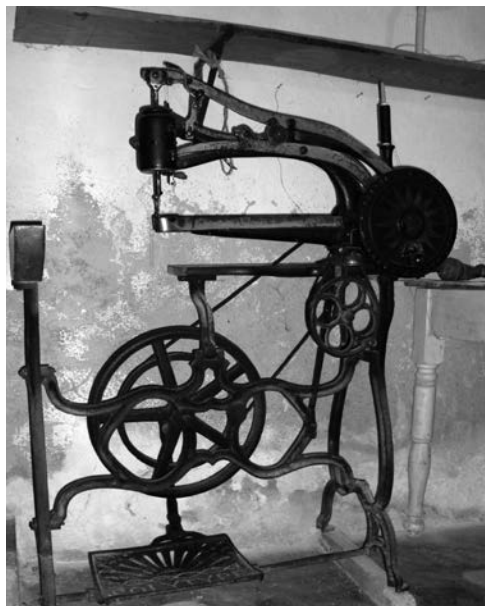
FERRER. Vicenç Sampol Cladera.
Màquina de fer forats. És un exemple d'eina manual a la qual, posteriorment, s'afegí un motor elèctric.

SELLETER. Joan Sastre Roca.
Einer i banc de selleter.

SABATER. Joan Bennàssar Mayol.
Taula de treball, eines —alenes, estenalles d'entatxar, tisores, raspalls, peus de ferro i banyes—, soles i pells per fer les sabates.

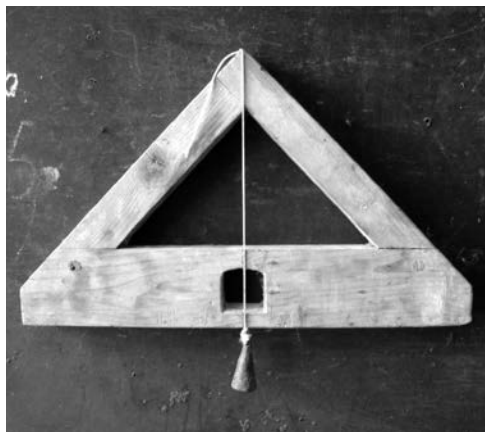
SABATER. Joan Bennàssar Mayol.
Màquina de cosir.

ESPADENYER. Gaspar Garcia Sastre.
Eines de sabater i espardenyer. Les eines d'espardenyer són les alenes, les agulles i les tisores.

BARBER. Josep Fiol Pocoví.
Les eines que apareixen a la fotografia són la brotxa, la ribelleta per fer la sabonera, les tisores, les màquines de tallar cabells, les navalles, el passador de la navalla, la pedra per afilar i les pintes.

PICAPEDRER.

Nivell d'esquadra. Servia per comprovar l'horitzontalitat d'una superfície, que s'aconseguia quan el plom deixava d'oscil·lar.

AGRIMENSOR. Gaspar Mas Miralles.

Trípode, escaire d'agrimensor i brúixoles.

FOTÒGRAF. Pedro Pocoví Martorell.

Màquina de fotografar i ampliadora.

FOTÒGRAF. Pedro Pocoví Martorell.

Tot l'utillatge del fotògraf està fet a partir d'objectes reciclats, tret de l'objectiu.

LLANTERNER. Salvador Martí.

Les eines identificades són el martell, les estenalles i les tisores de llauner.

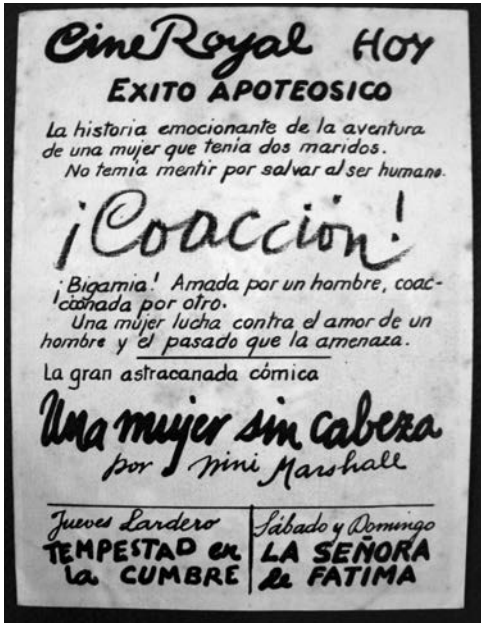

MATALASSERA. Margalida Regis Gil.

Estris necessaris per fer un matalàs o un coixí: agulles i fils de diferents tipus, didal, vetes, paper de vidre, tisores, ganiveta i vergues d'ullastre.

INDUMENTÀRIA. Corsés. La majoria de col·leccions conservades són de vestimenta femenina.

CINEMA. Algunes mostres de la col·lecció de programes de mà que publicitaven les pel·lícules que es projectaven al Cine Royal (primera dècada del segle XX-1981).

CINEMA. Projector *Goumont* del cinema mut que estava a la Sala Sampol (1921-1933).

FÀBRICA DE TEIXITS. De la fàbrica de teixits (1950-1981), tan sols resten alguns objectes puntuals com llançadores, malles, capolls de villa, canilles i teles.

Algunes mostres de la col·lecció de càmeres fotogràfiques.

Col·lecció ceràmica de pitxers i sucres.

COMUNICACIONS

LA CREU D'EN GEGUES I LA CREU DEL MOLINAR DE MONTUÏRI. PROBLEMÀTICA I POSSIBILITATS EN LA RESTAURACIÓ I LA CONSERVACIÓ

CATALINA MAS

La restauració de dos exemples de béns culturals, intervinguts recentment a Montuïri, ens ajuda a conèixer el tracte que aquestes peces, avui catalogades com a béns d'interès cultural, han rebut al llarg del temps, com han arribat als nostres dies i quines són les patologies que presenten comunament. El debat que s'estableix llavors entre els valors històric, estètic i documental es fa patent en el moment de la intervenció, cosa que dona lloc a l'oposició entre conservació i restauració.

Recentment, a Montuïri, s'han restaurat tres monuments de la mateixa categoria. Es tracta de tres creus, dues de terme i una de goig. Les dues primeres són conegudes com la Creu de Son Rafel Mas i la Creu d'en Gegues i la tercera és la Creu des Molinar. Per qüestions de proximitat i coneixença de la feina executada, em centraré principalment en la Creu des Molinar i la Creu d'en Gegues. De tota manera, no deixaré de banda la de Son Rafel Mas, ja que els tres exemples presenten problemàtiques comunes.

Un dels principals factors d'alteració d'aquests tipus de monuments és d'índole antropològica, és a dir, s'apunta que la mà de l'home és la principal causa del seu deteriorament.

Creu de Son Rafel Mas

- Datada del s. XV.
- També coneguda com a Creu Daurada o Creu de Baix. Ubicada, originalment, en la cruïlla entre el carrer de sa Trona i el carrer des Pou del Rei, davant les cases de Son Rafel Mas.
- Patí, en diverses ocasions, els cops de vehicles pesants o camions, que en provocaren la destrucció i desestabilització.

Creu d'en Gegues

- La seva datació no és concreta però és sabut que l'any 1696 Pere Mayol Gegues vivia en el carrer que porta el mateix nom: carrer de sa Creu d'en Gegues.
- Aquesta creu, a més, era el punt on es trobava el quart pas del Via Crucis, que recorria tota la vila i del qual avui en dia encara podem veure testimonis, com les rajoles de la rectoria, can Ferrando al carrer Major o de ses Tres Creus a la plaça de ses Tres Creus.

- En aquest cas, l'agressió sembla que fou intencionada. La creu es trobà un dia en terra feta miques.

En el cas de la Creu des Molinar no podem apuntar al factor antropològic com a principal causa del seu deteriorament.

Creu des Molinar

- Ubicada a la Plaça de ses Tres Creus.
- La seva datació és també inconcreta i, pel que s'ha pogut observar durant el seu procés de restauració, està conformada per diferents peces, amb tècniques i materials variats, que deuen correspondre també a èpoques diverses, però això és una altra història.
- Conformava l'onzè pas del Via Crucis que recorria la vila.
- La pèrdua d'un volum de matèria prou rellevant fa pensar en algun tipus d'agressió física però no es pot determinar fermament, ja que no se'n coneix la causa de manera tan directa com en els dos exemples anteriors.

En qualsevol cas, els tres exemples presenten patologies molt similars:

- Pèrdues de suport.
- Fragmentació i descohesió.
- Desestabilització.

Es fa comprensible, per tant, la intervenció i la necessitat d'un procés de restauració per tal de mantenir-ne la integritat física i estètica. El debat s'obre just en aquest punt, on entren en joc els valors adscrits als béns culturals. Per fer-ho més entenedor exposarem breument quins són aquests valors:

El valor històric

- Es refereix a la important influència que el factor temps exerceix sobre l'obra.
- El pas del temps esdevé, per dir-ho d'alguna manera, la segona mà o el segon artista que modela l'obra.
- Alhora, l'obra té valor com a document històric del passat, igual que els manuscrits que podem trobar en arxius.
- Els processos més intervencionistes –que impliquen, per exemple, la reestructuració d'una peça fragmentada– desvirtuen aquest valor.

El valor estètic

- Diríem que és aquell que presenta més relació amb la visió immediata de l'obra.
- La reestructuració de la lectura estilística n'és el seu principal aliat. Per tant, requereix d'un procés més intervencionista.

Trobam altres valors adscrits a les obres d'art, com el valor material i el valor funcional o instrumental. De tota manera, allò que més preocupa els restauradors és la conjugació d'aquests dos valors que hem exposat. Donen lloc, fins i tot, a dos criteris d'intervenció ben definits avui en dia:

El criteri arqueològic

- Va de la mà del valor històric.
- Considera que l'obra d'art és producte del quefer humà i, com a tal, no ha de dependre dels canvis de gust o de moda.
- Implica la mínima intervenció sobre les peces. Per tant, la *conservació* i la *consolidació* en són les prioritats quan una peça ha sofert, com en el cas de les creus, algun tipus d'agressió que impliqui la seva desestructuració i descohesió.

El criteri il·lusionista

- Aquest criteri és el que acompanya el valor estètic.
- S'anomena il·lusionista precisament perquè pretén recrear una il·lusió en l'espectador: que aquest pugui percebre l'obra tal com hauria estat en el primer moment després de la seva execució.
- Implica una intervenció de *restauració*. Cesare Brandi, teòric de la restauració, defineix el següent: «Per a la doble instància [ell anomena instància als valors] de la historicitat i de la condició artística, no és necessari portar a terme el restabliment de la unitat potencial de l'obra fins al punt de destruir la seva autenticitat, és a dir, superposar una nova realitat històrica falsa, absolutament prevalent, a l'antiga».

Aleshores, com es poden conjugar aquestes dues instàncies als nostres exemples? Moltes preguntes em vénen al cap:

- S'entendria una obra d'art que fa cents d'anys que s'ha contemplat d'una manera determinada, si no la intervenim retornant-li el seu aspecte original?
- S'entendria una creu amb només tres braços o desplaçada del seu lloc original?
- Perden el seu sentit?
- Quines formes tenim per recuperar aquests valors sense caure en falsos històrics?

Totes aquestes qüestions estan prou teoritzades i les intervencions prou normativitzades. Comencem la presentació dels processos portats a terme en les creus.

Creu des Molinar o de la Plaça de ses Tres Creus

Materials

- Marès de Porreres.
- Pedra de Santanyí.

Alteracions o patologies

- El principal problema es localitza a la zona del tambor.
- Manca de suport.
- Intervencions posteriors.
- Descohesió.

Procés de restauració

- Neteja mecànica i química.
- Retirada de morters antics.

Sistema de presentació del tambor

- D'un bloc de pedra de Santanyí de 40 cm² (aprox.), es va tallar un fragment, resseguint el perfil de l'original, per reintegrar la pèrdua de suport del tambor, concretament de la zona del coll que subjecta la creu. S'optà per la reintegració amb pedra de Santanyí, perquè és el material més afí al suport original, tenint en compte que la zona a reintegrar és de dimensions prou considerables.
- Per la part interior de la peça nova, es va ajustar tant com es va poder el perfil de la zona de tall per encaixar-la de manera més aproximada i sense tocar l'original.
- Per assegurar la seva subjecció, s'inseriren tres perns de fibra de vidre, que connecten la peça nova amb el suport de l'original.
- Finalment, la superfície del nou fragment de Santanyí s'ha tractat mecànicament, de manera que la seva textura s'aproximi tant com sigui possible a l'original. S'ha seguit, així, un criteri de caire il·lusionista, basat en la reintegració matèrica i cromàtica de la zona d'unió de les dues peces.

Creu d'en Gegues

Materials

- Marès de Porreres.

Alteracions o patologies

- Descohesió i trencament.
- Pèrdua de suport: falta tota la meitat inferior del braç longitudinal.

Procés de restauració

- Neteja mecànica i química.

Sistema de presentació

- Reintegració volumètrica
 - Reintegració de les llacunes o manques de suport, sempre mantenint la seva diferenciació respecte de l'original. Això s'ha aconseguit reintegrant-les uns mil·límetres per sota del nivell original.
 - Execució d'una nova peça de pedra tipus marès.
 - Configura el volum del braç inferior, actualment perdut.
 - Tallat seguint la morfologia de l'original.
- Consolidació. Unió de fragments
 - Unió del braç de pedra nou mitjançant tres perns de fibra de carboni i inserció de morter de calç.
 - Adhesió del braç superior de la creu mitjançant el mateix morter i perns de carboni.
 - La creu s'ha restituït al seu lloc original, sobre el fust, també mitjançant la inserció d'una ànima de fibra de carboni i adherint les parts amb el morter de calç.
- Reintegració matèrica i cromàtica
 - S'han reintegrat les pèrdues de suport més importants i les zones d'unió de fragments.
 - S'han reintegrat de manera que puguin ser detectades, perquè no es confonguin amb l'original i generin un fals històric. Així, el volum i la tonalitat cromàtica s'han mantingut per sota de l'original.
 - S'ha emprat morter elaborat amb calç, pols de marbre i pigments minerals.

En ambdós casos la reintegració ha estat totalment necessària per assegurar l'estabilitat de les obres tenint en compte que es volien mantenir en el seu emplaçament original. La reintegració, tal com la defineix Ana Calvo¹, és una tècnica de restauració que permet integrar estèticament un obra completant les seves pèrdues, tant de suport com de decoració, i que no sempre és necessària per a la conservació de l'objecte. El criteri il·lusionista, emprat en ambdós casos, presenta en el segle XXI, el següent perfil:

Segons els teòrics de la restauració

- És un sistema de reintegració no gaire ben vist.
- Des dels anys 60, assistim a l'aplicació generalitzada del criteri arqueològic (es presenten les obres en estat fragmentari i es conserven només aquells trossos identificats com a originals).

¹ CALVO, 2003.

- Per exemple, en les cartes de restauració recents –especialment les italianes, Carta del Restauro de 1972 i de 1987–, no s'accepten les addicions d'estil o analògiques, encara que es disposi de documents gràfics que puguin indicar com era o com hauria de ser l'aspecte de l'obra acabada.
- Hi ha un cas en què la reintegració il·luscionista és acceptada: quan es tracta d'imatges exposades al culte religiós. No s'entendrien una Mare de Déu o un Sant mutilats. En aquests casos, es planteja la necessitat d'usar materials i solucions que garanteixin el reconeixement d'allò refet.
- En el cas d'aquelles peces que presenten grans llacunes o pèrdues de material (que arriben a desvirtuar el seu grau de transmissió informativa –i jo hi afegiria la seva estabilitat–), seria lògic plantejar-se la creació de còpies capaces de donar la informació completa sense necessitat d'intervenir sobre l'original.

Llavors, què fem?

- Ens emparam en la premissa de la consideració d'obra destinada al culte religiós i consideram la reintegració il·luscionista com a legítima?
- Modificam i modernitzam els nostres criteris, els adaptam a l'actualitat, començam a generar còpies dels originals i els deixam sense intervenir ni tocar?
- Cal tenir en compte que aquesta segona solució implica:
 - Evitar danys irreversibles sobre l'original, ocasionats per actes vandàlics (com havia passat a la Creu d'en Gegues) i per la ubicació permanent i inadequada a la intempèrie.
 - Col·locar en el lloc de l'original, una còpia o reproducció.
 - Traslladar l'original a un indret més segur.
 - Aprofitar les possibilitats expositives d'aquestes peces per a generar un espai contenidor del patrimoni tipus museu.

Estam preparats per entendre que allò que veiem és tan sols una reproducció de l'original?

- Val la pena tenir clar quines són les prioritats a l'hora d'intervenir sobre el patrimoni i saber quines possibilitats i opcions tenim per mantenir-nos sempre en constant revisió. Una actuació desafortunada pot suposar la pèrdua dels valors de l'obra o, fins i tot, de l'obra mateixa.

Bibliografia

CALVO, Ana (2003). *Conservación y restauración. Materiales, técnicas y procedimientos. De la A a la Z*. Barcelona: Serbal.

COMUNICACIONS

CAS METGE FERRANDO. UNA CASA DE GUILLEM FORTEZA, 1925

JAUME MAYOL

En el perfil que dibuixa el poble de Montuïri destaquen diferents construccions. Sobre la seva silueta, llegint de ponent a llevant, podem destriar els pretèrits molins fariners, l'església, en posició central, i la casa de don Miquel Ferrando¹. Aquesta casa fou la darrera que s'incorporà al perfil, l'any 1925, i ara és objecte de la present comunicació.

Contextualització

L'arxiduc Lluís Salvador, quan passà per Montuïri, a finals del segle XIX, dibuixà una perspectiva llunyana del poble. Sobre el turó, entre les cases, es poden distingir un bon grapat de molins i l'església. La casa encara no era construïda. Es distingeix, però, a la dreta de l'església, un molí. Aquest molí actualment ha desaparegut. Era l'anomenat molí de Can Perons, dedicat a l'elaboració de farina. El molí se situava en un solar de perímetre irregular que, tot i les seves reduïdes dimensions, tenia una topografia força abrupta; la meitat nord era més alta i s'hi podien distingir fulls de roca calcarenítica, que conformaven un bon suport per al molí.

A principi de la dècada dels anys vint, Don Miquel Ferrando Obrador, metge cirurgià de reconegut prestigi² i germà del que havia estat i tornaria a ser batle de Montuïri, Joan Ferrando, comprà aquest solar per a construir-hi una casa.

En aquells instants, Guillem Forteza era l'arquitecte més ben relacionat amb tot l'estament polític i social de l'illa. Recordem que Forteza, al 1923 i de la mà de Joan March, arribà a ser batle de l'Ajuntament de Palma pel Partit Liberal Dinàstic³. Forteza fou l'arquitecte de Miquel Ferrando⁴.

¹ Coneguda actualment amb el nom de la casa de Meià, a causa del canvi de propietat que es produí a mitjan segle XX.

² Havia estat president del Col·legi Oficial de Metges de Balears entre 1918 i 1920.

³ El bloc de poder maurista-conservador perdé les eleccions generals de 1923, en les quals la victòria passà a mans del Bloc Liberal, impulsat per Joan March, aliat amb un sector regionalista i representat per l'arquitecte Guillem Forteza. Forteza, després de la manca d'èxits del seu Centre Regionalista en eleccions anteriors i malgrat les crítiques d'alguns dels seus companys, decideix col·laborar amb el liberalisme a fi d'assolir el poder.

⁴ Ho fou en tres ocasions, ja que, a més de construir la casa de Montuïri, també li reformà les cases de Son Ribes i bastí la clínica del metge a Palma.

L'arquitecte Guillem Forteza

Guillem Forteza Pinya nasqué el 9 de març de 1892, obtingué el títol l'any 1917 i morí el 22 d'octubre de 1943. Aquestes dades són estratègiques per entendre la importància que té Forteza dins el panorama arquitectònic mallorquí.

Per un costat, la data de titulació el situa –en l'àmbit balear– en una posició indiscutiblement particular, ja que, en l'interval de tretze anys que va del 1906 al 1919, Guillem Forteza fou l'únic que obtingué el títol d'arquitecte a les Balears. Forteza compartí promoció amb Francesc Folguera, Jaume Mestres Fossas i Ramon Reventós. Per trobar l'arquitecte que precedeix cronològicament Forteza, hem de retrocedir més d'una dècada. Aleshores, trobam Francesc Roca, titulat a Madrid el 1906; fou el més jove dels arquitectes modernistes i formà grup amb Jaume Aleñà, Gaspar Bennàzar o Guillem Reynés. Després de 1917, el següent en obtenir el títol fou Carles Garau, el 1919. Aquest i altres arquitectes, com Josep Olesa, Enric Juncosa, Francesc Cases –amb títols dins la dècada dels vint–, Guillem Muntaner, Gabriel Alomar o Antoni Roca –amb títols dins els trenta–, podrien identificar-se més clarament amb el moviment racionalista.

Per altra banda, la data de la seva mort prematura fa que la seva obra arquitectònica estigui condensada en poc més d'un quart de segle, casualment el més intens de la més recent història de l'arquitectura. En aquest interval, l'arquitectura sofrí el sotrac més fort dels últims temps. Forteza assistí al naixement de l'arquitectura moderna i patí en primera persona el canvi estilístic que es mou entre el clàssic regionalisme mallorquí i el rabiós funcionalisme centreeuropeu. Forteza és l'arquitecte frontissa entre aquests dos estils.

En una primera època, Guillem Forteza, agafant el testimoni dels pioners regionalistes de principi de segle⁵, formulà tot un cos ideològic al voltant del regionalisme, un sol cos que abraçava tots els camps amb una coherència implacable: de la literatura⁶ a la política⁷, de la cultura⁸ a l'arquitectura⁹. En la seva època regionalista, les seves obres, estilísticament tradicionals, són de traçat clàssic. Es tracta d'edificis volumètricament compactes, geomètricament regulars, d'organització centripeta i de traçat simètric. Hi abunda la utilització d'elements tradicionals, com la teula àrab, les cornises de marès, els relleus en brancals i llindes, els patis, les volades de fusta i els arcs de tot tipus.

⁵ És, sobretot, Miquel dels Sants Oliver qui dirigeix i encapçala un llistat que podria anar seguit de noms com ara Enric Alzamora, Miquel Costa i Llobera, Joan Alcover, Gabriel Llabrés, Joan Lluís Estelrich, Marià Aguiló, Josep Lluís Pons i Gallarza, Josep Maria Quadrado, Tomàs Forteza, Jeroni Rosselló o el mateix Pere d'Alcàntara Penya.

⁶ Fou fundador i president de «Nostra Parla. Agrupament de Balears, Catalans, Rossellonesos i Valencians» (1916), es féu càrrec de la segona època de la revista *La Veu de Mallorca* (1917) i organitzà algunes edicions dels Jocs Florals de Mallorca, entre d'altres.

⁷ Fundà i presidí el Centre Regionalista de Mallorca (1917) i acabà essent batle de Palma, aliat amb els liberals de Joan March (1923).

⁸ Fou integrant i fundador de l'Associació per la Cultura de Mallorca (1923), Acadèmic de la Provincial de Belles Arts de Balears (1928) i Vocal de la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics (1928), entre d'altres.

⁹ Pel que fa a l'arquitectura, Forteza fou l'arquitecte que netejà, depurà, actualitzà i tipificà l'arquitectura regionalista mallorquina.

En una segona etapa de la seva obra, Forteza, quasi de manera involuntària¹⁰, entrà plenament dins el racionalisme centreeuropeu. Els edificis esdevingueren volumètricament dispersos, geomètricament articulats, d'organització centrífuga i de traçat asimètric. Hi destaquen els jocs de plans, els volums purament blancs, les línies horitzontals i la manca d'elements decoratius.

La casa que Forteza construï a Montuïri per a don Miquel Ferrando s'ubica clarament dins la primera època.

Descripció física de l'edifici

La casa es troba en un solar de traçat irregular i s'organitza en quatre plantes. La planta baixa s'adapta al perímetre de la parcel·la, s'hi acosta fent mitgera o se n'allunya alliberant diferents patis. Aquesta planta baixa s'enretira de l'alineació de carrer i defineix un pati d'accés pròxim als patis dels palaus vuitcentistes de Palma¹¹. En aquest pati, tal com succeeix també en els patis de Ciutat, una escalinata exterior, de traçat senyorial, ens condueix a les terrasses de la planta primera, des d'on s'accedeix a l'interior de la casa. En la planta baixa, trobam dependències d'emmagatzematge, una portassa a sota de la qual hi ha, excavats en la roca, diferents cups de vi, així com un corredor per a treure el most. La planta baixa actua de basament a la resta de l'edifici.

La resta de plantes són de geometria molt més neta, dibuixen un quadrat i s'apilen unes sobre les altres per simple superposició. Així doncs, volumètricament i de manera esquemàtica, podem definir la casa de don Miquel Ferrando com un prisma regular de base quadrada, col·locat sobre un basament de geometria irregular; el basament defineix terrasses i el prisma, de tres plantes d'alçada, és rematat per un ràfec de fusta de llarga volada que sosté una coberta a quatre aigües. Retinguem aquesta definició.

Les tres plantes superiors segueixen sempre el mateix esquema distributiu: el quadrat que les conté queda dividit per la meitat definint dues crugies, una orientada a migjorn i l'altra al nord. L'accés a l'interior de l'habitatge es produeix en planta primera a través de la façana ponent, entrant a l'aiguavés que mira al sud. En aquesta planta primera, trobam una àmplia sala destinada a l'ingrés, dues habitacions dormitori, una saleta i l'escala, situada en el punt central de la crugia nord. L'escala presenta la mateixa ubicació en totes les plantes, sempre conserva el seu traçat de tres trams i deixa un amplíssim ull d'escala que comunica els diferents nivells. En la planta d'accés, l'escala s'obre al vestíbul d'entrada a través d'un amplíssim arc de mig punt, elaborat amb pedra de Binissalem. També acompanya l'escala un altre element molt propi

¹⁰ En aquells moments d'incertesa davant l'arribada del moviment modern, Forteza tenia dins el seu despatx un jove arquitecte alemany, Carl Hakh, que col·laborava amb ell. Hakh fou, al meu entendre, el principal culpable del canvi estilístic que sofrí l'arquitectura de Forteza a principis de la dècada dels anys 30.

¹¹ FORTEZA, 1924. FORTEZA, 1929-1930.

de l'arquitectura mallorquina, així com de l'obra de Forteza; es tracta d'una cisterna, en aquest cas de coll poligonal també de pedra.

La planta segona es destina a les estances principals de l'habitatge: l'estar-menjador, la cuina amb rebost, un petit bany de cortesia, l'habitació principal amb vestidor i un bany complet. Els serveis i l'escala ocupen la crugia nord, mentre que l'estar-menjador i l'habitació principal ocupen la crugia sud, oberta amb grans finestrals que permeten l'entrada del sol.

Finalment, la planta tercera es dedica als dormitoris. Hi trobam un total de cinc habitacions, dues i l'escala en la crugia nord i tres més a la crugia sud. Totes disposen d'armaris encastats i pica per a rentar-se les mans, comoditats força avançades a l'època. Quatre de les cinc habitacions ocupen les cantonades de la casa i disposen de quatre finestres, obertes dues a dues, en cadascuna de les façanes, a través de les quals es pot observar una esplèndida panoràmica del poble i el seu entorn.

L'edifici, ja ho hem dit, presenta una volumetria molt clara, paral·lelepípedica, de façanes planes, rematades per una ampla volada de fusta. En el volum, es retallen individualment obertures de diferent mida, sempre emmarcades per brancals i llinda de marès amb un mínim relleu i ampit més avançat. La darrera planta té un tractament lleugerament diferent, les seves obertures són de mida notablement menor que la resta i apareixen agrupades de dues en dues, un faixó de marès remarca aquesta diferència encintant tota la casa a nivell de forjat de planta tercera.

En la façana, destaca el conjunt format per les cinc arcades que ocupen la cantonada sud-est de l'edifici al nivell de la planta segona. Es tracta de cinc obertures¹², dues en la façana est i tres en la sud, que il·luminen l'estar-menjador. Cadascuna està formada per un arc de mig punt sostingut sobre columnes sensiblement panxudes amb base i capitell jònics. La base es troba a nivell de barana, formada per una balustrada de marès. Les obertures, en els seus extrems i en la cantonada, estan contingudes entre pilastres embegudes dins la façana. Destaca, així mateix, la inusual utilització d'elements decoratius amb motius florals. Tot el conjunt està elaborat amb marès i s'avança respecte del pla de façana.

Destaquen també, encara que són menys visibles, els dos finestrals balconers oberts en el centre de la façana nord i que il·luminen l'escala. El llenguatge i disposició és molt similar al que acabam de definir. Cal remarcar, però, la presència del balcó com a tret distintiu. Es tracta d'un balcó de planta corba, amb balustrada i peanya volada de marès.

En aquesta casa, podem reconèixer molts dels trets característics de l'arquitectura regionalista de Guillem Forteza: la utilització d'una volumetria compacta, la geometria regular, l'organització centrípeta o la simplicitat en la disposició d'elements constructius i decoratius tradicionals.

¹² Cal fer notar que, d'aquestes cinc obertures, n'hi ha dues, les més properes a la cantonada, que estan falsejades. Això no diria gaire a favor de l'arquitecte.

La construcció

El projecte va ser elaborat per l'arquitecte Forteza a principis de l'any 1924. Desconeixem la data exacta de l'inici de la construcció, però sabem que el mes de març de 1925 l'obra ja es trobava força avançada i, aleshores, el fuster ja havia començat la seva tasca¹³.

El constructor va ser el mestre *Xinet*¹⁴, que també va fer, entre d'altres coses, el cinema de Can Eloi¹⁵. La casa s'assenta sobre la característica roca calcarenítica que trobam en el nostre poble. Els murs que defineixen el seu perímetre, així com el mur que divideix la casa per la meitat, es construeixen en pedra i es traven les seves arestes i cantonades amb peces de marès. El marès també s'utilitza a l'hora de definir les obertures de façana i realitzar determinats detalls decoratius, com ara el balcó, la balustrada o els faixons perimetrals.

L'estructura horitzontal és a base de taulons de fusta, de secció rectangular i generosament dimensionats. Els taulons es compraren al magatzem de Can Segura¹⁶. Es recolzen en les façanes i en el mur central. En les estances més representatives, com ara l'entrada o la sala d'estar, es deixen vistos i el seu to obscur contrasta amb la blancor de les parets, tal com succeeix en els palaus senyorials de Ciutat. En cadascuna de les sales on queden vistos, es tracten amb matisos decoratius diferents. Per exemple, en l'entrada, es tracten les arestes dels taulons amb un perfil arrodonit i els seus extrems descansen sobre permòdols de fusta de secció tallada en base en una planilla i encastats dins la paret actuant de mènsules. En canvi, a l'estar-menjador, els taulons són de secció menor que a l'entrada i els seus extrems són recollits per una motllura perimetral de fusta amb relleus decoratius.

Pel que fa a l'estructura horitzontal, cal remarcar que la mateixa coberta ja defineix les seves pendents inclinant l'embigat. En la darrera planta, es deixa tot vist però sense cap tipus de recurs ornamental. Cal remarcar la dimensió dels tremujals que recullen els taulons de sota coberta.

En la definició volumètrica de la casa, destaca l'enorme volada de fusta que defineix la barbacana superior. Està construïda amb bigues de fusta amb els caps ornamentats amb un perfil vogit, que sostenen un enxebronat cobert per una empostissada sobre la qual descansen les teules. Els treballs d'aquest aler es realitzaren aproximadament poc abans de l'estiu de 1925¹⁷. La barbacana és un element molt caracterís-

¹³ Ho sabem per una carta que rep Guillem Forteza de part de Miquel Ferrando, datada de 30 de març de 1925. Arxiu Carles Forteza Steegmann.

¹⁴ En el pla de les coincidències anecdòtiques, podem explicar que mestre *Xinet* va morir en un accident de trànsit quan, acompanyat de don Miquel Ferrando, tornava de Son Ribes.

¹⁵ Segons m'informa don Gabriel Mateu Oliver, de Meià.

¹⁶ Segons correspondència enviada per don Miquel Ferrando a l'arquitecte Guillem Forteza el dia 30 de març de 1925, on es pot llegir: «[El fuster] me digué que dirà a en Segura que li envii els taulons tal com els serrà (de cada una de les tres jàsseres en féu dues) i ell a Montuïri les asserrarà i farà les portes i tota la feina de fuster tal com V. desitjarà i l'instruirà». Arxiu Carles Forteza Steegmann.

¹⁷ Ho podem deduir d'una carta de don Miquel Ferrando a Guillem Forteza datada de 28 d'abril de 1925, en la qual es pot llegir: «Li record, per si s'ha distret, de comanar a en Segura les fustes de l'aler». Arxiu Carles Forteza Steegmann.

tic de les cases senyorials d'origen florentí, tan estimades per Guillem Forteza i tan repetides dins el casc antic de la ciutat de Palma.

El fuster que realitzà tots aquests treballs fou en Biel *Cilis*¹⁸. Dins les feines de fusteria, destaca una anècdota que fa referència a les portes que donen entrada a la planta baixa des del pati d'accés. Aquestes portes, a voluntat de l'arquitecte Forteza¹⁹, són una rèplica de les que en aquell temps hi havia a la porta de sa Portella de la murada de Palma. El fuster *Cilis* va haver d'anar a Ciutat a prendre'n la mostra.²⁰

Els paviments de la casa són de rajola hidràulica, a excepció del de la portassa, on trobam un paviment de trespol i pedra. La rajola hidràulica mostra diferents variacions. En l'entrada i l'estar-menjador, és de geometria hexagonal i de color beix. En d'altres estances, com per exemple l'habitació principal, combina una rajola octogonal de color beix amb una de quadrada de mida menor i de color marró fosc.

Interiorment, destaquen una sèrie de treballs realitzats en pedra, tots ells concentrats al voltant de l'escala. El primer i principal és el mateix llit d'escala, realitzat amb peces de marès de la mateixa dimensió que els graons. Cadascun dels trams d'escala traça una volta d'aresta que neix a partir del nient que trobam en cadascun dels seus vèrtexs. L'escala és de tres trams, l'entremig és més curt i els graons també són de pedra de marès.

D'altra banda, també són de pedra l'arc que comunica l'escala amb l'entrada i el coll de la cisterna que acompanya l'escala. Ambdós són de pedra de Binissalem. L'arc és de mig punt, amb mitges columnes embegudes dins la paret. Tant l'arc com la columna són de secció semicircular i s'entreguen amb continuïtat, no existeix capitell entre ells. Les columnes són d'una sola peça i l'arc està format per onze peces diferents. El coll de cisterna és de traçat octogonal, però està encastat en la paret, de manera que l'octògon no és complet. Com a peculiaritat, cal remarcar que la pedra està esculpida d'una sola peça i que, dins aquesta mateixa peça, en el seu costat esquerre, s'hi macla un altre octògon rebaixat, que conforma el vas per deixar el poal de la cisterna. Aquests detalls són realitzats per un escultor a mitjans de l'any 1925²¹, en base a les plantilles que es dibuixaven en el despatx de l'arquitecte Forteza²².

Finalment i pel que fa a la construcció, cal subratllar-ne dos aspectes molt avançats a l'època en què es construí la casa. En primer lloc, la calefacció i, en segon, el parallamps.

¹⁸ De qui don Miquel Ferrando, en una carta datada de 30 de març de 1925, dóna molt bones referències a l'arquitecte Forteza: «És bastant intel·ligent i bon fuster. Crec que V. i jo quedarem satisfets de la seva feina». Arxiu Carles Forteza Steegmann.

¹⁹ En l'arquitectura de Guillem Forteza, les referències a l'arquitectura tradicional són contínues. Coneixem alguns casos on els referents són tan directes que es converteixen en còpies. És el cas, per exemple, de la porxada de l'escola de Valldemosa, que, tal com ens recorda el seu delineant Miquel Fullana, es tracta d'una còpia de la porxada de l'oratori de Castellitx d'Algaida.

²⁰ Segons m'informa don Gabriel Mateu Oliver, de Meià.

²¹ En una carta enviada per don Miquel Ferrando a l'arquitecte Forteza, datada de 28 d'abril de 1925, podem llegir: «El mestre de Montuïri me diu que convendria que hi anàs l'escultor avui amb totes les plantilles i a més per enterar-lo de com ha de construir els portals interiors del pis principal». Arxiu Carles Forteza Steegmann.

²² L'encarregat de dibuixar les plantilles era el delineant Miquel Fullana Llompart.

Pel que fa al condicionament tèrmic, la casa no disposava de calefacció pròpiament dita, però l'arquitecte dissenyà un sistema que serveix per escalfar l'habitatge amb la calor generada a partir de la cuina econòmica. Darrere la cuina, trobam un rebost, de molt poca alçada, ja que a sobre s'hi trobava la caldera d'aigua que aprofitava la calor de la cuina per escalfar-se. Al mateix temps, en la paret que separa l'escala de l'espai de la caldera, l'arquitecte retallà un seguit de forats disposats de manera escultòrica per on sortia l'aire calent. Així, l'escala, l'únic espai que connecta totes les plantes de la casa, servia com a xemeneia que repartia la calor arreu de l'habitatge.

D'altra banda, hem de comentar que, a causa de la gran alçada de la casa, l'edificació disposa de parallamps. Aquest parallamps va ser instal·lat per l'empresa Anglo-Española de Electricidad a finals de l'any 1925²³.

L'obra es va acabar durant l'any 1926. Llavors, quan l'obra estava a punt d'acabar-se, el metge Ferrando escriví a l'arquitecte i li mostrà el seu disseny d'instal·lar un rellotge de sol en una de les arestes de la casa, tal com es disposa a l'església de Montuïri²⁴. Com podem comprovar, aquest rellotge mai no va arribar a existir.

La casa de Don Miquel Ferrando dins l'obra de Guillem Forteza

Ja hem dit anteriorment que la casa del metge Ferrando correspon a l'època regionalista de Guillem Forteza. Ara, a mode d'epíleg, voldria mostrar dues obres del mateix Forteza que són pròximes a la casa de don Miquel Ferrando. Una d'elles li és propera cronològicament i l'altra geogràficament. La primera és el Palau de Marivent i la segona, ses Escoles de Montuïri.

El Palau de Marivent és una obra que es construeix al mateix temps que la casa de Montuïri. També correspon, per tant, a l'època regionalista de l'arquitecte. El seu propietari era en Joan de Saridakis. L'encàrrec és de l'any 1923 i la construcció comença al 1924 i acaba al 1926. El cos principal del Palau de Marivent es pot definir com un prisma regular de base quadrada, col·locat sobre un basament de geometria irregular. El basament defineix terrasses i el prisma, de tres plantes d'alçada, és rematat per un ràfec de fusta de llarga volada, que sosté una coberta a quatre aigües. El Palau té diferents obertures disposades asimètricament sobre els plans de façana. Estan emmarcades per brancals i llindes de pedra treballada, que, en alguns casos, definei-

²³ Sabem que el pressupost del parallamps és aprovat el 5 de novembre de 1925. El mes següent, l'arquitecte rep una carta datada de 12 desembre, que confirma la instal·lació d'un parallamps a la casa de don Miquel Ferrando segons un pressupost anterior i on es pot llegir: «El material que comprende esta instalación saldrá por el vapor del próximo martes y por mediación de la Agencia Buixó y Labori». Arxiu Carles Forteza Steegmann.

²⁴ Amb data de 10 de maig de 1926, Guillem Forteza rep una carta de Miquel Ferrando on es pot llegir: «Amic Forteza: desitjaria posar un rellotge de sol a la façana de la casa de Montuïri, si a V. li sembla bé. En aquest cas hauria de molestar-se per a fer el dibuix i donar a fer els ferros. Tal volta seria necessari posar a dues façanes l'horari, com està a l'església de Montuïri. De V. affm. M. Ferrando». Arxiu Carles Forteza Steegmann.

xen arcs de mig punt amb ampits de balustre i s'uneixen diferents unitats formant grups de diferent mida. La definició és certament tendenciosa però coincideix plenament amb la casa de Montuïri. El Palau de Marivent va ser projectat en aquells mateixos anys. I algú²⁵, molt encertadament, m'ha comentat que la casa de don Miquel Ferrando és una petita maqueta parcial del Palau de Marivent.

Per altra banda, l'edifici de ses Escoles de Montuïri, construït dins la dècada dels trenta, correspon a l'època racionalista de Guillem Forteza. Podem comprovar que, comparant-lo amb la casa del metge Ferrando, els conceptes arquitectònics que regeixen ambdós projectes són oposats. El que inicialment era volumètricament compacte esdevé dispers, el que era geomètricament regular esdevé articulat, el que era centrípet esdevé centrífug, el que era simètric esdevé asimètric; els remats plans substitueixen les tradicionals cobertes de teula, les dinàmiques visions en escorç substitueixen les estàtiques visions frontals i s'anul·la qualsevol tipus de decoració. És una bona representació de l'arquitectura moderna a Mallorca.

Així doncs, a Montuïri, tenim dos²⁶ valuosos testimonis –la casa de don Miquel Ferrando i ses Escoles– que representen, amb precisió, els dos moments arquitectònics de Guillem Forteza, regionalista en la primera època i racionalista en la segona.

Bibliografia

- FORTEZA, Guillem (1924). «Elogi de les cases senyoriales de Mallorca». *Almanac de les Lletres* [Palma de Mallorca], núm. IV, p. 105-117.
- FORTEZA, Guillem (1929). «La persistència del gòtic en la estructura constructiva de los patios mallorquines renacentistas». Discurs inaugural del curs acadèmic 1929-1930 de l'Escola d'Arts i Oficis Artístics de Palma.

²⁵ Altre cop em refereixo a don Gabriel Mateu Oliver, de Meià.

²⁶ L'arquitecte Guillem Forteza, a més de la casa de Don Miquel Ferrando i ses Escoles, realitzà quatre projectes més a Montuïri: reformà les cases de Son Ribes, propietat del mateix metge Ferrando; reformà les cases d'Alcoraia, propietat del Sr. Bosch; reformà el Col·legi de les Monges de la Caritat i projectà un edifici d'habitatges per als mestres de ses Escoles, que mai no s'arribà a construir.

Annex

Can Ferrando.

COMUNICACIONS

ELS GLOSADORS DE MONTUÏRI, AVUI

FELIP MUNAR

El doctor Joan Miralles i Monserrat em va fer avinent la proposta de fer una continuació del seu treball «Els glosadors»¹ de Montuïri. Tot i que la nostra proposta no pot ésser ni tan extensa ni tan profunda com la que el professor i col·lega va presentar, hem pogut constatar que la corba de la presència de glosadors a Montuïri ha minvat d'ençà dels primers que Joan Miralles va explicitar al seu estudi.

Cal tenir present que, a Mallorca, els glosadors de picat² han estat a punt de desaparèixer. Fa deu anys que només podien sortir a fer un combat Joan Planisi, *Planisi* (Manacor, 1928), Antoni Socias, *Pobler* (sa Pobla, 1929), Rafel Roig, *Carritxoner* (es Carrixó, 1933) i Jaume Juan, *Toledo* (Algaida, 1955), entre alguns altres que ho feien comptades vegades. Així el panorama, no és estrany que Joan Planisi em confesàs: «Felip, després de noltros, sa glosa s'acabarà a Mallorca, darrere noltros no hi ve ningú, i això me sap molt de greu». Nosaltres vàrem mirar d'esbrinar com s'ho havien fet en altres contrades per tal que la cançó oral improvisada hagués recobrat l'embranchida d'altres èpoques. Visitàrem el País Basc, on els *bertsolaris* havien aconseguit un esplendorós i vigorós renaixement, amb joves provinents de les universitats, fruit del treball fet a les *ikastolas*; Múrcia, on els *troveros* també s'havien introduït en les escoles per mostrar el seu art de la improvisació; el reviscolament de la poesia oral improvisada a l'Itàlia peninsular, Sicília, Còrsega, Portugal, Canàries, Cuba i, gairebé, tot Sud-Amèrica. Semblava que, en una època on les imatges i la virtualitat havien pres el predomini, la paraula, l'oralitat, havia d'anar mancabant. Així doncs, mai no hi havia hagut tantes persones atretes per aquest art de la improvisació arreu del món.

Hem coordinat les Mostres Internacionals d'Improvisadors, celebrades a Manacor, Palma, sa Pobla, Artà i Alcúdia, entre d'altres pobles. Per aquí han passat improvisadors d'arreu de l'Estat: corrandistes del Principat; cantadors d'albades del País Valencià; *troveros* de Múrcia; *bertsolaris* del País Basc; improvisadors de Portugal, tant de la península com de les illes; *versadores* de Canàries; repentistes de Cuba; improvisadors d'Itàlia, de la península i de Sicília; improvisadors de Còrsega; improvisadors de Malta; *guslaris* de Croàcia; *payadores* d'Argentina, Uruguai i Brasil. Es tractava de *mostrar* com ho feien a la resta del món per tal d'aprendre'n. I per això hem participat en trobades d'improvisadors a Canàries, Cuba, País Basc, València, Catalunya, Portugal, Itàlia, a més de les trobades fetes a Menorca, Eivissa i Formentera a partir de les que iniciàrem a Mallorca —el proper mes de març tres glosadors de Menorca i tres de

¹ MIRALLES, 1996.

² A diferència dels glosadors *de posat*, o *de camilla*, que fan les gloses escrites i, generalment, mai no les fan improvisades en un combat.

Mallorca anirem a... París—. Això ha fet que els glosadors se sentin orgullosos del seu art: ja no és un cant de pagesos, majors, gent il·letrada, que només improvisen sobre uns temes reiteratius, de coses del passat. Avui, els glosadors mallorquins poden sortir a qualsevol lloc i en qualsevol escenari a fer un combat. Participam en el projecte europeu que aglutina les illes del Mediterrani i Canàries (AREPO), amb seu a Roma, el president del qual és Paolo Scarnecchia.

Per arribar fins aquí, però, hem comptabilitzat més d'una vintena de tallers a diferents pobles de Mallorca –i també a Palma– per a tota la gent que volgués aprendre la tècnica de la improvisació. S'han fet més de seixanta tallers als centres educatius de Mallorca, de primària i secundària. Hem editat dos CD i cinc DVD que enregistren les Mostres realitzades; hem elaborat dos manuals per tal que es poguessin aplicar en els tallers i un llibre amb l'opinió d'experts sobre el món de la improvisació³, entre moltes altres publicacions i actuacions. La finalitat és dignificar, enaltir, reconèixer i fer créixer l'art de la improvisació oral cantada. És per això que, avui, a Mallorca, hi ha uns vint-i-cinc glosadors de picat, preparats per sortir en qualsevol moment⁴.

Així mateix, mai no hi havia hagut tants de concursos de glosa escrita⁵; a més a més, hi ha dos diaris que publiquen una glosa als seus exemplars⁶, com també en les publicacions quinzenals o mensual de la Premsa Forana de Mallorca. Mai no s'havien publicat tants de reculls de gloses com ara, amb col·leccions específiques en algunes editorials⁷.

Els glosadors utilitzen un llenguatge viu, de carrer; són artistes de la paraula, juguen amb ella i, per això mateix, inventen noves formes, obrin camins semàntics i ajuden a valorar la llengua, perquè és necessari conèixer-la bé per a poder improvisar. Vet aquí un dels objectius cabdals que ens mou a girar cel i terra perquè aquest nivell de la llengua no perdi fesomia ni força: es tracta d'una baula cabdal per a la supervivència de la nostra cultura i la nostra llengua. És per aquest motiu, també, que volem fer atractiu i proper aquest art. Volem que els joves hi vegin quelcom de nou i interessant; que es posi *de moda* el cant oral improvisat; que entenguin aquesta forma d'expressió com una capacitat que ens pot fer ser més lliures, perquè dominam aspectes que molts altres no han sabut albirar.

³ MUNAR, 2005.

⁴ MUNAR, 2001 i MUNAR, 2008.

⁵ Es tracta de concursos en els quals participa un bon nombre de glosadors i que, a més, solen editar les gloses seleccionades o totes les que participen en el concurs: Artà, Binissalem, Santa Maria del Camí, Algaida, Inca, etc.

⁶ Es tracta del diari *Última Hora*, amb una glosa signada per Jordi Guaita (Miquel Julià), i del *Diari de Balears*, amb una glosa signada per Xurí (Mateu Matas). A més a més, des de fa uns anys, Miquel Sbert –que es va doctorar amb una tesi sobre els glosadors de la comarca de Lluçmajor– publica una columna setmanal titulada, precisament, *Llengua de glosador*, on comenta notícies, llibres o actuacions referides al món de la glosa. Existeix una pàgina web on s'informa de les glosades i actuacions mensuals: mallorcaweb.net/glosadors; a més, hi ha el blog del glosador montuïrer Macià Ferrer. Fa només uns mesos, s'ha creat una Associació Cultural que aglutina els glosadors de Mallorca, el president de la qual és el glosador Mateu Matas, Xurí.

⁷ Coordinam tres col·leccions sobre temàtica que gira al voltant de la cultura popular i tradicional: *El Bufador*, *Plecs de Cultura Popular*, i *Gloses i glosadors*, de Documenta Balear.

Certament, sense passió, no s'ha fet res mai d'interessant en aquest món i jo hi afegiria que, sense amor, tampoc. Una glosa és un acte de passió i d'amor, un tresor que condensa el saber immens, el bagatge cultural de tot un poble; es conjuga amb una carta signada de fidelitat i fermesa envers la llengua i la cultura, que s'endinsa al lloc més profund de l'ésser humà. Per això, es pot riure i es pot plorar amb una glosa, es poden fer sentir calfreds, records i vivències que resumeixen tota una vida. Fa uns anys, les persones no rebien tantes informacions o missatges, no hi havia tanta quantitat de referents externs que s'han de tenir en compte. Per això, un combat de picat podia durar hores, amb els glosadors just a tocar, dins una taverna o en un lloc tancat. Avui no és possible mantenir aquesta *puresa*, si volem salvar la glosa; és el peatge que hem de pagar per fer treure de l'oblit un món que ens resulta ara molt llunyà i estrany; cal jugar amb totes les possibilitats que ens ofereix la tècnica i cal emprar tots els recursos amb la finalitat de fer atractiu un combat. Alguns estudiosos ens han criticat aquesta *pèrdua d'autenticitat*, però pensam que és bo i positiu per tots els objectius que hem comentat suara.

Tòfol Massanet Juan (Montuïri, 1926).

Parrí, fill de Rafel Massanet Servera, *Parrí*, i de Margalida Juan Bauçà, *Caragol*.

L'amo en Tòfol té una memòria prodigiosa: es recorda de dades i dates que la immensa majoria de les persones seria incapaç de recordar. És un home afable, bonhomí, que sap què costa cada una de les pertinences de què gaudeix avui. El seu parlar és reposat, sense frisson: sap que el temps camina a poc a poc, com la vida mateixa. És un home feliç, orgullós del que ha arrabassat de la feina, amb les seves mans i la seva suor. La seva mirada té encara aquella pinzellada de *vivor*, com una deixa del seu esperit inquiet i la seva refinada intel·ligència.

Als nou anys, el varen llogar per indioter a Son Boivàs i hi va estar dos anys. Quan inauguraren les escoles, hi va anar una temporada, però tot d'una el llogaren a Son Trobat, on guardava dues vaques i bestiar. Al cap d'un any, anà a fer de pastoret a Malesherbes, on ja guanyava cinc-centes quaranta pessetes a l'any. Cobraven per la Mare de Déu de setembre (dia 8). Després, partí cap a la Marina de Lluçmajor, a Son Albertí, i cobrava cent pessetes cada mes. Hi feia de pastor i tenia cura d'en Gas, un cavall mallorquí famós perquè va guanyar el Gran Premi de Mallorca; el varen vendre per cinquanta mil duros, un preu exorbitant aleshores. També va tenir cura d'un altre cavall famós, *Intermede*, que va fer segon al Gran Premi. Llavors, va passar a Can Masset, on feia de pareller i un poc de tot: feines de la possessió.

L'any 1947, s'embarcà cap a Barcelona per a fer el Servei Militar a Melilla (vint-i-cinc mesos), d'assistent del cavall del general (el cavall era propietat del general Francisco Arteaga Hernández). Quan va tornar, anà a Son Boscana (camí de s'Estanyol, a Lluçmajor), ja que l'amo el va anar a cercar. Però hagué de tornar a Montuïri, perquè el pare s'havia mort i la mare s'havia romput un peu; aquí va fer de picapedrer amb mestre Cion *Soldadet*.

L'any 1953, es va casar amb na Margalida Barceló Ribes, *Malaneva*. Han tengut dos fills: en Rafel i na Margalida. Després de casats, se'n varen anar d'amos a Son

Venrell durant cinc anys, ja que el pare de la seva dona hi havia estat. Després, varen retornar a Montuïri i féu de repartidor de butà durant deu anys. Llavors, anà dos anys a s'Hort de sa Casa Blanca, Can Xulla, que era del metge d'ossos Antoni Fernández Billón. Finalment, va acabar la vida professional a Can Xeripa, d'en Rafel Costa Miralles, on manejà la màquina de fer blocs durant catorze anys. Llavors, quan va vendre l'empresa a un llucmajorer, es va retirar.

Entrevista

P. D'on vos ve aquesta vena de glosador?

R. I jo què sé. Es meu conco Miquel *Parri*,⁸ germà de mon pare, sí que en sabia de fer gloses. Jo les he de pensar i llavors dir-les:

Jo som un homo retut
per s'edat i per sa feina;
si he d'agafar una eina
per molt que faça no puc.

Jo no les escric mai, ses gloses, me surten i ja està. Jo no pens es final i llavors faig sa glosa, no, jo començ i sempre me surt es final i sa idea que jo volia transmetre.

He sentit glosar en *Calafat*, en *Capellà*, en *Planisi*, en *Socias*... però jo no he fet mai cap combat de picat.

Hi ha una anècdota ben curiosa d'en *Paneret* de Llucmajor, que va aprendre de fer gloses de l'amo en Bernat *Vola-Vola*. «L'amo en Bernat –li deia–, m'heu d'ensenyar a fer gloses», mentre l'amo en Bernat feia un clot; i li digué des de dintre:

Val déu quines castanyoles
que tenia es nostro xot;
si tu picaves un poc,
m'acabaves aquest clot,
també les tendries bones!

«Gracis, l'amo en Bernat, ara ja n'he après: no necessit més lliçons».

A la una de sa nit, un pare se va témer que es seu fill no havia arribat. Va arribar fins a sa taverna i quan el va veure li digué:

A la una m'he temut
que un poll faltava a sa lloca,
i enc que sigui cosa poca
a cercar-lo he vengut.

⁸ Es tracta de Miquel Massanet i Servera, *Parri*. MIRALLES, 1996, p. 47-98.

I es seu fii li contestà tot d'una:

Es jovent surt cosa bona
si es veis donen bon camí:
mirau la gent què ha de dir,
tan vei i sou per aquí
en lloc de gordar sa dona.

M'agradava molt sentir cançons. Record es vespres a Can Eloi, i a sa possessió amb sos missatges. No frissàvem tant com ara i aprofitàvem qualsevol moment per fer una riaia.

Un pareier va demanar a un jovença que li fes una cançó amb sos ormejos de sa pipa; «si ho fas, te daré dues pessetes», li digué. I aquell li amollà:

Jo tenc unes esmolletes
amb punta i atacador,
tabac i bossa per dur-lo,
també un encenedor
i pipa per fumar-lo,
i dau-me dues pessetes.

Però ell no les hi volgué dar. Després d'uns estires i amolles li digué: «Jas, te regal ses dues pessetes!». I el jovença li contestà: «Gracis, mestre, però ara m'heu de dar ses dues que me deveu».

A pesar que només vaig anar mig any a s'escola, en temps de sa República, fent de pastor durant sa nit, amb sa claror de sa lluna, llegia ses *Rondaies Mallorquines*. Es conco Miquel *Parrí* passava un guster en sentir-me. Me va molt millor llegir en mallorquí que no en castellà.

En Bernat Ferrer, missatge de Son Mesquida, se n'anava a festejar, amb bicicleta, i en Bartomeu Oliver va escriure una plagueta que començava així:

De Son Mesquida partí
content i fent bona cara,
i sa madona li va dir:
«És llarga aqueixa campanya»,
però ell no s'estranyava,
contava d'arribar-hi,
i an el pobret l'esperava
la mort a mitjan camí.
[...]
Com va ser a s'Hostal
d'Algaida va preguntar:

«No hauríeu vist passar
 un amic que tenc coral?»
 I li digueren sense mal:
 «Ara se'n 'caba d'anar»,
 i en poc temps de caminar
 tengué una hora fatal
 d'una ferida mortal
 que sols no pogué parlar.
 [...]
 Si ningú n'està endarrer
 qui ha fet aquest glosat,
 no estigueu en mal de cap,
 es meu nom vos donaré:
 som Bartomeu Oliver,
 de Pina, dic veritat
 disponeu d'aquest criat,
 que si puc vos serviré.

Quan estava a Son Massot vaig trobar uns papers mig rovegats de rata, escrits a màquina, en *trovo*, és a dir, d'aquells que es passejaven pes carrers i per uns cèntims te donaven un full:

Caramel·los i torrons,
 cacavetes i avellanes,
 de confits i coques blanques
 n'hi havia perfellons,
 no faltaven raccions
 per espassar-se ses ganes.

A Xàtiva, una mare va segrestar el seu fill per anar amb un altre home i la criada els delatà:

En Játiva ha ocurrido
 una tragedia horrorosa.
 Secuestró la madre a un hijo
 por relación amorosa,
 un hijo de ocho años
 esta madre ya tenía,
 que por querer a un hombre
 a su hijo aborrecía;
 Magdalena le decía:
 «No pases pena Miguel,
 haré lo que tú me mandes
 que primero es tu querer».

Y así pasaron los años
siempre discutían lo mismo,
hasta que esta mala madre
ha secuestrado a su hijo.
[...]

Amador Font Garí (Vilafranca, 1934).

A Vilafranca és en *Mador Cai*, fill d'Antoni *Salero*; a Montuïri és en *Mador de Can Carrió*. La seva mare fou n'Aina Garí Sansó, *Caia*.⁹

El seu pare, Antoni Font, *Salero*, era glosador de Vilafranca i, amb el seu padrí, Amador Font, *Carretoner*, s'aturaven a glosar per tots els pobles. Quan va morir el seu padrí, el seu pare es va posar a escriure gloses; quan va morir el seu pare, n'Amador es va posar a escriure gloses «i encara ara no m'he aturat. Jo crec que això és com una reacció a una adversitat grossa, com si fos un homenatge».

A partir dels deu anys, ja guardava porcs a ca seva i, als dotze, el llogaren per fer de porqueret en es Castellots, on va estar-hi dos anys; cada any cobrava mil pessetes i li donaven dos-cents quilos de blat: «i mon pare estava ben content!». Llavors, va córrer amb bicicleta durant tres anys, per tot Mallorca, i va fer feina de bracer. Als vint-i-tres anys, féu el servei militar a Capitanía. L'any 1959, es va casar amb na Francisca *Carriona*, després de festejar-hi dos anys i mig, i han tengut un fill i dos néts, «sa cosa més gran de Mallorca». De casat, ha fet de pagès, «perquè em vaig casar en un lloc que hi havia molta terra i molta feina».

En *Mador* no ha provat mai de fer cançons d'improvisat; ell s'estima més asseure's a la camilla i escriure-les, encara que en rectifica molt poques. Les seves són més aviat gloses circumstancials, fetes per encàrrec o bé per celebrar esdeveniments personals i que fan referència a festes i celebracions del poble. La ironia, el joc de mots i el ritme són qualitats de la glosa i n'Amador ho té interioritzat. Per això pot dir i escriure:

A una dona provocativa

Des que he vingut i tot d'una
me demanes per fumar,
i no et 'tures de contar
lo que et passa, Ventura;
sé que ho ets una hermosura
ja fa temps que ho vaig notar
amb aqueixa roba tan xula
que faries alegrar
un malalt que no té cura.

⁹ Vegeu *Gloses de n'Amador* (2006). Documenta Balear. Ajuntament de Montuïri.

M'he fixat abans d'entrar
 que tu venies, Ventura,
 amb aqueixa falda tan xula
 que no me cans de mirar.
 Sa mea busca s'alçà,
 si no ho creus la't puc mostrar
 que encara s'aguanta dura.

Però també ha fet gloses reivindicatives o que posen «es punts damunt ses is»,
 com ell mateix diu:

A sa ganduleria

Vos he volgut fer una glosa,
 amb bon gust l'explicaré:
 fer de senyor a casa pobra
 tots sabeu que no va bé.
 Jo en conec un que ho va fer:
 fins an es darrer dobber
 va voler seguir sa moda,
 i ara que no en té, plora,
 d'ell, tothom se'n fa enfora,
 i no li donen res a fer;
 jo ho dic, perquè el conec bé,
 crec que no m'equivocaré:
 si no té pes seu mester
 és capaç de qualsevol cosa!

O aquesta altra, dedicada a «un amic»:

Se nota bé amb so mirar
 si és dolenta sa persona:
 domés cerca replegar
 i de lo seu res mai dóna.
 Si li dius res, s'encoiona,
 i encara et maltractarà;
 de companys no en tendrà
 perquè sempre va en segona.
 Segons sé, té un diploma,
 i de pilleria el guanyà,
 molt ha donat que xerrar
 tothom ho sap de fa estona;

no el defenseu ni en broma
perquè és molt pocavergonya
i lo que cerca és colcar.

Que té vena de glosador, ens ho demostra quan explica el procés a l'hora de crear-ne una:

Quan jo tenc sa glosa escrita
sempre la repàs cantant;
si hi ha un *fallo* el vaig tapant
perquè no m'hi quedi trista;
sa tonada, que no és vista,
quan l'enton estic pensant
en so mot que ve davant:
aqueix sí que és important
perquè no me quedi trista;
jo en tenc moltes en llista
perquè en faig de tant en tant.

Antoni Palou Solivellas (Sóller, 1938).

Reble, o de Sóller.

El seu pare, de Campanet, Pere Palou Buades, feia de *curandero*; primer, li deien *Biana*; la seva mare, Maria Solivellas Castanyer, era de Sóller, de Lazareto. Diu que el malnom *Reble* li pervé perquè sempre picava les pedres més grosses.

La biografia d'Antoni Palou és la història d'una vida de penúries, de tristors, de fam i de misèries. L'amo Antoni, però, manté aquella dignitat de les persones que valoren les coses bones i les malifetes en el seu punt exacte. La seva mirada, de vegades, es perd, com si el pensament se n'anàs lluny, molt lluny, i de sobte torna a venir a un present que valora i estima, perquè sap el que li ha costat arribar fins aquí. L'amo Antoni no sent cap tipus de rancúnia ni odi per tot el mal que ha hagut de patir, tan sols desitja estar en pau.

Antoni Palou hauria estat un bon glosador de picat: té la promptitud, la rapidesa i l'enginy necessaris per esdevenir un improvisador oral. Fa gloses de quatre versos amb una destresa pròpia dels glosadors de picat.

Als sis anys, va haver de deixar ca seva, perquè «passava molta fam». Va anar a Son Angelats, de criat. No va anar a l'escola més que un parell de mesos: «El rector em va demanar –tenia set anys– si volia anar a escola i jo li vaig dir que sí, però que m'havien de mantenir». Als onze anys, el llogaren de porqueret a Son Canals. Va fer de butaner durant trenta-set anys, «sense estar mai ni un sol dia de baixa, i som verjo d'haver arribat mai tard». Els diumenges, anava a córrer amb bicicleta, i quan acabava la feina de butaner, feia d'exsecallador, espolsava ametlles, els vespres a la matança; «he tengut una gran resistència».

Perquè ens facem una idea de la seva perseverança, de la seva honestetat, del seu sacrifici i humilitat, basta aquest testimoniatge: «Vaig fer es servici a Son Banya, devora es camp d'avions. Cada vespre feia retén, i durant es servici vaig guanyar seixanta-cinc mil pessetes. Quan vaig tornar a Montuïri, vaig poder comprar-me sa meva primera casa, que encara ara tenc. Més de dos pics me varen demanar si els havia robat, aquest doblers, però jo no he robat mai res a ningú, els havia guanyat fent guàrdies cada dia».

Entrevista

P. D'on vos ve l'afició a les gloses?

R. L'amo en Miquel *Lligat*, als onze anys, em va fer una glosa, i tot d'una vaig veure que eren quatre versos i dues rimes. Això de ses gloses, ho compar a un perdigó d'escopeta dins un poal d'aigo: se'n va cap as fons, i no pujarà; i un tap de suro dins un poal d'aigo, no baixarà mai.

Amb mon pare fèiem gloses, jo era millor que ell. L'amo en Ramon de Son Canals va ser com un pare per a mi, l'estimava més, perquè ell me va ensenyar tot lo que sé, totes ses coses bones: no robar res a ningú, respectar es altres, etc. Quan se va morir mon pare, jo no vaig sentir pena, perquè casi no el coneixia.

Als devuit anys vaig dur es primers calçons blancs, i també vaig menjar es meu primer pastís.

A la Sala Mariana hi he vist molts de combats. Una vegada, en *Calafat* va dir que a la sala hi havia un glosador així i així; com que me va escometre, jo li vaig amollar:

Jo ho som una bandera
des clero motoritzat;
me cag amb en Calafat
i amb so qui li va darrere!

Record que anàvem a un forn i hi havia una al-lota ben afavorida, i jo li vaig dir:

Jo voldria ser forner
i portar amb tu ses galletes
per mirar-te ses mametes
cada pic que vengués bé.

En una altra ocasió, en vaig fer unes quantes a Sant Antoni:

Davant vós m'he presentat
per fer ses coses més bé,
ja que som aquí diré
que es pagès heu abandonat,
perquè en 'ver pagat es ferrer
i ses coses que ha mester
ja no li basta ni es blat.

A sa finca de Son Pujol, hi tenc una glosa escrita que diu així:

Ses mates me fan llentrisca
i es llevant me dóna es sol,
benvenguts a Son Pujol,
Son Pujol de na Francisca.

En es cementeri, vaig comprar una tomba, i hi vaig posar:

Descansem en pau, germans,
amb fe i ben poca peresa;
sa vida és una bellesa
i sa mort és un descans.

Al Sr. Martorell, de *Bona Pau*, quan mos vàrem *despedir*, li vaig dir:

Ara he d'acomiarar
an el senyor Martorell
tant m'ha agradat estar amb ell
que molts d'anys pugui tornar.

Antònia Adrover Roig (Montuïri, 1921).

*Manxes*¹⁰.

Fou la petita de nou germans. El seu pare, Bartomeu Adrover Maimó, era de Felanitx i es va casar amb n'Aina Maria Roig Caldentey, de Manacor. Anaven de possessió en possessió, fins que acabaren a Montuïri. N'Antònia va anar a escola fins al deu anys. «Casi vaig aprendre de llegir i escriure tota sola; esperava fins as vespre poder anar a ca ses Monges perquè m'ho corregissin». Es va casar l'any 1952, quan tenia trenta-un anys, amb Llorenç Vidal Rado, descendent de Santanyí, que aleshores en tenia trenta-tres. Han tengut tres filles.

Els seus pares, Bartomeu i Aina Maria, eren molt aficionats a repetir les gloses que havien sentit i a fer-ne qualcuna de nova; n'Antònia els responia amb gloses que ella s'havia inventat. Però la gran glosadora fou la padrina del seu pare, n'Antònia Puig, que, segons la nostra protagonista, «era la millor glosadora d'Espanya, però en aquell temps ses dones no pintaven res: no podien sortir es vespres a glosar, ni anar totes soles segons a on, perquè eren mal vistes; a més a més, cap dona no podia pujar damunt un escenari. Jo ja no la vaig sentir mai, però mon pare sempre me'n xerrava i deia que era una gran glosadora». Així i tot, va deixar moltes gloses que feia circums-

¹⁰ Vegeu *Gloses d'Antònia Adrover «Manxes»* (2002). Documenta Balear. Ajuntament de Montuïri.

tancialment. Una vegada, varen anar a pagar la contribució a Manacor, on precisament hi ha Can Manxes, un lloquet que la família havia comprat; es pagava la contribució al convent dels Frares. Quan la varen veure arribar, el qui donava els papers li demanà una glosa:

– Ara! Estic jo per fer gloses!

– Vénga, madò Antònia, mos n'heu de fer una; si la mos feis vos donaré es papers tot d'una!

I madò Antònia li enflocà:

Me'n ric des batle i es saig
i de tot s'Ajuntament,
i des frares des convent:
dau-me es paper que me'n vaig!

Tenien jornalers a la possessió on estaven, per segar l'anyada, i la persona que manava un estol de segadors no feia la tasca bé. Madò Antònia li amollà (era un jove que l'havien adoptat de la Misericòrdia):

Es qui mena es cap davant
és de la Misericordi',
jo faria una concordi
que morís de cap volant.

I un altre li digué: «Antònia, que no et casaràs?». I ella va respondre:

Si jo 'rib a festejar
ser casada i tenir amor
me compraré un botó
com sa mola des Fangar!

A madò Antònia Adrover, *Manxes*, li agradava escriure i ja als dotze anys escrivia poesies, gairebé totes en castellà. No fou fins que va començar a publicar a *Bona Pau* que va començar a escriure sempre en català i no s'ha aturat mai de fer-ho.

M'agrada molt Bona Pau,
diari montuïrer,
perquè així des poble sé
germans meus com vos campau.

Aquesta fuia mos mostra
tot lo dolent i lo bo,
sabem que neix i qui es mor
sense sortir de ca nostra.

Tot això jo ho trob molt bé,
i més, escrit en mallorquí;
gracis a tots es qui així
heu *lograt* que es pogués fer.

Madò Antònia diu que, tot d'una en sentir una glosa, ja sap si està ben feta o no. Això és perquè té vena de glosadora: una intuïció i una rapidesa d'aquelles que tenen els glosadors de picat, una memòria immensa i un domini de la llengua, en el registre col·loquial, com tenen tots els mallorquins i mallorquines de la seva generació:

Una glosa no se fa
per guanyar una pesseta,
se fa per fer sa punyeta
an es qui l'escoltarà
perquè mai podrà provar
si es glosador que la fa
l'ha enfilada amb fil o veta.

I la ironia es demostra amb una glosa com aqueixa:

Aqueix govern que hi ha ara
és de lo millor que hi ha:
sa pensió m'ha llevada
que un altre em va donar;
si abans ja res sobrava
ara no mos bastarà.

Madò Antònia escriu i xerra en mallorquí, ella troba que hem de defensar i aprendre la nostra llengua, però també hem de procurar aprendre'n d'altres, per si anam a l'estranger qualche pic...

No estic a favor ni en contra
del qui parla en català,
m'agrada el castellà,
però em va més bé xerrar
tal com ho feim a Mallorca.

Però més m'agradaria
contestar amb facilitat
si me pregunta algun dia
un que véngui de Ciutat
de França o d'Alexandria.

Seria un orgull per mi
 contestar a un estranger
 en la seva llengua i bé,
 i no haver de dir: «No en sé,
 xerra tu en mallorquí».

Amb tot això vos vull dir
 que es nostro hem d'estimar,
 però mos convé pensar
 que hi ha tant d'aquí a allà
 com tant hi ha d'allà a aquí.

Si anar-se'n a l'estranger
 volen alguns qualche pic,
 recordau lo que vos he dit:
 si aquí mos portam bé
 allà hi tendrem un amic.

Amb l'amo en *Parrí*, de Montuïri, les han tengudes qualche vegada. L'amo en *Parrí* li etzibà:

Es de sa tercera edat
 enguany mos vol fer matances
 d'un porcell de madò Manxes,
 tenre i de molt bon estat:
 domés té deu anys d'edat
 i encara no l'han sanat,
 ai, Parrí si en fas cuinat
 i te'n posen dins es plat
 amb so barram t'hi enganxes!

I la contesta de madò *Manxes*:

L'amo en Parrí vós sou bo
 per anar a cantar panades,
 vos he dit moltes vegades
 que no vos poseu amb jo.

Si vós voleu fer matances
 feis-ne des vostros porcells
 que jo no en tenc ni vaig d'ells,
 sols no hi ha soll a can Manxes.

I una glosa dedicada al seu poble de Montuïri:

No es pot tenir de tot

Montuïri és mal pla,
però té coses bones:
Son Forners i es Molinar,
Cas Fraret i ses Escoles;
domés li falta la mar
a on passar-hi ses hores.

Per nedar no mos fa falta,
que tenim dues piscines;
però sí, per pescar amb barca
o contemplar ses gavines;
mirar-la quan va tan alta
i adorna amb randes fines
ses roques d'un cap a s'altre
com si fossin mans divines
en ones d'escuma blanca.

La mar no arriba aquí
però no està molt enfora;
hi anirem qualsevol hora
mentre poguem anar-hi,
i amb sa barca es dematí
pescarem no gaire enfora,
llavò seurem a la vora
mirant el sol tirar-s'hi.

Si Montuïri tengués
la mar a So na Moiana,
Son Miró o en es Creuers,
tot s'estiu de bona gana
potser jo hi partigués,
amb un senaió i sa canya
enc que no agafàs peix.

Això és un desig meu
que mai es complirà
perquè així ho ha volgut Déu,
mos haurem de conformar
fent festa a Sant Bartomeu
i veure es cossiers ballar,
que això sí que ho és ben seu,
d'aqueix poble tan mal pla.

Macià Ferrer Mas (Palma 1979).*Macià.*

Va néixer a Palma el 21 de març de 1979, a Son Ferriol, d'on és el seu pare, i hi passà tota la seva infància i adolescència. Ell recorda, però, com els millors moments d'aquesta etapa, quan el divendres horabaixa i molts de dimarts anaven a Montuïri i podia sortir a jugar al carrer amb els nins del veïnat: «Totes ses festes de Pasqua i de Sant Bartomeu eren i són disbauxa al poble natal de ma mare i procuraré que ho siguin per molts d'anys».

Va cursar l'EGB al Col·legi Públic de Son Ferriol i el BUP i COU al Col·legi Sant Antoni Abat de la mateixa barriada de Palma. Després, va estudiar la Diplomatura Universitària en Infermeria a la UIB, professió a la qual es dedica des de l'any 2000.

D'una manera o altra, la seva família sempre ha estat relacionada amb la cultura popular en tots els seus vessants, prova d'això és que, tant les seves dues germanes com ell mateix, han ballat a moltes places de la nostra Illa. «Com a bon montuïrer de sentiment, l'instrument que m'ha fet pell de gallina sempre han estat les xeremies i l'any 1998 me vaig enfonyar dins el cap que acabaria tocant-lo i ho vaig assolir. De llavors ençà he anat tocant amb la meva colla i amb algunes agrupacions per bastants indrets de Mallorca, Menorca i alguns punts dels Països Catalans».

Els primers contactes amb la glosa foren a Montuïri: «Jo record esser nin tenre i escoltar les gloses que sabia sa meva padrina d'haver-les escoltades en combats que es feien al poble o cançons cantades i apreses per tradició oral». Anys després, com que aquest cuquet li picava, al casament del seu germà gran, l'any 1994, va escriure unes gloses per lliurar amb el ram a la núvia. Arran d'aquestes gloses, va començar unes col·laboracions a la revista *Son Ferriol* d'aquell temps, que editava l'Associació de Veïns.

Després d'un parèntesi i amb la insistència del seu cunyat, músic de professió i que havia creat un fòrum a internet de gloses perquè la gent hi escrivís el que volgués, va començar la voràgine glosadora; l'octubre de 2004, s'inicia aquest fòrum a la web de www.musicanostra.com; el gener de 2005, coneix en persona Mateu Mates, *Xurí*, a sa Pobla, amb qui la connexió és immediata; poc temps després, entra en contacte, a l'Associació Cultural Canonge de Santa Cirga, a Manacor, amb més glosadors i practicava la improvisació amb ells; l'agost de 2005, a La Real, actua en públic per primera vegada i, de llavors ençà, ha anat aprenent, glosant, escrivint gloses, pensant gloses, obsessionant-se amb la glosa i voltant arreu de Mallorca i altres contrades de l'Estat.

Glosa de presentació

Sí que som montuïrer
o al manco ho és mig cor,
hi he tengut molt de bo
i quelcom xerec, també.

D'on me diuen t'ho diré
 sense fer-te sa pilota.
 perquè no és cosa ignota.
 Jo te donaré una pista,
 som des Carrer Bonavista,
 fill de na Francisca *Nota*.

Un carrer banyat pes sol,
 empinat, amb desnivell,
 visc veïnat de can Niell,
 aferrat d'en Caragol
 on hem jugat tot s'estol,
 amb suor, llàgrima i sang,
 que tenc dins es cor i que tanc
 com s'olor d'alfabaguera.
 També tenc paret 'mitgera
 amb ca en Miquel *Pofang*.

Ja ho veus, quin desgavell,
 som montuïrer, com dic,
 per això hi cont com a amic
 en *Caragol*, en *Niell*
 en Quico de can *Vedell*,
 en *Claveta* i en *Queló*,
 en *Vermell*, que és sonador,
 cossier i és de primera.
 I es jove de Son Manera
 i en *Mestret* són lo millor.

Varietats per un tresor

(3r Premi a Binissalem 2007)

Es vi binissalemer
 surt d'una feina molt dura,
 però també és hermosura
 com obra d'un argenter
 on el raïm 'gafa un paper
 com si fos plata engastada,
 i com que es vi a mi m'agrada
 fins que no puc fer més passes
 jo vos contaré ses races
 d'una vinya tan nostrada:

*ull de llebre, fogoneu
garró negre i monastrell,
mantell negre i moscatell,
parellada o macabeu.*
Poc a poc agafam peu
i així sa recepta hi és
que quan es vi ha escomès,
sigui *Xardonnay* o *Merlot*,
o *Cabernet* dins un got
un 'caba xerrant francès.

Es vi passa fi pes coll,
és elixir celestial,
sigui fet amb raïm *premsal*
de Mallorca, com es *moll...*
posen dret es penjaroll,
amb jo estareu d'acord.
Que es vi és bo, fluix i fort,
o també fet de *callet*
i amb so *syrah*, tanc s'esplet
des raïms que tenc record.

Carta a l'afortunat propietari
(Primer premi Santa Maria, 2007)

T'escric de forma sentida,
com tot, ho faig elegant,
i ara t'aniré contant
sa meva història i sa vida.
Començ, ja ve, de seguida:
don llum an es teu calvari.
Com és ser extraordinari
que dins es cor duc sa clau
des pany que tanca un esclau
qui es pensa ser propietari.

No t'assustis quan ho sentis,
ets un senyor fora tares,
creus que tu ets qui m'adoptares
i és que deix que m'alimentis.
Però ara no te lamentis
que fas bona companyia

i me dónes alegria
enc que a pics no vaig de res,
sé que visc com un marquès
perquè tenc categoria.

Sóc animal misteriós
que mai no se descripta.
Ja en temps de l'Antic Egipte
era un Déu poderós,
mascota des grans senyors,
nobles, reines i minyons.
Tenc ungles i pretensions
però són dret natural,
que un temps es meu funeral
era amb es des faraons.

Sóc cínic, sóc sardònic,
però me faig estimar,
perquè amb so meu desfilar
hi tenc aire faraònic.
S'imperi napoleònic
que jo vaig trobar un poc breu
va esser a mitges, meu i seu;
jo el tenia dominat
i ell, quan no feia es soldat
anava darrere meu.

Sóc un símbol de cultura,
rebel·lia, intel·ligència,
i a pesar d'esser s'essència
de lo bo de sa natura
vaig tenir una època obscura.
Segle denou maleït
un temps vaig ser perseguit,
va esser un moment molt tràgic:
tot per esser animal màgic
tan embruixat com sa nit.

I en es moment actual,
tant de casa o de carrer,
sa meva vida sé fer
independent i social.
Sóc un intel·lectual,

geni de sa creació,
gràcil, feliç caçador,
salvatge i domesticat,
sols podré ser acaronat
quan ho vulgui un servidor.

S'ha d'esser intel·ligent
per poder tenir un amic
tan noble i tan antic,
un «sociable independent»,
un sant, que a pics és dolent,
perquè és d'idees molt clares;
si qualche pic tu me pares
perquè em vols fer moixonies,
si d'humor no me tenies
tals intencions surten cares.

Sóc es viu representant
de sa vida fora estrés,
que ja no puc jeure més,
pas es dia descansant.
És ver, sóc un poc bergant,
però és lo que t'agrada,
que dormi orella aixecada,
parat per desaparèixer.
En voler pots reconèixer
que me tens una envejada.

Sense cap entrenament
sóc àgil i fora mida,
que amb una sola embranzida
tom lo que vull, al moment.
Ja ho dic, un sant dolent,
bé, un sant amb puteria.
I sempre tenc punteria
que allà on s'ullet se clava
sa meva garra s'hi trava
i hi faig sa carnisseria.

Te puc mirar amb despreci,
tu me segueis estimant.
Pes meu posat elegant,
de reis m'he guanyat s'apreci.

Així que no siguis neci
 i acaricia'm com fan tots;
 alaba't des meus grans bots
 i oblida sa conseqüència,
 que si tom res, paciència,
 si no t'agrada, te fots.

Ja deis femella felina,
 quan la voleu admirar,
 bada, i destròs es sofà
 o me penj per sa cortina.
 Sa bellesa s'endevina
 i sa gràcia de tal dona,
 perquè si és mot «felí» sona
 an es cap ve tot lo bo
 que represent, que sóc jo
 i tu estàs d'enhorabona.

I ara acab s'epistolari;
 perdona si ha quedat coix,
 però té ben clar que un moix
 és realment propietari
 de tu i es teu mobiliari,
 ca teva i sa teva vida,
 i si s'atenció te crida
 deu ser per qualche raó,
 accepta amb estimació
 un «mèu!!» com a despedida.

Bibliografia

- MIRALLES, Joan (1996). *Onomàstica i literatura*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat. («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», 4).
- MUNAR, Felip (2005). *Formes d'expressió oral. Notes per a l'estudi de la poesia oral improvisada* (2005). Consell Insular de Mallorca. Manacor.
- MUNAR, Felip (2001). *Manual del bon glosador*. Palma: Documenta Balear.
- MUNAR, Felip (2008). *Jo vull esser glosador*. Palma: Documenta Balear.

Annex

Mador.

Reble.

Parri.

COMUNICACIONS

URBANISME I PATRIMONI CULTURAL. EL CAS DE MONTUÏRI

PERE OLLERS

Justificació

Aquesta comunicació pretén contribuir a la recerca en matèria de patrimoni cultural. Per protegir, és necessari conèixer. El nostre tema, urbanisme i patrimoni cultural a una localitat com Montuïri, té un caràcter local (per això s'emmarca dins les Jornades d'Estudis Locals), però resulta ben útil més allà de l'àmbit montuïrer: en primer lloc, en línia de principi, per la contribució del patrimoni *local* —en aquest cas, de Montuïri— al patrimoni balear; en segon lloc, perquè l'anàlisi del cas de la normativa urbanística de Montuïri planteja problemes i alternatives que es poden repetir en d'altres municipis de les Illes Balears. El nostre objectiu se centra en l'aportació de l'estat de la qüestió de la normativa urbanística i patrimonial en relació amb el municipi. Tractarem, principalment, l'estudi jurídic sobre el Catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic, arquitectònic i etnològic, actualment en tramitació. Tot plegat corrobora la validesa i utilitat del format d'estudis locals.

I. Interrelació entre urbanisme i patrimoni cultural

No ofereix dubtes l'estreta relació del planejament urbanístic i la normativa de protecció del patrimoni cultural. Els béns immobles, mobles, espais culturals, elements etnològics i zones arqueològiques es troben sempre en qualque municipi. La normativa urbanística municipal, en conseqüència, és un element decisiu en la protecció jurídica del patrimoni. La connexió entre urbanisme i patrimoni cultural, immoble situat en àmbits urbans o rústics, és evident. Es tracta del mateix espai físic.

La participació dels municipis en la valoració, difusió i protecció del patrimoni cultural que s'hi troba no té discussió. Des de la Llei de règim local del 1955 en connexió amb la legislació de patrimoni (Ley de 1933), s'establien obligacions de cooperació i col·laboració als ajuntaments, la qual cosa és coherent.

Alguns autors¹ han advertit que la legislació de patrimoni històric, en certa manera, «actua com una legislació urbanística de caràcter especial, perquè es refereix a un determinat tipus de béns immobles (encara que no només a ells)».

¹ BLASCO, 2003. En aquesta obra col·lectiva, el Prof. Blasco dedica un estudi íntegrament a la matèria.

En aquesta comunicació abordam, resumidament, el cas de la normativa urbanística de Montuïri, amb una catalogació en tramitació, millorable, però de tot punt necessària. Per això, cal partir d'una anàlisi del context normatiu dels catàlegs municipals de patrimoni.

II. Normativa substantiva sobre patrimoni cultural

Autonòmica

- Articles 18, 30.25, 58 i 70.6 de l'Estatut d'Autonomia (LO 1/2007).
- Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears (LPHIB).
- Decret 144/2000, de 27 d'octubre, pel qual s'aprova el Reglament d'intervencions arqueològiques i paleontològiques.
- Llei 6/1993, de 28 de setembre, sobre adequació de les xarxes d'instal·lacions.
- Llei 1/2002, de 19 de març, de cultura popular i tradicional.
- Llei 4/2003, de 26 de març, de museus de les Illes Balears.
- Llei 15/2006, de 17 d'octubre, d'arxius i patrimoni documental de les Illes Balears.
- Llei 19/2006, de 23 de novembre, del sistema bibliotecari de les Illes Balears.

Estatut

- Constitució (arts. 46, 149.1.28, 149.2).
- Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol.
- Reial decret 111/1986, de 10 de gener, de desenvolupament parcial de la Llei 16/1985.
- Reial decret 64/1994, de 21 de gener, pel qual es modifica l'anterior.

III. Normativa substantiva urbanística

Autonòmica

- Articles 22, 23, 30.3, 59, 70.1 de l'Estatut d'autonomia (LO 1/2007).
- Llei 10/1990, de 23 d'octubre, de disciplina urbanística (LDU).
- Llei 14/2000, de 21 de desembre, d'ordenació territorial.
- Pla Territorial Insular (Aprovació per Acord del Ple del Consell Insular 13 de desembre de 2004, BOIB de 31 de desembre) i modificacions actuals.
- Legislació de sòl rústic (en particular, la Llei 6/1997, de 8 de juliol).
- Legislació d'espais naturals i protecció de medi ambient (en particular, la Llei 5/2005, de 26 de maig, per a la conservació dels espais de rellevància ambiental –LECO).

Estatut

- Constitució Espanyola (articles 45, 46, 103, 105 i 132).
- Text refós de la Llei del Sòl aprovat pel RDL 2/2008, de 20 de juny (BOE núm. 154, de 26 de juny) (LS/2008).
- Llei 38/1999, de 5 de novembre, d'Ordenació de l'Edificació.
- Legislació hipotecària.
- Text refós de la Llei del Sòl de 1976 (LS/76).
- Reglament de Planejament Urbanístic (RPU), aprovat pel RD 2159/1978, de 23 de juny.
- Reglament de Gestió Urbanística (RGU), aprovat pel RD 3288/1978, de 25 d'agost.

IV. Instruments de la protecció urbanística en l'àmbit municipal

Els municipis tenen, indirectament, diversos instruments de protecció del patrimoni cultural, que provenen de la normativa urbanística. Els municipis i, com a òrgan de govern, els ajuntaments tenen facultats executives, de gestió, i normatives en el camp de l'urbanisme i, de rebot, en el camp dels béns culturals. Vegem, en síntesi, l'enumeració d'aquests instruments:

- a) El deure genèric de conservació (arts. 10-12 LDU i art. 19 LS/76; arts. 5, 9 TRLS/2008). El límit del deure de conservació és l'estat de runa (intervenció de l'autoritat de patrimoni) (art. 183 LS/76) (arts. 24, 42 LPHIB).
- b) Les normes de protecció en els plans generals o en normes subsidiàries de planejament municipal (arts. 18 i 19 LS/76). És oportú recordar aquí que les vinculacions singulars poden comportar indemnitzacions (art. 35 TRLS/2008).
- c) Els catàlegs municipals (complementaris de les normes urbanístiques - arts. 25 LS/76 i 86-878 RPU).
- d) Les ordres d'execució (arts. 10-12 LDU).
- e) L'activitat autoritzatòria (concessió de llicències que presenten especialitats en els béns integrants del patrimoni cultural, arts. 1,6, 7.2 LDU). En aquest camp de les llicències urbanístiques, cal recordar les previsions de la LPHIB per als casos de béns declarats i béns no declarats integrants del patrimoni. A més a més, hem de tenir en compte les normes d'immediata i directa aplicació, les d'adaptació de les construccions a l'ambient en què estiguin ubicades (Arts. 73a) LS/76, 98 RPU). Aquestes regles, molts cops oblidades, estipulen una adaptació de les edificacions a l'ambient en dos sentits: paisatgístic i natural, per una part, i cultural, per una altra.
- f) La inspecció urbanística (arts. 20-24 LDU).
- g) La disciplina urbanística (arts. 25 i ss., 61-73 LDU).

Cal recordar que la legislació local i la de patrimoni històric atribueixen competències als municipis en matèria de patrimoni cultural, en l'àmbit de la cooperació institucional o la recíproca informació. Per exemple, els municipis tenen dret a participar en els expedients de declaració de béns culturals; també tenen l'obligació d'informar els consells insulars d'aspectes relatius al patrimoni cultural ubicat en el seu territori per fer efectives les resolucions administratives dels consells, com una manifestació més dels deures de col·laboració interadministrativa. Són molts els casos on, precisament, manca un eficaç compliment d'aquests deures.

V. Obligatorietat del catàleg municipal

D'acord amb la Llei 12/1998, de 21 de desembre (que s'ha ajornat any rere any: lleis 11/2002, 1/2005, 2/2006, 4/2008):

Disposició transitòria tercera
Redacció dels catàlegs municipals

Els ajuntaments de les Illes Balears que no tinguin Catàleg de Protecció del Patrimoni històric aprovat definitivament, **disposaran fins al dia 1 de gener del 2009 per modificar els seus instruments de planejament general amb la finalitat d'incloure-hi el Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric.**

En el cas d'incomplir-se aquest termini, la formació del Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric haurà de tramitar-se conjuntament amb la primera modificació o revisió de l'instrument de planejament general que es redacti.

Això no obstant, **es poden aprovar modificacions o revisions dels instruments de planejament general, encara que no disposin de Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric**, quan aquestes tinguin com a objecte exclusiu alguna de les finalitats expressades al punt segon de la disposició addicional tercera de la Llei 14/2000, de 21 de desembre, d'ordenació territorial.

Aquestes excepcions, introduïdes en la reforma de 2008, plantegen una vertadera fractura de l'obligatorietat de tramitar un Catàleg de Patrimoni amb la «primera modificació o revisió». La disposició addicional tercera de la Llei 14/2000 preveu:

1. La formulació, la revisió o la modificació dels instruments de planejament general només es poden aprovar quan s'adaptin a les determinacions dels instruments d'ordenació territorial regulats en aquesta llei.
2. No obstant allò que estableix el punt anterior, es poden aprovar les modificacions del planejament urbanístic general que tinguin com a objecte exclusiu alguna de les finalitats expressades a continuació:
 - a) Disminució de coeficients d'edificabilitat o de percentatges d'ocupació de les edificacions.

- b) Disminució de l'alçària màxima de les edificacions.
- c) Canvi d'usos plurifamiliars a unifamiliars.
- d) Augment de la superfície, o reajustament per raons funcionals, de zones d'equipament, espais lliures públics o infraestructures.
- e) Augment de la superfície de la parcel·la mínima per poder construir o implantar un ús urbanístic.
- f) Implantació d'usos industrials o de serveis.
- g) Canvis de la classificació de sòl urbà, urbanitzable o apte per a la urbanització amb la finalitat de reconvertir-los en sòl rústic.
- h) Implementació o extensió de mesures de protecció del medi ambient, del sòl rústic o dels béns integrants del patrimoni històric.

3. En els casos prevists a les lletres d) i f), l'aprovació inicial de la modificació requerirà prèviament l'informe favorable del consell insular corresponent.

Aquestes disposicions legals mereixen un comentari molt crític, pels següents motius:

- El Govern, a través de quatre lleis, ha provocat ajornaments excessius, des de 1998, de l'obligació de dur endavant els catàlegs municipals de patrimoni cultural. Això planteja la dificultat d'encaixar les obligacions municipals envers el propi patrimoni i l'obligació dels consells insulars de suplir la inactivitat municipal.
- A més a més, les excepcions introduïdes amb la darrera reforma són molt laxes: pensem en els vuit supòsits que acabam d'exposar (gairebé totes les modificacions puntuals d'interès general que poden dur a terme els municipis s'incardinarien en l'excepcionalitat) i molts de supòsits poden ser directament contraris a la protecció dels béns culturals: pensem en el cas d'implantació d'usos industrials o de serveis.
- Un resultat gairebé contrari a la Llei balear de patrimoni cultural: s'ha invertit l'obligació –i la virtualitat– del catàleg municipal en una mera opció de cada municipi.

VI. El cas de Montuïri. Normes urbanístiques de Montuïri

Les primeres normes urbanístiques que hem consultat són les Normes Subsidiàries aprovades amb prescripcions per l'Aleshores Comissió Provincial d'Urbanisme, en la sessió de 18 de juliol de 1986. Hi trobam qualche precepte destinat molt tangencialment al patrimoni cultural:

Art. 84. Condiciones estéticas

(...) el estilo arquitectónico, composición, elementos de fachada y cubierta, materiales empleados y colocado de los mismos, estarán en la línea de los existentes en la zona (...).

Art. 93. Condiciones de ambiente y estética

(...) se recomienda una acertada modulación en sus elementos como medio de lograr una coherencia expresiva. 2. Los materiales se usarán dignamente sin enmascarar su condición. Los colores deberán adaptarse al medio (...).

Art. 96. Parques y jardines públicos

(...) se procurará que coincidan con zonas naturalmente arboladas y con los lugares preminentes, vistosos, de mejores panorámicas y belleza natural de la población o sus contornos (...). 5. Las fachadas de las edificaciones frente a los parques y jardines tendrán el carácter de frontales o principales y con un tratamiento digno y armónico (...).

Després, trobam una modificació puntual d'aquestes Normes (ampliació zona esportiva, creació equipament, ampliació sòl urbà C/ Ramon Llull), que segueix a la Comissió Insular d'Urbanisme de Mallorca (CIM) els següents passos:

- a) Acord de 23 de novembre de 1990: aprovació amb prescripcions.
- b) Acord de 8 de març de 1991: accepta el compliment de les prescripcions.

Després, el Ple Municipal, mitjançant l'Acord de 26 de febrer de 1991, aprova un text refós i prescripcions. En aquest text normatiu, destaquen:

- a) Un capítol (6) dedicat a «conservació i defensa de la naturalesa, protecció del paisatge i defensa del medi rural» (castellà, en l'original).
- b) Un «catàleg complementari» (i articles 142-145) amb condicions de volum (ampliació fins a un 25%) i amb qualsevol ús.
- c) El catàleg és absolutament insuficient i inservible per a la protecció del patrimoni. Inclou: 5 molins (Can Vermell, Can Nofre, Can Serra, Can Ferrando i Can Perons), 2 immobles urbans (Can Socies, Son Rafel Mas) i 10 immobles en zona no urbanitzable (Son Company, Son Forners, Tagamanent, sa Torre, Ermita de Sant Miquel, Son Comelles, Alcoraia, Son Costa Vell, Son Menera, Son Collell).

Els articles «d'ordenació» del catàleg de 1991, encara vigent, són absolutament insuficients: arts. 142-145.

- Acord del ple municipal de 18 de juliol de 2007 de suspensió de llicències per a la construcció d'habitatges plurifamiliars per 6 mesos (BOIB 29-9-2007). En aquest acord, es reflecteix que l'ajuntament vol revisar les nn.ss. De planejament.
- Aprovació amb prescripcions d'una modificació puntual de les nn.ss. Relativa a la implantació d'un sector de sòl urbanitzable industrial i de serveis (polígon): acord de la CIOTUPH de 15 de febrer de 2008 (BOIB 5-4-2008).

- Acord ple municipal de 6 d'agost de 2008: suspensió per un any d'atorgament de llicències per l'aprovació inicial de la norma complementària d'adaptació al decret 2/1996 (capacitat de població).

VII. El projecte de Montuïri de *Catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic, arquitectònic i etnològic*

Pel que fa a les característiques bàsiques, es tracta d'una documentació escrita (i digitalitzada) de tres toms de documentació estructurada en:

- Índexs
- Arquitectura civil (AC), dividit en urbà i rural (79 fitxes)
- Arquitectura religiosa (AR) (6 fitxes)
- Espais naturals (EN) (8 fitxes, urbà i rural, i 20 amb identificació EM)
- Elements etnològics (EE) (82 entre urbà i rural)
- Jaciments Arqueològics (JA) (46, 3 de desapareguts)
- Nivells de protecció: integral, parcial i ambiental
- Graus de protecció: a), b), c), r), s)
- Conservació del patrimoni arquitectònic: tipus d'obres i intervencions (restauració, conservació, consolidació, rehabilitació, reestructuració i obra nova)

L'equip redactor ha estat format pels arquitectes, José M. Mayol Comas i Antonio Ramis Ramos; la historiadora de l'art, Maria Esperança Nicolau Martínez, i el fotògraf, Antoni Galmés Juan. Abans, hi havien col·laborat també: Magdalena Riera (arqueòloga) i Júlia Roman (historiadora de l'art).

El 4 de maig de 2000, es produeix la primera advertència del CIM: l'exigència del Catàleg amb motiu d'una projectada revisió.

Primer intent: Exp. 151/03, presentat el 9 d'abril de 2003.

Deficiències i prescripcions: Acord de 28 de juliol de 2003.

Segon intent: nou Catàleg, finalitzat o elaborat al febrer de 2008.

L'Acord plenari de 4 de juny de 2008 mostra la voluntat municipal de dotar-se d'un Catàleg de patrimoni i ha sofert els següents tràmits:

Acord de la CIOTUPH de 28 de juliol de 2008 de deficiències:

- Mancaven normes generals sobre els graus de protecció i obres permeses.
- Mancaven, en el catàleg, molts elements (ex. etnològics, pous, sínies).
- Divergències plànols i fitxes.

Valoració de l'esmena de deficiències (informe de 27 d'octubre de 2008).

Actualment, revisat i pendent encara d'alguns tràmits d'acord amb la Ponència Tècnica de Patrimoni i la CIOTUPH (Acords d'1 de setembre de 2008 i 14 de novembre de 2008). Encara no està ni aprovat ni vigent (publicat).

Hem de destacar que es tracta d'un Projecte sense gaire debat municipal. Així, per exemple, vegem l'Acord del Ple de l'Ajuntament, de 4 de juny de 2008, en la part que ens interessa ara:

4. APROVACIÓ SUBSANACIÓ DEFICIÈNCIES CATÀLEG PATRIMONI.

El Sr. Bauzà, portaveu del grup municipal PP, llegeix la proposta corresponent a aquest punt. Conclou la lectura el Sr. Batle va obrir un torn de paraula no duent-se a terme cap intervenció, per la qual cosa la Corporació delibera i a continuació es passa a votació aquest punt essent aprovat per unanimitat dels presents, amb el següent contingut :

Vist l'escrit remès pel Consell de Mallorca, pel qual es procedeix a notificar l'acord de la Comissió Insular d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Patrimoni Històric pres en sessió celebrada el dia 28 de juliol de 2003, mitjançant el qual es procedeix a la suspensió de l'aprovació definitiva del catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic, arquitectònic i etnològic, a l'efecte de que per part de l'Ajuntament es procedeixi a la correcció de les deficiències enumerades en el citat escrit.

Vista la documentació presentada per l'equip redactor on s'inclouen tant la subsanació de les deficiències referides, així com les modificacions i canvis introduïts al contingut del catàleg, es pren el següent ACORD :

Primer. Aprovar les modificacions presentades per l'equip redactor del catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic, arquitectònic i etnològic de Montuïri, que contempla la subsanació de les deficiències assenyalades pel Consell de Mallorca mitjançant la comunicació referida.

Segon. Remetre aquest acord, juntament amb un exemplar de les modificacions aprovades, degudament diligenciats, a la Comissió Insular d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Patrimoni Històric, per la seva aprovació definitiva.

Potser aquest és un tret comú a molts catàlegs municipals: moltes corporacions consideren que es tracta d'una documentació més que s'ha de disposar en el municipi.

VIII. La protecció que dona el catàleg *in fieri*

El Catàleg elaborat i en tramitació té un contingut normatiu important, que delimita tipus de béns, àmbits i el contingut del *ius aedificandi* en aquests béns en funció de determinades categories. Hem intentat explicar tot aquest contingut en la següent taula:

Graus de protecció	Obres permeses	Exemples	Observ.
A: INTEGRAL	Conservació, consolidació i restauració.	Can Xorri, Estació, Son Forners, Rectoria, Cementeri, Carreró de Son Rafel Mas, Creu d'en Gegues, Creu del Calvari, etc, tots els molins, sínies, barraques, camí de Sabor, fites etc. i tots els jaciments arqueològics.	Per les exigències de la fitxa, requeriria un detall major. Sorpren elements que no hi estan (AC).
B: PARCIAL	Ídem + rehabilitació i reestructuració en parts no bàs. (25%).	Can Ferrando, Can Socies de Tagamanent, es Dau, es Rafal Aixat, sa Torre, Alcoraia Vell, Ca ses Monges, Casa de la Plaça de ses Tres Creus, 1.	Rehabilitació i reestructuració: confusió i innecessaris. La remissió al volum fora de lloc.
C: "tercera categoria"	Ídem anterior + reestructuració fins a un 50%	Carrer Amargura, 1 (AC24).	Una categoria per una fitxa (?).
R: protecció "estructural"	Ídem anterior fins a un 75%. Protecció d'elements essencials.	Solanda (Major, 50) (AC 10), Cas Secretari, Can Ferrando, Cas Porrerenc (AC73-5), es Figuerall Vell.	Sorprenen les poques fitxes, algunes ben recents.
S: protecció "singular" o inclassificable	Element paisatge urbà i particular interès. Conservació de frontis (cons, res). Interiors: llibertat conforme NNSS.	Carrer Major, 19,22 i 46, Carrer Molinar, 16, 17, 18, 19 i 22, Carrer Trona, 5 i 21, Can Pep Pollo (AC79) rural.	És una protecció molt insuficient i que s'estipula per moltes fitxes.

IX. La fitxa de catalogació

Les fitxes del Catàleg són la forma d'estructurar la informació en un format normalitzat que conté:

- Identificació: es tracta d'una numeració i codi: AC, AR, EE, EN, EM. La numeració pareix el pur ordre cronològic dels treballs. No hi ha cap ordenació zonificadora.
- Denominació: el nom popular (Can Xorri, Casa de les Tres Creus, etc.).
- Cronologia: suposam que es refereix a la data de realització, però la informació és molt poca (els segles, l'any o res).
- Localització: carrer i número. No hi ha zonificació ni entorn ni dades sobre la titularitat.
- Grau de protecció: es limita a assenyalar la tipologia que hem vist.
- Tipologia, ús, estil: remet a la identificació del tipus de construcció o d'immoble, sense explicacions. Un mot sol ser suficient: «vivenda urbana», «ús comerç» «estil: arquitectura tradicional». Autor: quan es coneix l'arquitecte.

- Protecció: si hi ha qualche norma de protecció prèvia o afegida. Aquí veiem que es fa menció en algunes fitxes d'un anomenat «Inventari ARCA 1992», però això no és cap norma de protecció.
- Grau de conservació: S'assenyala en un sol mot: *bé, bo, regular, etc.*
- Imatge principal (fotografia digitalitzada) molt petita.
- Identificació cadastral i de situació per coordenades. Això és plausible.
- Bibliografia: no exhaustiva. A la major part de fitxes citen la *Gran Enciclopèdia de Mallorca, La Guia dels Pobles de Mallorca* i Verger i Ferrer.
- Elements destacats a preservar: molt sintètic, molts cops amb *etc.*
- Descripció: un text explicatiu resum de l'immoble amb esment d'alguns detalls d'interès.
- Intervencions realitzades: molt breu, quan hi és.
- Intervencions preferents: «conservació íntegra», «conservació», de vegades, «del conjunt», de vegades «restauració» i altres «eliminar senyalització de trànsit».
- Molts cops hi ha imatges afegides dels elements destacables.

X. Breu anàlisi del catàleg tramitat

Cal recordar que el catàleg tramitat no està aprovat per la Comissió Insular d'Urbanisme i Ordenació del Territori i Patrimoni. En conseqüència, no està publicat com a norma jurídica, no és vigent ni aplicable. Per tant, valoram, aquí, un Projecte.

Estadística

- Arquitectura civil: 79: 51 en l'àmbit urbà: 5 A; 18-B; 1-C; 6-R; 21-S. En l'àmbit rural tenim 28 fitxes: 8-A; 18-B; 1-R; 1-S.
- Arquitectura religiosa: 6, 4 urbà i 2 rural: 5-A i 1-B.
- Espais Naturals: 8 tots A.
- EM: 20 (escuts, creus, fornícules) tots A.
- Elements Etnològics: 82: tots A (14 urbans: pous, molins); 68 rurals: 67-A i 1-B (Cups de sa Torre). Són EE molins, pous, sínies, barraques, camins, fonts, síquies, fites, pont, qanat.
- Jaciments Arqueològics (JA): 46 tots A. Tots en l'àmbit rural.

Consideram aspectes positius del Catàleg en tramitació:

- La formulació del Catàleg per un equip professional competent.
- Les definicions generals, encara que siguin millorables.
- El compendi de fitxes de béns immobles.
- La informatització i documentació de les fitxes.

Consideram aspectes millorables:

- La classificació emprada, com es veu, no està prou justificada. Tampoc no hi està la categoria de protecció, excepció feta dels jaciments arqueològics per la seva especificitat.
- Manca una Memòria d'elaboració que expressi els fonaments del treball.
- Manca un estudi tipològic fruit de la recerca del Catàleg, cosa que permetria conèixer millor les característiques o trets del patrimoni montuïrer.
- Caldria millorar les normes i les fitxes amb més documentació i més fotografies.
- És necessari introduir en tot Catàleg, també en aquest, l'aspecte dinàmic: s'han de poder afegir fitxes i millorar les existents, bé perquè es completin les parts descriptives, bé perquè es perfeccioni l'element prescriptiu, principalment sobre les intervencions possibles o autoritzables.

Què passa amb els béns integrants del patrimoni cultural, si no estan en el Catàleg municipal ni en els catàlegs de l'autoritat de patrimoni? Què passa mentre el Catàleg està en tramitació i no ha cobrat aplicació plena? Les dues qüestions són generals a totes les Illes Balears. La protecció dels béns integrants del patrimoni no declarats i no catalogats (per omissió de Catàleg o per deficiència) queda en mans del Consell Insular de Mallorca i de la Comissió insular corresponent. A aquests efectes, com hem vist, pràcticament no hi ha sanció administrativa ni correctiu de cap tipus quan un ajuntament no tramita i aprova adequadament el seu Catàleg, fet que reverteix en més càrrega de responsabilitat per al Consell Insular respectiu.

Bibliografia

BLASCO, Avel·lí (2003). *Comentaris a la Llei del Patrimoni Històric de les Illes Balears*. Palma: Institut d'Estudis Autonòmics.

Annex

COMUNICACIONS

APUNTS SOBRE EL FET MUSICAL A MONTUÏRI

JOAN PARETS I SANTIAGO CORTÈS

Montuïri és un poble notable i ho és en molts d'aspectes. Tots mereixen un tractament especial però, sens dubte, un que sobresurt és el de la música. Dins la història de la música, Montuïri té un paper que ultrapassa els límits del nostre país. Podem citar quatre casos concrets que són ben significatius de la vitalitat musical del poble de Montuïri:

1. Els cossiers
2. La banda de música
3. La coral parroquial, avui anomenada «Mont-Lliri»
4. El gran músic, intèrpret i compositor, fill il·lustre d'aquest poble, fra Antoni Martorell i Miralles T.O.R.

Són manifestacions completament diferents, però agermanen música i poble d'una manera molt característica.

El Fet Musical Montuïrer encara està per estudiar. Tanmateix, es pot dir que és una tasca que està iniciada, ja que hi ha meritoris articles publicats, sobretot a la *Bona Pau*. Es tracta d'articles que, certament, constitueixen una bona font per a la investigació, però manca un estudi sistemàtic i complet d'aquest *Fet*¹.

El Centre de Recerca i Documentació Històrico-Musical de Mallorca, ubicat a la rectoria de Campanet, amb les persones que allà treballen, està obert a tots i es posa a disposició de tots aquells que vulguin endinsar-se en la investigació i l'estudi de la història de la música. Voldríem animar l'estol de joves que té relació amb la música i la història de Montuïri a emprendre aquesta tasca, que, com hem dit abans, sols està merament iniciada. La música ho mereix i Montuïri també.

En aquesta comunicació d'avui, volem presentar el benefici de l'orgue, l'orgue i els organistes.

Beneficis eclesiàstics

El benefici eclesiàstic era el dret de percebre un conjunt de béns (delmes, censals, etc.) a canvi de realitzar les tasques per les quals s'havia creat dit benefici. Hi solia haver els beneficis de l'altar major, de les capelles, de l'orgue, de cantors, de mestres. Així, el beneficiari celebrava missa i administrava els sagraments; si era capellà,

¹ ARBONA, Onofre (1997): «Montuïri i la música», *Bona Pau* (Montuïri) núm. 537, p. 3.

cantava les hores canòniques, ensenyava gramàtica o cant pla, tenia l'ofici de predicador o simplement ajudava la parròquia segons tenia prescrit per dit benefici. Les rendes que donava el benefici servien per a la manutenció del capellà o del clergue, ja que, per obtenir un benefici eclesiàstic, almanco s'havia d'haver rebut la tonsura clerical. De tota manera, era preferible haver rebut les ordres menors (ostiari, exorcista, acòlit i lector) i millor si es tenien les majors: subdiaconat, diaconat i, fins i tot, el sacerdoci.

A Montuïri, a 1670, es crea el benefici de l'orgue amb motiu de la construcció d'un orgue nou, perquè l'antic estava en estat ruïnós. En el llibre de Determinacions del Consell de Montuïri, hi trobam el document on hi ha l'acte en què es dona testimoni de com la Universitat de Montuïri decideix fundar dit benefici²:

Die 6 julioll 1670.

Congregats y ajustats an le quasa de la universitat de la *present ville* de Montuïri, lloc acusat de tenir y selebrar consel, lo honor Antoni Miralles, batle real, lo *present ain* an le *present ville*, juntament ab los honors Antoni Miralles, Miquel Martorell, *Gabriell* Antich y Bartomeu Mas, jurats lo *present ain*, los quals preseint citacions a fer ajustar als onós *Gabriell* Ribas de la Creu, Gabriel Ribas "Boivàs", Juan Ferrando de Meteu, Gargori Andreu, Bartomeu Antich, Barnat *Nicolau*, Antoni Miralles de Juan, Juan Antich de Melquior, Rafel Miralles de Refelly, *Guillem* Trobat de Sebestià, consellés lo *present ain* dient dit Miralles, jurat major, perlant per si y sos conpeñions: Molt sensat y savi Consell, lo per a què havem fet ajustar *vosses mercès* às que *vosses mercès* ja tindran notísia com an le visite del Il.lustrísim y Reverendísim Sr. Don Diego Ascolano, bisbe alesoras de Malorque, fonc fet mendato a los honors jurats de aqueste vile que aleshores eren, que de asiende de dite universitat fos fundat un binifisi per lo orga de nostra peroquiall, lo que fins vui no s'és fet, y que ara *vosses mercès* tots tenen asperimentat lo que ser (sic) gastat per fer dits orges y que no avent / hi persone a le *present vile* per toquar dits orges a causa de no aver-i dit binifisi seria aver gastat sens fruit ningú, y axí, si *vosses mercès* los apereix que se funda dit binifisi discoreran los vots an le forma a *vosses mercès* ben viste.

E après se an discoreguts los vots y parès de uns y altres, se à determinat **nemine discrepante** que se funde dit binifisi a dit orga ab asò y no de altre manera que la primera presentació se aje de presentar a Miquel Jaume, fill de Pera, netural de la *present ville*, y axí mateix que tots los poseidós qui seran de dit binifisi hajen (?) y degen aser fills de la *present vile* y no de altre menera, lo qual Miquel Jaume, y denprés los qui poseiran dit binifisi, tingen hobligasió de abitar contínuament an le *present ville* de Montuïri per afecte de toquar dit orga y demés obligacions tindrà, y a las que per se negligència o conveniència de dit binifisiat volgés abitar an altre part qualsevol sia, que pessats dos messos y no tornerà an le *present ville* per fer son ofisi, que los jurats qui alesoras seran pugen fer alecsió de altre persona, fille de dita ville, lo qual dege pendre los amunumens de dit binifisi y la rende de què serà adotat, la qual dotesió se ferà a coneguda dels dits jurats.

² *Llibre de Consells de la vila de Muntuiiri 1665*. Arxiu Municipal de Montuïri 24/2, fol. 34-36. Document revisat per Joan Miralles i Monserrat.

Y dit binifisi se à de fundar ab càrec que lo dit Miquel Jaume y sos supsesós an dit binifisi tingen obligasió de anseñar tocar orga, mosique y gremàtique y de tot lo demás que sebran, y denprés de la mort del dit Miquel Jaume lo dit binifisi se à de donar per los honors jurats qui seran alesores an el més apte fill de la ville, aximinat per tres aximinedós d'orga, y axí consequetivament se donerà als altres ab les metexas obligacions que té dit Jaume, advertint que si algun astudiant serà fill de pares probes tinge hobligasió de anseñarlo de franc, y asò a conegude dels dits jurats. Més, tindrà hobligasió dit Miquel Jaume y sos supsesós an dit binifisi de selebrar o fer selebrar quiscun ain dos ofisis cantats ab diaque y subdiaque y orga a le capelle de Nostra Señora del Roser per los benefectós del dit binifisi, so és, lo un lo die dels Reis, perquè Déu Nostro *Senyor* nos done bon regiment per quant aqueix die se fa astrecció dels alets de batlle, y lo altre lo die de le Asupsió per quant dit die se fa alecsió dels honors jurats, y per dit afecte se done poder an el dit honor Antoni Miralles, jurat y síndich de nostra Universitat, perquè puga fundar / dit binifisi y firmar tots los actes necesàrias largament...

Testes

Miquel Jaume, fuster, y Miquel Martorell

L'orgue de Montuïri

Són molt poques les notícies que tenim sobre l'orgue de Montuïri. No coneixem l'organer que el va construir. Jan Jongepier diu: «...ell va recordar que es tractava d'una joia feta pel mestre Bosch al segle XVIII, al voltants de 1750...»³. En canvi, sí que sabem que l'any 1640 ja es parla de l'orgue. Tal vegada, ens trobam davant un orgue dels més antics de Mallorca i creiem que és molt similar al de Banyalbufar.

Encara que no hem pogut trobar el contracte per fer l'orgue, sí que podem parlar dels organistes, dels beneficis i del benefici de l'orgue. Donam una relació de les notícies publicades sobre l'orgue⁴:

- El 1640, «se començà a fer feina per mudar l'orgue del cor i posar-lo sobre la capella de la Puríssima, i començà a sonar el 22 de juliol».
- L'any 1667, es diu: «Ha molt temps que no toca i necessita adobar».
- A 1668, el rector vol «Fer l'orgue novament».
- Ja el 1670, l'orgue devia estar a punt de funcionar, ja que es funda el «Benefici de l'Orgue» i el beneficiat «ensenyarà música, gramàtica i lo demás que sabrà».
- L'any 1789, Berard escriu: «La iglesia es vistosa desde que nuevamente se le hizo bóveda de piedra, renovados los pilares i arcos en los (años) de 1755 hasta 1771 y asimismo el coro. El órgano es viejo y sin adornos»⁵.

³ Bona Pau, «Un gran organista admira l'orgue antic», Montuïri, núm. 385 (març, 1985) p. 9.

⁴ MULET, Antoni i REYNÉS, Arnau (2001). *Orgues de Mallorca*. Palma: J.J. de Olañeta, editor. La Illa de la Calma, p. 193-194.

⁵ L'orgue actual pareix ésser el descrit per Berard per l'absència d'ornamentació. Volem fer notar la similitud d'aquest orgue amb el de Banyalbufar, que prové de la Capella del Roser de l'antic convent de S. Domingo de Palma.

A las visites pastorals a la parròquia de Montuïri, es parla de l'orgue de forma breu, però al cap i a la fi són notícies històriques interessants, que, si més no, ens donen idea de com estava l'orgue en els anys de les visites⁶.

(1641) 1 de maig

Item se visito el organo y no se proveyo cosa.

(1648)

Algunas iglesias tienen organo, y no hay quien le toque por falta de salarios; y assi encargamos á los Rectores, ó, Vicarios que presiden, pongan toda diligencia en que para este efeto, si es possible se funde algun Beneficio, ò, salario cierto en sus Iglesias, y nos avisen de lo que en esto se hiziere, ò se pudiere hazer.

(1695)

Item ordenam y menam que dins sis mesos en pena de 25 Lliuras se adobe y temple lo orga de modo que se pague tocar be.

(1723) 7 maig

(1727) 25 abril

Haviendo visto y reconocido el organo de esta parrochia y hemos hallado estar descompuesto y destemplado. Por tanto havemos encargado que se componga, y temple, y para que se haga bien dimos comicion, y la incumbencia al Rvdo Julian Socies Pbro. Beneficiado en esta parroquia para que le haga componer, y templar, a costas del organista por lo qual encargamos a los Regidores que del salario que tiene obligacion la Villa de dar al organista se de al Rdo. Socies lo que constare el templar y componer dicho organo.

(1766) 5 octubre

Item manda S. Illma, se componga el órgano por estar mui maltratado...

(1849) 7 novembre

Mas un organo en estado corriente.

(1860) 25 desembre

Un fuelle nuevo para el órgano: se hizo en el año 1859; importe 45 Libras.

(1923) 17-18 abril

Hay órgano en buen estado.

(1951) 1 maig

En la iglesia hay órgano y armonium, todo colocado en el coro y lo toca un seglar.

Per acabar, volem esmentar una sèrie de notícies inèdites que ens ha facilitat Guillem Mas i Miralles, a qui volem agrair la seva deferència.

– El Consell del 26-07-1667, essent batle Pau Ribes, acordà: «...se'n guardi el senyor rector i a les hores sumarà en lo modo convindrà adobar lo dit orga».

⁶ MOLL i RIBAS, Bartomeu (2007). *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*, editat per l'Ajuntament de Montuïri.

- En el Consell del 27-06-1668, essent batle Miquel Martorell, «El rector diu que vol fer l'orgue completament nou i no vol que la vila pagui cosa alguna per això».
- Consell 6-07-1670, essent batle Antoni Miralles. Fundació d'un benefici de l'orgue. Ha visitat la vila el bisbe don Diego Escolano i ha demanat que es faci aquest benefici. Els jurats i consellers són de la mateixa opinió, després d'haver-se gastat molts diners en l'orgue. El primer beneficiat fou Miquel Jaume, fill de Pere, de la vila de Montuïri. S'estableixen tots els pactes.
- Consell de 24-08-1671, essent batle Rafel Mas, «Joan Matheu Sunyer reclama 36 lliures, 13 sous i 6 diners i 7 lliures per l'orgue i en els llibres no hi ha diners. S'acorda alliberar una talla extraordinària».

Fou restaurat l'any 1987 per Pere Miquel Reynés i Florit, de Campanet. Amb aquesta restauració recobrà l'octava curta, foren eliminats els jocs romàntics i recuperà les mixtures més agudes.

Està situat al costat esquerre del cor i es troba en bon estat de conservació i funcionament. Es donen concerts, entre els quals cal destacar els dels Simposiums Internacionals de l'Orgue Històric de les Balears.

Organistes de Montuïri

SEGLE XVII

Jaume, Miquel. Prevere

1670. ADM 19/143/3

Manera, Arnau

L'ajuntament de Montuïri no vol que tengui el benefici de l'orgue l'any 1688

Mas, Rafel. Prevere

ADM 19/143/3

Miralles, Rafel

ADM 19/143/3

Mut, Bartomeu. Prevere

XVII-XVIII. ADM 3/134/14

Mut, Perot

1727. ADM 3/134/14

Mut, Perot

2-XII-1727. ADM 3/134/14-17

SEGLE XVIII

Cerdà i Mascaró, Antoni. Prevere

1793 – 16-V-1870. ADM 2/38/50

Ferrando i Villalonga, Guillem. Prevere

Montuïri? 4-V-1767. ADM 19/141/1

Gallard, Josep. «De pròxima tonsura»

ADM 19/141/1

Manera i Marimon, Rafel

ADM 19/141/1

Martorell, Francesc

ADM 21/7/16, 19/142/2, 2/15/18, 2/21/24, 2/22/21

Mateu i Vanrell, Gregori
10-I-1746
Miralles, Antoni
ADM 19/141/1
Miralles i Trobat, Gaspar
ADM 19/141/1
Roca i Gomila, Gabriel
7-VI-1876 ADM 2/2/39
Sociés, Sebastià
ADM 19/141/1

SEGLE XIX

Castellà i Manera, Antoni
26-X-1898 – 25-V-1952
Gomila i Mayol, Gabriel. Clergue
11-I-1804. ADM 1/87/27, 2/38/58
Miralles i Pocoví, Gabriel M.SS.CC.
7-XII-1855 Randa-Sant Honorat 5-XII-1940. GEM, v. 11, p. 36
Pocoví i Prohens, Mateu. Prevere 16,VI, 1857 –1-V-1932. BOBM. 72 (1932) 231

SEGLE XX

Martorell i Miralles, Antoni. T.O.R.
9-III-1913- La Porciúncula/Palma, 18-2-2009. GEM v. 10, p. 298-299; v. 19 p. 87; v. 23. p. 306; v. 24 p.255
Moll i Ribas, Bartomeu. Prevere
24-XI-1943
Munar i Ramis, Joan Baptista. Prevere
Costitx 9-VI-1902 – Palma 6-X-1974. GEM v. 19, p. 108
Pons i Melià, Miquel. Prevere
Porreres-Montuïri 27-X-1942
Pocoví i Tous, Joan MSS.CC.
30-IV-1939
Sampol i Cerdà, Josep
18-III-1919- Palma 8-4-2009 ⁷

Abreviatures

ADM. Arxiu Diocesà de Mallorca.
BOBM. Bolletí Oficial del Bisbat de Mallorca. Palma. Es publica des de 1861.
GEM. Gran Enciclopèdia de Mallorca. Mallorca, 1989-2005. 25 v.

⁷ «De quan vaig començar a tocar l'orgue» (1998), *Bona Pau Montuïri*, núm. 548, p. 20; i ARBONA, Onofre (2009), «Josep Sampol Cerdà. Montuïrers que han deixat petjada». *Bona Pau* (Montuïri), núm. 675, p. 22-23.

COMUNICACIONS

LES EINES ANTIGUES DE LA POSSESSIÓ D'ALCORAIA

LLUÍS SERVERA

Introducció

Abans d'esmentar les eines o peces contingudes, ens sembla que pot ser d'interès comunicar algunes dades curioses. Podem citar, en primer terme, una dada significativa que, a la possessió d'Alcoraia, marcà un abans i un després en el procés de mecanització. Es tracta de l'adquisició d'un tractor marca *Massey Ferguson*, amb motor *Perkins*, als inicis dels anys cinquanta. Era conegut com el *Perkins*. Aquell any –no hem pogut datar-lo amb precisió–, n'arribaren dos a Mallorca: un per a s'Avall i l'altre per a Alcoraia. Era el principi del fi d'una època. Aquest tractor va ser el primer que va trepitjar els sementers d'Alcoraia. Segons vàrem poder esbrinar, el majoral d'aleshores tenia la prioritat del seu ús: o bé era l'únic autoritzat a manejar-lo o bé l'únic que n'havia pogut aprendre. Les primeres llaurades causaren expectació perquè el seu funcionament era desconegut entre presents i externs. Començaven a quedar lluny les hores en què era una parella de bous la que servia per mesurar la terra¹. El primer tractor usat a Montuïri va ser, emperò, un d'adquirir a Can Ferrando. Segons hem pogut indagar, hi va haver molta de gent que va venir a veure'n el primer funcionament. Amb aquest tractor va començar un procés de substitució progressiva de moltes de les eines que mencionarem en aquesta comunicació.

Una altra dada significativa és l'entrada en desús de la sirena de les cases. Segons la informació que tenim, fou entorn de l'any 1965 quan la sirena va deixar de ser emprada per a tal fi. La sirena estava situada a la torreta de les cases de dalt i servia per avisar els treballadors perquè anassin a dinar. És, potser, una altra prova rellevant que el nombre de treballadors va descendir de forma destacada, la qual cosa informa també del desús en què entraren algunes eines de les quals parlarem. D'aquesta sirena se'n conserva una politja en el celler. Cal assenyalar que, a la possessió d'Alcoraia, l'activitat agrícola i ramadera es distribuïa fonamentalment en el cultiu de cereals i en l'explotació ovina, respectivament (parlarem d'uns preservatius especials per a xots). No cal oblidar, emperò, el pes històric de la vinya, que es fa palès, d'una banda, per les bótes de roure congrenyades del celler i, d'altra banda,

¹ Segons esmenta G. Rosselló Bordoy, el primer propietari d'Alcoraia després de la conquesta era un tal Pere de Comabella, procedent de Vic. A la vegada, era propietari de Sabor i tenia un total de 16 jovades. Una jovada era el terreny que podien llaurar una parella de bous durant un dia. (Revista *Aragón en la edad Media*, núm. 19, p. 461-484).

per les marques encara presents en alguns sementers. Ho veiem en el cas de *es Figuerà*, actualment ple de figueres velles posteriors a la vinya, on encara els sembrats mostren, amb la seva ufanor, la llacor de les antigues fileres de vinya. També es veia en el sementer de *sa Maimona*, on dins els garrigons encara perduraven, fins fa poc, alguns ceps esquifits d'antigues vinyes.

Podem esmentar una tercera dada: un incendi produït el 3 de setembre de 1973 en un dels pallers que donaven a l'era; parlem del magatzem de palla que tenia el punt privilegiat de contacte amb l'era. Aquest incendi va tenir un impacte psicològic fort i va accelerar la mecanització, que aleshores ja estava avançada.

No podem deixar d'esmentar la tasca forestal, tan important o més que l'agrícola i que també es demostra amb les eines conservades. L'activitat forestal afectava especialment la zona anomenada el puig de *ses Tres Fites*, lloc de confluència dels termes de Lluçmajor, Algaida i Montuïri. També tenia lloc a la *Garriga gran*, la *Garriga de sa Font Blanca*, *sa Pleta*, *es Cocó Pastera*, *es Puig des Vent*, *s'Arbocera*, *es Cremat*—zona de pinar, ja repoblada, batejada així perquè es va cremar entorn de l'any 1981—, *sa Roca Fesa* i, de manera especial, a l'espèss pinar de *es Poassos*, que és compartit amb la possessió de *sa Bastida*, des del terme de Porreres, i amb la possessió de *sa Maimona*, des del terme de Lluçmajor.

Hem recordat tres dades concretes: el primer tractor, el desús de la sirena i l'incendi del paller. Hem destacat, a més, la importància que tradicionalment ha tengut a Alcoraia l'activitat forestal. Ara parlarem d'un petit inventari.

A tall d'inventari

A continuació, esmentarem la relació general d'eines o estris que hi ha dipositades actualment en el celler d'Alcoraia en funció del seu ús. Hem preferit esmentar tot el material, com a primera passa per a fer-ne un altre estudi més detallat. Hem dividit el conjunt de peces dipositades en quatre grups: eines o peces d'ús agrícola, peces usades per les bèsties o altres animals, eines d'ús forestal i eines o peces d'ús domèstic i altres. Hem de dir, per tant, que ampliarem l'abast del títol de la comunicació per intentar recordar, de manera generalitzada, tot el que hi ha dipositat en el celler.

Eines o peces d'ús agrícola

- Gatzoll: servia per estirar les tanyades sobrerres després d'exsecallar els arbres.
- Col·lecció d'estisores de podar.
- Màquina o bomba d'esquitxar vinya a mà. És de color verdós, provocat pel sulfat de coure que s'emprava per combatre el *mildium*.
- Conjunt de portadores per anar a veremar.
- Sembradora de faves.

- Hestòlit per mesurar ametlles.
- Almud per mesurar gra. Segons el diccionari Alcover-Moll és una «mesura equivalent a la sisena part d'una barcella» o un «recipient de fusta o de metall capaç de contenir una quantitat equivalent a dita mesura». La barcella, per la seva banda, és una «mesura de gra, equivalent a la sisena part d'una quartera» o un «recipient que té la capacitat de dita mesura i serveix per mesurar». Finalment la quartera és una «mesura d'àrids, de capacitat variable segons les comarques però aproximada a 70 litres», una «mesura agrària corresponent a l'extensió de terra on es pot sembrar la quartera de llavor», un «recipient per mesurar, corresponent a la quartera» o una «cambra destinada a guardar-hi la collita de cereals i llegums en les cases de pagès». Evidentment, aquí ens referim al recipient. Hi ha una dita graciosa que diu «tenir el cap dins s'aumud» per fer veure que qualcú està entabanat. A la part superior de les cases d'Alcoraia hi ha una construcció habitualment anomenada *quartera* destinada a l'esmentada finalitat. Tradicionalment s'hi guardava el blat de barba o mallorquí.
- Mesurador d'oli.
- Barcella per mesurar gra.
- Bàscula petita i mesurador de gra. La bàscula, segons l'Alcover-Moll, és un «aparell per a pesar cossos voluminosos que són col·locats damunt un tauler i per un joc de palanques s'equilibren amb el contrapès d'un braç de romana on està marcada l'escala».
- Roda per màquina de segar. Servia per dur la màquina de segar. L'home anava assegut per tirar amb forques la gavella a darrere i fer garbes.
- Màquina de segar faves.
- Entrecavadors. Segons l'Alcover-Moll, és una «màquina consistent en un joc de corrons armats de puntes de ferro, que, estirada per a una bístia, serveix per entrecavar». S'usaven per entrecavar el sembrat una vegada nat. Rompien la crosta del terreny.
- Galivans o arpellots. És una eina usada per cavar fondo. Cal mencionar la metàtesi dialectal de *gavilans* per *galivans*, que es produeix a Petra, Montuïri i Sencelles.
- Càvecs antics.
- Claus d'arades en rodes.
- Clau d'aixeta de safareig. Aquí, si se'ns permet, oferirem una informació adijunta. Els safareigs que donaven aigua a l'hort jugaven un paper fonamental per a l'obtenció d'hortalisses. A Alcoraia, hi ha un conjunt de cinc safareigs. El més antic es troba dins una zona boscosa anomenada *sa Pleta*; rebia l'aigua de sa Font de sa Pleta, una font d'origen musulmà des d'on es canalitzava tota l'aigua que rebien les cases a través d'una extensa canal. Durant molts d'anys, hi havia un treballador que tenia l'única ocupació de netejar-ne la calç i la fullaca. El segon safareig que cal esmentar és el de *s'Hort de sa Bova*, un hort situat a veïnat de l'actual Alcoraia Nou i a sota del semen-

ter anomenat *es Crespell*, que per les especials condicions del terreny s'ha destinat sempre al cultiu d'hortalissa i arbres fruiters.

El conjunt de safareigs més importants és el situat a la zona dels *Horts*. Els safareigs s'omplien d'una font natural que rajava molt a prop i servia per regar cinc marjades d'hortalissa i fruiters (especialment pomeres). Com a curiositat, esmentarem que estaven ornamentats amb pedres portades de la possessió de Sarrià (Establiments) i que, un temps, els acompanyava un monumental salze. El senyor d'aleshores, D. Jaume Bosch, a principis dels anys 30, un dia que estava malhumorat, sense motiu que ho justificàs, féu tallar l'esmentat salze.

Els altres dos safareigs són de caràcter menor: un d'ells està situat vora *l'Hortet* aferrat a les cases i l'altre en *es Figuerà*, a la zona més propera a la vila. Aquest servia per abeurar les ovelles els mesos d'estiu i la seva construcció en marès és recent, de principis dels anys 70. Suposam que la clau d'aixeta de safareig és dels safareigs dels *Horts*.

- Clau d'arades de carro.
- Màquina de porgar, francesa.
- Cultivador per a bístia (al costat: col·lecció de ferradures de bístia).
- Col·lecció de politges de batedora.
- Màquina de pelar ametlles.
- Matxina, màquina anterior a la màquina de porgar per llevar-li la brutor.
- Màquina per capolar figues de moro amb estisores per collir-les.
- Sembradora de blat.
- Desgranadora de pinyes de blat de les Índies.
- Molinet per tallar palla que anava davant el carretó de batre.
- Ormejos de l'era:
 - Pals.
 - Forques.
 - Morrións. Usats per donar menjar a les bísties o per treure els ous de les gallines.
 - Cucals per a les bísties, per evitar que es marejassin quan feien voltes.

Arades:

1. Arada romana o arada de fust. Formada pel «mantí», la «retelera» (part central), i l'espigó, a més d'una rella. Joan Miralles Gomila en parla a l'esmentat llibre i diu, entre altres coses², que «és la més antiga, ja que queden pocs pagesos que l'hagin vista i encara menys que l'hagin emprada. Està feta de fusta d'ullastre i només té la rella de ferro...».
2. Arada per a llaurar faves.
3. Arada per a llaurar blat.

² MIRALLES, 2006.

4. Arada d'aprimar vinya (arran dels ceps).
5. Arada amb pala.
6. Arada prima. Segons l'autor esmentat³, «s'emprava bàsicament per afuixar la terra sense girar-la...».
7. Arada amb rodes. D'aquestes arades, ens diu, entre altres coses⁴: «Amb aquest tipus d'arades es deixaven unes llobades molt petites, i si es sabia manejar la cadena de tir es podien deixar voreres ben netes i fer la feina ben feta».

Altres:

- Rampainons, per retirar la palla de l'era.
- Esterrossadors de parell (dues bísties).
- Tiràs. En dialectal, «estiràs». S'emprava per empènyer el gra. Segons l'Alcover-Moll, es refereix, entre d'altres, a una «eina consistent en una post fixada transversalment al cap d'un mànec, que, empesa o estirada per un home serveix per arreplegar el blat i la palla damunt l'era».
- Carretó de batre. En Joan Miralles Gomila, al seu llibre⁵, ho defineix així: «És una peça de pedra cilíndrica una mica més gruixuda a la part de fora, d'uns 5 o 6 pams de llargària i 1 pam de diàmetre, estirada per 7 caires...».
- Carregador de formiguers, per arreplegar els terrossos i escampar-los. Cal recordar que, amb els formiguers, s'aconseguia que el terreny tengués més llacor i les possibilitats d'una anyada bona s'engrandien.

Peces usades per les bísties o altres animals

- Llambroix: servia per esmolar les potes de les bísties.
- Col·lecció d'estisores per fer la cabellera de les bísties.
- Jou complet amb camelles i aixanguer (de ferro). L'*aixanguer* o *aixinguer* és una peça que es mou. Segons l'Alcover-Moll, és un «fermall per subjectar l'espigó de l'arada o del carro al jou». Segons se'ns conta al llibre esmentat⁶, «l'aixanguer pot ser de ferro (ja que té l'abraçada del jou, tot és d'una peça), o de fusta de lledoner. L'aixenguer s'ajuntava al jou amb una abraçadora de couro...». Hi ha una famosa glosa que usa el terme *aixanguer*, emperò amb un altre sentit: «Si te'n vas a festejar / mira sa mare primer / que si ella és aixanguer / sa filla també ho serà».
- Ferrades per munyir ovelles.
- Sofre, peça que anava damunt el selletó.
- Barriguera. Segons l'Alcover-Moll, és «la corretja que per sos extrems duu passats els braços del carruatge i que, passant per davall els braços de la bístia, serveix per evitar que el vehicle s'alci».

³ Op. cit. p. 30.

⁴ Op. cit. p. 32.

⁵ Op. cit. p. 60.

⁶ Op. cit. p. 18.

- Jou.
- Seient de carro.
- Garbell o erer.
- Eredores.
- Jou de bous.
- Morral per a les bísties. S'emprava perquè no es menjassin les tanyades joves dels arbres.
- Brida on van les rendes.
- Barbada per a les bísties.
- Preservatius per a xots. S'intentava que els bens o mens no nasquessin durant l'estiu, per la falta de menjua. S'usava aquesta mesura al costat d'una altra, que consistia a separar els xots mascles en un corral a part durant els mesos que es volia evitar que comanassin mens. Aquesta darrera mesura a vegades tenia efectes nocius, ja que els xots mascles es barallaven entre si i es produïa alguna baixa.
- Estríngols. Servien per llevar el pèl sobrer de les bísties i la suarda (suor aferada). El Diccionari Alcover-Moll recull la forma *estríjol* i les seves variants *estínjol* o *estrígol*, i el defineix com a «raspall per a netejar el pèl de les bísties cavallines o bovines». El Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans diu: «En els carruatges, cadena que serveix per a frenar-ne les rodes».
- Maquineta de tondre les bísties.
- Col·lecció de colleres.
- Ferrades per munyir les ovelles. Són amples de base per evitar-ne la caiguda.
- Cric de fusta per aixecar el carro.
- Morrals per evitar que les bísties mossegassin.

Eines d'ús forestal

Cal assenyalar que, a la possessió d'Alcoraia, l'activitat agrícola i ramadera es distribuïa fonamentalment en el cultiu de cereals i en l'explotació ovina, respectivament. Ja hem citat amb anterioritat les zones on aquesta activitat era més destacada.

- Col·lecció de xerracs.
- Pioixa. Segons el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, es tracta d'una «eina que per un cap té una punta i per l'altre un tall horitzontal i estret, que serveix per remoure la terra, tallar branques...». Es tracta d'una eina imprescindible en l'activitat forestal.
- Aixada puntera i aixada llenyatera.
- Pal girador de soques.
- Pelador de soques de pi per llevar l'escorxa.
- Destral per a tallar pins.
- Maça d'ullastre per fer tascons de fer estelles.

Eines o peces d'ús domèstic i altres

- Barrina per cordar olles. Consisteix en una barra de ferro.
- Planxa de carbó.
- Aixes per construir bótes de vi. L'*aixa*, segons el diccionari Alcover-Moll, és «una eina de fuster composta d'una fulla de ferro acerada i tallant...».
- Aixa de dues mans.
- Aixa per donar corba a les bótes.
- Panoràmica de les aixes.
- Barrines o trepans per foradar la llenya. Serveixen per posar-hi perns.
- Premsa per fer formatge.
- Ganxo per llevar les olles del foc.
- Col·lecció de tallants de maresos. Hi ha un tallant de carn i ossos, donació de Miquel Martorell Arbona.
- Col·lecció de llums: de carro, de carbur, de petroli, llum d'oli.
- Dues *cerques*, usades pels fusters. Servien de compàs per mesurar les voltes de les rodes de carro.
- Jacs per polir la fusta.
- Maridet. Servia per escalfar-se dins l'Església.
- Planes o *guillermos* per fer obertures de la fusta.
- Alenes. Servien per cosir sacs i corretges. Segons el Dicc. Alcover-Moll, és una «eina consistent en un ferro prim amb punxa d'acer que els sabaters i selleters empenen per fer sola».
- Politja de la sirena d'Alcoraia. La sirena servia per avisar els missatges.
- Olla d'aigua calenta per als missatges.

Finalment, cal esmentar que, vora aquest conjunt de peces o eines, hi ha la campana francesa de la capella d'Alcoraia, datada el 1567.

A tall de conclusió

La relació d'eines dipositades en el celler d'Alcoraia és un llegat que ens informa del treball a una possessió durant l'època anterior a la mecanització més radical. A més de les eines, hi ha el seu nom, un tresor lingüístic preciós, i el vessant humà, ja que moltes eines foren usades per persones que ja no hi són i que tenien un ofici concret dins l'entramat agrari.

La conclusió principal a què hem arribat fa referència a la importància de l'activitat forestal vora l'activitat agrària concreta. Es pot dir que a Alcoraia, especialment en els mesos de tardor i d'hivern, la feina als boscos ocupava un lloc preeminent. A més, l'ús d'aqueixes eines necessitava d'un procés d'aprenentatge concret, la qual cosa indica que també s'havia de produir un període de prova fins que l'eina era usada amb eficàcia.

Fonts

Entre les fonts orals, hem de destacar que hem conegut la relació d'eines i peces dipositades en el celler gràcies a les explicacions del meu pare, Pau Servera Garau. La meva padrina, Maria Mulet Miró, em va informar sobre l'adquisició del primer tractor a Alcoraia. La seva germana, Catalina Mulet Miró, majorala d'Alcoraia durant uns vint-i-cinc anys, em va contar el fet del salze tallat i de les pedres portades expressament de la possessió de Sarrià per a l'ornamentació dels safareigs i del jardí.

Bibliografia

- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1950-1962. 10 vol. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona; Palma; València: Edicions 3 i 4: Edicions 62: Moll: Enciclopèdia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- LLABRÉS, J. i VALLESPÍR, J. (1983). *Els nostres arts i oficis d'antany*. Consell Insular de Mallorca.
- MIRALLES, J. (2006). *Del bast al tractor. Ajudes que ha tengut l'home*. Conselleria d'Agricultura i Pesca i Ajuntament de Montuïri.
- ROSSELLÓ, G. «Mallorca 1232: Colectivos urbanos, órdenes militares y reparto del botín». *Aragón en la Edad Media*, núm 19, p. 461-484.

Annex

Fotografia cedida per Joan Socies Fiol. Segons ens ha explicat, hi surten Bartomeu Garcias *Mosson* –assegut al volant–, Catalina Mulet de *Son Moio* –damunt la roda–, Antònia Fiol *Boira* (mare de Bartomeu Garcias) i la madona de la tenda de Brusel·les on estava Guillem Garcias *Mosson* i que era de Felanitx. La marca del tractor és *Fordson* i, en el lateral, duu un número escrit en guix que devia ser una referència de la casa. El motor devia ser el *Perkins*.

Aquest tractor va ser el primer que va circular pels sementers d'Alcoraia a principis dels anys cinquanta. Se'l coneixia com el *Perkins*. Bartomeu Garcias i Catalina Mulet varen ser majorals d'Alcoraia durant un període de vint-i-cinc anys, entre 1940 i 1965 aproximadament. El tractor era emprat per Bartomeu Garcias o qualcú altre, sota la seva supervisió. Recordem una anècdota que ell contava sovint: un dia que llaurava va haver de deixar el tractor ràpidament enmig del tros, perquè va encetar un eixam d'abelles sageteres que el perseguien i li deixaren el rostre ple de picades.

COMUNICACIONS

ELS SOCIES DE TAGAMANENT: HISTÒRIA, PROPIETAT I PATRIMONI

TOMÀS VIBOT i JOSEP VILLALONGA

Una de les hipòtesis més sòlides sobre la consolidació de la família Socies a Montuïri és que fou a través del latifundi del qual foren propietaris a partir de finals del segle XVI. Al nord-est del municipi, a escassos metres de la partió amb Sant Joan, s'emplaça la possessió de Tagamanent, coneguda també amb el nom de Can Socies o Can Socies de Tagamanent. Aquesta possessió forma part de la millor selecció de grans propietats del municipi i és una de les més emblemàtiques tant pel que fa a la història com a l'arquitectura. Aquest latifundi limita amb Carrutxa, Son Pocoví, Son Moià i, finalment, amb Meià, de la qual la separen uns escassos metres.

Els orígens de Tagamanent com a explotació agropecuària se situen en l'alqueria andalusí anomenada Abdurella. L'existència d'aigua (la cabalosa font de Tagamament, un magnífic *qanat* andalusí), l'amabilitat de l'orografia i la fertilitat de les terres motivaren que aquestes comunitats s'hi assentassin i les explotassin de forma efectiva. Durant el segle XIII, les noves terres foren venudes als primers habitants del terme. No serà fins al segle XV quan tinguem les primeres notícies sobre els propietaris d'aquesta vella alqueria. Fins al 1448, havia estat de Guillem de Montornès, qui el 3 d'abril d'aquest mateix any la vengué a Miquel Miralles. A partir d'ençà, la possessió estigué vinculada a aquest llinatge fins a Julià Miralles de Tagamanent, qui només tingué una filla, anomenada Gabriela. Es casà amb Bartomeu Socies de Torretxí, fill de Miquel Socies i Miralles, el 1523, moment en què s'inicià la nissaga dels Socies cognominats «de Tagamament». Des d'aleshores, la possessió es coneix com Tagamanent o Can Socies de Tagamanent. Com hem insinuat més amunt, no podem precisar amb exactitud quan els Socies tingueren les cases a la vila de Montuïri que avui es coneixen com Can Socies, encara que no seria del tot forassenyat pensar que l'immoble fou comprat o bastit a partir del segle XVI.

Miquel Socies i Miralles es casà tres vegades; primerament, amb Joana Tomàs, de Llucmajor, i posteriorment amb Joana Masroig. Només deixà descendència masculina del seu darrer matrimoni amb Antònia Ribes. El seu nét, Miquel Socies de Tagamanent i Mut (1561-1634), es casà el 1579 amb Margalida Fillol, amb qui tengué dos fills, Miquel i Antoni. Miquel Socies de Tagamanent i Fillol (1580-1637), casat el 1607 amb Francina Ribes Amer, inicià la primera branca —i directa en primogenitura—, que fou la que conservà les terres de Tagamanent i que, gràcies a la seva política de matrimonis, n'incrementà les propietats.

Aquest matrimoni tengué tres fills preveres (Francesc, Climent i Julià) i cinc filles monges (Margalida, Lúcia, Catalina, Francina i Magdalena). A finals del segle XVII,

era del darrer fill esmentat, Julià Socies, qui signà testament en favor del seu nebot, el 28 de setembre de 1675. Aquest religiós és decisiu dins la història de l'heretat, ja que adquirí, mitjançant establiment, dues propietats contigües, cosa que serví ben aviat per engrandir i, sobretot, consolidar les cases modernes. La primera havia estat de Gabriel Llabrés, qui la deixà en establiment a Julià Socies el 15 de febrer de 1652; la segona era d'Onofre Gomila fins que el 1672 passà als Socies.

En morir el prevere (10 de gener de 1685), la «casa i corral» de Can Socies passaren a Miquel Socies de Tagamanent. El 31 d'agost de 1703, aquest mateix capbreva les seves pertinences, en què es trobaven, entre d'altres, la casa pairal de Montuïri. És interessant fer constar que, en aquell moment, l'edifici feia partió amb només dos carrers públics i amb altres cases i corrals en propietat seva. Podem dir que, ja a finals del segle XVII, els Socies havien assolit un estatus i una posició social dins Montuïri força destacada, no sols per la tinença d'una de les més importants possessions del terme. També havien estat capaços d'annexar a la casa pairal, situada al cor de la vila medieval, dues cases i, a més, d'una forma molt ràpida i efectiva.

A mitjans segle XVIII, Can Socies era de Joan Socies. Aquest la deixà al seu germà, el prevere Francesc Socies, el 8 d'octubre de 1748. Per això, en una capbrevació del 28 de gener de 1765, denuncià tenir una casa amb corral i celler (aquest darrer, construït a partir d'una de les anteriors cases annexades per Julià Socies), la qual feia partió per tres parts amb carrers públics (actualment Major, sa Quintana i rector Escarrer) i amb les cases de Joan Miralles de Tagamanent.

El prevere Francesc Socies de Tagamanent féu hereu universal el seu nebot Miquel Socies, qui la rebé el 13 de febrer de 1776, després de la mort del primer. Aquest, el 8 de juliol de 1796, denuncià tenir Can Socies, una propietat composta de casa i celler situada en el carrer Major de Montuïri, tot sota alou reial. Ja feia partió amb tres carrers i amb la casa del seu oncle, Antoni Miralles de Tagamanent. Miquel Socies de Tagamanent fou un personatge força important dins Montuïri, ja que, a més de terratinent local, assolí el càrrec de tinent general de les milícies urbanes de la vila. Per altra banda, fou afeccionat a la literatura, ja que és conegut com a autor d'una glossada a la fam i de dos goigs¹.

El 6 de setembre de 1816, Miquel Socies de Tagamanent, fill de Miquel i casat amb Margalida Miralles, denuncià tenir una casa amb corral i celler ubicada al carrer Major de Montuïri, tot sota alou reial. Aquest propietari incrementà el seu patrimoni urbà gràcies a rebre de mans d'Antoni Miralles, son oncle, la casa contigua, avui coneguda com Ca na Poeta. El motiu fou que aquest familiar havia mort sense fills i el fideïcomís fundat pel prevere Gabriel Miralles el feia hereu directe.

Com hem vist, des del segle XVI fins ja entrat el XIX, l'heretat havia estat en mans del llinatge Socies. Això, però, estava a punt de canviar. El matrimoni entre Miquel Socies de Tagamanent i Margalida Miralles no tingué descendència masculina, cosa que determinà que l'hereva fos sa filla, Joana Aina Socies de Tagamanent i Miralles. El 15 d'abril de 1829, testà a favor seu son pare, qui morí a finals del mateix any, un

¹ MIRALLES 1995, p. 129.

27 de desembre. Fins a la dècada dels seixanta del segle passat, es mantingué la seva làpida a l'església parroquial de Montuïri². El dia 27 de gener de l'any següent, s'alçà inventari dels seus béns, entre els quals es trobava la casa urbana de Montuïri. S'hi esmenten l'entrada de la casa, l'habitació de la dreta, la cambra principal, la capella, la llibreria, la sala, la cambra immediata a la sala del blat, l'entrada de la sala, la sala de l'ordi, la cambra de la Mare de Déu (dita així perquè guardava dues figures de la Verge dins sengles caixes), el rebost del pa, la cuina, la cambra del senyor Tagamanent, la cambra del llenyam, el pastador, l'estable, el porxo del carro, la cotxeria, la cambra de damunt el pastador, la cambra del molí de sal, el menjador i el celler. Aquest inventari posa de manifest que Can Socies era un immoble força gran i, a més, molt ric pel que fa a mobiliari. Hi són de destacar, en primer lloc, la cambra principal, dotada de dos llits (un amb rodes de bronze), cadires de repòs, quadres de temàtica religiosa, un bufet de xicarandana, un canterano amb escriptori, altres canteranos (un dels quals amb el pany de plata), robes de seda, diversos vestits guardats de la Mare de Déu (tots de vellut i seda), estampes de sants, etc. El document també revela que una de les cambres més destacades era la llibreria, dotada de més d'un centenar de volums, majoritàriament de temàtica religiosa i amb algun volum del segle XVI. Can Socies era, sens dubte, la casa més representativa i emblemàtica de la classe terratinent de Montuïri.

En la capbreuació del 3 de setembre de 1832, Joana Aina Socies de Tagamanent i Miralles declarà tenir Can Socies i les cases contigües, les quals feien partió amb la casa pairal dels Socies, el carrer de la Quintana i les cases i corral de Guillem Ribes.

Joana Aina Socies de Tagamanent (morta el 1872) es casà amb Joan Bibiloni Llabrés (1770-1843). Aquest matrimoni tingué un total d'onze fills, cinc dels quals eren mascles. El primogènit fou Miquel Joaquim Bibiloni i Socies, nat el 1823. Aquest és un dels membres més destacats de la nissaga, ja que dugué a terme una sòlida carrera militar –validada per la participació en la guerra al Marroc i també per acudir, al costat de Garibaldi, a les guerres d'unificació d'Itàlia–, cosa que li valgué la medalla de San Fernando (coneguda com *La Laureada*). Maridà amb Maria Antònia Font dels Olors i Ordines (morta el 1912); després de quatre filles, tingueren, el 1878, Joan Bibiloni i Font dels Olors, hereu de la possessió de Tagamanent i les cases de Montuïri. Com veurem un poc més avall, aquest naixement determinà la construcció de la Mare de Déu que surt anualment de Can Socies a la processó de l'Encontre.

Durant tot el segle XIX, el celler de Can Socies fou un dels més importants de la vila. Ara bé, la seva magnífica rendibilitat es trencà amb l'arribada a Mallorca de la temuda fil-loxera. Així ens ho recorda l'historiador local Onofre Arbona³: «(...) els senyors de Tagamanent tenien el celler en el carrer Major, allà on ara hi ha «Sa Nostra» (les arcades encara són les mateixes), a la fi del segle XIX. Però la plaga de la fil-loxera va acabar amb tota la vinya que hi havia a Can Socies de Tagamanent, de la qual quasi tot el sementer era vinya (...). Era un gran celler que donava del carrer Major al de na Quintana. Allà també disposaven d'un alambí en el qual hi destil·laven aiguardent, del

² LLOMPART I MIRALLES, 1970, p. 13.

³ ARBONA, 1991, p. 51.

qual, el seu nét, en Miquel [Bibiloni Socias] avui encara en guarda un barral: o sia del destil·lat al segle XIX». Segons el mateix autor, una part de l'alambí es troba a Son Vida i l'altre a Magaluf.

Joan Bibiloni i Font dels Olors es casà amb Maria Francesca Socies i Morell, el 26 de desembre de 1914⁴. El senyor de Can Socies, en memòria del qual es construí la popular imatge, morí el 1955. Posteriorment, fou del seu fill, Miquel Bibiloni de Tagamanent i Socies, casat amb Maria dels Dolors Truyols i Descatlar. Actualment, és dels hereus. Per altra banda, dins el segle XX, Ca na Poeta passà, per qüestions d'herència, a la família Bibiloni-Font.

Les propietats: anàlisi arquitectònica i patrimonial

1. Can Socies

Com hem vist, Can Socies es troba al carrer Major de Montuïri (topònim que es manté des del XVII), al número 7, flanquejat per Ca na Poeta i l'antic celler de l'hereutat, avui ocupat per una entitat bancària. Es tracta d'un edifici de planta rectangular, amb una façana poc homogènia, no sols pel que fa a l'alçada (la meitat esquerra mostra tres plantes i la part dreta només dues), sinó també pel que fa al paredat. Aquesta irregularitat també es palesa en les cornises. Del conjunt, a més del portal forà, destaca una de les finestres del primer pis, dotada d'ampit motllurat.

El portal forà és d'arc de mig punt adovellat, amb carcanyol i brancals de marès disposats a trencajunt, alçat sobre un graó. Conserva un llinar de pedra viva. Sobre el portal, resta l'escut quarterat de Miquel Socies de Tagamament, amb les armes de Socies, Miralles, Bosc i Fiol, coronat per un elm amb llambrequins, i als peus la data de 1817. Del titular d'aquest escut –Miquel Socies de Tagamanent–, hi ha un retrat a l'oli que es guarda a la possessió de Tagamament (antigament dins Can Socies), on es pot llegir: «V^o R^o. de Don Miguel Socias de Tagamanent de la villa de Montuyri, familiar del Santo Tribunal de la Inquisición y Subdelegado del Real Cuerpo de Marina y Montes de dicha villa y Teniente de Milicias Urbanas, nació en 18 de diciembre de 1761».

El portal forà comunica amb un ample vestíbul embigat. A la meitat dreta, se situa l'arc que comunica amb la segona crugia, rebaixat i sobre dues impostes; les faixes o contorns –com pràcticament a la resta de portals de la planta baixa– mostren una coloració vermella. A la meitat esquerra, vora la porta, resta un coll de cisterna de pedra octogonal, amb un bastiment de ferro que surt de la paret. Just al costat, una porta (aquesta sense enfaixar) condueix a l'antic despatx de la casa (amb vistes al carrer), el qual així mateix comunica amb una altra estança dins la segona crugia; davant el portal forà es troba una altra cambra, limitada per una magnífica porta de nord de dos batents, amb coberta de volta d'aresta.

Dins la segona crugia del vestíbul –també dotada d'una magnífica volta de quatre punts– resta un dels elements més interessants des del punt de vista arquitectò-

⁴ ARBONA, 2001, p. 51.

nic: l'escala. Es tracta d'una escala compensada, amb un arrambador de ferro modern; aquesta peça desemboca en una naia que fa les funcions de pas entre la primera i la tercera crugia del primer pis.

Totes les cambres de la planta bona contenen una coberta de bigam; les que miren al carrer presenten finestres amb festejador, mentre que les que miren al corral són de factura ordinària.

Sota l'escala, resta la porta que comunica amb l'antiga cambra del menjador, de planta octogonal, dotada d'armaris encastats als angles, dins un dels quals queda un rentador. A través d'aquesta estança (i de les contigües), es comunicava amb el corral, el qual limitava amb Ca na Poeta, el celler i el carrer de sa Quintana.

Ara bé, la casa de Can Socies, malgrat no estar habitada des de fa molts anys, custodia un dels elements més apreciats pel poble de Montuïri: la figura de la Mare de Déu que es treu en la processó de l'Encontre, coneguda popularment com *s'Encuentro*. La història d'aquesta emblemàtica figura arrenca a finals del segle XIX. El matrimoni entre Miquel J. Bibiloni i Socies de Tagamanent, hereu de la casa, i Maria Antònia Font dels Olors i Ordines havia concebut quatre filles, cosa que, evidentment, posava en perill la continuïtat del llinatge. Per això, en saber la notícia de l'arribada d'un cinquè fill, el senyor, féu la promesa que, si era nin, la família pagaria una imatge de la Mare de Déu. I així ocorregué: amb el naixement, el 20 de desembre de 1878, de Joan Bibiloni i Font dels Olors es complí amb el jurament i fou construïda la Mare de Déu que encara avui es guarda dins la casa.

La figura, de prop d'un metre i mig d'alçada, descansa sobre un baiard de fusta. Al peus de la Mare de Déu, en el frontal, hi ha l'escut quarterat de Joan Bibiloni i Llabrés (amb les armes de Bibiloni, Socies, Llabrés i Miralles), encapçalat per un elm. La figura duu un vestit amb brodats de fil d'or i vel blau. Els famosos *bots* que fa la Mare de Déu es produeixen per un mecanisme que accionen els mateixos portadors de la imatge.

2. La possessió de Tagamanent

Al nord-est del municipi de Montuïri, a escassos metres de la partió amb Sant Joan, s'emplaça la possessió de Tagamanent, coneguda també amb el nom de Can Socies. Aquesta possessió forma part de la millor selecció de grans propietats del municipi i és una de les més emblemàtiques, tant des del punt de vista arquitectònic com històric. Aquest latifundi fa partió amb Carrutxa, Son Pocoví, Son Moià i, finalment, amb Meià.

Precisament, les cases de Tagamanent se separen de les de Meià –pertanyents al municipi de Sant Joan– per una cenyida franja de terreny. Aquest fet tan singular determinà l'aparició d'una llegenda que explica com Tagamanent s'adscrigué al terme de Montuïri i no al de Sant Joan. Segons diuen, un dels senyors de Tagamanent estava a punt d'expirar. La família, tement-se l'imminent desenllaç, envià dos missatges, un a Montuïri i l'altre a Sant Joan, a cercar sengles capellans. Com que el vicari de Montuïri hi arribà abans, d'aleshores ençà la possessió s'inclogué en la Universitat de Montuïri.

Tagamanent ocupa una vasta àrea de territori força contrastat. La zona de migjorn és ocupada per suaus carenes de terra argilosa, roturades quasi en la totalitat amb arbres de secà, especialment ametllers. Tot i això, en aquest indret encara resten diverses àrees verges, poblades d'atapeïts pinars dels quals durant l'època pre-turística es tragueren notables beneficis. Per altre costat, cap a tramuntana i fins als peus del puig de Son Cucuí, s'obren els extensos i fèrtils sementers, d'on, segons la memòria popular, sortien uns dels millors grans de la contrada. Una de les gloses més famoses d'aquesta part del pla de Mallorca tenia per escenari el que durant molts de segles s'esdevenia en aquests camps pel mes de juny, les messes: «L'amo de Tagamanent / m'ha enviada a demanar, / m'ha dit: –Si no vols segar, / donaràs beure a la gent».

El camí de Tagamanent se situa a la mateixa carretera de Montuïri a Sant Joan, al coll que separa ambdós municipis. Passada la barrera d'entrada, a l'esquerra, sobre el capcurucull de la principal elevació de la finca (203 m), s'alça el molí de vent fariner de Tagamanent, documentat a principis del segle XIX amb una valoració de 500 lliures. Aquest enginy és de secció rodona, sense base i amb el portal d'entrada orientat a xaloc. L'estructura mostra un parament sense referir i, des que aturà la maquinària, li manca l'antenat. L'interior s'organitza a partir de dues plantes comunicades per una escala de caragol amb els graons volats, adossats al mur. La popularitat d'aquest molí entre montuïrers i santjoaners inspirà una cançó, de la qual el pare Rafel Ginard en reproduïx els dos primers versos al seu llibre de memòries titulat *De com era infant*: «El molí de Son Socies [sic]/ està envelopat i no mol (...)».

Més endavant, el camí travessa els frondosos pinars de la possessió i, al final, s'alça una gran nau que alberga un dels motors de l'economia moderna de la casa: l'explotació del porc negre. Gràcies al procés de recuperació i de potenciació d'aquesta raça autòctona, la ramaderia de la possessió ha obtingut la denominació de «Tagamanent» i compta amb diversos guardons, entre els quals destaquen les màximes distincions en els certàmens del Concurs Morfològic dels anys 2005 i 2006, celebrats durant la festa del Dijous Bo d'Inca. Les instal·lacions, de factura moderna, compten amb quaranta-vuit paridores que atenen unes cent cinquanta truges.

Les cases es troben precedides per la vella era de batre, ubicada a la dreta del camí principal i sobre una plana alterosa. Les excepcionals dimensions –uns vint metres de diàmetre– són el reflex de l'excel·lent rendibilitat del blat en aquestes terres. Al costat, se situa una de les pallisses de la possessió, un edifici de dos aiguavessos amb una porxada sostinguda per dues pilastres de fust quadrangular. L'interior conserva també dues grans columnes de marès.

El conjunt arquitectònic de Tagamanent és testimoni d'una llarga i complexa evolució de la qual resten elements veritablement extraordinaris d'origen medieval, d'altres d'època moderna i, finalment, uns darrers elements procedeixen de diverses intervencions contemporànies. Les cases ocupen uns 4.500 m² i es distribueixen a partir de l'eix d'una clastra oberta a llebeig. Els edificis presenten dues plantes d'alçat, a excepció de l'ala de gregal, que s'articula a partir de tres com a conseqüència de la irregularitat del terreny.

El portal d'accés a la clastra se situa al centre de la façana de xaloc i actua de punt de trobada entre l'ala de gregal i la de llebeig. Perfilava un arc pla adovellat compost per nou peces que tomben successivament les cares fins assolir els fonaments del recolzament. Sobre la clau, hi ha la rajola amb la numeració de l'edifici: 29. A l'esquerra, se situa la casa dels amos, de dos aiguavessos i amb una creu tosca, de pedra, que encimbellava el capcer de la teulada. A la banda contrària, disposada de manera avançada respecte de l'eix del portal, s'estén una ala de l'edifici principal. Al parament, s'obren nou finestres de tipologia diversa, un finestral d'arc rebaixat –un antic portal d'accés a una pallissa, avui reconvertit– i una porta. Vora la cantonada que mira al portal forà, se situa un petit rellotge de sol, de pedra, que conté la data 1789 i el relleu d'una creu.

Com ja s'ha dit, la façana de gregal, a causa de la irregularitat del terreny, presenta tres plantes d'alçat. Es troba dividida en dos blocs. El de l'esquerra es correspon amb l'antiga quartera i pallissa i s'obren tres parells de finestres, una filera amb amplit a quart bocell i l'altra abotzinada. Pel que fa al bloc de la dreta, està ocupat per les cases principals i l'aljub.

El portal comunica amb un pas cobert per un embigat, on s'obren dos arcs escarsers separats per una pilastra central. A l'exterior de la pilastra, mirant cap a la clastra, penja una campana de bronze, on es pot llegir la data de 1791. Al fons de la porxada, arrenca l'escala que puja a la *sala dels Belitres* (mot ja en desús que significa *captai-re* o bé *home de poca vergonya*), designació que fa referència a una vella llegenda relacionada amb l'estada a la possessió d'una colla de bandejats.

La clastra es troba parcialment enllosada. A l'angle dret, se situa la casa dels senyors i la quartera; al fons, el forn i els molins fariners; i a l'esquerra, la casa dels amos. El portal de l'antiga casa dels senyors –avui d'accés a la quartera– és d'arc rodó adovellat, amb l'extradós irregular. A la dreta, s'obre una finestra sota la qual resten tres piques de pedra viva, força antigues; a l'altre costat, es troba el portal de llinda que comunica amb la casa dels senyors; adossada a la paret, a manera d'ornament, hi ha una mola volandera de molí. Al primer pis, s'obren tres finestres. Entre els dos accessos, una cadena vertical sobre el parament revela dos moments constructius.

El portal principal accedeix directament a l'antiga sala de la quartera, el bloc més interessant des del punt de vista arquitectònic i històric. És de planta rectangular amb una coberta a dos aiguavessos suportada per bigues i una gran jàssera central. Antigament, l'interior de l'edifici es trobava distribuït en dues plantes, però una reforma moderna n'eliminà la segona i tragué a la llum un arc ogival peraltat i el basament d'un segon que fou posteriorment recuperat. Les dimensions són força notables: 5'5 metres d'alçària per 4'7 metres de llum. Les reformes i modificacions al llarg de la història es deixen veure en la disposició dels arcs respecte del buc, ja que l'eix que separa els dos vessants es troba sensiblement desplaçat de la fletxa dels arcs. A ambdós costats de la nau central, s'ubiquen sengles naus laterals. La de gregal es troba separada de la principal per dos grans arcs rodons.

La sala guarda un oli d'important valor històric, el retrat de Miquel Socies de Tagamanent. A l'angle superior dret, hi ha representat l'escut quarterat dels llinatges Socies, Miralles, Bosc i Fiol, coronat per un elm amb llambrequins, el qual es troba també sobre

el portal de la posada de Can Socies de Montuïri. A la part inferior, dins una franja, es pot llegir: «Vº. Rº. de Don Miguel Socias de Tagament de la villa de Montuyri, familiar del Santo Tribunal de la Inquisición y Subdelegado del Real Cuerpo de Marina y Montes de dicha villa y Teniente de Milicias Urbanas, nació en 18 de diciembre de 1761».

A l'angle de tramuntana, resta l'antic portal de la capella, encapçalada per una fornícula que guardava una Immaculada Concepció. Al costat, un portalet comunica amb la terrassa de gregal, sota la qual hi ha l'aljub de les cases. S'hi davalla per una escala de graons de pedra. Té planta rectangular i, al centre, s'alça un interessant coll de cisterna de planta quadrada, la boca del qual es troba protegida per un graellat de ferro. Està rematat per un bell bastiment de ferro encimbellat per una creu. En un cantó, s'adossa una piqueta rodona de pedra, mentre que, en un dels laterals, hi ha un abeurador exempt de planta rectangular. Des d'aquest angle de la casa, s'expandeix una de les millors vistes de la contrada, amb els puigs de Sant Nofre, el puig del Rei i la vila de Lloret de Vistalegre. Al fons, s'eixampla bona part de la serra de Tramuntana.

La quartera comunica amb la pallissa mitjançant una escala interior, de construcció moderna. Ocupa tota una gran sala llarguera, coberta per quatre trams de volta d'aresta. En el lateral esquerre, encara resten alguns permòdols d'arrencada de volta, sobre un dels quals es destrien les dates 1765 i 1775, acompanyades del nom *Jaime Fiol* i el que sembla un compte en números romans que diu «MLXV tenc». No és forassenyat pensar que aquesta sala fos el celler que es documenta a les cases des del segle XVI.

Al fons de la clastra, se situen les dependències relacionades amb les activitats tradicionals de la casa. Hi ha la cambra que guarda els dos molins fariners mecanitzats, en perfecte estat de conservació; foren instal·lats després de deixar-se d'emprar el molí de vent del turó de Tagamanent. Al costat, s'ubica la bugaderia i, a la vora, la formatgera, on també resta un gran forn de llenya en el qual, antigament, es feien fins a vint-i-cinc pans alhora.

Al costat de llebeig, hi ha les antigues porqueres i, més a tramuntana, una vaqueria. Sobre el mur del primer edifici, hi ha adossat un coll de cisterna amb capella de marès, a la vora de la qual resta una peça de pedra viva amb dues piques.

A més del molí de vent, la possessió guarda un segon element d'alt valor etnològic, que, per altra banda, determinà l'assentament i consolidació del latifundi: la font de Tagamanent. Se situa sota els costers de gregal de les cases, a peus d'un vell conjunt marjat on possiblement se sembrava la vinya que es documenta a partir del segle XVI. Es tracta d'una mina de pedra en sec, amb la boca que perfila un arc parabòlic. L'aigua surt cap a l'exterior mitjançant una síquia soterrada que la porta a un safareig de planta rectangular, d'uns 500 m³. Molts dels habitants d'aquestes terres asseguren que aquesta mina fou construïda en *temps dels moros*. Aquesta afirmació no és del tot forassenyada si es té en compte que els orígens de Tagamanent se situen en l'alqueria andalusí anomenada Abdurella. L'existència d'aigua, l'amabilitat de l'orografia i la fertilitat de les terres motivaren que aquestes comunitats s'hi assentassin i les explotassin de forma efectiva.

Annex

1. Extracte de l'inventari de Can Socies, signat el 27 de gener 1830

«En la capella

Primo un busto de la figura de Nostra Señora del Rosser; més altre busto de Santa Bàrbara ab campana de vidre; més altre busto de Sant Ramon Nounat ab campana de ídem; més altre busto de Sant Agustí ab campana de vidre; més altre ídem de Sant Leó Papa ab campana de ídem; més altre ídem de sant Miquel ab campana de ídem; més altre de Sant Fran^{co} de Paula ab campana de lo mateix; més altre busto de Sant Ramon de Peñafort; més altre de Sant Thomàs de Aquino abdós ab campana de Plata; més altre busto de St. Jaume Apòstol; més una escaperata ab vidre devant del St. Thomàs de Aquino; més un quadro petit figura del Bon Jesús en lo Hort de Jetsemani; més una estampa ab vase dalt i baix figura de la Beata Maria Anna de Jesús; més altres estampes ab igual vase figura Sant Antoni; més altre quadred figura de St. March; més altres ab vase verde, figura Sn. Fran^{co} de Salas; més quatre branques de llautó; més un fasilol; més duas floraras; més deu canalobres de llautó petits; més unas canadellas de vidre ab son platillo obra de València; més un poch de pastanagas o de damàs, ab son caxó de noguer; més quatre capells de moxinas, un de pell de seda; dos ordinaris, y lo altre de paumes; més dos paraiguos, un de ule, y lo altre de seda veys.

(...)

En lo Saller

Primo sis bótas congreñadas, duas de ellas buydas, y las restants quatre minvas, y dins de ellas cose de quatre-cents setante cortins de ví, ab poca diferència; més vint-y-quatre portadoras en los cèrcols de fust; més un embut de fuste ab cèrcols de ferro para umplir las bótas, una casa y un rascador per fer nétas las bótas; un cubell ab cèrcols de ferro usat; dotze cistas de portadora usadas, nou gerras vinateras grans usadas, una pipa ab cèrcols de fust; més un cortí ab cèrcols de ferro usats; més quatre corterons vineters ab cèrcols de ferro usats; más dos ambuts de llauna; més dos grifons grossos de bóta congrenyada; més dos ídem petits tots de llautó; més una premsa corrent ab sos esportins també corrents; més lleña de eusina y servera per fer unas premsas novas; més un cup ab son cañis corrent, ab un grifó aficat al mateix de bronzo».

2. Glosada de la fam, composta per Miquel Socies de Tagamanent

A Déu me comaneré
y a la Verge Maria
perque.m sia llum y gia
en las gloses que fera [sic].

Determinat de glosar
del any que tenim present,
que no sé se pobre gent
quin remey té de campar.

Ja baste per estar trist
només venir a pansar
que quant y a va tant car
que gent vella no.u a vist

Sinó poran pendre llum
de lo que diu en Martí:
«Tant blat, ordi com llegum
tot va car qui no té fi».

Desdixats de tots los pobres
que Déu sap com nos campam.
Primer menjàvem garrovas
y are ja no.n trobam

Si-s passetjau per aquens
adonau-vos des camins,
veureu-los de garrovins,
que.s pot dir que n'estan plens.

Los qui hoven el paper
han de notar lo que diu,
que tot se serà master
per arribar al estiu.

Tot l'any menjam pa de flece [sic],
coletes y erbas verdes,
hem ferit a tante seque,
que l'obre s'és fet escardes.

Tant si és pobre com si és rich
tot és rellar de patir,
y llevò que no y a amich
de què nos pugam servir.

Si anam a menllevar blat
o diners per comprar-ne
no fan sinós queixar-se
que ha tant que l'an acabat.

Los pobres van per ses portas
a demanar caritat,
y com prou hi han stat
se'n van en ses barres tortes.

Ja se veu molta vegade
que cadeschú du es seu feix,
y caritat ordenade
comensa a si matex.

Aqueix qui los l'an de fer
també se'n deven sentir,
y jo por asò gos dir:
«Enguañ tot s'és manester».

Asò és un any tan perdut
Que los qui.n poran surtir
jo.ls promet que poran dir:
«Oli nos hi a caygut».

Lo qui ha de pervenir
encara no puch glosar
perquè no sé endevinar
axò que s'a de seguir.

Des d'are si algú mira
y jo no puch glosar més,
ja veurem devés se fira
si.n farem altres papers.

[Jo he] fet aquest paper
[per a] consolar totem
[i vull] acabar en nom
[de la] Verge del Roser

Enguañi tenim treballs dobles,
que no sé com nos vivim,
eumacho ense divertim
en codolades y cobles,
emperò es ventre va prim.

Font: LLOMPART, Josep M. i MIRALLES, Joan: «Un poeta del segle XVIII: Miquel Socies de Tagmanent», Revista *Lluc*, octubre 1970, p. 13.

3. La llegenda de *La sala dels Belitres*

La vella possessió de Tagamanent ha estat històricament envoltada de llegenda. La més anomenada és la que recorda que una colla de bandejats ocuparen la «sala dels Belitres», nom amb què encara es coneix una de les cambres situades damunt el portal forà. La llegenda passà de la tradició oral a la lletra impresa gràcies al relat que el senyor Miquel Bibiloni i Socies, propietari de la possessió, féu al diari *El Demócrata*, rotatiu que la publicà el 10 de novembre de 1885.

Crónica local

La sala de los «Belitres»

(Anécdota de los bandidos mallorquines del siglo XVII)

Sobre una meseta rodeada de peños, acebuches y grandes matorrales se destaca la antigua «alquería de Tagamanent» que pertenece hace más de cuatro siglos a la familia de los Socías, entroncada con la de Bibiloni, a la que se agregó por parte de hembra aquella heredad. Sus negruzcas paredes y las ruinas que las circundan acusan que Tagamanent fue levantado para casa de labranza y fortaleza de defensa, doble servicio a que debieron atender los antiguos terratenientes, por la falta de seguridad en que dejaban al campo los gobiernos de antaño (...).

Residía en Tagamanent su dueño D. Juan Socías que cuidada con especial esmero de su cultivo, como hacían los principales terratenientes de aquella época que preferían a las delicias de las ciudades y pueblos, la vida independiente y semi-feudal del campo.

Calentándose estaba D. Juan con su señora doña Leonor y los criados de labranza en el gran hogar del predio, la noche del 13 de Enero de 1645, noche fría y desbrada, cuando oyeron llamar a la

puerta del campo y una voz plañidera que pedía hospedaje y un poco de caridad. Salió un criado a abrir, y entró con un niño, que apenas tendría doce años, harapiento y mojado hasta los huesos.

– ¿Qué quieres a estas horas?, le preguntó don Juan.

– Yo, señor, respondió el niño, me cobijé en una pequeña cueva esperando pasara la tempestad, y viendo se hacía tarde y continuaba, he determinado venir a que me dejaran dormir por esta noche en el pajar.

Doña Leonor, que era muy caritativa, se acercó al niño, y observando estaba cuajada de agua la escasa ropa que cubría su enfermizo cuerpo, mandó a una criada le diera ropa seca y demás abrigo y algo con que cenar.

Comió el chico con tanta gana, que acreditó no lo había hecho a lo menos en todo aquel día, y pareció tan agradecido de los favores recibidos, al acercarse otra vez al hogar, que bien pronto se ganó la voluntad de los señores. Quisieron saber éstos su historia, que fue bien fácil de contar.

Pedro, así se llamaba, había quedado huérfano a los ocho años con una hermana mayor que casó en Llubí con un mozo de labranza del que tenía cuatro hijos, y muy escasos recursos para mantenerlos. Huyó de la miseria para tomar la carrera de vagabundo pordiosero, muy común en aquella época de decadencia social.

Ofrecióle D. Juan entrar a su servicio, si quería trabajar, lo cual aceptado con placer por el mendigo, fue enseguida a ocupar la plaza de zagal a las órdenes del pastor mayor, que se le señaló como de ingreso entre los servidores del rico propietario.

Pasaron días y meses, y pasaron seis años, siguiendo Pedro prestando excelentes servicios ya como zagal ya como boyero, hasta que un día manifestó a sus amos, lleno de agradecimiento, el propósito de abandonarlos para acudir a aliviar las necesidades de su hermana que se había quedado viuda y con muchos hijos y sin medios para sustentarlos.

Los señores de Tagamanent no se creyeron con derecho para negarse a tan justa y honrada demanda, y, aunque con disgusto, dejaron que Pedro marchara, no sin que antes la buena señora le hubiera regalado un gran lío de ropas usadas con encargo de entregarlas a su hermana para acomodar a sus hijos.

Unos cuatro años habrían transcurrido, cuando en una tarde que regresada D. Juan de la feria de Sineu en la que había realizado buena partida de ganado y granos, le salió al encuentro en medio del camino el joven Pedro, que con el sombrero en las dos manos esperaba a su antiguo amo.

– ¿Cómo tanto tiempo sin verte, Pedro?

– Cierto, señor, que vuesa merced no me ha vuelto a ver, aunque yo le he visto a lo menos una vez todas las semanas. Pero no se trata ahora de esto; sírvase apearse, pues que es urgente le comunique un asunto muy serio.

Apeose D. Juan de la soberbia mula que montaba; entregó riendas a un criado peatón que le seguía, y acercándose a Pedro, le preguntó:

– ¿Qué hay amigo?

– Señor, le contestó; desde que me separé de su servicio, entré a formar parte de una compañía de bandoleros que manda el célebre Mulato con la que había tenido algún trato cuando serví de zagal, y en la que por mis servicios ejerzo una gran preponderancia; y habiendo sabido que la partida de bandidos que manda el Roig de Selva le esperan a V. en aquellos pinares para robarle y tal vez matarle he determinado a los míos a que impidamos sea víctima de aquellos forajidos el buen señor que me dio generosamente pan y abrigo cuando tenía hambre y frío. Monte otra vez en la mula y siga adelante, que sería pero retroceder, que es posible hayan dejado retaguardia antes de entrar en Sineu, en cuyo pueblo tienen amigos y gentes que les apoyan; mi gente está preparada a cien pasos de nosotros, y a este silbido se pondrá en marcha.

El silbido muy bajito que dio Pedro, fue contestado con otro igual, y enseguida se puso en marcha D. Juan, llevando a un lado a Pedro y al otro el criado, y a tiro de escopeta, precedidos por la gavilla compuesta de unos doce hombres con armas blancas y algunas carabinas y a su frente el Mulato con un trabuco sobre el brazo izquierdo y un bastón con puntas de hierro en la derecha.

Un cuarto de hora habían andado, cuando se detuvo la comitiva a la voz dada por el Roig, de: «Alto y boca abajo».

– El Mulato pide paso franco por él y su compañía, repuso éste; y de no, pasaremos por encima de vosotros.

– ¡Ah! ¿Eres tú? ¿Partimos como amigos?
– Hoy no puede ser; lo quiero todo para mí.
– Estás muy bravo, le dijo Roig, desde que tienes trabuco y algunas carabinas que sorprendiste a aquel contrabandista...

– Y que disparo enseguida contra ti si no te separas tú y tu gente un buen trecho del camino.

A esta última razón obedeció el Roig y los suyos, abandonado el terreno, en el que esperaban haber hecho una buena aprehensión, puesto que don Juan llevaba en oro más de dos mil duros, que le habían dado, en su principal parte, los carniceros de Palma por varias partidas de ganado recibidas durante el año.

No abandonó la partida a D. Juan hasta dejarlo en el mismo predio, en el cual fueron festejado por Dª Leonor, especialmente Pedro, al que quiso dar dinero, ropas, alhajas y cuanto tenía, tal era el agradecimiento que sentía por aquella gente, que le parecía la más honrada de la tierra.

– Nada queremos señora, dijo Pedro; he pagado una parte de los muchos beneficios que recibí de sus mercedes, y aún pienso hacerles otros; que no he olvidado la noche en que se abrió esta puerta para dar amparo y protección a un niño andrajoso y hambriento, ni los corazones generosos que le dieron pan y abrigo en su desolada orfandad. Permitid que el hombre bese las manos de sus mercedes en recuerdo del agradecimiento que no supo expresarles el niño.

Y adelantándose unos pasos, se arrodilló a los pies de D. Juan y su señora, cubriendo sus manos de besos y lágrimas, que todos los presentes derramaron en abundancia, traídos por aquel corazón de oro, y de las que no se libraron los mismo bandidos, incluso el Mulato, que había hecho esfuerzos para conservarse sereno.

– ¿Para esto hemos venido?, dijo el jefe, con el deseo de dar otro giro a la conversación.

– No te incomodes, amigo, no hemos venido para llorar, dijo Pedro levantándose; pero declaro ante todos que es el primer momento de felicidad que he gozado en mi vida, y que por habérmelo proporcionado, lo que me queda de ella lo ha de agradecer al Mulato y a sus compañeros esta mano amiga.

Y acompañando el hecho a la palabra, aquélla fue estrechada con efusión por todos los bandidos.

– Y ahora, añadió, vamos al asunto que interesa. Roig y su gente no dejarán de venir a buscar en el predio lo que no han podido alcanzar en el pinar, y nosotros, una vez metido en el empeño, no hemos de permitir se salgan con la suya. Para ello, ruego a sus mercedes nos señalen una de estas salas que están fuera de la casa donde alojarnos, para poder entrar y salir de noche sin molestar, y lo demás corre de nuestra cuenta.

– Con mil amores, contestó D. Juan; escógela tú mismo, que después yo me cuidaré de adornar su techo con algunos jamones y embutidos, y la despensa de lo necesario para que cuando recaléis en ella podáis incomodaros con que remojar un vaso de vino, que lo tenemos este año excelente.

Después de una suculenta cena, pasaron los bandidos a ocupar la nueva habitación, en la que se trasladó una buena cantidad de paja, al objeto de que pudieran reposar cómodamente.

No se equivocó Pedro: dos noches después presentose Roig con su gente a atacar el predio, del que fueron rechazados con algunos disparos de trabuco que hicieron por unas aspilleras abiertas en la pared y que aún se conservan intactas.

Desde aquella fecha, a la habitación que ocuparon los bandidos se la conoció con el nombre de «Sala de los Belitres», nombres con que la designan aún los habitantes del predio Tagamanent hoy día.

SISENA PONÈNCIA

ONOMÀSTICA DE MONTUÏRI

JOAN MIRALLES I MONSERRAT

Com és sabut, l'onomàstica és la branca de la lingüística que estudia els noms propis. Conté dos camps d'estudi: l'antroponímia i la toponímia. L'antroponímia és la branca de l'onomàstica que estudia els antropònims o noms propis de persona i la toponímia és la branca de l'onomàstica que estudia els topònims o noms propis de lloc. En aquesta ponència, em propòs donar a conèixer els diversos treballs i les principals fonts sobre l'onomàstica de Montuïri, per tal que puguin servir de base de futurs treballs.

Estudis i/o fonts publicades que contenen onomàstica de Montuïri

- Próspero de Bofarull: *Repartimientos de los Reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña, Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, XI (CODONACA, XI), Barcelona, 1856.
- Jaume Busquets Mulet: *El código latino-arábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte latina)*, BSAL, Palma de Mallorca, 1952, pàgs. 708-758.
- Jaume Busquets Mulet: *El código latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Texto árabe)*, Homenaje a Millás Vallicrosa, CSIC, Barcelona, 1953 i 1954, I, pàgs. 243-300.
- *Les Illes Balears poble a poble. Etimologia, toponímia i cultura popular*, de Bernat Campins Llebrers, Antoni Ordinas Garau i Margalida Truyols Sureda, 4 volums, COFUC, 2007. El volum segon (Manacor-Vilafranca de Bonany), comprèn Montuïri, amb un estudi etimològic d'aquest topònim, i l'aplec d'altres 121 topònims classificats en orografia, hidrografia, llocs d'interès cultural, comunicacions i possessions i terres.
- J. Mascaró Pasarius: *Corpus de toponímia de Mallorca*, 6 toms, Palma, 1962-67, amb un mapa de la toponímia de Mallorca, que inclou Montuïri.
- Joan Miralles Monserrat: *Contribució a l'estudi de la població medieval mallorquina*, «Mayurqa» Miscelánea de Estudios Humanísticos, Estudio General Luliano, Palma de Mallorca, enero de 1971, pàgs. 75-97. Conté els noms de persones documentades a l'Arxiu Municipal de Montuïri i a l'Arxiu del Regne de Mallorca (Lletres Comunes) durant els regnats de Sanç I i Jaume III (1311-43).
- Joan Miralles Montserrat: *Contribución al estudio de la onomástica mallorquina*, tesi de llicenciatura inèdita, dirigida per Joan Veny, presentada a la Universitat de Barcelona el 1969. Estudi historicolingüístic dels malnoms de Montuïri des del segle XIII fins al XX. Conté 908 malnoms classificats des del punt de vista històric i semàntic amb unes taules cronològiques.

- Joan Miralles i Monserrat: *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Institut d'Estudis Catalans, Repertoris de la Secció Filològica, III, Barcelona 1997. Conté:
 1. *Monedatge de Montuïri de 1308*, el monedatge nominal conegut més antic de Mallorca.
 - 2 a) *Llista d'homes d'armes de Montuïri de 1359*. Conté 51 noms. b) *Llista d'homes d'armes de Montuïri de 1359*. Conté 130 noms. Destria els clergues i els jueus. Cap de les dues llistes inclou els esclaus.
- Joan Miralles i Monserrat: *Els carrers de Montuïri. Cap a una nomenclatura popular. Campanya per a la identificació del territori*, Ciutat de Mallorca, 1977, 2 ed. ciclostilades. Comprèn l'estudi de la toponímia urbana de Montuïri (64 carrers) amb una nova proposta de caire popular en la nostra llengua, fet en l'època de la transició política a la democràcia.
- Joan Miralles i Montserrat: *Entorn de l'etimologia de Montuïri: estat de la qüestió*, «Randa». Homenatge a Francesc de B. Moll / 1, 9, Curial, Barcelona 1979, pàgs. 17-24.
- Joan Miralles Monserrat: *Habitants de Montuïri a l'any 1521*, «Bona Pau», n° 240, a. XXI, febrero 1973, pàgs. 2 i 3. Extret de l'obra de Quadrado sobre els addictes a la Germania. S'hi troben alguns malnoms. Total: 199 noms.
- Joan Miralles Monserrat: *Habitants de Montuïri a l'any 1545*, «Bona Pau», n° 241, a. XXI, marzo 1973, pàgs. 2 i 3. Extret de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1621. Conté alguns noms de dona i alguns noms d'oficis i tractaments, però cap malnom. Total: 202 noms.
- Joan Miralles i Montserrat: *La població de Montuïri durant el Regnat de Sanç I (1311-1324)*, «Lluc», gener, 1970, n° 586, pàgs. 18-20. Conté els noms de persones documentades durant aquests anys a l'Arxiu Municipal de Montuïri, destriant-hi els noms de cristians masculins i femenins, els jueus i els esclaus.
- Joan Miralles i Monserrat: *Onomàstica i literatura*, pròleg d'Isidor Marí, Biblioteca Miquel dels Sants Oliver / 4, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. El llibre conté tres articles de caire onomàstic: *Els llinatges*, *Els malnoms* i *Entorn de l'etimologia de Montuïri*, tots ells referits a la nostra vila.
- Joan Miralles i Monserrat: *Prenoms dels homes d'armes mallorquins del 1359*, dins Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey, vol. II, a cura d'Albert Mament i Joan Veny, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pàgs. 445-463. Estudi dels prenom dels homes d'armes dels pobles de Mallorca de 1359, en ocasió de la guerra amb Castella, amb una taula estadística de freqüència.
- Joan Miralles Monserrat: *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-60). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Institut d'Estudis Baleàrics, Editorial Moll, Mallorca 1984, pàgs. 135-174. Inclou la llista de les persones documentades en aquest llibre de cort. S'hi destrien els cristians dels jueus i dels esclaus, així com les dones. També hi ha un estudi dels prenom, cognoms i malnoms.

- *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears*, de Joan Antoni Llauger Rosselló, Antoni Ordinas Garau i Hermínia Planisi Gili. COFUC, 2007. Representació planimètrica topogràfica que inclou els principals topònims de les Illes Balears. De Montuïri, inclou 100 topònims.
- *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*, per Joan Coromines i J. Mascaró Passarius, Curial Edicions Catalanes, Caixa de Pensions «La Caixa», Barcelona 1989. Inclou una propòsta etimològica dels topònims montuïrers *Rafal Aixat* i *Montuïri*.
- José M. Quadrado: *Informacions sobre els addictes a la Germania de Mallorca* (Palma 1930), pàgs. 191-201. Conté, per pobles, entre els quals Montuïri, els noms dels homes d'armes mallorquins durant la Germania (1521-23) amb informacions sobre el grau d'implicació en la revolta.
- José María Quadrado: *Libro del Repartimiento, o división general de las tierras de la isla y de las casas de la ciudad entre los primeros pobladores, Historia de la Conquista de Mallorca (Crónicas de Marsilio y de Descloit)*, Palma, 1850, apéndice 6.
- G. Rosselló Bordoy: *Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei*, dins *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, en 3 vols. Mallorca 2007.
 1. Vol.1: *Capbreu de les divisions del Regne de Mallorca entre lo Rey i els seus a 1 de juliol any M.CC.XXX.II*. Hi ha informació sobre Montuïri a les pàgs. 73-93; 157; 165; 187 i 257-273.
 2. Vol.2: *Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca*. ARM, s/n., pàgs. 99-115.
- Ricard Soto Company: *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Conselleria d'Educació i Cultura, Palma, 1984.

1. Llistes de montuïrers del segle XIV

Comptam, en primer lloc, amb la llista de l'impost del monedatge de 1308, la més antiga conservada a Mallorca, quan tot just feia vuit anys de la fundació de la pobla reial de Montuïri. De l'any 1359, tenim dues llistes d'homes d'armes fetes en ocasió de la guerra amb Castella. La primera conté 51 noms i l'altra 130. A part, podem aportar encara diverses llistes que hem elaborat a partir del buidatge documental de fons de l'Arxiu Municipal de Montuïri i que incloem en la bibliografia tot just citada.

Tal com indica Maria Barceló a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (s.v. *morabetí*, vol. 11, 1993, pàg. 163): «Impost de l'antic regne de Mallorca. També és conegut com a fogatge i monedatge. El pagaven els caps de família que tenien una llar, posseïen patrimoni per valor de deu lliures o més i eren habitants del regne. N'estaven exempts els clergues, els cavallers i els moneders. Fou implantat per Jaume I el 1266, però la seva incidència fou escassa fins que fou reinstaurat (1301) per Jaume II de Mallorca, a canvi de no manipular el valor de la moneda. Consistia en l'obligació perpètua de pagar cada set anys, per Pasqua, un morabetí, o sigui, set sous. Perdurà fins que fou

suprimit per Carles III, el 1765. És una de les fonts més importants per calcular la població de Mallorca durant l'Edat Mitjana. Aquests càlculs s'han fet multiplicant el nombre de morabetins recaptats per un coeficient, normalment 4'5-5, que correspondria als membres d'una família. En general, només es conserven les llistes de les recaptacions globals, distribuïdes per pobles i per parròquies de Palma. Hi ha algunes relacions nominals dels qui pagaven aquest impost, com la de 1336, relativa a la parròquia de Sant Nicolau, de Palma, o la de 1545, referida a tot Mallorca».

1.1. Llista del monedatge de 1308

Constitueix una llista singular, perquè podríem dir que són els primers habitants de la nova pobla reial de Montuïri. De tota manera, convé indicar que no constitueix una llista completa de tots els habitants, sinó només els caps de casa que pagaven l'impost del monedatge. Els llinatges de la llista per ordre alfabètic són els següents: Agiló, Albardà, Albert, Amigó, Anglès, Aragonès, Ardit, Balester, Barber, Barcelona, Benet, Blanch, Borreyll, Bota, Botereyl, Briquas, Bru, Campaner, Carbó, Carboneyl, Caszesnoves, Cavayler, Claver, Coleyl, Comes, Conil, Cuch, d'Ampòries, Darnius, de Bages, de Bastagays, de Bonastre, de Campplà, de Caszes, de Caszesnoves, de Crexel, de Fuxà, de Mayoles, de Montseriu, de Puigserver, de Romanyà (de Romayà), de Ropià, de Santa Luchaya, de Tolossa, de Tona, de València, de Vilanova, des Frexe, des Lor, des Mas, des Pou, des Torrent, des Vilar, Domènech, Escanella, Escarp, Espanya, Esteve, Ferri, Ffonoyl (Fonoyl), Folquet, Font, Genover, Gilabert, Ginovart, Gisbert, Gorgori, Gramatge, Granyel, Grayana, Guàrdia, Guarrer (Guarer), Guayalons, Guerau, Guialmon, Johan, Laupart, Magayló, Marquès, Massot, Matheu, Matós, Michel, Mieres, Mirales, Miret, Moltó, Moschari, Moyà, Mut, Paschal, Pelicer, Perató, Plegamans, Pol, Ponç (o Pons), Raffal, Ramon, Restolanes (?), Riba, Ripol, Ropià, Roquer, Rosseylló, Russiyoil, s'Olivera, sa Font, sa Garriga, sa Manera, Sabater, Sarrià, Scanela, Sent Johan, Sent Martí, Sentpol, Serra, Soler, Sozia, Ssa Rruvira (Ruvira), Taylada, Terrencs, Torra, Torreylla, Trobat, Uchguet, Verger, Vergili, Vermeyl, Vilahür i Vilar.

1.2. Llistes d'homes d'armes de 1359

La llista d'homes d'armes constitueix una font molt interessant per a conèixer la població de l'època, per bé que comprèn només els homes en edat de dur armament. La llista d'homes d'armes elaborada en ocasió de la guerra amb Castella comprèn llistes nominals de tots els pobles de Mallorca. Només manquen les llistes de Pollença i Alcúdia i de les parròquies de la ciutat de Mallorca. La primera llista, incompleta, consta de 51 noms i la segona té 130 noms.

1.3. Prenoms o noms de pila de la segona llista d'homes d'armes de 1359

Els prenomes o noms de pila, per ordre alfabètic i de freqüència, són els següents: Bernat (15), Pere (15), Guillem (11), Jacme (11), Bartomeu (10), Pericó (10), Arnau (8), Guillemó (6), Berenguer (5), Joan (5), Antoni (2), Francesc (2), Mateu (2), Nicolau (2), Ramon (2), Romeu (2), Bernadó (1), Domingo (1), Estevenoi (1), Felip (1), Ferrer (1), Gabriel (1), Jacmó (1), Julià (1), Martí (1), Salvador (1) i Simon (1).

Els noms de jueus són els següents: Maymó ben Jacob, Moxí ben Abraffim, Sayt ben Magaluff, Magaluff ben Maymó, Moxí ben Maymó, Juseff ben Maymó, Salamó Belembo, Leó i Magaluff ben Abraffim.

2. Els llibres d'estims, cadastres, apeo i «amillaramiento»

Els estims

Tal com apunta la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (s.v. *estim*, vol. 5, 1989, pàg. 136): «Avaluació global de béns per foc, practicada al Regne de Mallorca durant els s. XVI i XVII. S'hi detallava la propietat moble i immoble, tant la rústica com la urbana. Se'n varen fer el 1578 (acabat provisionalment el 1580 i, definitivament, el 1590) i el 1685 (acabat el 1695). De gran valor històric, són una font d'informació bàsica per a l'estudi de la demografia i la propietat». A continuació, passarem revista als diferents estims, cadastres, apeo i «amillaramiento» de fins a finals del segle XIX que es troben a l'Arxiu Municipal de Montuïri.

2.1. Montuyri. Llibra d'estims generals de 1578

El de juny de 1578, comencen a fer-se els estims de la vila:

«Comensant en los stims en la present vile de Montuyri stimaren una possessió de M^o. Ferrer Comelles dite Son Castanyer per tres mília liures...3 M.
Hereus de m^o Gaspar Castanyer stimaren set corterades de terra y garriga de pertinencies de la dita possessió sexanta sis liures...».

El sistema d'identificació antroponímica es fa amb el prenom i el primer llinatge i, eventualment, el malnom (de vegades *alias*) i/o l'ofici o amb la referència patronímica fill de + nom de pila del pare i/o *major* o *menor*. Conté 69 folis escrits.

2.2. Libre de provisions de la vila de Muntuiiri comancanct als 6 de 8bre 1656

El 8 d'abril de 1657, el Consell de la Universitat de Montuïri acorda fer estimació general de tots los béns situats en la vila:

«Primo los hereus de Bartomeu Ferrando y stimaren cases y coral tresentes lliures: 300 ll.
Més stimaren altre case junt en Toni Miralles Tolrà vuitante lliures: 80 ll. Reste net: mil nou sentes quorante-nou lliures».

De vegades, hom afegeix: «pren rende de...» mentre, a la pàgina de la dreta, hi ha l'esment dels càrrecs: «Fa càrrechs en el cumú de le isglésia de Muntuiiri quatre lliures: 80 s.» A partir del foli 210, hi ha l'esment dels *asbarranis* o «forans, allunyats del nucli urbà», a partir del foli 239, tenim: «Fora vila las posesions», a partir del foli 255: «Los siutedans y los franchs» i, a partir del foli 286: «Los quepellans». Hi ha un

total de 307 folis escrits, entre els quals un índex conservat dels homes anomenats *Rafel* i de les viudes.

2.3. Llibre d'estims de 1685

Es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca (D 1253). El 14 de març de 1685, «se dóna principi a fer la dita estimació dins la matexa villa de casas». El llibre conté informació de 44 possessions amb els noms dels propietaris i la valoració dels béns. A més, conté la llista més antiga de les 39 illes de cases que hi havia aleshores a Montuiri.

Els llibres de cadastre

Tal com apunta la GEC (s.v. *cadastre*, vol. 4, 1973, pàg. 85): «Impost global i directe establert al Principat de Catalunya el 1716, segons un projecte de José Patiño, després del Decret de Nova Planta. Com en els altres regnes de la corona catalano-aragonesa, no foren introduïdes al Principat les rendes provincials castellanes (*alcabalas*, *cientos*, *millones*) a causa de llur descrèdit, però l'assaig de racionalització de l'impost s'establí exclusivament al Principat: als regnes d'Aragó, de València i de Mallorca el nou tribut s'exigí en forma de repartiments arbitraris (*única contribución, equivalente* i *talla*, respectivament...)» Tanmateix, el mot *cadastre* apareix en la documentació mallorquina ja abans del segle XVIII. Així, el DCVB (s.v. *cadastre*), amb l'accepció de «registre estadístic de les finques urbanes i rústiques, fet per l'Estat per tal de determinar els impostos», aporta un document de 1639 de l'arxiu municipal de Felanitx que diu: «Lo llibre del *cadastre* de la present vila es vell».

2.4. Cadastre de la vila de Muntuyri año 1674

Així consta en la portada del llibre. El 22 d'abril de 1674, el consell de la vila decideix fer estimació i taxació de béns:

«Joan Ferrando de Barthomeu per la part de les cases estimaren cent setante lliures, dich 170 ll.

Mes sis quoterades á Son Galiana estimaren vuyt sentes quoranta lliures...»

A la pàgina de la dreta, consten els càrrecs: «Fa càrrechs á don Francisco de Poeio dues gallines allodials 20 ll...» També, de vegades, trobam: «pren renda de...». A partir del foli 238v, trobam: «Los franchs, Gayans, Beuçans, Rossellos y Munars son los seguentes...»; a partir del foli 259v: «Fora vila»; a partir del foli 285v: «Los esberranis qui no tenen casa son los siguientes...». Hi ha un total de 393 folis escrits, entre els quals un índex de propietaris per noms de pila. També hi ha, en plec a part, un índex del contingut en castellà en lletra del segle XVIII.

2.5. Cadastre y nova estimació de la vila de Muntuyri ayñ 1717

El cadastre de 1717, de poc temps després de la promulgació del Decreto de Nueva Planta, consta de dos volums. El primer comença així:

«Barthomeu Ferrando estimaren casas y corral quatrecentas lliures: 400 ll. Més pessa de terra dite na Castayona: doscentas trenta y sinch lliures 235 ll».

A la pàgina de la dreta, tenim els càrrecs i descàrrecs. També hi ha afegitons posteriors fins a mitjan segle. A partir del foli 256v, tenim: «Fora vila»; a partir del foli 282v: «Los franchs»; a partir del foli 301v: «Porreras y altres vilas»; a partir del foli 316v: «Los esbarranis» i, a partir del foli 385v: «Los ecclesiastichs». Els malnoms apareixen ja generalitzats. En total, tenim 393 folis escrits.

2.6. Cadastre del net de las talles de la nova estimacio del ayn 1717

El text comença així:

«Barthomeu Ferrando per el net de 3079 ll. de car. 2 pagarà en tall a r^e de 2 sous per cade 100 ll. y aximateix los demás qui se seguiran, el qual net va fora: 3079 ll., 10 s.»

També aquí hi ha afegitons posteriors fins a mitjan segle: «Revist se ly deduxen 1572 ll. 10 s. com appar de son compta. Resta net: 1507 ll. 403 s.». Com en els casos precedents, hi ha casos de càrrecs: «se li ajusten...». A la pàgina de la dreta consta: «pagarà en tall per dit net: 3 ll. 1 s. 7»; a partir del foli 113v consten les anotacions sobre: «Fora vila»; a partir del foli 126v: «Los franchs»; a partir del foli 139v: «Porreras y altres vilas» i a partir del foli 153v: «Los esbarranis». En total, hi ha 194 folis escrits.

2.7. Cadastre de 1760

El cadastre de 1760 conté també anotacions marginals fins el 1845, en català i alguns afegitons en castellà. A la pàgina de l'esquerra consten, com és costum, les estimacions de béns i, a la dreta, els càrrecs, els descàrrecs i les rendes que prenen. La identificació antroponímica es fa també amb l'afegit del malnom i, eventualment, hi ha constància del nom d'ofici de la persona en qüestió. A partir del foli 220v, tenim: «Fore vila possecions»; a partir del foli 247v: «Los franchs»; a partir del foli 264v: «Porreras»; a partir del foli 280v: «Los ecclesiastichs», a partir del foli 290v: «Los esberranis» i, a partir del foli 307v: «Los de la ciutat y vilas».

2.8. L'apeo de Garay de 1818

L'apeo de Garay sorgeix després de la Guerra del Francès per la necessitat de comptar amb un registre de les propietats i els béns individuals per tal de poder calcular les rendes netes que servien de base per al nou sistema tributari. L'artífex en fou el ministre d'Hisenda Martín de Garay. Ja es fa en castellà. Hi ha constància del nom del contribuent i les següents caselles impreses: *N^o, Nombre, Clase y medida de las propiedades, Valor en capital, Valor en rédito, Bajas del rédito para conservacion y produccion i Rédito líquido*.

Fins a la pàgina 14v, hi ha un índex de noms, començant pel prenom amb el corresponent malnom i els altres identificadors ja coneguts. A partir del foli 393, consta l'apartat de «Predios». A partir del foli 423, «Forenses del pueblo que no tienen casa en la

poblacion y habitan en casas de campo». A partir del foli 432, «Los terratenientes de Palma». A partir del foli 448, «Los terratenientes de Algayda». A partir del foli 464, «Terratenientes y contribuyentes de Sta. Eugenia». A partir del foli 466, «Terratenientes y contribuyentes del lugar de Llorito». A partir del foli 473v «Los de Son Gadets». A partir del foli 476, «Los terratenientes de la Casa Nova». A partir del foli 484, «Los contribuyentes de la villa de San Juan». A partir del foli 486, «Contribuyentes de la villa de Porreras que tienen en Son Manera». A partir del foli 504, «Contribuyentes de Son Vajes». A partir del foli 519v, «Contribuyentes de varias villas». A partir del foli 524, «Siguen los barraneos». La pàgina 533 conté un resum d'edificis i de quarterades de la vila. Hi consten 470 cases, 16 molins i 5550 quarterades. Els darrers folis (535v-543) es dediquen a alguns afegitons. Hi ha 543 folis escrits.

2.9. L'«amillaramiento» de 1860

En principi, l'«amillaramiento» sorgeix a mitjan segle XIX, coincidint amb la introducció progressiva a l'Estat Espanyol del sistema mètric decimal. El de Montuïri consta de quatre toms, amb el títol: *Registro catastral de Montuiri. Movimiento de su riqueza estadística y pecuaria para servir de apéndice a su amillaramiento*.

El tom primer conté una plantilla impresa on consta, en la part esquerra, en castellà, a més del nom del propietari: *Nº del amillaramiento en que está valorada la propiedad, Expresión de los cargos, Nº de fincas (rústicas y urbanas), Nº de cuarteradas, cuarterones y destres, Cargo por valores líquidos: riqueza rústica, riqueza urbana, riqueza pecuaria e imponible total*. A la pàgina de la dreta tenim: *Nº del amillaramiento, Expresión de las bajas, Nº de fincas (rústicas y urbanas), Nº de cuarteradas, cuarterones y destres i Deducciones, por valores líquidos: riqueza rústica, riqueza urbana, riqueza pecuaria i imponible total*.

Des del punt de vista onomàstic, convé remarcar que inclou noms de lloc i també malnoms, encara que no d'una manera sistemàtica. Normalment, però, la identificació del propietari es fa amb els dos llinatges. L'estructura dels altres toms és la mateixa.

2.10. El Repartimiento individual de la contribución territorial y pecuaria

Hi ha dos quaderns conservats, en castellà, el primer corresponent a l'any econòmic de 1888 a 1889 i el segon referit a l'any econòmic de 1891 a 1892. A la pàgina de l'esquerra, trobam les següents caselles a emplenar: *Número de orden, Contribuyentes, Número con que figuran en el amillaramiento ó apéndice de rectificación, Vecindad de los contribuyentes, Conceptos de la riqueza imponible que resulta en este distrito a cada contribuyente, Total de la riqueza rústica colonia y pecuaria, Total de la riqueza urbana, Total riqueza, Cupo de contribución para el Tesoro al... por 100 de gravamen de la riqueza rústica, colonia y pecuaria, con inclusión del 1 por 100 para premio de cobranza y gastos de comprobación, Cupo de contribución para el Tesoro al... por 100 de gravamen de la riqueza urbana, con inclusión del 1 por 100 para premio de cobranza y gastos de comprobación*.

A la pàgina de la dreta: *Total cupo de contribución para el Tesoro, Aumento del 16 por 100 sobre la cifra anterior por recargo municipal con inclusión de... por 100 de*

cobranza respectivo á este recargo, Total cupo y recargo municipal... por 100 sobre la riqueza imponible para cubrir partidas fallidas aprobadas y las sumas que por error, desprecio de fracciones decimales ó perdón de contribuciones se repartieran de menos en el año anterior deducido el... por 100 de lo repartido de más en el mismo periodo, Recargos á determinados contribuyentes á virtud de disposiciones de la Administración por defectos cometidos en repartos anteriores, Total á repartir, Bajas por indemnizaciones a determinados contribuyentes por defectos cometidos en repartos anteriores, Líquido repartido, Cuotas que corresponden recaudar anualmente, Cuotas que corresponden recaudar semestralmente, Cuotas que corresponden recaudar el trimestre.

La designació antroponímica es fa a base de prenom + cognom patern + cognom matern i/o també amb menció del sobrenom substituïnt el llinatge matern. És, precisament, la darrera font arxivística de caire administratiu oficial que hem trobat amb menció de malnoms.

3. Les talles

Tal com diu Maria Barceló a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (s.v. *tall*, vol. 17, 1991, pàg. 105): «Impost directe de caràcter extraordinari. A l'època medieval era anomenat de forma indistinta tall o talla, però a partir del s. XVII s'imposà el nom de talla. El seu pagament s'acordava cada vegada que s'havia d'atendre una despesa extraordinària i important, ja fos de caràcter local o per pagar les necessitats del Regne de Mallorca. Entre aquestes despeses, hi figuraven la fortificació i altres aspectes de la defensa de Mallorca, la construcció d'embarcacions, la importació de blat, el manteniment de les síquies d'aigua i els coronaments, com el de Germana de Foix (1511). A la baixa edat mitjana i a l'època moderna constituïa un dels principals ingressos de la hisenda. La mala situació de les finances mallorquines feia que no hi hagués recursos i que sovint s'hagués de recórrer a aquest impost. La decisió de recaptar-lo partia del Gran i General Consell. La quantitat total que s'havia de percebre es repartia entre la població no exempta, per focs i d'acord amb el seu patrimoni. Malgrat això, fins a 1576, no es començà a elaborar un cadastre que inventariàs els béns immobles i servís de punt de partida per regular el repartiment d'aquest impost. Després, la recaptació era venuda al llevador o collidor. Aquest s'encarregava del cobrament d'acord amb uns capítols que es donaven a conèixer públicament a través de l'albarà de tall. Normalment, el collidor depositava les quantitats recaptades al tauler, clavari o dipositari elegit pel Gran i General Consell. També hi havia un taxador, que s'encarregava de fixar la quantitat que havia de pagar cadascun dels no exempts. El pagament, a vegades, podia efectuar-se a terminis per donar més facilitats al contribuent. En molts de casos s'efectuava una revisió posterior, amb l'objectiu de comprovar si la quantitat assignada corresponia al seu patrimoni. Aquest impost era molt feixuc per a les classes populars, per les quantitats que es recaptaven i per la freqüència amb què s'imposava. Entre els exempts, hi havia el clergat, els cavallers, que només pagaven quan es tractava de qüestions relacionades amb la defensa, els miserables i els francs, com

els empleats de la seca. Tampoc no pagaven els que eren fora de Mallorca. A partir del s. XVII, tant la noblesa com el clergat hagueren de pagar. A l'Arxiu del Regne de Mallorca es conserven un milenar de talls dels s. XV a XIX. Els anteriors al segle XV s'han perdut i el darrer data de 1850. També s'ha conservat documentació sobre aquest impost en alguns arxius municipals de la part Forana i en el de Palma. Els llibres de talls constitueixen una font important per a una anàlisi històrica, sobretot pel seu valor, tant des d'un punt de vista onomàstic, com demogràfic, socioprofessional, urbanístic o econòmic».

El més antic de Montuïri que s'ha conservat, en quern, data de 1464 i fou elaborat pel clavari Andreu Pericàs. La designació antroponímica es fa només a base de prenom i llinatge patern, però no hi apareix el malnom. De vegades, en casos d'homonímia antroponímica, hom afegeix *major* o *menor*, segons si es tracta del pare o del fill. Té quatre folis on consten 88 noms.

4. Els padrons

Tal com indica la *Gran Enciclopèdia Catalana* (s.v. *padró*, vol. 11, 1978, pàg. 63) és la «llista pública i autoritzada on es relacionen tots els habitants d'un terme municipal en una data determinada. En l'actual legislació de l'estat espanyol, tota persona, fins i tot els estrangers que visquin habitualment en el territori espanyol, han d'esser empadronats en un sol municipi, i és sempre vàlida la darrera inscripció quan n'hi hagi més d'una. El padró municipal és confeccionat cada cinc anys i rectificat anualment amb referència al 31 de desembre. El padró constitueix un document públic en el qual consten noms, cognoms, edat, sexe, professió, estat civil, relació amb el cap de casa, etc.».

El més antic que tenim a Montuïri data de 1783, escrit en un castellà penós, amb dos quaderns, amb el títol: *Lista echa emprimeros de sepre. De 1783*. El primer quadern conté un índex de carrers, seguit dels noms (prenom, llinatge i malnom) dels caps de casa per carrers, amb el número de la casa i amb constància de si hi ha bodega o no. Per exemple:

«Calle Mayor por la una acera.

1. Medico Barthole. Ferrando, con su hermano el pro. Capn. Dn. Miguel. 1, 1.»

El padró conté 477 cases. Del foli 37 al 47, hi ha els noms de possessions amb els noms dels propietaris. Té 47 folis.

La segona llista conté els noms dels caps de casa, numerats per carrers i amb constància de la pàgina del cadastre i l'original on apareix. També especifica si la casa resta dempeus o està esbucada. Hi ha també alguns afegitons marginals. Té 19 folis.

5. Els llibres sacramentals i el registre civil

Tenim, en primer lloc, els llibres sacramentals de l'Arxiu Diocesà de Mallorca, a més del fons de la parròquia de Montuïri, que des de fa una sèrie d'anys es troba també a l'Arxiu Diocesà. A part d'això, tenim el fons del registre civil de l'Ajuntament de Montuïri. Tal com consigna la GEM (s.v. *registre*, vol. 12, 1978, pàg. 422), és el «registre on consta d'una manera oficial l'existència, l'estat civil, etc. dels ciutadans. A l'estat espanyol fou creat, el 1870, aquest instrument públic on és recollit tot el que es refereix al naixement, la filiació, els noms i els cognoms, l'emancipació, la nacionalitat, el veïnatge, el matrimoni, l'absència i la defunció. La seva oficina ordinària és el jutjat municipal i comprèn totes les persones de la pròpia demarcació. N'existeixen un de supletori a càrrec de la direcció general i d'altres de provisionals als consolats».

Conclusions

1. L'onomàstica constitueix un dels pilars de la història del nostre poble i, sens dubte, representa un fil conductor, una font bàsica per a estudiar l'esdevenir històric de la nostra vila.
2. Els noms de pila, llinatges i malnoms tenen, cada un d'ells, unes característiques especials d'ús i de transmissió.
3. És important remarcar l'interès de l'onomàstica de Montuïri, perquè fou, a l'època islàmica, un dels *yuz* o districtes administratius, precisament el més extens. A més, la pobla reial de Montuïri és una de les noves viles mallorquines fundades l'any 1300 pel rei Jaume II.
4. També és remarcable la riquesa del nostre Arxiu Municipal, la qual cosa fa que es puguin emprendre una multitud de treballs sobre la temàtica de l'onomàstica de Montuïri i sobre d'altres temes en relació amb la nostra vila.
5. Pel que fa a la toponímia, un simple cop d'ull a la toponímia actual ens fa adonar que, en general, la toponímia de l'època islàmica ha estat substituïda per la toponímia dels repobladors, en general d'origen català oriental.
6. Queden molts pocs topònims d'origen precatalà: *Montuïri*, *Sabor*, *es Rafal Aixat*, *s'Almudaina*, *Alcoraia*, *es Magalaf* i, potser, qualcun més.
7. La formació de la nova toponímia catalana té lloc durant l'època medieval: segles XIII, XIV i XV. Sigui com sigui, podem dir que la toponímia actual es troba ja en gran part –principalment la referida a les possessions– al segle XVI.
8. A l'època actual, hi ha un procés d'empobriment de la toponímia a causa de la decadència de l'agricultura tradicional, entre d'altres raons.
9. Pel que fa a l'antroponímia, podem dir que, en principi, a l'època medieval, l'esquema antroponímic en ús era *nom de pila + llinatge patern*. La documentació recull molts pocs malnoms pròpiament dits. En el segle XVI, quan

ja es noten els efectes de l'homonímia antroponímica a causa de l'endogàmia local, comencen a aparèixer alguns malnoms. Als segles XVII, XVIII i bona part del XIX, és ja normal adjuntar el corresponent malnom devora el nom de la persona en qüestió. El Registre Civil i el Jutjat de Pau del segle XIX consagren de cada vegada més l'esquema de *nom de pila + llinatge patern + llinatge matern*.

10. Pel que es refereix a l'època medieval, hauríem de destacar, en primer lloc, la llista de les alqueries i rafals i dels seus propietaris continguts en el Llibre de Repartiment. D'altra banda, del segle XIV, tenim la primera llista de caps de casa que pagaven l'impost del monedatge o del morabetí. A més, tenim dues llistes de 1359 –la primera incompleta– d'homes d'armes de la nostra vila en ocasió de la guerra amb Castella. Pel que fa al segle XV, conservam una primera talla feta el 1464 i algunes altres, en querns, que daten de finals del segle.
11. Quant al segle XVI, conservam algunes talles i, sobretot, el llibre d'estims de 1578, així com els primers volums de llibres sacramentals, a partir de l'acabament del Concili de Trento l'any 1563.
12. Del segle XVII, tenim els llibres d'estims i/o de cadastres de 1656, 1674 i 1685, així com diversos querns de talles i els llibres sacramentals. També, de 1685, coneixem la primera llista d'il·les de cases del nucli urbà amb el nom popular.
13. Del segle XVIII, tenim els cadastres de 1717 i de 1760, diversos querns de talles i les primeres llistes de carrers de la vila amb el nom popular, a més dels llibres sacramentals. També ens ha arribat el primer padró d'habitants, que data de 1783.
14. Del segle XIX, coneixem l'*apeo de Garay* de 1818, l'«amillaramiento» de 1860 i els *Cuadernos del Repartimiento Individual de la contribución territorial y pecuaria* dels anys 1888 i 1889 i 1891 i 1892, així com les darreres talles. Continuen, òbviament, els padrons d'habitants, de cada vegada més precisos, i, així mateix, els llibres sacramentals, ja en castellà des de finals del segle XVIII. El Jutjat de Pau (1870) consagra el Registre Civil, amb els llibres de naixements, matrimonis i defuncions, que ja tenen un precedent l'any 1836. Pel que fa a la toponímia urbana, a partir de 1862, s'estableixen els noms de carrers de manera oficial en castellà.
15. Del segle XX, coneixem també diversos cadastres que no hem estudiat, en castellà, i, naturalment, continuen els llibres sacramentals eclesiàstics, així com els llibres corresponents del Registre Civil guardats a l'Ajuntament. Com en el segle anterior, continua l'elaboració dels padrons d'habitants cada cinc anys. En relació amb la toponímia urbana, és notable el procés de canvi en les etapes de la República i de les dictadures de Miguel Primo de Rivera i de Francisco Franco. Des de 1977, tenim, per acord unànim de l'ajuntament, els nostres noms dels carrers i places en català, en la nostra llengua.

16. En el moment actual, hi ha un procés creixent, entre els joves, de pèrdua dels malnoms tradicionals, substituïts per malnoms de nova creació –bona part dels quals són en castellà– o, simplement, pel llinatge. Quant als noms de pila, s'ha romput també en gran manera la tradició de transmissió tradicional del prenom. Per contra, han tornat a reviure alguns noms tradicionals que eren sentits de manera desplaent fins fa pocs anys i, entre el jovent, hi ha un procés creixent de retorn a l'ús del prenom en català. Pel que fa a la toponímia, és notable també l'empobriment de bona part de la toponímia tradicional, a causa de la crisi de l'agricultura tradicional i de la terciarització professional de la major part d'habitants de Montuïri.

COMUNICACIONS

SOBRE EL TOPÒNIM DE SON FORTUNY

FRANCESC CANUTO

Introducció

El propòsit d'aquesta comunicació és donar a conèixer un poc més aquest topònim, ubicat a la banda de ponent del terme municipal de Montuïri. Aquesta antiga pertinença de terra, així com altres localitzades a diferents indrets de Mallorca (Andratx, Estellencs i Sant Joan), fa el nom d'un donzell aragonès, Fortún de Ruesta, documentat a Mallorca el 1414.

1. Fortún de Ruesta, donzell

És el genearca de la nissaga mallorquina. Fou un donzell aragonès provinent de Ruesta, poble fronterer situat entre el Pirineu navarrès i l'aragonès, al costat del riu Aragón, a la província de Saragossa. Aquest poblet fou abandonat l'any 1959, com a conseqüència de les expropiacions efectuades per mor de les obres del pantà de Yesa, que inundà gran part de les millors terres de conreu del seu terme municipal. L'edifici significatiu del poble és el castell, actualment en estat ruïnós; del seu recinte emmurallat, resten dues torres i una torre central, la de l'Homenatge, de planta quadrada i devers 25 m. d'alçària. El castell de Ruesta fou un enclavament navarrès, situat en territori aragonès, que va fer fortificar el rei Sanç de Navarra el 915 i va pertànyer a aquest regnat fins el 1055. De la importància estratègica del castell, en donen fe els 22 governadors que va tenir fins que fou retornat el 1055 al rei d'Aragó.

D'aquest poblet, és, doncs, el nostre personatge, Fortún, de nom de pila. Aquest patronímic sembla que és característic de la Comunitat Foral de Navarra. Així mateix, els llinatges *Fortún* i *Ruesta* són usuals, actualment, en aquesta comunitat.

El 1414, Fortún de Ruesta arribà a la nostra illa amb el càrrec d'alcaid de les reials presons. Matrimonià amb Magdalena de Móra i de Tudela, pubila hereva de les alqueries de Biniorella i Mosaftà (Andratx) i de part de la cavalleria d'Estellencs. La descendència d'aquest matrimoni prengué com a cognom el nom propi del pare, catalanitzat, *Fortuny*. El seu llinatge, *Ruesta*, quedà com a distintiu per als primogènits de la línia major, que firmaren *Fortuny de Ruesta*.

Així doncs, el llinatge *Fortuny* és una catalanització del nom de pila *Fortún*. Això també succeí amb alguns llinatges d'origen castellà o aragonès, introduïts antigament a Mallorca i adaptats a la fonètica catalana, com ara: *Gomis*, *Llopis*, *Peris*, *Sanchis*, *Ximenis*, procedents, respectivament, de *Gómez*, *López*, *Pérez*, *Sánchez*, *Jiménez*. Respecte del determinant, *de Ruesta*, hem de dir que era una pràctica usual a l'edat

mitjana identificar els individus pel nom del lloc d'on procedien. De fet, una part importantíssima dels nostres cognoms té aquest origen. En la construcció d'aquests noms composts, s'usava el procediment *nom + de + nom de lloc* i en tenim un bon exemple a la documentació històrica del segle XIV: Pere de Caldes, Ramon de Tàrraga, Ponç de Cunill, Bernat de Cardona, Berenguer de Llorac, Jaume de Bages, Bernat i Arnau de Romanyà, Guillem de Tolosa, Ramon de Vilanova, Arnau de Ripoll, Arnau de Llobera...¹. Sembla que el llinatge Fortuny està emparentat o entroncat amb els antics reis de Navarra i ha estat considerat, des de sempre, de l'alta noblesa a Mallorca.

2. Jordi Fortuny de Ruesta i Garcia (m. 1681), propietari de s'Almudaina de Montuïri

Fou el membre de la sisena generació d'aquesta nissaga. El seu pare era Joan Fortuny de Ruesta i de Bonapart, el qual heretà béns de Bonapart i testà el 1623. Fou mestre major de la seca de Mallorca, obtingué un títol de noblesa (1616) i es casà amb la pubila Beatriu Garcia de Verí, per la qual cosa els primogènits dels Fortuny de Garcia posseïren el fideïcomís de Son Garcia a Bunyola. Un fill d'ambdós, Jordi Fortuny de Ruesta i Garcia (m. 1681), propietari de s'Almudaina, matrimonià amb Joana Vida i Truyols, que hi aportà el fideïcomís de la possessió de sa Granja (Esporles). El 1640, va escriure el llibre titulat *Varies cosas tocants a la Ciutat y Regna de Mallorca recullides de diversos autors per D. Jordi Furtuny de Roescas y Garcia en la Granga las primaueres de 1640-1641 y 1642 subjectes a la corectio de tots*, que sembla ser una còpia de la versió catalana de l'obra de l'historiador Joan Binimelis.

El document més antic que hem localitzat –per ara– és un contracte d'arrendament del 1680. Jordi Fortuny tenia arrendada la possessió de s'Almudaina, per quatre anys i quatre esplets, a Joan Cifre, conrador de la vila de Santa Margalida².

Jordi Fortuny finí a la possessió de s'Almudaina el 26 de setembre de l'any 1681. L'inventari dels seus béns fou publicat el quatre d'octubre del mateix any pel notari, Joan Vanrell, a instàncies de la seva viuda, dona Joana Vida. En aquest inventari, consten les possessions de s'Almudaina, sa Granja (Esporles) i Son Garcia (Bunyola)³. Les cases de s'Almudaina, actualment desaparegudes, estaven situades en un turó⁴ part damunt de la finca anomenada actualment s'Almudaina des Notari, propietat d'una família benestant de Sant Joan⁵. Les antigues cases de s'Almudaina foren adquirides el 1859, juntament amb un lot de quatre quarterades, per Antoni Jordà Fiol, *de Son Collell*,

¹ MIRALLES, 1984.

² ARM, protocol V-161, f. 90v.

³ ARM, protocol V-198, f. 43.

⁴ Registrat com Puig de s'Almudaina al Mapa General de Mallorca, full 27 D-12, de J. Mascaró Pasarius. Palma, 1958.

⁵ Aquesta porció és la que alberga un *quanat*, font de mina de l'època musulmana, amb un grandidós safareig. Fou adquirida el 1859 pel notari Joan Bauçà Matas (n. 1803) de Sant Joan.

de Montuïri⁶. A la dècada del 1980-1990, estaven en estat ruïnós i eren propietat de la família Alcover, *de Cas Confiter*, de Montuïri. A través d'aquest interessant inventari, sabem que les cases de la possessió tenien sala (on hi havia dues portaleres de cordellat amb les armes dels Fortuny, Sureda, Garcia i Pi), dues quadres (Sala gran de casa senyorial, en castellà: *salón*), la cambra on morí Jordi Fortuny, una recambra, rebost, menjador, cuina, estudi i cotxeria, on hi havia una carrossa vella amb tots els guarniments i dues mules velles. L'encapçalament d'aquest inventari diu així: «P^o atrobi en dita heretat una Possessió dita La Almudayna situada en lo terma de la vila de Muntuiro afronta com en los actes se conte y dues pecas de terra situadas en lo terma de dita vila afronten com en los actes se conte». De la lectura atenta d'aquest paràgraf, hom pot deduir que una de les dues peces de terra situades al terme de Montuïri és la que ha arribat fins als nostres dies amb el genèric de Son Fortuny.

Amb la mort de Jordi Fortuny, les seves propietats a Montuïri passaren al seu fill Ramon Fortuny; les trobam registrades a l'Estim de l'any 1685 i foren estimades en 5.600 lliures⁷. La casa pairal a Ciutat d'aquesta branca dels Fortuny és un casal ubicat a la plaça de Santa Eulària, conegut com Can Fortuny. Va passar, durant el segle XVII, a la família Fortuny per mor del matrimoni de Joan Fortuny de Ruesta i de Bonapart amb la pubila Beatriu Garcia de Verí. És un edifici urbà, de tipologia residencial, situat entre els carrers del convent de Sant Francesc, el de Can Fortuny i la plaça de Santa Eulària, de Palma. Actualment, els baixos d'aquest edifici alberguen una sèrie de botigues i el popularíssim bar Moderno.

3. Son Fortuny. Extensió i límits

Amb el nom de Son Fortuny, és coneguda una porció de terra d'unes 7 quarterades d'extensió, situada a la banda de ponent del terme municipal de Montuïri. Limita, per la banda de llevant, amb la carretera que va de Montuïri a Pina; al nord, amb les terres establides de Son Vanrell. La banda de ponent sembla que és fronterera amb el terme d'Algaida, tot i que, en aquesta part, els bocins de terra són anomenats ses Forques. La banda de migjorn limita amb bocins de terra anomenats es Pont i es Revolt, respectivament.

Hem efectuat un treball de camp, acompanyat d'un buidatge de l'amillament de l'any 1864, dipositat a l'Arxiu Municipal de Montuïri, per tal d'esbrinar la composició de les parcel·les que porten el topònim, l'extensió de cada una d'elles i els seus propietaris. M'he servit del mapa que acompanya aquest amillament, delimitat el 1859 per l'agrimensor Gaspar Mas *Comelles*⁸.

⁶ ARM, protocol 2368, f. 145. Antoni Jordà Fiol, aleshores conductor de la possessió de Son Collell, adquirí el 1859 un lot de 4 quarterades i 38 destres d'extensió. Hi havia, incloses, les cases, un corral de figueres de moro i l'empriu d'aigua del pou per al consum de les cases.

⁷ ARM, Estim de Montuïri any 1685, D-1253, f. 728.

⁸ Gaspar Mas Miralles (1817-1884) *Comelles*, agrimensor. És autor de diversos aixecaments topogràfics, relatius a les parcel·lacions de s'Almudaina, es Rafal (Montuïri); ses Algorfes, Solanda, Horta i Son Gual (Sant Joan).

Els propietaris de terres a Son Fortuny, registrats a l'amillament de l'any 1864 són els següents:

- Número 372. Parcel·la R-2. Jordi Grau *Bruixó*. 1 quarterada i 99 destres. La suma total de les seves propietats era de 10 quarterades, 3 quartons i 49 destres. Estava domiciliat en el carrer Major núm. 1. Tenia un mul i un ase.
- Número 640. Parcel·la R-3. Don Miguel Martorell *Gay*. 1 quarterada, 2 quartons i 15 destres. La suma total de les seves propietats era de 9 quarterades i 33 destres. Estava domiciliat en el carrer de la Posada núm. 30. Tenia un mul i un ase.
- Número 190. Parcel·la R-4. Mateu Cerdà *Pavito*. 1 quarterada, 1 quartó 70 destres. La suma total de les seves propietats era de 2 quarterades, 3 quartons i 75 destres. Estava domiciliat en el carrer de l'Amargura núm. 1. Tenia un mul.
- Número 571. Parcel·la R-5. Don Miguel Manera. 1 quarterada, 1 quartó i 33 destres. La suma total de les seves propietats és de 70 quarterades i 33 destres. Estava domiciliat en el carrer Major núm. 15. Tenia un mul i un ase⁹.
- Número 626. Parcel·la R-6. Antoni Martorell *Matxo*. 1 quarterada, 1 quartó i 14 destres. La suma total de les seves propietats era de 5 quarterades, 2 quartons i 66 destres. Estava domiciliat en el carrer de Baix núm. 38.

4. A manera de conclusió

El topònim Son Fortuny de Montuïri, a banda de la seva forta càrrega històrica, és interessant, a parer nostre, perquè ens aporta un bon exemple del sistema nominatiu utilitzat antigament per anomenar les partides de terra sense cases. De fet, és el mateix que a principis del segle XVI fou utilitzat massivament amb la partícula *Son* (< *ço d'en*) per anomenar les possessions i que encara té plena vigència arreu de tot el territori insular. Els reculls toponímics han fet aflorar nombrosíssims exemples de porcions de terra d'extensió significativa –*pertinences*, segons la documentació històrica– exemptes de construccions basats en aquest sistema. És el cas, en el terme de Montuïri, de les partides de terra anomenades: Son Fortuny, Son Isern, Son Eixaló i algunes altres que, probablement, afloraran quan hàgim escombrat arreu el terme municipal.

⁹ Miquel Manera Martorell (1809-1890) *Potecari vei*. De família benestant, era un dels principals contribuents del poble. Tenia l'apotecaria en el carrer Major núm. 19.

Abreviacions

AMM. Arxiu Municipal de Montuïri.
ARM. Arxiu del Regne de Mallorca.

Fonts

AMM, Amillament any 1863, registre ACA, 18 i 19.
ARM, Estims de Montuïri any 1685, D-1253.
ARM, Protocols V-161, V-198 i 2368.

Bibliografia

Gran Enciclopèdia de Mallorca. Mallorca: Promomallorca Ed. 1989-1998.
MASCARÓ, Josep (1957). *Mapa General de Mallorca. Escala 1: 31.250*. Palma: V. Colom. Ed. [1a edició 1958].
MIRALLES, Joan (1984). *Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV (1357-60)*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma: Editorial Moll.
MIRALLES, Joan (1995). *Un poble, un temps*. Palma: Miquel Font Editor, 2ª edició.
ROSSELLÓ, Ramon (1998). *Montuïri, abans i després de 1300*. Mallorca: Ajuntament de Montuïri.
VERGER, Catalina (2001). *Montuïri. Passatges d'història s. XIII-XIX*. Montuïri: Ajuntament de Montuïri.

COMUNICACIONS

NOMS DE PILA DE MONTUÏRI (1950-2008)

MARGALIDA MAYOL I MARIA ANTÒNIA RIGO

El propòsit d'aquesta comunicació és donar a conèixer com i de quina manera han anat evolucionant i canviant els noms de pila dels montuïrers i montuïreres en aquests darrers cinquanta-vuit anys.

Aquest mig segle ha representat, per a l'illa de Mallorca, un canvi constant en els costums ancestrals heretats dels nostres avantpassats i aquest fet s'ha vist reflectit, sens dubte, a l'hora de triar un o un altre nom de pila per als fills. Hem de pensar que, des de l'antigor, els pares seguien sempre uns mateixos criteris a l'hora de posar el prenom als seus fills: en primer lloc, posaven el nom dels padrins paterns; seguidament, el dels materns i, en darrer lloc, el dels pares. Aquest immobilisme, per anomenar-ho d'alguna manera, responia al mode de ser de la societat mallorquina, molt tradicional en segons quins aspectes.

Les causes d'aquestes transformacions tan profundes s'han de cercar, principalment, en dos fenòmens que han alterat paulatinament la manera d'actuar dels illencs, en general, i dels montuïrers, en particular: la primera és el desenvolupament del turisme a la nostra illa, que ens dugué una primera onada d'immigrants provinents majoritàriament del sud de la península Ibèrica. Aquest fenomen va trastocar, d'alguna manera, l'orde establert fins en aquell moment i, com a conseqüència de tot plegat, la monotonia del santoral mallorquí tradicional es va estroncar per causes que consideram òbvies. La segona conjuntura s'ha donat molt més recentment, en aquest darrer decenni (2000-2008), amb l'arribada massiva d'immigrants estrangers, nord-africans i sud-americans, bàsicament; aquest esdeveniment ha influït molt en els noms de pila dels montuïrers del segle XXI i la seva força ha estat aclaparadora amb l'entrada d'uns noms exòtics, allunyats de la nostra realitat illenca.

Mentrestant, durant aquest període de temps, també s'han produït canvis lingüístics dignes de ressaltar a l'hora d'inscriure els fills en el registre civil, com a conseqüència de l'evolució política. El canvi de règim a partir de l'any 1977 va permetre inscriure els descendents en la llengua catalana; posteriorment, l'arribada massiva d'immigrants d'altres latituds modificà substancialment aquest costum i ocasionà l'entrada de noves llengües, com l'àrab o el berber, i la implantació, altra volta, de la llengua castellana com a llengua de primera opció triada pels progenitors.

La metodologia seguida ha estat la següent: hem consultat el registre civil de l'ajuntament de la vila de Montuïri; hem buidat tots els llibres d'una manera exhaustiva, des de l'any 1950 fins el mes de juliol de l'any 2008; hem anotat, un rere l'altre, tots els noms que hi figuraven inscrits, a més a més, hem tengut en compte la seva freqüència per poder-ne treure els percentatges pertinents. Finalment, l'estudi s'ha elaborat de deu anys en deu anys. A l'hora de dur a terme la comesa, només hem fet esment

amb dades i percentatges als tres primers noms de pila de cada any, que després ens han servit de base per treure les conclusions pertinents. Ara bé, hem fet referència a molts aspectes curiosos que, d'alguna manera, trenquen la monotonia de la recerca i serveixen, també, per conèixer de més a prop la realitat de la nostra vila, en qüestions d'onomàstica.

Per acabar, direm que el nom masculí per excel·lència de Montuïri en aquest període és *Miquel* i el femení, *Catalina*.

Dècada 1950-1960

Després de seguir totes les passes que hem explicat anteriorment, hem considerat com a digne de tenir en compte, el següent:

- Durant aquest anys, tots els registres dels nounats es feien en castellà. Era l'única llengua oficial.
- És una dècada en què la natalitat és molt elevada: se superen les 30 inscripcions anuals en set dels deu anys. Només durant els anys 1951, 1955, 1956 no s'arriba a la mitjana.
- El fet més destacable d'aquest període és que més d'un 90% dels montuïrers porten els mateix nom de pila i aquest fa referència al santoral mallorquí tradicional. Els progenitors seguien el model dictat des de temps enrere en què, primer, es posava el nom dels avis paterns, seguidament, el dels materns i, en darrer terme, els dels pares. És per això que la varietat que hi ha és minsa o molt poc significativa.
- Els dos noms de pila masculins més freqüents són *Antonio*, que apareix registrat en 20 ocasions, cosa que representa un 11,8% del total, i *Miguel*, comptabilitzat en 18 ocasions, la qual cosa suposa un percentatge d'un 10'6% del total. També hi apareixen registrats amb molta freqüència i amb el següent ordre: *Juan*, *Jaime* i *José*.
- Quant a l'onomàstica femenina, es reflecteixen, exactament, les mateixes premisses exposades anteriorment. És una dècada amb molt poca varietat en què es repeteixen sistemàticament els noms del padrins: patern i matern.
- Els dos noms de pila femenins registrats més freqüentment són *Catalina*, amb 22 inscripcions, la qual cosa suposa un 13,5% del total, i *Antonia*, amb 19 inscripcions, que suposen un 11,1% del total. També apareixen en el registre civil, com a significatius, els noms de pila següents: *María*, *Juana*, *Margarita* i *Francisca*.
- Hem trobat molt destacable que, durant aquesta dècada, la xifra d'homes i de dones inscrits fos pràcticament la mateixa: 169 homes i 170 dones.
- Hem constatat, en aquests anys, que la incidència de noms composts dins el sexe masculí era molt baixa; només n'apareixen consignats un 4,7% del total. Cal esmentar que *Antonio* és a totes les inscripcions compostes, menys a una.

- Les estadístiques són un poc diferents quan parlem dels noms de pila femenins; la incidència dels composts és molt més significativa, n'apareixen documentats fins un 19,4%. El prenom *Maria* és l'elegit a l'hora de combinar-lo amb els altres noms, com ara *Catalina*, *Juana* i *Antonia*, bàsicament.
- Hem pogut verificar, després d'estudiar exhaustivament aquest període, que molt poques curiositats trenquen la seva monotonia. Així mateix, quant als noms masculins, a l'any 1951, es va inscriure un *Manuel*. Quant als femenins, la cosa varia substancialment; segons les inscripcions trobades en els registres, deduïm que la primera onada d'immigració ja s'havia instal·lat al poble. En són un exemple clar *Josefina/Josefa*, *María Dolores* i *María Azucena*. Com a curiositats del decenni, apuntem aquests dos noms de pila: *Antonia Fausta* i *Juana Lucía*.
- A la introducció, hem apuntat que un dels aspectes importants d'aquesta recerca era constatar el canvi d'ús idiomàtic entre els montuïrers. A partir de l'any 1977, la llei va permetre inscriure en català en el registre civil; també, aquells que ho desitjassin podrien traduir el seu nom. Hem trobat documentades les següents dades: de l'any 1958, 4 homes i 1 dona traduïren els seu nom; de l'any 1959 ho feren 3 homes. Aquestes dades registrades suposen un 2,3% del total.

Dècada 1960-1970

- La natalitat d'aquest període és molt elevada. Se sobrepassen les 30 inscripcions anuals. Només l'any 1961 està per sota d'aquestes xifres. A més a més, durant tres anys, el 1964, el 1966 i el 1969, es comptabilitzaren més de 40 naixements anuals.
- Tots els infants, evidentment, són inscrits en llengua castellana, tal com corresponia a l'època.
- Quant als noms elegits pels progenitors, se segueix el mateix esquema que a la dècada anterior; el santoral tradicional mallorquí és el punt de referència bàsic.
- Els noms de pila masculins més freqüents són: *Miguel*, amb 17 registres, cosa que suposa un 9,7% del total, i *Pedro*, amb 15 freqüències, que suposen un 8,5% del total. La resta d'inscripcions masculines amb més registres són, seguint aquest ordre: *Juan*, *Gabriel*, *Antonio* i *Jaime*. Durant aquesta dècada, s'inscriviren en el registre civil 175 nins.
- Quant als noms femenins, les dades extretes han estat les següents: hi ha hagut 178 nines registrades, de les quals 29 inscripcions corresponen al nom de *Margarita*, que representa un percentatge d'un 16,2% del total. Seguidament, hi trobam *Catalina*, amb 22 registres, la qual cosa suposa un 13,4% del total. *Margarita*, en conseqüència, passa a ser el prenom més posat. *Catalina* hi continua molt present, però baixa la seva freqüència respecte al

decenni anterior. Encara que es continuï amb els mateixos paràmetres que abans, s'intueix un poc més de mobilitat. Els noms de pila que segueixen als dos anteriors són, per aquest ordre, *María, Juana, Antonia, Francisca, Magdalena i Isabel*.

- En aquesta dècada, les inscripcions de noms composts augmenten considerablement, sobretot si ens referim al gènere femení. En canvi, quan comptabilitzam els noms masculins, observam que només n'hi ha un 3,4% dels casos. Tornant a l'altre gènere, però, constatarem que un 21,3% del total porten un nom de pila compost. A més a més, *María*, és el nom escollit per combinar-lo amb qualsevol altre del santoral tradicional com ara: *Antonia, Juana, Francisca...*
- Com a fet curiós, destacaríem que, a l'any 1968, un percentatge significatiu de pares va optar pels següents noms femenins: *María Antonia* i *Juana María*. Un altre fet que demostra que encara la societat era força tradicional en aquesta dècada és que a l'any 1964 apareixen comptabilitzades 7 *Margaritas*.
- La immigració, com a conseqüència del *boom* turístic, també es reflecteix a l'hora d'elegir els noms dels fills. Aquest fet, però, només és significatiu en l'apartat femení, perquè en l'apartat masculí només hi comptabilitzam algun *Manuel*, combinat, això sí, amb algun altre prenom. Com explicàvem abans, referit al sexe femení, apareixen molts de noms de pila que fan esment a la patronímica castellana: *María José, María Josefa, Basilia, Vicenta, Angelita i Elisa*.
- Quant a l'aspecte lingüístic, apuntarem que un 15,4% dels membres del gènere masculí nats en aquest període traduïren el seu nom de pila al català, una vegada que la normativa ho permeté. En canvi, només ho feren un 8,4% de totes les registrades del sexe femení. Pensam que aquesta diferència tan aclaparadora entre els dos sexes es podria explicar perquè molts de registres femenins de l'època són *María* i *Antonia* i la diferència entre una llengua i l'altra només depèn d'un accent. Ara bé, és una consideració sense cap base científica.

Dècada 1970-1980

- La natalitat, en aquesta dècada, ha minvat considerablement, si la comparem amb els dos decennis anteriors. Només durant l'any 1972, se superaren les 30 inscripcions, n'hi ha 31 per ser més exactes.
- El santoral tradicional mallorquí continua essent el referent, però hi ha aportacions diferents que trenquen la monotonia d'abans.
- La freqüència en els noms masculins és la següent: *Gabriel*, amb 12 inscripcions, representa un 10,16% del total i *Jaume*, registrat ja en llengua catalana, representa un 8,4% del total. *Juan/Joan*, amb un registre comptabilitzat de 13 i un percentatge de l'11%, també hi és molt present. Apareixen regis-

- trats altres noms amb una certa significació: *Antonio/Antoni, Miguel/Miquel, José/Josep*. D'aquestes dades, podem concloure que ja hi ha molts pares que opten per la llengua catalana a l'hora d'inscriure els seus fills en el registre civil; és un fet molt significatiu que demostra un canvi en la tendència.
- El santoral castellà es va consolidant, malgrat que el seu percentatge no sigui gaire significatiu. Apareixen registrats els noms següents: *Felipe, Isidro, Mariano, Diego* i *Dionisio*.
 - És d'aquesta dècada la primera inscripció en català, de l'any 1977. El nom a què ens referim és *Rafel Honorat*. Al llarg de l'any següent, el 1978, el percentatge de noms de pila inscrits en català en primera instància suposen ja un 42% del total.
 - Quant a la traducció de noms, continua la mateixa tendència que en el decenni anterior, és a dir, s'ha consolidat. Hem comptabilitzat 24 traduccions, cosa que representa un 20,3% del total.
 - Si ens referim a l'apartat femení, comprovarem, una vegada analitzades les dades, que el prenom més posat durant aquests deu anys és *Antonia*, amb una freqüència de 12, la qual cosa representa un 9,3% del total. Després, de ben a prop, la segueixen *María* i *Francisca*, amb 11 inscripcions cada una; això representa un 8,5% del total respectivament. A continuació, s'han registrat *Margalida/Margarita* i *Catalina*, per aquest ordre. Aquest darrer nom de pila perd presència després de dues dècades de supremacia.
 - Així com abans s'anava apuntant la introducció dels noms composts entre les montuïreres, això es consolida de manera definitiva en aquesta època. El nom *María* es combina quasi sempre amb altres noms com ara: *Juana, Francisca, Ana, Magdalena...*
 - També hi són presents, però amb molta menys significació, els noms castellans: *Basilía, Consuelo, Manolita* i *Maravilla*.
 - Es repeteix, també, la mateixa tendència que en el cas dels noms masculins; un 9,3% del total de les inscrites en aquesta dècada han decidit traduir el seus noms a la llengua catalana.

Dècada de 1980-1990

- Durant aquests anys, la natalitat minva considerablement. La mitjana anual és de 15 naixements. Només a l'any 1983 se'n registren 26.
- Un altre canvi que hem constatat respecte als decennis anteriors és que, contràriament al que succeïa abans, ara s'observa una gran varietat en els noms de pila: 45 noms masculins diferents i 44 noms femenins diferents.
- Referent als noms masculins registrats, els que presenten una freqüència més alta són *Francisco* i *Antonio*, amb un percentatge del 5,7% del total cada un. Hem de destacar que trobam consignats: 2 *Miguel* i *Miquel*, que comptabilitzats com un únic nom de pila representarien el 7,2% del total.

- Pel que fa als noms de pila femenins, hem observat que els que tenen més freqüència son: *Catalina* i *Juana María*, amb un percentatge del 8,2% del total. També es repeteixen bastant regularment *Antònia* i *Magdalena*, cosa que suposa un 5,4% del total.
- Referent a les inscripcions de noms composts, són bastant significatives tant pel que fa a l'apartat masculí com al femení. Representen un 35,5% i un 34,09%, respectivament.
- En aquesta dècada, apareixen registrats noms diferents com ara: *Atmai*, *Gaizka*, *Maria Lua*...
- Pel que fa a l'aspecte lingüístic, hem verificat aquestes dades: un 60% de les inscripcions masculines estan fetes en castellà, per només un 40% en català. Quan analitzam les dades femenines, els resultats són molt similars: un 63,6% del total estan registrades en castellà en primera instància; i el 36,4% restant comptabilitzat està en llengua catalana.
- També durant aquests anys hi ha hagut 7 dones que han traduït els seu prenom al català, cosa que suposa el 15,8% del total per només 3 homes, que representen un 6,6% del total.

Dècada 1990-2000

- Pel que es refereix a la natalitat, continua a la baixa en aquesta dècada. La mitjana és només de 15 infants, si bé hem de destacar que, durant els anys 1993 i 1997, es va arribar a les 27 i 24 inscripcions, respectivament.
- Si comparam les dades que hem extret, veurem que la varietat de noms de pila d'aquests deu anys encara és superior que a la dècada anterior. Concretament, de noms masculins, se'n registraren 64 de distints, 25 dels quals són composts, cosa que representa un percentatge del 39,06%. Les dades dels prenomes femenins es comporten bàsicament igual en aquesta dècada. Hi ha 65 noms diferents, 28 dels quals són composts, la qual cosa suposa un 43,07% del total.
- Els noms de pila masculins més posats durant aquest decenni foren, per aquest ordre, *Antoni*, *Miquel* i *Bartomeu*, amb uns percentatges del 8,08%, 7,07% i 6,06% del total.
- A l'apartat femení, les dades recollides foren les següents: *Maria*, *Margalida*, *Catalina* i *Aina*, amb uns percentatges del 8,6% i del 4,8% respectivament, són els noms que tenen una freqüència superior entre les montuïreres de la dècada.
- Correspon a aquest període la primera inscripció al registre civil d'un hipocorístic (mot, propi o comú, usat amb caràcter afectuós, familiar o eufemístic): *Malena*.
- Hem destacat, com a molt significatiu, que és en aquest període en què apareix documentada la primera inscripció d'un infant magribí, concretament una nina, *Aziza*.

- També hem volgut assenyalar el següent nom de pila masculí, *Marcos Insurgente*, com un dels més curiosos de la dècada.

Dècada de l'any 2000 a l'any 2008

- La natalitat torna a experimentar un increment considerable. La mitjana d'inscripcions en el registre civil és de 27. Es tracta d'un augment espectacular, sobretot si ho comparam amb les dades de la dècada anterior.
- Els noms de pila masculins més freqüents durant aquest període són *Miquel*, amb un percentatge del 5,6%; *Marc* amb un 4,6% i *Bartomeu* i *Xavier*, amb un 3,4%.
- Destacam, també, que hi ha una gran varietat de noms masculins; es continua amb la mateixa tendència que a la dècada anterior. Hem comptabilitzat 62 noms de pila diferents i, d'aquests, 15 són noms composts, cosa que representa un 24,19% del total, una dada a tenir en compte.
- Quant als noms femenins, la tendència és pràcticament idèntica. Aquí hi ha les dades estretes. Els noms de pila amb més freqüències són, per aquest ordre, *Maria* i *Aina* amb un 7,3%, respectivament.
- També la varietat a l'hora d'elegir el nom continua sent la tònica habitual. Durant aquests vuit anys, s'han inscrit 76 prenomes diferents, 26 dels quals són noms de pila composts, la qual cosa suposa un 43,21% del total.
- Cal esmentar que, en aquests anys, ja hi ha moltes inscripcions en àrab a causa de la forta immigració que han rebut els pobles de Mallorca.
- Com a fet rellevant, destacam que, a l'any 2003, hem comptabilitzat la primera inscripció d'un nadó de pares equatorians.
- Hem apuntat, com a característica d'aquests darrers vuit anys, la gran varietat de noms registrats, molts d'ells exòtics i totalment allunyats del nostre santoral i també del santoral castellà. Vegem-ne uns exemples: *Jeremy Paul*, *Kimberly*, *Alejo-Napoleón*, entre d'altres d'aquestes característiques.
- L'any 2004, hem trobat documentada la primera inscripció fruit d'una matri-moni mixt: *Francina-Zohra*.

COMUNICACIONS

ALGUNS TOPÒNIMS D'ÈPOCA ISLÀMICA A MUNTUY

GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY

En època islàmica, el districte de Muntuy fou un dels més extensos de l'illa de Mayurqa i ha generat, a l'actualitat, els municipis de Lluçmajor, Algaida i Montuïri. En l'estudi dels topònims recollits al *Repartiment* o *Llibre del Rei* per confeccionar la cartografia insular en el moment de la conquesta de Jaume I, els territoris que actualment componen el municipi de Montuïri no són els que han proporcionat més detalls adients per a una localització topogràfica acurada. Hi ha, tan sols, quatre indrets que s'han pogut identificar i situar a un punt determinat, perquè el nom, registrat pels escriptors que recolliren la informació sobre els béns a repartir després de la conquesta, pràcticament s'ha conservat sense gaire modificació. A la present comunicació, es donen a conèixer els factors que han fet possible tal ubicació i els ètims que donaren lloc a aquests noms: *Alcoraia*, *Sabor*, *Rafal Aixat* i *Mudaina*.

Alcoraia

És un topònim que ha generat una llarga controvèrsia sobre la seva possible etimologia. Miquel Barceló, l'any 1980¹, apuntava la possibilitat que tal nom de lloc derivàs d'un nom tribal berber Kurāya amb les següents paraules:

Ibn Hawqāl entre les tribus d'origen Zanata fa esment de Kurāya². Al *Llibre del Repartiment* hi figura un «rahal Alcoraia» de dues joves i situat dintre el juz Montuier³. També al registre 350, foli 118, s'hi fa referència. El 1281, a una alqueria Alcoraya dintre el terme de Porreres. Es tracta molt possiblement de la mateixa atès que el terme de Porreres quedava dintre de l'àrea de l'artic *juz* de Montuier i que la distinció entre alqueria i rafal era ja al 1281 molt confusa o inexistent pels notaris catalans. A Menorca també hi ha documentat un rafal «alcoraya dalhambra»⁴. S'augmenta així el considerable nombre de segments tribals berbers localitzats a les Illes⁵. Concretament a Mayurqa hi ha assentaments Zanata als *ajzā'* contigus de Canarrosa, Managur i Montuier.

¹ BARCELÓ, 1980.

² ABU AL-QASIM MUHAMMAD IBN HAWQAL AL NASIBI, 1967. Consta que aquest autor el 370H /980M havia mort.

³ BUSQUETS, 1953. Próspero de Bofarull: «Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña»,

CODOINACA, XI, Barcelona, 185, 105, en el seu còdex llegeix *Alcoraya*.

⁴ Registre 352 de l'Escrivania de Cartes Reials (ARM) f. 22v.

⁵ POVEDA, 1989.

Barceló insistia, en aquest article, en l'existència a Mallorca d'una important població d'origen berber⁶. Això no presenta cap oposició entre els historiadors, que es basen especialment en la toponímia registrada al *Repartiment*, on els noms de lloc derivats de denominacions tribals i clàniques estan perfectament documentats. En canvi, no es pot afirmar el mateix dels provinents de noms de persona o altre tipus d'ètims d'arrel berber.

L'altra opinió sorgida en contra de l'anterior és deguda a Eneida García Garijo, la qual l'any 1995 argumentava el següent:

Los topónimos árabes y arabizados son muy numerosos en la provincia de Alicante y en toda la región valenciana en general. Estos forman parte de su paisaje habitual, siendo la «Alcoraya» uno de los que componen el amplio abanico.

Comenzando por su origen, no creemos posible que éste sea un topónimo bereber, procedente a su vez de un antropónimo tribal (M. Barceló, 1984, 108-112), ya que lingüísticamente los grupos étnicos bereberes nunca llevan artículo y por tanto Alcoraya no puede asociarse a éstos (M. J. Rubiera, 1984, 317-318). Proponemos a continuación una lectura diferente de este topónimo, ofreciendo como posible étimo un nombre común árabe. Dentro de esta posibilidad, se nos abren dos nuevas hipótesis: la más sencilla y que parece evidente es que se trata del diminutivo Alqarya (*alqarya*). Según esta etimología significaría *pequeña población agrícola* (F. Corriente, 1977). A ésta etimología tradicional pretendemos añadir otra, sobre la que creemos no se ha hecho el suficiente hincapié. Se trata de *qāri'a*, que con el artículo *al*, se convierte en *al-qāri'a* significando «centro de la calzada» (F. Corriente, 1977) y, por sinécdoque, «calzada». No parece haber dejado esta forma topónimos hispánicos, siendo su posible derivado Alcarea (M. J. Rubiera, 1985, 15). Por el contrario el diminutivo de esta palabra nos da *alqurayyi'a*, pudiendo ser en este caso el étimo de Alcoraya, topónimo que encontramos en Alicante, Caudete (V. Mº. Rosselló Verger, 1980, 7) y Mallorca (Llibre del Repartiment)⁷.

Aquesta segona proposta de García Garijo pot tenir valor pel que fa a la província d'Alacant, puix adduí una prova arqueològica que proporcionà materials tardoantics que, segons sembla, proven l'existència d'una possible vil·la romana i una hipotètica via d'accés. De tota manera, el que fou excavat no era precisament una calçada, sinó una petita part d'una instal·lació hidràulica que, endemés, res no tenia a veure amb una Alcoraia.

No és qüestió d'entrar en polèmica sobre el tema. La mateixa García Garijo apunta la solució més adient, que és la que acceptam sense cap tipus de dubte. És a dir, es tractaria d'un diminutiu d'*al-qarya* (*al-qurayya*), que vendria a ser una alquerieta situada en terres de Montuïri, a la vora de Porreres. En realitat, aquest terme no formà part del districte de Muntuy, part reial, sinó del de Managur, que pertocà a Nunyo Sanç.

⁶ BARCELÓ, 1991.

⁷ ENEIDA, 1987.

L'argumentació sobre la segona proposta de García Garijo no acaba de convèncer, perquè en les denominacions que tenim sobre camins de Mayurqa en època musulmana no trobam l'expressió «tarīq» (=camí) a l'Idrīsī i «maḥayyā» (Repartiment), que per F. Corriente és *avinguda*, *carrer major*, *camí reial*, calçada. En aquest sentit, queden ben definits els camins que, des de Madīna Mayurqa, portaven als diferents districtes que conformaven la disposició administrativa de les terres de Mallorca en aquella època.

D'altra banda, la presència de diminutius a la toponímia d'època islàmica a Mallorca és abundant. Hi ha el problema que mai no compareixen als diccionaris àrabs a l'ús, la qual cosa pot induir a errors d'interpretació als no arabistes.

Sabo o Sabor

La grafia acceptada pel DCVB és *Sabor* i el mot és definit així: «Alqueria en el terme de Montuïri. Etim: de l'àrab-persa sabor, nom propi personal». L'etimologia que Asín Palacios havia recollit ja a l'any 1944 és: «Sabor (Mallorca, predio) šābūr, nombre propio de persona.- Registrado por Quadrado, p. 484, como qarya šābūr, "alquería de 'ābur"»⁸. Mascaró Pasarius, al sempre útil *Corpus de Toponimia*, afirma: «Sabó MO27-12. Nombre de origen desconocido, pues no parece verosímil que pueda identificarse con el nombre común sabó, 'jabón'»⁹. Corominas, a l'*Onomasticon Cataloniae*, no el registra.

Seguint l'opinió assenyada de Miguel Asín i recollida pel diccionari Alcover-Moll –la qual cosa em fa pensar que tant Jaume Busquets com el P. Miquel Colom hi digueren la seva–, la presència d'un nom de persona, encara que dins l'onomàstica andalusina, aquest en concret, no sigui gens freqüent, està prou documentada en el *Repartiment*, on els noms de persona registrats ocupen el 17,85 per cent del total. Cal pensar que, en tractar-se d'un nom inhabitual, passà per malla en produir-se la substitució dels antropònims àrabs pels noms del nous posseïdors de les propietats repartides i la denominació original es mantingué. El que no queda gens clar és la pronúncia d'aquest nom i molt menys la seva grafia; *šābūr*, en àrab, presenta dues vocals llargues, tòniques ambdues, amb predomini, a la llengua oral, de la primera vocal sobre la segona. Així doncs, caldria dir *sabo* i no *sabó*, que és la manera local més habitual de pronunciar-la, contaminada per la semblança amb el nom comú del sabó. Pel que fa a la grafia *Sabor*, prou coneguda és la meua opinió sobre determinades normalitzacions de noms de lloc que res no tenen a veure amb l'etimologia de la paraula.

⁸ ASÍN, 1944.

⁹ MASCARÓ, 1965.

Rafal Aixat

L'etimologia no és recollida ni al *DCVB* ni al *Corpus de Toponímia* de Mascaró. Corominas, en canvi, accepta amb alguns dubtes la proposta d'Asín Palacios, el qual deia: «Axat (Mallorca, predio) *aš-šatt* = “la ribera”, registrado por Quadrado, p. 467, en el *Libro del Repartimiento*, como *aš-šatt* “predio de la ribera”»¹⁰. La posició de Coromines, sempre d'acord amb l'opinió anterior, adduïa el que segueix:

AIXAT, Rafal (Montuïri, 27, d-12)

Vella possessió ja més pròxima a St. Joan de Sineu que a Montuïri, Ja figura R. Axat en el *Rep.* dins el terme de Sineu, i Quadrado (Conq., 467) l'interpreta «la ribera»; i el retrobem amb el mateix nom en un document de 1511, que tenim anotat de Montuïri, i potser citarem en l'article d'aquest nom; ja Coromines admetia l'origen àrab en E. T. C. I, 270. En efecte ha de ser *rahl aš-šatt* “rafal del Xatt” mot ben conegut («bord, rivage d'un fleuve») i ben documentat en l'àrab dels nostres Països (RMa., trad. «litus» j «superfluere». Només fa escrúpol que allí no hi hagi riu ni corrent d'importància. Però es coneix que els nostres moros l'usaven per extensió parlant dels paratges ben regats i ufanosos, car l'alzirenc Aben Khafadja i el Himyari, p. 126 (segles XII-XV), anomenen *aš-šatt* com un dels paratges de gran bellesa que hi ha en els voltants d'Alzira¹¹.

El problema rau en la multiplicitat de significats que, en àrab, té la paraula *šatt*. En època medieval, era sinònim de corrent d'aigua (Dozy = *rivière*), que podem interpretar com a corrent d'aigua de cabal mitjà, afluent (Larousse, *sub voce*). En àrab modern, en canvi, pot significar *margen, orilla, costa, litoral, playa, depresión salina* (Cortés *sub voce*) o *orilla, margen, ribera* (Corriente, *sub voce*). En la nostra llengua, el seu significat és *marge, vora, costa, litoral, platja* i, fins i tot, *depressió* (Castells / Cinca, *sub voce*).

En realitat, el Rafal Aixat no es troba a la vora de cap torrent, però la seva situació geogràfica bé permet pensar en qualsevol riba o ribera i, fins i tot, una depressió, no necessàriament de caràcter hídric.

Mudaina

És recollida com *Almudaina* per Mascaró¹², mentre que el *DCVB*, en recollir aquesta grafia del topònim, remet a *Almudaina*. La paraula *mudayna* no presenta cap tipus de controvèrsia; és el diminutiu de l'àrab *madīna*, que significa, en sentit estricte, *ciutat petita*, però pot referir-se també a un indret fortificat. La topografia del terreny ho permet. Fins i tot, podria recordar un emplaçament murat d'època prehistòrica.

¹⁰ ASÍN, 1944.

¹¹ COROMINES i MASCARÓ, 1989.

¹² MASCARÓ.

És de tenir en compte l'escassa localització d'indrets que, en època islàmica, formaren part del territori que avui coneixem com el terme de Montuïri. Els registres repartimentals no permeten definir sempre, a partir de les propietats ben situades topogràficament, aquelles que es trobaven a les immediacions dels quatre llocs que s'han pogut situar gràcies a la seva pervivència damunt el territori. D'igual manera, és de lamentar que, en un terme extens, la pervivència de la toponímia arcaica hagi perdut tant de valor.

Bibliografia

- ABU AL-QASIM MUHAMMAD IBN HAWQAL AL NASIBI (1967). *Kitab surat al-ard*. Leyden: ed. J. H. KRAMERS.
- ASÍN, M. (1944). *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid-Granada.
- BARCELÓ, M. (1980) «Sobre tres topònims berbers a les Illes Orientals d'Al-Andalus». *Els marges* [Barcelona], 18-19, p. 3-45.
- BARCELÓ, M. (1991). «Balears (Berbères aux îles)», *Encyclopédie Berbère*, IX, Aix en Provence, p.1318-1322.
- BUSQUETS, J. (1953). «El código latino-arábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte árabe)». *Homenaje a Millás Vallicrosa*, Barcelona, p. 243-300.
- COROMINES, J.; MASCARÓ, J. (1989). *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*. Barcelona: Curial.
- GARCÍA, E. (1987). «La Alcoraya alicantina y las alcorayas balearicas», *V. Jornades d'Estudis Històrics Locals. Les Illes Orientals d'al-Andalus (JEHL, V)*, Palma, p. 165-172.
- MASCARÓ, J. (1965). *Corpus de toponímia de Mallorca*. Palma: Gráficas Miramar.
- POVEDA, A. (1989). «Introducción al estudio de la toponímia árabe-musulmana de Mayurqa según la documentación de los Archivos de la Ciutat de Mallorca (1232-1276)», *Awraq*, 3, p. 81-99.

Diccionaris

- ALCOVER-MOLL (1930-1962). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma: Editorial Moll, 10 vols.
- CASTELLS, M.; CINCA, D. (2007). *Diccionari Àrab-Català. Àrab estàndard Modern*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CORRIENTE, F.; FERRANDO, I. (2005). *Diccionario avanzado árabe*. Barcelona: Herder editorial.
- CORTÉS, J. (1996). *Diccionario de Árabe culto moderno. Árabe-español*. Madrid: Editorial Gredos.
- DOZY, R. (1967). *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Leyden-Paris: E. J. Brill. 2 vols.

